

Gégé Callenbach

Geannoteerde versie tweede druk

Stevichheit om te leren gaen

*De stedelijke Zwolse weeshuizen
tussen 1550 en 1970*

‘Stevichheit om te leren gaen’

De stedelijke Zwolse weeshuizen tussen 1550 en 1970

Geannoteerde versie

‘Stevichheit om te leren gaen’

De stedelijke Zwolse weeshuizen tussen 1550 en 1970

Gégé Callenbach

Geannoteerde versie

Stichting Callenbach-Meerburg
Nijkerk 2024
tweede, herziene en vermeerderde druk

De eerste druk van de geannoteerde versie van ‘Stevichheit om te leren gaen’ is in 2019 mede tot stand gekomen dankzij bijdragen van

- de gemeente Zwolle
- het Cultuurfonds
- Stichting tot Algemeen Nut Zwolle
- Stichting Het Hervormd Weeshuis Zwolle

Colofon

Vormgeving omslag en binnenwerk

Creamien Willemien Haagsma

Druk en bindwerk

Scanlaser, Zaandam

Copyright

© 2024 Gégé Callenbach

ISBN

978-90-814082-8-8

NUR

695

Foto omslag

Poortje Hervormd Weeshuis Broerenstraat Zwolle,
Collectie Rijksdienst Cultureel Erfgoed, foto voorkant:
detail en achterkant de gehele foto van C. Hoogendijk

Inhoud

1623 Het eerste bekende weeskind	9
Waarom dit boek?	11
De opbouw van het boek	12
De tweede druk	12
1. 1550-1795 Dan wordt de basis gelegd	13
<i>1.1 Rond 1550 komt er in Zwolle een Burgerweeshuis</i>	13
Maatschappelijke veranderingen en komst van weeshuizen	16
De economische situatie van Zwolle rond 1550	18
Een weeshuis in Zwolle, midden 16 ^e eeuw, is begrijpelijk	19
<i>1.2 Rond 1580 verandert de Zwolse sociale zorg</i>	20
De aanloop naar 1580	20
Na 1580 komen kerkelijke bezittingen in beheer van de stad	21
Een nieuwe organisatie van de sociale zorg	22
<i>1.3 In de 17^e eeuw zorg voor meer Zwolse weeskinderen</i>	24
Het gaat economisch goed met Zwolle in de 17 ^e eeuw	24
Wezenzorg in het Burgerweeshuis	26
Uitbreiding van de wezenzorg in de 17 ^e eeuw	29
Vanaf het eind van de 17 ^e eeuw Zwolle komt in de problemen	34
<i>1.4 Het leven in de Zwolse weeshuizen</i>	38
De organisatie	38
Toelating tot de weeshuizen	42
Voorbereiding op de maatschappij	46
Dagelijkse gang van zaken	52
Huisvesting	56
<i>1.5 Inkomsten en beheer</i>	59
Inkomsten specifiek voor het Burgerweeshuis	59
Inkomsten specifiek voor het Holdehuis	60
1703-1807 Inkomsten en uitgaven van beide weeshuizen	62
De levensstandaard in beide weeshuizen	63
Vermogensaanwas dankzij erfenissen van wezen	64
De innocenten in het Holdehuis	65
<i>1.6 1550-1822 Onroerend goed en het beheer ervan</i>	67
Soorten onroerend goed	67
Bezit van huizen en hoven in de 18 ^e eeuw	68
Bezit van onroerend goed vanaf eind 16 ^e eeuw	69
Beheer van onroerend goed tot begin 19 ^e eeuw	71
Beheer van onroerend goed vanaf de 2e helft van de 18e eeuw	72
De complexe boekhouding in de 18 ^e eeuw	73
Grondbezit in de 18 ^e eeuw in kaart	76
<i>1.7 18^e eeuw Voorboden van een nieuwe tijd</i>	79

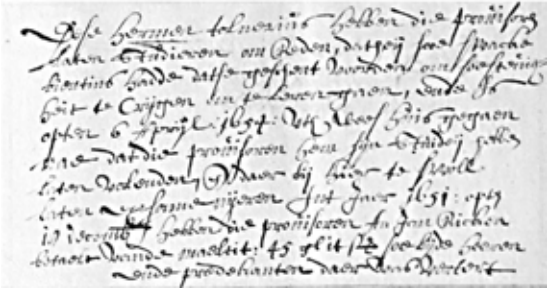
2	1795-1834 Een overgangstijd	81			
2.1	<i>Verandert rond 1800 de doelgroep?</i>	81		5.2	<i>1882-1940 Het weeshuis wordt meer kindgericht</i>
	Ingrijpende veranderingen in Nederland	81			Bij binnenkomst
	Zwolse wezen tijdens de Franse tijd	83			1882-1940 Pedagogisch handelen door bestuur en directrices
2.2	<i>1815-1833 Einde van de overgangsfase</i>	90			1882-1940 Onderwijs en opleiding van de wezen
	Sociaal en economisch is Zwolle zwak	91			Hervormde opvoeding: vrijzinnig of orthodox?
	Het 'Huis der Weezen'	93			Dagelijks leven wordt minder geïsoleerd
	Doelstellingen voor opvoeding in 1833	97			Gezondheid
	Wezenzorg is in 1815 nog steeds onderdeel van armenzorg	101			Einde aan de uniforme kleding
					De maaltijden
					Ontspanning en vermaak, ook meer buitenshuis
					Vertrek
3	1834-1882 Oude aanpak in een nieuw jasje	103		5.3	<i>1882-1940 De samenleving stelt andere eisen</i>
3.1	<i>Een heftige start in 1834</i>	103			1887 Eerste evaluatie van de nieuwe organisatie uit 1882
	Overdracht door het gemeentebestuur	103			Bestuur, directie en beambten
	1834 Onrust in huis	104			De gemeenteraad en regenten hebben verschillende visies
	1834-'35 Orde op zaken stellen	107			Jaren dertig Een nieuwe toekomst voor het weeshuis?
3.2	<i>1834-1882 Het bestuur vindt zijn weg maar gaat nog verder</i>	113			
	1834-1854 Op zoek naar meer stabiliteit	113		6	1940-1970 Het weeshuis heeft zijn tijd gehad
	1855 en 1871 Verruimde toelating en aanscherping van de regels	115		6.1	<i>1940-1945 Alleen passen op 'de winkel'</i>
	Contacten met de hervormde gemeente Zwolle	117			215
	Contacten met de burgerlijke gemeente	119		6.2	<i>1940-1953 De laatste jaren van het weeshuis</i>
	1856- 1882 Personele zaken in het weeshuis	123			Dagelijkse gang van zaken in huis
	1834-1882 Bestuurlijke zaken	126			Contacten met regenten
	1834-1882 Beheer van het gebouw	127			Tekorten na de oorlog
	Eind jaren zeventig Ingrijpende veranderingen	129			De pedagogische situatie
	1882 Nieuwe organisatiestructuur	131			Vorbereiding op de maatschappij
3.3	<i>1834-1882 Regenteske zorg voor de kinderen</i>	135			Zorgen voor het personeel
	De toelating	135			1949 De nieuwe directrice wil ook veranderingen
	1834-1882: Dagelijks leven in de beslotenheid van het huis	140		6.3	<i>1950-1953 Het bestuur kiest voor gezinsverpleging</i>
	Onderwijs en opleiding	143			Al vanaf de jaren dertig worden ook niet-wezen toegelaten
	De godsdienstige vorming	151			1950-1952 Het bestuur besluit tot gezinsverpleging
	Ontspanning en vermaak	153			1952-1953 Uitvoering van het besluit tot liquidatie
	Orde, discipline en zelfstandigheid	156		6.4	<i>1953 en volgende jaren Kinderen in een pleeggezin</i>
	Vertrek	159			237
	Sociale positie van weeskinderen	161		6.5	<i>1946-1970 Nieuw reglement of nieuwe doelstellingen?</i>
					1946-1948 Het gemeentebestuur wil het reglement aanpassen
					1957 De reglements aanpassing is mosterd na de maaltijd
					Na de liquidatie moet de doelstelling worden aangepast
4	Rond 1920 Het Gebouw	163		6.6	<i>1954 Het huis wordt verlaten</i>
					240
					Het weeshuis brandt in 1960 af
					241
5	1882-1940 Meer individuele aanpak	169		7	1822-1970 Vermogensbeheer en exploitatie
5.1	<i>1882-1940 Effect van de verbrede jeugdzorg op weeshuizen</i>	169		7.1	<i>1822-1970 Onroerend goed en het beheer ervan</i>
	Rond 1900 Veranderingen in de zorg voor (wees)kinderen	169			Soorten onroerend goed
	1900-1940 Zijn ook niet-wezen in een weeshuis toelaatbaar?	171			Grondbezit in de 19e en 20e eeuw in kaart
	1882-1940 Concrete bestuursbesluiten wat betreft de toelating	177			Totaaloverzicht van het agrarisch grondbezit in 1849 en 1933
	Jaren '20 en '30 Regenten erkennen dat de tijden veranderen	179			255
	Eind jaren dertig Onder dreiging van de oorlog	179			

7.2	1822-1970 Exploitatie van het Hervormd Weeshuis	256
	Algemene opzet van de exploitatie vanaf 1795	256
	Financieel beheer tussen 1822 en 1834	258
	Financieel beheer tussen 1834 en 1882	259
	Financieel beheer tussen 1882 en 1940	263
	Financieel beleid tussen 1940 en 1965	267
8	Na 1970 Een oud vermogen wordt nieuw ingezet	271
8.1	Veranderende wetgeving	271
8.2	De Bijstandswet wordt het kader	272
8.3	Het Hervormd Weeshuis wordt een stichting	273
8.4	Het Hervormd Weeshuis los van de gemeente	273
9	Stedelijke Zwolse weeshuizen Afsluiting	276
9.1	De beginjaren van weeshuizen	276
	Voor het eerst onderdak voor wezen in de Nederlanden	276
	Voor het eerst onderdak voor wezen in Zwolle	277
9.2	Regelgeving met betrekking tot wezenzorg	277
9.3	Rol van de stedelijke en gemeentelijke overheid	279
9.4	Bestuur van het weeshuis	280
9.5	De weeshuizen zelf	281
9.6	De interne organisatie	281
9.7	De instroom en het aantal weeskinderen	282
	16 ^e eeuw tot 1834	282
	Vanaf 1834	283
9.8	Onderwijs en opleiding	283
	Voorbereiding op een eigen plaats in de samenleving	283
	Bij vertrek	284
	Godsdienstige opvoeding	284
	Zorg gericht op kinderen	284
9.9	Eindoordeel	286
	Verantwoording	287
	Dankwoord	289
	Bijlagen	291
	Afkorting	396
	Gebruikte Bronnen	396
	Geraadpleegde literatuur	401
	Eindnoten	409

1623 Het eerste bekende weeskind

In 1623 wordt Herman Tollener opgenomen in het Burgerweeshuis te Zwolle. In het Kinderboek is hij als tweede weeskind geregistreerd. Dat betekent niet dat hij ook de tweede wees is: het weeshuis bestaat in 1623 al ongeveer 70 jaar. Registers van daarvoor zijn er echter niet. Over Herman staat te lezen:

Dese Hermen Tolnerius hebben de provisoren laten studieren om Reden, dat heij sooe swacke bientins hadde datse geschent worden om soe stevichheit te krijgen om te leren gaen^a, ende is opten 6 Aprilj 1654 uth Weeshuis gegaen nae dat die provisoren hem sijn stuideij hebben laten volenden ende daer bij hier te Swoll laten examenijeren. Int Jaer 1651: opten 18 December hebben die provisoren an Jan Ricken betaelt vande maeltit 45 gl. 14 st. soe bij de heeren ende predekanten daer was vertert¹.

Afbeelding van het handschrift van de hierboven geciteerde tekst

De naam *provisor* wordt algemeen gebruikt voor een bestuurder van een (zorg)instelling die benoemd wordt door het stadsbestuur en daaraan verantwoording aflegt. De provisoren van het weeshuis behandelen Herman Tollener uitzonderlijk omdat hij zwakke beentjes heeft en daardoor niet in staat is lichamelijk zwaar werk te verrichten. Normaal is dat burgerweesjongens in een ambacht worden opgeleid. Voor Herman is deze route niet mogelijk en hij heeft kennelijk wel andere capaciteiten. Daarom mag hij gaan studeren. Wanneer in de 19^e eeuw de registratie in dit Kinderboek stopt, blijkt hij in de 17^e en 18^e eeuw de enige uit dit weeshuis te zijn die een universitaire studie volgt.

Je mag het bijzonder noemen dat de tweede ingeschrevene een andere opleidingsroute volgt dan de normale. Het is de vraag of het normaal is dat provisoren rekening houden met beperkingen van de aan hen toevertrouwde wezen.

^a Hieraan is de titel van dit boek ontleend.

Van Herman is bekend dat zijn ouders begin jaren twintig van de 17^e eeuw op het Eiland wonen. Vader Henrick sterft in 1623 als langstlevende ouder van Herman.

In de *ordonnancie* (reglement) uit 1584 wordt nauwkeurig omschreven wat er moet gebeuren voordat de beslissing kan worden genomen een wees in het weeshuis op te nemen.

In de situatie van Herman zal het niet gelukt zijn binnen de familie of verwanten een gezin te vinden waar Herman kan opgroeien². Daarom zal een voogd aan Schepenen en Raden van de stad gevraagd hebben Herman toe te laten tot het weeshuis. Nog voordat vader Henrick is begraven heeft de voogd bewijsstukken moeten leveren wat betreft de toelaatbaarheid van Herman en de erfenis. De erfenis -zoals de boedel, geld en sieraden- zal geïnventariseerd zijn. Alles zal in orde bevonden zijn zodat Schepenen en Raden van Zwolle de provisors van het weeshuis hebben kunnen machtigen Herman in het huis op te nemen.

Herman voldoet ook aan de randvoorwaarden voor opname: hij is een 'echt' kind³, want uit een huwelijk geboren; zijn ouders zijn zeker zeven jaar burger geweest⁴; en hij is niet ouder dan negen jaar⁵.

Herman gaat naar het Burgerweeshuis dat aan de zuidkant van de Grote Aa staat, waar tegenwoordig het Gasthuisplein is. Daar wonen vanaf 1582 Zwolse wezen in het voormalige Buschklooster. Hoe het weeshuis er uit heeft gezien, is niet bekend. Over de behuizing voor Herman is dus ook niets bekend.

Detail uit de kaart van Jacob van Deventer uit 1570 (Collectie Overijssel) waarop de ligging van het Buschklooster aan de Aa is aangegeven.

Waarom dit boek?

Tussen 1995 en 2010 ben ik betrokken geweest bij het bestuur van de Stichting Hervormd Weeshuis te Zwolle. Deze stichting ondersteunt financieel initiatieven van en voor jongeren (tot 25 jaar) in Zwolle. Die steun wordt bekostigd uit de opbrengsten van het vermogen van de stichting. Dat vermogen is opgebouwd door bestuurders van Zwolse weeshuizen vanaf de 16^e eeuw. Daar is mijn fascinatie voor de geschiedenis van Zwolse weeshuizen begonnen. Die groeide toen foto's over het Hervormd Weeshuis in 2006 werden overgedragen aan het Historisch Centrum Overijssel (nu Collectie Overijssel (CO)). Met hulp van twee oud-wezen en de eigenares van de foto's zijn toen veel namen van toenmalige weeskinderen op de foto's achterhaald.

Na mijn pensionering ben ik archiefonderzoek gaan doen naar de geschiedenis van het Hervormd weeshuis en zijn voorgangers, aanvankelijk beperkt tot de 19^e en 20 eeuw maar later uitgebreid tot de 16^e tot en met de 18^e eeuw. De voorgangers zijn twee stedelijke weeshuizen die in de 16^e en 17^e eeuw zijn gesticht. Met *stedelijk* bedoel ik dat ze onder toezicht staan van het stads- of gemeentebestuur.

In dit boek staan Zwolse weeskinderen in de Zwolse stedelijke weeshuizen tussen 1550 en 1970 centraal. Daarbij zoek ik antwoord op vragen zoals: Waarom worden juist vanaf het midden van de 16^e eeuw in de Noordelijke Nederlanden weeshuizen gesticht? Hoe zijn de weeshuizen in de Nederlanden en in Zwolle georganiseerd? Hoe gaat het daarna met de Zwolse weeshuizen. Wat zijn oorzaken van en redenen voor veranderingen?

Omdat ik me vooral richt op de Zwolse huizen geef ik ook aandacht aan de sociale en economische omstandigheden en aan de culturele context in Zwolle.

Een belangrijk facet in deze geschiedenis is de rol van de armenzorg in Zwolle en Nederland die tot in de 20^e eeuw het kader is voor de zorg voor wezen. In de loop van de 19^e eeuw wordt jeugdzorg steeds meer een eigen beleidsterrein dat van invloed is op de omgang met weeskinderen. Deze ontwikkelingen komen dus ook ter sprake.

Maar de kernvraag is: Wat doen de stedelijke weeshuizen in Zwolle in de loop der eeuwen opdat weeskinderen op eigen benen kunnen staan en in hun eigen onderhoud kunnen voorzien? In hoeverre lukt hun dat? Deze kernvraag ontleen ik aan wat over Herman Tolnerius is geschreven in het Kinderboek. Hierbij hoort ook de vraag of in de weeshuizen rekening wordt gehouden met individuele mogelijkheden en bijzondere omstandigheden net zoals de provisors in de 17^e eeuw hebben gedaan bij Herman Tolnerius.

De opbouw van het boek

Het deel over de 16^e tot en met de 18^e eeuw omvat onevenredig minder tekst dan dat over de 19^e en 20 eeuw. De oorzaak daarvan ligt in de beschikbaarheid van bronnen. De bronnen in de archieven zijn over de 16^e tot en met de 18^e eeuw beperkt tot resoluties van het stadsbestuur, de *Kinderboeken* met gegevens over weeskinderen (jaren van geboorte, van binnenkomst en van vertrek; gegevens over hun bezittingen; opleidingen), reglementen met personeelsinstructies en de jaarlijkse afrekeningen van het weeshuisbestuur aan het stadsbestuur.

Zulke bronnen zijn er ook uit de 19^e en 20^e eeuw, maar het kenmerkende verschil zit in de aanwezigheid van notulen van de regentenvergaderingen. Hierin zijn niet alleen de besluiten te lezen maar ook de motieven om tot die besluiten te komen. Deze informatie geeft de mogelijkheid meer te weten over het *hoe* en *waarom* van beslissingen en over de omstandigheden waarmee bestuursleden rekening willen of moeten houden.

Dankzij de notulen is het mogelijk over weeskinderen als persoon te schrijven. Waar het om hinderlijk gedrag of meer dan dat gaat kies ik ervoor betrokkenen alleen met een voornaam aan te duiden. Waar de kans aanwezig is dat een betrokkene nog leeft kies ik voor hetzelfde ter wille van de privacy.

De tweede druk

Ik was in 2019 in de eindfase van de eerste druk van mijn boek over de stedelijke weeshuizen van Zwolle vanaf de 16^e eeuw. Een vroegere penningmeester van Stichting Hervormd Weeshuis, vroeg me wat ik kon melden over het grondbezit van die huizen. Mijn antwoord: ‘Niets’ was wel correct maar niet tevredenstellend. Ik nam toen niet de tijd om mijn onderzoek nog uit te breiden. Na drie jaar begon het toch te kriebelen en ben ik begonnen antwoorden te zoeken op de gestelde vraag. Deze tweede druk is het resultaat.

In deze tweede druk ga ik in op de aard van de boekhouding in de 18^e tot en met de 20^e eeuw en het beheer van het onroerend goed door provisoren of het bestuur.

1. 1550-1795 Dan wordt de basis gelegd

In dit hoofdstuk wordt duidelijk waarom en waardoor Zwolle in de 16^e eeuw een weeshuis krijgt en waardoor de wezenzorg in de 17^e eeuw verbreed wordt. Het leven in weeshuizen in de Noordelijke Nederlanden –en specifiek in de Zwolse huizen– wordt beschreven tegen de achtergrond van de Zwolse sociale, economische en bestuurlijke verhoudingen.

De reden om 1795 als eindjaar te nemen heeft ermee te maken dat dan de Franse Tijd begint waarin voor het eerst sprake is van een geheel andere inrichting van het openbaar bestuur met onder meer een nationaal geldende wetgeving. Ook op de toelating in de Zwolse weeshuizen heeft dat invloed.

1.1 Rond 1550 komt er in Zwolle een Burgerweeshuis¹

Wanneer Herman Tollener in 1623 komt te wonen in het weeshuis in het voormalige Buschklooster heeft die instelling al een verleden van ongeveer 70 jaar. Het is zeker dat er tussen circa 1550 en 1582 in Zwolle een weeshuis heeft bestaan in de Nieuwstraat, naast het Pestengasthuis.²

Das Wesen und Gasthaus: weeshuis aan de Nieuwstraat naast het Pestengasthuis. Detail van de plattegrond van Zwolle door Frans Hogenberg 1581-1617 (Collectie Stedelijk Museum Zwolle)

Het Zwolse weeshuis is ‘gestichtet [...] tot inneminghe ende onderholt van arme, verlaetene weeskinderen bij handtreickinge van guede menschen’³. Het is er dus dankzij particulier initiatief van burgers van Zwolle.

In 1555 wordt al geschreven over een schenking aan de ‘provisoren vant weeshuis, unde dat tot behooff desselven huses ende den armen wesen, die aldair onderhouden sullen worden’⁴. In een giftbrief uit 1559 wordt geschreven dat *provisoren* de verantwoordelijkheid dragen voor ‘de wesekinderen des nyen angefanghen weeshuis in die Nijstraete’⁵. Het weeshuis is dus net begonnen; aannemelijk is dat het begin jaren vijftig is gesticht.

In Zwolle wordt vanaf het midden van de 16^e eeuw structurele en door het stadsbestuur georganiseerde zorg aan wezen gegeven. In 1559 wordt in Zwolle voor het eerst melding gemaakt van weesmeesters aan wie wordt ‘vergont alle jaer eens tot behooff der wesen eene beede doer die stadt tdoene’⁶; ze mogen dus een jaarlijkse collecte houden. De weesmeester is in de Noordelijke Nederlanden een stedelijke stadsfunctionaris⁷. Hij legt direct verantwoording af aan schepenen (stadsbestuurders) die opperweesmeester zijn. Hij werkt binnen het kader van armenzorg. Zijn taak is de inventaris en het erfdeel van een (half)wees vast te stellen, toezicht te houden op het beheer daarvan en op de voogden van de (half)wees. Hij zorgt ook voor het vinden van onderdak voor volle wezen⁸.

Uit het oudst bekende reglement (1584) van het Zwolse weeshuis blijkt dat weesmeesters een rol spelen bij de toelating tot het weeshuis en bij de beslissing wanneer wezen het huis mogen verlaten. ‘Die wesenmeesters [zullen] gien kinderen daerin annemen dan borgers kinderen’⁹ en ‘Item dat die wesen int voers. [voornoemde] wesenhuys bliven sollen soe lange als den wesemeisters guetdunckt’¹⁰.

Het Zwolse weeshuisreglement is opgesteld naar voorbeeld van dat van het weeshuis te Amsterdam. Dat is een bewuste keuze gezien de voorbeschouwing die Raad en Meente geven bij de vaststelling ervan: op verzoek van de weesmeesters wordt ‘die forme van ordinantie als toe Amsterdam upt wesenhuys aldaer gestalt (gevormd) is, approbiert [goedgekeurd], omme die in gelijcker qualiteit ende gestalt den wesenhuys alhyr voer toe stellen’¹¹. Hieruit blijkt dat het weeshuis van particuliere handen is overgegaan naar het stadsbestuur.

De opzet is ‘dat die wesekinderen tot een ampt gestelt worden’¹² (een ambacht leren) zodat ze in hun eigen levensonderhoud kunnen voorzien. Zo wordt ervoor gezorgd dat ouderloze burgerkinderen binnen de stand van hun ouders opgevoed worden, tenminste als hun ouders *eerlijk* zijn geweest, dus geen beroepsbedelaars. Een ambachtelijke opleiding verloopt normaal overeenkomstig de gildebepalingen. In het reglement van 1584 wordt echter voor weesjongens bepaald dat voor hen ‘soe lange sie int voers. huys sinnen’¹³ de gildebepalingen met betrekking tot de opleiding niet gelden. Hiermee wordt in Zwolle een regel overgenomen die twee jaar eerder in Amsterdam is ingevoerd.¹⁴

Zeker is dat vrijwel vanaf het begin binnen het weeshuis onderwijs is gegeven.¹⁵

Omdat in dit weeshuis alleen burgerwezen opgenomen mogen worden beschrijf ik in onderstaand kader wat burgerrecht toen inhield.

Burgerschap¹⁶

Burgers zijn inwoners van een stad met specifieke rechten en plichten. Alle ingezetenen genieten de bescherming van de vrijheid van de stad. Maar burgers hebben een eigen status en invloed op het bestuur van de stad. Ze moeten ook een eed afleggen dat ze het stadsrecht in ere zullen houden. Ze dragen bij aan de veiligheid van de stad en aan het onderhoud van gemeenschappelijke voorzieningen, zoals dijken en straten. Zo moet iedere burger leren brandblussemers met het Zwolse wapen in bezit hebben.

Het burgerschap is erfelijk, maar kan ook gekocht worden. Het burgerschap kent diverse aspecten. Juridisch betekent het dat je bescherming geniet wanneer je elders in de problemen bent gekomen. Economisch is het van belang omdat alleen een burger een ambacht mag uitoefenen wanneer dat onder enig gilde valt.

Sociaal biedt het een vangnet: wanneer bijvoorbeeld kinderen van Zwolse burgers ouderloos worden, biedt het Burgerweeshuis een mogelijkheid voor hun opvoeding en verzorging, zij het onder strikte voorwaarden.

Het burgerschap geeft ook actief en passief kiesrecht met betrekking tot het stadsbestuur. Het sociaaleconomische aspect zal het belangrijkste zijn geweest, zeker in economisch slechte tijden zoals de 18^e eeuw. Dat gegeven verleidt mensen ertoe het burgerrecht te verwerven. Wel eist Zwolle vanaf 1736 dat nieuwe burgers die in armoedige omstandigheden komen, ten laste komen van hun plaats van herkomst.

Het Zwolse Stadsbestuur¹⁷

Het college van Schepenen en Raden vormt de stadsmagistraat die per jaar wordt gekozen door de Meente. Er zijn twaalf schepenen (in de 18^e eeuw: acht): 2 keurmeesters, 2 tichelmeesters, 2 tollenaars, 2 timmermeesters, 2 gruitmeesters en 2 cameraars. Twaalf afgetreden schepenen (in de 18^e eeuw acht) vormen de Raad.

De Meente vertegenwoordigt de burgerij van de vier wijken van Zwolle: Voor(sters)straat, Sassenstraat, Diezerstraat en Waterstraat. Iedere wijk heeft 12 leden in de Meente. Die oefent controle uit op beslissingen van schepenen en raden. Een selectie van 36 meenslieden, 9 per wijk, kiest ieder jaar op 24 januari het college van schepenen.

Raad en Meente is de gecombineerde vergadering van de leden van de Meente met een afvaardiging uit de raad (meestal twee personen). Hier wordt beraadslaagd over het onderhoud van de stadseigendommen en het welzijn van de stad.

Het weeshuis wordt begunstigd door Raad en Meente en door particulieren. Enkele voorbeelden van wat het weeshuis krijgt dankzij de regelgeving en door legaten: huizen in de stad en boerderijen nabij de stad; één goudgulden van iedereen die een testament laat opmaken; een weiland waar zes koeien kunnen grazen wordt eigendom ‘in voersichunge oirer [om te voorzien in hun] noth unnd armuedt’.

Wat in Zwolle gebeurt is niet uniek. In meer steden in de Noordelijke Nederlanden worden in die tijd weeshuizen gesticht, bijvoorbeeld in Kampen in 1539 en Deventer in 1560¹⁸.

Maatschappelijke veranderingen en komst van weeshuizen

De stichting van het Zwolse weeshuis hangt samen met maatschappelijke veranderingen en een veranderende visie op armenzorg in de 1^e helft van de 16^e eeuw.

Trek naar de stad, sociale differentiatie en armenzorg

De 16^e eeuw was voor Zwolle een onrustige tijd onder meer door oorlogen tussen Karel V en de hertog van Gelre. In tijden van spanningen zoeken mensen van het platteland in steden veiligheid. Onder deze nieuwkomers zijn er velen ongeschoold. Veel mensen leven op de grens: ze hebben net voldoende om niet te sterven. Zelfs een geschoolde handwerksman besteedt het grootste deel van zijn inkomen aan voedsel.¹⁹ Al vanaf het eind van de 15^e eeuw stijgen de kosten van levensonderhoud in de Nederlanden.

Met de bevolkingsgroei in de steden groeit de sociale differentiatie tussen de sociaal en economisch zwakkeren en sterkeren²⁰. Er is een sociale toplaag uit de kringen van groothandelaars en ondernemers. De stedelijke middenklasse van zelfstandige ambachtslieden, winkeliers en handelaren hebben een goed leven. De toenemende sociale verschillen doen zich ook voor in Zwolle²¹. Zwolse textielarbeiders bijvoorbeeld hebben een sober bestaan²². Structureel zwak zijn de zieken, invaliden en ouderen. Van hen zijn alleenstaande vrouwen met of zonder kinderen het meest kwetsbaar.

Caritas en/of bedelen

Met deze sociale differentiatie worden meer mensen afhankelijk van bedelen of sociale zorg. Sociale verzekeringen zijn er niet en recht op zorg hebben mensen niet²³. In de 16^e eeuw worden de edicten met betrekking tot armenzorg verder aangescherpt. Voor een stadsbestuur hangt namelijk de verantwoordelijkheid voor de openbare orde samen met die voor armenzorg. De zorg voor veiligheid is een belangrijk motief voor sociale zorg. Die is rond 1500 (nog) ongecoördineerd en ongedifferentieerd: de verschillende soorten zijn niet op elkaar afgestemd. Zorg is een kwestie van liefdadigheid en wordt in de vorm van geld of in natura gegeven door de kerk, kloosters, gasthuizen, conventen, kerkelijke en wereldlijke broederschappen en particulieren.

Al in de 15^e eeuw worden in de Nederlanden edicten uitgevaardigd ter beperking van bedelarij²⁴. Daarbij wordt nauwkeurig onderscheid gemaakt tussen *echte* armen –zoals invaliden, ouden van dagen en weeskinderen- en gezonde armen. De laatsten worden gedwongen te gaan werken. Ook in Zwolle wordt er al in de 15^e eeuw op gelet dat alleen ‘rechter crank armen menschen’ gebruik maken van armenzorg en van de opvang in een zorginstelling, een gasthuis²⁵.

Veranderende situatie voor wezen

In de Middeleeuwen is het vanzelfsprekend dat de brede kring van verwanten een oplossing vindt voor de opvang en opvoeding van wezen. Vanaf de 15^e eeuw is dat in de Nederlanden minder het geval. Hier wordt in toenemende mate het kerngezin standaard als *hoeksteen van de samenleving*.²⁶ Opvang van weeskinderen door de eigen omgeving wordt daardoor minder vanzelfsprekend²⁷. Dan kunnen ouderloze kinderen gaan bedelen en dat is een bedreiging voor de openbare orde en de veiligheid. Daarom wordt een structureel andere aanpak noodzakelijk. In steden komen er instellingen die ervoor zorgen dat zulke wezen ergens worden opgevangen en leren hun eigen kost te verdienen.

In de 16^e eeuw ontstaat een nieuwe visie op armenzorg

In de eerste helft van de 16^e eeuw wordt in de Nederlanden van Karel V, de landsheer, door de *humanisten* een nieuwe visie op armenzorg geformuleerd. Armenzorg moet centraal worden aangepakt door lokale regeringen. Onderwijs en arbeid zijn belangrijke sleutels om de armoede te keren.

16^e-eeuwse humanistische visie op armenzorg

In het begin van de 16^e eeuw legt een Spaanse humanist Juan Luis Vives (1492-1540) de theoretische basis²⁸ voor structurele armenzorg. Hij woont in Brugge en is in Leuven hoogleraar. In 1526 bepleit hij in *De subventionem pauperum (Over hulp aan armen)* het armenbeleid systematisch aan te pakken door het te centraliseren bij de lokale overheid. In 1533 wordt zijn boek vertaald, *Secours van den aermen*, waardoor het breed toegankelijk is. Hier ligt de basis voor een stedelijke sociale politiek. ‘In feite formuleert hij als eerste principes van een verzorgingsstaat’.²⁹

De leefsituatie en leefstijl van armen moeten onderzocht worden. Daklozen en zwervers moeten duidelijk maken waarom ze zwerven. Bedelen moet verboden worden. Vives ziet in onderwijs (leerplicht en door de overheid bekostigde armenschoolen) en arbeid de oplossing om armoede tegen te gaan.

Met zijn betoog tast Vives de heersende opvattingen aan dat de armenzorg op parochieniveau georganiseerd moet worden. Deze benadering kan ook een uitnodiging zijn tot ‘beroepsbedelen’. Vives keert zich tegen deze aanpak die hij als contra-productief beschouwt.

In 1531 vaardigt Karel V een plakkaat uit over centralisatie van de zorg voor *eerlijke* armen door de stedelijke overheid. Doel is dat bestaande fondsen en instellingen voor de armen in één stedelijk fonds worden samengevoegd of verplicht worden elkaar te subsidiëren in geval van tekorten. Bedelen moet verboden worden. Wie ondersteund wordt, moet zich netjes gedragen; dus geen herberg bezoeken, niet dronken worden en evenmin deelnemen aan verboden spelen. Karel V vraagt in dit plakkaat ook aandacht voor onderwijs aan wezen en vondelingen opdat zij economisch zelfredzaam kunnen worden. Karels aanpak sluit naadloos aan op de visie van de humanisten.

Vanaf de 16^e eeuw spelen stadsbesturen een rol in de handhaving van een charitatief evenwicht tussen vraag en aanbod. Er worden wetten vastgesteld waardoor de vrijwillige collectieve liefdadigheid wordt vervangen door een stelsel van verplichte belastingen. Ook de inzet van kerkelijke organisaties wordt gecoördineerd door lokale armbestuurders³⁰ ter beperking van de tot nu toe ongecoördineerde caritas.³¹

Het stadsbestuur wordt verantwoordelijk voor sociale zorg

Dit proces is ook in Zwolle merkbaar. In 1535 benoemen Schepenen en Raden een nieuw bestuur voor de vrijdagse uitdeling van aalmoezen door de Heilige Kruis Broederschap bij hun altaar in de St. Michaëlskerk. Deze kerkelijke liefdadigheid komt zo gedeeltelijk onder invloed van het stadsbestuur. De financiële administratie van de broederschap wordt opgedragen aan een stedelijk ambtenaar. Hier ligt de start van een aparte, door de stedelijke overheid geregelde armbedeling onder huisarmen³².

In 1558 besluiten Raad en Meente dat alle inkomsten en renten van ‘kercken, gasthuisen, bruederschappen ende andere armenhuisinghen’³³ verantwoord moeten worden ten overstaan van de stadsregering³⁴. Dat geldt ook het nieuwe weeshuis. Voor verkoop en verpachting van goederen moet het college van Schepenen en Raden toestemming geven. In deze tijd van economische en sociale nood wil de stedelijke regering inzicht hebben op vermogenshandelingen van instellingen die zich bezig houden met sociale zorg.

De economische situatie van Zwolle rond 1550

Rond 1500 is de Gouden Eeuw van Zwolle (1380-1480) voorbij, de tijd van bloeiende handel en nijverheid mede door het lidmaatschap van de Hanze. Daarna groeit Zwolle niet meer: de stadsgrenzen die ze heeft bereikt in het midden van de 16^e eeuw houdt ze nog eeuwen. Ze is binnen Overijssel de derde stad na Deventer en Kampen.

Waar Zwolle rond 1400 tussen de 3.000 en 4.000 inwoners gehad zal hebben³⁵, heeft ze er rond 1520 tussen de 4.000 en 4.500³⁶. Voor 1599 wordt dat aantal geschat op een aantal tussen 6.500³⁷ en 8.600³⁸.

Weesjongens worden in ambachten opgeleid. Zwolse ambachtslieden als smeden, schoenmakers, kleermakers, slaggers, bakkers, kuipers en barbiers hebben een regionale verzorgingsfunctie. Aangenomen wordt dat het in het midden van de 16^e eeuw met de Zwolse nijverheid goed gaat³⁹. Er zijn hierover maar sporadisch bronnen.

De stad is al enkele eeuwen een interregionaal verzamel- en distributiepunt. Ze heeft vijf jaarmarkten. De Vecht is bevaarbaar tot Nordhorn en verbindt Zwolle zo met Westfalen voor de uitwisseling van Westfaalse producten (zoals hout, textiel, graan) en producten van de eigen streek (zoals zuivel, slachtvee,

bier). Met Amsterdam heeft Zwolle een goede relatie. Naar de Zuiderzee biedt het Zwartewater een goede verbinding.

Een weeshuis in Zwolle, midden 16^e eeuw, is begrijpelijk

Ook Zwolle heeft te maken met de genoemde maatschappelijke ontwikkelingen: migratie, toenemende sociale differentiatie en vraag naar sociale zorg, bedreiging van openbare orde en veiligheid, de visie dat armoede bestreden moeten worden door een combinatie van onderwijs en werk en dat de stadsregering een rol moet spelen bij de coördinatie van liefdadigheid. Hier ligt de verklaring dat juist in deze tijd in Zwolle een weeshuis wordt gesticht waarop de stadsregering al vrij snel invloed gaat uitoefenen.

1.2 Rond 1580 verandert de Zwolse sociale zorg

Vanaf 1568 verkeren de Nederlanden in een oorlogssituatie die bekend is als Tachtigjarige Oorlog of Opstand. In 1580 komt Zwolle definitief aan de kant van de Opstand van de (Noordelijke) Nederlanden tegen de landsheer Filips II die een sterk centraal gezag wil uitoefenen. Daaraan is nogal wat vooraf gegaan. Naast de al genoemde sociale en economische veranderingen in de Nederlanden en Zwolle –sociale differentiatie in steden, groeiende sociale afhankelijkheid en een andere visie op armenzorg– hebben ook godsdienstige spanningen een rol gespeeld.

De aanloop naar 1580

Onder Filips II escaleert de slechte verstandhouding met Nederlandse gewesten. Hij eist een hoge bijdrage voor de defensie, verscherpt de vervolging van ketters en reorganiseert de kerkelijke indeling in bisdommen waardoor controle beter mogelijk wordt¹.

De godsdienstige tegenstellingen door de komst van de reformatie beïnvloeden steeds meer het dagelijks leven. De in 1545 begonnen Inquisitie tegen deze nieuwe ketterij richt zich vooral op boekdrukkers en boekverkopers². Sommige drukkers in Zwolle drukken geschriften met kritiek op kerkelijke dogma's en op praktijken als de aflaat.

Op papier treedt het Zwolse stadsbestuur strenger op tegen ketters vanaf 1560. Er worden rechtszaken tegen hen aangespannen maar er worden geen doodstraffen gegeven. Wel worden mensen verbannen en boeken verbrand.

De controle op mensen die van buiten komen wordt aangescherpt: ze hebben een bewijs van goed gedrag nodig van de pastoor uit de plaats waar ze vandaan komen. Deze maatregel dient een dubbel doel: de beperking van de komst van ketters en die van (potentiële) armlastigen.

Vanaf de jaren zestig krijgen de godsdienstige tegenstellingen in de Nederlanden ook een politieke lading. Een gematigde reactie van landvoogdes Margaretha van Parma op een protestactie van de lage adel in 1566 geeft protestanten moed. Bij de bevolking, in de problemen gekomen door hoge broodprijzen en groeiende werkloosheid, slaat de vlam in de pan. Een Beeldenstorm raast door de Nederlanden. Om de orde te herstellen stuurt Filips II als nieuwe landvoogd de hertog van Alva die met inzet van een Raad van Beroerten hardhandig optreedt³.

De situatie is voor Zwolle in de beginjaren van de Opstand ingewikkeld. De stad wordt afwisselend door de Spanjaarden en de opstandelingen van Willem van Oranje gedwongen partij te kiezen. In 1568 eist landvoogd Alva dat 'oprechte volgelingen van het oude geloof in de magistraat' zitten.⁴

Wanneer in 1572 Zwolle de poorten opent voor de opstandelingen, worden kerken en kloosters geplunderd. Maar de Spaanse landvoogd herstelt zijn macht. In 1578 'kiest' Zwolle opnieuw de kant van Willem van Oranje en ze komt in 1580 definitief in het kamp van de Opstand. Er wordt een sterk anti-roomse houding zichtbaar. De (dogmatisch roomse) Dominicaner monniken worden gedwongen Zwolle te verlaten met achterlating van hun bezittingen. De leidende rol van de rooms-katholieken is voor de komende eeuwen uitgespeeld. De gereformeerde kerk, in de 17^e eeuw officieel de Nederduitse Gereformeerde Kerk genoemd⁵, wordt steeds meer de publieke kerk.

Na 1580 komen kerkelijke bezittingen in beheer van de stad

Zwolle blijft ook na 1580 religieus verdraagzaam. Publieke uitoefening van het rooms-katholieke geloof wordt verboden, maar de zielzorg kan doorgaan⁵. Rooms-katholieke geestelijken worden niet verbannen⁶ mits ze gehoorzaamheid zweren aan de magistraat.

Rooms-katholieke burgers nemen tot 1614 ook nog gewoon deel aan de regering van Zwolle⁷, wel onder de voorwaarde dat ze anti-Spaans zijn. Het zijn juist radicale gereformeerden die in die tijd niet worden geaccepteerd.

Kort na 1580 wordt het vermogen van de Heilige Kruis Broederschap, dat al vanaf 1535 onder toezicht stond van het stadsbestuur, eigendom van de stad. Deze maatregel treft alle (rooms-katholieke) particuliere broederschappen voor liefdadigheid. Hun hele vermogen en hun inkomstenbronnen worden overgeheveld naar een centraal stedelijk fonds voor zorg aan huisarmen, de Armenkamer. Vanaf 1582 zorgt dit fonds voor de bedeling van de 'rechten huysittenden eelendigen armen'⁸.

Na 1580 vallen de Gast- en Godshuizen (de toenmalige naam voor instellingen van weldadigheid⁹) die al vanaf 1558 onder financieel toezicht stonden van Raad en Meente, geheel onder het oppertoezicht van het stadsbestuur.

Er blijven nog wel particuliere liefdadigheidsinstellingen bestaan en er komen in de loop van de jaren ook nieuwe bij. In een enkel geval benoemt het stadsbestuur ook daarvan de bestuurders zodat het grote invloed heeft op armenzorg.

De rooms-katholieke kerkelijke goederen worden eveneens onteigend. Bewoners van de conventen en kloosters mogen daar wel blijven wonen en krijgen onderhoudsgeld maar hun eigendomsrechten raken ze kwijt: verkopen en 'versettinge van allerley goederen en inkomsten door de Religieusen, sedert het jaar 1581 gedaan, en in het vervolg te doen, [zijn] van generlei waarde.'¹⁰

^a Gereformeerden zijn volgelingen van Calvijn. In de loop van de 18^e eeuw wordt i.p.v. 'gereformeerd' het woord 'hervormd' vaker gebruikt.

Vanaf 1616 worden de genaaste kerkelijke bezittingen (kerken, pastorieën en kloosters, gasthuizen en conventen) beheerd door het *Comptoir* (kantoor) van het Fonds van de Geestelijke Goederen. Gecommitteerden uit Raad en Meente oefenen toezicht uit op de administratie ervan, samen met de came-raars. Dit zijn de schepenen die belast zijn met de administratie van de stedelijke financiën¹¹. De inkomsten van het fonds moeten worden besteed ‘*ad pios usus*’, voor vroom gebruik. In de praktijk komt het erop neer dat uit dit fonds het kerkelijk apparaat van de gereformeerde kerk in Zwolle bekostigd wordt. De magistraat benoemt zelfs vrijwel alle leden van het kerkelijke apparaat, van kerkmeesters tot stoelenzetters. De predikanten worden door de kerkenraad beroepen.

Een nieuwe organisatie van de sociale zorg

Nu de gast- en godshuizen onder supervisie van het stadsbestuur staan en de gehele infrastructuur voor liefdadigheid van de rooms-katholieke kerk is verdwenen wordt de sociale zorg nog verder geconcentreerd. Er komt een geheel anders functionerend apparaat van de gereformeerde diaconie. Die wordt na 1580 door de gereformeerde kerk ingesteld om de zorg voor de armen van de kerk op zich te nemen. Ze werkt nauw samen met het stedelijke armbestuur, de Armenkamer. In 1616 worden de werkzaamheden van Armenkamer en diakonie ‘in malcander gesmolten en te gelijcke uijt enen hant’¹² samengevoegd tot de Stadsarmenkamer¹³. Die werkt voor alle gezindten. Dit proces doet zich ook elders voor, bijvoorbeeld in Delft¹⁴.

De Stadsarmenkamer vanaf 1616

Alleen *ware* armen (onder wie wezen gerekend worden) die al enige tijd in Zwolle wonen, worden door de Stadsarmenkamer gesteund. Bij de omvang van de steunverlening wordt rekening gehouden met persoonlijke omstandigheden zoals leeftijd, gezinssamenstelling en andere inkomstenbronnen. Armen die zich slecht gedragen –door bijvoorbeeld dronkenschap, overspel of oplichting– kunnen worden uitgesloten¹⁵.

Als bestuurders van de armenkamer benoemt het stadsbestuur vier aalmoezeniers (één aalmoezenier of Elemosenier¹⁶ per wijk) en de gereformeerde kerkenraad vier diakenen (ook één per wijk). De Stadsarmenkamer legt alleen aan de magistraat verantwoording af. De rentmeester ervan, een ambtenaar, houdt kantoor in een pand tussen de Bethlehemkerk en het Refter. De acht armbestuurders komen uit de middenstand.

Functies van aalmoezeniers, collectanten voor de *vreemde wezen*, zijn niet vrijblijvend en vrijwillig. Ze behoren bij de burgerplichten¹⁷. Wanneer iemand na de aanwijzing door de magistraat of de gereformeerde kerkenraad de functie weigert wordt hij beboet. Hij loopt zelfs de kans het burgerschap te verspelen.

Als iemand zijn werk niet goed doet of vergaderingen niet bijwoont, wordt hij beboet. Dat hoeft niet echt een straf te zijn omdat de boeteopbrengst ‘met playsier door de lippen getrocken’¹⁸ (door het keelgat gegoten) wordt.

De bestuurders houden toezicht op de uitdeling (van geld, turf, bier of kleding), collecteren in kerken (iedere week) en in de stad. Over hun bezoeken aan bedeeden rapporteren ze in hun vergaderingen.

De inkomsten van de Stadsarmenkamer zijn veelvoudig¹⁹. Het stadsbestuur is niet alleen de eindverantwoordelijk voor het armoedebeleid, maar ook voor de vaststelling en de uitvoering van het beleid.

Het Burgerweeshuis en de Armenkamer hebben beide zorg voor wezen

In deze context past ook dat het stadsbestuur zich bezighoudt met de regeling van wezenopvang. Dat Raad en Meente het weeshuisreglement in 1584 vaststellen, hangt m.i. samen met de oorlogssituatie: Zwolle ligt in die jaren op de grens van het oorlogsgebied²⁰. Soldaten zullen regelmatig de boeren in de omgeving bedreigen en daarmee de zekerheid in Zwolle zelf. In zulke onzekere tijden zijn publieke sociale regelingen erg gewenst, ook met betrekking tot opvang van ouderloze kinderen.

Veel mensen trekken naar de stad op zoek naar veiligheid. Hierdoor zullen veel wezen ouders gehad hebben die niet of minder dan zeven jaar burger van Zwolle zijn op het moment van de geboorte van hun kind(eren). Deze wezen mogen niet naar het weeshuis evenmin als wezen die ouder dan 9 jaar zijn op het moment dat hun laatste ouder overlijdt. De consequentie daarvan is dat nogal wat wezen onder de stadsarmenzorg vallen.

Het is niet mogelijk enig inzicht te krijgen in het aantal wezen in deze jaren. Zeker is wel dat het onderkomen van het (Burger)weeshuis in de Nieuwstraat in de jaren zeventig van de 16^e eeuw te klein wordt: in 1580 kan een kind van 4 jaar er niet meer bij; in de maximaal 13 bedsteden moeten al 40 kinderen slapen: ‘gemerckt sij mer XIII slaepsteden, oick vermits gebreck van ruimte nyet meer conden maeken, daerop een min als veertich personen mosten slaepen’²¹.

De wezen in het Burgerweeshuis verhuizen in 1582 op advies van een door het stadsbestuur ingestelde commissie vanuit de Nieuwstraat naar het Buschklooster²² aan de Grote Aa dat zoals andere kloosters stadsbezit is geworden.

De provisoren van het weeshuis beheren vanaf 1591 ook de bezittingen van het Buschklooster, zoals bijvoorbeeld grond op de Wezenlanden. De laatste (twee) nonnen blijven in het klooster en worden er tot hun dood onderhouden.

1.3 In de 17^e eeuw zorg voor meer Zwolse weeskinderen¹

Herman Tollener komt in 1623 in het Burgerweeshuis. Hij is 9 jaar of jonger. Zijn verblijf in het weeshuis is langer dan gemiddeld. Normaal is dat weeskinderen het huis uitgaan als ze voor zichzelf kunnen zorgen; dat is op een leeftijd van rond de 20 jaar. Herman gaat pas weg 31 jaar nadat hij tot het huis is toegelaten. Hij heeft dan zijn academische studie theologie afgemaakt en zijn naam gelatiniseerd: Tolnerius of Tolnerus. Hij kan op dat moment hooguit 40 jaar oud zijn. Hij wordt in 1654 koster en onderwijzer in Hardenberg. Vandaar gaat hij eerst als predikant in 1662 naar Wilsum en in 1672 naar Java². In 1681 komt hij terug in de Nederlanden, in Zwolle³. Daar maken zijn vrouw Elsabe Willems en hij hun testament⁴ waarin ze het Burgerweeshuis niet gedenken. Later gaat hij, alweer als predikant, naar Amsterdam⁵. Zijn zwakke 'bientins' hebben hem dus ver gebracht en weer terug.^a

Tijdens zijn leven is er op het gebied van wezenzorg in Zwolle veel veranderd. Dat laat ik in dit hoofdstuk zien.

Het gaat economisch goed met Zwolle in de 17^e eeuw

Zwolle dat tot het eind van de 16^e eeuw op de grens ligt van het gebied van de Opstand en dat van de Spaanse troepen, heeft begin 17^e eeuw geen last meer van het oorlogsgeweld.⁶ Zwolle heeft wel oorlogsschade opgelopen.

De wederopbouw moet ter hand worden genomen en dat kost veel geld. Deze is vooral gericht op herstel van handelswegen (wegen, bruggen) en de verbinding tussen de Vecht en de haven. Zwolle kan daardoor haar positie als commercieel knooppunt weer innemen. Het handelsverkeer van en naar Amsterdam wordt, in verband met de hoge tollens op de Rijn en de IJssel, omgeleid via Zwolle. Goederen (zoals tarwe, boekweit, haver, hennepzaad, boter, kaas, haring, wijn, bier, zout, vlas, olie, hout en vloertegels) worden bij de monding van het Zwartewater, op Schokland, overgeslagen en vanaf Zwolle verder vervoerd over water via de Vecht en de Regge naar Duitsland, en over land langs de Hessenwegen. Het gaat goed met de Zwolse economie. De handel kent zelfs echte groeiperiodes, tussen 1640 en 1660 en tussen 1690 en 1720. Dit zal dus ook een positief effect hebben op de middenstand en de ambachten.

De Zwolse bevolking

Over de 17^e en 18^e eeuw zijn meer gedetailleerde gegevens over de omvang van de bevolking. Zwolle is duidelijk in opkomst in Overijssel. De bevolking van Zwolle groeit eind 16^e eeuw tot tussen 6.500 en 8.600 inwoners: ze is ongeveer even groot als die van Deventer en Kampen⁷. Daarna neemt het aantal

^a Wim Huijsmans heeft deze gegevens gevonden.

af tot het midden van de 17^e eeuw en groeit het vervolgens tot 1670 waarna een snelle daling in de groei inzet. In de 18^e eeuw is het aantal bewoners min of meer stabiel: rond 12.000 waardoor Zwolle de grootste stad van Overijssel is.⁸

Gerard ter Borch, straat buiten de muren van Zwolle, 1631-1633. Hieruit blijkt dat er veel huizen staan. Volgens Ten Hove, Zwolle, is het de huidige Thomas a Kempisstraat en rechts aan het eind de Vechtstraat; (Collectie Rijksmuseum)

Het merendeel van de bevolking woont binnen de muren, tussen 66% en 75%. De snelle groei na 1650 heeft te maken met de trek van mensen uit Twente en Duitse landen naar Zwolle. Onder de immigranten zijn arbeiders die geen geld hebben om voor het burgerrecht te betalen. Van hen wonen de armeren buiten de muren. Vergeleken met de onrustige 16^e eeuw is wonen buiten de muren wel een stuk veiliger geworden. Binnenkomst van arme immigranten wordt overigens zoveel mogelijk voorkomen opdat deze nieuwe inwoners (tegenwoordig zouden we zeggen: *gelukszoekers*) geen gebruik maken van sociale voorzieningen⁹.

Uit deze gegevens is te concluderen dat in de 17^e eeuw het aantal sociaal kwetsbaren en niet-burgers absoluut en relatief groeit; en daarmee de kans op meer onvermogene wezen.

Hygiëne, epidemieën en rampen

Al is de veiligheid in en bij de stad verbeterd ten opzichte van de 16^e eeuw, leven in de 17^e-eeuwse stad is niet onbedreigd. De stadshygiëne laat veel te wensen over door de gebrekkige afvalverwerking en gebrek aan schoon drinkwater. De grachten en de bodem zijn vervuild.

Steden zijn in deze eeuwen in het algemeen kwetsbaarder voor infectieziekten en epidemieën dan het platteland. Besmettelijke ziekten als pest, tyfus en pokken komen veel voor. Diepe sporen laten vooral de pestepidemieën na

waarbij in de noordelijke Nederlanden 15-20%¹⁰ van de bevolking sterft. In Zwolle vallen in 1636-'37 bijna 2.500 doden (bijna 30%) en in 1655-'57 3.400 (bijna 40%)¹¹. Het kan niet anders dan dat hierdoor veel kinderen wees worden.^a

In de pestepidemiejaren 1636-'37 worden 7 wezen uit 4 gezinnen opgenomen, terwijl in het huis zelf 'maar' 2 wezen overlijden.¹²

Bij een epidemie¹³ in 1652 komen er 11 wezen uit 5 gezinnen in huis. In 1656 komt er een uitzonderlijk groot aantal wezen binnen (19 kinderen uit 11 gezinnen) en sterven er 32 kinderen in het weeshuis. Die pestepidemie treft het weeshuis erg zwaar.¹⁴

Wezenzorg in het Burgerweeshuis

De regelingen bij toelating in het Burgerweeshuis

In het eerste weeshuisreglement, in 1584, wordt niet alleen bepaald dat het kind *in echte* moet zijn geboren en hooguit 9 jaar oud is en dat de vader ten minste zeven jaar ingezeten burger¹⁵ geweest moet zijn. Ook wordt vastgelegd dat de ouderlijke erfenis geheel aan het weeshuis vervalt, zonder enige beperking. Deze laatste bepaling is niet uniek maar bestaat ook bijvoorbeeld bij particuliere Zwolse gasthuizen zoals het St. Laurensghasthuis¹⁶ en de Vilsterens Armenhuizen¹⁷. Als garantie eist het reglement dat de weesmeesters, ambtenaren die toezicht houden op de regeling en uitvoering van voogdij, de erfenis kunnen inventariseren voordat de langstlevende ouder is begraven. Familieleden krijgen zo niet de tijd iets aan de erfenis te onttrekken.

Een weeshuis heeft geen invloed op epidemieën en oorlogen die de sterfte van jonge ouders tot gevolg kunnen hebben; en evenmin op economische crises waardoor wezen niet meer binnen de eigen kring kunnen worden opgevangen. De bestuurders moeten daarom reguleringsmogelijkheden hebben in de toelatingsregels: variabelen zijn de maximumleeftijd, het aantal jaren dat de vader ingezeten burger is en het maximum aantal kinderen per gezin. Ik beschrijf daarvan een paar voorbeelden.

In 1646 wordt de toelatingsregel tot het weeshuis tijdelijk aangescherpt: van een gezin van een grootburger mogen slechts drie kinderen worden toegelaten en van dat van kleinburgers^b maar twee¹⁸. Het kan niet anders dan dat deze maatregel in verband staat met de grote instroom van kinderen in 1645 en

^a In bijlage 9 worden jaren vermeld waarin een epidemie, oorlog, hongersnood en/of overstroming is geweest. Bij de desbetreffende jaren heb ik vermeld hoeveel wezen dat jaar het huis zijn binnengekomen dan wel hoeveel er in huis zijn overleden.

^b Het verschil tussen groot- en kleinburgers zit in de voorrechten, met name op het gebied van actief en passief kiesrecht.

'46. Die leidt namelijk tot een groei van 29 weeskinderen in 1643 naar 38 in 1646. In 1649 wordt dit besluit alweer ingetrokken.

Bij de reglementswijziging in 1655 worden wezen toegelaten zolang ze nog niet 12 jaar zijn en als hun vader ten minste drie jaar burger is geweest en zij geboren zijn nadat de vader het burgerschap had verworven.

Het dramatische effect van de grote sterfte in het weeshuis door de pest in 1656 op het aantal wezen is wel duidelijk: dat loopt terug tot een dikke dertig.¹⁹ Maar dat leidt niet tot een aanpassing in de opnamevoorwaarden.

De regelingen voor de opvoeding in het Burgerweeshuis

Het reglement van 1584 bepaalt dat de jongens in een ambacht worden opgeleid. Deze bepalingen komen overeen met het reglement uit 1556 voor het Burgerweeshuis te Harderwijk dat ook ontleend is aan dat van Amsterdam²⁰. In 1651 wordt geëxpliciteerd dat alle kinderen leren lezen en schrijven en dat meisjes leren naaien.

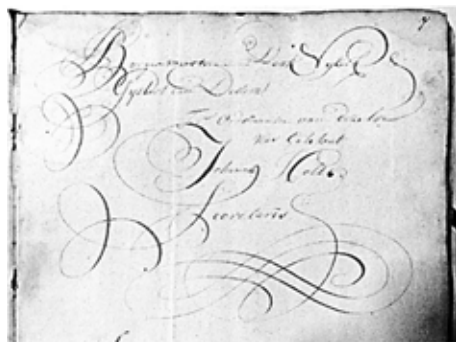
Cornelis Pronk, 't stadhuis te Zwol, 18e eeuw, het bestuurlijk centrum van de stad Zwolle; van links naar rechts: het Mosterthuis met een walviskaak als teken dat hier recht wordt gesproken, het Meentehuis en achter één gevel het Raadhuis met de Schepenzaal en het Wijnhuis (particuliere collectie Nederland, foto RKD, Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis, Den Haag)

Over de kwaliteit van de opvang van Zwolse wezen is er geen informatie. Maar omdat in de Noordelijke Nederlanden het kerngezin steeds meer de standaard wordt en kinderen daarbinnen in het algemeen liefdevol worden

verzorgd en mogen spelen²¹, is het goed denkbaar dat in weeshuizen voor burgerkinderen het in gezinnen geldende patroon van verzorging en spelen normatief is; maar hoe groot de liefde daarbij is, is niet na te gaan.

Opvallend is een artikel in de verordening van 1651: 'Item dije weesen-kijndren sullen int weesenhuijs blijven, tot goetvrijnden vande proffessoren om bequam te vijnden haer kost te vijnnen, alsmeede tot goetvrijnden vande kijndren selfen offe vermoeden haer koest te vijnnen.'²² Het criterium wanneer een weeskind het huis kan verlaten, is duidelijk: zelf de kost kunnen 'winnen'. Bijzonder is dat dat niet alleen bepaald wordt door provisoren maar ook door het betrokken kind zelf. Dit grotere kind wordt gehoord. In de ordonnantie van 1655 is deze regeling niet meer opgenomen maar helder is dat stadsbestuurders in het midden van de 17^e eeuw rekening hebben willen houden met wat jongeren zelf vinden. Dat is nog geen bewijs van liefde, maar wel van serieus nemen.

In het eerste artikel van de Ordonnantie van 1655 wordt als kern van de opvoeding in het weeshuis omschreven: 'Die provisoren van het Weesenhuis sullen goede sorge hebben te dragen, dat die weeskindren in goede discipline gehouden ende oock in de waere gereformeerde religie opgebracht worden.'²³ Dit heeft direct te maken met veranderingsprocessen rond 1650 in Zwolle. In de eerste helft van de 17^e eeuw groeit de godsdienstige onverdraagzaamheid doordat de gereformeerde kerk, de publieke kerk, meer politieke invloed krijgt.

Ondertekening van de Ordonnantie van het Burgerweeshuis van 1655 door de burgermeesters Derck Nijekerke en Gijsbert van Dedem (NL-ZLCO, 0902,, inv.nr. 9)

Bevoorrecht van gereformeerden sluit Rooms-Katholieken niet uit
Daarbij claimen gereformeerden een bevoorrechte positie in het stadsbestuur, waardoor ze ook invloed krijgen op de gang van zaken in het weeshuis. In 1646 besluiten Schepenen en Raden dat alleen gereformeerden zitting mogen nemen in de Meente²⁴.

Vanaf de jaren zestig worden de kleinere protestantse groeperingen getoleerd²⁵ zoals lutheranen en doopsgezinden en vanaf 1686 ook Joden en rooms-katholieken. Vanaf de tweede helft van de 17^e eeuw kunnen rooms-katholieken

zelfs onder bepaalde voorwaarden weer burger worden. Van lutherse, doopsgezinde of Joodse wezen heb ik niets gevonden. Wel van rooms-katholieke.

Het aantal Zwolse gereformeerden is rond 1600 overigens niet groot: slechts 10% van de bevolking. Er is in de 17^e eeuw sprake van enige groei: in 1621 gaat het om ongeveer 2.000 van de 9.000 inwoners (22%); in 1665 meer dan 4.000. Dus bepaald nog geen meerderheid²⁶.

Ouderlijke en andere erfenissen

In 1651 worden de bepalingen met betrekking tot erfenissen van weeskinderen aangescherpt. De ouderlijke erfenis vervalt 'ewich en arflick' ²⁷ aan het weeshuis. Grootouders mogen hun verweesde kleinkinderen niet onterven. Zo waarborgt de regelgeving dat het weeshuis ook hiervan het vruchtgebruik zal krijgen.

Wanneer een wees later nog een andere erfenis krijgt, heeft het weeshuis daarvan het vruchtgebruik; die erfenis krijgt de wees geheel mee wanneer die het huis verlaat.

Indien een wees later geen wettige kinderen zou krijgen is het weeshuis de erfgenaam; de oud-verpleegde kan zich van deze verplichting echter wel vrijkopen.

Wezen zijn buitenshuis herkenbaar

Het reglement van 1651 legt tevens vast dat de kleding van de weeskinderen blauw-wit is en voorzien van een witte *dubbele V* (=W). Dit zal waarschijnlijk eerder dan 1651 zijn ingevoerd want kinderen die van de Stadsarmenkamer afhankelijk zijn, dragen al vanaf 1613 een op hun kleding geborduurde *E*. Die *E* is ontleend aan de naam die de provisoren van de Stadsarmenkamer dragen: Elemosenieren.

Uitbreiding van de wezenzorg in de 17^e eeuw

In het bovenstaande gaat het om een beperkte groep wezen: alleen burgerwezen tot een bepaalde leeftijd en van ouders die al langere tijd burger waren. Als een wees buiten die categorieën valt moet voor hen een andere regeling getroffen worden om te voorkomen dat ze gaan zwerven.

Een belangrijke groep in de stad vormen de *vreemde wezen*: wezen van niet-burgers. En dat was een groeiend aantal als gevolg van de immigratie van mensen van het platteland die zich veiliger of zekerder voelen in of bij de stad. Voor deze wezen zijn gezinnen nodig waar ze worden uitbestede, opgevoed en opgeleid voor een ambacht of huishoudelijk werk. Tot 1613 gebeurt dit door de Gecommitteerden tot de Geestelijke Goederen en daarna door Elemosenieren van de (Stads)armenkamer²⁸.

In 1631 dringen deze aalmoezeniers bij het stadsbestuur erop aan dat een huis voor *vreemde* wezen wordt opgericht²⁹. Maar voor het stadsbestuur is er nog geen reden om tot actie over te gaan. Dat ligt ruim 15 jaar later anders. Raad en Meente vinden het nu onjuist dat arme kinderen ‘met grote disorde werden opgebracht ende om de minste kosten dickwils werden bestedet bij luiden die vreemd van de ware religie sijn’.³⁰ Daar komt het voor ‘dat deselve sonder enige tucht of vrese Godts [...eerder] als beesten dan als redelicke Christenmenschen’³¹ opgroeien en niet voor een ambacht worden opgeleid. Zo blijven ze ‘eene langen tyt een groten last der Gemeijnte’.³² Dit stelsel van uitbesteden functioneert kennelijk slecht en kost de gemeenschap veel geld. De wens dat de kinderen in de *ware religie* worden opgevoed is een teken van de vergrote invloed van de gereformeerden.

In 1647 wordt een stichting opgericht: Stichting der Vreemde Wezen. Doel is de *vreemde wezen* en weeskinderen die vanwege hun leeftijd niet in het Burgerweeshuis geplaatst kunnen worden, via deze stichting uit te besteden in gezinnen en hun zo een onderkomen en opleiding te verschaffen. Schepenen en Raden stellen de twee provisoren van deze stichting aan³³. De weeskinderen vallen nu niet meer direct onder de stadsarmenzorg.

Het stadsbestuur draagt financieel bij met 3.325 guldens: 725 Caroli gulden (die twee gewone guldens waard is³⁴) vanuit de ‘stadtkiste’; de opbrengst van drie collectes bij burgers ad 600 Caroli gulden; 800 Caroli gulden uit een legaat en 475 Caroli gulden uit³⁵ de *oortjesgelden*, een belastingheffing op diverse transacties ten behoeve van armen. De naam is ontleend aan het *oortje*, een koperen munt met de waarde van een kwart stuiver.

In 1648 wordt de instructie³⁶ voor de Stichting der ‘Vreemde Wezen’ vastgesteld door het stadsbestuur. Schepenen en Raden bepalen onder welke voorwaarden de provisoren van de stichting wezen en verlaten kinderen mogen aannemen voor uitbesteding: tot twaalf jaar; dat is dezelfde leeftijd die vanaf 1655 geldt voor het Burgerweeshuis. Ze ‘sullen geen kinderen aennemen dan alleen die vaderloes ende moederloes zijn ende niemandt anders toegesonden connen worden’³⁷. Er moet dus eerst onderzocht worden of het weeskind in de eigen kring kan worden opgevoed. Wanneer elemosenieren er niet in slagen de woonplaats van de ouders van verlaten kinderen te achterhalen, vallen ook deze kinderen onder verantwoordelijkheid van de Stichting der Vreemde Wezen.

Vanaf het 18^e jaar van een vreemde wees nemen de elemosenieren van de Stadsarmenkamer de verantwoordelijkheid voor hen over, wanneer die ‘niet vermochten haer kost voortaan te winnen offte verdienen’.

Vanaf 1655 onderzoeken commissies in opdracht van Raad en Meente de mogelijkheid van een tehuis voor *vreemde wezen*. Plaatsing van wezen onder één

dak maakt de wezenzorg beheersbaarder dan via een stelsel van uitbesteding waarbij vele particulieren betrokken zijn. Ook is er meer invloed op de kwaliteit van de wezenopvoeding. In 1665 stellen burgers zich garant voor een bijdrage aan dit nieuwe weeshuis. Raad en Meente hebben op 24 juni 1664 besloten dat in folioboeken wordt opgetekend wat burgers gaan geven ten bate van de stichting van dit weeshuis: ‘geteyckent sal worden wat een iegelijk [...] tot het voorsegde werk sal believen te vereeren ende om ’t selve aan anderen smakelijk te maken sullen die van deze Magistraat en de Meente vooraan teyckenen’³⁸. In iedere straat gaan twee burgemeesters en twee Meenslieden zelf met een geheimschrijver alle huizen langs. De opbrengst is 2400-0-0^a (2.400 guldens, 0 stuivers en 0 penningen). De sociale druk wordt dus behoorlijk opgevoerd. Aan het welslagen van de inzameling moet het stadsbestuur veel gelegen zijn geweest. Deze collectes zijn uitdrukkelijk bedoeld voor een aparte stichting om een huis voor arme *vreemde wezen* op te richten³⁹. Het is een fraai voorbeeld hoe een collectieve inspanning wordt afgedwongen opdat een collectieve maatregel breed gedragen wordt⁴⁰. Deze collectieve inspanning is bepaald niet eenmalig want die gaat door tot het begin van de 19^e eeuw met geldinzamelingen via deurcollectes en geldbussen die blijvend op veel plekken zijn geplaatst. Hieruit komt tussen de 15% en 20% van de ontvangsten van het Holdehuis.

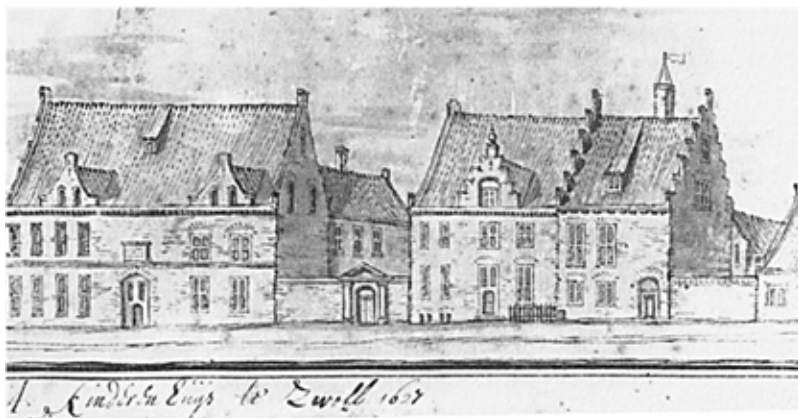
Het Kinderhuis, detail van de plattegrond van Zwolle door Joan Blaeu, 1649-1670 (Collectie Zwolle); tussen de Nieuwstraat, de Bitterstraat en de Broerenstraat

Dankzij deze inkomsten wordt het in 1669 mogelijk op de plaats van het vroegere St. Caeciliënconvent⁴¹ aan de Nieuwstraat en Broerenstraat een nieuw weeshuis óp te timmeren’.

In 1394 was dit convent gesticht als woning voor begijnen, niet gehuwde vrouwen, om hier religieus te leven met behoud van een vrijheid die groter is dan

^a Toelichting op de notering van drie munten: een gulden was in die tijd: 20 stuivers (= (20 x 8) duiten) = (20 x 8 x 2) penningen.

in een klooster. In de loop van de tijd werd het gebouw in de Broerenstraat uitgebreid tot een complex tussen de Nieuwstraat, de Bitterstraat en de Broerenstraat. In de late middeleeuwen heeft het de bijnaam gekregen van het ‘ter Kinderhuis’. De 18^e-eeuwse geschiedschrijver Van Hattum geeft als verklaring voor de benaming *Kinderhuis* dat de ‘Burgers hunne jonge dochters by die Godvrugtige Maagden plachten te bestellen, om van deselve in de deugden, seden, en handwerken onderwisen te worden. Invoegen dat dit Clooster [vóór de Reformatie] genoegzaam verstrekke voor een volmaakte school.’ Geen weeshuis dus. In 1581 werd het gebouw eigendom van de stad.

Het Kinderhuys (St. Caeciliënconvent), toegeschreven aan J. Stellingwerff (1667-1727) Hij maakte kopieën aan de hand van originelen. Een tekening gedateerd 1627 kan hij niet hebben gemaakt. Deze tekening is hooguit een benadering van hoe het convent er heeft uitgezien. (Collectie Stedelijk Museum Zwolle)

Raad en Meente stellen in de jaren zestig voor de nieuwbouw een bedrag van 1.000 rijksdaalders⁴² beschikbaar. De kosten liggen overigens stukken hoger: stadsarchitect Abraham de Cock maakt het bestek ad 933-0-0⁴³. Uit een latere overeenkomst blijkt dat burgemeester Caspar Mensinck tussen 13 augustus 1666 en 25 september 1668 bouwmaterialen heeft geleverd voor een bedrag van 10.037-0-13⁴⁴. Het moet een omvangrijke project zijn geweest. Ook aan het uiterlijk wordt veel aandacht besteed: een resolutie van Raad en Meente van maart 1669 stelt vast dat er glazen in de grote kamer geplaatst moeten worden met wapens van de provincie en de stad Deventer⁴⁵ waarmee Zwolle een nauwe band had. In 1670 wordt het in gebruik genomen.

Dit weeshuis krijgt de naam Holde- of Vreemde Weeshuis. Wezen krijgen hier een *behouden huis* in plaats van uitbesteed te worden^a.

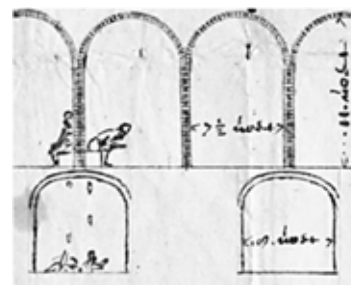
^a Elders zijn holdekinderen of houkinderen degenen die worden uitbesteed (Van der Wiel, 18). De naam Holdehuis is gekozen omdat hier voorheen uitbestede wezen onderdak krijgen.

Hier komen ook die burgerwezen te wonen die niet in het Burgerweeshuis geplaatst kunnen worden, bijvoorbeeld omdat hun ouders niet lang genoeg als burger in Zwolle hebben gewoond.

De uitvoering van de poort is een teken van zelfbewustzijn van de stad.

Poortje van het Holdehuis in de Broerenstraat. Na de brand in 1960 is het poortje jarenlang opgeslagen. In 1991 is het herplaatst als ingang van de Emanuelshuizen in de Praubstraat. Op het poortje staan twee figuren in zandsteen: een weesmeisje met grif-feldoos en belletje, een weesjongen met hoed en collectebus. Daartussen, in cartouche een ovaal houten raampje waarin een letter W (de W van Weeshuis). Daarboven het Zwolse wapen. (Collectie Dolf Henneke, (tekst) Collectie Overijssel)

Er zijn in totaal 56 bedsteden⁴⁶; mogelijk 8 voor de kinderkamer boven de keuken. In de ontwerptekeningen voor het Holdehuis wordt ook aangegeven hoe de *stoelgang* geregeld wordt in het *heimelijk gemak*.

Ontwerp 'heimelijk gemak' voor jongens, 1665, voor in het nieuwe Holdehuis (NL-ZICO, 0700, inv.nr. E. Kaartenlijst 64-66)

Vanaf dit moment heeft de Stadsarmenkamer, wat betreft weeskinderen, alleen nog de directe zorg voor onvermogenende onwettige wezen en kinderen die wees worden na hun 12^e jaar. In de loop van de jaren verschuift voor zowel het Burgerweeshuis als het Holdehuis de toelatingsleeftijdsgrens van 12 naar 14 jaar.

Binnen twintig jaar tijd is er dus een geweldige verschuiving te zien in de aandacht voor wezen. De stedelijke overheid heeft daarbij een grote verantwoordelijkheid op zich genomen zoals ze die in de 16^e eeuw is begonnen. Haar motieven zijn de openbare orde en veiligheid in de stad en een effectieve aanpak van de zorg.

Vanaf het eind van de 17^e eeuw Zwolle komt in de problemen

Eind 17^e eeuw begint voor de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden een tijd van afnemende welvaart⁴⁷. Dit geldt ook voor de stad Zwolle.

Oorlogsjaren 1665 en 1672 en de gevolgen daarvan

In 1665 is de Republiek in oorlog. Overijssel wordt bezet door de bisschop van Munster. Van het platteland vluchten velen naar Zwolle waar het maatschappelijk leven dus minder zeker wordt.

In 1672 begint een oorlog waarbij de Republiek van meerdere kanten wordt belaagd. Er komt een einde aan het Eerste Stadhoudersloze Tijdperk doordat Willem prins van Oranje tot opperbevelhebber van het leger en stadhouder wordt benoemd. Voor Zwolle zijn de gevolgen van de oorlog diep ingrijpend. Op bevel van stadhouder Willem III worden de ‘voorsteden’ buiten de Sassenpoort en de Kamperpoort verwoest waardoor veel mensen tot armoede worden gebracht. Zwolle wordt zelfs door de bisschop enkele jaren bezet. Hij legt de stad een hoge schatting op en geeft rooms-katholieken weer bestuurlijke invloed. De oorlogsschade zelf is niet groot maar de oorlogslasten zijn dat wel. Zo moet Overijssel hoge kosten maken om weer tot de Republiek toegelaten te worden na het vertrek van de Munsterse troepen. De andere gewesten vinden namelijk dat Overijssel zich in 1672 te gemakkelijk gewonnen heeft gegeven. Zwolle moet meebetalen.

De stadhouder bepaalt voortaan wie zitting mogen nemen in het bestuur van de stad. Door dit regeringsreglement van 1675 gaat de stedelijke autonomie in grote mate verloren. Wanneer Willem III –kinderloos– in 1702 overlijdt, wordt er geen nieuwe stadhouder benoemd in Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland en Overijssel. Ook wordt het regeringsreglement buiten werking gesteld. Maar als nieuwe algemene regel gaat gelden dat de politieke invloed van de niet-gereformeerden en de kleine burgerij minder wordt⁴⁸. De stadsregenten spelen elkaar ook de baantjes toe⁴⁹ waardoor een groot deel van de burgers aan invloed op het bestuur inboet.

Onder dreiging van oorlog wordt in 1747 het Tweede Stadhoudersloze Tijdperk beëindigd en wordt het, nu erfelijke, stadhouderschap belegd bij de familie Oranje-Nassau die in Groningen en Friesland de stadhoudelijke functie is blijven vervullen. Daarom wordt het regeringsreglement weer ingevoerd zoals dit bestond ten tijde van stadhouder Willem III.

In de tweede helft van de 17^e eeuw krijgt 5-6% van de Zwolse bevolking structureel steun. Alleenstaande vrouwen, met of zonder kinderen, vormen meer dan de helft van deze groep. De meeste bedeelde vrouwen werken achter het spinnewiel en naaien kleding. Ook ouden van dagen zijn oververtegenwoordigd. Arme bedeelde kinderen krijgen enkele jaren onderwijs, betaald door de Stadsarmenkamer⁵⁰.

Effect van een oorlog op de instroom in weeshuizen.

In 1665 komen er 8 nieuwe wezen in het Burgerweeshuis. In het Burgerweeshuis stromen in 1672 veel wezen (22) in. In 1673 en 1674 resp. 8 en 3. Het patroon is anders dan bij een epidemie: in zulke jaren worden relatief veel wezen toegelaten, maar sterven er in het weeshuis zelf ook relatief veel. In 1672 en 1673 sterft er geen wees in het Burgerweeshuis; in 1674 één. In de Zwolse geschiedschrijvingen van Van Hattum en Waeijer wordt niet geschreven dat er in 1672 sprake is van grote sterfte in de stad. Van Hattum meldt wel dat in 1673 7 van de 16 schepenen en raden overlijden. De instroom in 1665 en 1672-'74 is bovengemiddeld. Hier zie ik een verband met de invallen van de bisschop van Munster in Overijssel, waardoor ook Zwolle zich bedreigd voelt⁵¹. Mannen wordt verboden de stad te verlaten⁵². Er is grote sociale onzekerheid.

De 20-eeuwse geschiedschrijver De Vries schetst⁵³ hoe naar zijn idee de inkwartiering van Munsterse blauwrokken (ruw krijgsvolk, verzot op bier, tabak en brandewijn) geen pretje was: zij roofden al wat los en vast zat.⁵⁴ Daar komt bij dat de ontmanteling van de Zwolse ‘voorsteden’ in 1672 leidt tot armoede.

Mijn conclusie is dat de economische weerbaarheid van Zwolse burgers in oorlogstijd zoveel kleiner wordt dat opvang van weeskinderen in familiekring een (te) zware belasting wordt. Daarom doen voogden eerder een beroep op het weeshuis.

Afnemende welvaart in de 18^e eeuw en veranderende armenzorg

Op een lager niveau dan in de 17^e eeuw stabiliseert de handel zich na 1720 tot 1770, waarna een scherpe daling inzet. Vanaf het tweede kwart van de 18^e eeuw zit de nijverheid in Zwolle in het slop en daarmee wordt de werkgelegenheid bedreigd. Gevolg daarvan is weer een daling in koopkracht. Na 1730

komen er zelfs nauwelijks meer nieuwe bedrijven. Deze stagnatie is niet tot Zwolle beperkt maar landelijk⁵⁵.

Nu het Zwolle economisch minder voor de wind gaat, stijgt het aantal permanent bedeelde huishoudens in de eerste helft van de 18^e eeuw van 303 (1715) naar 436 (1738), terwijl de bevolkingsgrootte stabiel is rond 12.000 inwoners⁵⁶.

Werkshuwheid wordt bestreden door mensen in de werkverschaffing te plaatsen: ze moeten werken voor de kost⁵⁷. Het blijken slechts tijdelijke experimenten te zijn die lijden aan onvoldoende kapitaal en een slechte bedrijfsvoering. Maar duidelijk is dat burgers kritisch gaan kijken naar liefdadigheid nu de spoeling dunner wordt.

De Stadsarmenkamer is op haar taak onvoldoende berekend en functioneert daardoor minder goed. Het stadsbestuur moet haar zelfs regelmatig te hulp schieten. Het zoekt wegen voor een effectievere uitvoering, zeker nu vraagtekens worden gezet –zoals ook elders in de Republiek– bij de wenselijkheid of noodzaak van armenzorg⁵⁸. De vraag wordt gesteld of armen wel echt behoeftig zijn. Ziekte, invaliditeit, werkloosheid, een groot gezin en ouderdom moeten, zo is de mening van velen, niet vanzelfsprekend leiden tot steun. In dit beeld past ook het volledige verbod op bedelarij in Zwolle dat in 1722 en 1741 wordt uitgevaardigd⁵⁹.

In 1739 zijn de financiële problemen acuut. Er wordt een extra huiscollecte gehouden en er wordt 3.000 glds aan de stadskas onttrokken. Nu trekt de magistraat de Stadsarmenkamer geheel naar zich toe. Zo komt er een eind aan het vanaf 1616 gezamenlijk besturen van de Stadsarmenkamer door de magistraat en de gereformeerde kerkenraad. De acht elemosenieren worden voortaan allen benoemd door het stadsbestuur en de gereformeerde diakenen worden uit het bestuur verwijderd. De gereformeerde kerk blijft wel collectes houden ten behoeve van de Stadsarmenkamer⁶⁰ en daarmee betrokken bij de algemene armenzorg in Zwolle.

Nu de Stadsarmenkamer in 1739 volledig een overheidszaak is geworden, moeten kerkelijke armbesturen zorgen voor de armen van hun eigen gezindte. Rooms-katholieken moeten vanaf de jaren dertig zelf zorgen voor hun (60) onvermogens. Dat geldt ook voor lutheranen. Ook doopsgezinden en Joden zijn op zich zelf aangewezen wat betreft armenzorg.

In 1756 komt er ook een gereformeerde arme-ledematenkamer. ‘De stadsarmenkamer is dan de stedelijke instelling voor de armenzorg geworden die de armen ondersteunt die niet bedeed worden door één der andere kamers.’⁶¹

De gereformeerde diaconie neemt nog wel een bijzondere positie in omdat ze zware gevallen nog kan doorspelen naar de Stadsarmenkamer⁶², iets wat verklaarbaar is door de positie van de gereformeerde kerk als publieke kerk.

Al is het beeld van de Zwolse economie in de 18e eeuw slecht, door de regionale functie van Zwolle zal de werkgelegenheid redelijk zijn geweest. Maar de transitofunctie van Zwolle wordt in de 2^e helft van de 18^e eeuw kleiner, waardoor de werkgelegenheid toch afneemt⁶³ en daarmee het economische weerstandsvermogen van de bevolking⁶⁴. Die zal in de 2^e helft van de eeuw ook minder zijn geworden doordat als gevolg van misoogsten de voedselprijzen stijgen, zeker in de jaren zeventig⁶⁵. Daarnaast dalen de reële lonen⁶⁶. Het directe gevolg is dat meer armen steun nodig hebben.

In het volgende hoofdstuk ga ik na of de economische malaise effecten heeft voor de instroom in de twee weeshuizen.

1.4 Het leven in de Zwolse weeshuizen

In dit hoofdstuk gaat het om het leven en de organisatie in weeshuizen in de Republiek in de 17^e en 18^e eeuw. Dankzij Zwolse bronnen (besluiten van het stadsbestuur, Kinderboeken, reglementen uit de 17^e eeuw en personeelsinstructies van het eind van de 18^e eeuw) is het mogelijk specifiek op de Zwolse weeshuizen in te gaan.

In het reglement van het Zwolse Burgerweeshuis van 1655 worden de hoofddoelen van het weeshuis duidelijk verwoord: 'goede discipline', opvoeding in 'de waere gereformeerde religie'¹, onderwijs in lezen en schrijven en leren de eigen kost te verdienen. De discipline is structureel geregeld door een strakke dagindeling en een 24-uurs toezicht op het gedrag. Het dagritme wordt bepaald door school en/of arbeid, maaltijden, godsdienstige opvoeding (bidden, Bijbellezen, catechese en zondagse kerkgang) en slapen.

Bij handhaving van de discipline wordt ook de sociale controle ingezet. In 1739² krijgen armendienaars de opdracht ervoor te zorgen dat kinderen uit Godshuizen of van de Armenkamer niet toegelaten worden door 'de weerden [herbergiers] buiten de respectieve Poorten deze Stad'; anders hangt hun een 'boete van eene ggln [goudgulden]' boven het hoofd. Bij een overtreding moeten de armendienaars ook de provisors hiervan op de hoogte stellen. Die zorgen voor de straf aan de kinderen.

De organisatie

*Bestuur*³

In beide weeshuizen benoemen Schepenen en Raden twee provisors. Die verantwoorden zich voor schepenen, de Cameraars ('wethouders' van financiën) wat betreft het Burgerweeshuis en de Timmermeesters ('wethouders' voor openbare werken⁴) wat betreft het Holdehuis. Schepenen en Raden stellen de reglementen en de instructies voor het personeel vast en houden toezicht op de financiën⁵.

De provisors vergaderen wekelijks. Zij houden toezicht op het personeel en beheren gebouw, grondbezit met alle opstal en de eigendommen van de wezen. Ze bepalen de disciplinaire regels in het huis en controleren of het personeel daaraan de hand houdt. Ook houden ze de kwaliteit van de maaltijden in de gaten. Er is sprake van een zeker specialisme binnen dit college: de algemene gang van zaken, secretariaat, financiën, beheer onroerend goed, opvoeding.

Hun echtgenotes vervullen de rol van regentes en hebben het toezicht op het huishouden en de opvoeding van de meisjeswezen. In Zwolle is dat ook het geval: wanneer in 1795 nieuwe bestuurders worden benoemd, wordt de verwachte inzet van hun echtgenotes ook expliciet genoemd.

Provisoren komen voort uit de kringen van vooraanstaande burgers. In bijlage 2 wordt duidelijk dat meerdere provisors, zowel van het Burgerweeshuis als van het Holdehuis, uit regentenfamilies stammen. De veronderstelling dat provisor zijn van het Holdehuis van lagere betekenis zou zijn dan die van het Burgerweeshuis wordt dus niet ondersteund.

Personeel

De dagelijkse leiding in een weeshuis berust bij de binnenvader. In Zwolle is, in ieder geval aan het eind van de 18^e eeuw, de binnenvader tevens onderwijzer die meester genoemd wordt. Hij wordt bijgestaan door een binnenmoeder en naaister. Deze drie functionarissen wonen in het huis. Waarschijnlijk woont ook de meid, voor wie geen instructie bekend is, intern. In de buitendienst maken weeshuizen gebruik van de diensten van een chirurgijn, timmerman, schoenlapper, glazen setter en anderen⁶.

De beschrijving van de drie onderstaande functies in Zwolle komen uit de instructies die uit de 18^e eeuw bekend zijn van zowel het Burgerweeshuis als het Holdehuis⁷. Tussen deze twee huizen is in dat opzicht weinig verschil.

De Meester

De meester moet lidmaat zijn van de gereformeerde kerk. Van hem wordt verwacht dat hij kan lezen, schrijven, rekenen, (psalmen)zingen en dat hij bekwaam is om daarin les te geven. Expliciet staat beschreven in de Zwolse instructies dat hij de provisors en hun echtgenotes respect bewijst en hun bevelen gehoorzaamt. 'Eindelijk sal de Meester in alles 't beste van 't Huis en van de weeskinderen behartigen, en sig generalijk sodanig gedragen als een goed en getrouw meester schuldig is te doen.'

Er zijn bij hem drie taakgebieden te onderscheiden: de algemene leiding in het weeshuis, de opvoeding van de kinderen en de (administratieve) werkzaamheden voor de provisors.

Door de week laat hij de jongens op tijd opstaan en naar hun werk (ambacht) gaan en ziet hij erop toe dat ze op tijd daarvan thuis komen. Hij let op de kleding en schoeisel van de jongens en dat ze alleen kleding van het huis dragen: op zondag de nieuwe kleren en door de week de oude. Hij moet 's avonds de toegang tot het huis op tijd sluiten.

Als verantwoordelijke voor opvoeding en onderwijs is het zijn taak kinderen 'na vereisch van saken' te vermanen, te berispen of te straffen als ze ongehoorzaam zijn of niet willen leren. Hij zorgt ervoor dat een van de jongens hardop het morgengebed bidt, dat het 's middags en 's avonds aan tafel ordelijk verloopt en dat daar gebeden wordt en uit de Bijbel gelezen. 's Zondags moeten de kinderen 'sonder eenig gedruis' twee maal naar de kerk gaan en zich 'onder

den Godsdienst ordentlijk en stil houden, en met opmerksaamheid toehoren'⁸. Zondagavond geeft hij catechisatie; maandagavond laat hij de kinderen die kunnen lezen, psalmen zingen.

Gesina ter Borch, Kerkgangers bij het verlaten van de kerk, 1654 (Collectie Rijksmuseum Amsterdam)

Zijn opdracht⁹ is dat hij de kinderen 'wel gemanierd in gehoorzaamheid en sedigheid' opvoedt zodat ze 'met elkander en een ieder in vrede en eendragt leven', en vooral 'Eerbied voor God en de overheeden, mitsgaders voor de Bedienaars des heiligen Evangeliums en voor de [...] Provisoren en derzelver vrouwen' hebben. Hij moet erop letten, 'dat de kinderen om geen geld spelen, dat haare spelen en uitspanningen gematigd ende wel geordineert zijn, en sonder vloeken, sweeren, twist of kwaade bejegeningen geschieden'. 'De jongens en meisjes [mogen] geen conversatie [omgang] met elkander hebben'.

Om het beheer en bestuur van de provisoryen te ontlasten verzorgt hij de administratie van inkoop en verbruik van etenswaren, kleding, gereedschap van de jongens en van de verdiensten van de jongens bij hun baas; verdiensten van de jongens draagt hij af aan de provisoryen. Hij registreert de pachtopbrengsten die in natura aan het huis worden geleverd. Hij houdt in het Kinderboek bij wie 'op Resolutie van de Heeren van de Magistraat in 't Weeshuis worden aangenomen', wie vertrekt, welke erfenis en uitzet worden meegegeven en waarheen betrokkene gaat. Hij staat de provisoryen ook bij in de administratie van de erfenis(sen) van de kinderen en van de financiën van het huis en in de registratie van het huisraad en onroerend goed (grondbezit, erven e.d.).

Plaatsen in de kerk voor weeskinderen

In Zwolle zijn er in de 17^e en 18^e twee kerkgebouwen ten dienste van de Nederduitsch Gereformeerde Gemeente Zwolle: de Grote of St. Michaëlskerk en de Broerenkerk.

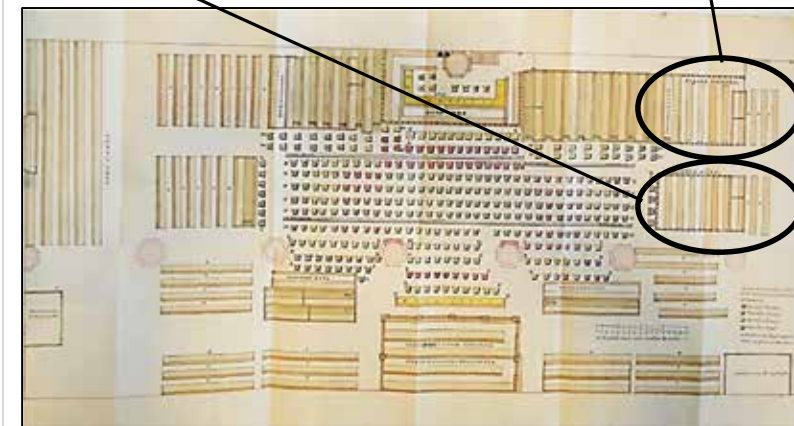
Van beide kerkgebouwen zijn er plattegronden uit de jaren zeventig van de 18^e eeuw. Die zijn gemaakt in verband met het zitplaatsengeld waarmee gemeentelieden zich kunnen verzekeren van een vaste plaats, tegen betaling.

Uit de toedeling van plaatsen blijkt ook de hiërarchisch ingestelde samenleving van toen. Er zijn vier klassen: de eerste heeft het beste zicht en gehoor, de vierde het minste. Er zijn in beide kerken plaatsen voor de burgemeesters, de schepenen (recht tegenover de kansel), de Wijkmeesters en de Officiëren der Militie (het garnizoen).

In de Grote of St. Michaëls Kerk zijn plaatsen gereserveerd voor Edellieden, de Meenslieden, de Latijnse School en de Franse School. De arme jongens en meisjes van de Stadsarmenkamer zitten achter de kansel.

In de Broerenkerk zijn plaatsen gereserveerd voor de Burgerwezen en de wezen van het Kinderhuis (een kennelijk nog steeds gebruikte naam) waarmee bedoeld zijn de kinderen van het Holdehuis.

Zitplaatsen van de weeskinderen in de Broerenkerk
Wezen van het Holdehuis Burgerwezen

De Moeder

Ook de binnenmoeder moet lidmaat zijn van de gereformeerde kerk. Ze moet van goed gedrag zijn en kunnen koken.

Haar taken betreffen de gehele huishouding: zorgen voor de maaltijden, de schoonmaak en het voorraadbeheer zoals van bonen, zeep en vlees. Zo zorgt ze voor de drie maaltijden, het ontbijt, de warme maaltijd tussen de middag en het avondeten. Bij de zorg voor de maaltijd hoort ook het tafeldekken.

Ze houdt de keuken, het keukengerei en de (voorraad)kelders schoon en verzorgt de was. Met de meid maakt ze op de jongenskamer en de kamer van

de meester de bedden op. Over de meisjeskamer wordt niet geschreven: waarschijnlijk moeten meisjes zelf de slaapzaal doen als onderdeel van hun opleiding.

Zorg voor brandveiligheid bij het aanhouden van het vuur in de kachels, valt ook onder haar verantwoordelijkheid.

‘Eindelijk sal zij sig als een goed en getrouw Binnenmoeder in alles moeten gedragen en het beste van ’t Huis zoeken en besorgen, en voorts de Provisoren behoorlijke eerbied moeten toedragen en gehoorzamen, en tijdelijks van de staat en gelegenheid van het Huis kennis moeten geven.’¹⁰

De (Naai)Maitres

Natuurlijk moet ook de naaimaitres lidmaat zijn van de gereformeerde kerk, vroom en oprecht. Ze moet van goed gedrag zijn en kinderloos. Ze moet niet alleen zelf kunnen naaien en breien, maar ook bekwaam zijn om daarin les te geven. Daarnaast heeft ze de verantwoordelijkheid voor de gang van zaken bij de meisjes en het beheer en onderhoud van textiel.

Haar instructie is dat ze ervoor zorgt dat de meisjes op tijd opstaan en samen ontbijten nadat een van hen het morgengebed heeft gebeden. Na het ontbijt laat zij de meisjes op de naaikamer aan het werk gaan. Die leren daar ‘in praefectie’¹¹ (perfect) te naaien, stoppen en breien. Ze let erop dat de kleding van de meisjes netjes en schoon is. De naaimaitres (instructie Holdehuis 1794) laat de meisjes op tijd naar bed gaan en laat een van hen het avondgebed bidden. Ze ziet erop toe dat geen kind zonder toestemming het huis verlaat.

Ze heeft de zorg voor onderhoud en herstel van het linnengoed. Samen met de oudste meisjes helpt zij de binnenmoeder bij de was. Ze verzorgt de registratie van het naaiwerk^a en helpt de binnenmoeder in de slachttijd bij het worst maken. In verband met brandgevaar moet ze het licht op de naaikamer en in de keuken verzorgen.

‘En hetgeen voordere de tijdelijke [dit is de in dat jaar eerstverantwoordelijke] Provisoren na goedvinden ten genoegen en welzijn van het Weeshuis mogten komen te ordenen.’¹² Dezelve sal zig eindelijk in alles moeten gedragen als een goede maitres behoort en betaamd te doen, de tijdelijke Provisoren behoorlijk moeten respecteren en gehoorzamen, en telkens van den toestand van het Huis en hare bedieningen moeten informeren en verslag doen.’¹³

Toelating tot de weeshuizen

De toelatingsprocedure voor het Burgerweeshuis is al eerder beschreven. De eisen die voor het Holdehuis gelden zijn minder strak omdat het hier om wezen van overige ingezetenen gaat.

^a De meisjes werken ook aan opdrachten van burgers. De afhandeling daarvan (omvang van de opdracht, betaling e.d.) moet goed geregistreerd worden.

Invloed van de economische situatie in Zwolle op de instroom in weeshuizen.

In het vorige hoofdstuk heb ik aangetoond dat een oorlogssituatie effect heeft op de instroom in het (Burger)weeshuis. Ook wanneer er geen sprake is van een grote sterfte onder de bevolking en er bijgevolg geen reden is aan te nemen dat het aantal wezen plotseling toeneemt, groeit in de oorlogsjaren 1665 en 1672 de instroom aanzienlijk.

Iets vergelijkbaars is te zien in de 18^e eeuw, als Zwolle te lijden heeft van een economische malaise, bij het Burgerweeshuis en het Holdehuis. Daartoe vergelijk ik de gemiddelde jaarlijkse instroomcijfers in de twee huizen met elkaar. Dat is pas mogelijk vanaf 1747 omdat het overgeleverde Kinderboek van het Holdehuis eerst in dat jaar informatie geeft over binnenkomende weeskinderen. Tussen 1747 en 1795 komen gemiddeld 1,8 wezen binnen in het Burgerweeshuis en in het Holdehuis 2,7 wezen. Uit de economisch minder weerbare ingezetenen van Zwolle komen dus meer wezen in een weeshuis dan uit de meer weerbaren. Het Holdehuis vangt niet alleen meer weeskinderen op maar doet dat ook frequenter en uit meer gezinnen dan bij het Burgerweeshuis het geval is. Het is goed mogelijk dat het sterftecijfer onder armen hoger is dan bij de beter gesitueerden. Evenzeer is het waarschijnlijk dat voogden van arme weeskinderen in jaren van oorlog of economische malaise eerder een beroep (moeten) doen op een weeshuis omdat zulke weeskinderen niet opgevangen kunnen worden in eigen kring.

Rooms-katholieke wezen in Zwolle in de 17^e en 18^e eeuw?

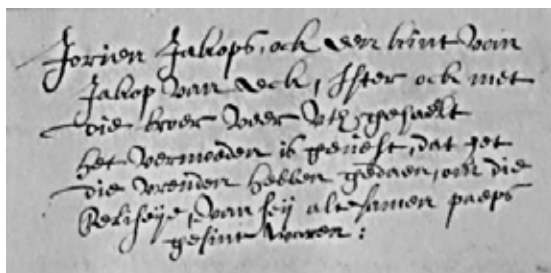
Formeel worden er tot in de 19^e eeuw wat de religie betreft geen toelatingsvoorwaarden gesteld¹⁴. In meerdere boeken over weeshuizen in (de) Nederland(en) wordt de suggestie gewekt dat alleen gereformeerden in een weeshuis zijn opgenomen omdat de gereformeerde kerk de positie heeft van publieke kerk. Hieronder ga ik daar verder op in.

In een artikel uit 1965 wordt over de toelating tot burgerweeshuizen in de 17^e en 18^e eeuw gesteld: ‘De neiging in de algemene armenzorg om daarbij toch de huisgenoten van het ware geloof te laten voorgaan, leidde er vrijwel overal toe de toelating van wezen in het huis te beperken tot kinderen, die in de staatskerk waren gedoopt.’¹⁵ Mijn vraag is of wat geldt voor de armenzorg ook speelt bij de toelating tot burgerweeshuizen in het land.

In haar studie over de armenzorg in Zwolle in de 17^e eeuw schrijft Van Wijngaarden dat het onbekend is of er rooms-katholieke wezen zijn toegelaten, terwijl het wel zeker is dat er door geboorte rooms-katholieke burgers zijn¹⁶. Het is daarnaast zeker dat er in Zwolle na 1580 rooms-katholieken burger zijn, niet alleen door geboorte maar ook door het burgerschap te kopen (al vanaf 1646¹⁷).

Rond 1920 laten de Zwolse B&W en gemeenteraad onderzoek doen naar de historische relatie tussen de gemeente Zwolle en het Zwolse stedelijk weeshuis dat Hervormd Weeshuis genoemd wordt. De onderzoeker Mr. G.A.J. van Engelen van der Veen, gespecialiseerd in bestuursrecht, stelt vast dat de reglementen van 1584 en 1655 niets zeggen over toelating van alleen gereformeerden. Maar hij stelt ook: het ‘was toch in overeenstemming met de toen gangbare opvattingen, dat dit huis slechts bestond ten behoeve van de gereformeerden [...]. Het latere reglement van 1655 [...] schreef wel voor eene opvoeding in de ware gereformeerde religie.’¹⁸ Er zullen in de 17^e en 18^e eeuw wel ‘Roomsche burgers’ geweest zijn maar ‘hunne rechten stonden niet gelijk met die van de gereformeerde burgers en evenmin als de roomschen recht hadden op bedeeing van de Armenkamer, hadden hunne kinderen recht op opname in het Weeshuis’¹⁹. Wat betreft de toelating in het Holdehuis gaat hij nog een stap verder: ‘had men er ook kinderen van eene andere geloofsbelijdenis in willen opnemen, dan had men het uitdrukkelijk moeten bepalen.’²⁰

Uit het Kinderboek van het Zwolse Burgerweeshuis²¹ blijkt echter duidelijk dat er wel rooms-katholieke wezen zijn toegelaten. In 1641 twee jongens; in 1720 twee jongens en in 1721 een jongen en een meisje (alle vier ‘Paaps gedoopt maar wel burger’); in 1801 een jongen. De twee jongens die in 1641 zijn toegelaten, worden er echter weer door kennissen uitgehaald: ‘Jorien Jakops, ock een kint van Jakop van Eck, ister ock met die broer veer uthgehaelt. Het vermoeden is gevest, dat het die vrienden hebben gedaen, om Reliseije, van seij altesamen paeps gesint waren.’

Afbeelding van het handschrift van de hieronder geciteerde tekst (Collectie Overijssel)

De vrienden (van de ouders) zijn kennelijk tot een ander oordeel gekomen dan de voogd en halen de twee jongens weer uit het Burgerweeshuis, waarschijnlijk om godsdienstige redenen.

We kunnen concluderen: er zijn rooms-katholieke wezen in het Burgerweeshuis toegelaten: hun aantal is onbeduidend in het geheel maar het gegeven zelf is wel beduidend. Omdat ze daar gereformeerd worden opgevoed zullen hun voogden zeker eerst hebben nagegaan of de kinderen niet binnen de eigen

kring kunnen opgroeien. Een gereformeerde opvoeding voor rooms-katholieke kinderen zal uiterst onwenselijk gevonden zijn. De nood moet wel erg hoog zijn wanneer voogden om toelating tot het Burgerweeshuis vragen.

Nu zeker is dat rooms-katholieke wezen in het Burgerweeshuis opgenomen zijn, zal dat zeker het geval hebben kunnen zijn in het Holdehuis. De doelgroep daarvan wordt vooral gevormd door wezen van niet-burgers. De redenering van Van Engelen van der Veen in dezen is dat het Holdehuis door gereformeerden (aalmoezeniers, kerkenraad, gemeentebestuur) in het leven is geroepen. Daaruit ‘volgt, ook al wordt het niet uitdrukkelijk gezegd, dat in dit huis alleen gereformeerde wezen konden opgenomen worden. Dit was in overeenstemming met de toen heerschende opvattingen en daarom behoefde men het niet in het reglement vast te leggen.’²²

Ik vind deze argumentatie op meerdere punten zwak. Diaconie en stadsbestuur dragen gezamenlijk de verantwoordelijkheid voor de Stadsarmenkamer die er is voor alle ingezetenen die door armoede worden getroffen, ongeacht hun gezindte. Mijn tweede argument is dat armenzorg en dus ook de wezenzorg van belang zijn voor de openbare orde en veiligheid in de stad. Ook bij niet-gereformeerde wezen moet voorkomen worden dat ze zwerven en bedelen. Dat zal los staan van geloofsoverwegingen, ook in de 17^e eeuw als de orthodox gereformeerden grote invloed hebben in het stadsbestuur.

In de literatuur over burgerweeshuizen heb ik nagegaan hoe het zit met een mogelijke toelating van rooms-katholieke wezen in Burgerweeshuizen in de Republiek. In bijlage 13 heb ik die gegevens geordend. Nagenoeg zeker is dat in de Burgerweeshuizen van Groningen, Workum, Kampen, Doesburg, Zutphen, Alkmaar, Dordrecht, Rotterdam en Schiedam rooms-katholieke wezen zijn toegelaten. Ten aanzien van de weeshuizen in Sneek, Arnhem en Woerden wordt een betoog opgezet uitgaande van de vanzelfsprekendheid dat alleen gereformeerden worden opgenomen. Waar ik zulk betoog voor Zwolle heb ontkracht, zou dat dus ook voor die andere burgerweeshuizen kunnen gelden.

Ik concludeer dat het beeld dat het artikel in 1965 schetste t.a.v. de algemene armenzorg (‘De toelating wordt in het algemeen beperkt tot gereformeerd gedoopten.’) in ieder geval niet opgaat voor alle burgerweeshuizen. Daarvoor zijn er teveel weeshuizen waarin rooms-katholieken worden opgenomen (en vervolgens wel gereformeerd opgevoed). Het Zwolse Burgerweeshuis met rooms-katholieke wezen is daarom geen uitzondering.

- 10 De Meester sal de Kinderen, als sij het ABC ten volle kennen, net leeren spellen, met de syllaben wel te onderscheijden, tot soolang sij van selfs al beginnen te leesen.
- 11 Hij sal se ook woorden buiten 't Boek leeren spellen, haar de Cijfers en letters onderwijzen om Capittels, versen en Psalmen te kunnen opsoeken, als mede de Nooten der Psalmen leeren kennen.
- 12 En de kinderen gewennen uit de borst en helder op te lesen, met ernst en eerbiedigheid, in sonderheid als 't over saken van de Godsdienst is; voorts letten, dat het Leesen distinct en onderscheidtlijk geschiede, so dat de zin met en volgens de teekenen van punten, twee-punten, streepen en wat dies meer is, uitgebragt worde.
- 13 De Schrijveren zal hij eerst wel vast de Schrijfletteren leeren, en in 't begin gewennen groote letteren te schrijven, en voorts syllaben, woorden en redenen, en niet eerder van de eene soort tot de andere te doen overgaan voor dat se tot de vorige behoorlijk bekwaam zijn.'

Vanaf het 10^e levensjaar is het onderwijs in de Zwolse weeshuizen gericht op een combinatie van opleiding in een ambacht of voor het huishouden en algemeen onderwijs.

Beroepsopleiding

De jongens krijgen voor het overgrote deel een opleiding in een ambacht bij een baas. Tussen het weeshuis en de werkbazen worden overeenkomsten gesloten, zoals blijkt uit een Zwols register van aanbestedingen van wezen bij patroons in de jaren veertig van de 18^e eeuw. De bazen mogen geen zakgeld geven en hooguit 1/8^e van de verdiensten als extraatje. De jongens mogen tot acht uur 's avonds werken en als het nog licht is hooguit tot negen uur. Ze hebben een betaalde vrije dag met Kerst, Pasen en Pinksteren en, afhankelijk van de baas, met Palmpasen en wanneer er kermis is. Het loon dat de jongens krijgen gaat voor 2/3^e deel naar het weeshuis.

De meisjes krijgen in het huis een huishoudopleiding. Dat gebeurt zowel op de naaikamer als in de keuken. In de naaikamer houden ze zich ook bezig met naai- en verstelwerkzaamheden voor burgergezinnen. Het geld dat ze verdienen gaat (gedeeltelijk?) naar het huis.

In tabel 1 worden de meest gekozen beroepen van de weeskinderen vermeld. In bijlage 3 staan alle bekende beroepen van wezen bij hun vertrek uit het weeshuizen. Van 68% van de wezen die het Burgerweeshuis regulier verlaten is bekend welke opleiding ze hebben gekregen; van die uit het Holdehuis bijna 38%.

Tabel 1 Beroepskeuze van wezen in de 17e en 18e eeuw

Beroep	binnengekomen tussen	
	1624-1820	1747-1822
Jongens		
snider (kleermaker)	34	2
timmerman (incl. specialismen)	29	3
kuiper	15	1
schoenmaker	14	
bakker	9	
militaire dienst of opleiding	11	30
Meisjes		
dienstbode	107	24
naaister	10	
Jongens en meisjes		
Andere beroepen	42	8
Totaal	271	68

Overleden in het weeshuis

In een weeshuis raken wezen vertrouwd met de dood. Als een wees is overleden wordt veel zorg besteed aan de uitvaart; de wezen gaan in een stoet door de stad. Na afloop krijgen ze een maaltijd met iets extra's te eten en te drinken. In de Zwolse weeshuizen overlijdt tussen 1623 en 1795 bijna 20% van de wezen (157 van de 798 geregistreerde wezen). Over het algemeen worden de oorzaken van overlijden niet genoemd.

Epidemiejaren zijn duidelijk herkenbaar, zeker wat betreft de instroom: in 14 van de 21 epidemiejaren is er een verhoogde instroom van wezen. In slechts 7 epidemiejaren overlijden er 2 of meer kinderen. Ik zie dit als een aanwijzing dat de hygiëne in de weeshuizen bovengemiddeld goed verzorgd is.

Vertrek²⁸

Na het weeshuis moeten kinderen zelfstandig in hun bestaan kunnen voorzien. Voordat ze vertrekken wordt nagegaan of aan de reglementseisen is voldaan. Daarbij wordt gelet op het door hen gevolgde onderwijs en hun vakopleiding en op hun godsdienstige opvoeding. Die wordt afgesloten door belijdenis van het geloof te doen.

Voor hun vertrek is er sprake van een overgangstijd waarbij ze andere rechten en plichten krijgen, zoals vaker mogen uitgaan, meer loon zelf houden en minder controle op de kerkgang.

Uitzet

Hun vertrek heeft een officieel karakter, met een door hen uitgesproken bedankje aan de regenten en een bijzondere maaltijd. Ze krijgen een uitzet en geld mee. In 1655 wordt in Zwolle aan jongens toegezegd een pak van dure stof en een pak van goedkope stof, zes hemden, zes mouwen (deze dienen als zakdoek), zes nieuwe dassen, een hoed, een paar kousen, een paar schoenen, een koffer, geld en aan eetwaren: roggebrood, rookvlees, spek, boter en meel.

De meisjes wordt een uitzet toegezegd met een nieuwe zwarte rok, een nieuwe blauwe rok en een damasten manteltje, zes nieuwe hemden, een net schort, een blauw schort (in bijlage 5 staan nog aanvullende zaken), een paar kousen, een paar schoenen en geld²⁹.

In de 18^e eeuw verschilt de uitzet niet wezenlijk van die van 1655³⁰: kleding en voor de jongens wat eetwaren. (zie bijlage 5) De kwaliteit en de omvang van de Zwolse uitzetten komen ook overeen met wat bijvoorbeeld in de 18^e eeuw in Middelburg wordt meegegeven.³¹ Ik neem aan dat zo'n uitzet redelijk standaard is.

Ook de wezen die het Holdehuis verlaten, krijgen een uitzet. De inhoud daarvan heb ik niet kunnen vinden. Naar alle waarschijnlijkheid is die kleiner dan voor burgerwezen: in een memorie uit 1782 met betrekking tot een ontwerpreglement voor een mogelijke fusie tussen beide weeshuizen staat met betrekking tot de behandeling der kinderen: ‘soude in hetselfde huijs alleen dat onderscheid plaats te houden, dat de burgerkinderen ten opzichte van derselver uytzet als anderszins geprefereerd behooren te sijn [...]’.³²

Nogal wat burgerwezen brengen een erfenis in die geheel aan het Burgerweeshuis toevalt; als ze later een erfenis krijgen heeft het Burgerweeshuis daarvan het vruchtgebruik. Bewoners in het Holdehuis komen uit een economisch zwakkere bevolkingsgroep. Het is begrijpelijk dat met zulke verschillen rekening wordt gehouden bij het vertrek van kinderen.

NL-ZICO, 0902,, inv.nr. 9 (Kinderboek), uitzet voor jongens en meisjes in 1747

Naar Holland

Van de 400 kinderen die met een uitzet het Burgerweeshuishuis verlaten gaan tussen 1624 en 1820 62 jongens en 61 meisjes naar Holland; in hoofdzaak gaan ze naar Amsterdam (53 resp. 52). Jongens gaan voor het overgrote deel werken in een ambacht en meisjes gaan dienen in een huishouding. Dat is een proces dat niet alleen bij wezen voorkomt, maar al vanaf 1600 voor meer jongeren in Zwolle, Deventer en Kampen.³³

Jongens vertrekken vooral in het 3^e kwart van de 17^e eeuw naar Amsterdam en meisjes in het 3^e kwart van de 17^e eeuw en het 1^e kwart van de 18^e eeuw. Ik heb hiervoor geen verklaring kunnen vinden waarom juist dan.

Een bijzonder geval is dat van Engbert Jansen. Wanneer hij in 1673 het weeshuis verlaat, gaat hij naar Den Haag om de heer Wolfsen te dienen ‘hopende van deselvighe in Den Haegh, immer in Hollant oft elders, na gedaene getrouwe dienst, geavanciert te sullen worden’³⁴. Zijn opleiding was kennelijk voldoende om in Den Haag als huisknecht te werken. Genoemde Wolfsen was afgevaardigde van Overijssel ter Staten-Generaal. In 1657 wordt hij secretaris van de Rekenkamer van de Staten-Generaal en verhuist hij naar Den Haag. In Zwolle woonde hij op Melkmarkt 53. Aleida Greve en haar zusters kopen in 1706 dat pand van latere erfgenamen van Wolfsen. Aleida Greve bestemt het na haar dood in 1742 tot een (Oude) Vrouwenhuis.³⁵

Weglopers

Een andere vorm van vertrek is weglopen. In onderstaande tabel geef ik de aantallen weglopers per jaar. 22 jongens worden soldaat en in de 2^e helft van de 18^e eeuw spelen bij 4 van hen ook gedragsproblemen mee. Dat Zwolle een garnizoensstad is zal de aantrekkelijkheid om deze keuze te maken hebben vergroot.

Tabel 2 Overzicht van wezen die weggelopen zijn uit het BWH en het HH

	Burgerweeshuis, 1624-1794		Holdehuis, 1747-1774	
	totaal	van wie soldaat	totaal	van wie soldaat
2 ^e helft 17 ^e eeuw	16	10	Geen gegevens	
1 ^e helft 18 ^e eeuw	8	6	Geen gegevens	
2 ^e helft 18 ^e eeuw	8	5	11	1
Totaal	32	21	11	1

Elders in het land lopen in de 2^e helft van de 18^e eeuw veel weesjongens weg en worden ze soldaat³⁶. De meesten verliezen in dat geval hun voorrechten die ze bij een regulier vertrek zouden krijgen. Daarnaast betekent vluchten uit een stad ook dat een burgerwees zijn burgerschap verliest³⁷. Dat ligt natuurlijk anders wanneer ze met toestemming van de provisoren deze stap zetten.

Iets bijzonders is te zien bij een weesjongen die in 1689 ‘uyt het Weeshuis geloopt en soldaat geworden door voorbeede van goede vrienden van de Of-fijsier weer van den dienst ontslagen en door hem en zijn vrienden aen d’Heeren van de magestraat om eenige uijtsettinge versoght ‘twelck sij hem volgens resoluitsij aen ons gegeven, hebben toegestaan, eenigen tijt daer naer evenwel weer soldaat geworden’. ³⁸

De provisoren, daartoe gemachtigd door het stadsbestuur, gaan in op het verzoek van hem en zijn vrienden en geven hem zelfs een uitzet mee. Wellicht is hier sprake geweest van goede relaties –de tekst geeft aanleiding dat te concluderen– maar toch ... strakke disciplinaire regels kunnen kennelijk terzijde worden geschoven. Mogelijk hangt deze aanpak samen met een Zwolse maatregel waarbij 31 *vreemde wezen* in de 18^e eeuw gratis burgerrecht krijgen ter vergroting van hun kansen in de maatschappij³⁹. Jongvolwassenen moet je kansen geven een eigen toekomst op te bouwen. Misschien is dit te 21^e-eeuws gedacht. Maar dat een dergelijke aanpak bijdraagt aan maatschappelijke rust zal dat niet zijn.

Als een wees niet zijn of haar eigen kost kan verdienen
Er zijn wezen die niet voor zichzelf kunnen zorgen. Een enkele keer blijkt dat de provisoren hen gewoon in huis laten wonen (en werken), zoals Griete Hendricks die ‘is met goede ordere uth Weeshuys gegaen, maer in vaet [welk] jaar is onbekent.’ Van haar wordt verder geschreven: ‘A^o 1653: hebben de provisoren vant Weeshuys Griete Hendricks angenommen voor haar levenlanck int huys te blieden gelick in onse memorial op folij 43 breder te sijen is.’⁴⁰ Griete overlijdt 10 jaar later.

In het Burgerweeshuis mag een vrouw tot haar 63^e in 1727 in huis blijven en er werken,. Een man wordt knecht en woont in huis tot zijn 33^e.

Dagelijkse gang van zaken

Tabel 3 Dagindeling in het Burgerweeshuis en Holdehuis in de 18e eeuw

BWH		HH
?	opstaan, wassen, morgengebed en ontbijt	?
?	jongens (vanaf 10 jaar?) naar hun ambacht	?
09.30-11.00	school voor jongens en meisjes (tot 10 jaar?)	09.00 -11.00
?	meisjes (vanaf 10 jaar?) in de naaikamer	07-11 of 09-11
?	middageten	?
14.30-16.00	school	13.00-16.00
?	meisjes op de naaikamer	13.30 en 19.00
?	avondmaaltijd	?
20.15-21.15	school voor oudere jongens	18.00-19.30
	meisjes naar bed	21.00

Uit de instructies voor het Burgerweeshuis (BWH) van 1771 en 1773 en voor het Holdehuis (HH) van 1747 en 1794⁴¹ is een beperkt inzicht mogelijk in het week- en dagritme. Duidelijk is dat er verschil bestaat tussen het zomer- en winterritme: de werkdag begint ’s winters later.

De schooltijden van de weeshuisscholen komen overeen met die op stadscholen in Zwolle⁴². Daar was het ritme in de 17^e en 18^e eeuw: ’s zomers tussen 8.30 en 11.00 uur en van 13.30 tot 16.00 uur; ’s winters wordt ’s morgens en ’s middags een half uur minder les gegeven. Daarnaast volgen leerlingen die overdag werken, de avondschool van 17.00 tot 19.00 uur.

Gezien de langere schooltijden lijkt het schoolregime in het Holdehuis strakker en meer eisend te zijn dan dat in het Burgerweeshuis. Het zou kunnen zijn dat de kinderen in het Holdehuis een onderwijsachterstand hebben ten opzichte van die in het Burgerweeshuis. Van kinderen van arme ingezetenen is het zeker niet vanzelfsprekend dat ze naar school gaan; daarom zouden ze meer onderwijs nodig hebben.

Kleding

De kleuren van de kleding van de burgerwezen zijn blauw-wit: de kleuren van Zwolle. Die kleuren worden al in de 16^e eeuw in Zwolle gebruikt. In de eenvoud van de kleding wordt duidelijk gemaakt dat de dragers ervan dankzij liefdadigheid kunnen opgroeien en wat hun plaats is in de samenleving.

De dubbele V (een W) op de kleding van de Zwolse burgerwezen maakt sociale controle erg eenvoudig: weeskinderen op een niet gewenste plaats en of tijd zijn direct traceerbaar.

Ik heb geen bron gevonden waaruit blijkt hoe de kleding van de *vreemde wezen* is; omdat zij oorspronkelijk onder verantwoordelijkheid staan van de Stadsarmenkamer is het erg waarschijnlijk dat hun kleding is getooid met een *E* van die kamer, de Elemoseniërskamer.

Voeding⁴³

Weeshuizen in de Republiek in de 17^e en 18^e eeuw hebben vaste weekmenu’s met drie maaltijden per dag. De samenstelling daarvan maakt duidelijk dat 25% van de calorieën uit zuivel wordt verkregen en 60% uit graanproducten (brood of pap). Het menu heeft als hoofdbestanddelen vlees (vers, gerookt of gezouten), gezouten vis (haring), (gezouten) groenten (kool, wortelen, rapen, uien), erwten en bonen. Karnemelk is als een goedkope en dagelijkse drank de grondstof voor karnemelkse pap⁴⁴.

In 18^e eeuw komen aardappels op het menu, zeker wanneer vanaf rond 1740 de graanprijzen stijgen. Ze dragen bij aan een gevarieerdere voeding door vitamine C⁴⁵.

Weesmeisjes in het Diaconieweeshuis in Amsterdam. Achterin staat een meisje dat uit de bijbel voorleest. Links schenkt een meisje een kan bier. In het midden worden de borden opgeschept met pap. (Collectie Amsterdam Museum, bruikleen Protestantse Diaconie Amsterdam)

Alles wijst erop dat kinderen in weeshuizen in de Noordelijke Nederlanden rond de 3.000 calorieën/dag kregen, dus voldoende. Ze krijgen ook voldoende eiwitten en vitamines A en B. Er is wel een structureel tekort aan vitamine C. Na de invoering van aardappels verbetert dit. Zo daalt de sterfte in Amsterdam door scheurbuik met 1/3 tussen 1780 en 1810⁴⁶.

Tabel 4 Standaardmenu in de 17e en 18e eeuw in weeshuizen in de Nederlanden⁴⁷

ontbijt	(rogge)brood – (karne)melk (of bier)
hoofdmaaltijd (12.00 uur)	twee seizoensgebonden gangen met: · potspijzen (granen en peulvruchten) · stoofschotels (groenten en rundvet in bouillon) · erwten en bonen · vlees of stokvis 1 à 2 keer/week · een stuk brood toe
avondeten	(karne)melk met rijst of grutten of meel brood

Een menulijst uit 1792-1794 van het Zwolse Burgerweeshuis⁴⁸ bevestigt dat hier hetzelfde bereid wordt als in weeshuizen in den lande.

Tabel 5 winter en -zomermenu, hoofdmaaltijden in het BWH eind 18e eeuw

december 1792		juli 1793	
di 4	grauwe erwten met brade	ma 1	soep met half vlees
wo 5	aardappelen	di 2	zuurkool
do 6	knollen aardappelen	wo 3	knollen met aardappels en worst
vr 7	rode kool met sutte	do 4	grauwe erwten
za 8	zoete appels met aardappelen	vr 5	vis met aardappels
zo 9	wittebrood soppe [soep]	za 6	witte bonen
ma 10	kool met aardappels	zo 7	brijsebeeren (?) soppe
di 11	knollen aardappels met hutspot	ma 8	wortels met rookvlees
wo 12	witte bonen	di 9	zuurkool
do 13	stokvis met aardappels	wo 10	snijbonen met schapenvlees
vr 14	knollen aardappels met hutspot	do 11	grauwe erwten
za 15	gort	vr 12	stokvis met aardappels

In de 2^e helft van de 18^e eeuw stijgen voedselprijzen. Dit heeft voor de Zwolse weeshuizen gevolgen. Beide weeshuizen moeten na 1760 meer betalen aan de voeding per kind. Maar er is iets vreemds aan de hand. De voedingskosten per kind per jaar zijn in het Burgerweeshuis tussen 1760 en 1794 51 guldens en die in het Holdehuis 67 guldens. Het is niet waarschijnlijk dat de kinderen in het Holdehuis beter gevoed worden dan die in het Burgerweeshuis. De meest voor de hand liggende verklaring is dat het Burgerweeshuis eigen boerderijen en grond heeft en dus een veel betere ‘inkoop’positie heeft dan het Holdehuis dat van de markt afhankelijk is. De voedingsprijzen voor het Burgerweeshuis zijn dan ook veel gelijkmatiger dan die voor het Holdehuis.

Hygiëne en medische zorg⁴⁹

Landelijk is het beeld dat lakens in de slaapzalen van weeshuizen eens per maand worden verschoond. Het stro in de bedden wordt in maart verbrand en door nieuw stro vervangen. Bij bedplassers moet dit dus problemen hebben opgeleverd voor hun bedgenoten, want in de bedden in Zwolle slapen de kinderen met z’n drieën.

Vanaf maart/april komen puisten en zweren veelvuldig voor. Ziekten worden met huismiddeltjes bestreden. In huis is een ziekenkamer aanwezig. Het weeshuis maakt gebruik van stadschirurgijns of –artsen die tegen vaste betaling beschikbaar zijn. Het huis wordt regelmatig met de bezem gekeerd ter preventie van de pest, waarvoor een heilig ontzag bestaat.

Straffen⁵⁰

Straffen worden opgelegd wanneer wezen worden betrapt bij dansen of herbergbezoek. Dronkenschap, zwangerschap, ruzies, vechten, te laat thuis

komen, vloeken, stelen, slecht gedrag bij bijv. Bijbellezen en minachting voor het gezag zijn ook vormen van strafwaardig gedrag.

De straffen in de weeshuizen in de Republiek zijn stevig: tot het eind van de 18^e eeuw zijn lijfstraffen gebruikelijk zoals slaan met de plak, een roede of een rotting. Ook geseling met een bullenpees of een zweep zit nog in het repertoire. De normen worden in 18^e eeuw herijkt in verband met het positiever mensbeeld dat in de Verlichting wordt ontwikkeld. Huisarrest en andere vormen van sociaal isolement worden dan normaal⁵¹. Zulk isolement kan worden gerealiseerd door een schandbord om de hals te hangen waarop de overtreding vermeld wordt, door een blok aan het been te bevestigen of door eenzame opsluiting (eventueel op water en brood).

De ergste straf voor weeskinderen is die van verwijdering uit het huis. Wie dat treft, krijgt geen uitzet en moet zelf oplossingen vinden om in zijn bestaan te voorzien. Vóór 1834 wordt deze straf vier maal vermeld in het Kinderboek van het Burgerweeshuis in Zwolle: voor drie jongens: circa 1645 en in 1790 en 1821 en voor een meisje in 1798. Uit het Holdehuis zijn twee wezen weggestuurd in 1801 en 1819. Omdat andersoortige gegevens uit deze tijd ontbreken is niet meer te schrijven over het waarom dan ‘wegens slecht gedrag’.

In armenweeshuizen is het klimaat minder pedagogisch dan in burgerweeshuizen. Er zijn wel aanwijzingen dat tussen het Burgerweeshuis en het Holdehuis het verschil niet groot is geweest: wanneer in 1782 samenvoeging van de twee weeshuizen wordt overwogen, is een van de uitgangspunten dat voor beide soorten wezen eenzelfde regime gaat gelden⁵²: dat van het Burgerweeshuis.

Ontspanning⁵³

Soms worden er uitjes georganiseerd met een rijtoer of naar een doolhof of de kermis. Speciale aandacht is er voor feestdagen: Kerst, Pasen, Pinksteren en Sinterklaas. De kinderen krijgen op deze dagen ook iets extra's, bijvoorbeeld rijstebrij of wit brood.

Er is in veel weeshuizen een speelplaats waar wezen kunnen tollen, knikeren, bikkelen, sleeën, touwtjespringen, vliegeren en hoepelen⁵⁴. Het is aanmerkelijk dat dit ook in de Zwolse weeshuizen het geval was. Zo is het zeker dat al in 1675 in het Burgerweeshuis in Zwolle Sinterklaas is gevierd. In dat jaar is *St. Claesgoet* gekocht voor 16 stuivers⁵⁵.

Huisvesting

Het Burgerweeshuis is tussen 1582 en 1795 gevestigd in het voormalige Buschklooster aan de Grote Aa. Omdat die eenzelfde functie hadden –namelijk onderdak voor een samenhangende groep mensen– kunnen ruimtes zoals de eetzaal en slaapzalen hun functie behouden.

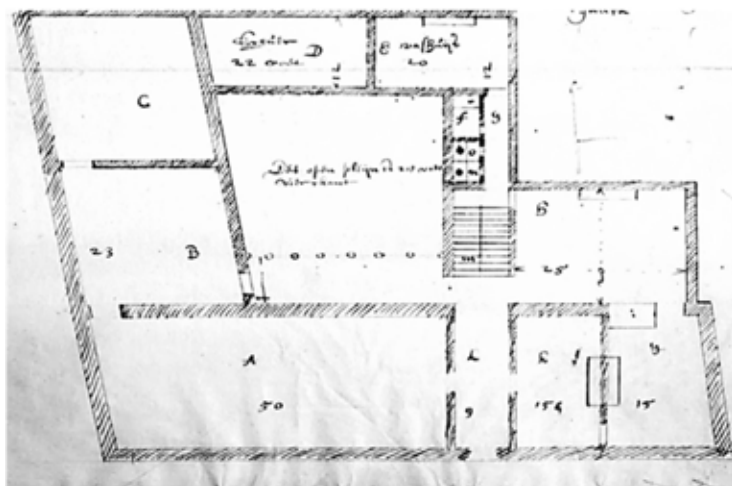
Gesina ter Borch, Kinderkamer met drie vrouwen en kinderen, 1660-1661 (Collectie Rijksmuseum Amsterdam). Drie kinderen spelen met een windmolentje, een hobbelpaard en een trekkarretje. Mogelijk een voorbeeld van het speelgoed in de Zwolse weeshuizen. Een vierde kind leert lopen in een tuigje en het laatste ligt aan de borst.

Het Holdehuis is, zoals ik al eerder heb beschreven, eind jaren zestig van de 17^e eeuw gebouwd op de plaats van het middeleeuwse St. Caeciliënconvent aan de Broerenstraat. Uit de ontwerptekeningen van stadsarchitect Abraham de Cock blijkt dat vanaf het begin krankzinnigen in het Holdehuis zijn opgenomen.

De school is in het Holdehuis op de 1^e verdieping geplaatst evenals de ziekenkamer.

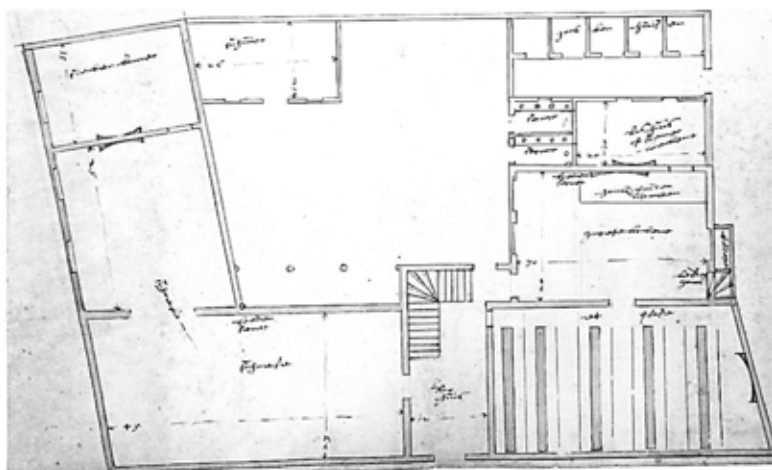

*Portretten van de kinderen in het Burgerweeshuis in 1791 (Collectie Overijssel)*⁵⁶

De 17^e-eeuwse indeling van de begane grond van het Holdehuis (NL-ZICO, 0700, inv.nr. 1247)

Vanaf linksonder met de klok mee: A = Eetzaal; B en C = kamers; D = schuur; E = Washuis; f = gootsteen; g = gang; H = grote keuken; J = Slaapkamer; K = vertrek; L = voorhuis; m = trap; n en o = heimelijk gemak (plee)

Ontwerp 1e verdieping

Op de 1^e verdieping zijn te vinden (met de klok mee vanaf het trapgat, deel van het voorhuis): de school met twee ruimtes (waarin ook een 'secreet', plee, was), de ziekenkamer, een schuur. Rechts boven zijn vier kamers voor de krankzinnigen. Aan de rechterzijde zijn twee secreten, een washuis, een grote keuken met, rechts, een bedstee en een trap naar de kelder. De eetzaal is rechts van het trapgat.

1.5 Inkomsten en beheer

Inkomsten specifiek voor het Burgerweeshuis

Het Burgerweeshuis heeft vanaf het begin geprofiteerd van testamentaire en andere giften van land, boerderijen en huizen. Deze zijn van structureel belang voor de exploitatie van het huis¹. Het weeshuis krijgt de oogst en de slacht voor directe consumptie. Zo worden in 1675 7 ossen, 6 varkens en één kalf geslacht². De landpacht en verhuur van huizen leveren geld op.

Legaten zijn er van velerlei aard. Een overzicht van legaten aan en overheidsbesluiten voor het Burgerweeshuis alleen al in de 16e eeuw³:

- 1555 besluit van Raad en Meente dat varkens die los lopen in de stad, verbeurd worden verklaard tot profijt van den armen in den wesenhuse
- 1557 een testamentaire jaarrente bestemd voor kleding van wezen, 'halff witt ende halff blauw'
- 1558 testamentaire schenking van een bed met toebehoren voor de arme wezen en⁴ van drie huizen in Diezerstraat en 2 hoven in Dieze
- 1559 een testamentaire jaarrente ten gunste van 'orphanen offte wezekinderen der nijen angefanghen weeshuis in die Nystraete', naast het Pestengasthuis
- 1559 weesmeesters mogen van Raad en Meente in de stad een jaarlijkse collecte houden t.b.v. de wezen
- 1560 schenking van 4 mud rogge en 2 zijden spek
- 1567 het recht op
 - ✓ 1/10^e van nalatenschappen van hen die sterven zonder wettig nakomelingschap
 - ✓ 1 goudgulden van ieder die in de stad of haar vrijheid een testament opmaakt
- 1570 legaat van een geheel hof (boerderij) bij Maatklooster
- 1589 ruimte op 't Rottom zes koeien te weiden t.b.v. wezen 'in voersichunge oirer noth unnd armuedt' [om te voorzien in hun tekorten en armoede]
- 1596 resolutie van Raad en Meente: 10 mud rogge uit de goederen van het Bergklooster t.g.v. het weeshuis
- 1596 resolutie van Raad en Meente: helft van de opbrengst van de armbus (in totaal waren er 46) in herberg In het Rode Hert.

De jaarrekeningen van het Burgerweeshuis zijn vanaf 1703 bewaard gebleven. In de 1^e helft van de 18^e eeuw komt gemiddeld 72% van de ontvangsten uit onroerend goed en in de 2^e helft zelfs 80%. Wat betreft de inkomsten uit kapitaal (beleggingen in stadsleningen en dergelijke) zijn de gemiddelde percentages 11% en 12%. Dat wil zeggen dat 80-90% van het inkomen van het

Burgerweeshuis uit eigen vermogen (onroerend goed en kapitaal) komt.^a Daarnaast heeft het het vruchtgebruik van erfenissen die de kinderen later krijgen, van hun grootouders bijvoorbeeld.

Deze bezittingen in onroerend goed en kapitaal komen niet alleen voort uit legaten e.d. maar groeien ook doordat het Burgerweeshuis eigenaar wordt van de ouderlijke erfenissen van de kinderen en erfgenaam is van de wezen die overlijden zonder wettelijke erfgenamen. Bij het onderwerp ‘vermogensaanwas’ werk ik dit verder uit.

In de 2^e helft van de 18^e eeuw komt het Burgerweeshuis in ernstige financiële problemen. Dat ligt niet aan de gewone ontvangsten en uitgaven van het Burgerweeshuis. In het algemeen houden die elkaar wel in evenwicht. Het hoofdprobleem ligt in de resultaten van het vermogensbeheer. In de 1^e helft van de 18^e eeuw zijn daar geen problemen, in de 2^e helft is er regelmatig een negatief saldo, soms van enkele duizenden guldens. Op 21 februari 1752 gaat de Meente ermee akkoord dat het Burgerweeshuis financiële hulp krijgt⁵. In 1765 moet het Burgerweeshuis zelfs 20.000 guldens lenen van het Comptoir van het Fonds Geestelijke goederen.⁶

Inkomsten specifiek voor het Holdehuis

De inkomstenbronnen voor het Holdehuis zijn anders dan die voor het Burgerweeshuis. In de 1^e helft van de 18^e eeuw komt gemiddeld 40% van de inkomsten uit onroerend goed en kapitaal; in de 2^e helft nog slechts 28%, waarschijnlijk als gevolg van de dalende grondprijzen waardoor grondbezit minder rendabel is.⁷

Het kapitaal is afkomstig van het vermogen van de in 1647 opgerichte stichting voor de Vreemde Wezen en van het testament van Asjen Winters uit 1596. Uit dit testament wordt onder meer kostgeld betaald voor wezen die niet opgenomen kunnen worden in het Burgerweeshuis.

Voor zijn inkomsten is het Holdehuis sterk afhankelijk van bijdragen van het stadsbestuur: 14% resp. 36% in de 1^e en 2^e helft van de 18^e eeuw. Die bestaan uit

- een jaarlijkse bijdrage uit het Fonds Geestelijke Goederen
- afdrachten uit⁸
 - ✓ poortgeld
 - ✓ turfmandengeld
 - ✓ doodkistengeld (geoordeeld vanuit de Stadsarmenkamer?)

^a In bijlage 11 staan cijfers van de verschillende soorten ontvangsten en uitgaven van de Zwolse stedelijke weeshuizen tussen 1676 en 1970. In de geannoteerde publicatie zijn deze in hun geheel opgenomen.

- ✓ staangeld op de beestenmarkt
- ✓ gemakkelijksbelasting op vertoningen op kermissen (geoordeeld vanuit de Stadsarmenkamer?)
- ✓ waagbriefjes (saldo).

Een andere belangrijke bron van inkomsten zijn collectes die in de 1^e helft van de 18^e eeuw zorgen voor 30% van de inkomsten en voor 21% in de 2^e helft. Er zijn tweewekelijkse huis-aan-huiscollectes en op vaste plekken in de stad en buurtschappen nabij Zwolle staan collectebussen. Daarnaast wordt bij trouwen en doopdiensten gecollecteerd voor de weeshuizen.⁹

Dat betekent dat de jaarlijkse bijdragen uit de stadsgemeenschap zorgen voor gemiddeld 44 tot 57% van de inkomsten. De liefdadigheid die bij de stichting van het Holdehuis zo belangrijk is geweest, is dus gedurende de gehele 18^e eeuw een grote rol blijven spelen.

Straatcollecte, in 1799 getekend door G.A. Gomar, secretaris van de Stadsarmenkamer (Collectie Overijssel)

Daarnaast heeft het Holdehuis inkomsten uit¹⁰:

- de verdiensten van wezen bij een ambacht
- de bijdragen van armenkamers uit Zwolle en omgeving in de kosten voor de verpleegde krankzinnigen
- gelden die de Stadsarmenkamer vanaf 1736 betaalt om de 30 wezen te verzorgen (zie hierna).

In de 18^e eeuw groeien de financiële problemen voor het Holdehuis. Aanvankelijk wordt de bijdrage vanuit de Stadsarmenkamer verhoogd, maar die komt in 1738 zelf in nood en dan stopt zelfs de subsidie¹¹.

Daar staat tegenover dat in diezelfde tijd de relatie tussen de Stadsarmenkamer en het Holdehuis wordt verbreed. Wezen die geen onderdak krijgen in het Burgerweeshuis of het Holdehuis vallen vanaf eind 17^e eeuw onder de zorg van de kerkelijke armenzorg (diaconieën) of, als dat niet mogelijk is, de Stadsarmenkamer. Dat zijn alleen onwettige wezen en kinderen die wees zijn geworden of verlaten zijn na hun 14^e jaar. Deze wezen worden tegen betaling uitbesteed bij voogden die voor hun opvoeding in gezinsverband zorgen. Doordat het aantal wezen daalt is er in het Holdehuis plaats voor anderen. Daarom besluit het stadsbestuur in 1736 dat de Armenkamer ten hoogste 30 wezen die ouder zijn dan 14 jaar, mag plaatsen in het Holdehuis. Dit ontvangt jaarlijks 40 gldns per geplaatste wees en krijgt daarnaast een deel van de verdiensten van de wees bij een ambacht¹². De jaarlijkse verpleegkosten worden op 21 juni 1785 door Raad en Meente verhoogd tot 55-0-0 (55 glds. 0 stuivers 0 penningen) per opgenomen kind 'beneden den 14. jaaren, uit een wettig huwelijk geboren, en waarvan geene der ouderen om lijfstraffelijke misdaden gevonnisd zijn'¹³. Deze bijdragen zijn ongeveer gelijk aan de voedingskosten in het Holdehuis per kind per jaar. Algemene kosten van het huis, zoals traktementen van het personeel en groot onderhoud van het gebouw zijn niet meegenomen in deze kostprijs.

Op 7 maart 1748 besluiten Raad en Meente het Holdehuis een lening te verstrekken uit het Fonds Geestelijke Goederen van 10.000 gldns ad 2½ %¹⁴. Rond 1795 is de financiële situatie redelijk op orde¹⁵.

1703-1807 Inkomsten en uitgaven van beide weeshuizen

In deze paragraaf staan gegevens ook van na de 18^e eeuw. Dat heeft ermee te maken dat de exploitatie van beide weeshuizen wordt voortgezet nadat de wezen van het Burgerweeshuis verhuisd zijn naar de Broerenstraat. Van dat gezamenlijke huis, Huis der Weezen, zijn tot en met 1807 financiële gegevens bekend. Ter wille van de overzichtelijkheid voeg ik de gegevens van de desbetreffende weeshuizen samen.

De inkomsten in beide weeshuizen

Tot en met 1807 blijven de ontvangsten voor het Huis der Weezen in feite gelijk aan die van het Burgerweeshuis en Holdehuis tezamen. Dat geldt ook voor de uitgaven.^a Tot en met 1807 is er een batig saldo van de ontvangsten en uitgaven. Daarna valt de opbrengst van stadsaccijnzen weg uit de inkomsten

^a Zie bijlage 11.

van het Holdehuis¹⁶. Dat vindt andere inkomsten zoals legaten, giften, bijdragen uit de stadskas en de opbrengst van drie *omgangen* (straatcollecte) die voorheen ten goede kwam aan de Sacramentshuizen waar vijf oude arme vrouwen wonen.¹⁷ De opbrengsten van de collectes en de geldbussen blijven constant.

De boekhouding van het Huis der Weezen ontbreekt tussen 1807 en 1822 zodat ik daarvan geen concrete resultaten kan geven.

Qua procentuele verdeling van de hoofdposten van ontvangst is er wel een verschil, gezien de cijfers van tabel 6. De ontvangsten van het Burgerweeshuis komen in grote mate uit het eigen vermogen terwijl het Holdehuis voor meer dan 50% afhankelijk is van de Zwolse gemeenschap. De situatie in het Huis der Weezen ligt daar tussen in; logisch omdat dit huis een fusie is van het Burgerweeshuis en het Holdehuis.

Tabel 6 Bronnen van de belangrijkste weeshuisontvangsten in de 18e eeuw¹⁸

	Uit onroerend goed	Uit kapitaal	Uit collectes	Uit de stadskas
Burgerweeshuis 1703-1760	75%	11%	0%	10%
Holdehuis 1703-1760	18%	23%	26%	18%
Burgerweeshuis 1760-1794	81%	12%	0%	4%
Holdehuis 1760-1794	12%	10%	20%	41%
Huis der Weezen 1795-1807	42%	14%	13%	20%

Het uitgavenpatroon in beide weeshuizen

De uitgaven direct ten behoeve van de kinderen (voeding, kleding, uitzet) zijn rond 50% van alle uitgaven in zowel het Burgerweeshuis als het Holdehuis (beide in de 18^e eeuw) en het Huis der Weezen tussen 1795 en 1834. Dat wijst op grote continuïteit in het kostenpatroon.

De levensstandaard in beide weeshuizen

In haar internationaal hooggewaardeerde onderzoek stelt Anne McCants vast dat het Amsterdamse Burgerweeshuis in de 18^e eeuw 51% van zijn budget aan voedsel besteedt.¹⁹ Voor het Burgerweeshuis Zwolle ligt dat getal op 25% en bij het Holdehuis op 27%. Dit is een erg groot verschil. Dat zou kunnen wijzen op een hogere levensstandaard in het Amsterdamse weeshuis dan in dat in Zwolle. Ook een vergelijking op het punt van instellingskosten per kind per jaar wijst in die richting. In het Amsterdamse Burgerweeshuis zijn die in het begin van de 18^e eeuw 150 guldens per jaar en in het Amsterdamse Aalmoezeniershuis 100 guldens.²⁰ De kosten in Zwolle liggen voor het Burgerweeshuis in de gehele 18^e eeuw op het niveau van 69 guldens per kind per jaar; en voor het Holdehuis in de 2^e helft van de 18^e eeuw op het niveau van 114 guldens.

De direct op wezen gerichte kosten per weeskind in het Huis der Weezen is tussen 1795 en 1807 148 guldens. Wat mij niet bekend is hoe de voedselprijzen in Holland en die in Overijssel zich tot elkaar verhouden. Ik kan daardoor geen conclusie trekken.^a

Vermogensaanwas dankzij erfenissen van wezen

Het vermogen van het Burgerweeshuis neemt toe doordat de ouderlijke erfenis van de wezen ‘sal komen ende blijven ewich ende arflick ten profidt vant weeshuijs’.²¹ Een voorbeeld daarvan is de erfenis van Johanna Janssen die in 1767 in het Burgerweeshuis komt. Haar erfenis van haar moeder (51-19-12) komt geheel aan het huis ten goede.²²

Het huis kan ook erven als de wezen een erfenis ontvangen en dan, nog in huis wonend, overlijden. In het Burgerweeshuis is dat in de 18^e eeuw, tussen 1725 en 1761, 11 keer voorgekomen.

Als een wees geen wettelijke nakomelingen heeft, wordt het weeshuis diens erfgenaam. Zo erft het weeshuis in 1762 123-16-10 van Gosewijn ter Horst, kleermakersknecht, wanneer deze in 1762 in Amsterdam overlijdt.²³ In de 18^e eeuw, tussen 1702 en 1766, heb ik in totaal 6 zulke gevallen aangetroffen in het Burgerweeshuis en 12 gevallen bij het Holdehuis (tussen 1759 en 1779). Volgens het reglement kan een wees zich vrijkopen van deze bepaling. In de 18^e eeuw gebeurt dat regelmatig.²⁴ Tussen 1724 en 1793 in het Burgerweeshuis 13 keer; in het Holdehuis tussen 1725 en 1792 zelfs 34 maal. In 1740 zijn de kosten van *vrijkopen* voor een ‘ex-verpleegde’ in het Holdehuis 25 gldns.²⁵ De tarieven liggen in de 2^e helft van de 18^e eeuw hoger: voor oud-wezen van het Burgerweeshuis 140 gldns voor een man en 120 gldns voor een vrouw; oud-wezen van het Holdehuis moeten 120 gldns resp. 100 gldns betalen. Deze verschillen tussen de regeling van het Burgerweeshuis en die van het Holdehuis zijn aanzienlijk en begrijpelijk. De kans dat een burgerwees een grote(re) erfenis krijgt dan een ‘vreemde’ wees is aanzienlijk. Het Burgerweeshuis derft in zo’n geval een behoorlijk vermogen.

Sommige erfenissen blijven eigendom van de weeskinderen

Erfenissen aan wezen na hun opname in het huis blijven wel hun eigendom maar worden beheerd door de provisors. Het vruchtgebruik ervan valt het weeshuis toe. De hierboven genoemde Johanna Janssen erft in 1768 van haar broer 7-13-12. In het Kinderboek wordt genoteerd: ‘Deze erffenis van Jan Jansen moet dit bovenstande kind bij ’t uitzet weder uitgekeerd worden’. Wanneer ze in 1783 het huis verlaat wordt haar dat bedrag door de ‘dienstdoende’ provisor teruggegeven.²⁶

^a Deze opmerking wijkt asterk af van wat ik in de 1^e druk betoogde.

De innocenten in het Holdehuis

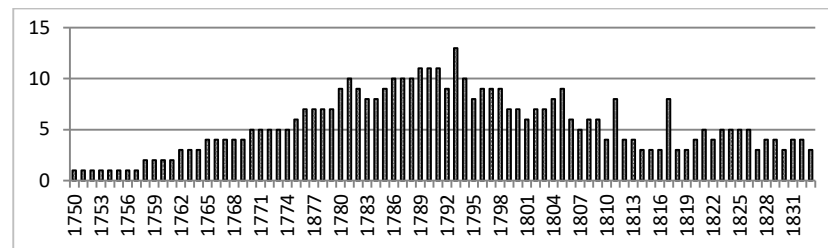
In het Holdehuis worden ook krankzinnigen (aangeduid met de naam ‘innocenten’) verpleegd. Met verpleging wordt bedoeld dat ze hier onderdak krijgen. Ook van deze innocenten wordt geregistreerd wanneer ze binnenkomen en het huis weer verlaten, inclusief de reden. Daarnaast wordt vermeld door welke persoon of instelling hun verblijf betaald werd.

In de besluiten tot opname worden ook de redenen gegeven. Zo geeft iemand te kennen dat ‘sijn vrouw die sedert enige tijd wegens wangedrag in het Kinderhuijs opgeslooten geweest zijnde, tegenswoordig weder tot bedaren, verstand en kennis gekomen’.²⁷ is. Een ander verklaart in 1747 dat zijn vrouw ‘sodanig van haar sinnen beroofd is geweest, dat se, om alle ongelukken voor te komen, door menschen heeft moeten bewaard of opgesloten worden, dat er in die tijd verscheide hulpmiddelen dog sonder enige beterschap, gebruikt zijn’.²⁸

De registratie van krankzinnigen is pas bekend vanaf 1749. In grafiek 1 is te zien hoeveel van de sinds 1749 binnengekomen krankzinnigen (105) op 1 januari van ieder jaar tussen 1750 en 1834 in het Holdehuis verblijven. Aan het eind van de 18^e eeuw ligt dit aantal rond de 10.

Bij de registratie wordt ook beschreven op welke manier de opname is beëindigd. Ruim 40% blijft in het Holdehuis tot hun overlijden.²⁹

Grafiek 1 Aantal innocenten in het Holdehuis op 1 januari³⁰, 1750-1834

Familie en bekenden betalen in bijna 25% van de gevallen de kosten van opname. De Zwolse armenkamers bekostigen 27,6%. Deze zorg kan dus onderdeel zijn van de armenzorg. Omdat lokale en andere overheden 24,8% voor hun rekening nemen is mijn tweede conclusie dat ruim 50% van deze ‘verpleeg’kosten betaald wordt vanuit collectief geregelde zorg.³¹

Voor al tussen de jaren negentig in de 18^e eeuw en 1825 zijn veel innocenten op kosten van armenkamers opgenomen in het Holdehuis. Dat zijn in Zwolle jaren waarin de sociale en economische omstandigheden beroerd zijn.

Hoe langer mensen zijn opgenomen, des te groter de kans dat ze niet meer terugkeren in de samenleving en in het huis overlijden. Dat is al merkbaar wanneer de opname langer dan 2 jaar duurt.³²

1.6 1550-1822 Onroerend goed en het beheer ervan

Van het Holdehuis zijn vanaf eind 17^e eeuw financiële gegevens bekend. Maar omdat van het Burgerweeshuis de jaarrekeningen bewaard zijn gebleven vanaf 1703 heb ik voor beide weeshuizen dit jaar gekozen als begin voor deze bijlage over het onroerend goed van beide weeshuizen. Het patroon van inkomsten en uitgaven bij het Holdehuis in 1676 verschilt niet wezenlijk van dat van 1696 en 1703¹. Door mijn keuze wordt dus geen opmerkelijke trend gemist.

Soorten onroerend goed

Bij het onroerend goed van beide weeshuizen onderscheid ik: huizen, hoven, erven en agrarische grond. Die laatste heb ik weer verder onderverdeeld. Ik bespreek eerst de betekenis van huizen, hoven en erven. In volgende paragrafen ga ik meer gedetailleerd in op de betekenis van agrarische grond, de verschillende soorten en waar die lagen².

Huizen en hoven^a

De huizen en hoven liggen voor het overgrote deel in de stad zelf of in de stadsvrijheid (de buurschappen Dieze en Asendorp).

Onder *hofjes* worden verstaan, meestal omheinde, stukjes grond zonder agrarische productiefunctie, bijvoorbeeld tuinen.

In 1807 is het aantal huizen aanzienlijk lager dan in 1703, zeker wat betreft het Holdehuis. (zie tabellen 7.1 en 7.2)

Onroerend goed gericht op agrarische productie

In deze paragraaf onderscheid ik erven en agrarische gronden. Die laatste worden weer onderverdeeld.

Erven

Met *erven* worden boerderijen bedoeld met omliggende agrarische grond en mogelijke bijgebouwen. Over de grootte staat niets in de registraties uit de 18^e eeuw. In de 19^e eeuw zijn nog vijf erven uit de vorige eeuw (in 1703 waren er twintig erven) overgebleven. Die hadden een grootte tussen ruim twaalf en ruim 40 ha. Maar een caterstede (keuterboerderij) in Westenholte zal veel kleiner zijn geweest.

Bijna alle erven buiten het schoutambt Zwolle leveren in natura goederen aan de weeshuizen, zoals zaad, boekweit en rogge. De opbrengst van dierenvellen (grondstof voor leer) wordt in de 18^e eeuw ook als inkomsten beschreven.

^a In de tabellen 6.1 en 6.2 worden alle geregistreerde huizen en hoven van de twee weeshuizen tussen 1703 en 1807 genoemd. Waar dat bekend is, staat er ook tot wanneer ze in bezit zijn gebleven.

De meeste erven zijn al in het bezit van de weeshuizen vóór 1703. Ze liggen voornamelijk buiten het schoutambt Zwolle: in het midden van de 18^e eeuw zijn dat er zeventien van het Burgerweeshuis en zes van het Holdehuis. Op kaarten 1 en 2 (pag. 80, 81) is de globale ligging te zien.

Bouwland, weiland, hooiland en grond met andere bestemming

Bij de agrarische gronden onderscheid ik bouwland (akkers en tuinbouwgrond), weiland en hooiland. Daarnaast is er nog grond met een andere bestemming zoals voor een boerderij, stallen, hakhout, moeras en dergelijke.

Bezit van huizen en hoven in de 18^e eeuw

Tabel 7.1 Huizen en hoven in het bezit van het Burgerweeshuis, 1703-1807³

locatie	huizen
stad	v.a. 1582 (van Buschklooster) de lange stal tot 1835
stad	v.a. 1582 (van Buschklooster) naast de Zaal van het weeshuis tot 1835
stad	v.a. 1582 (van Buschklooster) ook op het Trapjen tot 1835
stad	vóór 1628 de kleine Emausgast in Walstraat; verkocht in 1762
stad	vóór 1703 half huis Wolleweversstraat; verkocht in 1762
stadsvrijheid	vóór 1703 huis en hof Duistere Stege buiten de Sassenpoort; verkocht in 1772
stadsvrijheid	vóór 1703 huis en hof buiten de Sassenpoort buiten de graft; verkocht in 1772
stadsvrijheid	vóór 1703 huis en hof buiten de Sassenpoort aan de straat; verkocht in 1772
stad	vóór 1703 Paters Kamer naast de Wezen Rosmolen tot begin 19de eeuw
stadsvrijheid	v.a. 1713 half huisje in de Mussenhage tot 1730
stadsvrijheid	v.a. 1713 half huisje buiten de Kamperpoort; verkocht in 1762
stad	v.a. 1759 huis en kelder aan St Michaëlskerk tot begin 19de eeuw?
stad	v.a. 1759 huis en kelder in huis aan St. Michaëlskerk tot begin 19de eeuw
stad	v.a. 1771 huis en opstal op grond van de wezenhof; verkocht in 1773
stad	v.a. 1771 de stal in de Wolleweversstraat; verkocht in 1802
hoven	
stadsvrijheid	vóór 1703 hof bij de Wildenberg aan het kleine grachtje tot 1725
stadsvrijheid	vóór 1703 hof buiten de Sassenpoort in de Molenstraat; verkocht in 1772
stadsvrijheid	vóór 1703 twee hoven aan de Boschbleeke; verkocht in 1781
stadsvrijheid	vóór 1703 hof bij de Wildenberg buiten de Sassenpoort; verkocht 1868
stad	v.a. 1771 hof en grond naast de wezenhof tot 1800
stad	v.a. 1771 hof en grond aan de Boschbleeke tot eind 18de eeuw

Eind 16^e eeuw krijgt het Burgerweeshuis van het stadsbestuur de beschikking over de eigendommen van het Buschklooster. Hiertoe behoren drie opstallen naast het voormalige klooster die vanaf 1582 door het Burgerweeshuis gebruikt worden. Deze huizen blijven tot in de 19^e eeuw in het bezit.

Bij meerdere bezittingen wordt geschreven: ‘vóór 1703’; dat heeft ermee te maken dat ik pas vanaf dat jaar ben gaan registreren. In 1647 richt het stadsbestuur een fonds op om *vreemde wezen* op een verantwoorde manier te kunnen uitbesteden. Het fonds krijgt van het stadsbestuur het beheer over de nalatenschap van Asje Winters (uit 1596). Hiertoe behoren enkele huizen.

In de jaren zestig van de 17^e eeuw is besloten voor deze kinderen een eigen weeshuis te stichten, het Holdehuis. Het weeshuis opent zijn poort in 1669. De bezittingen van het fonds zijn al in 1668 naar dit huis overgeheveld. Het

Holdehuis krijgt ook de beschikking over de goederen van het in 1672 opgeheven Oude Mannenhuys, waaronder drie huizen.

Tabel 7.2 Huizen en hoven in het bezit van het Holdehuis, 1703-1807⁴

locatie	huizen
stad	v.a. 1672 van het Manhuis: huis op de Nieuwstadt afgelost in 1759
stadsvrijheid	v.a. 1668 (van erfenis Asje Winters) huis in de Bonkemate tot 1789
stad	v.a. 1668 (van erfenis Asje Winters) Asjens hoff en woonhuis Nieuwstad tot 1789
stad	v.a. 1672 van het Manhuis: huis op Nieuwstad def. afgelost in de boeken 1789
stad	v.a. 1668 (van erfenis Asje Winters) huis op de Nieuwstadt tot 1789
stadsvrijheid	v.a. 1668 (van erfenis Asje Winters) twee huizen buiten de Kamperpoort tot 1789
stad	v.a. 1669 ? huis in de Nieuwstraat tot begin 19de eeuw?
stad	v.a. 1672 van het Manhuis: huis de Keijzerscroon tot begin 19de eeuw?
stad	vóór 1693 huis burgemeester Schimmelpenninck tot 1769
stad	vóór 1697 huis Roggenstraat tot 1769
stadsvrijheid	vóór 1703 huis buiten de Camperpoort tot 1717
stad	vóór 1703 huis tegenover het Vossjen; afgelost in 1751
stad	vóór 1703 huis aan de Camperpoort op de Eyckmolen; verkocht in 1768
stadsvrijheid	vóór 1703 huis Hoogstraat buiten de Camperpoort; verkocht in 1768
stad	vóór 1703 huis op het Eylandt tot 1770
stad	vóór 1703 huis Voorstraat tot begin 19de eeuw?
stad	vóór 1703 huis Bitterstraat tot 1926
stad	v.a. 1709 huis Bitterstraat; verkocht aan de gemeente in 1954
stad	v.a. 1726 huis op de Nieuwstad; verkocht in 1749
stad	v.a. 1727 Munsters huis op de Nieuwstad tot begin 19de eeuw?
stadsvrijheid	v.a. 1738 huis in Diese; verkocht in 1797
stadsvrijheid	v.a. 1747 half huis en buiten Camperpoort tot 1751
stad	v.a. 1747 halve huis Vijfhoek tot 1759
stad	v.a. 1747 Sacramentshuisjes Bredehoek; verkocht in 1768 en 1821
stad	v.a. 1749 huis van Haverslag aan de Sassenpoort; verkocht in 1752
hoven	
stad	v.a. 1669 hofje op de Nieuwstad tot na 1960
stad	vóór 1703 hof van Kleyn Annetje; verkocht in 1725
stad	v.a. 1733 hofje aan 't Kinderhuys gelegen tot eind 18de eeuw?

Bezit van onroerend goed vanaf eind 16^e eeuw

Uit 1570 dateert een kaart van Zwolle gemaakt door Jacob van Deventer. Op pag. 10 is op deze kaart het Buschklooster te zien aan de Grote Aa te zien,

Kaart van Jacob van Deventer uit 1570 (Collectie Overijssel)

plaats van de later zo genoemde wezenlanden en de blekerij

Detail van de kaart van Jacob van Deventer uit 1570 (collectie Overijssel)

Op de kaart is duidelijk te zien dat er al ten noorden van de Dieserpoort en aan de zuidoostkant (Assendorp) sprake is van bebouwing.

Bij de Aa, ligt in de 15^e en begin 16^e eeuw het Buschconvent nog buiten de muren. Wanneer het tijdens de Gelderse oorlogen verwoest wordt, laat schout Herman van de Bussche zijn woning in de stad in 1524 na aan de nonnen.⁵

Op dezelfde plek buiten de muur ligt in de 18^e eeuw een stuk grond genaamd de Boschbleek. Dat was al vóór 1703 eigendom van het Burgerweeshuis.

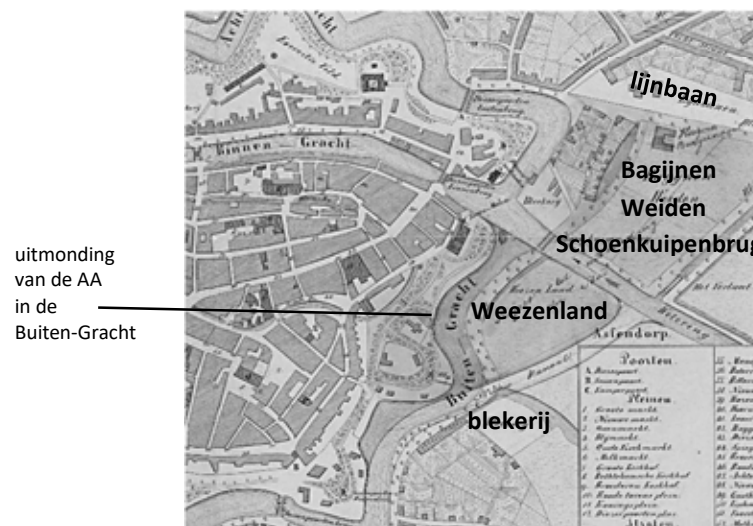
Op een kaart van de stad Zwolle uit 1849 worden vermeld: Weezenland, Bagijnen Weide, een lijnbaan en een blekerij. De op die kaart genoemde blekerij is tot in de 20^e eeuw de plaats waar de wasserij Boschbleek gevestigd is. In de buurt liggen de Bagijnen Weiden.

Het is begrijpelijk te veronderstellen dat de Boschbleek de blekerij is geweest van het Buschconvent en dat ook de Bagijnen Weiden bezit van dat convent zijn geweest⁶.

Dan is de conclusie dat de Boschbleek al in 1591 in het beheer kwam van het Burgerweeshuis, het jaar waarin het stadsbestuur deze grond in beheer geeft van de weesmeesters.⁷ Omdat Ten Hove ook de later zo genoemde Weezenlanden bezit noemt van de nonnen van het Buschklooster, zullen ook deze hooilanden in 1591 bezit van het weeshuis zijn geworden.

In de jaarrekeningen van het Burgerweeshuis in de 18^e eeuw worden de Bagijnen Weiden niet genoemd. In de rekeningen van het Holdehuis is wel sprake van een bagijneweide, maar die ligt 'Agter den Oosterenk'. Over de Bagijnen Weiden op de kaart hierboven kan ik dus geen conclusie trekken.

De lijnbaan, een touwslagerij in de Nieuwstad, is al vóór 1703 bezit van het Holdehuis.

Detail uit de kaart van Zwolle uit 1849⁸

Beheer van onroerend goed tot begin 19^e eeuw

Beide weeshuizen worden eigenaar van de ouderlijke erfenissen van de kinderen en zijn erfgenaam van de wezen die overlijden zonder wettelijke erfgenamen. Ze hebben daarnaast het vruchtgebruik van andere erfenissen die ze krijgen wanneer ze in het weeshuis wonen, van hun grootouders bijvoorbeeld.

Het Burgerweeshuis krijgt in de 17^e eeuw twee maal een erfenis en bij het Holdehuis zeven keer⁹. Het kan gebeuren dat een weeshuis zo in het bezit komt van een half huisje. Een ouderlijke erfenis gaat dan naar een wees die in dat huis komt wonen en naar een broer of zus die te oud is voor het weeshuis. Bij het Holdehuis kwam ik dat eenmaal tegen en bij het Burgerweeshuis in twee gevallen¹⁰. In zulke gevallen worden ook over het beheer van zo gedeeld bezit nauwkeurige afspraken gemaakt. Provisoren van het weeshuis kunnen dan niet beslissen zonder de voogden van de kinderen die niet in het huis zijn opgenomen.

In 1712 is een half huisje buiten de Kamperpoort 'met het kind van Herman Dijk aan het Weeshuys gekomen; de andere helft hoort de dogter die niet in het Weeshuys is gekomen; geldt ook andere huisje in de Muschenhage. [...] 17 November 1712 hebben de mombers [voogden] van Herman Dijks dogter met de provisoors [dit] geschreven.'¹¹

Over een akkertje op de Assendorper Enk dat in 1720 ‘met de kinderen van Hulsbergen voor 2/5 an ‘t weeshuis is gekomen, d’ander 3/5 hoort voors: kinderen haar susters en broeders, die niet int weeshuis gekomen zijn. [...] De momberen van dito kinderen hadden acht jaren pagt van dit land ontfangen totdat het gelijk is, en is een kind van de drie gestorven, dat niet int weeshuis is geweest, so dat de weesen nu de halve pagt komt, en als de kinderen uit het weeshuis gaan, de helft van 1/5.’¹²

Er wordt ook veel zorg besteed aan de administratie van de eigendommen van weeskinderen. Een voorbeeld daarvan is het in 1729 in bezit komen van een huis, de verhuur daarvan en de verkoop in 1768: ‘Een huis staende buiten de Camperpoort op de Hoogstraat met de kinderen van Willem Rijksen aan het Huis gekomen geeft ’s jaars op Nov. Aan huur f 18.-.-. verhuurd aan Philip Philippi voor 12 jaar, eindigende nov. 1767.

1768 9br [november] 23 is dit huis publijk verkogt volgens resolutie van Raad en Meente in dato van 29 7br [september] 1768’.¹³

Beide weeshuizen verpachten ook agrarische grond. Dat gebeurt in de meeste gevallen publiek en verloopt via het systeem van *mijnen*: wie bij afslag als eerste ‘mijn’ roept wordt de nieuwe pachter¹⁴.

De pachtovereenkomst wordt op schrift gesteld waarbij de pachtsom en de datum van betalen worden vastgelegd, evenals de boete bij niet op tijd betalen. De pachter moet de grond en de sloten eromheen goed onderhouden¹⁵. Provisoren handelen ook zo wanneer het om landbezit van een weeskind gaat.

Beheer van onroerend goed vanaf de 2e helft van de 18e eeuw

Verkoop van land en huizen

In het bezit van het Burgerweeshuis zijn er tussen 1703 en 1750 geen wijzigingen, zoals te zien is in tabel 7.1. Daarna komen er meldingen dat bepaalde gronden geen opbrengst leveren. In de jaren zestig wordt in Zwollerkerspel nogal wat grond verkocht. In 1762 worden drie huizen in de stad verkocht, gevolgd door een verkoop van vijf huizen in 1772-’73.

Bij het Holdehuis (zie tabel 7.2) zijn er in de eerste helft van de 18e eeuw wel wat verkopen van huizen of een caterstede (keuterboerderij), maar dat lijkt allemaal incidenteel. Tot in de jaren zestig. Dan wordt het bezit van vijf huizen uit de boeken geschrapt en worden drie huizen verkocht. In 1789 worden drie

huizen ‘verkogt, geperimeerd en gepraescribeerd^a ingevolge order der Timmermeesters’¹⁶. Deze toezichthouders handelen hoogstwaarschijnlijk naar de wens van de provisoryen. Die hadden al meermalen aangegeven dat ze achterstallige huren willen laten royeren dan wel huizen verkopen¹⁷.

Op twee na zijn in 1789 alle huizen (beter ‘huisjes’) uit het bezit verdwenen dat het Holdehuis rond 1670 had gekregen dankzij de erfenis van Asje Winters en de sluiting van het Manhuis.

In de tijd van het Huis der Weezen gaat het proces verder. Dan worden rond 1800 twee huizen verkocht in de stad. In de periode 1807-1822 (waarover de rekeningen ontbreken) vallen nog eens zeven huizen weg.

In plaats van deze verkopen en afboekingen wordt tot 1807 geen enkel huis of grond aangekocht. Daarna slechts zeer sporadisch. De tijd van eind jaren 1760 tot 1820 wordt dus gekenmerkt door wegvallen van onroerend goed, vooral huizen en erven.

De complexe boekhouding in de 18e eeuw

Het dan gehanteerde boekhoudkundige systeem bij de jaarafrekening van provisoryen aan het stadsbestuur is enkelvoudig. Alle inkomsten en alle uitgaven zijn in één rekening opgenomen, ook financiële acties op het gebied van grondbezit en kapitaalbeheer. Alle bijdragen worden geboekt als ontvangst en alles wat er uit gaat is een uitgave.

In de boekhouding wordt wel onderscheid gemaakt tussen ontvangsten en uitgaven voor de gewone exploitatie en die voor extraordinaire zaken. Dat zijn zaken die niet onder de gewone rekeningnummers ondergebracht kunnen worden. Bijvoorbeeld hypotheek, groot onderhoud van het weeshuis, leningen, aan- en verkoop van huizen.

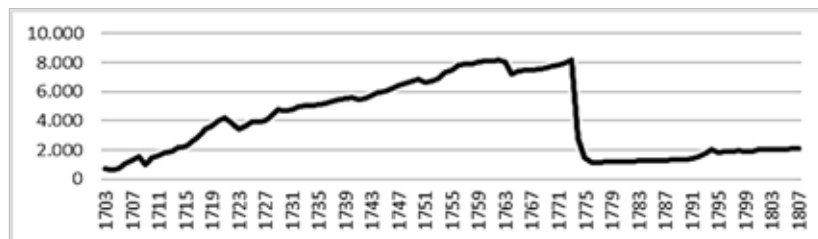
Restanten bij het Burgerweeshuis en Holdehuis¹⁸

Complicerend is dat niet alle geboekte inkomsten ook daadwerkelijk zijn binnengekomen. De niet betaalde renten, huren en pachten worden opgenomen als *restanten*. Een restant is een nog te innen ontvangst. Bij meerdere huizen of stukken grond blijkt de huur of pacht jarenlang niet betaald te worden. Zo kunnen de restanten jaar op jaar groeien. En dan gaat het uiteindelijk om niet kinderachtige bedragen.

Bij het Burgerweeshuis is de grootte ervan in 1703 nog maar 714 gldns. Maar begin jaren zeventig is die meer dan 8.000 gldns.

^a Perimeren: aan het Frans ontleend met de betekenis van laten vervallen, afdanken, buiten gebruik stellen. Praescriberen: idem met de betekenis van voorschrijven.

Grafiek 2 Restanten Burgerweeshuis 1703 – 1803, in guldens

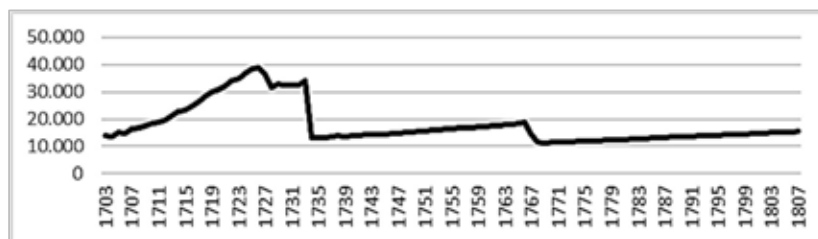

Tot ongeveer 1750 worden de restanten voor meer dan de helft veroorzaakt door achterblijvende pachten. Daarna, tot 1774, zijn niet betaalde huren de hoofdoorzaak, tot wel 60%. In 1773 en '74 wordt de beslissing genomen de restanten up-to-date te maken. In meerdere gevallen gaat het om posten die al vanaf het begin van de 18^e eeuw restant zijn. Zo is een pachtsom voor weiden in de Werlermars (buurschap Assendorp) vanaf 1708 opgelopen van 111 gldns. naar 775 gldns. En een huurschuld voor een huis in de Luttekestraat is vanaf 1713 gegroeid van 98 gldns. tot 2.171 gldns. De municipaliteit neemt in 1774 de resolutie¹⁹ zulke posten te *perimeren*, uit de restanten te schrappen. Samen vormen ze dan een bedrag van ruim 5.000 gldns. In de rekening van 1774 wordt dit zichtbaar doordat dat bedrag is opgenomen als extraordinaire uitgave en de restanten met datzelfde bedrag afnemen. Het is te beschouwen als een afschrijving.

Bij het Holdehuis worden de restanten in de 18^e eeuw nooit lager dan 10.000 gldns. Midden jaren twintig is de omvang gestegen tot 38.000 gldns. De grootste oorzaak is dat huishuren of renten niet betaald kunnen worden, in zes gevallen omdat de schuldenaar *banquerot* (bankroet) is.

In 1727 en '28 vindt de eerste opschoningsoperatie plaats. Voor een bedrag van zo'n 6.500 gldns. worden posten uit de restanten geschrapt. Dit schrappen wordt als uitgave in de boeken opgenomen; preciezer is het deze te zien als niet ontvangen maar wel al ingeboekte inkomsten.

Grafiek 3 Restanten Holdehuis 1703 – 1803, in guldens

Ik werk één geval meer gedetailleerd uit. Het gaat om het woonhuis van Asje Winters dat in diens erfenis van 1596 via via in bezit is gekomen van het Holdehuis. De jaarlijkse huuropbrengst is 92 guldens. Vanaf 1665 tot 1727 is de huur niet betaald en is het achterstallige bedrag gegroeid naar 'twee duysent seshondertagtentwintig gulden agt stuyvers'²⁰. Dat bedrag is niet te innen en wordt 'volgens resolutie van Schepenen en Raden in dato den 6. Januarie 1730 in uytgave gebracht'. Het geduld van provisoren is in zulke zaken kennelijk erg groot.

De meest omvangrijke sanering vindt in 1734 plaats wanneer de cameraars achterstallige renten van een paar leningen en een obligatie betalen. De achterstand is vanaf 1713 opgebouwd en bedraagt uiteindelijk 20.656 gldns.

De laatste keren dat de restanten bijgesteld worden zijn in 1767 en 1768. In 1767 worden afgeschreven posten als uitgave geboekt. In 1768 worden de niet te innen huren van twee huizen op kosten van het Holdehuis geannuleerd. In beide gevallen wordt het besluit achteraf goedgekeurd in een resolutie van schepenen en raden²¹.

In de 2^e helft van de 18^e eeuw wordt ruim de helft van restanten veroorzaakt door particulieren die hun toezeggingen of afspraken niet nakomen.

De ontvangsten in de rekeningen lijken voldoende te zijn voor een gezonde exploitatie. Sommige ontvangsten van huren en renten worden wel als zodanig geboekt maar komen niet echt binnen. Sommige pachters en huurders zijn echter niet solvent en dat verschijnsel wordt gemaskeerd door het systeem van restanten. Dit bevestigt wat ik in mijn boek schrijf, dat het probleem ligt bij het beheer van onroerend goed.

Provisoren beleggen kapitaal in onroerend-goed-projecten

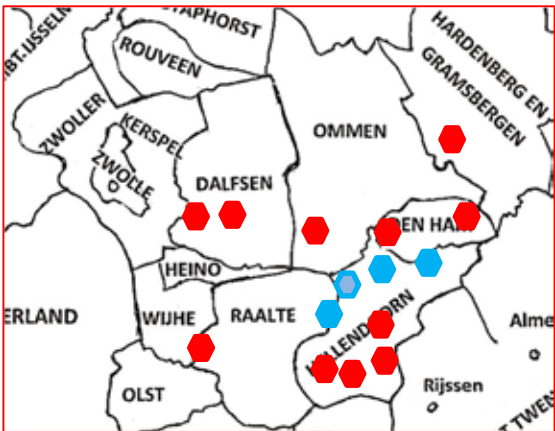
Provisoren van beide huizen hebben in de 18^e eeuw geld uitgeleend en obligaties gekocht. Bij het Burgerweeshuis gaat het tussen 1703 en 1795 om een bedrag van bijna 40.000 gldns. Bij het Holdehuis om ruim 104.000 gldns. Aan obligaties gaat het om 8.000 gldns. die belegd worden in projecten van onroerend goed voor²²

- 'beide Katwijken' (3.000 gldns. in 1775)
- de polder 'Soetermeer' (1.000 gldns. in 1777).
- een schutsluis in Staphorst (2.000 gldns. in 1779)
- Polder Mastenbroek (2.000 gldns. in 1783)

In de 2^e helft van de 18^e eeuw zijn de provisoren geïnteresseerd in landaanwinning door poldervorming of -onderhoud. In 1802 krijgen provisoren van het Huis der Weezen een circulaire van het gemeentebestuur Zoetermeer aan allen die de inpoldering bij Zoetermeer financieel mogelijk hadden gemaakt²³. Hierin verzoekt het gemeentebestuur instemming te geven met de geplande grondverkoop in de polder.

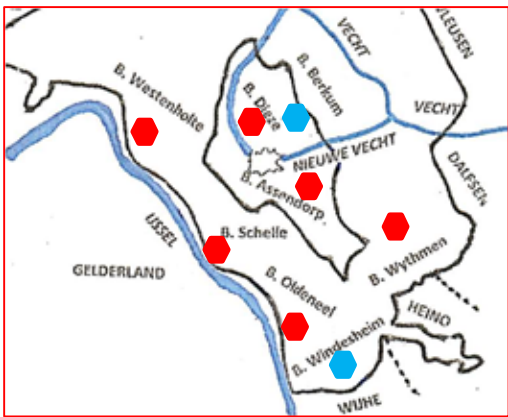
Grondbezit in de 18^e eeuw in kaart
De erven in de 18^e eeuw

Kaart 1 Erven, begin 18e eeuw, van het Burgerweeshuis en het Holdehuis in de schoutambten van het drostambt Salland²⁴

De erven van het Burgerweeshuis in Den Ham, Hardenberg en Raalte zijn afkomstig van de goederen van het Buschklooster²⁵ en al vanaf eind 16^e eeuw in het bezit van het Burgerweeshuis.

Kaart 2 Erven, begin 18e eeuw, van het Burgerweeshuis en het Holdehuis in (de buurschappen van) het schoutambt Zwolle²⁶

In de 2^e helft van de 18^e eeuw worden van beide weeshuizen bezittingen afge-stoten. In 1762 worden stukken land die het Burgerweeshuis geen opbrengst (meer) opleveren, verkocht: vijf in Mastenbroek en een in Westenholte. In

Mastenbroek gaat het om een gezamenlijke grootte van 26 morgen^a grond, meer dan de helft van het totaal van 42 morgen.

Tussen 1795 en 1822 gaat het proces van grondverkoop verder, waardoor in 1822 nog maar vijf erven zijn overgebleven: twee in Dieze, twee in Zwol-lerkerspel (aan De Zeedijk en in Wythmen) en een in Raalte.

De verkoop van agrarische grond hangt waarschijnlijk samen met ontwik-kelingen binnen de landbouw in het oosten van de Nederlanden. Enerzijds blij-ven de pachtprizen in de 2^e helft van de 18^e eeuw achter bij de gestegen graan-prijzen²⁷. Hierdoor dalen de pachtinkomsten²⁸. Anderzijds neemt de rundvee-stapel af tussen 1600 en 1800. Dat hangt samen met de diversificatie in de landbouwproductie (verbouw van boekweit dat kan groeien op plaatsen waar niet bemest wordt) in de periode 1660-1760²⁹. Maar ook de runderpest tussen 1768 en 1786 leidt ertoe dat veel boeren overstappen van veeteelt naar land-bouw³⁰.

Bouwland, wei- en hooiland in de 18^e eeuw van beide weeshuizen

Tabel 8 Agrarisch grondbezit van de weeshuizen in 1703 en 1794 in buurschap Dieze van de stadsvrijheid Zwolle

	1703	1794
bouwland	Burgerweeshuis	Burgerweeshuis
	2 morgen land in Diesermarke	2 morgen land in Diesermarke
	Holdehuis	Holdehuis
	2 percelen met totaal 6 mudden land	made land bij de Vrolijkheid
	perceel van 3 morgen	1 stukje zaailand
	6 stukjes zaailand	
weiland	Burgerweeshuis	Burgerweeshuis
	3 kamp achter de Suikerberg	3 kamp achter de Suikerberg
	1 kamp in Zuidbroek	1 kamp in Zuidbroek
	Holdehuis	Holdehuis
	Bagijneweide achter Oosterenk	Bagijneweide achter Oosterenk
	weide in Holtenbroek	weide in Holtenbroek
hooiland	Burgerweeshuis	Burgerweeshuis
	6 percelen hooiland bij de bosbleek	6 percelen hooiland bij de bosbleek
	1 kamp achter de Suikerberg	

Tabel 9 Agrarisch grondbezit van het Burgerweeshuis in 1703 en 1794 in buurschap Assendorp van de stadsvrijheid Zwolle

	1703	1794
bouwland	Burgerweeshuis	Burgerweeshuis
	2 akkers op de Assendorper Enk	2 akkers op de Assendorper Enk
	2 morgen land in Assendorp	2 morgen land in Assendorp
weiland	Burgerweeshuis	Burgerweeshuis
	33 percelen in de Werlermars	33 percelen in de Werlermars

^a Een morgen land: een oppervlakte van 8 tot 9.000 m²..

Tabel 10 Agrarisch grondbezit van de weeshuizen in 1703 en 1794 in de buurschappen van Zwollerkerspel

	1703	1794
bouwland	Burgerweeshuis	Holdehuis
	5 percelen met 24 morgen in Mastenbroek	9/16 morgen land in Mastenbroek
	Burgerweeshuis	Burgerweeshuis
	2 akkers in Westenholte	2 akkers in Westenholte
weiland	Burgerweeshuis	Burgerweeshuis
	koeweide in Schellerhoek	koeweide in Schellerhoek
	Holdehuis	Holdehuis
	Bisschopswei in Windesheim	Bisschopswei in Windesheim

Tabel 11 Agrarisch grondbezit van het Burgerweeshuis in 1703 en 1794 in schoutambachten in Overijssel

	1703	1794
bouwland	Burgerweeshuis	Burgerweeshuis
	stuk bouwland in Den Ham	stuk bouwland in Den Ham
	12 morgen in Rouveen	12 morgen in Rouveen

Het aantal keren dat agrarische grond geregistreerd wordt zegt weinig over de grootte ervan: het kan een klein akkertje zijn of een stuk land van '12 morgen'.

Alle gegevens bij elkaar nemend is mijn conclusie dat de grootste wijzigingen tussen 1703 en 1822 het wegvallen van veel erven is en van akkergrond in Mastenbroek. De erven in Schelle en Oldeneel in de jaren tachtig van de 18^e eeuw; en die zijn voortgekomen uit het bezit van het Buschklooster rond 1800. Grond in Mastenbroek levert vanaf rond 1760 weinig of niets meer op. Alleen het Holdehuis heeft in 1794 nog akkergrond in Mastenbroek, die in 1727 in bezit is gekomen als ouderlijke erfenis van de kinderen van Hendrik Wicher. En die wordt in 1803 verkocht. Hooi- en weiland zijn bijna onveranderd bezit van een van de twee weeshuizen.

1.7 18^e eeuw Voorboden van een nieuwe tijd

In de 18^e eeuw verandert het mensbeeld door de Verlichting: de mens wordt door *Verlichten* gezien als van nature goed. Er is bij hen 'meer vertrouwen in de morele en geestelijke vermogens van mensen'¹. Een nieuwe burgerklasse heeft er hoop op dat een betere toekomst zichtbaar wordt in het geloof dat een 'gezamenlijk streven naar educatie, vaderlandsliefde, morele zelfbeheersing en een verdraagzaam christendom de weg zou bereiden naar herstel van de natie'².

De nieuwe ideeën worden in de Nederlanden breed verspreid door spectatoriale geschriften (tijdschriften bedoeld voor de gegoede burgerij) en leesgezelschappen³. Vooral de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, opgericht in 1784, benadrukt de rol van onderwijs voor de geestelijke en morele verheffing van de gewone man. De kern van hun visie is dat kennis leidt tot inzicht en dat door inzicht de deugd wordt bevorderd. Daarom moeten werkverschaffing en onderwijs naast elkaar worden ingezet om het armoedeprobleem aan te pakken.

De Verlichting leidt dus in de Republiek tot een andere visie op een samenleving van burgers. In de schoolboeken worden 'kinderactiviteiten consequent verbonden met burgerplichten'.⁴ Het is jammer dat onbekend is of en, zo ja, in welke mate deze visie ook van invloed is geweest op de opvoeding in de Zwolse weeshuizen. Waarschijnlijk niet veel omdat in Zwolle de intellectuele elite met belangstelling voor de Verlichtingsidealen niet groot is.⁵ Pas na 1815 wordt in Zwolle de invloed van Het Nut merkbaar⁶.

De Verlichtingsideeën krijgen in delen van de Republiek ook invloed op de gang van zaken in weeshuizen. Dit wordt zichtbaar doordat lijfstraffen daar worden vervangen door straffen gericht op sociaal isolement. Door gebrek aan bronnen is hierover niet te zeggen of dat ook in Zwolle het geval was. Een 18^e-eeuwse beschrijving van het Holdehuis geeft daarover als enige informatie: 'zynde een groot en ruim gebouw, dat van voren in de Broerenstraat sich wel op doet, en een goed aanzien heeft. In het zelve worden nu verpleegt^a sodanige ouderlose egte kinderen van verarmde Ingezeten en geen Burgers zynde, die beneden de 12 jaren oud zyn, en die uit haar eigen goederen niet kunnen worden verpleegd. De kinderen worden aldaar, in een byzondere goede tucht opgevoed, en in handwerken geoefend, tot hun uitzet toe. Dit huis verstrekt mede tot een woninge en verplegingen van menschen, die zinneloos [krankzinnig], en van het gebruik van hun goederen beroofd zyn.'⁷ Tucht heerst er maar wanneer een 18^e-eeuwer die tucht 'goed' vindt is niet duidelijk.

^a = 'verzorgd'.

Vanaf de jaren zeventig van de 18^e eeuw bestaan er plannen de twee weeshuizen samen te voegen. Dit staat in verband met het verminderde aanbod van wezen. De magere financiële positie van beide huizen die ik al besproken heb, is ongetwijfeld een tweede motief.

In 1782 is zelfs al een ontwerpreglement⁸ gemaakt voor wanneer het Holdehuis en het Burgerweeshuis zijn samengegaan. In de memorie wordt geschreven dat ze komen ‘onder eene en deselfde beheering’. Met betrekking tot de behandeling der kinderen ‘soude in hetselfde huijs alleen dat onderscheid plaats te houden, dat de burgerkinderen ten opzichte van derselver uytzet als anderszins geprefereerd behooren te zijn, dog de opvoeding deselfde.’ Er zou dus geen verschil in behandeling zijn met uitzondering van de hoogte van de uitzet.

Eind 18^e eeuw is er sprake van groeiende spanningen in de Republiek. Die is zowel een gevolg van moreel verval als van politieke spanningen die samenhangen met de buitensluiting van andersdenkende groeperingen zoals doopsgezinden en remonstranten⁹. Daarvan is in de hele 17^e en 18^e eeuw sprake maar nu worden betrokkenen zich daarvan bewust en komen ze hiertegen in verzet.

Midden jaren tachtig groeit een patriotse beweging tot herstel van het oude stadsrecht, dus tegen de oligarchische magistraat die zelf de Meente voor het leven benoemt, en tegen het regeringsreglement¹⁰ dat de stadhouder invloed geeft op de benoeming van het stadsbestuur.

In 1787 wordt in de Republiek een staatsgreep gepleegd tegen stadhouder Willem V. De bevoegdheden van de Zwolse Meente ten opzichte van de Schepenen en Raden worden uitgebreid. De levenslange zitting van magistraten blijft echter gehandhaafd¹¹. Maar stadhouder Willem V wordt datzelfde jaar weer in zijn macht hersteld en de Patriotten moeten het veld ruimen. Vanaf het moment dat de invloed van stadhouder Willem V gerestaureerd wordt, worden in Zwolle Pruisische soldaten ingekwartierd. Er worden geen wraakacties uitgevoerd, maar 13 van de 16 magistraten raken hun zetel kwijt. Een deel van de patriotten (uit de lagere middenstand) vlucht naar Frankrijk.

In 1795 komt er een einde aan de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Na de Franse inval vlucht stadhouder Willem V naar Engeland en begint een nieuwe tijd voor Nederland, de Franse tijd.

Wanneer de in 1787 gevluchte patriotten in 1795 uit Frankrijk naar Zwolle terugkeren, zoeken ze minder naar herstel van het oude en meer naar een democratische bestuursvorm met invloed van 12 wijkvergaderingen. Deze poging heeft geen blijvend succes: deze vorm van democratie verdwijnt wanneer in 1798 de stedelijke autonomie wordt afgeschaft en de municipaliteit nog alleen maar instructies van de nationale overheid mag uitvoeren¹².

2 1795-1834 Een overgangstijd

2.1 Verandert rond 1800 de doelgroep?¹

Ingrijpende veranderingen in Nederland²

De Staatsregeling (grondwet) van 1798 brengt fundamentele veranderingen in ons land, die ook na de Franse tijd blijven bestaan. Het bestuur per stad en per gewest wordt vervangen door een centraal bestuur voor geheel Nederland, dat efficiënter werkt dan de federale structuur in de Verenigde Nederlanden. Kerk en staat worden van elkaar gescheiden en er komt vrijheid van godsdienst. Dat betekent dat alle kerkelijke denominaties gelijk zijn voor de wet.

Na 1798 volgen verschillende vormen van stadsbestuur elkaar op. Het discriminerende stedelijk burgerschap wordt in Nederland afgeschaft. Het staatsburgerschap wordt ingevoerd waarbij iedere inwoner van Nederland voor de wet gelijk is. Nieuw is de registratie van de burgerlijke stand: geboorte, huwelijk en overlijden worden door de gemeenten bijgehouden, in Zwolle vanaf 1816.

Het stadsbestuur in de Franse tijd

Vanaf 1798 mag de ‘municipaliteit’ alleen maar maatregelen uitvoeren van het centraal landsbestuur.

In 1802 komt er in de stad weer een magistraat van (12) burgemeesters: 8 schepenen en 4 raden. In 1807 komt er één burgemeester met vier wethouders en een vroedschap van 15 leden; zij hebben alleen een lokale bevoegdheid.

In 1810, wanneer Nederland deel wordt van het keizerrijk Frankrijk, krijgt Zwolle één *maire* [burgemeester] en 3 *adjoint-maires* [adjunct burgemeesters] met een adviserende *conseil municipal* [gemeenteraad]. Ze zijn allen aangesteld door de keizer op voordracht van de prefect van het departement³. Deze manier van besturen wordt in 1816 vervangen.

Ook wordt in Zwolle na 1798 de Nederduitse Gereformeerde Kerk niet meer gefinancierd door de stad. Het Zwolse vermogen van het Fonds van de Geestelijke Goederen verdwijnt in de overheidskas. De stadsregering benoemt geen kerkelijk personeel meer. Er komt een nieuwe regeling voor het gebruik van kerkgebouwen door de verschillende religieuze groeperingen.

In de Staatsregeling van 1798 worden verstarrende economische bepalingen zoals die van het gildensysteem in de steden opgeheven. Bedrijfsvrijheid en een onbelemmerd goederenverkeer worden het ideaal⁴.

Er worden in 1798 ook plannen voor een nationale opvoeding uitgewerkt. Een onderwijzersopleiding moet leiden tot een nieuwe didactische aanpak. Een hoger salaris moet mogelijk maken dat onderwijzers geen nevenbaantjes nodig hebben. Er moeten onderwijsmiddelen komen voor lager onderwijs aan alle kinderen. De invloed van Het Nut is hierin duidelijk zichtbaar⁵. In de

Onderwijswet van 1806 wordt een en ander vastgelegd. Gemeentebesturen worden nu verantwoordelijk gesteld voor voldoende scholen en er komen nauwkeurige bepalingen met betrekking tot de onderwijzersopleiding en de opleidingsniveaus. Oprichting van arbeids- en industriescholen wordt aange-moedigd om bedelarij en straatschenderij te voorkomen⁶.

In economisch opzicht is de Franse tijd rampzalig. Dat heeft te maken met de vrijwel voortdurende staat van oorlog, de dienstplicht, de slechte oogsten die leiden tot een scherpe voedselprijsstijging en daling van de koopkracht, in het bijzonder in de steden⁷. Nederland verliest zijn positie als stapelmarkt. Alle nijverheid die op scheepvaart en handel was gebaseerd, lijdt hieronder. De Nederlandse economie komt zwaar gehavend uit de Franse tijd. Ze stagneert. Er is sprake van grote werkloosheid en groeiende armoede, vooral in de steden⁸.

Zwolle raakt haar rol als overslagcentrum tussen west-Nederland en het oosten kwijt. De stad blijft wel van betekenis voor het regioverkeer en houdt haar regionale marktfunctie. Het kleinbedrijf, de meest voorkomende bedrijfs-vorm, is gericht op lokale en binnenlandse afzet.

In deze economisch onzekere tijd zoeken mensen elders hun heil waardoor mi-gratie omvangrijk wordt. Stadsbesturen proberen zich te vrijwaren van de on-dersteuningskosten voor mensen van buiten. Die moeten een schriftelijke ver-klaring overleggen dat hun gemeente van herkomst belooft zulke kosten te zul-len dragen. Zulke *akten van indemniteit* (garantieregeling voor een schadever-goeding) zijn al in de loop van de 18^e eeuw gemeengoed geworden⁹. In de Franse tijd geven de stadsbestuurders van Zwolle vaak een akte van indemni-teit af aan eigen burgers en geven ze aan burgers van andere steden toestem-ming zich in Zwolle te vestigen indien ze een dergelijke akte kunnen overleg-gen¹⁰. Bij de grondwetten van 1814 en 1815 worden deze lokale regelingen vervangen door een landelijke wet op het domicilie van onderstand, de plaats die voor het geven van armenzorg verantwoordelijk is; en dat is in het alge-meen de geboorteplaats¹¹. Zo'n regeling heeft ook invloed op de stedelijke we-zenzorg, omdat die zorg nog steeds onderdeel is van armenzorg.

Epidemieën zijn er nog regelmatig, zeker in steden waarvan de bevolking groeit, zoals Zwolle, en waar het water ongezond is en riolering ontbreekt. Niet de pest is de grote killer, maar de pokken en de cholera. Het is ellendig gesteld met de volksgezondheid door eentonige voeding, slechte huisvesting en ge-brekkige hygiëne. In de Franse tijd komen er wel plaatselijke commissies voor geneeskundig toezicht wanneer zich besmettelijke ziekten voordoen. Rond 1800 wordt de vaccinatiemethode van Jenner tegen de pokken ingevoerd

waarna de pokkensterfte snel daalt¹². Cholera wordt pas in de 2e helft van de 19e eeuw effectief bestreden.

Zulke maatschappelijke problemen kunnen ook invloed hebben op de vraag naar opname in een weeshuis: de eigen omgeving van weeskinderen kan die zorg dan niet zelf regelen.

Zwolse wezen tijdens de Franse tijd

Eén weeshuis

In 1795 wordt het Burgerweeshuis aan de Grote Aa gebruikt voor de verzor-ging van gewonde Engelse soldaten. Op 17 oktober 1795 besluiten de ‘Repre-sentanten van het Zwolse Volk’, het voorlopige stadsbestuur, tot fusie van het Burgerweeshuis en het Holdehuis tot het Huis der Weezen¹³. Alle burgerwezen worden overgebracht naar het Holdehuis in de Broerenstraat¹⁴. *Burgerwezen* en *vreemde wezen* wonen voortaan onder één dak, dat van het Huis der Wee-zen. Dit biedt onderdak aan ongeveer 50 wezen. Daarnaast blijft het Huis der Weezen onderdak geven aan krankzinnigen.

De administraties van de twee weeshuizen blijven tot 1822 van elkaar geschei-den. Tot 1834 gelden voor het Huis der Weezen de bestaande reglementen uit de 17^e eeuw van de drie stichtingen: dat van 1648 voor de Vreemde Wezen en voor het Holdehuis en dat van 1655 voor het Burgerweeshuis. Tot dan zijn er ook drie Kinderboeken: voor het Burgerweeshuis, het Holdehuis en het Huis der Weezen.

In 1795 krijgt het gecombineerde weeshuis in de Broerenstraat een nieuw be-stuur van vier personen: Deze bestuursleden zijn W. van Coeverden, H. Dam-man Andr.zn., J. Wispelwey en B. Tibout¹⁵. Hun echtgenotes worden inge-schakeld als het *burgeressencomité*¹⁶. In die benaming weerklinkt de nieuwe tijd van na de Franse Revolutie.

Het aantal personeelsleden wordt teruggebracht: één binnenvader, één bin-nenmoeder, één meester en één naaimaitres. Die krijgen een hogere beloning dan hun vóór 1795 is gegeven¹⁷.

Het oppertoezicht berust bij het stadsbestuur

Uit de handelingen van de burgemeester(en) uit de Franse Tijd blijkt dat er Gecommitteerden tot het Weeshuis zijn en Gecommitteerden van de Mombers-kamer (momber = voorgd). Deze twee commissies van de vroedschap hebben dezelfde leden¹⁸ waaruit de nauwe samenhang tussen beide werkerterreinen blijkt. De werkwijze met commissies uit de vroedschap of gemeenteraad is een voortzetting van die in de 17^e en 18^e eeuw en loopt door tot in de 20^e eeuw.

Het stadsbestuur heeft op de gang van zaken in het Huis der Weezen nog steeds het oppertoezicht. Het kwalificeert (machtigt) de provisorsen, na hen gehoord te hebben, wezen op te nemen in het weeshuis. Daarbij zijn de reglementen van de 17^e eeuw bepalend. Zo wordt een meisje dat in Zwolle is geboren, geregistreerd in het Kinderboek van het Burgerweeshuis, terwijl haar zusje dat in Harderwijk is geboren wordt ingeschreven in dat van het Holdehuis.¹⁹ Ze wonen wel in hetzelfde Huis der Weezen.

Het stadsbestuur bepaalt ook dat twee wezen met elkaar mogen trouwen nadat hun voogden en de provisorsen van het weeshuis daarmee hebben ingestemd²⁰.

Heel bijzonder zijn twee overeenkomsten waarmee de stadsregering in 1809 akkoord gaat. Met instemming van de voogden voedt een weduwnaar de kinderen op uit het eerste huwelijk van zijn overleden vrouw. Hij komt met het stadsbestuur overeen dat deze wezen met zijn eigen kinderen in het weeshuis toegelaten worden als hij zelf overlijdt²¹. Eenzelfde verzekering krijgen voogden die wezen in hun eigen huis opnemen: wanneer ze de opvang niet meer kunnen realiseren zullen de kinderen in het weeshuis opgenomen worden²². Hier ligt een duidelijk bewijs dat wezen (ook!) in deze tijd in eigen kring opgevangen worden en niet per definitie naar het weeshuis gaan.

Stadsbestuurders examineren zelf een nieuwe weeshuisonderwijzer voordat ze hem benoemen²³. Ze geven provisorsen ook toestemming krankzinnigen op te nemen in het Holdehuis en bepalen tevens het te betalen kostgeld, van *ƒ* 2 (door de Rooms-Katholieke Armkamer te betalen)²⁴ of *ƒ* 4 per week (door een particuliere voogd te betalen²⁵).

Provisoren kunnen in de Franse tijd alleen met instemming van het stadsbestuur vermogenshandelingen verrichten zoals de verkoop van land²⁶ of geld beleggen²⁷.

De Municipale Raad geeft in 1812 de provisorsen toestemming het 'oude weeshuis' aan de Grote Aa (aan het huidige Gasthuisplein) te verkopen²⁸. Dat is vanaf 1811 een opslagplaats²⁹ maar een jaar later wordt gemeld dat het verwaarloosd is waardoor het de stad ontsiert. De raad heeft wel vastgesteld dat het weeshuis het geld niet heeft om het pand weer op te bouwen. Kennelijk lukt het de provisorsen niet een koper te vinden want in 1816 worden ze opnieuw 'gekwalificeerd' door de raad het pand met belendende percelen te verkopen³⁰. Nu is het niet meer alleen het gemeentebestuur dat toestemming moet geven maar ook Gedeputeerde Staten van Overijssel³¹.

Weezenzorg in de Franse tijd nog steeds deel van de armenzorg

Weeshuizen worden landelijk door het Uitvoerend Bewind van de in 1795 uitgeroepen Bataafse Republiek op 5 mei 1798 onder oppertoezicht gesteld van de Agent van Justitie³².

Weezenzorg is nog steeds onderdeel van armenzorg. De eerste nationale Armenwet, van 1800, maakt de armenzorg tot een publieke zaak. De aanpak is sterk centralistisch en dat leidt tot botsingen met voorstanders van lokale autonomie en met kerken die het primaat willen houden bij liefdadigheid³³. Door deze beide vormen van tegenstand wordt deze wet al in 1802 buiten werking gesteld.

De wet van 1800 past bij de nieuwe visie op de georganiseerde armenzorg die zich onder invloed van de Verlichting ontwikkelt rond 1800. In de kringen van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen, vooral uit de gegoede burgerij, wordt armoede gezien als een moreel probleem. Door verspreiding van kennis en deugden (dus door onderwijs) kan ze bestreden worden³⁴. Ze moet los van de kerk komen te staan en er moet landelijk beleid komen, want 'geven zonder overleg bevordert luiheid en verhoogt kosten'³⁵. Sommigen willen zelfs het bezit van kerkelijke armbesturen overhevelen naar de overheid.

Toch is de maatschappelijk meest aanvaarde analyse dat armoede de schuld van de armen zelf is doordat ze te jong trouwen of door luiheid en/of drankmisbruik en/of verkwisting³⁶. Ieder inzicht ontbreekt (nog) dat armoede een structureel verschijnsel is waarvan te lage lonen de kern zijn³⁷.

In de 18^e eeuw was de armoede gegroeid door de economische stagnatie en toegenomen werkloosheid. De kosten van armenzorg stegen niet alleen hierdoor, maar ook als gevolg van de hoger wordende voedselprijzen. Deze situatie wordt in de Franse tijd nog erger³⁸. Steeds meer mensen worden afhankelijk van armenzorg. Particuliere liefdadigheid is niet in staat die te geven.

Daar komt bij dat de financiële positie van welvarende families en zorginstellingen als gast- en weeshuizen ernstig verslechtert doordat in 1810 nog maar 1/3^e deel van de rente van de staatsleningen betaald wordt. Er zijn daardoor minder financiële middelen beschikbaar om de hogere zorgkosten te betalen.

Armoede blijft een vast gegeven voor Nederlanders, zelfs de gehele 1^e helft van de 19^e eeuw. Het leven van veel mensen is als een dubbeltje op zijn kant. Bij verlies van inkomen door ziekte, invaliditeit, ouderdom, werkloosheid of overlijden van de kostwinner³⁹ valt het dubbeltje de verkeerde kant op waardoor veel mensen een extraatje uit armenfondsen nodig hebben⁴⁰. Vooral ongeschoolde en losse arbeiders met een gezin met opgroeiende kinderen komen snel in de problemen, evenals ouderen. In die tijd ligt het percentage bedeelden in Nederland tussen de 15 en 20%. De bedeelden zijn wezen, weduwen, losse

en ongeschoolde arbeiders met jonge kinderen, gebrekkigen, bejaarden, werklozen en langdurig zieken⁴¹.

De armoede en de bijna permanente oorlogssituatie in de Franse tijd hebben ook gevolgen voor weeshuizen en weeskinderen.

Dat is al te zien in het aantal in het Huis der Weezen opgenomen weeskinderen in de eerste twintig jaar van de 19^e eeuw, de Franse tijd en de malaise tijd die daarop volgde. In bijlage 10, bij de grafieken 10.8 en 10.9 is dat verder uitgewerkt. Hier volsta ik met de conclusie dat in die tijd er inderdaad weeskinderen worden opgenomen uit meer gezinnen. Het aantal hierbij betrokken gezinnen zegt meer over de situatie in Zwolle dan het aantal kinderen alleen.

In 1806 geldt de inschrijving voor de verplichte krijgsdienst, de conscriptie, in het Franse leger ook voor weeskinderen. De weeshuisbesturen krijgen het 'verzoek' alle jongens door te geven 'welke uyt hoofde van hunne jaaren en lighaamsgestel geschikt zijn om hun land te dienen' ⁴². In 1809 wordt deze verplichting herhaald voor alle jongens van 16 jaar en ouder die in een gesubsidieerde zorginstelling verblijven⁴³. In meerdere plaatsen wordt hier tegen verzet gepleegd. Er worden 9 Zwolse jongens uit het Huis der Weezen 'gerequireerd en gestoken onder 's landsdienst onder den titel van Koninklijke Kweekeling'. ⁴⁴

In 1811 en 1812 geldt een oproep voor geheel Nederland dat 6.000 kinderen uit genoemde instellingen naar Frankrijk moeten, naar het Corps Pupillen der Nationale Garde. Uit Zwolle zijn in 1811 3 jongens van het Huis der Weezen 'ingevolge keizerlijk decreet van den 11 Sept: naar Versailles vertrokken als bestemd zijnde tot het Corps Pupillen van de garde'. ⁴⁵ Ze hebben zich samen met vondelingen van 15 jaar op 11 november moeten verzamelen in het Huis der Weezen⁴⁶ en worden (landelijk?) opgevangen in een etablissement in Amsterdam. Kennelijk worden ze daar nog onderzocht op geschiktheid want, wanneer dit etablissement in november ontbonden wordt, wordt één jongen, Theo Ros, naar Zwolle teruggestuurd. Daar komt hij onder de hoede van de rooms-katholieke Armkamer⁴⁷.

Alleen hervormde weeskinderen worden toegelaten

In 1798 wordt de scheiding tussen kerk en staat vastgelegd in de Staatsregeling. Voor de wet zijn ook alle (staats)burgers gelijk. Een van de gevolgen is dat rooms-katholieken in Nederland proberen een algemene toelating te krijgen tot instellingen van zorg zoals weeshuizen⁴⁸. In meerdere plaatsen in Nederland (bijvoorbeeld Groningen, Harderwijk, Delft, Den Haag en Rotterdam) worden daarom de toelatingsregels tot Burgerweeshuizen veranderd.⁴⁹; niet de wezen van alle (staats)burgers worden toegelaten maar alleen protestanten of zelfs alleen hervormden. Het is denkbaar dat dit uit financiële overwegingen

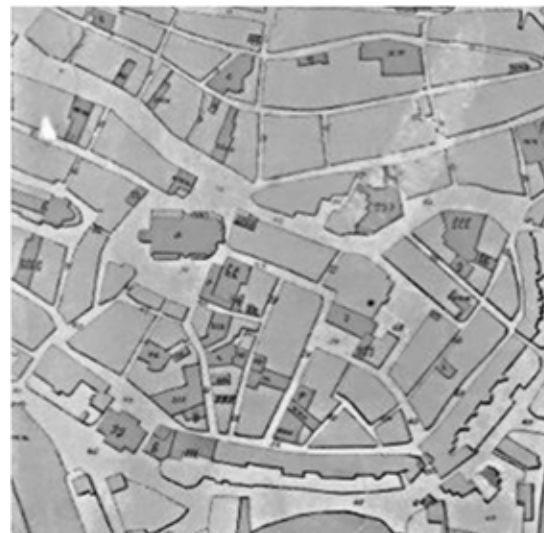
gebeurt: indien alle burgerwezen toegelaten zouden worden zou wezenzorg onbetaalbaar kunnen worden.

Een andere reden kan zijn te willen aansluiten bij de gang van zaken van 'vroeger'. Dat geldt in ieder geval voor Zwolle. Al in 1816 wordt het Huis der Weezen door de Commissie tot de Financiën van de gemeenteraad het 'Gereformeerde^a Weeshuis'⁵⁰ genoemd. Dat gebeurt wanneer in deze commissie wordt voorgesteld het Rooms-Katholieke Weeshuis, dat in 1812 is gesticht, subsidie te geven.

Ook in 1820 wordt in een raadsbesluit het reglement van 1655 aangeduid als 'Ordonnantie op het Hervormd Weeshuis dezer Stad van den 1en October 1655'.⁵¹

Wanneer in de jaren twintig en dertig van de 19^e eeuw het Zwolse gemeentebestuur een nieuw reglement wil opstellen voor het Huis der Weezen, wil het handelen volgens de regelingen en de praktijk van 'vroeger'. In de praktijk in de 17^e en 18^e eeuw werden voornamelijk gereformeerde wezen opgenomen. In het reglement voor het Huis der Weezen in 1833 wordt dan ook vastgelegd dat alleen wezen van hervormde ouders opgenomen worden. In de 19^e eeuw zijn Zwollenaren zich er kennelijk niet van bewust dat in de 17^e en 18^e eeuw wel rooms-katholieke wezen zijn toegelaten

Dankzij dit woordgebruik in officiële stukken in 1816 en 1820 is het geen boude veronderstelling dat toen al alleen hervormde wezen worden toegelaten. Het is erg waarschijnlijk dat deze beperking samenhangt met de stichting van een rooms-katholiek weeshuis in 1812.⁵²

Rooms-Katholiek Weeshuis aan de Roggestraat, op een plattegrond van Zwolle uit 1878 (NL-ZICO, 0700, kaarten 1547)

^a Tot 1834 worden met 'gereformeerd' of 'hervormd' die mensen bedoeld die in de 18^e eeuw gereformeerd heten en na 1834 hervormd.

Het Rooms-Katholieke Weeshuis⁵³

In de Franse tijd wordt een begin gemaakt met de stichting van een weeshuis voor rooms-katholieke wezen. De rooms-katholieke gemeente krijgt in 1809 het Fraterhuis in de Praubstraat om daar een weeshuis in te richten. Dat komt er niet direct.

Een eerste rapport van notabelen over de haalbaarheid en/of wenselijkheid daarvan is negatief want uitbesteding van wezen bij boeren verdient de voorkeur. Weeskinderen leren, zo is de redenering, in een weeshuis minder goed hoe ze een huisgezin kunnen onderhouden; jongens uit een weeshuis worden vaak soldaat en maar weinig meisjes worden een goede dienstbode. Daarnaast zijn de jaarlijkse kosten in een weeshuis per kind van f100 veel hoger dan bij uitbesteding (f 40).

Een tegenrapport van andere rooms-katholieke notabelen geeft in 1811 een volstrekt ander beeld: in een weeshuis leren kinderen orde en discipline en is er een goede afwisseling van studie en ontspanning. Bij boeren daarentegen zijn ze eerder een hulpkracht dan dat ze worden opgeleid. Ook de godsdienstige opvoeding is daar onvoldoende.

Met dit tweede rapport in de hand besluit de Rooms-Katholieke Armkamer in 1811 tot oprichting van het weeshuis. Het reglement beschrijft als te bereiken doelen orde, netheid en een oppassende opleiding. In 1812 komen er 3 weesmeisjes en 4 weesjongens.

Het bestuur van dit weeshuis bestaat uit drie directeuren die voor de duur van drie jaar worden benoemd door de Rooms-Katholieke Armkamer en direct daarna herkiesbaar zijn. Ze staan onder toezicht van de Armkamer die ook de beslissing neemt tot toelating. De dagelijkse leiding berust bij een binnenvader en een binnenmoeder.

De weeskinderen blijven eigenaar van een hun toevallende erfenis maar het vruchtgebruik ervan komt het huis ten goede. Wanneer ze het huis verlaten krijgen ze de hoofdsom terug 'onder korting van hetgeen het kind gekost heeft'.

In 1816 blijkt dat het weeshuis slechts f446,20 aan vaste inkomsten heeft en verder afhankelijk is van liefdegiften. De Commissie tot de Financiën uit de gemeenteraad meldt dit aan de raad. Ze stelt daarom voor positief te reageren op het verzoek van de Rooms-Katholieke Armenstaat tot subsidie uit de stadskas. Ze stelt ook voor dat het weeshuis onder oppertoezicht van het stadsbestuur komt; dat betekent financiële verantwoording afleggen aan en sanctioneren van het reglement door de raad. Dus in feite dat dit weeshuis net zo'n positie krijgt als het Huis der Weezen. Hierover heb ik niets meer gevonden. Maar in het gedenkboek uit 1912 staat dat het weeshuis jaarlijks rapporteert en financiële verantwoording aflegt aan het gemeentebestuur. Ergens in de 19^e eeuw moet dit zijn besloten.

Instroom, uitstroom en aantal bewoners in het Huis der Weezen

Over de sterfgevallen in het Huis der Weezen kan ik kort zijn: dat is een gering aantal. De hygiëne is kennelijk voldoende, wat voeding betreft is er geen probleem en van epidemieën is geen sprake.

Formeel bestaat het Huis der Weezen dus uit twee weeshuizen: het Burgerweeshuis en het Holdehuis. Tot 1822 worden de wezen in het Kinderboek van

één van beide geregistreerd. Daarna in het boek van het Huis der Weezen, dat ook het boek wordt van het Hervormd Weeshuis.

Er zijn grote verschillen qua instroom: het grootste deel wordt geregistreerd bij het Holdehuis, soms in een erg groot aantal zoals in 1800. Ik breng het in verband met de economische malaise in Zwolle. Sociaal is, denk ik, de nood zo hoog dat voor veel wezen hier toelating wordt gevraagd. De malaise treft de verwanten van wezen die reglementair niet in het Burgerweeshuis opgenomen kunnen worden harder dan die van burgerwezen.

Er komen meer jongens binnen dan meisjes. Het is lastig daarvoor een verklaring te vinden. Het is wel denkbaar dat het voor verwanten kostbaarder is een jongen op te vangen en op te voeden omdat voor hem een opleiding gevonden moet worden. En dat is in deze tijd van economische zwakte geen sinecure. Voor meisjes speelt dit minder omdat deze direct in een huishouden ingezet kunnen worden.

De omvangrijke instroom leidt ertoe dat het aantal wezen voor langere tijd behoorlijk groot is; in ieder geval veel groter dan de 50 wezen in 1795. Vanaf 1811 is het aantal weer op het niveau van 1795, ruim 40 kinderen. Dit is veroorzaakt doordat veel wezen met een uitzet het weeshuis hebben verlaten.

2.2 1815-1833 Einde van de overgangsfase¹

In 1813 wordt Willem Frederik van Oranje soeverein vorst en in 1815 koning Willem I van de verenigde Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden. Het gecentraliseerde bestuur uit de Franse tijd blijft bestaan. De koning heeft hierin grote macht; het parlement is alleen wetgevend. De bevolking wordt politiek goed in de gaten gehouden en de openbare meningsuiting gecensureerd. De provincies die door Napoleon waren opgeheven worden in 1814 hersteld.

De economische kracht van het Noorden ligt in de handel en de financiële sector; die van het Zuiden in de industrie. Het lukt onvoldoende om die twee goed te integreren. Het zuiden vervreemdt steeds meer van het geheel; het moet een onevenredig deel van de (grote) staatsschuld dragen die een overblijfsel is uit de Franse tijd. Politieke repressie laat de spanningen tussen het Noorden en het Zuiden toenemen; uiteindelijk lopen die uit op een scheuring die in 1830 begint en in 1839 internationaal erkend wordt.

Koning Willem I neemt het initiatief tot een economische herleving. Een belangrijk voorbeeld daarvan is de aanpak van de infrastructuur door de aanleg van kanalen.

De Verlichtingspedagogiek zoals die in de Onderwijswet in de Franse tijd is vastgelegd, blijft na 1813 van kracht. Circa 60-70% van de kinderen volgt lager onderwijs².

Stadsbestuur in het Koninkrijk der Nederlanden tussen 1815 en 1851

In 1816 keren met het herstel van de steden ook de vroedschappen terug³. Het stadsbestuur is slechts uitvoerder van wat in Den Haag wordt gedecreteerd. Tussen 1816 en 1824 worden besluiten door burgemeesters genomen; vanaf 1824 door burgemeester en wethouders.

In 1824 komt er een nieuw reglement voor het stadsbestuur. Er komt een raad van 16 personen uit de 'vroedste en gegoedste ingezetenen'.⁴ De burgemeester en de drie wethouders worden door de koning benoemd. Het Reglement 1824 op stedelijk bestuur bekrachtigt het recht van een stadsbestuur om besturen te benoemen van publieke instellingen van weldadigheid⁵.

Het stadsbestuur heeft in de 1^e helft van deze eeuw beperkte taken. De zorg voor orde en veiligheid⁶, in het bijzonder de brandveiligheid⁷, staat voorop. Voor de volksgezondheid doet het stadsbestuur niet veel meer dan afval ruimen⁸. In Zwolle is het water uit de openbare pompen sterk vervuild⁹ evenals de Grote en Kleine Aa die in feite een open riool zijn. Hierdoor is de stad kwetsbaar voor bijvoorbeeld een cholera-epidemie.

De scheiding tussen kerk en staat blijft. De Nederlandse Hervormde Kerk (de voormalige Nederduitse Gereformeerde Kerk) wordt niet opnieuw bevoorrecht. Plaatselijke gemeenten moeten zelf de traktementen voor de predikanten opbrengen en de eigen gebouwen onderhouden.

De hervormde gemeente Zwolle wordt daartoe in ruime mate gecompenseerd doordat ze het merendeel van de bezittingen van het Fonds voor de Geestelijke Goederen in beheer krijgt¹⁰. Uit dit fonds werden in de 17^e en 18^e eeuw de organisatiekosten van de gereformeerde gemeente gefinancierd.

Sociaal en economisch is Zwolle zwak

De economische kracht van Zwolle ligt nog steeds bij het kleinbedrijf dat vooral als huisindustrie bestaat. Er is weinig ondernemingslust na de algemene economische teruggang in de 2^e helft van de 18^e eeuw en de grote malaise van de Franse tijd. Arbeiders zijn laaggeschoold en onbekwaam.

De bevolkingsgroei in Zwolle

In Zwolle stijgt het aantal inwoners in de eerste helft van de 19^e eeuw met bijna 38%, van 12.877 inwoners (1815) naar 17.710 (1849)¹¹. De groei loopt parallel aan die van Nederland maar heeft een lager tempo. Ze wordt wat Zwolle betreft veroorzaakt door een geboorteoerschot en niet door migratie¹²: Zwolle heeft namelijk weinig aantrekkingskracht voor de plattelandsbevolking.

In de 1^e helft van de 19^e eeuw groeit de Zwolse bevolking sneller dan de lokale bedrijvigheid met als gevolg toenemende armoede en afhankelijkheid van liefdadigheid¹³. Er is sprake van een grote en permanente werkloosheid en structurele bedeling. In 1820 is 10% van de bevolking structureel afhankelijk van de bedeling; in 1850 geldt dat voor ruim 14% van de bevolking¹⁴.

Armenzorg

De oplossing voor de werkloosheid wordt nog steeds gezocht in een combinatie van werkverschaffing en onderwijs. Nog steeds overheerst de gedachte dat armoede de schuld van de armen zelf is. In Zwolle wordt daarom verboden om een aalmoes te geven aan bedelaars¹⁵. In dit opzicht zijn er grote overeenkomsten met de gedachten in de 16^e eeuw. Armenzorg is nog steeds primair een zaak van liefdadigheid, de tekst van de grondwet van 1815 ten spijt: 'Als eene zaak van hoog belang wordt ook het armbestuur en de opvoeding der arme kinderen aan de aanhoudende zorg der Regering bevolen.' (art. 228). Anders dan in de 16^e en 17^e eeuw heeft de (stedelijke) overheid in de 19^e eeuw geen coördinerende rol. Die was al in de 18^e eeuw minder geworden. Het gemeentebestuur houdt zich in de 19^e eeuw vooral bezig met zaken van orde en veiligheid. Het kader van de armenzorg voor de overheid is vooral politiek: bedelarij wordt verboden ter wille van de openbare orde.

Met de Grondwet van 1815 komt er een tweede aanzet tot nationale wetgeving met betrekking tot armenzorg. ‘Een tweede aanzet’ want in de Franse tijd was er een Armenwet uit 1800 maar die werd al na 2 jaar buiten werking gesteld. De nieuwe start in 1815 is heel summier. Binnen de kerkelijke groeperingen leeft de opvatting dat armenzorg een kerkelijke opdracht is en daarom niet aan de staat kan worden overgelaten. Verandering van aanpak hoeft daardoor niet van kerkgenootschappen te worden verwacht. Armenzorg werkt nog steeds via de plaatselijke kerkelijke en particuliere liefdadigheidsinstellingen. Alle besturen van deze instellingen moeten wel vanaf 1815 verslagen verstrekken aan de nationale regering, zodat er publiekelijk enig zicht bestaat op wat er gebeurt. Daaraan zijn echter geen consequenties verbonden. Vóór 1854 is er geen nationaal geldende regeling voor armenzorg.

Een landelijke overheidsmaatregel als middel tegen het pauperisme is de oprichting van de Maatschappij van Weldadigheid in 1818. Bedeling wordt gezien als een slechte zaak en in plaats daarvan moeten armen komen werken in landbouwkolonies (in Drenthe). Deze zijn de sleutel om armen te brengen tot ‘een hogere beschaving en werk’. Tegelijk zijn armen in deze ‘koloniën’ geen bedreiging voor de openbare orde. Eenmaal daar aan het werk is een enorme inspanning nodig om er uit te komen: de kosten van *inkwartiering* moeten namelijk wel afbetaald zijn¹⁶.

In Zwolle worden de bedeelden geholpen door de kerkelijke armbesturen en de Stadsarmenkamer, die sinds 1739 geheel onder de bestuurlijke verantwoordelijkheid van het stadsbestuur valt. De Stadsarmenkamer besteedt zorg aan die armen die niet onder het hervormde, het rooms-katholieke, het lutherse of israëlitische armbestuur vallen¹⁷.

In 1832 wordt, onder druk van de gouverneur van Overijssel (Commissaris van de Koning) de Stadsarmenkamer samengevoegd met de hervormde diaconie tot het Gemengd Armbestuur; dit wordt ook wel genoemd ‘de Gereformeerde armenstaat te Zwolle’. Het beheert de goederen van zowel de Stadsarmenkamer als de hervormde diaconie. Niet alleen daaruit komen er inkomsten maar ook uit kerk- en straatcollecten, uit subsidies van de gemeenten Zwolle en Zwollerkerkspel en uit legaten van particulieren. Het bestuur bestaat uit 8 diakenen en 8 door de gemeenteraad benoemde leden; deze laatsten moeten ook hervormd zijn¹⁸. Zij krijgen de verantwoordelijkheid voor ‘Alle armen van de Hervormde Godsdienst, onder de jurisdictie der stad Zwolle en de Buurschappen, kerkelijk onder dezelve behorende’, en dat is 66% van de bevolking¹⁹. Feitelijk is dit een terugkeer naar de situatie tussen 1616 en 1739 toen een gemengd Armenbestuur (voornamelijk) werkte voor gereformeerde armen.

De voorzitter van het Gemengd Armbestuur ziet in 1849 armenzorg niet als een recht, maar als een weldaad die geweigerd kan worden²⁰, bijvoorbeeld bij (overmatig) drankgebruik, mijding van kerkbezoek en ander ongepast gedrag²¹. Een dergelijke benadering is kenmerkend voor mensen die de oorzaak van armoede bij de armen zelf zoeken.

De andere kerkelijke armbesturen zijn verantwoordelijk voor de armen uit hun gezindte en ontvangen daarvoor subsidie van het stadsbestuur²².

Het ‘Huis der Weezen’

Vanaf 1822 zijn de administraties van het Burgerweeshuis en het Holdehuis samengevoegd. De inkomstenbronnen van het Burgerweeshuis blijven gewoon bestaan; die van het Holdehuis vallen voor het grootste deel weg^a. Er zijn geen opbrengsten meer van straatcollectes, van de bussen blijft alleen de doopbus bij doopdiensten in de hervormde kerk over, tot 1862.

In deze periode zijn er drie boeken waarin de gegevens van de wezen worden geregistreerd. Tot 1822 worden ze geregistreerd in het Kinderboek van het Burgerweeshuis of van het Holdehuis; daarna ook in dat van het Huis der Weezen dat vanaf 1834 nog als enige boek wordt gebruikt.

Het beheer wordt gevoerd door vier provisoren. Het toezicht wordt op soortgelijke manier geregeld als bij de vroegere weeshuizen: toen door gecommiteerden uit Raad en Meente, nu door de Commissie tot het Armwezen (ook wel genoemd ‘Gecommitteerden tot de Godshuizen’) uit de Gemeenteraad. Formeel rapporteren deze gecommiteerden aan de gemeenteraad die de besluiten neemt. Daarna stellen B&W krachtens het besluit van de raad de zaken vast.

Wat betreft de uitgaven wordt het patroon voortgezet dat vanaf de 18^e eeuw bekend is: de helft van de uitgaven of meer wordt direct aan de kinderen besteed. De organisatiekosten liggen op het niveau van voorheen.

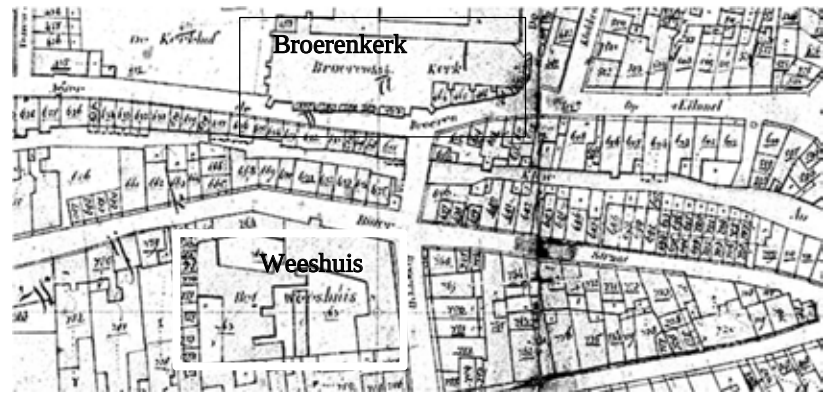
Bij de ontvangsten ligt het anders. Ik herhaal tabel 6 en vul die aan met de gegevens over de periode 1822-1834 en van 1834-1882. Al tussen 1822 en 1834 spelen bijdragen uit de stadskas geen enkele rol meer en is de betekenis van collectes sterk verminderd. Binnen 30 jaar (1807-1834) heeft het Huis der Weezen / Hervormd Weeshuis bereikt dat het de exploitatie uit eigen middelen kan bekostigen en onafhankelijk is geworden van de liefdadigheid van Zwolse inwoners en/of van het stadsbestuur.

^a Zie bijlage 11.

Tabel 12 Belangrijkste weeshuisontvangsten in de 18e en 19e eeuw

	Uit onroerend goed	Uit kapitaal	Uit collectes	Uit de stadskas
Burgerweeshuis 1703-1760	75%	11%	0%	10%
Holdehuis 1703-1760	18%	23%	26%	18%
Burgerweeshuis 1760-1794	81%	12%	0%	4%
Holdehuis 1760-1794	12%	10%	20%	41%
Huis der Weezen 1795-1807	42%	14%	13%	20%
Huis der Weezen / Hervormd Weeshuis 1822-1834	42%	38%	7%	0%
Hervormd Weeshuis 1834-1882	47%	50%	1%	0%

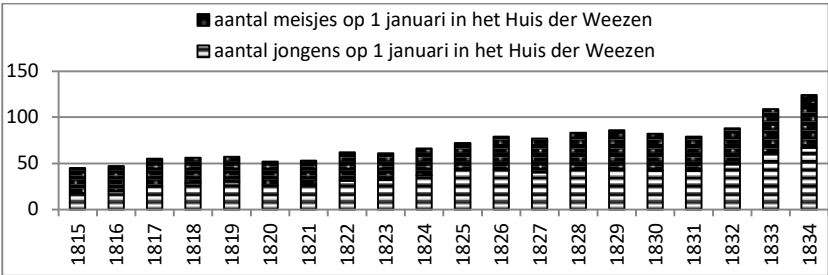
In het Minuutplan Zwolle 1832 is duidelijk hoe groot het Hervormd Weeshuis in 1832 was wanneer het vergeleken wordt met de Broerenkerk.

Minuutplan Zwolle 1832, sectie F 1e blad (Collectie Overijssel)

Veel wezen in één huis

Grafiek 2 Aantal jongens en meisjes in het Huis der Weezen, 1815-1834

In het gecombineerde Huis der Weezen wonen in 1795 50 wezen. Dat aantal moet passend geweest zijn in het vroegere Holdehuis. Mogelijk zal daarin nog rek hebben gezeten. In 1834 wonen er 124 jongens en meisjes, dat is bijna 2,5 keer zoveel als in 1795. In de meisjeskamer met 12 bedsteden hebben de meisjes met meerderen in één bed geslapen.²³

De oorzaak van de snelle toename in 1833 is de choleraepidemie van 1832 die ervoor zorgt dat er in 1832 27 weeskinderen worden opgenomen en in 1833 19. Ondanks de nabijheid van de Kleine Aa overlijdt in het weeshuis zowel in 1832 als in 1833 (slechts) één kind, een teken van een (relatief) goede hygiëne.

Deze groei van het aantal bewoners heeft natuurlijk invloed op de kosten, zeker wat betreft de uitgaven ten behoeve van de kinderen (voedsel, kleding enz.). In de jaren 1822-1832 zijn deze gemiddeld 58% van de totale kosten; in de jaren 1833-1835 64%.

Door de combinatie van stijging van de kosten en daling van de baten komen er tekorten in de exploitatie. In 1822 is er nog een positief saldo tussen ontvangsten en uitgaven maar daarna is dat tot en met 1835 negatief. Verhoudingsgewijs gaat het om grote bedragen gezien de omvang van de uitgaven (f 10.000 - f13.500) en de ontvangsten (f 9.500 – f 11.000). Die negatieve saldi, tot f 4.000, leiden tot interen op het vermogen. Voor deze verlieslijdende exploitatie moet een structurele oplossing worden gevonden; een belangrijke taak voor de in 1834 begonnen nieuwe organisatie.

Er komt een nieuw reglement in 1833

In 1833 wordt er een nieuw reglement voor het Huis der Weezen vastgesteld, dat vanaf 1 januari 1834 officieel ‘Huis der Weezen van de Hervormde gemeente te Zwolle’ genoemd wordt, maar in de wandeling bekend is als Hervormd Weeshuis. Nu is de fusie van 1795 ook formeel een feit. De reglementswijziging heeft een lange aanloop, vanaf 1820.

Een cruciaal besluit in 1820.

Op 23 december 1820 neemt de gemeenteraad een besluit met betrekking tot de toelating en het vermogen van het weeshuis. Dit besluit²⁴, genomen op voorstel van de Commissie tot het Armwezen, bepaalt dat

- 1e kinderen met goederen van boven de f800 niet worden opgenomen in het Weeshuis;
- 2e wezen bij het verlaten van het Weeshuis als uitzet f50 krijgen ten laste van het Weeshuis, ook als ze geen erfenis hebben gehad of één die minder was dan f50; op deze manier worden wezen van het Burgerweeshuis en het Holdehuis gelijk behandeld. Een fraai teken van de rechtsgelijkheid van (staats)burgers;
- 3e hun erfenis boven de f50 wordt gerestitueerd bij meerderjarigheid.

De 1e bepaling dient als beperking van de toestroom van wezen. Een dergelijke bepaling heeft voor het Burgerweeshuis nooit bestaan: alle burgerwezen hebben van de 16^e tot en met de 18^e eeuw het recht toegelaten te worden. Van dat recht zal niet iedere voogd van een wees gebruik hebben gemaakt, want toelating betekent ook verlies van de erfenis van ouders. De bepaling lijkt wel aan te sluiten bij het reglement voor het Holdehuis: de provisoren mogen alleen ouderloze kinderen opnemen die ‘aan niemandt anders toegesonden connen worden’.²⁵ Hiermee wordt bedoeld dat wezen bij verwanten opgevoed moeten worden. Maar nu wordt een vermogensgrens ingevoerd voor de toelating. De voogd van een weeskind dat f800 bezit of meer, moet dus een andere oplossing vinden. Het is heel goed mogelijk dat deze handelwijze aansluit bij wat ‘vroeger’ ‘gewoon’ was.

De 3^e bepaling heeft te maken met een besluit van de gemeenteraad op diezelfde dag. Op advies van de Gecommitteerden tot het Armwezen wordt ook besloten, dat de artikelen 6 en 10 van het reglement uit 1655 als vervallen beschouwd moeten worden. Het weeshuis wordt daardoor niet meer de eigenaar van de ouderlijke erfenis van wezen. Het huis houdt alleen het vruchtgebruik van de erfenis. Evenmin blijft het erfgenaam van een vroegere bewoner die zonder wettelijke nakomelingen sterft.

Een probleemverkenning tussen 1820 en 1831

De Commissie tot het Armwezen heeft in haar voorstel van 1820 ook de noodzaak genoemd om het weeshuis tegemoet te komen in het gemis van vermogen en inkomen: het gemis van de ouderlijke erfenis, dat van de afkoopgelden en dat van de erfenis van (oud)-wezen.

In 1825 stelt de raad vast dat de inkomsten van het Hervormd Weeshuis te klein zijn om het grote aantal kinderen een behoorlijke opvoeding te geven²⁶. De toelatingsmogelijkheid moet worden beperkt. Daarom besluit de raad in 1825 dat er geen kinderen boven de 16 jaar worden opgenomen.

In 1831 stellen de provisoren voor de ordonnantie van 1655 te herstellen zodat het weeshuis weer kan beschikken over de ouderlijke erfenis en erkend wordt als erfgenaam van een (oud-)wees zonder erfgenaam.²⁷ De provisoren verwachten van deze aanpak een zelfregulerende werking bij familieleden. Een familieraad zal voortaan bij een aanvraag tot opnemning in het weeshuis eerst bekijken of er voldoende middelen zijn voor de opvoeding der wezen buiten het weeshuis. Dat zou voor het weeshuis als gunstig effect hebben dat de instroom van wezen beperkt wordt.

Een besluit wordt nog niet genomen door de gemeenteraad.

Het besluit in 1833

De gemeenteraad gaat op 16 februari 1833 akkoord met het reglement voor het ‘Huis der Weezen van de Hervormde gemeente te Zwolle’²⁸. Op advies van de Gecommitteerden tot het Armwezen wordt op 12 oktober het aantal bestuursleden gewijzigd in vijf. Twee dagen later stellen B&W het reglement vast.

Vanaf dat moment worden kinderen toegelaten die beneden de 14 jaar²⁹ zijn, ‘in echte geboren, van [overleden] ouders van de Hervormde Godsdienst, die alhier gedurende vier jaren woonachtig zijn geweest’.³⁰

De beperkingen in de toelating zijn voor een deel gelijk aan die van voor 1795: geen onechte kinderen en ouders moeten een bepaalde tijd in de stad hebben gewoond³¹.

Nieuw is de eis met betrekking tot het lidmaatschap van de Nederlandse Hervormde Kerk maar het is mogelijk dat dit al vanaf ongeveer 1812 de praktijk was.

Een nieuwe maatregel ten opzichte van 1655 is dat een wees niet wordt toegelaten als een grootouder hem kan opvoeden en wanneer hij meer bezit dan f800. Dit is een bevestiging van een raadsbesluit van 1820. Ook maakt het duidelijk dat alleen weeskinderen beneden een bepaalde welstand in het weeshuis mogen komen en dat ze vallen binnen het kader van armenzorg.

In het Reglement van 1833 wordt er geen artikel aan gewijd dat de ouderlijke erfenis aan het huis vervalt, zoals in 1831 al is voorgesteld. Deze omissie wordt in 1836 door de gemeenteraad hersteld³² zodat het weeshuis weer eigenaar wordt van ‘de goederen die de kinderen bij hunne opnemning in het Huis bezitten’. Deze bepaling geldt natuurlijk niet voor de kinderen die nu in het huis zijn: voor hen geldt het raadsbesluit van 1820. De wijziging in 1836 hangt direct samen met een interventie van het weeshuisbestuur. In paragraaf 3.2 Op weg naar meer stabiliteit ga ik daarop verder in.

Doelstellingen voor opvoeding in 1833

De wezen worden opgevoed tot ‘nuttige leden der Maatschappij’³³. Hierbij worden ‘de lichamelijke en geestelijke vermogens der kinderen op de meest doelmatige wijze [...] ontwikkeld, beschaafd en tot de beste einden geleid en aangewend, naar de voorschriften van de Christelijke Godsdienst, dat de kinderen [...] beginselen van godsdienst en eene hebbelijkheid tot orde en werkzaamheid worden ingeprint’. Het zal geen luxelevens zijn: ‘terwijl geheel hunne opvoeding ook vooral zal moeten strekken, om hun aan wederwaardigheden, teleurstellingen en ontberingen te gewennen, en vooral ook om hun in alle omstandigheden des levens een vast vertrouwen op eene wakende voorzienigheid in te boezemen.’

Hier is duidelijk sprake van een opvoeding zoals die bij hun stand behoort, de (kleine) middenstand. Het weeshuis heeft niet als doel deze kinderen te ‘verheffen’, maar ervoor te zorgen dat ze de hun toekomstige plaats, gebaseerd op hun stand, in de maatschappij kunnen innemen. De beschreven opvoeding moet er enerzijds voor zorgen dat de wezen niet afglijden en anderzijds er niet aan bijdragen dat ze boven hun stand gaan leven.

De kernwoorden in de 19^e eeuw zijn anders dan die van de 18^e. In de 18^e eeuw ging het om opvoeden ‘in gehoorzaamheid en sedigheid’, opdat de kinderen ‘met elkander en een ieder in vrede en eendragt leven’ en vooral in ‘Eerbied voor God en de overheerden’³⁴. Begin 19^e eeuw zijn van belang dat ze ‘nuttige leden’ zijn, hun op ‘doelmatige wijze hebbelijkheid tot orde en werkzaamheid’ worden ingeprent in vertrouwen op een ‘voorzienigheid’^a. Deze benadering past bij het 19^e-eeuwse opvoeden in algemeen christelijke en maatschappelijke deugden.

Naast het Reglement, de statuten van het Huis der Weezen, wordt in 1833 ook een Reglement van Orde³⁵, een huishoudelijk reglement, ontwikkeld. Hierin wordt gesteld dat ‘gehoorzaamheid een eerste pligt’ is (art. 1); braaf gedrag wordt beloond en ongehoorzaamheid bestraft. Daarom zal ‘dagelijks aantekening van het gedrag van ieder kind worden gehouden, en die aantekeningen zullen onder het oog des bestuurs gebragt worden’ (art. 2).

Verhouding weeshuisbestuur - stadsbestuur

Zoals in de 16^e tot en met de 18^e eeuw de schepenen deden, oefenen nu B&W het oppertoezicht uit. De gemeenteraad bespreekt voorstellen voor statuten en een huishoudelijk reglement en besluiten daarover. B&W bekrachtigen die daarna in hun eigen vergadering waarmee ze de verantwoordelijkheid nemen voor het toezicht op de uitvoering.

B&W kiezen de bestuursleden uit een dubbeltal dat het bestuur zelf voorstelt. In wezen is dit een vorm van coöptatie waarbij nieuwe bestuurders uit eigen kring worden aangetrokken. Dat wijkt alleen procedureel af van wat in vorige eeuwen gewoon was, maar provisorien werden in de 17^e en 18^e eeuw ook benoemd uit een beperkte groep. Dat de bestuursleden onbeperkt herbenoembaar zijn, versterkt het beeld dat de bestuurders uit dezelfde groep worden gerekruteerd.

Het bestuur van het Hervormd Weeshuis en zijn taakgebieden

Het bestuur van vijf personen moet uit hervormde Zwollenaren bestaan. Waar het in de 18^e eeuw voor de hand lag dat zulke semiopenbare functies door gereformeerden uitgeoefend worden, is dat niet het geval voor de 19^e eeuw. Er is

^a De naam van God wordt niet genoemd: een voorbeeld van wat onder ‘algemeen christelijk’ wordt verstaan?

grondwettelijk geen aparte positie meer voor hervormden. Maar door de formele wijziging van de doelstelling blijft die aparte positie mogelijk. Niet alleen krijgen de wezen een hervormde opvoeding, maar ook de toelating is beperkt tot wezen van hervormde ouders. En bestuursleden moeten ook lid zijn van de hervormde gemeente. Voor een stedelijk weeshuis is dat merkwaardig.

Juridisch zijn de regenten de voogden van de wezen. Ze krijgen geen vergoeding en mogen niet aan het weeshuis leveren om te voorkomen dat belangen verstrengeld kunnen worden.

In de taakverdeling van het bestuur worden als aandachtsgebieden onderscheiden de ‘Policie [algemene orde] in het Huis en alles wat tot de huishouding en kleeding betrekking heeft’, ‘de financiën, het toezigt over de gebouwen, landerijen en verdere inkomsten van het Huis’ en het ‘toezigt over alles wat betrekking heeft tot de opvoeding en het onderwijs der kinderen, en de aankweeking derzelfde tot nuttige handwerkslieden of bekwame dienstmeisjes’.

De echtgenotes van bestuursleden wordt gevraagd zich bezig te houden met ‘zaken als meer eigenschappelijk en doelmatig voor de vrouwelijke kunne nagegaan, en behartigd kunnen worden, als daar is de huishouding, de opvoeding der kleine kinderen, en vooral ook de vorming en aankweeking der meisjes’. Ook dit is een situatie die in de 18^e eeuw bestond.

De op het Reglement van 1833 gebaseerde instructies

De instructies³⁶ aan de binnenvader en andere beambten zijn duidelijk gericht op het hierboven vermelde doel.

De binnenvader

De hierboven geciteerde tekst uit het reglement wordt ook in de instructies aan de binnenvader en onderwijzer opgenomen. De benoemingseisen voor de vader zijn fundamenteel gelijk aan die van de meester in de 18^e eeuw. Hetzelfde geldt voor zijn taakgebieden: algemene leiding, opvoeding en onderwijs en administratieve werkzaamheden voor het bestuur.

Net als in de 18^e eeuw moet de binnenvader erop letten ‘dat de spelen en ontspanningen der kinderen op de daartoe bepaalde tijd wel geregeld en voegzaam zijn, en niet gepaard gaan met losbandigheid, onzedigheid, vloeken, zweren, of kwade bejegeningen [... en] niet mogen toelaten dat de kinderen spelen om geld, noch ook dat de kinderen tabak rooken.’³⁷ Alleen het noemen van roken is nieuw³⁸.

Deze teksten van het reglement en de instructie lijken wel een menging van een in proza vertaald gedicht van Van Alphen en ‘Brave Hendrik’ een boek van Anslin. Van Alphen:

HET VROLIJK LEREN

Mijn spelen is leren, mijn leren is spelen,
En waarom zou mij dan het leren vervelen?

‘Brave Hendrik’ begint met:

‘Kent gij Hendrik niet, die altijd zoo beleefd zijnen hoed afneemt als hij voorbij gaat? Vele menschen noemen hem de brave Hendrik, omdat hij zoo gehoorzaam is, en omdat hij zich zoo vriendelijk jegens ieder gedraagt.’

Net als in de 18^e eeuw moet ‘alle gemeenzame verkeer tusschen Jongens en Meisjes zoveel mogelijk voorkomen’³⁹ worden. Binnenvader, onderwijzer en naaimaitres zijn overigens daarvoor gezamenlijk verantwoordelijk; zij zijn de mensen die de kinderen opvoeden.

Nieuw ten opzichte van de 18^e-eeuwse instructie is dat de binnenvader iedere morgen rapport moet uitbrengen bij de president van het bestuur. Het bestuur zit er kennelijk erg dicht boven op.

De onderwijzer

Feitelijk gaat het om de instructie voor een hulponderwijzer. De hoofdverantwoordelijkheid voor onderwijs en opvoeding ligt nog steeds bij de binnenvader. Deze geeft ook zelf les.

In de instructies van de 2^e helft van de 18^e eeuw⁴⁰ en 1833⁴¹ zijn de verschillen merkbaar zoals bij de binnenvader genoemd. Nieuw is de verantwoordelijkheid voor het afnemen van examens en het geven van prijzen aan de beste leerlingen. Dat eerste hangt samen met de nationale onderwijswetgeving vanaf de 19^e eeuw waarin ook kwaliteitseisen staan.

Wat de verdere opvoedende zorg voor de jongens betreft: de onderwijzer slaapt in de jongensslaapzaal en is daarmee ook ’s nachts belast met toezicht op de orde.

Zijn andere begeleidingstaken komen overeen met wat de binnenvader eind 18^e eeuw moest doen, zowel wat betreft het laten opstaan en naar bed gaan, als bij de maaltijden, het onderwijs en begeleiden naar de kerk op zondag.

Om de contacten tussen meisjes en jongens zo moeilijk mogelijk te maken moet hij ervoor zorgen dat de deuren van de plaats, het washuis, de stal en van de kelder ’s avonds op slot gaan. In de bronnen heb ik geen bericht over deze tijd gevonden of deze maatregel voor 100% succesvol is. Van latere tijd is zeker dat het jongens en meisjes gelukt is deze barrière te omzeilen.

De binnenmoeder

Haar taken liggen geheel op huishoudelijk terrein: goedkoop inkopen en zorgvuldig beheer van voedsel, verzorgen van maaltijden en de gehele huishouding. Opvoedkundig heeft ze geen opdrachten, behalve dat ze zelf aan tafel het vlees snijdt om ‘krakelingen [gekrakeel] en oneenigheden’⁴² te voorkomen.

De naaimaitres

Ook in haar instructie zijn geen inhoudelijke afwijkingen te vinden ten opzichte van die van de 18^e eeuw. Haar toezicht op de meisjes is erop gericht dat ‘ze opgetrokken worden in gehoorzaamheid en zedigheid’.⁴³ Die laatste kwaliteit wordt in 1843 aangevuld met de opdracht moederlijke leiding te geven over de meisjes opdat ze ‘goede en nuttige menschen in de Maatschappij’ worden, waarvoor ze ‘godsdienstigheid, naarstigheid, ingetogenheid [...], eendragt en liefde tusschen de kinderen onderling’ ontwikkelen.

Net als bij de binnenvader wordt duidelijk dat het bestuur zelf direct leiding geeft. De naaimaitres ontvangt wekelijks van de regentessen werkopdrachten (voor werk voor buiten) voor de meisjes. Hierover moet ze wekelijks aan de regentessen rapporteren en maandelijks aan de regenten.

Wezenzorg is in 1815 nog steeds onderdeel van armenzorg

Uit het bovenstaande is niet duidelijk of wezenzorg nog steeds onderdeel is van armenzorg. Dat is wel het geval, zoals blijkt uit een Koninklijk Besluit van 6 november 1822. In de overwegingen voorafgaande aan het besluit wordt gesproken over ‘het plaatsen van een aantal vondelingen, wezen en bedelaars in de koloniën door de Maatschappij [van Weldadigheid] opgerigt’. ‘Overwegende de noodzakelijkheid om de bedelarij te beteugelen en om tevens maatregelen te nemen ten aanzien van kinderen en andere hulpelooze personen, [...], als mede nopens de vondelingen, verlaten kinderen en wezen.’ En in art. 7 wordt direct verwezen naar de tekst van de Armenwet 1818: ‘De wezen en verlatene kinderen wier domicilie van onderstand in gevolge de wet van 22 november 1818 niet kan worden bepaalt zullen met de vondelingen worden gelijk gestelt.’ De mogelijke opname van wezen in deze (veen)koloniën wordt gerelateerd aan de kosten in de bestaande instellingen van weldadigheid, zoals weeshuizen. Als die kosten te hoog zijn, moeten gesubsidieerde instellingen hun wezen sturen naar genoemde koloniën. In 1824 wordt de maatregel aangescherpt⁴⁴: vanaf 1825 krijgen burger- en andere weeshuizen en armhuizen alleen nog maar subsidie wanneer hun totale inkomsten lager zijn dan ƒ30 per persoon per jaar. De subsidie wordt ten hoogste een aanvulling tot ƒ30.⁴⁵ Gemeenten moeten per gesubsidieerde instelling aangeven hoe groot de inkomsten zijn en hoe hoog de subsidies. Zolang de zorginstellingen hieraan niet hebben meegewerkt mag hun geen subsidie worden gegeven. Weeshuisregenten in den lande verzetten zich hiertegen. Wanneer kerken collectes gaan

houden om die afhankelijkheid van subsidie ongedaan te maken, worden deze collectes in 1828 door de koning verboden. Pas in 1843 wordt de verplichte opzending van kinderen naar veenkoloniën beëindigd⁴⁶.

In de Zwolse archieven heb ik geen aanwijzing gevonden dat enige wees naar deze koloniën is gestuurd. Wel wordt in een enkel geval de mogelijkheid open gehouden dat een in het weeshuis opgenomen wees hierheen kan worden gestuurd. De Zwolse Stadsarmenkamer laat wel mensen naar de koloniën gaan in het begin van de 19e eeuw.

Wel komt er gedeeltelijk een nieuw kader, de rol van de nationale overheid

Uit dit beleid blijkt dat armenzorg en daarmee ook de weezenzorg in de 19e eeuw gedeeltelijk een nieuw kader krijgt⁴⁷. Net als in voorgaande eeuwen is de openbare orde (bedelen moet bestreden worden) een belangrijk motief. Dat geldt ook de combinatie van werken en onderwijs om armoede te weren. Vanaf de 16e eeuw hadden steden hierin al een regulerende functie. De wetgeving in Nederland in de 19e eeuw maakt een verschuiving zichtbaar van de lokale verantwoordelijkheid naar een nationale. Nu een nationale regering effectief toezicht kan houden, wordt differentiatie in de zorg mogelijk in gespecialiseerde instellingen: weeshuizen, tuchtscholen, bejaardenhuizen, krankzinnigengestichten e.d.⁴⁸

3 1834-1882 Oude aanpak in een nieuw jasje

Het nieuwe bestuur van het Huis der Weezen van de Hervormde Gemeente Zwolle functioneert op een geheel andere manier dan de provisorien in de 17e en 18e eeuw. Er is een duidelijke taakverdeling met als onderscheiden portefeuilles: algemeen beleid, huishouding, opvoeding en onderwijs, vermogensbeheer en secretariaat. Maar de manier waarop wezen worden begeleid wijkt niet substantieel af van die in de voorgaande eeuwen in het Burgerweeshuis en het Holdehuis. De aanpak van het voormalige Burgerweeshuis is leidend.

In het vervolg zal ik de officiële benaming ‘Huis der Weezen van de Hervormde Gemeente Zwolle’ weinig hanteren en meer de naam ‘Hervormd Weeshuis’.

Er zijn over deze tijd voor het eerst bronnen beschikbaar waaruit de verhouding tussen het weeshuisbestuur en het stadsbestuur blijkt.

3.1 Een heftige start in 1834

Overdracht door het gemeentebestuur

Het bestuur van het Hervormd Weeshuis bestaat uit vijf leden met ieder een eigen taakgebied. Zij nemen de werkzaamheden over van twee provisorien.

In november 1833 vergaderen de nieuwe bestuursleden¹ van het Hervormd Weeshuis te Zwolle voor het eerst. Ze verdelen de functies. 14 oktober van dat jaar zijn ze benoemd door B&W krachtens het raadsbesluit van 12 oktober² om ‘die belangrijke en vereerende taak wel op U te willen nemen, waarvan de werkzaamheden aanmerkelijk zijn vereenvoudigd en verligt bij het nieuw Reglement’.³

De echtgenotes van de twee laatste provisorien, Meulenhoff en Van der Poort, worden schriftelijk door B&W bedankt vlak voor het einde van hun werkzaamheden, in december 1833. Dat gebeurt in bloemrijke taal:

‘Het bestuur over een zóó uitgebreid Gesticht als het Huis der Weezen der Hervormde Gemeente, kan, dit ligt in den aard der zaak, niet behoorlijk uitgeoefend worden, zonder de aanhoudende medewerking van de Echtgenooten der Regenten in alles wat betreft de huisselijke aangelegenheden.

Hoezeer nimmer aanschouwers uwer Stille en edele werkzaamheden, zoo is het echter nimmer onze aandacht ontgaan, maar hebben wij steeds met welgevallen vernomen, hoe gij beide eene reeks van jaren uwe beste pogingen aangewend en noch tijd noch moeite gespaard hebt met opoffering uwer eigene belangen, om naar uw vermogen tot heil van dat Huis en van de daarin opgenomen weezen mede te werken.

De beste belooning voor al die moederlijke zorgen, zult gij in uw eigen hart, in het zalig gevoel van het lot der Weezen te hebben verzacht en vooral in den zegen van boven ondervinden.’⁴

B&W bedanken de dames voor al hun moeite en zorgen voor het Huis der Weezen ‘waardoor Gij met regt kunt gerangschikt worden onder de vrouwen, die zich aan de Stad harer inwoning bijzonderlijk verdienstelijk gemaakt hebben.’

Regentenarmband uit de 19e eeuw (depot Collectie Overijssel⁵, foto Ruben Dekker). Het is niet bekend vanaf wanneer zulke armbanden gedragen werden en bij welke gelegenheden..

Op 2 januari 1834 bedankt wethouder A. Greven de twee laatste provisoren tijdens de installatie van het nieuwe bestuur. Daarbij aanwezig zijn ook de leden van de Commissie tot de Godshuizen; deze raadsleden hebben de armenzorg in Zwolle in hun portefeuille⁶. De provisoren geven de gehele administratie door aan het bestuur: de (drie) Kinderboeken, de registers met betrekking tot de krankzinnigen, de geëmployeerden en bedienden, het meubilair en het huisgereedschap, de levensmiddelen, de kleding en de inventarissen van bezittingen (goederen, hypotheeken, renten, pachten en andere inkomsten).

1834 Onrust in huis

Al in de eerste week van 1834 worden de bestuursleden geconfronteerd met een ernstige verstoring van de orde in het huis. Hoewel ze kennelijk gewaarschuwd waren dat er veel problemen spelen in het weeshuis, worden ze over de omvang en ernst ervan erg verrast. Aan het gemeentebestuur schrijven ze ook in die eerste week: ‘Toen wij het Bestuur over dit Huis aanvaardden, wisten wij wel, dat daaraan vele moeite en opofferingen verbonden waren, maar wij getroostten ons met het genoeglijk denkbeeld dat wij tot geluk van zoovele kinderen die hunnen lieve ouders verloren hebben, zouden mogen medewerken, doch dat in dit Huis zulk een slechte geest, zulk een geest van ongehoorzaamheid en ongebondenheid heerschte, als wij daarin hebben aangetroffen,

dit verklaren wij nooit te hebben kunnen denken.’ Ook valt het tegen dat de al eerder uitgevoerde acties onvoldoende effect hebben gehad ‘Wij hadden ons echter gevleid dat het Huis reeds gezuiverd was van de voornaamste bewerkers dier ongeregelgheden, en dat we voortaan geen belangrijke klagten ter onzer kennis zouden komen. Doch [...] de wijze waarop enkelen zich nog onlangs hebben gedragen, doen ons zien dat het kwaad nog niet geheel is uitgeroeid.’⁷ In deze sfeer vinden de regenten het lastig hun doel te realiseren: voor een aangename verblijfplaats zorgen voor de kinderen.

Op zondag 5 januari is er sprake geweest van een echte gezagscrisis door een eerder besluit dat de weeskinderen ’s middags tot half vijf mogen uitgaan en dat ze na kerktijd (die om vijf uur begint) ‘te huis blijven, om aldaar nuttig en aangenaam den avond door te brengen’⁸. De grote jongens weigeren, op twee na, ’s middags ter kerke te gaan. Binnenvader A. Kloppenburg, die ook in 1834 begonnen is, informeert de president nog diezelfde avond hierover in een memo: voor dit blijk van ongehoorzaamheid heeft hij vier grote jongens op zijn kamer ontboden en hen ‘vriendelijk en ernstig’ onderhouden. Hij noemt hun gedrag ‘ongehoorzaam, schandelijk en bedroevend.’ Omdat zijn acties geen resultaat hebben, meldt hij dit aan het bestuur met het verzoek maatregelen te nemen ‘om desen Geest van opstand te stuyten terwijl ik mij in mijn betrekking met alle getrouwheyd zal wapenen om dese Grote Misdaad en alle andere Ondeugden met wortel en tak uyt te roeijen.’⁹ Het bestuur komt nog diezelfde zondagavond bijeen (zondagsheiliging speelt in deze jaren geen rol voor het bestuur) en zal een maatregel nemen want het is ‘voor het welzijn van dit Huis noodzakelijk [...] dat de billijke bevelen des bestuurs gehoorzaamd worden’¹⁰. De jongens worden voor dit moment naar boven gestuurd.

Uit de notulen van de vergadering op maandagmiddag blijkt dat het bestuur zelfs de politie erbij heeft gehaald om de orde te bewaren. De jongens weigerden ’s avonds naar de kerk te gaan en verklaren nog liever het Huis te verlaten. De secretaris notuleert: het is een ‘belangrijke zaak, die het gevolg schijnt te zijn van opstoking bij de jongens’¹¹.

Maandagavond escaleert het: een van de weesjongens, Willem Rigter, is niet alleen ongehoorzaam geweest maar heeft ook ‘dadelijken wederstand geboden en den Binnenvader mishandeld. Daarvoor heeft hij een der eerste kinderpligten, die van eerbied en gehoorzaamheid voor den Binnenvader in dit Huis geschonden, en zich onwaardig gemaakt om verder als een kind in dit Huis opgenomen en behandeld te worden.’¹² Hij moet dus het huis verlaten en krijgt een uitgebreide preek van het bestuur. Ook wordt hij de anderen openlijk als voorbeeld gesteld ‘van de schromelijke gevolgen, die een ongehoorzaam en ondeugend gedrag na zich slepen’.¹³

Het bestuur neemt diezelfde avond ook een verderstrekkend besluit: acht ‘der oudste en meest strafbare jongens boven de twintig jaren, waarvan vijf reeds in Militaire dienst zijn, en die zich met verlof nog in het huis bevinden’ moeten op korte termijn het huis uit, echter wel met behoud van hun uitzet. Jongere weesjongens worden ‘naar vereisch van omstandigheden’ gestraft. Wanneer de jongere jongens de volgende dag berouw tonen, worden ze toch niet gestraft. Ook dat feit wordt in de eetzaal aan alle kinderen meegedeeld¹⁴. Deze maatregelen hebben een dubbel doel: verbetering van de orde en de sfeer en vermindering van de overbevolking in het weeshuis.

Drie weken later, op zondag 26 januari, brengt de binnenvader de president ‘s morgens ervan op de hoogte dat, op vijf na, alle grote meisjes ontbraken bij het morgengebed. Zij mogen van hem die avond niet uitgaan: ‘wij moeten woort houden; anders komen wij er niet.’¹⁵

10 uur ‘s avonds krijgt de president weer een rapport van de binnenvader: ongeveer 20 meisjes en 4 jongens ontbraken die avond bij het ‘kerkgebed’ en de binnenvader bepaalt dat ze daarom niet uit mogen gaan. De meisjes bejegenen de vader schamper en zeggen beledigd te zijn. In een memo schrijft hij: ‘Zommige jongens schijnen zich de zaak der Meysjes te hebben aangetrokken. Ik ontwaardde enige Samenspanning.’¹⁶ Aan tafel is het onrustig maar bij het naar bed gaan van de jongens slaat de vlam in de pan: als de binnenvader het licht dooft, wordt hem een stuk hout naar het hoofd gegooid. Beneden blijkt het reglement in de zaal te zijn verscheurd. De Meester helpt de binnenvader, naar diens mening, onvoldoende: ‘De Meester die, zoo hij zegt, nergens van weet, en na afloop van het gebeurde zingende door de gang naar de keuken wandelt, heeft mij bijna [?: woord moeilijk leesbaar] niet geadsisteert – Ik heb allen arrest gegeven.’¹⁷

In hetzelfde rapport meldt hij ook nog dat hij zaterdagavond kinderen op last van de president heeft belet uit te gaan en toen baldadig door hen is bejegend ‘zoodat ik niet dan met groote moeyte mijn gegeven orders kon uytvoeren, hetwelk echter toch gebeurd is.’

In een vergadering op woensdag de 29^e januari besluit het bestuur ‘te onderzoeken welke jongens en meisjes [van 20 tot 23 jaar] in de termen vallen om uit het Huis weggezonden te kunnen worden.’¹⁸ Het ziet als oorzaak van de ongeregelde heden ‘dat zich in dit huis een aantal reeds in jaren gevorderde kinderen bevinden die in onordelijkheid zijn opgevoed, en die het moeilijk is te verbeteren, dat het buitendien als schandelijk, nadeelig voor het huis en strijdig met de Regelementen is te achten, dat kinderen van 20 tot 23 jaren voor rekening van den openbaren onderstand onderhouden worden.’¹⁹

Een week later besluit het bestuur dat de acht jongens die het huis moeten verlaten, tussen 1 mei 1834 en 1 mei 1835 weg moeten zijn. Ook 3 meisjes

moeten het huis uit. De meeste jongens en alle meisjes hebben al een dienstbetrekking.²⁰

Inmiddels, nog in januari, heeft binnenmoeder Wichertje van Enk ontslag gevraagd en gekregen ‘uit hoofde van onaangenaamheden die zij van de kinderen ondervindt’²¹. Binnen twee maanden wordt een nieuwe binnenmoeder benoemd, weduwe Gerdien Springstok-de Ruiter²².

De onrust is nog niet voorbij. Vijf jongens komen in maart beschonken thuis; drie van hen worden berispt en twee in een hok (in de kelder) opgesloten.²³

Eind april moet een jongen die ook op 1 mei zou vertrekken, direct het huis uit: hij verzet zich hevig tegen opsluiting nadat hij te laat is thuis gekomen. De binnenvader vraagt andere jongens hem te helpen maar die weigeren dat: ze zijn toch niet in dienst van het weeshuis. Vanuit de zaal werpen jongens schoenen, steentjes en pijpenkoppen naar beneden, naar de binnenvader.²⁴

Er wordt dus fors opgetreden tegen bewoners die zich misdragen maar veel effect heeft het niet. Dat kan samenhangen met het gedrag van het bestuur zelf: dat strijkt meermalen de hand over het hart en trekt een straf in wanneer een bewoner minder schuldig blijkt.²⁵ In augustus klaagt dezelfde Willem Rigger die in januari voor veel overlast zorgde en daarom het huis moest verlaten (maar er kennelijk nog is), over de schraalte van het eten²⁶. In de escalatie spreekt Willem kwaad van de moeder en wordt hij brutaal. Er volgt een worsteling met de binnenvader die beentje wordt gelicht. Uiteindelijk wordt Willem met hulp van enkele jongens in een der gevangnishokken gezet.

1834-'35 Orde op zaken stellen

Orde op zaken bij het personeel

Het wordt gaandeweg duidelijk dat er meer aan de hand is dan alleen wangedrag van ‘kinderen’.

Allereerst is er het team van personeelsleden. Op 1 januari 1834 begint Kloppenburg met zijn werk als binnenvader; de binnenmoeder houdt het in januari voor gezien. Een onderwijzer, J.H. Drenthen -van de 2e rang; dat is de op één na hoogste rang van vier- is pas in 1833 begonnen. Een andere onderwijzer, Münsterman, verlaat in 1835 na 34 jaar trouwe dienst het huis. Hij kan zijn werk niet goed meer doen en wil een billijke regeling voor ontslag. Kloppenburg brengt dit onder de aandacht van het bestuur. In de notulen van de bestuursvergadering is te lezen: ‘hij heeft de vrijheid gebruikt om aan de binnenvader te zeggen, dat, hij zich dankbaar zouwde te vreden stellen, door een vrije woning te genieten en een kleinje wekelijksche toelage van 50 of 60 centen.’²⁷ Voor het huis zou dit een voordelige regeling zijn. Een bestuursbesluit is niet bekend.

Al met al stel ik vast dat er geen goed op elkaar ingespeeld team werkt. Sterker nog: er lijken onderlinge spanningen te bestaan: Kloppenburg wekt namelijk de indruk in zijn rapport aan het bestuur over de gebeurtenissen op 26 januari 1834 dat de meester (wie van beiden?) en hij niet op één lijn zitten.

In juni 1834 moet de binnenvader bij het bestuur komen en wordt hij ernstig onderhouden omdat hij zich niet heeft gehouden aan zijn instructie; de notulen geven niet aan op welk punt. Omdat hij beterschap belooft, laat het bestuur het hierbij²⁸.

Een maand later blijkt de onderwijzer (nu neem ik aan: Drenthen) geklaagd te hebben over onbehoorlijke gedragingen tussen binnenvader en de nieuwe binnenmoeder. Hem wordt gevraagd zijn waarnemingen op schrift te stellen²⁹. Het bestuur krijgt vervolgens een *adres* van de binnenvader en –moeder, waarin ze spijt betuigen dat ze het bestuur niet eerder hebben geïnformeerd. Na haar komst (in april) heeft de binnenmoeder de binnenvader goed geholpen en ze hebben elkaar –beiden verweduwd– trouw beloofd. ‘Nogh meer smart het ons dat wij in den tijd van voorbereiding, ons niet met die wijsheyd en bedagtzaamheid gewapend hebben, die ons betaamt, om bij anderen geen donker vermoeden te verwekken aangaande de oogmerken en aard van ons verkeer met elkander en God weet het, hoe zeer ons zulks smart en wij gevoelen het dat al konden wij op de klagte tegen ons ingebracht, de grootste helft afdingen, dat wij daarom toch nogh niet vrij waren van schuld omdat wij ons voor den schijn dat schaaft zelfs zorgvuldig hadden moeten wachten.’³⁰ Het bestuur houdt de zaak aan³¹ en stelt in augustus vast dat beiden in gebreke zijn gebleven in goede wandel voor te gaan waardoor zij ‘den zedelijken invloed missen, door welken wel inzonderheid zij het vereischte ontzag en gehoorzaamheid moeten inboezemen’. Hun verzoek met elkaar te mogen trouwen wordt niet gehonoreerd en aan de Commissie tot de Godshuizen wordt gevraagd de dienst op te zeggen van de binnenvader³². Uit het feit dat hij nog in 1836 in dienst is blijkt dat dit verzoek (nog) niet in actie is omgezet.

Orde op zaken ten aanzien van de bewoners

Het bestuur stelt in maart 1834 B&W op de hoogte van een nieuwe beslissing. Kinderen zullen voortaan met hun 18^e jaar het huis moeten verlaten. Ze noemen vier motieven voor hun besluit. Voor de kinderen is het een aansporing om in hun eigen onderhoud te kunnen voorzien; voor het huis is het financieel voordelig; daarnaast komt er ruimte voor nieuwe wezen. De vierde reden is een betere handhaving van de orde: zoveel oudere kinderen in huis (tot 23 jaar) is nadelig om’ dat het zeer moeilijk is de goede orde en politie te handhaven in een zoo uitgebreid gesticht [...] dat het ook onbetamelijk geoordeeld mag

worden om personen, die in den mannelijken leeftijd zijn, in de Godshuizen te verplegen.’³³

Ook de kwestie van de aanwezigheid van innocenten (krankzinnigen) in het huis wordt snel aan de orde gesteld en aangepakt. Het bestuur noemt het zeer misplaatst dat jonge kinderen en krankzinnigen bij elkaar wonen. Het regelt al in januari dat de verplegingsbijdrage vanaf 1 januari 1835 verhoogd wordt van /2,- naar /3,- per week³⁴. Een deel van de krankzinnigen kan direct in een gesticht in Deventer geplaatst worden. Elisabeth Visser, een ‘innocente’ van 32 jaar, mag blijven evenals de blinde Roelofje Sieferien van 31 jaar, maar voortaan worden ze ‘van openbaren onderstand onderhouden’³⁵, zodat ze niet meer ten laste van het weeshuis zijn.

B&W werken er actief aan mee dat dit probleem rond de krankzinnigen wordt aangepakt: ze besluiten dat het Armbestuur van de hervormde gemeente Derk Klunder, ‘zijnde van eenen kwaden aard en tot grote overlast’ moet overplaatsen naar Deventer en ze berichten aan het Armbestuur van de Rooms-katholieke Gemeente ‘dat het doelmatig zoude wezen als weduwe Rietman ten plattelande uitbesteed mogt worden’³⁶.

Kennelijk is men in Zwolle ervan overtuigd dat het niet meer in deze tijd past dat weeskinderen en krankzinnigen onder één dak wonen. Kinderen moeten niet geconfronteerd worden met zulke situaties: die hebben op hen een slechte invloed³⁷ en kunnen daarom voor hen een bron van gevaar zijn³⁸.

Orde op zaken ten aanzien van de financiën

Ook in de zakelijke sfeer loopt het niet op rolletjes. De afrekening door de gewezen provisoren laat lang op zich wachten. Nu ‘de saldo’s van de vroegere diensten nog onder de vorige provisoren berusten’ beslissen B&W in februari 1834 dat een deel van het voordelig saldo van 1830 (dus van vier jaar hiervoor) aan het nieuwe bestuur zal worden overgedragen, omdat ‘de voorziening in de behoeften van een zoo uitgebreid huis dagelijks uitgaven vordert’³⁹.

Na enig aandringen van B&W⁴⁰ presenteren de al niet meer functionerende provisoren in maart 1834 de jaarrekening over 1831⁴¹. In november 1834 kan de raad de jaarrekening 1832 goedkeuren⁴² en in januari 1835 die van 1833⁴³.

In maart 1835 beschrijft het bestuur de financiële situatie als slecht: er zijn geen middelen om het *nachtleger* (slaapzaal) te verbeteren: ‘Bij den verwaarloosden toestand waarin wij de zaken in het algemeen bevonden hebben en wier herstel reeds menige buitengewone uitgave heeft gevorderd, en bij de bekrompenheid der middelen van dit Huis, die waarlijk nauwelijks toereikend zijn om de gewone uitgaven te bestrijden, is het ons ondoenlijk om de vereischte fondsen tot eene zoo beduidende buitengewone uitgave te vinden.’ Dan

al vraagt het bestuur te mogen putten uit het voordelig saldo van de Vilsterenshuizen⁴⁴, een instelling van zorg voor arme vrouwen.

Wanneer het nieuwe bestuur zijn eigen jaarrekening over 1834 in september 1835 aanbiedt aan B&W⁴⁵ vermeldt het dat de financiën ‘op verre na niet zoo ruim [waren] als wij ons voorgesteld hadden’⁴⁶. Toen ze begonnen troffen zij aan:

- hogere kosten dan baten. De eerder beschreven voordelige resultaten bleken er niet te zijn: de provisoren hebben de winsten uit de kapitaalrekening geboekt bij de gewone winst- en verliesrekening en daarmee een batig saldo gesuggereerd in de gewone huishouding. Dit was een gevolg van ‘het aangenomen beginsel van bestuur en de ondoelmatige samenstelling der administratie.’ Feitelijk zijn de laatste jaren de saldi daarvan negatief geweest;
- ‘een ongunstigen en kwaadaardigen geest [...], die in het Huis allengs was aangekweekt geworden’;
- een overvol huis met 116 kinderen;
- 28 kinderen ouder dan 19 jaar ‘aan wier opleiding een geheel verkeerde rigting was gegeven’;
- ‘dat de kinderen [niet] tijdig bekwaam [gemaakt] waren om door middel van een ambacht of een dienst in hun onderhoud te kunnen voorzien’;
- dat ‘de jongens die bij ambachten waren, hielden het verdiende loon grootendeels voor zich’; daardoor was er minder aansporing om voor zich zelf te gaan zorgen. Deze jongens gaven de toon in het huis aan en leefden naar eigen goeddunken.

Het bestuur rapporteert aan het gemeentebestuur wat het in 1834 gedaan heeft. Er zijn maatregelen getroffen om de zaak financieel op orde te brengen. Het bestuur heeft afspraken met werkbazen gemaakt over wat de jongens zelf krijgen, over de afdracht van een deel daarvan aan het huis en over het deel dat naar de spaarkas van de jongens zelf gaat. Door aanbesteding van voeding (brood, vlees, gort) en enkele kledingstukken (schoenen bijvoorbeeld) zijn er besparingen behaald en is het beheer vereenvoudigd. Daarnaast zijn met leveranciers afspraken gemaakt over rouleren: na vier maanden bestelt het weeshuis goederen bij een andere leverancier. Een dergelijke regeling wordt ook vastgesteld met betrekking tot apothekers⁴⁷.

De financiële administratie is verbeterd. De afrekeningen geschieden voortaan maandelijks of per kwartaal. Renten op het bij particulieren belegde kapitaal, pachten en huren worden voortaan prompt geïnd. De kapitaalrente wordt nu ‘op genoegzamen vaste voet belegd’.

In 1834 heeft het bestuur meer moeten uitgeven dan begroot aan kleding omdat het vorige bestuur daarin niet had voorzien, en aan de uitzetten voor 15 van de oudste kinderen over wie ‘een maatregel genomen moest worden’ (een eufemisme voor: ‘ze waren niet meer te handhaven’).

Maar er zijn nieuwe, structurele maatregelen nodig om kosten en baten in balans te krijgen.

Het bestuur legt deze situatie voor aan B&W en de gemeenteraad. Omdat de voorzieningen in het huis verbetering behoeven, zeker wat betreft de slaapzalen, vraagt het extra geld. Op advies van de Commissie tot de Godshuizen gaat de raad ermee akkoord dat het weeshuis /1.000,- renteloos mag lenen van de Vilsterenshuizen.

In zijn goedkeuring van de jaarrekening 1834⁴⁸ geeft de gemeenteraad aan dat de Commissie tot het Armwezen alle raadsleden geadviseerd heeft het bestuursverslag over 1834 aandachtig te lezen. De raad neemt het vervolgadvis van de Commissie over: met belangstelling merkt de raad op ‘de vele en doelmatige maatregelen die door het Bestuur zijn aangewend om de toestand van dit uitgebreide en belangrijke gesticht te verbeteren’. Daarom betuigt de raad ‘zoowel aan de leden van het bestuur, als ook wel bijzonder aan derzelver echtgenooten zijnen dank voor de vele moeiten en zorgen, die zij zich hebben getroost in het bestieren van dit gesticht en in het daarstellen van zoovele en aanmerkelijke verbeteringen’.

Door de verslaglegging van de vergaderingen is bekend wat het bestuur beoogt en beleidsmatig ontwikkelt. Het Weeshuis moet een aangename verblijfplaats voor de kinderen zijn. Het woord ‘aangenaam’ krijgt een bijzondere betekenis door de invulling van wat het bestuur van de wezen verwacht. Die komt overeen met wat in de instructie van de binnenvader staat: eerbied en gehoorzaamheid tonen, ‘een der eerste kinderplichten’.

Misstappen en de daarvoor geldende straffen worden aan alle kinderen, in het algemeen in de eetzaal, ten voorbeeld gesteld. In opklimmende volgorde hanteert het bestuur als straf de berisping, een verbod op uitgaan (één of meerdere (zon)dagen), opsluiting en verwijdering uit het huis.

Wanneer een kind berouw toont of wanneer blijkt dat het bestuur een situatie te ernstig heeft ingeschat, zwakt het bestuur een straf af of neemt het die geheel terug.

Hoe wijkt onderstaand dankgedicht van per 1 Mei 1834 vertrekkende wezen⁴⁹ af van het zwarte beeld dat ik van 1834 schetste.

Geachte Regenten en Regentessen

Wij voelen ons ten duurste verplicht
U Edelen een dank te wijden;
Voor 't moeilijk werk aan ons verricht
Voor al 't genot door U gestigt;

Voor alles dat ons deed verblijden.
[....]
Toen Hij onze ouders door den dood
Van 't land der levenden deed rukken
Bezorgde God ons in dien nood
Gaf ons tot nu toe 't daagelijksch brood
En deed ons alles wel gelukken.
[...]

Gods zegen daal' steeds op U neer,
En op dit Huis der weezen;
Uw zorg, uw vlijt word' meer en meer
Door menschen, Ja, door God den Heer
Geduriglijk gepreezen.

Dat Godsdienst, Deugd en Dankbaarheid
De kinderen betoonen
Dat alles hier met lust en vlijt,
En ook hierbij Gehoorzaamheid,
Gestaag hier blijven wonen.

De waarden die hier worden genoemd –godsdienst (geloof), deugd, dankbaarheid, gehoorzaamheid– zijn in dit hoofdstuk al genoemd, zeker die van 'gehoorzaamheid'. Zij vormen de spil van de opvoeding van de kinderen in het weeshuis.

Het dankgedicht geeft dan wel de kernwaarden van het weeshuis weer maar schetst een braafheid die behoorlijk afwijkt van wat er in 1834 allemaal gebeurd is.

3.2 1834-1882 Het bestuur vindt zijn weg maar gaat nog verder

1834-1854 Op zoek naar meer stabiliteit

Nog geen rust in het huis

Na het lastige jaar 1834 is het bestuur nog niet uit de moeilijkheden. Zowel de vader als de moeder blijven voor problemen zorgen. In juni 1835 wordt de binnenvader door het bestuur berispt omdat hij zonder overleg in het register van ontvangsten en uitgaven wijzigingen heeft aangebracht. In zijn verslag aan de president¹ schrijft hij de schijn op zich te hebben geladen dat hij zaken probeerde te bedekken. Hij had beter gedaan de penningmeester te informeren over fouten in de registratie van het verbruik van levensmiddelen. Hij besluit: 'Ware het nodig, ik zouw al dit geschrijf, door Eenen Eed ondertekenen en de Pen in mijn bloed dopen.'

Eind 1836 ontploft de tijdbom. Bij onderzoek, schrijft het bestuur aan B&W, is gebleken dat de

'Binnenvader A. Kloppenburg en Binnenmoeder wed. Springstok in dit Huis hunnen post niet op die wijze en met die nauwkeurigheid waarnemen, die men van hen [...] mogt verwachten.' ² Heel concreet notuleert de secretaris wat hij al in een kattenbelletje heeft geschreven³. De inhoud ervan: 'De Moeder zendt eetwaaren die door den Regenten en de regentessen voor de kinderen zijn uitgegeven, naar haare familie en gebruikt daartoe van de kinderen van het huis.

Dit kan niet gebeuren zonder medeweten van den Vader. In allen gevalle zoude hij zeer nalatig zijn.

De Vader en Moeder zijn te eigen te familjaar met elkander. Dergaans gaat de moeder des avonds nadat de kinderen te bed zijn, naar de kamer van de vader en blijft daar tusschen beide ½ uur en langer. Die omgang is een verpestend voorbeeld.' ⁴

Ondanks de waarschuwing in 1834 zijn ze doorgegaan.

De binnenvader dient zijn ontslag in en het bestuur wil ook de binnenmoeder ontslaan. B&W besluiten daartoe al een dag na de brief van het bestuur aan B&W⁵. Meester Drenthen wordt eerst waarnemend binnenvader en daarna vast in die functie benoemd, terwijl hij ook les blijft geven. Er komt een nieuwe binnenmoeder, weduwe E. Grauw-Admiraal. Zij houdt zich niet aan de instructie en wordt in 1838 opgevolgd door weduwe H. Eleveld-van Lente. In 1854 krijgt die ontslag wegens haar leeftijd.

Ook rust in het financiële beheer nodig

Financieel is het in de jaren dertig nog steeds niet rustig. Bij de aanbidding van de jaarrekening 1835 stuurt het bestuur aan de gemeenteraad een uitvoerig memorie mee⁶. Daarin doet het voorstellen tot een structurele verbetering van het

inkomen en het vermogen. Het bestuur is er wel in geslaagd in 1835 de gewone uitgaven te bestrijden met de gewone middelen. Maar indien de prijzen stijgen en er zich andere buitengewone omstandigheden voordoen, dan Daarom zijn maatregelen nodig waardoor jaarlijks een positief saldo mogelijk is dat ingezet kan worden voor buitengewone omstandigheden.

Daarom wordt de toelating van nieuwe wezen beperkt

Een oplossing ligt niet in een vermindering van uitgaven of het aanboren van nieuwe inkomstenbronnen; dat is 'ondoenlijk'. Ze moet gezocht worden in de toelatingssystematiek, vinden de regenten van het weeshuis. Immers, de Zwolse bevolking is gegroeid. Doordat het stadsburgerschap is vervangen door het staatsburgerschap is de instroom van mensen uit andere plaatsen en van minder gegoede klassen toegenomen. Daarom moet de toelating gekoppeld blijven aan het ingezetenen zijn in Zwolle van mensen die hier al 'eene zekere lange reeks van jaren' gewoond hebben en 'hun schot en tol als stadingezetenen gedragen hebben'. Dit recht al te geven wanneer ouders vier jaar in Zwolle gewoond hebben 'is onbestaanbaar met de belangen van het Huis, en in strijd met de billijke regten der oorspronkelijke ingezetenen'. De ouders van wezen moeten daarom ten minste tien jaar in Zwolle hebben gewoond. En ze mogen niet bedeed zijn geweest uit de openbare onderstand. In zijn brief aan B&W schrijft het bestuur dan: 'Het stond van oudsher vast, en is bij deze Stads-ingezetenen als 't ware van openbare bekendheid, dat de kinderen, die of zelve of wier ouders door den armenstaat zijn bedeed geworden, geen aanspraak kunnen maken om in dit Huis te worden opgenomen, gelijk dan ook de oude instellingen van dit Weeshuis kennelijk op dit beginsel zijn gebouwd.' ⁷ Deze opvatting past bij wat de humanistische denkers in de 16^e eeuw formuleren: liefdadigheid moet er alleen zijn voor 'eerlijke' en 'echte' armen. Maar het is onzeker of weeskinderen van bedeede ouders in Zwolle in de 17^e en 18^e eeuw ook daadwerkelijk werden uitgesloten.

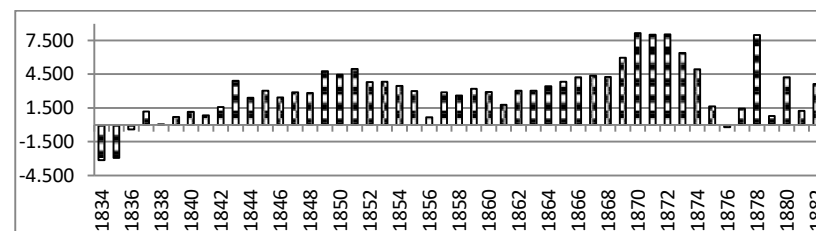
Daarnaast wil het bestuur herstel van het oude reglement van 1655 zodat bezittingen van de kinderen eigendom worden van het huis. Hierdoor kan enerzijds het vermogen van het weeshuis groeien en zal anderzijds familie niet te snel toelating vragen tot het weeshuis.

De gemeenteraad besluit⁸ in 1836 tot verhoging van de minimale verblijfsduur van ouders in Zwolle van vier naar tien jaar en tot herstel van de ordonantie van 1655 waardoor het weeshuis de ouderlijke erfenissen in bezit krijgt.

Alle maatregelen bij elkaar hebben als effect dat het aantal wezen in het Huis der Weezen daalt. Rond 1850 is het aantal bewoners gedaald tot tussen de 50 en 60 wezen. Slechts twee keer (1862-1865 en 1880-1899) is het aantal inwoners hoger.

Door het verminderende aantal wezen en de dalende voedselprijzen dalen de uitgaven. Tegelijk blijken de inkomsten te stijgen door de positieve resultaten van het beheer van onroerend goed en beleggingen. Zo leiden de verminderende kosten en de stijgende inkomsten tot een positief exploitatieresultaat. Dat is te zien in de saldi van de winst- en verliesrekening tussen 1834 en 1882. Alle jaren zijn ze positief op dat van 1876 na. Omdat alle verbeteringen in het huis en het groot onderhoud direct geboekt worden in de Winst- en Verliesrekening komen deze batige saldi, die soms tot grote hoogte stijgen, ten goede van het eigen vermogen van het weeshuis.

Grafiek 3 Saldi van de Winst- en Verliesrekening, 1834-1882

De gunstige financiële positie van het weeshuis wordt in 1855 erkend in een verslag van een provincieambtenaar⁹. Die concludeert dat deze 'inrigting [...] werkelijk geacht [kan] worden aan hare bestemming te voldoen' terwijl het maar 25 jaar geleden is dat 'naar ik onderrigt ben' 'de staat der weezen, zoowel als die der geldmiddelen allerongunstigst was'.

1855 en 1871 Verruimde toelating en aanscherping van de regels

1855

Het is niet verwonderlijk, nu het financieel goed gaat en het aantal wezen aanzienlijk is gedaald, dat er stemmen opgaan de toelatingsmogelijkheden te verruimen. De gemeenteraad vraagt in april 1854 daarom ter gelegenheid van de vaststelling van de jaarrekening 1852 'of, daar de financiën van het weeshuis het gedoogen, en de nuttige strekking van dat Gesticht erkend wordt, het niet wenschelijk moet worden geacht, dat de beperking, die bij het Reglement ten aanzien der opnemings ter verpleging van weezen zijn gemaakt, eenigermate ruimer worden gesteld'. ¹⁰

In juli besluit het bestuur met voorstellen te komen met wat voor het weeshuis nuttig en nodig is gezien de nieuwe Armenwet van 28 juni 1854¹¹.

^a Hij heeft deze informatie van president Greven die ongetwijfeld een gunstig beeld van zijn bestuursjaren wil schetsen.

Armenwet 1854 en 1870

De Grondwet van 1848 bepaalt: 'Het armbestuur is een onderwerp van aanhoudende zorg der Regering, en wordt door de wet geregeld.(art. 195)'. De man achter de grondwet, Thorbecke, wil alle armenzorg onder staatstoezicht plaatsen. Zowel liberalen als kerkelijke instellingen verzetten zich hiertegen. Het kabinet van Thorbecke valt. En in de uiteindelijke Armenwet 1854 is niets meer te merken van Thorbeckes visie.

De Armenwet van 1854 geeft gemeentebesturen alleen bij 'volstrekke onvermijdelijkheid' een rol in de armenzorg. Het primaat blijft bij kerkelijke en andere particuliere instellingen. Die bepalen zelf aan wie en hoeveel zij geven¹². De wet noemt de mogelijkheid van een burgerlijk armbestuur voor die gevallen waarin een arme geen onderstand kan verkrijgen. De Zwolse gemeenteraad is tegen zo'n instelling uit angst dat de instellingen voor liefdadigheid armen zouden doorsturen naar de gemeente¹³. Er komt in Zwolle daarom geen burgerlijk armbestuur: de regeling van 1832 met het Gemengd Armbestuur blijft in Zwolle gelden.

De Armenwet onderscheidt vier soorten instellingen:

- a) 'Staats-, provinciale of gemeente-instellingen, door de burgerlijke overheid geregeld en van harentwege bestuurd [burgerlijk];
- b) instellingen eener kerkelijke gemeente, bestemd voor de armen eener bepaalde godsdienstige gezindte en vanwege die kerkelijke gemeente geregeld en bestuurd [kerkelijk];
- c) instellingen door bijzondere personen of door bijzondere, niet kerkelijke vereenigingen geregeld en bestuurd [bijzonder];
- d) instellingen van gemengden aard, in welker regeling of bestuur door de burgerlijke overheid en vanwege eene kerkelijke gemeente of door bijzondere personen of bijzondere, niet kerkelijke, vereenigingen of stichtingen gezamenlijk wordt voorzien [gemengd].'

Het Hervormd Weeshuis wordt ingedeeld als burgerlijke instelling en het Gemengde Armbestuur als gemengde.

In de Armenwet 1854 wordt bepaald dat de geboorteplaats het aangewezen 'domicilie van onderstand' is: kosten voor armenzorg aan iemand die elders is geboren kunnen bij die geboorteplaats teruggevorderd worden.

In 1870 wordt de verblijfplaats verantwoordelijk voor de kosten aan armenzorg

In 1855 bespreekt de gemeenteraad de wijzigingsvoorstellen van het bestuur¹⁴. De vastgelegde wijzigingen¹⁵ zijn, dat de wezen bij binnenkomst beneden de vijftien jaren moeten zijn (was 14),

- dat de ouders de laatste acht jaren onafgebroken in Zwolle moeten hebben gewoond (was 10) en lidmaat geweest zijn van de Hervormde Gemeente;
- dat vervolgens uitgezonderd zijn '1e die genoegzame bezittingen hebben om daaruit te kunnen worden opgevoed, of die bloedverwanten in leven hebben, welke naar de bestaande wetten tot hun onderhoud verplicht en daartoe in staat zijn; 2e wier ouders een vaste of tijdelijke bedeeeling uit den

openbaren onderstand hebben genoten; waaronder niet wordt verstaan het ontvangen aan geneeskundige hulp bij ziekte'.

Reglementair wordt vastgelegd dat de ouders bij hun overlijden lidmaat moeten zijn geweest van de Hervormde Gemeente. Dit heeft alles te maken met de Afscheiding waarover ik schrijf in de paragraaf *Contacten met de kerkelijke gemeente*.

1867 Kinderen die nooit in eigen onderhoud kunnen voorzien worden niet opgenomen

In augustus 1867 moet het bestuur een weesmeisje opnemen omdat B&W daartoe hebben besloten, hoewel het meisje volledig idioot is en dus nooit in eigen onderhoud kan voorzien. B&W motiveren hun besluit in een brief: dat weeskinderen reglementair niet geweigerd kunnen worden wanneer duidelijk is dat ze nooit in hun eigen onderhoud kunnen voorzien.¹⁶

Het bestuur accepteert dit besluit, maar zal een aanpassing van het reglement voorbereiden 'betrekkelijk het niet opnemen van kinderen als bedoelde'. Al in oktober heeft het bestuur een conceptwijziging gereed als aanvulling op artikel 3: 'dat van de opneming eveneens zullen worden uitgesloten kinderen welke [...] of krankzinnig zijn, of in hooge mate van idiotisme verkeren.'¹⁷ Het bestuur benadrukt daarbij dat deze maatregel ook in het belang is van de wezen.

De gemeenteraad ziet kennelijk het redelijke in van het voorstel want hij neemt in november een besluit waarbij als 3^e uitzondering voor opneming worden genoemd: 'Zij die in een gedurigen staat van onnoozelheid, idiotisme, krankzinnigheid of razernij verkeren.'¹⁸

1871

In januari 1871 wordt de toelating verder verruimd. Het bestuur vindt dat jongeren van 15 jaar nog te jong zijn om in eigen onderhoud te kunnen voorzien¹⁹. Deze jongeren worden door het Gemengd Armbestuur uitbesteed bij landarbeiders en anderen, waar de verpleging te wensen overlaat. Dit heeft een nadelige invloed op hun verdere levensweg. Daarom wil het bestuur een verruimde toelating tot 17 jaar terwijl een onafgebroken verblijf in Zwolle van de ouders van acht jaar wordt teruggebracht tot drie jaar. Hierover schrijft het bestuur 2 februari 1871 een brief aan B&W. In april 1871 gaat de raad ermee akkoord²⁰.

Contacten met de hervormde gemeente Zwolle

1855 De Afscheiding leidt tot uitsluiting van opname

Ook in Zwolle scheiden vanaf 1834 leden van de hervormde gemeente zich af omdat zij de kerkorde van de 17^e eeuw willen herstellen. Dat doen ze door een *adres* te ondertekenen 'waarop door het besluit van Z. M. den Koning [...] een christelijke afgescheidene gemeente te Zwolle is toegestaan'²¹. De kerkenraad

van de hervormde gemeente informeert het weeshuisbestuur regelmatig welke leden dat betreft omdat alleen hervormde wezen toegelaten mogen worden tot het weeshuis.

Hier ligt ook de oorzaak van de al genoemde aanscherping van de toelatingsregel van wezen in 1855. De hervormde kerkenraad wil in 1850 dat de lidmaten die zich hebben aangesloten bij de Afscheiding niet kunnen worden opgenomen in de weeshuis. Daarover is een gesprek geweest tussen kerkenraadsleden en regenten waarvan de afsluiting is geweest dat de kerkenraad het bestuur hierover zou schrijven.

De brief van de kerkenraad begint met een gewichtig aandoende en voor die tijd gebruikelijke aanhef: ‘Ondergetekenden [...] hebben het genoegen gehad in UwEdeler vergadering [...] UwEdeler eenstemmigheid met den Kerkenraad te vernemen, omtrent het gewigt der bedoelde punten. Gaarne voldoen zij aan UwEdeler uitnoodiging om het toen besprokene, in geschrifte aan UwEdeler nadere en afzonderlijke beoordeeling te onderwerpen’.²² De kerkenraad vindt dat diegenen die zich hebben aangesloten bij het ‘wettig erkende kerkgenootschap der Afscheidene Gereformeerden’ daarmee verklaard hebben ‘dat zij nimmer eenige aanspraak zullen maken op de bezittingen, inkomsten en regten van het Hervormde Kerkgenootschap’ enz. De kerkenraad vraagt het bestuur deze zienswijze over te nemen en door te geven aan het gemeentebestuur zodat dit punt in het reglement kan worden opgenomen. Dat gebeurt dan ook in 1855. In dat jaar verandert ook de reglementaire naam van het weeshuis; die wordt ‘Weeshuis der Hervormde Gemeente te Zwolle’. De van deze naam uitgaande suggestie als zou het weeshuis bestuurd worden vanuit de hervormde gemeente, is volledig onjuist. Het blijft een stedelijk weeshuis onder toezicht van het gemeentebestuur, al heet het in de wandeling Hervormd Weeshuis.

1861 Doopgiften gaan niet meer naar het weeshuis

Een apart thema zijn de doopgiften uit de hervormde kerkdiensten. Het Gemengd Armbestuur vraagt in 1837 aan B&W op grond waarvan het weeshuis recht heeft op de gelden die bij de doopbediening op een aparte schaal worden gegeven.

Het bestuur informeert B&W hierover²³ en verwijst ‘dat reeds bij eene resolutie van den Raad en Meente dezer Stad van den 24 Junij 1664 aan het Holdehuis [...] is toegestaan om bij de bediening van den H. Doop een schotel te plaatsen tot eene bijdrage voor dat Huis [...] dat] dus bijna twee eeuwen onafgebroken in het bezit dier Collecte is geweest.’ B&W stemmen in met de visie van het weeshuis²⁴.

Dit dossier wordt in 1861 heropend door het Gemengd Armbestuur mede omdat het weeshuis rijk is in vergelijking met het Armbestuur. Weeshuispresident Jhr. Mr. J.W. van Thije Hannes concipieert een reactie dat dit verzoek

op het weeshuisbestuur ‘een zeer pijnlijke indruk heeft gemaakt, het doet denken aan de Communistische denkbeelden van het jaar 1848 in Frankrijk.’²⁵

In mei 1861 geeft de Algemene Kerkenraad van de hervormde gemeente de opbrengst van de doopcollecte aan het Gemengd Armbestuur²⁶. De regenten roepen de hulp in van B&W²⁷ maar die schrijven terug dat ze geen middelen hebben om de kerkenraad te noodzaken collectes te houden voor een andere dan de eigen instelling. ‘Het komt ons voor dat de door Ued. aangehaalde besluiten hunne verbindende kracht hebben verloren’. De reactie van de regenten is dat ze hun jaarlijkse bijdrage aan het Armbestuur stoppen en dat geld voortaan besteden aan wezen die het huis hebben verlaten²⁸. Dit geld houden ze dus in eigen beheer.

Contacten met de burgerlijke gemeente

Jaren vijftig Stevige discussies tussen bestuur en gemeenteraad

Er is nog een gevolg van de gezonde financiële situatie van het weeshuis: de gemeenteraad wordt kritischer. Dat blijkt al meermalen in de eerste helft van de jaren vijftig. De kritische houding is mogelijk doordat de Gemeentewet van 1851 meer bevoegdheden geeft aan gemeenteraden.

Vanaf 1850 adviseert de gemeenteraad om gelden die niet direct nodig zijn voor de exploitatie van het huis, rentegevend te beleggen²⁹. Ook wil de raad dat het bestuur de jaarrekening inricht zoals andere instellingen van weldadigheid dat doen: meer inzichtelijk³⁰. Omdat de raad zulke verzoeken meermalen herhaalt, is de indruk dat het bestuur onvoldoende rekening houdt met in de gemeente geldende regels en afspraken.

Het gemeentebestuur vanaf 1851

Bij de Gemeentewet van 1851 wordt bepaald dat de gemeenteraad direct gekozen wordt door de burgers. De Kroon benoemt de burgemeesters. De wethouders worden uit de gemeenteraad aangesteld. B&W krijgen meer bevoegdheden³¹.

Veel raadsleden zijn maatschappelijk betrokken bij particuliere verenigingen en instellingen zoals onder meer het Hervormd Weeshuis³².

Het gemeentebestuur heeft, zoals al is gesteld, in de 1^e helft van deze eeuw vooral zorg voor orde en veiligheid³³, in het bijzonder de brandveiligheid³⁴.

In de 2^e helft van de 19^e eeuw komt daar onder andere de zorg voor de gezondheid en hygiëne bij. Zo worden de beide Aa's rond 1860 overkluisd. Desondanks breekt in 1866 weer een zware cholera-epidemie uit. Daarbij sterven 204 van de 344 choleralijders, vooral in de arme buurten.

Andere verbeteringen zijn de start van een gemeentelijke reinigingsdienst (1873), de aanleg van riolering (vanaf de jaren vijftig) en van een drinkwaterleiding (1892).

Regenten mogen geen goederen aan het weeshuis leveren

Al in 1848 is er sprake van verschil van inzicht tussen het bestuur en de raad. Het betreft de levering van medicijnen door apotheker J.R. Meijering, tevens bestuurslid. Het bestuur betoogt dat art. 14 van het reglement van 1833 ('geene der leden van het bestuur zal in zoodanige leverancien direct of indirect eenig aandeel mogen hebben') niet van toepassing is op medicamenten die een apotheker verschaft, omdat die tarieven vast en verbindend zijn en omdat het artsen zijn die voorschrijven³⁵. Een andere apotheker (weduwe Meulenhoff) echter wil ook graag leveren aan het weeshuis omdat zij 'door mijne mede concurrenten op verschillende wijzen van mijn bestaan wordt beroofd.'³⁶ Zij wordt opgenomen in een rouleersysteem maar het bestuur handhaaft verder zijn beleid. De raad is *not amused* en komt in 1857 er weer op terug. Aan de goedkeuring van de jaarrekening van 1856 voegt de raad in 1857 toe de 'mededeeling, dat de Raad zich evenwel niet kan vereenigen met de door het Bestuur van dit Huis [...] gegeven uitlegging van de voorschriften van het reglement omtrent leveringen door leden van het Bestuur.'³⁷ Zelfs dan houdt het bestuur nog vast aan het gebruikte rouleerschema Meijering – Meulenhoff³⁸.

Uiteindelijk haalt het bestuur in 1858 bakzeil: Meijering deelt mee te hebben besloten geen medicamenten meer te leveren in verband met de door de Raad gemaakte opmerkingen³⁹.

1854-'64 Verschil van mening over de grootte van het bestuur

Het is voorstelbaar dat zulke gedragingen niet goed vallen bij de raad. Anderzijds wil het bestuur in 1854-'55 geen door de raad vastgestelde beperkende bepalingen voor bijvoorbeeld de uitvoering van het onderhoud van het gebouw of het huishoudelijk reglement⁴⁰. De verschillende belangen kunnen met elkaar botsen.

Tegen deze achtergronden zie ik de botsing tussen raad en bestuur bij de besprekingen over het reglement dat in 1855 wordt opgesteld. De raad wil zes bestuursleden. Het bestuur heeft na de dood in 1847 van secretaris G. Luttenberg met vier leden alle bestuurstaken verdeeld en dat is jaren goed gegaan. Het bestuur is in die jaren geholpen door de broer H. Luttenberg, die bij de gemeente werkt en 'kwelijk door het Bestuur gemist [kan] worden' wegens zijn kennis met betrekking tot 'de aanzienlijke eigendommen van het gesticht en meer andere daartoe betrekkelijke zaken'⁴¹. Het bepleit daarom vanaf juni 1855 een bestuursgrootte van vier⁴². Toch houdt de raad in zijn besluit van 25 september vast aan zes; dat 'heeft ons –wij ontveinzen dat niet- zeer getroffen'⁴³ reageert het bestuur. In december 1855 wordt het reglement vastgesteld. B&W berichten het bestuur hierover en geven daarbij een toelichting. Met 12 tegen 2 heeft de raad 'hoe gaarne hij dit ook uit personeele consideratie zoude willen, zich wederhouden gevoelt om het verzoek van het Bestuur [...] in te willigen'⁴⁴. De raad

vindt het bestuurswerk een te veel omvattende werkkring voor vier bestuursleden. B&W verzoeken het bestuur⁴⁵ voordrachten te doen voor twee nieuwe bestuursleden. Het bestuur doet een voordracht van twee maal twee mensen, waarbij het bestuur zeker denkt te zijn van de benoeming van de eerst genoemde van beide tweetallen. De raad benoemt echter op 22 januari 1856 de 2e persoon op één van de voordrachten, de heer De Goeijen.⁴⁶ De Goeijen neemt zijn benoeming niet aan⁴⁷. In zijn vergadering van 3 maart 1856 besluit het bestuur niet in te kunnen gaan op het verzoek van B&W een voordracht te doen voor deze nieuwe vacature 'vermits al degeene die door ons zijn aangezocht geworden om op de voordracht te worden geplaatst, voor die eer bedankt hebben. Er blijft ons alzoo niets anders over dan aan UEdede te verzoeken de bestaande vacature zonder onze voordragt maar te willen vervullen.'⁴⁸ Diezelfde dag stuurt de president, O.F. Greven, aan de raad een verzoek om hem als bestuurslid te ontslaan. De raad geeft gevolg aan dit verzoek en ontslaat de heer Greven eervol 'onder dankbetuiging voor zijne langdurige diensten als zoodanig aan de stad bewezen'⁴⁹.

Deze affaire wordt in mei 1856 afgesloten. In de twee vacatures, Greven en De Goeijen, worden tot bestuurslid benoemd Dr. C.L.P. Metelerkamp (met algemene stemmen) en Jhr. Mr. J.W. van Thije Hannes (12 tegen 1)⁵⁰.

In december 1856 stuurt het bestuur een concept voor het huishoudelijk reglement ter goedkeuring naar de raad⁵¹. Hierin zijn de werkzaamheden van het bestuur en de beambten beschreven en de regels voor opname en ontslag van de wezen. Na een langdurige gedachtewisseling tot in 1859⁵² stelt de raad het huishoudelijk reglement vast, waarbij het bestuur ook nog zijn zin krijgt doordat de functie van regentessen reglementair wordt vastgelegd⁵³. In 1864 wordt het aantal bestuursleden toch op vijf gesteld.⁵⁴

Conclusie wat betreft de relatie gemeenteraad en weeshuisbestuur

De botsingen tussen gemeenteraad en weeshuisbestuur overziend is mijn conclusie dat de regenten in de jaren vijftig het lastig vinden op de vingers gekeken te worden. Pas na lang aandringen presenteren ze hun jaarrekeningen in het format dat de raad wil. De raad krijgt met grote moeite zijn zin waar het leveranties aan het weeshuis door bestuursleden betreft. De vaststelling van het aantal bestuursleden leidt zelfs tot een ontslagaanvraag door de president van het bestuur. Maar de raad laat zich niet de kaas van het brood eten trekt uiteindelijk wel aan het langste eind.

De stadsheermeesters ook weeshuisarts?

Rond 1850 zijn dr. G.A. Ramaer (al vanaf 1840) en dr. J.I. Kisch stadsgeneesheer en ook heermester van het weeshuis⁵⁵. Er zijn echter twijfels bij Ramaer of zijn weeshuiswerk ook onderdeel is van zijn functie als stadsgenees-

kundige⁵⁶. Die twijfels zullen er niet zijn doordat de artsen geen blijken krijgen van waardering. In 1857 krijgt Ramaer een pendule en Kisch een zilveren inktkoker.⁵⁷ In 1858 wordt Ramaer lid van het bestuur.

November 1857 vraagt Ramaer aan de gemeenteraad ontslag als stadsdokter en als geneeskundige van het weeshuis. Het bestuur vraagt hem, ook al wordt hij vanaf 1858 tevens bestuurslid, die dienst te blijven vervullen gezien zijn belangstelling in het lot der wezen⁵⁸. Dat gebeurt kennelijk want in 1863 meldt hij schriftelijk daadwerkelijk te stoppen met zijn geneeskundige dienstverlening⁵⁹. Hij vraagt het gemeentebestuur de fungerende stadsgeneesheer, dr. Moll, hiervoor aan te stellen. B&W berichten dat het bestuur direct contact kan opnemen met die arts⁶⁰ en verwijzen daarbij naar art. 3 van de instructie voor de stadsgeneesheer uit 1860.⁶¹ ‘Zij bezoeken de liefdadige gestichten op verzoek van de besturen der inrichtingen en bewijzen verder dáár hunne diensten, waar zulks in het algemeen belang door het plaatselijke bestuur wordt noodig geacht.’ Het blijkt dat bestuurslid Luttenberg aan dr. Moll een toezegging heeft gedaan voor een honorarium⁶², kennelijk op eigen houtje. Want dr. Moll reageert niet mals⁶³ op een brief van het bestuur waarin hem de betrekking van geneesheer van het weeshuis wordt opgedragen, zonder overleg en zonder honorarium. Als bijlage stuurt hij zijn reactie mee die hij 10 februari aan B&W heeft gestuurd. Hij is er niet van overtuigd dat de instructie van 1860 ook tot een verplichting voor hem leidt; daarnaast ware het hem correct dat het weeshuisbestuur hem ook een honorarium zou toekennen, zoals ook vroeger gebeurde en zoals de Geneeskundige Commissie in 1861 aan B&W adviseerde. Moll wordt ondanks deze botsing weeshuisarts, maar in 1871 lopen de spanningen te hoog op. Hij wil, wegens het ambtsgeheim (of door drukte met vaccineren), regentessen geen informatie geven over een ziek weeskind. Het bestuur besluit voortaan van zijn diensten geen gebruik te zullen maken, iets dat de binnenvader aan Moll moet mededelen de eerstvolgende keer dat hij in het weeshuis komt. Dat schiet Moll echt in het verkeerde keelgat, waarop hij het bestuur schrijft⁶⁴ en zijn ‘bevreemding en verontwaardiging’ uit dat de ‘door U als knecht gebruikten vader van het weeshuis’ opdracht heeft gekregen hem ‘de dienst mondeling op te zeggen en als een deugniet weg te jagen’; dat vindt hij ‘eene handeling, die ik bij deze kwalificeer, als Uwer betrekking van regenten onwaardig en voor mij hoogst beleedigend, welke mijn diepe verachting opwekt en verdient.’ De nieuw benoemde geneesheer, dr. Kros, weigert de benoeming te aanvaarden, maar verricht wel diensten tot mei 1871⁶⁵.

De werkwijze is voortaan dat de instructie van 1860 niet leidt tot de verplichting voor de stadsgeneesheer ongevraagd medische dienst te verlenen aan enig gesticht van weldadigheid. Pas wanneer het bestuur het besluit neemt de hulp van de stadsgeneesheer te vragen, ontstaat er een verplichting.

1856- 1882 Personele zaken in het weeshuis

Binnenvader en binnenmoeder

De gezondheid van binnenvader Drenthen wordt in de jaren vijftig zo slecht dat het bestuur hem in 1856 ontslaat als onderwijzer en alleen nog als binnenvader handhaaft. Die beslissing gaat gepaard met vermindering van het jaarsalaris van /284 naar /200⁶⁶. Drenthen reageert op deze beslissing emotioneel; hij is ‘diep getroffen door het besluit van het bestuur’; hij heeft er niet van kunnen slapen en vraagt het bestuur: zijn de ‘verlichting van werk en inkorting inkomen bedoeld om zich van hem te ontdoen?’.⁶⁷

Waarschijnlijk zijn de verhoudingen daarna genormaliseerd. Drenthen ontvangt tenminste bij zijn 25-jarig dienstverband een zilveren tabakscomfoor⁶⁸. In 1859 gaat hij op eigen verzoek⁶⁹ met pensioen. Hij krijgt daarna een jaargeld van /150,-⁷⁰. Dat jaargeld is dus 3/4 van zijn jaarsalaris. Door zijn afscheid verliest hij de vrije kost en inwoning en de gratis medische verzorging. Van dit pensioen zal hij, vermoed ik, moeilijk hebben kunnen rondkomen.

Tussen 1857 en 1859 is niet duidelijk wie de functie heeft van binnenmoeder. Hoe het zij: het bestuur zoekt, nu Drenthen in 1859 vertrekt, een echtpaar voor de twee functies van binnenvader en –moeder. Die moeten zonder kinderen zijn voor wie ze nog moeten zorgen. De man moet bij voorkeur een onderwijsakte 2^e rang hebben of hoofdonderwijzer zijn⁷¹. Het echtpaar P. en H. Nederkoorn wordt in 1859 benoemd⁷².

Hulponderwijzer

Het bestuur heeft in de jaren 1857-1868 geen gelukkige hand in het aantrekken van hulponderwijzers. De meesten zijn maar korte tijd verbonden aan het huis. Onder hen zitten enkele bijzondere mensen. Het is de vraag of de spanningen (alleen) aan de onderwijzers te verwijten zijn.

Het begint al direct met de hulponderwijzer die aangetrokken wordt wanneer Drenthen in 1856 als onderwijzer wordt ontslagen en alleen als binnenvader in functie blijft. C. Tekkelenburg voldoet aan de in de advertentie beschreven voorkeur: hij is bekend met Frans en kan orgel spelen. Maar hij neemt, zonder overleg met het bestuur, ontslag omdat hij elders een betrekking heeft aanvaard. Het bestuur, over dit gedrag zeer ontevreden, is desondanks wel tevreden over zijn werk als hij ontslag krijgt⁷³.

Het tweede geval is een stuk vreemder: J. Keesenberg (1866-‘67). Hij heeft onvoldoende kleding en is onzindelijk; ook zijn beddengoed is besmet. Het is de kinderen ook opgevallen, notuleert de secretaris. De meester krijgt van het bestuur nieuwe hemden en zijn bed wordt gezuiverd. Maar bij de kinderen heeft hij geen respect en ontzag meer; ze kennen hem waarschijnlijk behoorlijk

goed omdat hij op de slaapzaal van de grote jongens slaapt. Als onderwijzer en opvoeder wordt hij niet geschikt bevonden en daarom wordt hij ontslagen⁷⁴.

Bij J. van Dijk, die Keesenberg opvolgt, lijkt het de spuigaten uit te lopen, omdat in zijn geval sprake is van insubordinatie jegens Nederkoorn. Wanneer kinderen over het eten hebben geklaagd, blijkt Van Dijk zijn onvrede geuit te hebben over het eten. Het bestuur neemt hem dat zeer kwalijk en ziet hem zelfs als oorzaak van de onaangename opmerkingen van de kinderen. Van Dijk mag zich in de bestuursvergadering verdedigen; uit de notulen blijkt dat hij al eerder geklaagd heeft over de manier waarop de binnenvader en –moeder hem zouden behandelen en omdat de vader zich bemoeit met zijn manier van lesgeven. Van Dijk zegt ook dat de vader de kinderen slaat. Nederkoorn laat in de vergadering een geheel ander geluid horen: Van Dijk zou hem, de moeder en de maitres met minachting behandelen. De regenten vinden dat Van Dijks bezwaren ‘op zeer aannemelijke gronden worden weerlegd’ en ontslaan Van Dijk, ook omdat hij regelmatig het huis verlaat zonder overleg met Nederkoorn. En nu komt het vreemde: hij wordt ontslagen, maar eervol wegens het door hem gegeven onderwijs en zijn omgang met de kinderen⁷⁵. Het lijkt er daarom op dat het bestuur enerzijds de binnenvader de hand boven het hoofd houdt om niet strijdig met de eigen instructies te handelen en anderzijds Van Dijk waardeert.

Vanaf 1873 is de gezondheid van de binnenvader Nederkoorn minder geworden⁷⁶ en worden van buiten onderwijzers aangetrokken. In 1878 doen enkele opmerkingen in de bestuursnotulen vermoeden dat het niet goed spoort tussen de binnenvader en de hulponderwijzer van dat moment, W.C. Beek. Nederkoorn wordt in april ter vergadering opgeroepen dat ‘het zeer wenschelijk is dat tusschen het personeel en bedienden eene goede harmonie en overeenstemming plaats heeft’. De hulponderwijzer is bij zijn sollicitatie aanbevolen⁷⁷ door een oud-wees die zelf hoofdonderwijzer is geworden; vooral zijn goede manier van omgaan met kinderen wordt genoemd. Beek heeft voorgesteld de voorlezingen op de zondagavond waar met name de jongens zich weerspannig gedragen, te schrappen zodat de kinderen langer kunnen uitgaan. Bij zijn toelichting zegt hij dat hij zich waarschijnlijk onder deze omstandigheden net zo zou gedragen. Het zijn de nadagen van binnenvader Nederkoorn en mijn indruk is dat het bestuur in deze opvoedingskwesties vooral luistert naar de onderwijzer⁷⁸. In april 1878 komt Nederkoorn dus in de bestuursvergadering waar hij zegt dat hij personeel altijd voorkomend behandeld heeft en dat, wanneer er ontevredenheid was, dit ‘aan het personeel heeft gelegen’⁷⁹. Een maand later blijkt de kwestie nog steeds te spelen. ‘De onenigheden welke somtijds tusschen de Binnenvader en de Hulponderwijzer’⁸⁰ zijn ontstaan, zijn het gevolg van het feit dat de onderwijzer te laat thuis komt. De regenten waren zich hiervan niet bewust en hadden dat graag eerder geweten. Het pijnpunt ligt bij de

twee onderwijzers Van Dijk en Beek waarschijnlijk in de regeling over de vrijheid van gaan en komen uit en in het huis. De binnenvader moet op de naleving ervan toezicht houden; kennelijk doet Nederkoorn dat trouw en waarschijnlijk niet alleen wat betreft het uitgaan van personeelsleden, maar ook waar het gaat om de gang van zaken in het huis. Dit blijkt spanningen op te leveren bij weeskinderen en beampten.

Binnenvader en beampten hebben weinig zelfstandigheid

Hiermee kom ik bij een meer algemeen probleem: de zeer beperkte zelfstandigheid van de personeelsleden. Dat is al duidelijk in de instructies. De binnenvader moet iedere morgen rapport uitbrengen aan de president. De naaimaitres moet iedere week overleggen met de regentessen over de werkdrachten aan meisjes. De onderwijzer moet met de binnenvader overleggen wanneer hij zondag weg wil⁸¹.

In 1870 vraagt Nederkoorn of hij in geval van brutaliteit, onordelijkheid, wangedrag enz. de kinderen direct mag straffen zonder eerst erover te overleggen met de president. Hij wil daarom ook een instructiewijziging. In eerste instantie gaat het bestuur daarin mee en vraagt het de binnenvader een concept daarvoor te maken⁸². Anderhalve week later ziet het bestuur toch geen termen aanwezig tot wijziging der instructie voor de bedienden. Wel krijgen vader, moeder en maitres de bevoegdheid kinderen direct te straffen bij brutaliteit, ongehoorzaamheid, wangedrag enz. De straffen worden limitatief genoemd: ‘één zondag thuis blijven’, ‘afzonderlijk in een vertrek zitten’, benevens ‘een dag op water en brood’. Ze moeten dit wel melden aan de president⁸³. Hun speelruimte blijft beperkt en het bestuur houdt vast aan de instructies.

Personeelsbeleid

Een belangrijke arbeidsvoorwaarde is dat alle inwonende personeelsleden -vader, moeder, onderwijzer, naaimaitres, werkmeid- vrije kost en inwoning hebben en gratis medische verzorging. Hierdoor wordt een inkomensvergelijking met andere beroepen nogal lastig.

De arbeidsomstandigheden moeten zwaar zijn geweest. Zo zijn de binnenvader en –moeder van vroeg tot laat in huis in de weer, vrijwel permanent.

Aan de andere kant is het bestuur redelijk scheutig met het geven van gratificaties aan de binnenvader; hij krijgt deze in het merendeel van de gevallen omdat hij regelmatig in de jaren zestig onderwijs moet geven als een hulponderwijzer vertrekt⁸⁴. De omvang ervan is niet kinderachtig: f50 terwijl zijn jaarwedde f234 is⁸⁵. Zelfs wanneer hij in 1869 alle onderwijs gaat geven krijgt hij een gratificatie van f100,- maar geen traktementsverhoging.

Vertrek van de laatste binnenvader en –moeder in 1882

In 1881 verlangen ‘vader en moeder Nederkoorn ontslag te krijgen wegens voortdurende ziekelijkheid en vleien zich met eenige tegemoetkoming, wijl ze anders bezwaarlijk kunnen leven’⁸⁶. Het bestuur verleent hun dat eervol ‘in aanmerking nemende den veeljarigen dienst en de nauwgezette plichtsbetrachting van Vader en Moeder’ en geven ‘eenig pensioen’ van f200 voor ieder⁸⁷. Wanneer ze in 1882 daadwerkelijk vertrekken geeft het bestuur hun een zilveren inktstel⁸⁸. De heer Nederkoorn overlijdt spoedig daarna, op 13 augustus⁸⁹.

Het inktstel voor binnenvader en –moeder Nederkoorn. Het is in 2017 weer in het bezit gekomen van Stichting Het Hervormd Weeshuis. (foto: Renate van den Bos)

1834-1882 Bestuurlijke zaken

Wanneer het gemeentebestuur een nieuw bestuurslid heeft benoemd, heet de president van het bestuur hem en zijn echtgenote van harte welkom in een officiële vergadering. De gebeurtenis heeft het karakter van een installatie. De president benadrukt daarbij dat in het bestuur van belang zijn: samenwerking en overeenstemming⁹⁰, ook bij moeilijkheden. Het bestuur is gericht op bevordering van het heil der wezen⁹¹.

Het doel dat het bestuur nastreeft blijkt uit genotuleerde toespraken van bestuursleden. Bijvoorbeeld bij de opening van de eerste vergadering van 1878 wanneer de nieuwe president, J.H. Schellwald (plaatselijk directeur van De Nederlandsche Bank), zegt: we beogen ‘nuttig werkzaam te zijn voor de materiele, morele en intellectuele ontwikkeling der wezen, met de wensch dat gezondheid, lust en kracht geschonken worde om bij vernieuwing, ook in dit jaar daartoe in staat te mogen zijn.’⁹² De toekomst van de wezen staat centraal.

Dat het de regenten ook om het welzijn van de kinderen gaat blijkt uit het besluit in 1871 om de maximumleeftijd bij binnenkomst te verhogen van 15 naar 17 jaar. Die kinderen zullen in het weeshuis een betere begeleiding krijgen dan wanneer ze uitbesteed worden.

Wanneer mevrouw Ramaer overlijdt in 1862 en dokter Ramaer daarom als bestuurslid afscheid moet nemen –een regent moet getrouwd zijn- blijkt uit de wederzijdse briefwisseling hoe de leden de onderlinge band ervaren als vriendschap⁹³.

Bestuursleden vinden hun werk aan ‘een der aanzienlijkste gestichten van liefdadigheid’⁹⁴ van belang maar moeilijk⁹⁵. In een verslag aan de gemeenteraad in 1855 steken ze zichzelf wel een pluim op de hoed door op te merken dat hun pogingen tot verbetering ‘niet ongezegd’⁹⁶ zijn gebleven.

Nieuwe bestuursleden worden na hun installatie in de vergadering voorgesteld aan de binnenvader en het personeel en daarna aan de kinderen. Aan de ambten wordt gevraagd met hen met ‘dezelfde achting, toegenegenheid en liefde’ om te gaan, waardoor ‘niet alleen de dikwerf moeilijke werkkring der leden veraangenaamd, maar ook ongetwijfeld den vooruitgang van het gesticht der Weezen bevorderd wordt’. De weeskinderen worden opgeroepen ‘tot bestendigen gehoorzaamheid, goed gedrag en liefde tot elkander, maar vooral tot hoogachting en dankbaarheid aan hunne Regenten en Regentessen die zoveel zij kunnen, de bevordering hunner maatschappelijke belangen zullen blijven bevorderen.’⁹⁷ Deze tekst uit 1862 wordt in notulen in 1869 opnieuw opgeschreven⁹⁸. Die geeft kennelijk goed weer hoe bestuurders hun rol zien.

De echtgenotes van de bestuursleden hebben een eigen rol en betekenis. Niet voor niets staat het bestuur in de jaren vijftig op het standpunt dat dit ook in het reglement wordt vastgelegd⁹⁹. De vrouwen hebben vooral taken op het terrein van de huishouding en de opvoeding van meisjes. Ze zijn al vanaf 1837 regelmatig bij de vergaderingen van de regenten en praten en besluiten mee over de huishouding en de voorstellen van de regenten met betrekking tot dier portefeuilles¹⁰⁰. Vanaf 1859 beoordelen ze ook de afrekening van de weeklonen van de meisjes omdat de thesaurier te weinig zicht heeft op de naaika-mer¹⁰¹. Vanaf 1862 hebben ze inspraak bij de vaststelling van het dubbeltal kandidaten dat aan de gemeenteraad zal worden voorgelegd. Het besluit is eenparig¹⁰².

1834-1882 Beheer van het gebouw¹⁰³

Uit de notulen van het bestuur, beschikbaar vanaf 1834, ontstaat het beeld dat het weeshuis in de jaren daarvoor minder goed onderhouden is. Dat hangt ongetwijfeld samen met de negatieve saldi in de exploitatie vanaf 1823. Tussen 1834 en 1855 wordt de achterstalligheid van onderhoud ingelopen. Het bestuur verbetert in projecten van een paar jaar de slaappleatsen en vernieuwt de ramen. In 1853 komt er gasverlichting in plaats van olielampen¹⁰⁴. In 1855 worden de secreten geheel vervangen. De keukenventilatie via de ramen wordt in

1858 aangepakt. In 1860 worden de bedsteden vervangen door ijzeren ledikanten. In 1862 komen er op de binnenplaats nieuwe privaten die op de riolering worden aangesloten. Deze gemeenteriolering is aangelegd wanneer de Kleine Aa overkluisd wordt tussen 1856 en 1859¹⁰⁵. Ook de urinoirs worden vervangen. Midden jaren zestig worden de slaapzalen verbeterd door een betere beluchting en verlichting en door een doelmatiger inrichting. Vanaf het midden van de jaren vijftig gaat het er kennelijk om de inrichting van het weeshuis bij de tijd te maken.

De provincie houdt zich ook bezig met het Hervormd Weeshuis. Dat heeft te maken met de Armenwet van 1854. Gedeputeerde Staten moeten toezicht houden op de financiën van instellingen van weldadigheid. Wanneer een provincieambtenaar in 1855 het weeshuis bezoekt is zijn verslag erg positief. Hij beschrijft een ruim en goed onderhouden gebouw dat goed verwarmd wordt. De naai- en leerlokalen zijn ruim en goed van meubels voorzien. Er is ook een speelplaats. In de slaapzalen op de 1^e verdieping staan bedsteden voor twee personen waartussen een lange gang loopt. De ziekenkamer is luchtig en fris. Hij is ook positief over de gezondheidszorg en de gezondheidstoestand.¹⁰⁶

In 1856, een van de zware epidemiejaren van cholera, constateert het bestuur dat de situatie onvoldoende is. 'De menigvuldige ziekten en andere ongesteldheden die in het gesticht geheerscht hebben'¹⁰⁷, hebben de behoefte duidelijk gemaakt aan ziekenzalen^a. De stadsgeneesheren dr. G.A. Ramaer en dr. J.I. Kisch hebben hiertoe ook geadviseerd. Het bestuur vraagt aan Gedeputeerde Staten van Overijssel toestemming een nieuwe ziekenzaal voor jongens en meisjes te bouwen en een 'locaal voor reconvalescentie'. Het bestuur benadrukt de urgentie nu zich 'bij de vele andere lijders ook de zoogenoemde cholera [...] in dat gesticht openbaarde waardoor wij in groote verlegenheid werden gebracht om de lijders in afzonderlijke vertrekken te doen verplegen'.¹⁰⁸ Gedeputeerde Staten gaan hiermee akkoord¹⁰⁹ en ook met een hypothecaire lening ad f1.200,-¹¹⁰.

Al tijdens de epidemie van 1866 wordt het water in het weeshuis eerst gekookt voordat het mag worden gedronken. Deze verbeteringen in het Hervormd Weeshuis passen bij de landelijke tendens. Vanaf het midden van de 19^e eeuw gaat het door verschillende oorzaken beter met de financiën van weeshuizen. Het aantal te verzorgen wezen neemt af. Er is financiële ruimte om weeshuizen op te knappen¹¹¹.

^a In 1855 zijn drie wezen in huis overleden en in 1856 twee, een aantal dat niet van epidemische omvang lijkt te zijn.

Eind jaren zeventig Ingrijpende veranderingen

Schoolwet van 1878 leidt tot einde van de weeshuisschool

In 1878 krijgt Nederland een nieuwe Schoolwet. Deze stelt hogere eisen ten aanzien van gebouwen, materialen en leerkrachten. Zo wordt de klassengrootte verlaagd van 70 naar 40 leerlingen. Gemeentebesturen krijgen een grotere verantwoordelijkheid om de verbetering van het onderwijs te realiseren.

Door de wet van 1878 verbetert de kwaliteit van het onderwijs. Enerzijds wordt meer rekening gehouden met de leeftijdsfasen van de kinderen¹¹², anderzijds worden ook onderwijsmethoden veranderd, meer in de richting van aanschouwelijk onderwijs met behulp van telraam, meetlat, gewichten, globe, wandplaten¹¹³. De gemeenten moeten nu meer investeren in schoolgebouwen en onderwijsvoorzieningen. Maar daarvoor worden ze gecompenseerd. Instellingen voor bijzonder onderwijs moeten aan dezelfde eisen voldoen maar krijgen die compensatie daarvoor niet¹¹⁴. Tot deze groep behoren ook weeshuisscholen¹¹⁵.

In sommige weeshuizen in Nederland, bijvoorbeeld in Groningen, wordt de beslissing genomen de eigen weeshuisschool op te heffen en de kinderen naar regulier onderwijs te laten gaan¹¹⁶. De betekenis van de nieuwe wet wordt ook in de Zwolse bestuursvergaderingen besproken. Daarbij gaat het zowel over de vraag welk onderwijs het beste is voor leerlingen als over de interne onderwijsorganisatie in huis. Deze probleemstelling wordt bondig samengevat in de notulen van 24 januari 1877. 'Na uitvoerige bespreking waren enkele leden van gevoelen om [...] de meest geschikte leerlingen naar de openbare scholen over te plaatsen, terwijl andere leden, om verschillende gewichtige redenen van oordeel waren, het onderwijs op den bestaanden voet door het aanstellen van een hulponderwijzer voort te zetten.' Het bestuur kiest er toch voor een nieuwe onderwijzer aan te stellen. Besloten wordt een advertentie te zetten. In 1878 is er weer een vacature, op de advertentie waarvan geen sollicitant reageert. Een vroegere onderwijzer heeft eerder al geadviseerd de kinderen naar onderwijs in de stad te laten gaan. Het bestuur noemt als voordeel daarvan dat de kinderen meer in het werkelijke leven komen te staan. Het nadeel is dat kinderen meer op straat komen waar ze ook leren wat 'beter niet geleerd was'.¹¹⁷ Het bestuur bewandelt nu twee wegen: er wordt weer een onderwijzer gezocht (die hoeft niet te beschikken over de hoofdkante) en er wordt onderzocht wat nodig is om de kinderen op het onderwijs in de stad te kunnen plaatsen.

Het vertrek van het echtpaar Nederkoorn in 1882 leidt uiteindelijk tot de beslissing te stoppen met de weeshuisschool en alle wezen tot 12 jaar naar het onderwijs in de stad te laten gaan.

Nieuwe visies op wezenopvang hebben nog geen invloed

De traditionele opvang in gestichten wordt aan het eind van de eeuw in Nederland met steeds meer argwaan beoordeeld. Een pleeggezin zou een betere mogelijkheid zijn door de huiselijke sfeer en meer persoonlijke aandacht die ruimte geeft voor de emotionele ontwikkeling¹¹⁸. De vraag welk van beide het beste is, een gezin of een instelling, dateert al vanaf begin 19^e eeuw, toen de Zwitserse pedagoog Pestalozzi (1746-1827) het belang benadrukte dat kinderen kunnen spelen in een huiselijke sfeer¹¹⁹.

Ten aanzien van weeshuizen zijn twee verenigingen actief: de Vereeniging in het Belang der Weezenverpleging (1869-1884) en de hieruit voortgekomen Maatschappij tot Opvoeding van Weezen in het Huisgezin (opgericht in 1874) van ds. Scheltema. Deze laatste noemt gestichten als een weeshuis ‘*doodskisten der levenden*’¹²⁰. Hij vindt dat het bij de opvoeding van kinderen niet alleen gaat om leren van discipline, maar dat er ook en juist aandacht nodig is voor gewetensvorming. Dat kan beter in een situatie waarin ruimte bestaat voor emotiona-liteit, gevoel en warmte¹²¹. Sommige voorstanders van gezinsopvoeding zien gestichten als een noodzakelijk kwaad en tegelijk als een plaats waar kinderen als in een gezin kunnen worden opgevoed; ze kunnen een grotere tucht bieden¹²².

Deze verschillende opvattingen leiden ertoe dat de ‘meer normale’ kinderen, onder wie wezen, in de loop van de tijd eerder naar voogdijgezinnen gaan en de moeilijker opvoedbare kinderen naar inrichtingen¹²³.

Al snel na 1869 neemt het bestuur kennis van de nieuwe ideeën van de Vereeniging in het Belang der Weezenverpleging. Een circulaire daarvan komt ter sprake in een vergadering in 1870. Het bestuur vindt het belangrijk deel te nemen aan het onderzoek naar de aard en de werking van de wezenverpleging. Er gaan twee bestuursleden naar die vergadering. Ze doen daarvan ook verslag in een bestuursvergadering maar wat ze zeggen wordt niet genotuleerd. Het bestuur vult de enquête nauwgezet in¹²⁴ waarmee de vereniging zicht wil krijgen op het doel en de wijze van opvoeden in weeshuizen en de resultaten daarvan. Het bestuur schaft ook een boekje over weeshuizen aan dat geschreven is door Scheltema¹²⁵.

Bestuursleden bezoeken de vergadering van de Vereeniging in het Belang der Weezenverpleging trouw. Bij de jaarvergadering 1875 die in Zwolle wordt gehouden in de Groote Sociëteit, zijn alle regenten en regentessen aanwezig. Hier is informatie uitgewisseld over voeding, kosten daarvan en de organisatie van de maaltijden.

In 1877 vraagt de Vereeniging in een circulaire om een petitie aan de minister van Justitie te steunen inzake een wetsontwerp voor het Burgerlijk Wetboek om de voogdij van weeshuisregenten beter te regelen¹²⁶. Er is niet genotuleerd of het bestuur in dezen iets onderneemt.

Uit de verschillende acties en besluiten van het bestuur valt af te leiden dat het daadwerkelijk op de hoogte wil blijven van nieuwe ideeën. In de besluiten rond de nieuwe organisatie is daarvan overigens niets te merken.

1882 Nieuwe organisatiestructuur

In de notulen in 1880 is voor het eerst sprake van een bestuursvisie op de organisatie. Het is duidelijk dat de gezondheid van binnenvader Nederkoorn slecht is. De eisen van de Onderwijswet 1878 zijn bekend. Die stelt veel hogere eisen aan de onderwijzer en brengt ook hoge kosten met zich mee.

Het bestuur kiest ervoor de kinderen naar lager onderwijs in de stad te laten gaan. Het overweegt, nu de binnenvader geen onderwijs meer geeft, de organisatie van het weeshuis veranderen. Het informeert in andere steden hoe soortgelijke veranderingsprocessen zijn verlopen. In Den Haag is een man aangesteld als directeur terwijl de vroegere directrice aanbleef. Directeur en directrice voelen zich hier beiden verantwoordelijk voor het geheel en laten zich niet tegen elkaar uitspelen.¹²⁷ De reactie van het Hervormd Weeshuis in Den Bosch is bewaard bij ingekomen stukken¹²⁸. Toen daar de binnenvader overleed is zijn echtgenote binnenmoeder gebleven en is een nieuwe man als directeur aangetrokken. Na vier jaar ervaring vindt het bestuur in Den Bosch dit ‘een zeer gelukkige keuze’. Beiden zijn ongetrouwd en er is een groot leeftijdsverschil. Het is van groot belang dat ze ‘hun eigen ik’ niet ‘op de voorgrond’ stellen maar het belang van de inrichting. Voordeel is ook dat een ongetrouwde eenvoudiger te ontslaan is. De vrouw is er vooral voor het huishouden en de meisjes. De man voor de administratie en de jongens. Ze zijn samen verantwoordelijk voor het geheel. In zijn beslissing over de toekomst neemt het Zwolse bestuur deze overwegingen mee. Beide positieve berichten geven de doorslag en de regenten kiezen voor een nieuwe organisatiestructuur met een vrouw aan het roer die bijgestaan wordt door een onderdirecteur.

Voor het eerst krijgt een vrouw de leiding, de naaimaitres *meijuffrouw*^a A. van Dam. De formele verandering wordt benadrukt door haar directrice te noemen. Dat het bestuur haar desondanks in de notulen met *moeder* blijft aanduiden, geeft aan dat het bestuur wel uitgaat van een formele verandering maar niet van een culturele omslag.

Naast de directrice komt er een onderdirecteur. In plaats van een ‘naaimaitres’ komt er een naaijuffrouw. Voor de kleine kinderen wordt een nieuwe beambte aangesteld, de kindermoeder. Voor huishoudelijke klussen, de zorg voor de kachels, de dagelijkse orde in het huis en de schoonmaak komt er een portiersechtpaar.

^a Ik gebruik deze ouderwetse term omdat die in bestuursnotulen wordt gehanteerd.

De weeshuisleiding rond 1900; moeder Van Dam zit in het midden (Collectie Overijssel)

Reglement en instructies in 1882

In het Huishoudelijk Reglement van 1882 zijn wat de kinderen betreft de kernwoorden: gehoorzaamheid (zoals in 1833), verboden (precies gelijk aan die van de 18^e eeuw), bescheidenheid, beleefdheid, voorkomend gedrag ook jegens elkaar. Je kunt alle gewenste gedragingen rangschikken onder de noemer ‘burgerlijke deugden’.

De directrice

Haar taak, beschreven in het Huishoudelijk Reglement van 1882, komt overeen met die van de vroegere binnenvader wat betreft de algehele leiding over het huishouden: de directeur (deze kan ook een vrouw zijn) ‘is belast met beheer, toezicht, regeling en uitvoering van de dagelijkse huishouding en met de zorg voor de naleving van de voorschriften en bepalingen door het personeel en de kinderen’.

Voor haar zijn geen instructies bekend. Zij is in een deel van de bestuursvergaderingen aanwezig en geeft dan informatie over de gang van zaken in huis en over de kinderen. Met de regentessen overlegt ze over de zaken die het huishouden betreffen.

De onderdirecteur

De onderdirecteur, ook wel aangeduid als ‘beambte jongensafdeling’, heeft dezelfde verantwoordelijkheid als de onderwijzer vanaf 1833 wat betreft de jongensafdeling, inclusief het slapen in de jongenszaal. Ook zorgt hij voor de registratie van de dagelijkse uitgaven, kleding, levensmiddelen en brandstoffen en het bijhouden van het Kinderboek¹²⁹. In 1887 wordt zijn instructie¹³⁰

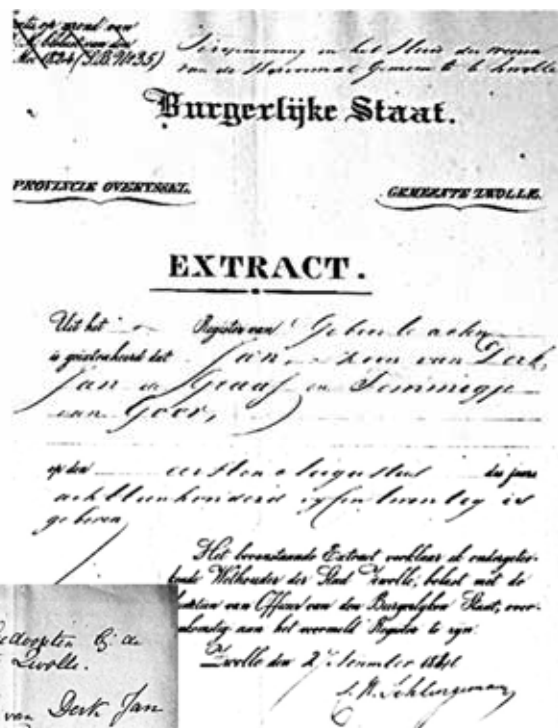
aangevuld met taken die de vroegere onderwijzer ook had, zoals bijhouden van de bibliotheek; het waken tegen vloeken, kaartspelen (om geld), ongepaste uitdrukkingen, sterke drank en roken. Vanaf 1917¹³¹ heeft hij ook direct overleg met verschillende regent(ess)en die een van zijn taken in hun portefeuille hebben.

De naaijuffrouw

In het Huishoudelijk Reglement van 1882¹³² worden voor haar verplichtingen opgenomen die overeenkomen met die van de maitres in 1833: naailes en begeleiding van meisjes, inclusief slapen op de meisjeszaal. In 1896¹³³ komt daarbij de zorg voor de kinderen na schooltijd.

De kindermoeder

De kindermoeder is een nieuwe functie. Ze heeft de zorg voor de kleine kinderen¹³⁴. Expliciet wordt gesteld dat bij het baden op zaterdag ‘de jongens natuurlijk afzonderlijk’ in bad gaan.

Geboortebewijs¹

Extract uit het Protocol der Gedopten B. en Nieuwduich-Nov. Gemeente te Zwolle.

1825 den 14 Aug. Jan, Zoon van Jock Jan de Graaf en Semmege van Goor.

1829 den 22 Sep. Alberta Maria, Dochter van Jock Jan de Graaf en Semmege van Goor.

1831 den 24 April Gerretje, Dochter van Jock Jan de Graaf en Semmege van Goor.

1833 den 13 Oct. Semmege, Dochter van Jock Jan de Graaf en Semmege van Goor.

Abgegeven te Zwolle den 26 November 1840, op last des Winkeraeds, voorzitter, G. H. Vanden, Secre.

Doopbewijzen Hervormde gemeente²

3.3 1834-1882 Regenteske zorg voor de kinderen

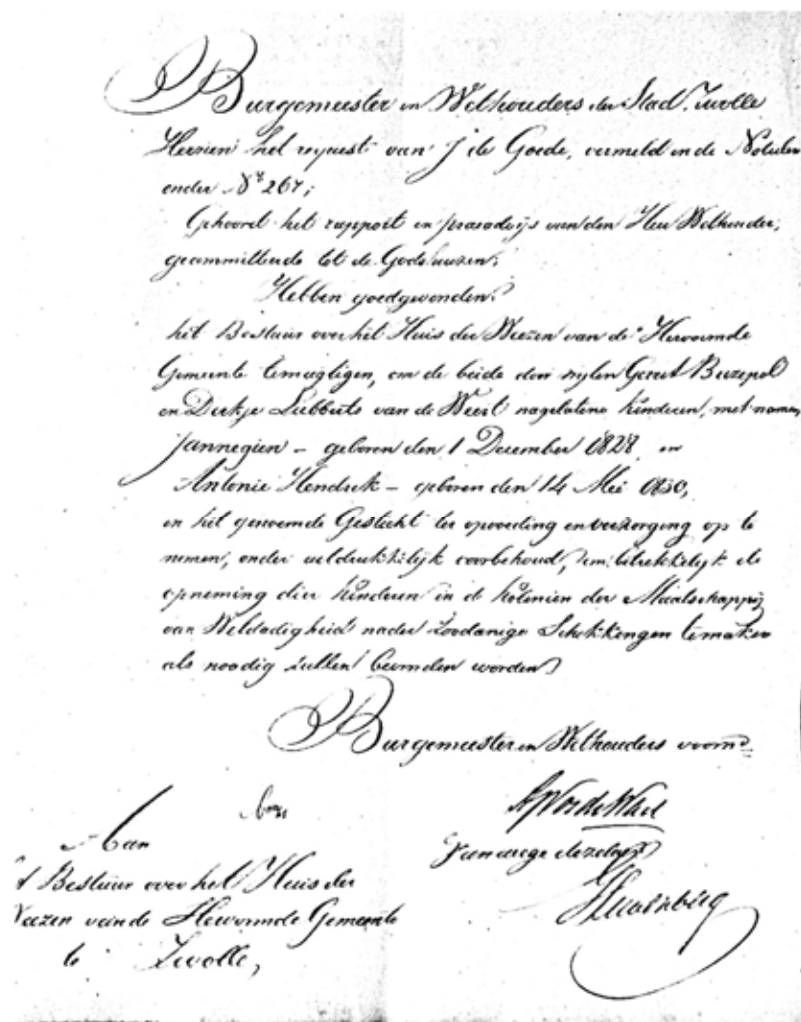
De toelating

De toelatingsprocedure in de 19^e eeuw is structureel niet echt anders dan in de 17^e eeuw. Voogden vragen toelating voor een of meer wezen tot het weeshuis. Formeel doen ze dat bij het stadsbestuur. De vereiste documenten worden overgelegd: bewijs dat het kind geboren is in Zwolle en gedoopt binnen de hervormde gemeente Zwolle, een eventueel bewijs over de verblijfsduur van ouders in Zwolle en –dat is anders dan in de 17^e eeuw– een bewijs van inenting tegen koepokken (of een schrijven dat er niet is ingeënt). De documenten worden beoordeeld; soms wordt onderzocht of ouders bedeed zijn geweest. Indien alles in orde is machtigen B&W het bestuur betrokken(n) op te nemen³. Soms wordt eerst nog onderzoek gedaan naar de goederen ‘waaruit zij kunnen worden opgevoed’ of ‘wier grootouders [...] in staat [zijn] om dezelve op te voeden’.⁴

Bewijs koepokinentingsbewijs, NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 7, 27.06.1845

In de hierna opgenomen brief van B&W van 27 februari 1840 krijgt het bestuur de mogelijkheid om de toegelaten kinderen, als het nodig wordt gevonden, in de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid in Veenhuizen op te laten nemen. De brief is ondertekend door gemeentesecretaris G. Luttenberg die ook bestuurslid is van het Hervormd Weeshuis.

Brief B&W met machtiging aan het bestuur, NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 2, 27.02.1840

Besluiten over verzoeken tot toelating

De besluiten met betrekking tot opname liggen formeel altijd bij de gemeenteraad en B&W. Daar ligt ook de verantwoordelijkheid voor afwijkingen van het reglement, niet alleen formeel maar ook inhoudelijk. De regenten nemen beslissingen binnen het kader van het geldende reglement.

In deze paragraaf ga ik in op de 10 gevallen van toelating waarin afwijzing terecht zou zijn geweest. De 21 besluiten waarin de reden tot afwijzing

conform het reglement is geweest, stel ik aan de orde om te achterhalen welke redenen het meeste voorkomen.

Toelating hoewel ...

Voor de tien besluiten waarin afgeweken wordt van de strikte regels tot afwijzing zijn de volgende redenen genoemd in de notulen van het bestuur.

- Doordat de vader schippersknecht was, is het onmogelijk dat hij ten minste tien jaar voor zijn overlijden onafgebroken in Zwolle heeft gewoond. B&W willen daarom een uitzondering maken, omdat het 'zijn bedoeling is geweest zijn domicilie dezer Stad te blijven behouden'.⁵
- Twee ouderparen zijn wel bedeed geweest maar niet permanent⁶ of alleen met medicijnen⁷. Bij de laatste adviseert ook het Armbestuur wel toe te laten.
- Bij vier aanvragen kunnen de grootouders hun kleinkinderen financieel niet onderhouden en worden de weeskinderen opgenomen. Eén van hen wordt zelfs toegelaten terwijl zijn ouders korter dan het reglement eist in Zwolle hebben gewoond en bedeed zijn geweest⁸.
- Wanneer in 1875 een kind ouderloos achterblijft omdat de moeder is overleden en de vader naar Indië is gegaan, wordt deze (half)wees ook toegelaten⁹.
- In twee gevallen is niet te achterhalen waarom kinderen toch worden toegelaten. De regenten en B&W twijfelen er in deze gevallen aan of opname wel verstandig is: zo nodig mag het bestuur de kinderen doorsturen naar de Koloniën van Weldadigheid¹⁰.

Op het terrein van de godsdienstige beperkingen (alleen hervormden worden toegelaten) is het opmerkelijk dat kinderen uit een gemengd huwelijk wel toelaatbaar zijn indien ze in de hervormde gemeente zijn gedoopt en daar hun godsdienstige opvoeding hebben gekregen. Ook dit besluit is uiteindelijk genomen door B&W¹¹. In één geval worden wezen afgewezen omdat de langst overlevende ouder, de moeder, niet hervormd was¹².

Afwijzingen

In de periode 1834-1882 vormen die 21 weigeringen 7,3% van het totaal aantal aanvragen (289). Er zijn geen vergelijkbare gegevens van andere weeshuizen zodat niet te concluderen is of dit veel of weinig is. De gronden bij de 21 keer waarin een verzoek tot opname wordt afgewezen, zijn:

- zes ouderparen zijn onvoldoende of niet geworteld in de Zwolse samenleving omdat ze minder dan de reglementair vereiste tijd in Zwolle hebben gewoond;¹³
- vier hebben Zwolle niet als domicilie van onderstand.¹⁴ Onder deze afwijzing is een schrijnend geval: de vader is tussen 1821 en 1829 in het

garnizoen in Gent gelegerd geweest en is na de Belgische Opstand in 1830 'weder herwaarts'¹⁵ gegaan. De kinderen van iemand die zich heeft ingezet voor 'de nationale zaak' worden feitelijk daardoor aan de armenzorg overgeleverd;

- zeven keer is de reden dat de ouders bedeed zijn geweest;¹⁶
- vier wezen zijn te oud;¹⁷
- in twee gevallen kunnen de grootouders de zorg voor hun kleinkinderen op zich nemen.¹⁸

Bij elkaar zijn dit 23 redenen tot afwijzing terwijl 21 keer niet in een aanvraag is bewilligd. De verklaring hiervoor is dat bij 2 afwijzingen twee redenen zijn genoemd.

Van één gezin worden de kinderen na een uitvoerige gedachte- en briefwisseling tussen het bestuur en B&W toch niet geplaatst. Ik ga op deze casus uitgebreider in. Enerzijds omdat die zich voordoet in 1835, het tweede jaar van het nieuwe bestuur, wanneer het bestuur zijn piketpaaltjes nog moet slaan; en dat doet het bestuur met een stevige hamer. Anderzijds omdat het bestuur zich beroept op de geschiedenis van het weeshuis. B&W hebben de regenten op 20 juni schriftelijk gemachtigd de twee weeskinderen Gustavus op te nemen. De regenten doen uitvoerig onderzoek en schrijven B&W op 19 augustus dat het echtpaar uit de openbare onderstand zijn bedeed geweest en dat de kinderen 'nu nog door de armstaat verpleegd worden. [...] Deze omstandigheid is onzes inziens in dezen beslissend. Het stond van oudsher vast, en is bij deze Stadsingezetenen als 't ware van openbare bekendheid, dat de kinderen, die of zelve of wier ouders door den armenstaat zijn bedeed geworden, geen aanspraak kunnen maken om in dit Huis te worden opgenomen, gelijk dan ook de oude instellingen van dit Weeshuis kennelijk op dit beginsel zijn gebouwd.' Het bestuur wijst op een mogelijke precedentwerking en op het risico dat plaatsing een aanzuigende werking heeft: 'de bovenmate groote toevloeiing van kinderen [...] zoude den ondergang van dit Godshuis zeker na zich slepen.'¹⁹ Wanneer Het Gemengd Armbestuur op 24 oktober meldt dat de ouders slechts bedeed zijn met medicijnen en turf in de strenge winter, waarschuwt het bestuur in december B&W: 'Het is een vaste regel, EdelAchtbare Heeren! dat de uitzonderingen [...] niet moeten geëxtendeerd worden, maar van strikte toepassing zijn'²⁰. Daar komt bij dat de twee kinderen behoren tot de meest verwaarloosde kinderen van de stad en zijn groot gebracht 'in lediggang, straatlopen en bedelen'. Indien B&W de wezen toch willen plaatsen in het weeshuis, 'dat wij dan mogten worden gemagtigd, om het zelve in de etablissementen der maatschappij van weldadigheid te mogen doen opvoeden.'²¹ Hoewel aan het gezin alleen geneeskundige hulp is gegeven en turf bij een erg strenge winter, vinden B&W in tweede instantie plaatsing in de koloniën van de Maatschappij

van Weldadigheid beter. Ze herhalen in hun besluit de redenen die het bestuur gebruikt heeft.²² En zo geschiedt! Deze casus versterkt mijn eerder gegeven voorlopige conclusie dat B&W een ruime interpretatie kunnen geven van de toelatingsmogelijkheden. En terzijde: het valt op dat B&W in hun brieven uitvoerig citeren uit ontvangen brieven van het Armbestuur en de regenten. Zo zorgen ze voor transparantie van en draagvlak voor hun besluit.

De toe- en afwijzingen overziende trek ik de conclusie dat de regenten sterk geneigd zijn zich aan de regels te houden en dat B&W, ondersteund door de gemeenteraad, daarin reukelijker zijn. In de meeste gevallen accepteert het bestuur de ruime interpretatie van B&W en raad.

Aanvraag tot toelating van lutherse weeskinderen

Er is één aanvraag tot plaatsing die buiten het gemeentebestuur om door de regenten zelf wordt afgehandeld. In 1867 vraagt de kerkenraad van de Evangelisch Lutherse Gemeente vier lutherse weeskinderen op te nemen in het weeshuis, eventueel op basis van een vergoeding. Ze hebben meerdere overwegingen voor dit verzoek. De lutherse gemeente is te klein om zelf een weeshuis te stichten. De kerkenraad wil dat weeskinderen hartelijk behandeld worden en met verstand en takt. Bij de uitbesteding in burgergezinnen worden ze gebrekkig verzorgd en dat is lichamelijk en geestelijk nadelig voor de kinderen. Kinderen van verschillende protestantse gezindheden kunnen heel goed in één huis wonen. De kerkenraad wil wel dat deze kinderen lutherse catechisatie kunnen blijven volgen. Het bestuur van het Hervormd Weeshuis is gauw klaar met dit verzoek omdat zo'n plaatsing in strijd is met het reglement²³. Ik zie in de opmerking over een hartelijke behandeling met verstand en takt als een aanwijzing dat de handelwijze in het Hervormd Weeshuis daarbuiten geëvalueerd wordt.

Niet toegelaten noch toelaatbaar

Wanneer een weeskind door verwanten opgevangen kan worden of wanneer het zelf over een vermogen komt te beschikken waarmee in zijn opvoeding kan worden voorzien, krijgt het geen toegang tot het weeshuis.

Indien wezen om reglementaire redenen niet toegelaten kunnen worden en niet over eigen vermogen beschikken, krijgen ze als minderjarigen (in de 19^e eeuw: onder de 23 jaar) te maken met de armenzorg. De meest waarschijnlijke oplossing is dan uitbesteding en die staat niet goed bekend. Uitbesteding is vaak geregeld door plaatsing op een boerenbedrijf of op een plek waar behoefte bestaat aan goedkope arbeidskrachten.

Aantallen per jaar toegelaten weeskinderen tussen 1834 en 1882

Er is in negen jaar tussen 1834 en 1882 sprake van een instroom van 10 of meer wezen. Dat zijn er veel vergeleken met de 2e helft van de 18e eeuw. Toen werden in slechts één jaar (1762) zoveel wezen opgenomen. Het is vooral cholera die in de 19e eeuw een hoge tol eist.

Het ziet er naar uit dat de Zwolse bevolking in de 19e eeuw meer kwetsbaar is dan in de 18e eeuw. Sociaal staat Zwolle er niet sterk voor en de leefomstandigheden zijn slecht. De huisvesting is ondeugdelijk en de sanitaire voorzieningen slecht. Het dagelijks menu van brood en aardappelen is weinig gevarieerd²⁴. Slechts zeven van de 35 openbare waterpompen in Zwolle leveren 'vrij goed'²⁵ drinkwater. In de gezondheidszorg bestaat er nog geen inzicht in de oorzaken van ziekten als cholera, pokken, dysenterie en tyfus. Dat cholerabesmetting samenhangt met de kwaliteit van water is in de 2^e helft van de 19^e eeuw wel duidelijk.

Des te opvallender is het dat in het weeshuis dat aan de Kleine Aa ligt, het aantal sterfgevallen in de jaren van een choleraepidemie beperkt is. Dat is het algemene beeld wat de sterfte betreft: alleen in 1855 en 1880 sterven meer dan 2 wezen, namelijk 3. In het weeshuis worden rond 1870 verschillende maatregelen genomen op het terrein van hygiëne; die heb ik al eerder beschreven.

1834-1882: Dagelijks leven in de beslotenheid van het huis

Zorg voor elkaar

Vanaf het midden van de 19^e eeuw wordt duidelijk dat bestuursleden meer persoonlijk betrokken raken bij ingrijpende gebeurtenissen. In 1861 besluit het bestuur, na het overlijden van een weeskind, dat een of meer regenten en weeskinderen op de begraafplaats aanwezig zullen zijn.²⁶

Kleding

De kledingvoorschriften zijn dat de kleding eenvoudig en zindelijk²⁷ moet zijn. In 1834 bepaalt het bestuur dat jongens boven de 16 voortaan een lange broek mogen dragen²⁸. Waar de weeskinderen ook zijn, ze moeten de wezenkleding dragen zolang ze een toelage ontvangen van het bestuur en dus onder toezicht van het bestuur staan, ook wanneer ze tijdens hun opleiding in een kosthuis verblijven.²⁹

Ik heb één uitzondering in deze periode gevonden, uit 1879: weesjongen Geert Pon is al hulponderwijzer en hij krijgt burgerkleding om daarin te kunnen solliciteren³⁰.

In de kleding van zowel van de meisjes als van de jongens wordt onderscheid gemaakt naar leeftijd. Uit de foto's van de kinderkamer, de grote-meisjes- en grote-jongenskamer blijkt dit duidelijk.

De meisjes en jongens tot 12 jaar wonen samen in één afdeling. Bij hen zijn de hoofdjes kaal gehouden dan wel kort geknipt: een maatregel tegen hoofdluis.

De kinderen van de kinderkamer rond 1900 (Collectie Overijssel)

De grote meisjes en jongens dragen hun zondagse kleding. Opvallend bij de grotere jongens is dat zij allen een horlogeketting hebben.

De grote meisjes met 'Moeder' Van Dam rond 1900 (Collectie Overijssel)

De grote jongens rond 1900 (Collectie Overijssel)

Voeding

Dankzij een enquête van de Vereeniging in het Belang van Wezenverpleging uit 1875³¹ is er nauwkeurige informatie over de dagindeling wat betreft de maaltijden en het menu. De dagindeling komt overeen met wat in bijlage 4 daarover staat voor 1883.

Er is vier maal daags een maaltijd. Bij het ontbijt, om 8 uur, krijgen de wezen boterhammen van tarwe en roggenbrood met koffie. Jongens die al eerder naar hun werk gaan krijgen vooraf te eten. Het middagmaal begint om 12.30 uur.

's Zomers bevat het menu aardappelen, groente, vlees en vet en één maal per week spek. 's Winters is er op maandag soep met worst of bruine bonen met gebraden vlees. Om 5 uur 's middags is er een tussenmaaltijd van boterhammen met koffie. Het avondmaal is voor de kleintjes om 19.00 uur en voor de groten om 21.00 uur. Dan wordt een brij van karnemelk met gort en siroop opgediend.

Omdat het aantal weeskinderen is gedaald en de financiële toestand het toelaat, wordt vanaf 1869 vier keer per week vlees geserveerd in plaats van drie keer. Het bestuur wil namelijk 'krachtiger voedsel' geven³². In 1875 wordt zelfs alle dagen 1½ ons vlees per persoon gegeven 'ter bevordering van de gezondheid'³³.

In het al meermalen genoemde provincieonderzoek in 1855 staat dat het middagmaal 'zeer ruim en zeer goed genoeg' is. Er wordt opgemerkt dat de voorraadkamer gezonde en voedzame levensmiddelen bevat³⁴.

In deze tijd wordt toch een enkele keer in het bestuursverslag melding gemaakt van klachten over het eten. In 1868 vindt het bestuur klachten van kinderen over het eten ongepast en ongegrond: bestuursleden gaan zelf proeven, vinden de kwaliteit goed en delen hun conclusie zelf mee aan de wezen in de eetzaal³⁵.

Een jaar later is er een soort opstand wanneer wezen, onder invloed van de grotere jongens, geen soep willen eten. Er komt een dubbele straf: de aanstichters mogen vier zondagen niet uitgaan en het eten dat de wezen weigerden maar dat door het bestuur goed is bevonden, wordt de volgende dag weer voorgezet³⁶.

Bont maken drie weesjongens het -Gerrit Hageman, Willem Hissink en Jan Janssen- door vlees en spek waarover ze klaagden, de zaal in te gooien³⁷. Hun straf is niet vermeld.

Overigens, de klachten over de soep en sommige maaltijden zijn niet helemaal ten onrechte: in de enquête van 1875 meldt het bestuur dat de tegenzin tegen de soep reden is geweest om de soep af te schaffen en dat aardappels zijn toegevoegd aan bruine bonen.

Het zijn de nadagen van echtpaar Nederkoorn. Omdat ook in personeel opzicht deze tijd niet zonder spanning is in het weeshuis is het mogelijk dat hun bewind ook op dit punt te wensen overliet. Meer dan een veronderstelling is het niet.

Onderwijs en opleiding

Onderwijs

In het begin van de 19^e eeuw is de invloed van Het Nut op de kwaliteit van het Zwolse onderwijs groot³⁸. Zij is zoals in het algemeen in Nederland gericht op het aanleren van algemeen christelijke en maatschappelijke deugden. Ik heb niet kunnen vinden of het onderwijs in het weeshuis ook hierdoor te kenmerken is. Het onderwijs in het weeshuis zal vrijwel zeker standsonderwijs zijn geweest, net als alle onderwijs in Nederland tot in de 2^e helft van de 19^e eeuw³⁹.

Met de Onderwijswet 1857 wordt intellectuele vorming belangrijker dan morele vorming zoals in de 1^e helft van de 19^e eeuw⁴⁰. Onderwijs dient meer ter voorbereiding op het werken in de maatschappij⁴¹. In sommige liberale kringen wordt onderwijs zelfs gezien als middel om maatschappelijk op te klimmen⁴². Vanaf 1857 wordt in Nederland ook aangedrongen op lichamelijke opvoeding op school. Het onderwijzersberoep wordt maatschappelijk meer gewaardeerd⁴³.

De jonge kinderen in het weeshuis krijgen gedurende zes uur per dag les van de onderwijzer van de tweede rang in de vakken lezen, schrijven, rekenen, aardrijkskunde en geschiedenis. De jongens die overdag in de leer zijn bij een

baas, en de meisjes die op de naaischool in het weeshuis zitten, krijgen 's avonds twee uur les.

In de bestuursnotulen wordt tot de jaren zeventig weinig aandacht gegeven aan de inhoud of kwaliteit van het onderwijs op de weeshuisschool. Wel aan de voorzieningen: het bestuur past het gebouw aan aan nieuwe onderwijsseisen: zo komt er in 1867 een nieuw schoollokaal⁴⁴.

Eind jaren zestig blijkt de voorbereiding op de toelating tot de Burger-avondschool niet goed te zijn. Dit schooltype⁴⁵ bestaat sinds 1863 en is bedoeld voor leerlingen van de ambachtsschool. De plaatselijke schoolcommissie bericht dat de leerlingen uit het weeshuis bedroevende resultaten behalen bij het toelatingsexamen voor rechtlijnig tekenen. De commissie stuurt bij haar bericht het reglement mee zodat het de hoofdonderwijzer duidelijk wordt aan welke vereisten leerlingen moeten voldoen: vooral aan rekenen moet meer aandacht worden gegeven. Dit examen, voor de eerste keer in 1868, is 'met alle mogelijke toegeeflijkheid afgenomen'⁴⁶, en zal voortaan volgens de bepalingen verlopen. Deze negatieve beoordeling hoeft niet te wijzen op structureel slecht onderwijs in het weeshuis; wel is duidelijk dat de weeshuisschool (nog) niet goed is voorbereid op de onderwijsvernieuwing in het vervolgonderwijs. Ook in de ogen van betrokken jongens moet het onderwijs op dit punt beter: in 1870 vragen vier jongens de extra lessen bouwkundig tekenen niet meer te hoeven bijwonen omdat ze er weinig of niets leren. Ze krijgen nu privaat onderwijs van een vertrouwde bouwkundige⁴⁷.

Ieder jaar wordt een schoolexamen afgenomen waarvoor B&W en de plaatselijke schoolcommissie worden uitgenodigd⁴⁸. Pas in 1870 wordt in het bestuursverslag hierover gerapporteerd. In dat jaar doen 3 jongens en 9 meisjes daaraan mee in alle op de weeshuisschool gegeven vakken. Het bestuur stelt daarna vast dat er grondig onderwijs is gegeven en het dankt de onderwijzer daarvoor⁴⁹. De bestuurlijke betrokkenheid bij onderwijs lijkt nog oppervlakkig en obligeert gezien de gebruikte algemene bewoordingen. Maar in het midden van de jaren zeventig bestaat er echte interesse voor het onderwijs in huis.

De leerlingen leggen in 1875 een proeve van bekwaamheid af in rekenen, lezen, taal en aardrijkskunde; en hun schriften worden beoordeeld. Aan ieder kind wordt een half uur tijd besteed⁵⁰. Daarna worden alleen prijzen aan wezen uitgereikt voor vlijt, naarstigheid, goed gedrag en gemaakte vorderingen⁵¹ en niet meer aan degenen die 'achterlijk' zijn of pas kort op deze school zitten. Wel krijgen ze allemaal een gebakje⁵².

In deze jaren zeventig werkt het bestuur duidelijk mee aan onderwijsvernieuwing. Er worden nieuwe onderwijsmiddelen aangeschaft zoals nieuwe

leerboekjes en een rekenbord⁵³, platen voor aanschouwelijk onderwijs⁵⁴ en Schoolschriften van Thieme⁵⁵. Dit alles wijst erop dat het bestuur modern onderwijs stimuleert, ook voordat de Lager Onderwijswet van 1878 met zijn stimulansen in werking is getreden.

Op initiatief van bestuurslid G.J. Wispelweij, ijzerfabrikant, worden in deze jaren ook wetenschappelijke boeken voor de bibliotheek aangeschaft⁵⁶. In 1875 komt er een echte schoolbibliotheek. Uit de notulen blijkt wel dat dit als iets extra's wordt gezien: boeken worden alleen uitgeleend aan wezen die in ijver hebben uitgemunt⁵⁷.

In 1875 en '76 maakt bestuurslid mr. D.G. Kortenbout van der Sluijs^a een uitvoerig onderwijsverslag⁵⁸: nog steeds worden er drie soorten onderwijs in de weeshuisschool verzorgd: de dagschool tussen 9 en 11 en 2 en 4 uur waar alle leerlingen in één ruimte zitten; hier worden de leerlingen in drie groepen onderwezen in lezen, rekenen en taal. De andere vakken worden gegeven 'naar ieders bevattingsvermogen'. Daarnaast is er de avondschool van 5-7 uur 's middags aan de oudere jongens die in de leer zijn, en aan de meisjes die in het naaiatelier werken. Tot slot is er tussen 1 oktober en 1 april de herhalingschool van 8 tot 9 uur 's avonds. Hier wordt niet meer alleen lezen, schrijven en rekenen onderwezen, maar ook Nederlandse taal (dictée en brieven schrijven) en aardrijkskunde.

In het onderwijsverslag passeren alle vakken de revue die verplicht zijn volgens de LO-wet van 1857. Ik noem van ieder vak één of enkele hoofdpunten zoals Van der Sluijs die waarneemt:

- lezen was vroeger werktuigelijk en er werd onvoldoende gelet op de verklaring ervan. Nu wordt op toon gelezen en er wordt gelet op de uitdrakingsvaardigheid; in 1876 matigt Van der Sluijs overigens zijn enthousiasme wanneer hij stelt dat het werktuigelijk lezen dat voorafgaat aan verstandelijk lezen, te wensen overlaat en daarom meer aandacht moet krijgen⁵⁹;
- schrijven wordt dagelijks geoefend in plaats van 1 maal per week;
- rekenen is 'een van de meest ontwikkelde vakken op de Weeshuisschool' dankzij doelmatige rekenboekjes en aanschouwelijk rekenen met behulp van een rekenraam. Doel is dat de kinderen inzicht krijgen in plaats van dat ze 'machinaal cijferen';
- bij Nederlandse taal gaat het niet meer om van buiten leren, maar om leren spellen, zinsbouw en redekundig en taalkundig ontleden;

^a In het vervolg wordt hij, net als in de notulen, aangeduid met Van der Sluijs.

- aardrijkskunde wordt gegeven zoals op andere scholen gebruikelijk is, van dichtbij huis naar verder weg; de eigen woonplaats en omgeving, de provincie, Nederland en de overzeese bezittingen, Europa; aandacht voor grondsoorten, voortbrengselen, handel, nijverheid, verkeersmiddelen en handelsbetrekkingen;
- waar bij geschiedenis vroeger een reeks van jaartallen werd geleerd zonder enig verband, wordt nu verteld over oorzaken en gevolgen. ‘Het van buiten leren wordt nergens meer gevolgd’;
- voor ‘kennis der natuur’ is er een gebrek aan hulpmiddelen zodat het onderwijs niet aanschouwelijk kan zijn, maar de net aangeschafte doos met naturalien doet uitstekend werk;
- zingen wordt verzorgd door bestuurslid mr. W.F.E. Baron van Aerssen Beyer van Voshol, President van de Arrondissementsrechtbank, die in de vergaderingen regelmatig het zingen in het weeshuis agendeert;
- gymnastiek wordt afzonderlijk gegeven aan jongens en meisjes; er is sprake van een betere lichamelijke ontwikkeling;
- tekenen geeft inzicht in vormen; de extra lessen bouwkundig tekenen liggen op het terrein van de president van het bestuur die hoofdingenieur is bij Waterstaat Overijssel;
- de catechisatie is deels een herhaling van wat de onderwijzer al heeft gedaan en zal dus weinig vrucht dragen; in 1876 verzucht Van der Sluijs dat er bij het godsdienstonderwijs geen verandering is te noemen en dat dit wel zo zal blijven zolang de catechiseermeester dit werk blijft doen⁶⁰.

Van der Sluijs stelt vast dat er sprake is van verbeteringen door mondeling en aanschouwelijk onderwijs⁶¹. De aanstelling van een hulponderwijzer in 1873 is een goede beslissing geweest en nodig omdat de hoofdonderwijzer Nederkoorn een zwakke gezondheid heeft, ‘hoezeer ook op [diens] ijver en bekwaamheid overigens ook niet viel aan te merken’. Zowel onderwijzer W.F.C.A. Baar als diens opvolger, A. van der Steen, leveren een belangrijke bijdrage⁶². De leerlingen zijn echter vaak mat, dof en traag van verstand. Van der Sluijs vraagt zich af of dit een fysieke oorzaak heeft of komt door hun geringe geestelijke ontwikkeling.

De leerlingen zijn (nog) niet op het peil van leerlingen van regulier lager onderwijs. In 1876 schrijft hij dat de school gelijke tred moet houden met het openbaar onderwijs. Het is niet duidelijk of hij bedoelt te zeggen dat de weeshuisschool minder goed opleidt of dat hij er op wijst dat verschillende weeskinderen met een leerachterstand zijn binnengekomen.

Hij concludeert dat niet alleen een goede onderwijzer nodig is maar ook belangstelling van het bestuur voor onderwijs. Zijn wens is dat 12-jarigen naar

de Burgeravondschool kunnen gaan in plaats van direct naar een baas te gaan; zo kunnen ze naar de tekenschool gaan die aan de Burgeravondschool verbonden is. Door zo te handelen worden ‘onze kinderen’ goed voorbereid om op 20-jarige leeftijd zelfstandig in hun onderhoud te kunnen voorzien. Kinderen met meer mogelijkheden kunnen naar ander onderwijs zodat ze ‘nog een hogere sport op de maatschappelijke ladder’ kunnen bereiken.

Van der Sluijs toont een moderne visie te hebben. Hij erkent dat onderwijs kan helpen bij sociale verbetering en hij is er duidelijk een voorstander van.

Bij de examens in 1876 worden er prijzen uitgereikt in de vorm van boekjes aan de oudere wezen en speelgoed aan de jongste leerlingen⁶³. Het bestuur is ‘over het algemeen [...] wel voldaan, hoewel niet te ontkennen valt dat voor sommige leerlingen geregeld onderwijs meer dan noodzakelijk wordt geacht, uit hoofde hunne ontwikkeling nog zeer gering is’.⁶⁴ Dit zegt veel over de achtergrond van de weeskinderen, die komen voor het grootste deel uit de minder geschoolde arbeidersbuurten⁶⁵.

In 1868 volgt in Nederland 78% van de jongens lager onderwijs en 72,5% van de meisjes⁶⁶. Dat percentage wordt daarna alleen maar groter. In dit opzicht is de 100% van het Zwolse weeshuis een goede uitzondering. Het verschil in getallen verklaart overigens wel waardoor niet alle onderwijs in het weeshuis succesvol heeft kunnen zijn. Zeker niet alle kinderen die (op latere leeftijd) in het weeshuis komen, hebben daarvoor op school gezeten.

In een vergelijking met andere Zwolse lagere scholen in deze tijd wordt het onderwijs van de weeshuisschool ‘redelijk goed’⁶⁷ genoemd.

Ik heb al vermeld dat in 1881 de vraag naar de toekomst van de school acuut wordt. Er zijn meerdere aanleidingen om daarover na te denken: de Lager Onderwijswet van 1878 en het aanstaande vertrek van binnenvader Nederkoorn. Bestuurslid Elberts –docent geschiedenis aan de Zwolse RijksH.B.S.- stelt in dat jaar vast⁶⁸ dat het voor het weeshuis altijd moeilijk is een goede onderwijzer te vinden. Als hij goed is blijft hij niet lang omdat hij voor een beter salaris en met minder werk voor een andere school kiest. Als hij niet goed is lijdt de jeugdige bevolking eronder. Daar komt bij, zegt hij, dat wezen door op de weeshuisschool onderwijs te krijgen, ‘geïsoleerd van de buitenwereld [zijn] wat voor hun vorming als mensch en als lid van de maatschappij zeer te betreuren is’. Anderzijds geeft het huis wel veiligheid omdat ze buiten het huis kunnen oplopen tegen veel slechts. Wat ook speelt, vervolgt hij, is dat de ene klas met 25 á 30 leerlingen en dus veel verschillende leeftijden, te veel is voor één persoon. Dat levert voor wezen nooit die vruchten op die op een openbare school wel mogelijk zijn. Daarom adviseert hij tot opheffing van de school. In

de vergadering van november 1881 wordt eenparig het besluit tot opheffing per 1 september 1882 genomen.

Dat betekent niet dat alle onderwijs buiten het weeshuis wordt geplaatst. De naaijuffrouw blijft omdat de oudere meisjes hun opleiding in huis blijven houden. Dat is hun beroepsopleiding. Daarbij komt dat de naaijuffrouw, juffrouw Van Dam, haar werk erg goed doet.

In het voorjaar van 1882 gaan de kleine kinderen al naar een openbare lagere school. Het herhalingsonderwijs blijft tot in de 20^e eeuw in huis gegeven worden.⁶⁹

Opleiding bij bazen

Het bestuur is er verantwoordelijk voor dat de jongens een werkplek krijgen om daar in de leer te gaan. De netwerkfunctie van bestuursleden moet daarbij een belangrijke rol hebben gespeeld. Bij de paragraaf Vertrek ga ik in op de economische situatie in Zwolle en de conclusies die ik trek met betrekking tot werkgelegenheid.

Zoals ik al geschreven heb: het bestuur sluit arbeidsleerovereenkomsten met de werkbazen. Sommigen houden zich niet aan afspraken wat betreft de betaling van het werkloon aan jongens die op ambacht zijn geplaatst. Ze betalen meer aan de jongens dan verantwoord wordt in het werkboekje. Het bestuur stuurt daarom een bericht aan werkbazen en fabrieken dat alle betalingen in een verantwoordingsboekje genoteerd moeten worden en met een handtekening bekrachtigd⁷⁰. Voor het bestuur zullen waarschijnlijk twee zaken een rol hebben gespeeld. Ze willen weten over hoeveel geld de jongens beschikken: dat houdt het bestuur ook in de gaten door hun weekgeld te geven. Daarnaast kan een rol spelen dat een deel van het loon aan het weeshuis ten goede komt en door de handelwijze van bazen derft het weeshuis dat inkomen.

Wanneer drie bazen het bestuur verzoeken dat de bij hen werkzame jongeren tot 9 uur 's avonds mogen blijven werken, wordt dit afgewezen omdat de jongens daardoor de Burgeravondschool niet kunnen bezoeken⁷¹.

Ook anderszins is het bestuur nauwkeurig: wanneer een horlogemaker het bestuur een rekening stuurt voor gereedschap dat zonder voorafgaand overleg met het bestuur door de horlogemaker zelf is aangekocht voor een weesjongen, beoordeelt het bestuur de rekening op wat wel en wat niet nodig is. Wat als 'weelde' wordt beschouwd wordt ook niet betaald⁷².

De regenten houden zich in de 19^e eeuw uitdrukkelijk bezig met de goede voorbereiding van hun pupillen voor de maatschappij. Ze zoeken oplossingen om de capaciteiten van de kinderen tot hun recht te laten komen. Ik licht dit toe met verhalen van enkele weeskinderen.

Willem Hissink (geboren in 1854) wil opgeleid worden bij de dienst der telegrafie. Daarvoor is wetenschappelijke kennis nodig. Het bestuur is bereid hem daarin te steunen, mede op grond van het positieve advies van de binnenvader. Hij krijgt afzonderlijk onderwijs op de Rijks Hogere Burger School maar zijn vorderingen zijn onvoldoende. Daarom krijgt hij privéles in de Franse taal. Desondanks blijft hij zitten. Het advies van de binnenvader en de directeur van de HBS is een andere bestemming te zoeken. Willem gaat in de leer bij een horlogemaker. Zijn zusje Mina doet examen als hulponderwijzeres. Ze volgt lessen Frans en doet in 1876 onderwijsexamen in vrouwelijke en andere handwerken. Het bestuur zet voor haar een advertentie en ze wordt hulponderwijzeres in Diepenveen. Willem en Mina doen in 1885 een tafelpendule cadeau aan het bestuur, 18 jaar na hun vertrek uit het huis.

De tafelpendule van Willem en Mina Hissink (depot Collectie Overijssel, foto Ruben Dekker) die in 1962 in bezit kwam van het Provinciaal Overijssels Museum⁷³. Of die toen al zo onttakeld was?

Ze geven die 'als blijk onzer oprechte blijvende dankbaarheid, voor onze [...] ontvangen opvoeding, en voor de zoovele aan ons besteede liefderijke vaderlijke en moederlijke zorgen. [...] Ten zeerste wenschen wij dat UL. Bestuur,

zoomede de Dames, van hunnen arbeid en hunnen zorgen steeds de gewenschte voldoening moge smaken, waartoe de Vader der Weezen in ruime mate Zijnen zegen schenke!’

Maar niet alle verhalen zijn succesverhalen zoals blijkt bij Jaap Zijlstra (gebo- ren in 1851). Die wordt leerling-apotheker in 1868. Hij krijgt al lessen Latijn vanaf 1865, maar wordt ongeschikt geacht door apotheker Meulenhoff. Daarom gaat Zijlstra naar de ijzergieterij van Wispelweij. Hier krijgt hij proble- men doordat hij brutaal is jegens de heer Wispelweij, die als bestuurslid ook de verantwoordelijkheid heeft voor de opleidingsplaatsen. ‘Dan maar militair worden’, maar hij is te klein om aangenomen te worden bij het Instructie Ba- taljon in Kampen. Daarom moet hij naar een ander regiment, waar het niet goed gaat en waar hij straf krijgt en gedegradeerd wordt. In deze jaren ligt een ‘keuze’ voor de hand: naar Oost-Indië. Hij vraagt het bestuur daarvoor toe- stemming en krijgt die ook. Wanneer blijkt dat de sergeant die hem het leven zuur heeft gemaakt, vertrokken is, blijft hij alsnog in Nederland.

De keuze voor een militair beroep⁷⁴

Tabel 13 Zwolse weesjongens in een militaire functie vanaf 1834

1834-1882	40	dienstplicht / milicien / voor zijn nummer
1838-1882	4	Remplaçant (neemt tegen betaling de plaats in van wie is ingeloot voor dienst)
1862-1870	3	Instructie Bataljon Kampen

Tijdens de Belgische Opstand (1830-1839) en wanneer de werkgelegenheid in Zwolle weinig rooskleurig is, vragen weesjongens vrijwillig in militaire dienst te mogen gaan. Tussen 1834 en 1882 gaat het om 47 jongens. Van de 40 Zwolse wezen die als vrijwilliger gaan, zijn er 19 die dit in de jaren dertig doen, tijdens de Belgische Opstand. In het genoemde Instructiebataljon worden vanaf 1851 jongens tussen 15 en 18 jaar opgeleid tot onderofficier.

In bestuursvergaderingen worden verzoeken van jongens in militaire dienst te mogen gaan besproken. Meermalen ondersteunt het bestuur deze om econo- mische motieven. Ik geef een paar voorbeelden.

De overweging van het bestuur om in 1867 ermee in te stemmen is ‘dat het vooruitzicht voor den ambachtsman niet gunstig was, terwijl de militaire dienst bij goed gedrag en bekwaamheden vooruitzicht gaf om bevorderd te worden.’ Het bestuur schrijft naar de desbetreffende Commandant zijn aanbeveling. In één geval blijkt dat het lichamelijke gestel van een jongen niet voldoende is voor de zware eisen die hem bij de dragonders gesteld zullen worden; daarom wordt hem in overweging gegeven bij een ander korps in dienst te gaan⁷⁵.

Het bestuur gaat in 1867 akkoord met een verzoek om vrijwillige indienst- treding bij de Huzaren om ‘dat tegenwoordig weinig of niet met het kuipwerk was te verdienen; dat zelfs bij drukke werkzaamheden de verdiensten van een kuipkracht gering zij’.⁷⁶

Bij het uitbreken van de Frans-Duitse oorlog in 1870 vragen vier jongens (die overigens al eerder met het bestuur in aanraking zijn geweest door hun (wan)gedrag) vrijwillig dienst te mogen nemen en na afloop weer in het huis terug te kunnen komen. Ze trekken de vergelijking met wat in 1830 is gebeurd. In die jaren van oorlog met België ondervond het bestuur dat deze terugkerende jongens gedemoraliseerd waren en met behulp van de sterke arm soms zelfs uit het weeshuis gezet moesten worden. Het bestuur had toen al besloten in de toekomst voor zulke verzoeken geen vergunning meer te geven. Met het ver- zoek in 1870 gaat het bestuur daarom niet akkoord⁷⁷. Een van deze vier jongens vraagt ruim vier jaar later of hij zich vrijwillig mag melden voor de dienst om- dat hij in zijn handwerk (smid) niet in eigen onderhoud zal kunnen voorzien. Dat mag maar hij wordt medisch ongeschikt verklaard. Dit is de reden dat het bestuur op hem inpraat om zich verder in zijn ambacht te bekwamen.

De godsdienstige vorming

Bij het opstaan, naar bed gaan en bij de maaltijden moet gebeden worden. Bij de maaltijden wordt uit de bijbel gelezen. Direct in 1834 stelt de net aange- stelde binnenvader Kloppenburg dat alle kinderen daarbij een diep stilzwijgen in acht moeten nemen⁷⁸. De provincieambtenaar die in 1855⁷⁹ namens Gede- puteerde Staten van Overijssel de kwaliteit van het weeshuis beoordeelt, geeft ook over dit onderwerp een verslag. Daarin wordt vermeld dat bij de maaltijden een kind de dankzegging lang en onverstaanbaar uitspreekt en dat de anderen zich daarbij ‘betamelijk’ gedragen. De tucht zit er kennelijk goed in en van eigen betrokkenheid blijkt weinig.

De godsdienstige vorming in het Hervormd Weeshuis levert in de 19^e eeuw weleens spanningen op. Bij de start van het nieuwe bestuur in 1834 is al dui- delijk geworden dat de tweede kerkgang op zondag voor de oudere jongens en meisjes niet vanzelfsprekend is, zeker niet wanneer daardoor hun mogelijkhe- den tot uitgaan worden beperkt.

In de bestuursnotulen van 1875 schrijft de secretaris dat de wezen met te- genzin tweemaal ter kerke gaan. Het bestuur handhaaft dit gebod wel⁸⁰. In 1876 wordt het verplichte tweemaal ter kerke gaan toch afgeschaft. Bestuurslid Van der Sluijs is hierover enthousiast. In de bestuursvergadering geeft hij als zijn mening dat het uitstekend werkt, mede door de inzet van de onderwijzer. Die geeft ‘voordrachten en andere nuttige en tevens aangename ontspanningen op de zondagavond [om deze] tot een inderdaad gezelligen avond te doen zijn’.⁸¹

In februari 1878 wordt die voorlezing overigens weer geschrapt omdat de jongens ‘weerspanning’ zijn: ze moeten namelijk om half zeven thuis zijn. Voor meisjes zijn er al voldoende alternatieven zoals gaan lezen.

Godsdienstonderwijs wordt in huis gegeven tijdens de catechisaties. Dat kan gebeuren door de onderwijzer, maar ook door hulppredikers uit de hervormde gemeente die daartoe worden benoemd in overleg met de predikant. Het bestuur trekt voor de belijdeniscatechisaties predikanten aan.

Bij de afsluitende catechisatie worden aan de catechisanten vragen gesteld met betrekking tot hun geloof. Daarvan maakt de secretaris van het bestuur soms een verslag. Hij schrijft bijvoorbeeld dat het bestuur positief is over de goede antwoorden op de vragen⁸². In 1874 gebeurt dat iets uitvoeriger⁸³. Er doen zeven wezen belijdenis. ‘In het algemeen antwoorden de leerlingen op de vragen goed, ja, van sommigen zeer goed, zoo dat omstreeks te half tien ure, door ds. Poortman werd gevraagd of men verlangde door te gaan.’ Voor het bestuur is dat niet nodig waarna ds. Poortman de kinderen voorhoudt ‘in welke kant van de maatschappij ook geplaatst, steeds een braaf en oppassend godsdienstig leven [te] leiden’. Vervolgens bedankt het bestuur ds. Poortman ‘voor het zoo doelmatig gegeven onderwijs’ en worden ‘de kinderen met de afgelegde belijdenis des geloofs hartelijk geluk gewenscht, in de hoop en verwachting dat zij de nuttige les, zoo even door de leeraar uitgesproken, steeds zullen opvolgen en behartigen’.

Visie op godsdienst en de opvoeding aan wezen.

Het bestuur kiest ervoor een meer vrijzinnige predikant aan te trekken om (belijdenis)catechisatie te geven, zoals de al genoemde ds. Poortman. Binnen de hervormde gemeente is er in deze jaren (1834-1880) nog geen sprake van de polarisatie die eind 19^e en begin 20^e eeuw de onderlinge verhoudingen in de hervormde gemeente bepaalt en waarvan het weeshuis ook de repercussies ervaart.

Het bestuur toont gul zijn waardering voor de predikant. Ds. Poortman krijgt in 1862 een anker wijn (dat staat gelijk met 45 flessen), iets dat ds. Poortman ziet als een ‘blijk, dat mijn catechisatiearbeid onder de wezen wordt gewaardeerd’⁸⁴. Wanneer hij in 1863 /60 (in koopkracht vergelijkbaar met € 600 nu) krijgt, reageert hij dat dit ‘een spoorslag te meer hem zijn kan, om zich met ijver aan zijne taak te blijven wijden’. In 1886 trekt het bestuur zijn wedde op naar /100 (vergelijkbaar met € 1.280 nu)⁸⁵.

Veel wijst erop dat de regenten werk hebben gemaakt van hun vrijetijdsfunctie en dat ze gedreven zijn om te werken in het belang van de weeskinderen. Ze hebben tussen 1834 en 1882 een belangrijke bijdrage geleverd om

hun kernopdracht waar te maken: dat kinderen ‘soe stevichheit [...] krijgen om te leren gaen’

Ontspanning en vermaak

De gewone uitjes zijn op zondagmiddag naar buiten gaan of op bezoek bij familie of verwanten; de kleine kinderen tot vier uur en de grote tot uiterlijk 6 uur, mits ze naar het weeshuis worden teruggebracht⁸⁶. De oudsten mogen na de avondkerkdienst nog uitgaan tot de *tap toe* maar niet naar de herberg of in slecht gezelschap. De tap toe is het signaal dat herbergiers niet meer mochten tappen. In deze jaren is dit waarschijnlijk rond half tien.

In 1834 stelt het bestuur vast dat kinderen die ’s avonds thuis blijven ‘op eene aangename en nuttige wijze onledig gehouden [zullen worden], en de zoodanige die zich dan behoorlijk gedragen zullen op het Register van het gedrag der kinderen telken avond een goed teken ontvangen hetgeen bij de Prijsuitdeeling in aanmerking zal komen.’⁸⁷ Goed gedrag wordt dus beloond en daarop wordt de nadruk gelegd.

Zondagavond zijn de kinderen zoveel mogelijk thuis. Daarom worden vanaf de jaren zeventig boeken gekocht zodat de kinderen zich aangenaam bezig kunnen houden door lezen of door voorgelezen te worden. De indruk bestaat dat de onderwijzer en het bestuurslid dat onderwijs in zijn portefeuille heeft, hierin samen het initiatief nemen⁸⁸.

De jongens in een gymnastiekpose rond 1900 (Collectie Overijssel)

In de jaren zeventig wordt bewegingsonderwijs gestimuleerd. Tot het moment dat het huis wordt opgeheven in 1953 zijn er gymnastiekspullen

aanwezig⁸⁹. Het is zeker dat tot en met de Tweede Wereldoorlog gymnastieklessen zijn gegeven in huis. Meisjes oefenen met knotsen en halters en doen aan ritmische gymnastiek; hun lessen worden natuurlijk gegeven door een jufvrouw⁹⁰. Jongens werken aan de rekstok, het paard en aan de ringen. Al vanaf 1861 wordt er buitenshuis gymnastiekles gegeven door de onderwijzer van de Normaalschool van het Nut⁹¹. Kosten: f 50 per jaar. In 1872 krijgt het weeshuis een eigen gymnastieklokaal met toestellen. In 1875 wordt de speelmogelijkheid op het terrein van het weeshuis zelf vergroot door speeltoestellen op de binnenspeelplaats, zoals een kegelbaan, wipplank en een schommel⁹².

Een ander initiatief, nu van de onderwijzer, is in 1878 om figuurzagen en platen aan te schaffen zodat in winteravonden kinderen bezig kunnen zijn met fantasiezagen⁹³. Mede daardoor kan in 1879 een tentoonstelling worden gehouden van door wezen gemaakte voorwerpen. Als voorbeeld worden in 1880 genoemd een voorgevel, trap, fornuisje, vogelkooi, veerpont, kachel, bouquet, vuurscherm, tekeningen, naaiwerk. Een deel wordt zelfs verkocht. Er komen veel bezoekers op af, niet alleen familieleden en bazen, maar ook gezagsdragers zoals de Commissaris van de Koning en leden van het college van B&W⁹⁴. Dat zegt veel over de hoge status van het weeshuis.

Meerdere wezen volgen muziekonderwijs op een particuliere muziekschool⁹⁵. Zeker degenen die opgeleid worden tot onderwijzer⁹⁶, volgen deze lessen. Het weeshuis schaft muziekinstrumenten aan wanneer na enkele maanden blijkt dat de deelnemers dit onderwijs met vrucht volgen⁹⁷.

In 1874 wordt besloten dat de wezen gaan zwemmen, de jongens 2 maal per week en de meisjes 1 maal⁹⁸. Het bestuur onderhandelt over een groepsabonnement met een reductie omdat het weeshuis een gesticht van weldadigheid is. De kinderen krijgen zwemkleding van het huis, in de kleuren van het huis (blauw-wit) en voorzien van een merkteken⁹⁹.

Een jaarlijks terugkerend feest is het bezoek aan de kermis. In 1879 trekt het bestuur ter gelegenheid daarvan een goochelaar aan om in huis een voorstelling te geven (tegen betaling van f 10)¹⁰⁰. Met St. Nicolaas krijgen de kinderen krentenbrood en St. Nicolaasgoed¹⁰¹.

Nieuwjaarsdag hoort ook bij de *vierdagen*, dat wil zeggen van wezen wordt verwacht dat ze leiding en bestuur goede nieuwjaarswensen doen toekomen. Van de eerder genoemde Geert Pon is de wens bewaard gebleven die hij op 1 januari 1874 aan het bestuur stuurde (op de volgende pagina)¹⁰². Opvallend zijn de bloemrijke bewoordingen en het keurige handschrift, een aanstaand hulponderwijzer waardig. Gezien de gezwollen taal wordt begrijpelijk dat het bestuur de binnenvader vraagt ervoor te zorgen dat zulke brieven van wezen

niet meer naar een voorbeeld worden geschreven. De regenten willen dat zulke brieven een 'eigen opstel' zijn¹⁰³.

Hooggeachte Regenten en Regentesen,

Quar. wij was een nieuw jaar zijn ingetreden, en ik U voor het verleden lief. schrijf, en wil ik U mijn wel. schen aanbieden.

Ik ben nog geen jaar in dit Huis en toch heb ik in dien tijd veld van U genoten en ik hoop, dat God U daarvoor zegenen mag. Ik wensch U daarom veel helen en zegenen dit jaar en hoop, dat Gg. nog vele jaren een lief. van mij. moegt. ontvangen.

Ik dank U voor Uwe zegenen, en ik wensch U in dit jaar gezondheid en een vrees. en te Ulijnen zegenen.

Uw. dankbare Pupil
Geert Pon.

(Collectie Overijssel)

Eenmalig is het gedenkfeest van 300 jaar 1 april in 1872, de inname van Den Briel door de Watergeuzen. Op die feestdag worden de kinderen onthaald op een vaderlandslievende toespraak en liederen en taart¹⁰⁴.

Ook eenmalig is het 25-jarig jubileum van koning Willem III, op 12 mei 1874. Alle schoolgaande wezen zingen samen met leerlingen van andere scholen op de Grote Markt¹⁰⁵. De kinderen krijgen taart en een oranje strikje. De grote meisjes en de jonge kinderen mogen op het stadhuis of vanuit het gouvernementsgebouw de optocht en de maskerade bekijken. Jongens voeren op de muziekschool muziek uit. De voorgevel van het gebouw is die avond verlicht.

Hetzelfde jaar, op 18 juli, bezoekt koningin Sophie het weeshuis. Na de ontvangst met kindergezang bezoekt ze de keuken, de school, het naaiatelier en het gymnastieklokaal. 'Het bestuur waardeert met hooge ingenomenheid het bezoek en was van de minzaamheid van de Koningin ten zeerste voldaan'.¹⁰⁶

Een maand later krijgt het weeshuis van de burgemeester een afbeelding van de Koningin met haar handtekening. Er gaat een bedankbrief uit naar Hare Majesteit¹⁰⁷.

In 1875 zijn binnenvader en –moeder Nederkoorn 25 jaar getrouwd. Ter gelegenheid daarvan krijgen de weeskinderen een traktatie (op kosten van het huis) en een uitstapje met de trein naar Arnhem, naar Bronbeek¹⁰⁸.

Orde, discipline en zelfstandigheid

Over dit onderwerp geven de bestuursnotulen veel informatie. Ik geef een indruk daarvan door de verhalen van een paar wezen te beschrijven.

De 13-jarige Nicolaas Bellink¹⁰⁹ heeft zich in 1865 met vier anderen, onder wie Gerrit Hageman, schuldig gemaakt aan zakkenrollen op de kermis. Hij krijgt een meervoudige straf: hij mag één jaar lang het huis niet verlaten behalve voor de kerkdiensten; zijn maaltijden bestaan tot nader order uit water en brood en die moet hij gebruiken aan een afzonderlijke tafel.

In 1870 wil Nicolaas (of is zijn roepnaam Klaas?) als vrijwilliger dienst nemen. In het bestuur is uiteindelijk een meerderheid hier voor omdat hij niet geschikt zou zijn om de kost te verdienen met zijn handwerk: hij is lui. Tegen deze stap pleit wel dat hij zo geen opleiding zal afronden en dat daarom andere maatregelen de voorkeur verdienen om zijn houding te verbeteren. Nicolaas komt in de vergadering en krijgt toestemming in dienst te gaan voor zes jaar, zonder handgeld maar met kledinggeld. In de vergadering wordt hij nog wel onderhouden over zijn dikwijls slechte gedrag in het weeshuis. Hij wordt huzaar en krijgt van zijn commandant een positief rapport. Zelf schrijft hij ook (positieve) brieven aan zijn voogd over zijn werk dat zwaar en goed is, en over geld dat hij voor een nieuwe pantalon en voor gereedschap nodig heeft (1870).

In januari 1871 meldt hij dat hij bevorderd is en dat hij nieuwe schoenen nodig heeft. In maart van dat jaar schrijft hij het vervelend te hebben gevonden dat hij als enige geen geld kon geven voor een cadeau aan zijn wachtmeester omdat hij slechts 42 cent per week krijgt als traktement. Voor het bestuur is dat een reden hem $\frac{1}{3}$ te geven. Er zijn meer brieven van hem bewaard gebleven. Naar aanleiding van enkele neemt het bestuur weer een besluit, zoals in 1872: het bestuur geeft hem een maandtoelage van $\frac{1}{2}$,50 voor de komende twee jaar. Op volgende verzoeken reageert het bestuur niet door nog meer bedragen te geven, met uitzondering van kledinggeld.

Gerrit Hageman¹¹⁰, 14 jaar, heeft in 1865 hetzelfde gedaan als Nicolaas Bellink en heeft ook dezelfde straf gekregen. Ook over hem is dankzij de notulen een heel verhaal te vertellen. In 1869 is hij in opleiding als metaalgieter. Na een feestje daar komt hij te laat en beschonken thuis, waarvoor hij de gewone straf

krijgt: hij mag tot nader orde niet uit op zon- en feestdagen. Wanneer hij openhartig bekend jegens het bestuur dat hij fout was, wordt zijn straf ingetrokken¹¹¹.

Gerrits grote broer Klaas gaat als 20-jarige in 1874 voor zijn nummer in dienst. In 1876 schrijft het bestuur een brief aan de minister van Koloniën met een aanbeveling opdat Klaas kan deelnemen aan een examen voor opzichter waterstaat in Nederlands-Indië en met het aanbod dat het bestuur zal zorgen voor een plaatsvervanger in dienst. Het verzoek naar Indië te mogen afreizen wordt afgewezen omdat hij nog drie jaar aan militaire dienst verbonden is. Om toch te kunnen gaan en de vergunning te krijgen voor een plaatsvervanging in dienst moet hij zich met een verzoek tot de kroon wenden. Dat doet het bestuur ook. De President neemt in een persoonlijke, maar wel in officiële taal gestelde brief contact op met de minister met wie hij al meermalen gesproken heeft over deze zaak. Deze blijft echter bij zijn afwijzing, reden voor het bestuur een verzoek aan de koning zelf te richten met daarbij de aanwijzing van een plaatsvervanger. Er volgt een positief besluit van de koning dat via B&W terechtkomt bij het bestuur. Het bestuur schiet de kosten voor voor een plaatsvervanger (ƒ450) die Klaas met ƒ100 per jaar uit zijn salaris terug betaalt. Hoewel het bestuur al veel inspanningen aan zijn toekomst heeft gegeven, krijgt Klaas ook nog een uitzet om, wanneer hij in Indië is aangekomen, de nodige dingen te kunnen aanschaffen. Een regent gaat bij Klaas' vertrek naar Indië zelfs naar de kapitein om Klaas aan te bevelen.

Heel bijzonder vind ik de vergelijkbare en tegelijk totaal verschillende verhalen van twee weesmeisjes die beiden hun dienst in een huishouden willen opzeggen en daarom bij het bestuur in de vergadering moeten komen om hun wens toe te lichten.

Cornelia van Sichem¹¹² (geb. 1844) heeft haar uitzet in 1864 gekregen en dient in een huishouden. Daar wil ze in 1866 weg omdat ze last heeft van de 'humeuren van meneer en mevrouw'. Het bestuur, 'beducht voor de goede naam van het weeshuis', vraagt haar in zijn vergadering zich te bezinnen op haar plan. Ongetwijfeld heeft het bestuur er ook op gewezen dat een dergelijke stap niet goed is voor haar naam en toekomstige betrekkingen. Het meisje geeft in de vergadering toe verkeerd gehandeld te hebben en ze blijft in dienst bij meneer en mevrouw.

Derkien Keuterman¹¹³ (geb. 1844) heeft in 1865 haar uitzet gekregen en is gaan dienen bij freule Sloet. Ook zij wil weg en heeft daarvoor twee redenen: haar loon is in vergelijking met dat van de keukenmeid te laag en freule Sloet sluit, wanneer ze het huis verlaat, alle kamers af. Derkien vindt dat 'onaange-naam en stuitend voor een trouwe en eerlijke meid'. De secretaris beschrijft in

de notulen de bestuursactie op dezelfde manier als bij Cornelia van Sichem. Maar Derkien is ‘niet genegen op het verzoek van het bestuur nog te blijven, in te gaan’. Ze deelt ook mee op dit moment al te onderhandelen met mevrouw Greven om daar in dienst te komen. De familie Greven hoort tot het stadspatriciaat. Uit het gegeven dat in de notulen van het bestuur er geen verdere mededelingen over deze zaak te vinden zijn, leid ik af dat het bestuur ermee akkoord gaat dat Derkien bij freule Sloet weggaat en dienst neemt bij mevrouw Greven.

Uit de reglementen en de notulen van bestuursvergaderingen wordt duidelijk dat ongehoorzaamheid, onwelvoeglijk gedrag, brutaliteit, roken, dronkenschap, vloeken, ruwe taal, ruzie en te laat thuis komen bestraft worden. Met betrekking tot zulke en andere strafwaardige overtredingen geef ik enkele voorbeelden van hoe regent(ess)en daarmee omgaan.

Dirk Blok, 21 jaar oud, is oudejaarsnacht 1867-’68 beschonken thuis gekomen en mag vooreerst op zondagen na kerktijd het huis niet verlaten. Andere wezen hebben op nieuwjaarsdag 1868 vader, moeder, maitres niet gefeliciteerd noch ‘bedankt voor hunne vele zorgen en moeiten die deze voor hunne opvoeding en verzorging aanwenden’. Ze mogen niet deelnemen aan het feestje.¹¹⁴

Meisjes die een boek bij zich hebben bij de naailessen krijgen als straf een zondag thuis blijven. Als ze niet toegestane boeken in bezit hebben zelfs twee zondagen¹¹⁵. Een meisje dat bij een naailes brutaal is krijgt als straf dat ze één zondag niet mag uitgaan. De president vindt dat deze straf niet in verhouding staat tot de brutaliteit: de ‘dames zouden slechte strafregters zijn’¹¹⁶, maar de zaak is afgedaan.

Weeskinderen nemen het ook wel eens op voor hun broertje of zusje. Zo ook de 21-jarige Arend Carstenberg die in 1870 de naaijuffrouw bedreigd heeft omdat zij zijn 17-jarige zusje een lichte straf heeft gegeven. Het bestuur roept hem ter vergadering en deelt hem mee dat zo iets niet zijn zaak is en hem wordt in overweging gegeven de naaijuffrouw een excuus aan te bieden, maar hij weigert dat. De president gaat met hem alleen in gesprek¹¹⁷. Daarin geeft Arend te kennen dat excuus niet aan te willen bieden. Hij krijgt alsnog een week de tijd maar mag op zondag het huis niet verlaten, haalt bakzeil en biedt zijn verontschuldiging aan, in aanwezigheid van de binnenvader en de weesmeisjes in de naaikamer¹¹⁸.

Peter Wajenberg, 17 jaar, heeft in 1875 brandewijn gekocht en die in de avonddienst in de kerk gedronken, en heeft ook anderen daarvan laten drinken. Hij wordt gestraft met drie maanden thuis blijven op zondag en inhouding van zakgeld¹¹⁹.

Anna Wind, 19 jaar, krijgt in november 1878 bericht dat zij zo spoedig mogelijk het weeshuis moet verlaten en gaan dienen, omdat zij met een

weesjongen, Wouter van Dorsten, contact heeft¹²⁰. Ze wordt in januari 1879 lidmaat van de Hervormde gemeente door bij ds. Poortman belijdenis te doen. Eind januari vertrekt ze, per trein, waarbij de binnenmoeder en de naaijuffrouw haar begeleiden naar het station. Ook Wouter van Dorsten blijkt er te zijn en reist met haar mee. Wanneer hij ’s avonds terug komt, zegt hij zijn baas wel verlof te hebben gevraagd voor een boodschap. Omdat hij geen toestemming had van het bestuur moet hij voor straf voor onbepaalde tijd zondag thuis blijven, direct na zijn werk naar huis komen en wordt hij vier maal in de week ‘op water en brood’ gezet. In november 1879 wordt hij weer arm in arm waargenomen met Anna Wind. Hij krijgt opnieuw een verbod met haar om te gaan.

Vertrek

De bedoeling is dat de weeskinderen leren voor zich zelf te zorgen en in hun eigen onderhoud te voorzien. Door de bank genomen is dat bij een leeftijd van 20 jaar. In een enkel geval worden ze ‘aangespoord’ om het huis te verlaten omdat ze al voor zichzelf kunnen zorgen. In andere gevallen raadt het bestuur hen aan zich meer te bekwamen in hun ambacht ‘waardoor meerder weekloon wordt gegeven aan het weeshuis’. De binnenvader brengt zulke bestuursbesluiten over aan betrokkenen¹²¹.

Het ligt niet alleen aan de kinderen of ze hun eigen kost kunnen verdienen, maar ook aan de economische mogelijkheden in de stad. Rond 1850 zijn er in Zwolle slechts zes middelgrote bedrijven en één groter bedrijf -de ijzergieterij van Wispelweij met 42 arbeiders.¹²² In 1876 zijn er twee grote werkgevers in Zwolle: de ijzergieterij Wispelweij met meer dan 100 personeelsleden, en de Centrale Werkplaats van de Staatsspoorwegen met meer dan 200 werknemers. De Zwolse economie drijft dus op het ambachtelijke kleinbedrijf.

Uit de notulen en het Kinderboek valt niet op te maken om hoeveel weesjongens het gaat die een opleiding krijgen bij een van die grote(re) bedrijven. Het is wel zeker dat jongens terecht komen bij Wispelweij.

Er is in deze periode weinig of geen groei in werkgelegenheid. Zwolle groeit in bevolkingsomvang ook weinig, alleen door een geboorteoverschot¹²³. De stad is een provinciaal verkeerscentrum, een regionaal marktcentrum (voor bijvoorbeeld turf, vee, pluimvee, granen en boter¹²⁴) en het provinciaal bestuurscentrum¹²⁵. Doordat Zwolle weinig aantrekkingskracht heeft voor mensen van buiten, zal er waarschijnlijk voldoende mogelijkheid zijn geweest voor de opleiding van weesjongens in een ambacht of bij een grotere werkgever.

Het vertrek van wezen uit huis is altijd omgeven met een zeker ceremonieel. In de bestuursvergadering worden ze toegesproken en opgeroepen ‘om toch steeds een braaf en onberispelijk leven te leiden dat voor het Bestuur de

schoonste belooning zal zijn voor de vele moeiten en zorgen die het tot hun welzijn heeft aangewend, sedert dat ze in het weeshuis zijn opgenomen.’¹²⁶

Dat gebeurt ook bij wezen die weleens problemen hebben gegeven. Bijvoorbeeld ‘dat de lessen en vermaningen die met de beste bedoelingen werden gegeven, doch niet altijd tot leedwezen van het bestuur door sommigen op prijs zijn gesteld, wel gedurig in herinnering gehouden en nagekomen worden’ [...] dat zij zich vooral wachten voor verkeerde gezelschappen; het misbruik van sterken drank, die bron waaruit zoo veel onheil voor de maatschappij voortkomt, te vermijden, en tenslotte, om vooral in welke omstandigheden des levens steeds een houdend en nuttig gebruik van den bijbel te maken’.¹²⁷

Tot de plechtigheid hoort ook dat één van de weeskinderen de regenten bedankt voor de zorg die ze aan de vertrekkende weeskinderen hebben gegeven. De secretaris notuleert hun bewoordingen niet bij deze gelegenheden, maar wel wanneer een oud-weesmeisje op haar verzoek bij een bestuursvergadering komt en mede namens haar overleden broer het bestuur bedankt ‘voor het vele goede dat zij van het bestuur gedurende hun verblijf in het gesticht genoten en ondervonden hebben. De voorzitter wenscht haar al het goede toe een braaf en goed leven te blijven houden.’¹²⁸

Of wanneer Jaap Zijlstra, die in 1868 in dienst is gegaan, in maart 1871 deze brief schrijft: ‘Edele Heeren! Bij dezen neem ik de vrijheid om de pen tot U Edele Heeren te rigten daar ik althans niet nalaten kan u mijnen opregten dank toe te brengen voor al hetgeen Gijlieden mij hebt toegedacht, hetwelk ik alles in orde ontvangen heb, waarvoor ik u dan ook hartelijk dankbaar blijf, en hoop te toonen door mijn gedrag, dat ik Uwe goedheid waardig ben’.¹²⁹

Bij vertrek krijgen de jongens het gereedschap mee dat ze in de loop van de jaren voor hun beroep hebben gekregen. De waarde ervan kan sterk uiteen lopen. Het gaat erom wat je nodig hebt om te kunnen werken. Alles wat jongens meekrijgen wordt genoteerd. Wat een leerling-kuiper krijgt is in één kolom te beschrijven¹³⁰; voor een leerling-timmerman zijn drie kolommen nodig¹³¹.

Het vertrek heeft ook een juridisch aspect dat bij het meerderjarig worden van het weeskind blijkt. De bezittingen van de kinderen worden door de thesaurier beheerd. Van de ouderlijke boedels is vastgelegd wat de roerende goederen bij verkoop hebben opgebracht inclusief bewijsstukken, welke baten en schulden de ouders hadden, welke gouden en zilveren voorwerpen in het weeshuis zijn bewaard. Omdat de thesaurier van zijn beheer rekening en verantwoording moet afleggen dient alles nauwkeurig te worden vastgelegd. Uit 1870 is een geschrift bewaard gebleven waarin het vertrekkende weeskind nu ‘ik van dat

gesticht onder welke benaming niets heb te vorderen en het genoemde bestuur bij dezen volledig dechargeer wegens zijn beheer van mijn gelden.’¹³²

Nazorg na het huis te hebben verlaten

Uit meerdere bestuursverslagen blijkt dat de bestuursleden die voogd zijn van de wezen, ook na het vertrek hun verantwoordelijkheid blijven voelen. Het bestuur doet naar de wettelijke basis daarvan onderzoek. Daaruit wordt duidelijk dat een bestuurslid de voogd blijft van ontslagen minderjarige wezen (arrest Hoge Raad 03.01.1871)¹³³. Ik noem verschillende voorbeelden waaruit dit ook blijkt.

De thesaurier beheert en belegt het spaargeld en het kapitaal van de (voormalige) wezen en overlegt met hen daarover¹³⁴.

Een oud-wees, Berend Jan Bode, die in 1836 als 18-jarige zonder uitzet in dienst is gegaan, heeft toen de toezegging gekregen dat een uitzet misschien later wel nodig zou zijn. In 1860 is dat het geval omdat hij geen werk heeft en het winter is¹³⁵. In 1867 is hij buiten zijn schuld in Amsterdam in grote armoede terecht gekomen. De Commissaris van Politie van Amsterdam geeft in een brief aan het bestuur aan dat betrokkene goed bekend staat en ontslagen is doordat het bedrijf geen werk meer had. Het bestuur geeft Berend Jan het resterende van zijn uitzet van f30¹³⁶.

Wanneer in 1857 een strenge winter heerst en sommige voormalige wezen te weinig verdienen om in hun onderhoud te kunnen voorzien, steunt het bestuur hen financieel¹³⁷.

Het blijkt dus geen loze kreet te zijn wanneer het bestuur bij hun afscheid aan wezen zegt dat ze bij het bestuur mogen aankloppen ‘zoo zij raad, voorlichting of hulp nodig mogten hebben’.¹³⁸

Sociale positie van weeskinderen

De gemeenteraad en de bestuurders in het begin van de 19^e eeuw vinden het erg belangrijk dat de kinderen niet boven hun stand worden opgevoed. Het Reglement van 1833 sluit daarom met art. 21 af: ‘Ten aanzien van de Kleeding en de voeding zal insgelijks bij eene afzonderlijke verordening worden voorzien, waarbij doelmatigheid, nuttigheid en eenvoudigheid met spaarzaamheid zooveel mogelijk zullen vereenigd worden’. Dit bevestigt dat het standsbewustzijn in de 19^e eeuw nog zeer levend is en een kader vormt waarbinnen besluiten worden genomen.

In Nederland is in de 19^e eeuw sprake van sociale stijging. Onderwijs, zo vinden vanaf de jaren veertig en vijftig steeds meer mensen¹³⁹, en een baan bij de overheid¹⁴⁰ kunnen daartoe bijdragen.

In bijlage 3 zijn alle in de Kinderboeken geregistreerde beroepen opgenomen van wezen die het huis hebben verlaten. De beroepen heb ik daar ingedeeld in de verschillende sectoren; de primaire sector is de agrarische; de secundaire die van de nijverheid; de tertiaire sector omvat de commerciële dienstverlening en de quataire de niet op winst gerichte organisaties. Huishoudelijke diensten horen bij de quataire sector.

In tabel 14 heb ik niet alle beroepen opgenomen, maar alleen de getallen aangaande de vier sectoren: in de 17^e en 18^e eeuw in het Burgerweeshuis en het Holdehuis; in de 2^e helft van de 19^e eeuw in het Hervormd Weeshuis. Omdat van oudsher meisjes in het weeshuis opgeleid worden voor huishoudelijke diensten heb ik deze grote beroepsgroep hier apart genoemd en niet meegeteld bij de quataire sector.

Uit de cijfers trek ik de conclusie dat er in de 2^e helft van de 19^e eeuw duidelijk meer wezen terecht komen in de (overige) dienstverlenende sector dan in de 17^e en 18^e eeuw: (1,2%+15,6%=) 16,8% respectievelijk (11%+19%=) 30%. Ik zie dit als een aanwijzing dat wezen in Zwolle in de 2^e helft van de 19^e eeuw een ruimere beroepskeuze hebben dan in de eeuwen daarvoor, en daarmee de kans op een betere sociale positie dan hun ouders.

Tabel 14 Beroepen van oud-wezen in 4 sectoren, in de 17e, 18e en 19e eeuw

beroep	BHW en HH samen		Hervormd Weeshuis	
	17e en 18e eeuw		1863-1899	
	aantal	%-age	aantal	%-age
totaal primaire sector	2	0,6	3	1,4
totaal secundaire sector	132	38,9	44	21,0
totaal tertiaire sector	4	1,2	23	11,0
huishoudelijke diensten	148	43,7	100	47,6
totaal overige quataire sector	53	15,6	40	19,0
totaal	339	100	210	100

4 Rond 1920 Het Gebouw¹

Dankzij Jacob Bosch (geboren in 1908) die tussen 1914 en 1929 in het huis heeft gewoond en met financiële steun van regenten na de Tweede Wereldoorlog een studie theologie heeft afgerond, is er een beschrijving van de indeling en de inrichting van het Hervormd Weeshuis in de jaren twintig.

De 17^e-eeuwse toegangspoort in de Broerenstraat is de hoofdingang tot het huis en gaf weer wat de stichters van het Holdehuis beoogden in de tekst daarboven: ‘Verarmde burger, leg uw hoofd gerust vrij neer. Uw ouderlooze wees vindt hier zijn ouders weer’. Een bordes van twee uitgesleten trap treden van Bentheimer steen en een derde arduinen trede leidde naar een dubbele deur die toegang gaf tot de vestibule van het huis.

Daar stond, tussen de trap en een glazen deur naar de gang, stond een roodkoperen offerbus, waarboven een zwartgeverfd houten bord met, in gouden letters geschreven, de tekst:

Deel wie ge ook zijt uw penning mede
Aan t weesje, dat om hulpe schreit
Weldadigheid teelt ziel en-vrede
En strooit haar zaad voor dEeuwigheid
Verlaat niet liefdeloos den drempel
Van deez aan deugd gewijden tempel

(depot Collectie Overijssel; foto's Ruben Dekker)
Het is onbekend of bord en bus uit het Holdehuis stammen dan wel er in de 19^e eeuw zijn gekomen.

Rechts in de vestibule was een kapstok en de deur naar de regentenkamer. Daarboven hing een schilderij van de stichter van het Buschklooster (1524), Herman van den Busche. Dit Buschklooster was vanaf 1582 het (tweede)

onderkomen van het Burgerweeshuis. Daaronder hing onderstaand bord ter ere van deze man. Beide zijn in 1795 vanuit het Buschklooster overgebracht naar de Broerenstraat.

‘Int jJaer ons Heren dusent
vifhondert VIII op St. Wilbers-
dach starf de eerenfeste en vrome
Herma[n] van de busche sculte
va[n] Zwol die desse weer en
huising tot eene[n] nie[uwen]
klooster ghegeefe[n] en[de] ge-
fundier heft godtalmachtigh ter
eeren’

*Gedenkbord tere van Herman van de
Busche en diens portret (depot Collectie
Overijssel, foto Ruben Dekker). Van de
Busche is in 17^e-eeuwse kleding geschild-
derd; het portret is dus na zijn dood ge-
maakt.²*

In de regentenkamer was tegenover de deur een schoorsteenmantel met spiegel. Rechts daarvan een brandkast waarin de administratie van het bestuur werd bewaard en de kostbare bezittingen van de wezen uit hun ouderlijk huis, zoals horloges, kerkboeken, armbanden, ringen en dergelijke.

Links van de schoorsteenmantel en naast de deur waren twee kasten met kop en schotels, glazen, karaffen, sigaren en asbakken die bij de bestuursvergaderingen gebruikt werden. Naast de deur hing een schilderij met een jachtstil-leven van de 17^e-eeuwse schilder Pieter Pieterszn. van Noort.³ In de kamer stonden een tafel met groen (later blauwgrijs) gestoffeerde stoelen.

^a Zie pag. 241

*Schellekoord (depot Collectie Overijssel, foto Ruben Dekker). Op dit
koord is het wapen van Zwolle 34 maal geborduurd.³ Het is niet bekend
in welke ruimte het gebruikt werd. Ik neem aan: de regentenkamer. Het
heeft een lengte van ruim twee meter.*

Een dubbele deur gaf vanuit de regentenkamer toegang tot de grote-meisjeszaal. Deze had grote ramen die uitkeken op de Bitterstraat. Aan de zaalkant boven de deur hing een portret van een jonge Koningin Wilhelmina. In de kasten aan beide zijden van de deur en aan de wand langs de gang waren benodigdheden opgeborgen voor het maken van kleding, voor servies en bestek. Ook aan de gangkant stond een piano (later ook een orgel) met daarboven een klok.

In het kleine gangetje daarachter hingen de mantels en hoofdkapjes van de meisjes.

Vervolgens kwam de keuken met een groot fornuis onder de schouw en daarboven een takel om de zware pannen van het vuur te kunnen tillen. Aan de raamkant (naar de Bitterstraat) stonden een tafel en stoelen. Tegen de muur van het gangetje waren het grote aanrecht en enkele kasten.

Links van de vestibule gaf de hal toegang tot de grote-jongenszaal. Binnen stond naast de deur de boekenkast met genummerde en gekafte boeken achter kippengaas. Aan de kant van de plaats waren kastjes voor persoonlijke bezittingen van de jongens. Aan die kant was ook de toegang tot de zitkamer van de onderdirecteur ('mijnheer') die toezicht hield op de grote jongens, en tot de grote-jongensplaats waar o.a. gekegeld kon worden, de badkamer en het poetshok voor de schoenenpoets. In dit gedeelte waren ook de eet- en zitkamers van de directrice en het portiersechtpaar.

In het achterste deel van het huis, aan de andere kant van de plaats, waren de kamers van de vroegere school, de kamer van de naaijuffrouw, de gymnastiekzaal, de tuin met de koepel waar gasten ontvangen konden worden, het was- en mangellokaal en de bergruimten voor turf, steenkolen en aardappels.

In de provisieruimte werden de benodigdheden voor de dagelijkse voedselbereiding zoals kruiden, bonen en rijst opgeborgen. Daarnaast had de kinderjuffrouw haar zitkamer en was de kleermakersruimte.

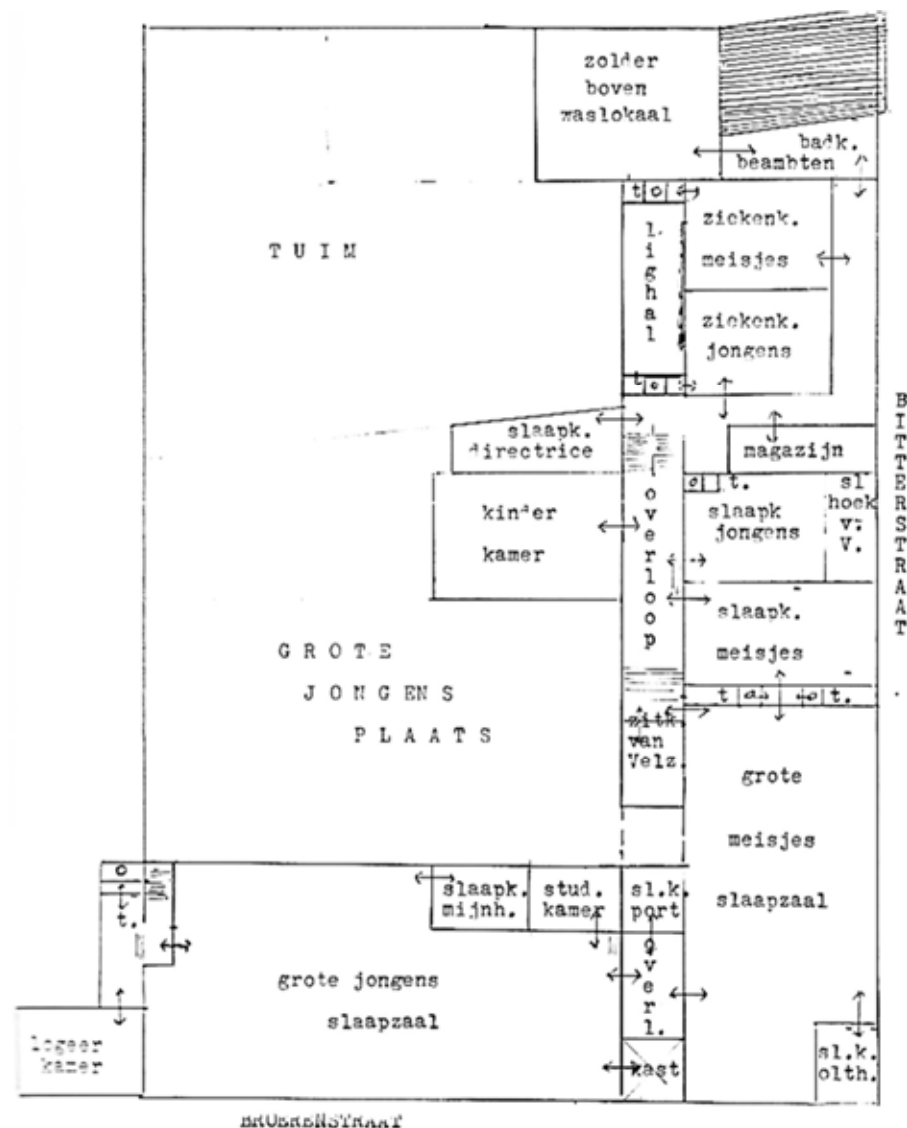

De keuken van het Hervormd Weeshuis in Zwolle zoals die nu is opgesteld in kasteel Cannenburch te Vaassen.⁴ (Rechthebbende van de afbeelding: Geldersch Landschap & Kasteelen, Arnhem; foto Nico van Haastrecht)

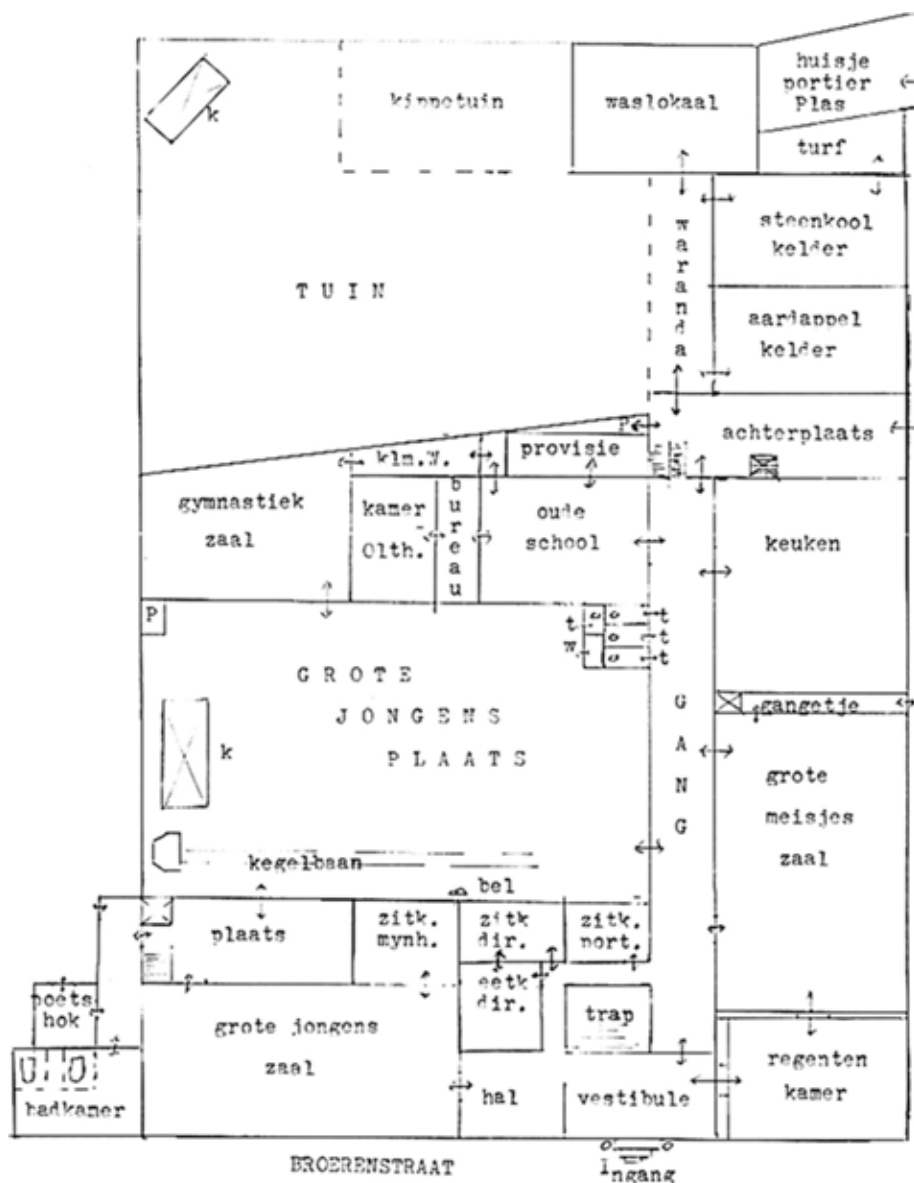
De gewone toegang tot de bovenverdieping was aan het eind van de gang beneden. Op die verdieping leefden de kleine kinderen en waren de slaapvertrekken van de directrice, beampten en kinderen en de ziekenkamers. De slaapkamer van het portiersechtpaar was de sluisverbinding tussen de slaapzalen van de grote jongens en de grote meisjes. In de slaapzalen stonden de ijzeren ledikanten met stro- en zeegrasmatrassen in rijen. De juffrouw van de kinderkamer sliep in een ruimte die van de kleine-jongensslaapkamer was afgescheiden met een gordijn. Andere beampten hadden in deze tijd een eigen slaapkamertje. In de slaapzalen stonden emailen waskommen.

Veranda en de binnentuin in de winter van 1942 (Particuliere collectie; foto vermoedelijk van juffrouw Terhorst)

Plattegrond eerste verdieping Hervormd Weeshuis in de jaren twintig (Bosch, 25)

Plattegrond benedenverdieping Hervormd Weeshuis in de jaren twintig (Bosch, 24)

5 1882-1940 Meer individuele aanpak

In het laatste kwart van de 19^e eeuw verandert de Nederlandse samenleving sterk. De visie op zorg voor jeugdigen verandert en daarmee ook voor weeskinderen. Die verandering heeft meerdere oorzaken. Ik noem nieuwe pedagogische inzichten op dat gebied, vervolgens politieke inzichten betreffende de rol van de overheid daarin en tenslotte maatschappelijke veranderingen waardoor het aantal wezen afneemt. Als gevolg hiervan wordt jeugdzorg een specifiek aandachtsgebied.

Bij de nieuwe organisatie bij het Hervormd Weeshuis krijgt een vrouw de dagelijkse leiding. Langzaam verandert het pedagogisch klimaat in het weeshuis; de weeskinderen worden steeds meer als individu gezien.

Dat ik de cesuur leg in 1882 hangt samen met het verdwijnen van de weeshuisschool in dat jaar en de start van een andere organisatiestructuur in het Hervormd Weeshuis met een directrice in plaats van een binnenvader en binnemoeder.

De keuze voor 1940 als einde van deze periode is niet geheel willekeurig. Ik kies hiervoor omdat voor de oorlog het bestuur begint na te denken over aanpassing van het beleid aan veranderende omstandigheden. Het komt echter niet tot reële stappen. Gebeurtenissen in de oorlog hebben ruimte gegeven om die uiteindelijk wel te zetten.

5.1 1882-1940 Effect van de verbrede jeugdzorg op weeshuizen

Rond 1900 Veranderingen in de zorg voor (wees)kinderen

Rond 1900 Maatschappelijke veranderingen en hun invloed op wezenzorg

Aan het eind van de 19^e eeuw hebben een betere voeding, hygiëne en gezondheidszorg als effect dat het sterftecijfer in Nederland daalt¹. De welvaart en het welzijn van Nederlanders nemen toe² en de sociale voorzieningen verbeteren waardoor vaker een oplossing voor wezen gezocht wordt in gezinsverband in plaats van in een instelling³.

In Zwolle verbetert de infrastructuur voor hygiëne. Dat is onder meer zichtbaar in een drinkwaterleiding (1891), ziekenhuizen (Sophia 1884, Weezenlanden 1902) en badinrichtingen. Na het begin van riolering in de 19^e eeuw en de daarop aanvullende invoering van het tonnenstelsel⁴, worden in 1912 bij nieuwbouw tonnen verboden en moeten WC's worden gebruikt⁵.

De Zwolse bevolking groeit dankzij een dalend sterftecijfer en ondanks een negatief vestigingsoverschot.⁶ Dat hangt samen met de zwakke economische structuur van Zwolle.⁷

Gevolgen van deze maatschappelijke verbeteringen zijn dat het aantal wezen afneemt doordat minder ouders jong sterven en dat opvang van weeskinderen in de eigen kring vaker voorkomt. Het effect van deze veranderingen op het weeshuis is te zien in de daling van het aantal opgenomen wezen en daarmee hangt de vraag samen of verbreding van de toelating mogelijk en gewenst is.

1901 Pedagogische inzichten leiden tot nieuwe wetgeving

In de 19^e eeuw is gespecialiseerde kindercare in Nederland tot ontwikkeling gekomen, gericht op specifieke groepen kinderen zoals verwaarloosde en misdadige kinderen. Onder invloed van wetenschappelijk onderzoek, zeker op het terrein van pedagogiek, groeien de verwachtingen dat jongeren met wie het niet goed gaat, verbeterd kunnen worden. In verband daarmee wordt de noodzaak ingezien dat kinderen elders opgevoed moeten worden wanneer ouders te kort schieten⁸. Er moet worden opgevoed in plaats van gestraft zoals nog in de 1^e helft van de 19^e eeuw de gewoonte was. De zorg voor verwaarloosde en criminele kinderen wordt geprofessionaliseerd dankzij organisaties als Pro Juventute (*1896) en de Bond tot Kinderbescherming (*1899). Steeds duidelijker wordt de wens geuit dat er een wettelijk kader komt voor deze jeugdzorg. Dit gebeurt in 1901 met de aanvaarding in het parlement van de Kinderwetten 1901.

Kinderwetten 1901

De liberale minister van Justitie Cort van der Linden krijgt in 1901 een meerderheid in het parlement voor zijn Kinderwetten. Deze treden in 1905 in werking.

Bescherming van kinderen wordt een taak van de overheid. Voor ouders gelden rechten en plichten. Hun macht wordt dus beperkt. Ze kunnen gerechtelijk van de ouderlijke macht worden ontheven en zelfs eruit worden ontzet.

Over de uitvoering van de Kinderwetten geven Voogdijraden een advies. De uitvoering zelf wordt toevertrouwd aan particuliere instellingen⁹ die voornamelijk opgericht zijn op grond van een levensbeschouwing. Voor de verzorging van voogdijkinderen krijgen ze overheidssubsidie.

De instellingen moeten voldoen aan voorwaarden voordat ze mogen opvangen. Zulke voorwaarden zijn een gezonde ligging en inrichting, voldoende ruimte voor de bewoners die een eigen bed en liefst een eigen kamer moeten hebben, nauwgezette zorg voor hygiëne en lichaamsonderhoud. Er worden ook hoge standaarden vastgelegd voor onderwijs en vakonderricht.¹⁰

In verband met deskundigheidseisen aan het personeel¹¹ worden al vanaf 1909 cursussen voor hen ontwikkeld. Vanaf 1920 is er een echte opleiding voor Kinderverzorging en Opvoeding (K&O)¹².

Omdat de traditionele opvang in gestichten steeds kritischer wordt beoordeeld¹³, wordt in de regelgeving ook een antwoord geformuleerd op de vraag naar 'opvang in het gezin of in een gesticht?' Kinderen plaatsen in een pleeggezin heeft de voorkeur maar in de praktijk is een inrichting eenvoudiger te

realiseren¹⁴ ondanks de hogere kosten. Het vinden van goede gezinnen blijkt namelijk lastig te zijn evenals het onderhouden van goede contacten daarmee.

De rijksoverheid krijgt als gevolg van de Kinderwetten in de jeugdzorg een eigen rol.

1912 De (lokale) overheid wordt meer verantwoordelijk voor armenzorg

Eind 19^e eeuw bepleiten sociaalliberalen^a meer overheidsingrijpen in de armenzorg. Hun visie wordt sterk beïnvloed door een rapport van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen uit 1895. Die wijst op het gebrek aan samenhang in de armenzorg, de ontoereikendheid en de ondoelmatigheid ervan¹⁵ en ziet daarom een belangrijke rol in dezen voor de overheid.

Begin 20^e eeuw leiden deze ideeën tot nieuwe wetgeving. In 1912 wordt een nieuwe Armenwet door het parlement aangenomen. Deze wet stelt een alomvattende regeling van de armenzorg vast waarin de overheid een belangrijke rol heeft, groter dan daarvoor. Aan particuliere instellingen worden meer verplichtingen opgelegd. De wet gaat weliswaar veel minder ver dan een Nutsrapport van 1895 voorstelde, maar de wetgever gaat er nu van uit dat de overheid de armenzorg regelt. Ten opzichte van de Armenwet van 1854 en die van 1870 speelt de (lokale) overheid een belangrijkere rol doordat per gemeente geregistreerd wordt welke hulp de verschillende organisaties geven. Daarnaast moet er meer samengewerkt worden door de instellingen onderling en met de gemeentes.

Weeshuizen hebben als zorginstelling ook te maken met veranderingen in de armenwetgeving. In verband met de nieuwe armenwet willen B & W van Zwolle een algemene herziening van het reglement van het weeshuis¹⁶. Het weeshuisbestuur acht een redactionele wijziging ervan voldoende. Uiteindelijk wordt het reglement in 1914 alleen redactioneel aangepast¹⁷ aan de Armenwet, precies zoals het bestuur aan het begin wenst.

1900-1940 Zijn ook niet-wezen in een weeshuis toelaatbaar?

Welk effect hebben de hierboven beschreven veranderingsprocessen en de daardoor veroorzaakte wetgeving voor het Zwolse weeshuis? Hoe gaan het bestuur van het Hervormd Weeshuis en de gemeenteraad van Zwolle daarmee om? Hebben ze effect op het toelatingsbeleid?

De historische verhouding tussen de gemeente en het Weeshuis

Voordat ik aan de beantwoording van deze vragen toekom ga ik in op een rapport dat tussen 1922 en 1925 is geschreven op verzoek van de Zwolse

^a Ik gebruik hier een term uit de huidige tijd. Eind 19^e en begin 20^e eeuw verenigen sociaalliberalen in Nederland zich in de Vrijzinnig-Democratische Bond. Omdat het woord vrijzinnig ook een kerkelijke betekenis heeft vermijd ik misverstanden door te spreken van sociaalliberalen.

gemeenteraad. Die zit met verschillende vragen rond het toelatingsbeleid: wie mag onder welke voorwaarden in het weeshuis geplaatst worden? Daarvoor is een archiefonderzoek nodig naar de historische verhouding tussen de gemeente Zwolle en het Hervormd Weeshuis en naar wat in het verleden is besloten. Het rapport van mr. G.A.J. van Engelen van der Veen, een jurist gespecialiseerd in rechtsgeschiedenis, wordt in 1925 besproken in de gemeenteraad.¹⁸

Van Engelen komt tot de conclusie dat in de 17^e en 18^e eeuw alleen wezen van gereformeerde Zwolse burgers (Burgerweeshuis) en ingezetenen (Holdehuis)^a zijn toegelaten, dus niet van het omliggende gebied (met name Zwollerkerpel).

Van Engelen concludeert verder dat de toelating van alleen hervormde wezen in de 19^e eeuw niet terecht is: alle rechtsopvolgers van de Nederduitse Gereformeerde Kerk moeten toelaatbaar zijn, dus ook de ‘Afgescheidenen’, de Christelijk Gereformeerden en de leden van de Gereformeerde Kerken.^b

De geldende naamgeving ‘weeshuis van de hervormde gemeente Zwolle’ vindt hij ook niet juist: die suggereert dat het bestuur van het weeshuis bij de hervormde gemeente ligt terwijl het weeshuis altijd ‘stedelijk’ is geweest, dat wil zeggen onder direct toezicht van het stads- of gemeentebestuur.

De Kinderwetten van 1901 kunnen effect hebben op weeshuizen

Nog voordat de Kinderwetten in 1905 in werking treden stuurt de synode van de Nederlandse Hervormde Kerk in 1904 een brief naar instellingen als weeshuizen, met de vraag of zij een rol willen spelen voor kinderen die door een kinderrecht onder voogdij gesteld worden. Aan deze oproep hebben meerdere weeshuizen gevolg geven¹⁹. In de notulen van het Hervormd Weeshuis heb ik geen aanwijzing kunnen vinden dat het weeshuisbestuur de brief van de hervormde synode heeft ontvangen, laat staan besproken.

De gemeenteraad wil verruiming van de toelatingsregels

De vraag van de gemeenteraad naar verruiming van de toelatingsregels in Zwolle heeft met de onderstaande rond 1920 bestaande beperkingen²⁰ te maken:

- A. de maximumleeftijd voor opname in het huis is voor jongens tot ze 15 zijn en voor meisjes tot hun 16^e verjaardag.^c Bij het bestuur groeit het besef dat kinderen van 15 of 16 jaar nog niet voor zich zelf kunnen zorgen en dat uitbesteding bepaald niet als ideaal beschouwd kan worden;

^a Hij heeft op dit punt geen gelijk. Eerder heb ik al duidelijk gemaakt dat ook rooms-katholieke burgerwezen in de 17^e en 18^e eeuw zijn toegelaten.

^b Juridisch zou Van Engelen gelijk kunnen hebben maar van hervormde kant wordt geredeneerd dat de ‘Afgescheidenen’ door hun besluit ook hun rechten als hervormden hebben verspeeld.

^c Tussen 1871 en 1882 is de maximumleeftijd 17 geweest.

- B. opgenomen worden alleen wezen van hervormde ouders die ten minste drie jaar onafgebroken in Zwolle hebben gewoond direct voor hun overlijden. Ook hervormden in de zelfstandige gemeente Zwollerkerpel zijn lid van de hervormde gemeente Zwolle. Kunnen hun wezen daarom worden opgenomen? Het rapport van Van Engelen geeft hiertoe ruimte en vindt zelfs hier een reden tot een verdere verruiming van de toelating tot andere protestanten;
- C. wezen worden alleen toegelaten indien de ouders niet bedeed zijn geweest uit de openbare onderstand. Voor armoede wordt steeds minder de schuld gegeven aan de armen zelf. Armoede wordt steeds meer beschouwd als een maatschappelijk verschijnsel. Daarom is het feit van (ooit) bedeed te zijn geweest voor sommigen in de gemeenteraad geen reden meer om opname in het weeshuis te weigeren. Bedeling op het gebied van medische zorg was dat al niet meer.
- D. Daarnaast is het de vraag of veranderende maatschappelijke omstandigheden reden zijn voor een bredere taak voor het weeshuis. Bijvoorbeeld opvang van voogdijkinderen van ouders die krachtens de Kinderwetten van 1901 uit de ouderlijke macht ontheven of ontzet zijn. Of openstelling voor halfwezen of voor alle Zwolse wezen omdat het weeshuis vrijwel vanaf het begin een burgerlijke / stedelijke instelling is geweest.

Hoewel deze vragen onderling met elkaar in verband staan, beschrijf ik toch ieder thema apart waar dat mogelijk is.

A De maximum leeftijd is 15 jaar voor jongens en 16 jaar voor meisjes

In 1896 machtigen B&W het weeshuisbestuur voor het eerst om wezen op te nemen die ouder zijn dan de reglementaire maximum leeftijd. Ze willen voorkomen dat een wees uit de kleine burgerij onder de zorg valt van het Hervormd Armbestuur.²¹ In 1908-'09 verwoordt het weeshuisbestuur zijn bezwaar tegen toelating van oudere jongens: die wennen moeilijk aan ‘de nieuwe situatie’²²; bedoeld zal zijn de strakke discipline. De gemeenteraad wil in 1908 in principe oudere jongens toelaten omdat in de huidige maatschappij 16- en 17-jarige jongens meer dan lager onderwijs moeten hebben en dus nog niet voor zichzelf kunnen zorgen. Daarom wil de raad ook een aanpassing van het reglement.²³ Maar de raad accepteert in 1909 de visie van de regenten met als gevolg dat deze oudere jongens voortaan bij particulieren worden uitbested.²⁴

Vanaf de jaren twintig worden wezen toegelaten die (iets) ouder zijn dan de reglementair bepaalde leeftijd, zeker wanneer ze nog niet in hun eigen onderhoud kunnen voorzien. Regenten zijn er in de jaren twintig niet voor maar verzetten zich niet wanneer B&W daartoe besluiten²⁵; in de jaren dertig adviseren regenten de raad juist wel tot opnemings.²⁶

Het reglement wordt op dit punt echter niet gewijzigd. Dit wordt een terugkerend thema. B&W en de raad hebben de wens dat het reglement aan nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen wordt aangepast. De regenten hebben een voorkeur voor handhaving van bestaande orde.

B.1 Wezen van wie de ouders in Zwollerkerspel woonden

In de bestuursnotulen tussen 1882 en 1903 wordt bericht over drie gevallen waarin de hervormde ouders minder dan drie jaar in Zwolle hebben gewoond voor hun overlijden. Over alle drie verzoeken tot toelating wordt negatief beslist. Het is waarschijnlijk dat het hier om wezen uit Zwollerkerspel ging, maar het wordt niet met zo veel woorden gezegd.²⁷

In de 20^e eeuw doet eenzelfde aanvraag voor hervormde wezen uit Zwollerkerspel zich vaker voor. Het weeshuisbestuur wil zich aan de regel houden en laat de beslissing over aan het gemeentebestuur. B&W nemen de visie van het weeshuisbestuur over maar de raad beslist dat toelating kan worden toegestaan. In dat proces doet zich telkens een kleine verandering voor.

In 1902 gaat de raad akkoord, zonder verdere toevoeging.²⁸

In 1907 stelt de raad uitbesteding bij een boer geen goede oplossing te vinden,²⁹ waardoor de wezen toch geplaatst kunnen worden in het weeshuis. Tegelijk pleit de raad voor een reglementswijziging, iets waar het bestuur in 1908 tegen is.³⁰

In 1914, 1915 en 1917 een soortgelijk verhaal.³¹ Daarom vragen B&W in 1918 aan het weeshuisbestuur of afwijzing van wezen uit Zwollerkerspel om andere dan formele redenen gebeurt. Het bestuur antwoordt dat er 'geen bezwaren bestaan tegen opname van kinderen uit Zwollerkerspel zolang de finantiën dit toelaten en er plaats is, dat een reglementswijziging ongewenscht wordt geacht en dat het beter is ieder geval afzonderlijk te toetsen.'³²

In 1923 bespreken de regenten de mogelijkheid om hervormde wezen uit Zwollerkerspel reglementair op te kunnen nemen. Het weeshuisbestuur legt dus de nadruk op de kerkelijke gemeente Zwolle en niet op de burgerlijke. Het kiest er echter voor dat het reglement inhoudelijk onveranderd blijft; en dat B&W overeenkomstig het reglement ervan kunnen afwijken.³³

In 1931 wordt voor het eerst een weesmeisje uit Zwollerkerspel opgenomen zonder tussenkomst van de raad. Het weeshuis wordt haar voogd³⁴.

B.2 Ook andere protestantse wezen en niet-kerkelijke wezen?

Indien er twijfel is bij het bestuur over het hervormde lidmaatschap van ouders wordt eerst onderzoek gedaan. Zo wordt een verzoek afgewezen met betrekking tot kinderen van wie de vader niet hervormd was³⁵ of van wie de vader wel en de moeder geen hervormd lidmaat³⁶ was.

In één geval waarin een gereformeerde weduwe vóór haar overlijden haar kinderen had willen laten overschrijven naar de hervormde gemeente maar waarin de procedure nog niet helemaal afgerond was, zijn de kinderen wel plaatsbaar voor het bestuur³⁷. Zo ook het kind wiens ouders hadden aangegeven lidmaat te willen worden omdat ze hun kind wilden laten dopen bij de hervormde gemeente³⁸.

Maar met de komst in 1920 van de vrijzinnige en socialistische predikant ds. G. Horreüs de Haas in het bestuur wordt de discussie verbreed. Hij is een spraakmakend hervormd predikant met grote maatschappelijke invloed. In 1921 geeft hij aan sociale én godsdienstige bezwaren te hebben tegen de huidige gang van zaken.³⁹

Sociaal heeft hij er problemen mee dat alleen gedoopte kinderen van belijdende lidmaten toegelaten worden en slechts wanneer de ouders niet uit openbare onderstand bedeed zijn geweest. Dat is niet meer van deze tijd vindt hij: wanneer je bedeed wordt ben je daardoor nog niet 'minderwaardig'.

Godsdienstig wil ds. Horreüs de Haas niet leven met het gegeven dat ouders lid worden van de hervormde gemeente ter wille van eventuele toelating van hun kinderen in het weeshuis. Hij vindt 'dit een gruwel en zou het een zegen voor de kerk vinden als die beperkende bepaling wordt weggenomen'.⁴⁰ Daarom wil hij van het Hervormd Weeshuis een gemeentelijke instelling maken met de mogelijkheid van gezinsverpleging zoals ook elders gebeurt is.⁴¹ In 1926 wil hij toelating voor niet-kerkelijken⁴² omdat het weeshuis 'burgerlijk' is. Kennelijk heeft zijn visie te maken met wat het rapport van Van Engelen bepleitte. Het bestuur komt tot de conclusie dat niet zal instemmen met de conclusie van Van Engelen dat lidmaten van kerkgenootschappen die direct zijn voortgekomen uit de publieke kerk van de 18^e eeuw, ook recht hebben opgenomen te worden in het Weeshuis⁴³.

C Wanneer ouders bedeed zijn geweest

Doordat in 1901 het Gemengd Armbestuur van de gemeente Zwolle wordt opgeheven, gaan de gemeentelijke Sociale Dienst en de hervormde diaconie hun eigen weg. Tot 1901 werd ook de bedeling vanuit de diaconie beschouwd als 'openbare onderstand'. In 1902 besluit het weeshuisbestuur dat diaconale hulp voortaan niet gezien wordt als 'openbare onderstand' en dat daardoor wezen van diaconaal bedeeden wel toegang kunnen krijgen tot het Hervormd Weeshuis.⁴⁴

Zwolse armenzorg verandert rond 1900

Eind 19^e eeuw komt er een andere kijk op armoede: als oorzaak daarvan wordt nu genoemd een door armen niet te vermijden tekort aan inkomen in plaats van eigen schuld (zoals luiheid, zorgeloosheid, moreel wangedrag)⁴⁵.

Na het in werking treden van de Armenwet van 1854 blijft in Zwolle het Gemengd Armbestuur van de burgerlijke gemeente en de hervormde diaconie bestaan. Vanaf 1855 krijgen andere kerkelijke armbesturen een gemeentesubsidie.

Vanaf het midden van de jaren tachtig groeit in Zwolle het aantal bedeeden. Dit is vooral het gevolg van minder strenge criteria en afnemende schroom zulke hulp te vragen. De gemeente moet daardoor meer subsidie geven aan de kerkelijke armbesturen, maar gemeenteraadsleden eisen daarvoor in ruil meer controle. De meeste kerkelijke armbesturen zeggen de overeenkomst met de gemeente op waardoor dit subsidiestelsel van 1855 ophoudt.⁴⁶

In 1898 wordt een gemeenteambtenaar aangesteld voor bedeling van stadswege⁴⁷. Hier ligt de start van een gemeentelijke sociale dienst. Het Gemengd Armbestuur uit 1832 wordt in 1901 opgeheven en de goederen daarvan worden verdeeld⁴⁸ onder de hervormde diaconie (ongeveer f 215.000) en de gemeente (f 60.000).

De gemeentelijke aanpak met de gemeentelijke armverzorger leidt tot daling van het aantal geheel of gedeeltelijk bedeeden. Deze daling is niet alleen veroorzaakt door toepassing van strengere criteria maar ook door een opleving in de Zwolse economie⁴⁹.

De regenten kunnen niet meegaan met de consequenties die B&W in 1904 willen trekken uit dit besluit dat onderstand uit de openbare kas voortaan geen uitsluitingsgrond is. Regenten zijn bang dat de kosten van een breder toelatingsbeleid de inkomsten van het huis te boven gaan. Ze schrijven in 1904 aan B&W 'dat zij bezwaar moeten maken tegen de zoodanige verruiming en zulks met het oog op de belangen der aan hunnen zorg toevertrouwde kinderen'⁵⁰.

In de praktijk werkt het bestuur vanaf 1904 echter wel mee aan toelating van wezen wier ouders bedeed zijn geweest. Een poging van Horreüs de Haas in 1923 om de bepalingen over bedeling in het reglement te schrappen, mislukt.⁵¹

D.1 Voogdijkinderen, onverzorgde kinderen

In 1913 wil het bestuur alleen een redactionele aanpassing van het reglement om aan de eisen van de Armenwet 1912 tegemoet te komen, maar in de gemeenteraad klinken in 1913 geheel andere geluiden. Raadsleden willen uitbreiding van de toelatingsregels.

Het sociaalliberale gemeenteraadslid W.M. Wijnaendts, oud-kolonel der Koninklijke Marechaussee, bepleit dat 'te Zwolle wonende kinderen die eene onvoldoende verzorging genieten' opgenomen kunnen worden.⁵² Het bestuur legt dit verzoek naast zich neer omdat toelating van zulke kinderen 'de belangen van het weeshuis ten eerste [zou] schaden'⁵³, financieel en moreel: het bestuur

vreest schade voor de wezen door de aard, het karakter en de afkomst van deze onvoldoende verzorgde kinderen.

Deze argumentatie wordt in de raadsvergadering van april 1904⁵⁴ kritisch ontvangen door Wijnaendts. Het SDAP-raadslid J.E. Vogt, winkelier in snaaren tokkelinstrumenten, stelt principieel dat 'karakter of moreel peil niet af te meten zijn naar de meer of mindere gegoedheid van de ouders'.

Het bestuur neemt in 1916 het besluit dat meisjes die onttrokken zijn aan de ouderlijke macht, niet toelaatbaar worden geacht⁵⁵.

D.2 Halfwezen

In 1920 wordt voor drie kinderen Jansen van wie de moeder is overleden en de vader krankzinnig is, toelating gevraagd in het weeshuis. In het kader van de Kinderwetten kan een dergelijk verzoek verdedigd worden. Het weeshuisbestuur vindt dat de kinderen reglementair niet opgenomen kunnen worden⁵⁶. B&W nemen deze visie van het bestuur over en leggen hun rapport voor aan de raad die het echter met een ruime meerderheid verwerpt⁵⁷. Het bestuur bespreekt deze nieuwe situatie in zijn vergadering. Bestuurssecretaris Meulenhoff is het absoluut niet eens met de gemeenteraad: zo'n opname is 'onwettig [...]'. Een volgende keer weigeren is veel moeilijker. Hij wenscht niet mede te werken aan afwijking van eenmaal vastgestelde reglementen [...] en stelt voor dan liever tot reglementswijziging te adviseeren, zoodat de mogelijkheid van opname van halve weezen wordt geschapen. Hij wenscht hierbij op te merken dat hij, zoo tot opname wordt besloten, zonder meer zal bedanken als lid van het bestuur.'⁵⁸ Het bestuur concludeert in meerderheid in zijn vergadering: 'Voor deze eene keer kan het Weeshuis besluiten zich hierbij neer te leggen onder uitdrukkelijk beding dat het voorwaardelijk geschiedt [...] onder protest.'⁵⁹ De raad wordt van deze visie op de hoogte gesteld.⁶⁰ Het bestuur erkent dus de realiteit en accepteert de toelating van deze niet-wezen. Meulenhoff trekt zijn consequenties en vertrekt. Het kan zijn dat hij vindt in de vorige vergadering wat overhaast te hebben gereageerd. In de notulen staat namelijk dat hij misschien een andere mening zou zijn toegedaan als hij deze consequentie had kunnen voorzien⁶¹.

1882-1940 Concrete bestuursbesluiten wat betreft de toelating*Besluiten over toelating*

Tussen 1882 en 1940 worden uit 139 gezinnen wezen toegelaten. In elf gevallen wordt een aanvraag afgewezen. De redenen daarvoor zijn:

- 4 jongens zijn te oud; daarbij merk ik op dat drie daarvan (ruim 15 of zelfs 16 jaar) vóór 1910 zijn afgewezen; de 4^e was een 18-jarige jongen;
- 2 maal omdat de vader niet hervormd is;
- 3 maal omdat de ouders niet Zwols zijn;

- 1 maal omdat ouders niet lang genoeg in Zwolle gewoond hebben;
- 1 maal (in 1902!) omdat ouders bedeed zijn geweest.

Het aantal positieve afwijkingen van het reglement is opmerkelijk: negen keer worden toegelaten:

- 2 jongens en 3 meisjes die volgens het reglement te oud zijn (met name vóór de jaren twintig);
- in twee gevallen kinderen van wie de ouders niet de reglementaire tijd in Zwolle hebben gewoond voor hun overlijden;
- kinderen uit 2 gezinnen van wie ouders niet hervormd waren maar wel het bewijsbare plan hadden dat te worden.

Het aantal weigeringen tot opname is ruim 7% (11 van de 150 verzoeken tot toelating). In de periode 1834-1884 was dat percentage ruim 13%. De gemeenteraad wil ruimhartiger omgaan met de verzoeken dan de formele ruimte van het reglement toelaat. De ruimere toelating maakt een andere geldstroom mogelijk, namelijk van de gemeentelijke sociale dienst en van het rijk in verband met de Kinderwetten 1901.

Het (per jaar toegelaten) aantal weeskinderen daalt tussen 1882 en 1940

Tot het begin van de 20^e eeuw worden na 1882 in enkele jaren nog grotere aantallen wezen toegelaten, maar in slechts vier jaar 10 of meer. De tijd van epidemieën is voorbij, met uitzondering van de jaren van de Spaanse griep, 1918-1920; maar dan worden er toch slechts 5, 4 en 7 kinderen opgenomen. Het is overigens volstrekt onduidelijk of deze toename in verband staat met de Spaanse griep: ik heb tevergeefs gezocht naar de doodsoorzaak van de desbetreffende ouders.⁶² Door de wereldoorlog is de ‘eigen kring’ van de weeskinderen misschien niet meer in staat is deze zelf op te vangen. Het oorlogsjaar 1914 geeft bijvoorbeeld ook een zeer grote instroom te zien van 12 kinderen. Daarna zijn er nog maar enkele jaren met een wat grotere instroom: de crisisjaren 1930-1932 met een instroom van 4, 4 en 6. Maar zulke gegevens zijn onvergelijkbaar met die van vorige eeuwen.

Deze lage instroom is de oorzaak van een daling van het aantal wezen vanaf 1914. Tussen 1915 en 1940 daalt het aantal bewoners van 48 naar 14, met een kortstondige stijging tussen 1930 en 1932 van 27 naar 33 kinderen.

Gevolgen van deze vermindering voor de kosten

De daling van het aantal kinderen heeft gevolgen voor de kosten, ook voor die per weeskind. In grafiek 9 op pag. 265 zijn die opgenomen en daar is het effect goed te zien. In bijlage 6 staat een overzicht van het verloop in de directe kosten per kind per jaar en de verhouding daarvan tot de totale kosten per kind per jaar.

De directe kosten per kind zijn lineair gekoppeld aan het aantal wezen in huis en worden daarnaast beïnvloed door prijsstijgingen en verbetering van de leefomstandigheden in huis. Maar het curveverloop is vanaf 1918 vrij vlak.

De instellingskosten per kind stijgen vanaf 1915 gigantisch. Daarmee wordt al duidelijk hoe de voortgang van de bestaande situatie feitelijk onhoudbaar is.

Jaren twintig en dertig Regenten erkennen dat de tijden veranderen

In de praktijk vanaf de jaren twintig blijkt het bestuur minder star te oordelen over kinderen voor wie extra zorg nodig is maar die volgens het reglement niet door het weeshuis geholpen kunnen worden.

Een voorbeeld daarvan is de manier waarop het bestuur in 1925 tot een beslissing komt over de kinderen W. Hun vader is ongeneeslijk ziek en hoewel moeder nog leeft, wordt er voor zijn kinderen plaatsing in het weeshuis gevraagd. Aanvankelijk stelt het bestuur in maart zijn beslissing.⁶³ In juli verzoekt de Voogdijraad om de kinderen W. in het Weeshuis op te nemen. Het bestuur adviseert ‘een oplossing te vinden in beschikbaarstelling van meer gelden ter verpleging der kinderen in ander milieu.’⁶⁴ Dat houdt m.i. in: plaatsing in een (voogdij)gezin. Uiteindelijk worden de kinderen in 1927 toegelaten. Omdat de ouders alleen dooplid en geen belijdend lid zijn is een bestuurslid, de (orthodoxe) predikant ds. Visser, tegen opname. De ouders zelf worden tot voogd benoemd⁶⁵. De kinderen worden overigens in het Kinderboek ingeschreven als ‘echte wezen’.

Een speelse oplossing vindt het bestuur in 1932 voor twee jongens die tijdelijk in huis worden opgenomen op verzoek van de directeur van de Gemeentelijke Armenzorg. Hun thuissituatie is dat ‘vader reeds lang in het ziekenhuis verpleegd wordt voor een blijkbaar hopeloos geval, terwijl de moeder tekenen van krankzinnigheid vertoont’⁶⁶. In 1937 wordt deze oplossing opnieuw gebruikt voor drie kinderen van een werkloze wiens vrouw opgenomen is⁶⁷. Zij worden dan ‘logé van de directrice’ genoemd.

Door reglementen niet te willen wijzigen kunnen regenten succesvol kinderen buiten de deur houden die door een kinderrechter onder voogdij zijn gesteld zoals verwaarloosde kinderen, en weeskinderen wier ouders niet hervormd waren. Dat betekent ook dat ze de in de gemeenteraad levende ideeën kunnen negeren om het weeshuis onder te brengen bij de gemeentelijke armenzorg.

Eind jaren dertig Onder dreiging van de oorlog

In 1938 en ’39 wordt het bestuur geconfronteerd met aanvragen die te maken hebben met de toenemende internationale spanningen en het vluchtelingenprobleem. Het ‘Protestantsch Hulpcomité tot Hulp van Uitgewezenen wegens Ras

of Geloof' verzoekt 'een of meer 'niet-arische' Protestantsche kinderen' te plaatsen. Het gaat om uit Duitsland gevluchte of uitgewezen kinderen die van huis uit Joods zijn. Het bestuur besluit hierop in principe 'ja' te zeggen, mits de kinderen later terug kunnen naar hun ouders.⁶⁸ Hierdoor kan het gemeentebestuur van Zwolle aan de minister van Binnenlandse Zaken schrijven ermee akkoord te gaan dat er ruimte is voor 20 kinderen die dan wel protestants worden opgevoed.⁶⁹ Er is overigens geen enkel vluchtelingenkind in huis opgenomen.

In 1939 besluit het bestuur dat het weeshuis voor maximaal 25 vluchtelingen een warme maaltijd kan verzorgen, waarvan de ingrediënten verstrekt worden via de gemeente. Eventueel kunnen er 2 maaltijden op één dag bereid worden⁷⁰. Ook hiervan wordt niets gerealiseerd.

In april 1940 neemt het bestuur nog de gewone beslissingen rond de wintervoorraden kolen, aardappelen, rijst enz. Maar op 16 mei besluit het bestuur in verband met de uitgebroken oorlog tot een algemene versobering 'om de kinderen te leren wat de huidige toestand beteekent'⁷¹.

5.2 1882-1940 Het weeshuis wordt meer kindgericht

Bij binnenkomst

In de op schrift gestelde herinneringen van Jacob Bosch¹ die tussen 1914 en 1929 in het weeshuis woonde, spelen zijn eigen ervaringen mee. De komst in het weeshuis is voor de kinderen een ingrijpende gebeurtenis die het karakter lijkt te hebben van verlies van de eigen identiteit en zelfs van ontpersoonlijking.

Ieder kind krijgt een nummer dat het houdt totdat het het weeshuis verlaat. Uit overwegingen van hygiëne wordt het kaal geschoren; en kaal of kort geknipt blijf je tot je twaalfde. De kleding van thuis wordt vervangen door weeshuiskleding die door de nieuwigheid ook stug voelt. Het gezin wordt uit elkaar gehaald.

Tot hun 12de jaar wonen jongens en meisjes in de kinderkamer; tot zo lang zien broertjes en zusjes elkaar nog regelmatig. Daarna leven jongens en meisjes gescheiden van elkaar.

Bosch schrijft: 'Vandaag de dag kunnen we ons dan ook voorstellen, welk een groot verdriet deze onderlinge scheiding voor veel jongens en meisjes teweeg heeft gebracht; vooral voor hen, die zich de innige band tussen ouders en kinderen en kinderen onderling zo goed nog konden herinneren.'

1882-1940 Pedagogisch handelen door bestuur en directrices

Het gaat het bestuur in de eerste plaats om ordehandhaving

Het bestuur legt sterk de nadruk op naleving van de regels. Wanneer een meisje in 1917 eigenmachtig handelt, vindt het bestuur dat de directrice mejuffrouw J.W.A. Vastenou haar te veel vrijheid heeft gegeven.² De onderdirecteur krijgt in 1914 te horen van het bestuur dat hij strengere controle moet uitoefenen op de slaapzaal en bij het baden. Het bestuur verwacht dat een onderdirecteur prestige heeft. Als hij dat mist, is ontslag een logische stap.³ Anderzijds klaagt in deze tijd een onderdirecteur over het 'onordelijke gedrag der jongens'⁴. Het is de vraag wat oorzaak is en wat gevolg. In de 20^e eeuw betoogt het bestuur dat oudere jongens die wees worden beter niet meer in het weeshuis opgenomen kunnen worden omdat ze zich moeilijk kunnen aanpassen aan de regels. Daarom zie ik de strenge regelhandhaving eerder als oorzaak dan als noodzaak. Het is namelijk ook een beeld dat in de 19^e eeuw meermalen voorkomt. Zo hadden in de jaren zeventig personeelsleden moeite met de starre huisregels waardoor ze nauwelijks vrijheid van bewegen hadden.

Omgang tussen jongens en meisjes wordt streng gecontroleerd

Een erg belangrijk thema is de omgang tussen jongens en meisjes. In de regelingen in de 18^e eeuw bij zowel het Burgerweeshuis als het Holdehuis moet de

omgang tussen de jongens en meisjes in het weeshuis onmogelijk worden gemaakt. Ook in het eerste reglement van het 'Hervormd Weeshuis' is dat het geval. Contacten van weeskinderen met jongeren van de andere kunne van buiten het huis moeten worden tegengegaan. De eerste verantwoordelijkheid voor de handhaving van de regels ligt bij de binnenvader, de hulponderwijzer en de naaimaitres. In de praktijk blijkt dat het bestuur de instantie is die de straffen bepaalt als er van 'vrijerijen' sprake is. Het bestuur heeft starre standpunten eind 19^e en begin 20^e eeuw maar komt soms tot een onverwachte aanpak.

Wanneer Gerritje Huyer en Dirkje van Dalfsen in 1888 op zondag 'minnarijtjes hebben aangeknoopt en op den publieken weg met jongens gezien zijn'⁵ krijgen ze huisarrest.

Lucie die in 1896 contact heeft met een niet gunstig bekend staande rooms-katholieke man van 28 jaar, mag 4 weken niet uitgaan opdat ze niet in herhaling valt⁶. Zij maakt het in de ogen van de regenten te bont met haar herhaalde 'vrijerijen'. Het bestuur ziet hierin zelfs een mogelijkheid tot verwijdering⁷. Daartoe informeert het zowel bij de Heldringstichting voor verwaarloosde meisjes in Zetten als bij het rijksopvoedingsgesticht voor jeugdigen Veldzicht in Balkbrug. Van Veldzicht is het uitgebreide antwoord op het verzoek om informatie bewaard gebleven⁸. Veldzicht is 'een opvoedingsgesticht welker directrice op verzoek van Regenten, tijdelijk in hunnen plaats de leiding aanvaardt van een weesmeisje dat zich in het weeshuis onmogelijk maakte. [...] Er wordt in het gesticht aan [...] verbetering [van meisjes] gearbeid, tot zij geschikt geacht worden om te gaan dienen.' En dat moment wordt door Veldzicht bepaald. Inmiddels heeft Lucie 'haar vrijer' geschreven dat ze haar betrekking met hem wil afbreken. Moeder Van Dam heeft deze brief gelezen. Regenten hebben echter geen vertrouwen in de oprechtheid van de verklaring. Lucie wordt ter vergadering geroepen en krijgt te horen dat ze naar een ander gesticht moet voor meisjes die strengere leiding nodig hebben, als ze het contact blijft houden⁹. In een bijeenkomst waar die grote meisjes bij zijn van wie de directrice 'vermeent dat het tot nut kan zijn bij die mededeling tegenwoordig te wezen', spreekt de president over het verdriet en de zorg dat de goede lessen van mejuffrouw Van Dam en de godsdienstleraar geen vat schijnen te hebben gehad op Lucie. Namens het bestuur deelt hij mee dat ze gestuurd zal worden naar een opvoedingsgesticht 'zodra iets wordt bemerkt van verstandhouding, hetzij persoonlijk hetzij op andere wijze'. De secretaris notuleert dat de meisjes onder de indruk zijn maar dat op Lucie 'het gesprokene het minste indruk scheen te maken'¹⁰. In februari van het jaar daarop gaat Lucie bij haar grootvader in huis.¹¹ Omdat Veldzicht bericht heeft dat ongehuwde moeders

niet meer worden opgenomen, is de conclusie dat Lucie zwanger het huis is uitgegaan.

In 1901 is Johannes Jacobus la Feber (jammer genoeg is zijn roepnaam niet overgeleverd) die op de HBS zit, regelmatig met een klasgenote buiten en fietst hij met haar. Haar ouders hebben geen bezwaar tegen dit contact; toch verbiedt het bestuur hem met meisjes uit te gaan. Wanneer hij nog steeds met haar 's avonds wandelt, wordt hij weer ter verantwoording geroepen¹².

Wanneer in 1913 een weesjongen met een meisje blijft omgaan en door de politie zelfs van onzedelijke handelingen wordt beschuldigd, oordeelt het bestuur na onderzoek dat daarvoor geen grond bestaat: 'een politie-agent schijnt op eigen risico zedelijkheidspolitie te hebben willen spelen'. De jongen wordt gewaarschuwd maar mag in een bestuursvergadering daarop reageren. Hij vindt dat de onderdirecteur hem zonder takt behandelt, kortaangeboden is en hem onbillijk straft. Het bestuur vindt 'dat [hij] alles heeft beredeneerd en voor elkaar heeft gezet om zelf zich schoon te wassen' en zegt hem dat hij moet veranderen. De directrice brengt nu in dat ze zich niet altijd kan verenigen met de handelwijze van de onderdirecteur: de stemming op de jongenskamer is niet zoals die moet zijn; de jongens ervaren 'een gemis aan volkomen vrijheid', wat aanleiding geeft tot ontduiking. Daarom wordt ook de onderdirecteur ter vergadering geroepen waarin hij het advies krijgt eens gemoedelijk met de jongens te gaan praten en te beginnen met hen te vertrouwen.¹³

Dat wil niet zeggen dat jongens en meisjes vrij met elkaar mogen omgaan. Wanneer een jongen en een meisje in 1919 'onzedelijke handelingen' hebben verricht wordt hij zonder uitzet en zonder gereedschap het huis uitgezet, nadat het bestuur overigens wel heeft nagegaan of hij in zijn eigen onderhoud kan voorzien. Het meisje wordt in een gesticht in Amersfoort geplaatst. De voorzitter heeft hen beiden bestraffend toegesproken in aanwezigheid van alle kinderen.¹⁴

Na 1920 lijkt er toch een andere wind te gaan waaien wat betreft de privacy van de wezen. Een weesjongen, Jan, wordt in 1921 het huis uitgezet wegens 'onzedelijke handeling tegenover eene minderjarige verpleegde'.¹⁵ Maar nu vraagt bestuurslid ds. Horreüs de Haas of het 'wel goed gezien is om alle briefwisseling tusschen weezen van 18-20 jaar en andere jongelui van beider kunne te verbieden'. Hij zou meer vrijheid wensen zodat wezen geen andere wegen zouden bedenken om 'uiting te geven aan hunne gevoelens. De leeftijd brengt dit mée'.¹⁶ Het is erg jammer dat de mening van het bestuur hierover niet verder bekend is.

Standaardstraffen

In de gehele periode 1882-1940 berichten de bestuursnotulen over straffen. De standaardstraffen zijn nog steeds:

- elke dag om 17.00 uur thuis zijn en niet meer uitgaan;
- niet uitgaan op zondag;
- in afzondering geplaatst worden;
- huisarrest; de hele winter om 17.00 uur thuis zijn¹⁷;
- ten voorbeeld worden gesteld aan de groep¹⁸.

De straf van ‘op water en brood’ gesteld worden ben ik niet meer tegengekomen in de notulen. Als nieuwe straffen heb ik aangetroffen:

- geen cadeautjes van het huis of van de familie mogen ontvangen met Sinterklaas¹⁹;
- dreiging van uit-huis-plaatsing naar een gezin of naar een stichting en uitvoering daaraan geven²⁰. De kosten daarvan worden door het weeshuis gedragen²¹.

Uithuisplaatsing

In de paragraaf hiervoor blijkt dat de omgang tussen een jongen en een meisje in het huis kan leiden tot uithuisplaatsing.

Soms wordt uithuisplaatsing alleen overwogen gezien de handelwijze bij Derk (ik noem geen achternaam). Er wordt in 1899 in het weeshuis geld gestolen. Om de dief te kunnen opsporen, wordt gemerkt geld neergelegd. Als dat gestolen wordt, blijkt dat door Derk te zijn gedaan. Dat lukt hem doordat hij over een sleutel beschikt van de kas. Geld wordt daarom voortaan in de brandkast bewaard en van het gebeurde wordt een proces verbaal met een verklaring van de directrice opgemaakt. Het bestuur besluit om de politie er niet bij te halen: dat zou leiden tot gevangenisstraf. De kans dat hij dan op het slechte pad blijft, is groot. Aan zijn straf wordt zelfs geen ruchtbaarheid gegeven. Maar het verhaal van Dirk gaat verder. Op de ambachtsschool wordt in 1900 een duimstok gestolen. Een duimstok die Derk in bezit heeft wordt door de gedupeerde leerling herkend aan zijn ingekraste naam²². De oom en tante van Derk zeggen dat Derk niet eerlijk is. Het bestuur wil de zaak redden door Derk naar een strenge baas te sturen en hem wel in huis te houden²³. In 1901 heeft Derk enige voorwerpen uit een automaat in bezit gekregen door er valse muntjes in te gooien²⁴. Ook nu vindt het bestuur het niet gewenst hem door te sturen naar een instelling als het opvoedingsgesticht Mettray in Eefde. De Vereniging tot Uitbesteding van Weezen in het Huisgezin wordt nog benaderd, maar die geeft niet thuis²⁵. In het dossier met vergaderstukken²⁶ zitten meerdere brieven waaruit blijkt dat bestuursleden en de directrice het voor Derk opnemen. Uit dit voorbeeld blijkt dat het bestuur een strenge discipline nastreeft, de zaak onder

de pet houdt en tegelijk een lange adem heeft in de hoop dat de situatie zich ten goede keert. Dat heeft wel eens het karakter van ‘zachte heemeesters ...’.

Seksuele omgang tussen twee jongens kan ook leiden tot uithuisplaatsing. Albert is in 1905 18 jaar. Van hem wordt ontdekt dat hij onzedelijke handelingen met jongens uit het huis pleegt. Hij wordt bestraft met verwijdering uit huis maar behoudt een uitzet. In de notulen heb ik niets over hem gevonden, maar in het ‘Kinderboek’ staat dat hij het huis moet verlaten en komt te werken in een fabriek in Hengelo. In 1907 –hij is dan 20- houdt de verantwoordelijkheid van regenten voor hem op.

Soms escaleert een situatie waardoor het bestuur besluit tot uithuisplaatsing. Dit lijkt in 1920 het geval bij Coby zoals duidelijk wordt in de bestuursnotulen.

‘6 Juli- Coby [...] heeft kistje sigaren uit bestuursvergad. niet aangetroffen. Waarschijnlijk heeft ze het in [?] laten vallen. Zij wil niet bekennen [...] jukt met eerlijkste gezicht, zeer weloverwogen antwoorden. Kan haar niet tot bekentenis krijgen. Zal toch gestraft worden. 4 Zondagen niet uit. Heeft een paar dagen daarmee met ander meisje een lied op de directrice gezongen, al dansende. Bij verwijt daarover aan ontbijt volgende morgen is ze brutaal geworden tegen Dir.: jij liegt enz. Dir.: rotte appel en adder. 11 juli vergad.: met Nov. misschien uit huis; nu niets meer zeggen. Gehele opzet is om weg te komen. ‘Ik zal wel maken dat ik er uit kom.’ Straf gehandhaafd en berisping gegeven.

Zij was in Mei nog niet 20 jaar geheel en toen gehouden om er nog wat van te maken. Is leugenachtig en brutaal; overigens zeer flink.’²⁷

Omdat zij in mei 1920 nog geen 20 jaar is heeft het bestuur op haar ingeprept zodat ze ‘er nog wat van zou maken’, maar in juli lukt dat niet en in november blijkt ze vertrokken te zijn. In de bewoordingen van de secretaris in de notulen is ook iets te lezen van een zekere respect.

De meer pedagogische inbreng van directrices

De eerste directrice is mejuffrouw A. van Dam die al als naaijuffrouw in dienst is vanaf 1870. Door de regenten wordt ze ‘moeder’ genoemd. Of ze dat ook was in de ogen van de weeskinderen? Dat een oud-bewoonster haar ‘*een schat van een vrouw*’²⁸ noemt, doet dat wel veronderstellen. Haar opvolgster, mejuffrouw Vastenou (1905-1925), voert in dat de verjaardagen van de kinderen worden gevierd met spelletjes waarbij anijs- of citroenmelk met een koekje of chocolaatje worden gepresenteerd²⁹. Hieruit blijkt al een meer individuele benadering van de kinderen.

Groepsfoto in 1925 bij het afscheid van mejuffrouw Vastenou. Zittend op de 2^e rij: juffrouw Vastenou in het midden; naast haar juffrouw Olthof; links onderdirecteur Kleinmeyer.

De kleding verschilt nog steeds per leeftijd en nog steeds hebben de kleine kinderen kort haar of zijn ze zelfs bijna kaal. (Foto F.X.W.J. Ziegler; Collectie Overijssel)

Na 1925 brengt de nieuwe directrice, mejuffrouw De Ridder, een andere sfeer. In de notulen uit 1928: 'enkelen [jongens] nemen de vrijheid reeds nu de grondslagen voor hun toekomstig levensgeluk te leggen en daarvan in 't openbaar te getuigen, te wandelen met hun uitverkorene.' Regenten hebben kennelijk moeite met deze gedachte gezien de notulen: 'Daar directrice hier wat slap tegenover staat, men zelfs indruk krijgt, dat zij 't wel goed vindt'. Daarom wordt haar opgedragen aan 't verbod hiervan meer de hand te houden.³⁰ Het bestuur is dus strakker dan de nieuwe directrice. Dat leidt tot een meer principiële gesprek binnen het bestuur en met de directrice in de volgende drie vergaderingen. Daar spitst het gesprek zich toe op het 'lopen', het wandelen van een jongen met een meisje. Eerst is er een discussie binnen het bestuur dat intern verdeeld is: mag de directrice haar mening hebben of bepalen de regenten de voorschriften zonder meer. Bij deze vergadering is het te laat geworden om de directrice nog te horen. De voorzitter concludeert 'dat de fout hierin schuilt, dat Directrice eigenmachtig bestaande voorschriften terzijde stelt'.³¹

Bij de volgende vergadering erkent mejuffrouw E. de Ridder de noodzaak om in een groot gezin algemene regels te stellen. Hier gaat het echter 'om een zeer teer en moeilijk op te lossen probleem, dat zich bij de verschillende kinderen openbaart en op verschillende wijze, en op verschillende leeftijden. De ervaring heeft haar doen zien dat het decreteren van een absoluut verbod altijd verkeerde gevolgen met zich sleepte en dat iets goeds alleen te bereiken is door het vertrouwen te winnen van de kinderen.' Ze geeft daarvan verschillende voorbeelden en heeft er moeite mee dat met naam en toenaam te doen 'omdat zij het gevoel heeft hier een in haar gesteld vertrouwen te schenden.' Ze 'spreekt ook over enkele kinderen, die haar doorlopend zorg en verdriet geven, omdat met hen op dit terrein des levens zoo moeilijk iets te bereiken is.' Ze vindt niet alles goed, maar handhaven van 'een streng verbod komt haar verderfelijker voor. Zij verliest dan het vertrouwen der kinderen en men krijgt weer de toestand dat er veel dingen in 't geniep gebeuren.'

Op de vraag of deze ruimere gedachte gevolgen heeft gehad voor verslapping van orde en tucht en of het haar inderdaad gelukt is het vertrouwen voor een deel te winnen, antwoordt juffrouw De Ridder dat uit niets is gebleken dat orde en tucht zijn verslapt. Ze heeft inderdaad het vertrouwen bij de moeilijkste der meisjes (Dina) gewonnen, hoewel deze een doorlopende zorg blijft voor haar. De afsluiting van deze zaak zoals die is genotuleerd: 'Voorzitter kan zich na de uiteenzetting door Directrice aangetrokken gevoelen tot haar wijze van optreden; hij wil er echter nog op wijzen, dat het noodzakelijk is naar de buitenwereld aan regelen te zijn gebonden.'³²

Het is duidelijk dat haar handelen bepaald wordt door een onderbouwd pedagogisch inzicht. Het bestuur kan haar zienswijze volgen maar houdt vast aan de regels met het oog op de buitenwacht en de naam van het weeshuis. Het is

niet aan te tonen maar wel goed mogelijk dat in deze visieverschillen een generatieverschil meespeelt.

Het bestuur blijft aantoonbaar tot in 1935 bij zijn oorspronkelijke standpunt: de directrice moet straffer optreden jegens kinderen die zich veroorloven gearmd door de stad te lopen³³.

De conclusie is dat in de 1^e helft van de 20^e eeuw de directrices rekening houden met de kinderen als individu en dat die niet als nummer maar als mens worden behandeld.

1882-1940 Onderwijs en opleiding van de wezen

Algemeen vormend onderwijs is nu buitenshuis

Vanaf 1882 gaan de jongere weeskinderen naar de openbare lagere school.

In 1863 is in Nederland de HBS gestart als een nieuwe vorm van voortgezet onderwijs. In 1870 bezoekt een Zwolse weesjongen de Zwolse HBS. Van de oudere jongens gaan er al in de jaren zeventig enkelen naar de Burgeravondschool³⁴, een onderwijsvorm die in 1863 gestart is. Er zijn ook jongens die MULO-onderwijs volgen. Het is jammer dat niet van iedere wees die naar vervolgonderwijs gaat een aantekening is gemaakt. Ik kan daarom geen volledige aantallen geven. Dat lukt ook niet wat betreft de Rijksnormaalschool, voorloper uit de jaren tachtig en negentig van de kweekschool (nu PABO). Zeker is dat jongens en meisjes deze school bezoeken³⁵. Van zes meisjes is bekend dat ze hulponderwijzeres worden. Het weeshuis geeft meisjes zo de kans zich te ontwikkelen en een beroep te vinden buiten het huishouden.

Zorg voor een goede beroepsopleiding

Meisjes vanaf 12 jaar

De oudere meisjes, vanaf 12 jaar, krijgen hun huishoudopleiding nog in het weeshuis tenzij ze naar vervolgonderwijs gaan. Die interne opleiding gaat volgens een vast rooster³⁶: naaien, breien en stoppen (herstellen van gaatjes); bij toerbeurt de was doen van het gehele huis en de maaltijden verzorgen; afstoffen en schrobben. Daarnaast blijft het 'herhalingsonderwijs', zeker van belang voor meisjes die alleen lager onderwijs hebben gevolgd. Ze krijgen 4 uur per week in de winter les in lezen, schriftelijke en mondelinge taalvaardigheid, dictee en hoofdrekenen. Daarbij wordt uitgegaan van zaken uit het praktische leven.

In 1907 blijkt dat het weekgeld van meisjes die in huis op de naaikamer hun opleiding krijgen, lager is dan dat van de jongens die bij een baas werken. Op voorstel van regentessen wordt dat daarom verhoogd³⁷.

De naaikamer in het Haarlems Burgerweeshuis, 1910-1920 (Collectie Atlas van Stolk)

Jongens vanaf 12 jaar

Van oudsher gaan jongens in de leer bij een baas. In de jaren negentig van de 19^e eeuw wordt de eerste weesjongen genoemd die naar de ambachtsschool gaat. Vanaf dat moment geeft het bestuur een jaarlijkse subsidie aan de ambachtsschool van f 50, op basis waarvan vijf weesjongens per jaar kosteloos op de school geplaatst kunnen worden³⁸.

Uit de vele berichten in de bestuursnotulen blijkt dat de regenten die ook voogd van een kind zijn, goed in de gaten houden hoe het loopt met de beroepsopleiding.

Klaas Sellies is in 1915 onderwijzer in Zwolle. Hij moet zelf de kosten betalen om de hoofdkante te kunnen behalen. Het bestuur overweegt daarom hem het gehele salaris te laten behouden in afwijking van de regel dat de helft naar het huis gaat. Het weeshuis betaalt ook zijn boeken. Wanneer hij een fiets nodig heeft lukt dat dankzij een lening bij het weeshuis die hij uit zijn salaris zal terugbetalen³⁹.

Lambertus Sellies klaagt in 1906 dat hij bij zijn baas te weinig kan werken en leren. Daarom wordt voor hem een andere baas gezocht, zelfs buiten Zwolle. Zijn gedrag levert problemen op en er wordt geprobeerd een oplossing te vinden met hulp van Hoenderloo, een instelling voor jongeren met een gedragsproblematiek. Omdat hij te oud is om daar geplaatst te worden, suggereert de directeur van Hoenderloo dat Lambertus daar drie maanden komt werken; hij kan daar een gunstig rapport krijgen waarmee hij elders geplaatst kan worden⁴⁰.

In 1917 klaagt een jongen dat hij bij zijn baas onvoldoende leert. Naar het oordeel van de regenten ligt dat grotendeels aan hem zelf. Desondanks gaan ze met zijn baas over de klacht praten⁴¹.

Het is niet duidelijk of en hoe de zwakke economische situatie in Zwolle effect heeft op de mogelijkheden voor een beroepsopleiding in de praktijk. Tot na de Eerste Wereldoorlog zit Zwolle in de achterhoede van Nederland⁴². Het gemeentebestuur is in het 1^e kwart van de 20^e eeuw afwachtend en houdt de boot af wat betreft industrialisatie. Alle plannen voor een spoorweghaven annex industrieterrein lopen spaak waardoor er geen expansiemogelijkheid is voor bestaande bedrijven in het centrum.⁴³ In de jaren dertig verlaat de Centrale Werkplaats van de spoorwegen Zwolle en wordt de stad zwaar getroffen door de daling van het aantal arbeidsplaatsen, van de belastingopbrengst en van de koopkracht⁴⁴. De Zwolse begroting heeft met zulke grote tekorten te kampen dat de stad zich in 1936 onder curatele van het rijk laat stellen⁴⁵.

Uit het volgende leid ik wel af dat weesjongens in de leer makkelijk als zeer goedkope arbeidskracht gebruikt kunnen worden in deze crisisjaren. In 1939 gaat de voogd van Kees overleggen met Wientjes omdat Kees als leerling-kok soms 15 uur per dag werkt tegen een maandloon van f 7,50. Het resultaat is dat Kees een kortere werktijd krijgt en een maandsalaris van f 10⁴⁶. In hetzelfde jaar spreekt juffrouw De Ridder in een vergelijkbare situatie van 'uitbuiting'⁴⁷. Zo is duidelijk vanuit welke invalshoek de leiding hierover spreekt. Regenten zien dit als onrecht en komen daartegen in verzet.

Hervormde opvoeding: vrijzinnig of orthodox?

Het bestuur is kerkelijk gezien vrijzinnig georiënteerd. Eind 19^e eeuw wordt de invloed van de orthodoxe stroming in de Hervormde Gemeente Zwolle groter net als elders in Nederland. Binnen de hervormde gemeente leidt deze polarisatie onder meer tot een strijd om de macht in de kerkenraad. Voor het Hervormd Weeshuis lijkt die strijd echter minder van belang. Maar de polarisatie heeft vanaf het begin van de 20^e eeuw invloed op de benoeming van enkele bestuursleden door de gemeenteraad. Zo wordt een orthodoxe predikant, ds. H. Visser, in 1919 tot regent benoemd door een directe interventie van de Christelijk-Historische fractie in de gemeenteraad.^a

Deze tegenstellingen spelen al eerder in het weeshuis. Zo wordt in 1914 vastgesteld dat de wezen niet naar de kinderkerk van de Nederlandsche Protestantenvbond mogen gaan omdat afgesproken is dat de kinderen afwisselend de kerkdiensten zouden bijwonen bij predikanten van alle richtingen, van orthodox tot vrijzinnig.⁴⁸ Dat kan in die tijd ook zo worden afgesproken omdat de predikanten geen eigen wijkkerk hebben, maar 'rondpreken'. Geheel in deze lijn mag de directrice in 1916 afwijken van de gewoonte dat de kinderen 's winters naar de Broerenkerk gaan: die winter gaan daar alleen rechtzinnige predikanten voor. Het bestuur maant haar wel dat er geen richting wordt

^a Zie ook pag. 220 en 228

‘bevoorrecht’.⁴⁹ Deze voorbeelden maken duidelijk dat de regenten evenwichtig willen omgaan met verschillende godsdienstige opvattingen.

Dat betekent overigens niet dat het bestuur grote vrijheid laat op het gebied van de godsdienstige opvoeding. Weeshuispredikant ds. A.W. van Wijk wordt in 1916 door het bestuur op de vingers getikt omdat hij het aan het geweten van de jongens overlaat of ze belijdenis doen of niet. Omdat de officiële naam ‘Weeshuis der Hervormde Gemeente’ is en de wezen hervormd gedoopt zijn is het voor het bestuur vanzelfsprekend dat opname in het weeshuis ook leidt tot belijdenis doen waardoor wezen lidmaat worden van deze kerk.⁵⁰ Regenten praten op de weesjongen en de predikant in. Ds. Van Wijk is echter niet bereid jongens aan te nemen die daartegen gewetensbezwaren hebben.⁵¹ In zijn argumentatie wijst het bestuur weesjongens op de ‘practische nadeelen voor hen en voor het huis’.⁵² Dat laatste laat alweer zien dat het voor het bestuur van belang is hoe de buitenwereld denkt over het weeshuis; voor het bestuur is dat kennelijk een echt argument.

Wanneer zowel een vrijzinnige als een rechtzinnige predikant regent zijn (ds. Horreüs de Haas en ds. Visser) komen in 1921 de verschillen in visie tussen hen beiden duidelijk in de vergaderingen naar voren. Het bestuur als geheel blijft kiezen voor een meerzijdige koers. Vóór 1921 is die meerzijdigheid betrekkelijk omdat de catechisaties bij één predikant worden gevolgd die door het weeshuisbestuur is aangetrokken. Dat heeft in ieder geval een praktische kant: catechisaties kunnen zo eenvoudig worden ingeroosterd. Een principiële zijde van die keuze is dat de regenten willen voorkomen dat binnen het weeshuis de kinderen het gevoel kunnen krijgen van tegenstrijdigheden.⁵³ In 1921 verandert de keuze van het bestuur niet.

In 1929 vraagt de voogd van een paar wezen of zij catechisatie mogen volgen bij een orthodoxe dominee.⁵⁴ Een besluit van het bestuur in dat jaar heb ik niet gevonden, wel uit 1931 wanneer het bestuur in dat verzoek bewilligt.⁵⁵ Het is overigens duidelijk dat deze ‘afwijkingen’ alleen worden toegestaan wanneer het om catechisaties bij orthodoxe predikanten gaat.⁵⁶

Dagelijks leven wordt minder geïsoleerd

Doordat alle weeskinderen lager onderwijs volgen in de stad leven ze al minder geïsoleerd dan in de eeuwen hiervoor. Ook hun ontspanning vinden ze meer en meer buitenshuis.

Door de week en door het jaar

De dagindeling wijkt niet af van die in de jaren 1834-1880. Het grote verschil is dat de kinderen nu naar lager onderwijs in de stad gaan en dus meer buitenshuis komen.

Dankzij het boek van oud-wees Jacob Bosch is er achtergrondinformatie over het leven in de verschillende afdelingen, de ‘kinderkamer’, de ‘grote-jongenszaal’ en de ‘grote-meisjeszaal’.

De ‘grote jongens’ rond 1926; voorste rij 2^e van rechts: Jacob Bosch. (Foto F.X.W.J. Ziegler, Collectie Overijssel)

Jacob Bosch

Jacob Bosch is in 1914 met vier zusjes en een broertje in het weeshuis gekomen na het overlijden van beide ouders. Hun ouders hadden een bakkerij en bakkerswinkel.

Na de MULO heeft hij de Normaalschool (wat nu pedagogische academie is) afgemaakt en is hij onderwijzer geworden. Wanneer Jacob in 1929 het weeshuis verlaat wordt hij kantoorbediende in Baarn. In 1930 wordt hij leerling-verpleger in het Nederlandsch Israëlitisch Ziekenhuis in Amsterdam. Hij behaalt zijn diploma in 1933 maar wordt ontslagen omdat hij als gediplomeerd verpleger te duur is in deze crisisjaren. Hij wordt particulier verpleger in Laren, Amsterdam en Rotterdam.

In deze tijd doet hij Staatsexamen om theologie te kunnen gaan studeren. Deze studie moet hij in de oorlogsjaren afbreken omdat hij in 1943 weigert de ‘loyaliteitsverklaring’ te ondertekenen dat hij zich zou ‘onthouden van iedere tegen het Duitse Rijk [...] gerichte handeling’. Daarom wordt hij weer verpleger in een rusthuis in Amsterdam.

Hij hervat de studie theologie na de oorlog mede dankzij een studietoelage van het weeshuisbestuur. Hij doet in 1949 ‘kerkelijk examen’ en wordt hervormd predikant in ‘t Zandt in Groningen. Oud-directrice De Ridder komt bij hem in huis. In 1953 wordt hij dominee in Hoogkarspel/Lutjebroek en een paar jaar later in Berkhout. Daar overlijdt juffrouw De Ridder in 1958. Een jaar later trouwt ds. Bosch met Willemijntje Sipkes, directrice van ziekenhuis ‘de Villa’ in Hoorn. Tussen 1960 en 1973 is hij voorganger bij de Nederlandse Protestantse Bond afdeling Varsseveld. Het echtpaar Bosch gaat naar Doetinchem. Hij overlijdt in 2003.

*De kinderkamer*⁵⁷

In de 'kinderkamer' op de 1e verdieping leven de jongens en meisjes tot 12 jaar. Daar spelen en eten ze ook. De jongens en meisjes hebben wel aparte slaapzalen. Ze worden begeleid door de kinderjuffrouw en een kindermeisje; de eerste heeft tot ongeveer 1916 geen eigen slaapkamer maar een door een gordijn afgesloten ruimte op de slaapkamer van de kleine jongens.

Bij het naar bed gaan om zeven uur wordt door een kind dit gebedje opgezegd:

'k Sluit mijn oogjes, 'k vouw mijn handjes,
'k buig mijn knietjes voor U neer;
Trouwe Vader in den hemel,
Zie op mij in Liefde neer;

Leer mij vroeg Uw kind te wezen,
Neem mij aan, schoon jong en klein;
Laat mij, van Uw grote kudde,
Toch een heel klein schaapje zijn.

De grote-jongenskamer

In de 'grote-jongenskamer' beneden wonen de jongens vanaf 12 jaar. Dat betekent dat hier kinderen van 12 jaar wonen met 'mannen' van 20 in een duidelijke rangorde die door leeftijd wordt bepaald. Bosch noemt de sfeer 'niet onprettig'.

Wanneer een jongen vanuit de 'kinderkamer' hier naar toe gaat, wordt hij onder de kraan 'gedoopt' met een bijnaam die hij verder houdt. De jongens spreken elkaar onderling daarmee aan: bijvoorbeeld de 'neuze', de 'schimmel', de 'nieptange' of de 'witte'.

Contacten met de meisjeskamer worden streng tegengegaan en de doorgang dag en nacht bewaakt. De doorgang is 's morgens wel open wanneer een paar jongens de mand met schoenen onder de trap halen. Het portiersechtpaar beheert de kruk van de voordeur waardoor 'zo maar' naar buiten gaan niet mogelijk is. Zij het dat in de tijd van Jacob Bosch een leerling-smid een kruk heeft gemaakt en zo de contacten mogelijk maakte⁵⁸. Er worden ook briefjes uitgewisseld⁵⁹.

De grote jongens eten ook op de kamer. Wanneer er in de jaren dertig geen portier meer is, moeten de jongens zelf tafel dekken, afruimen, op de bel letten en dergelijke. De tijd van naar bed gaan verschilt per leeftijd: 12- en 13-jarigen om 19.30 uur, de middengroep om 20.30 uur en de jongens van 16 jaar en ouder 22.00 uur.

*De grote-meisjeskamer*⁶⁰

In de 'grote-meisjeskamer' is de gang van zaken feitelijk hetzelfde. Wie naar deze kamer gaat, krijgt direct nieuwe kleding. Dat is dus anders dan bij de jongens die nog enige tijd in hetzelfde uniform blijven lopen.

Reinheid

Op grote slaapzalen staan tafels met voor ieder afzonderlijk waskommen en wasgerei. Bosch geeft aan dat bij jongens wat hij noemt het 'middengedeelte' slechts eens in de twee weken gewassen wordt; bij meisjes vaker. Hij schrijft dat er emailen kommen zijn. Na opheffing van het weeshuis zijn alleen kommen van tin bewaard gebleven. Tot wanneer die gebruikt zijn is niet bekend

Tinnen kommen (depot Collectie Overijssel, foto Ruben Dekker)

Tinnen po (depot Collectie Overijssel, foto Ruben Dekker)

Van de tinnen po's is wel bekend tot wanneer die gebruikt zijn: tot 1873 bij de jongens en tot 1875 bij de meisjes. Bij de jongens worden dan urinoirs in gebruik genomen en bij de meisjes *inodoors* (closets).⁶¹

Eens per twee weken nemen de bewoners een bad: op donderdag de meisjes, op vrijdag de jongens en op zaterdag de werkjongens.

Gezondheid

In de jaren zeventig worden maatregelen op het gebied van hygiëne getroffen. In 1873 laat het bestuur het water van de pomp in het weeshuis scheikundig onderzoeken door een apotheker. Het is zich duidelijk bewust van de hygiënische risico's. Dat blijkt ook uit het voorstel in 1874 om privaten regelmatig te desinfecteren wanneer er besmettelijke ziekten heersen. De binnen- en buitengoten worden ook schoon gehouden. Er komen wastafels met waskommen (naar voorbeeld van het weeshuis in Kampen), een badkuip en *inodoors*.

In 1914 let de medische controle op een voldoende gewichtstoename bij de wezen.⁶² In 1916 moeten veel kinderen een tandartsbehandeling hebben.⁶³

De gemeente rantsoeneert de levering van gas in oktober 1917 met als gevolg dat de kinderen in het weeshuis niet meer geregeld mogen baden.

De epidemie van de Spaanse griep wordt in de notulen niet genoemd. Er is ook geen enkele aanwijzing dat deze in het weeshuis heeft gewoed. Zeker is wel dat er ook in deze tijd weinig weeskinderen in huis overlijden en in de tijd van de Spaanse griep (1918-'20) niet meer dan normaal.

Einde aan de uniforme kleding

In de jaren twintig begint in Zwolle de discussie over de 'wezenkleding'. Die wordt gestimuleerd doordat er daarna ook halfwezen in huis komen wonen die geen wezenkleding dragen.

Nationaal is de discussie al vanaf het begin van de 19^e eeuw aan de gang waarbij als argumenten tegen elkaar worden gebruikt: aan de ene kant 'helpen uniformen de situatie beter beheersbaar te maken' en aan de andere kant houden uniformen wezen kort, wat wel eens leidt tot ontsporing in de maatschappij na hun vertrek uit huis.⁶⁴

De familie Bosch circa 1921 in zondagse kleding. (Foto F.X.W.J. Ziegler, Collectie Overijssel)

Voor de jongens worden in 1922 de kuipschoenen afgeschaft⁶⁵. Vanaf 1926 worden voortaan geen maatschoenen meer gemaakt maar koopschoenen aangeschaft⁶⁶. Hoeden als winterdracht voor de meisjes worden hetzelfde jaar afgeschaft en vervangen door mutsen⁶⁷, in 1932 op hun beurt vervangen door alpino's omdat de mutsen niet meer worden gemaakt⁶⁸. Zulke veranderingen hebben al invloed op het 'uniforme' karakter van de kleding, hoewel de uniformiteit wel gehandhaafd blijft.

Zijn dit nog bezuinigingsmaatregelen, dat geldt niet voor de beslissingen begin jaren dertig. Hier gaat het om het principe of uniformen nog wel geëigend zijn.

Tijdens de zomervakanties wordt voor het eerst een concessie gedaan aan de wezenkleding: vanaf 1930 mogen jongens een sportblouse dragen⁶⁹.

De directrice is 'principieel voor afschaffing der uniforme kleding'.⁷⁰ Ze wil deze vorm van herkenbaarheid in de stad niet meer. Twee bewoners uit die tijd weten dat dit te maken heeft met het feit dat een zuster van juffrouw De Ridder zelf in een weeshuis in Amsterdam heeft gewoond. Daardoor is ze fel tegen het gebruik van uniforme kleding⁷¹. Voor veel bestuursleden is het meer een kwestie van esthetica. Een tussenvorm wordt ook verdedigd: wel een uniforme kleding maar in gemoderniseerde vorm. Kleding hoeft dan niet te leiden tot onderlinge jaloezie tussen de meisjes⁷². Na onderzoek door het bestuur bij andere weeshuizen blijkt in grote steden een voorkeur te bestaan voor behoud van enig herkenningsteken ter wille van de sociale controle. In plaatsen waar uniformen afgeschaft zijn, zoals Arnhem, heeft het bestuur 'geen oogenblik spijt gehad van de afschaffing der uniforme kleding'.⁷³

Het bestuur kiest in 1932 voor afschaffing van de bestaande uniformen maar met handhaving van een zekere uniformiteit⁷⁴, bijvoorbeeld door het gebruik van kleur: 'daarmee kun je behouden wat in de vorm wordt prijsgegeven'. Bestuurslid H.J. Voetelink, procuratiehouder en adjunct-directeur Twentsche Bank, met wie de directrice het eens is, zet deze principiële lijn uit: uniformen kunnen misschien wel nodig zijn voor inrichtingen die een bijzonder soort kinderen verplegen zoals opvoedingsgestichten, maar dat geldt niet voor een weeshuis. Hier wonen kinderen die hun ouder(s) hebben verloren. Een weeshuis moet het gemis van dat gezin zoveel mogelijk vergoeden en kinderen daarom zoveel mogelijk aanpassen aan de gewone omstandigheden des levens en opvoeden tot onafhankelijkheid.

De afschaffing van het uniform heeft wel tot gevolg dat weeskinderen, herkenbaar door hun kleding, ook voordelen kwijt raken zoals vrije toegang tot bioscopen en sportvelden of uitnodigingen voor muziek- en gymnastiekuitvoeringen⁷⁵.^a

De maaltijden⁷⁶

Er is verbetering mogelijk bij de maaltijden: zo worden begin 20^e eeuw bruine bonen op maandag gekookt en daarna in een pan in de kelder bewaard. Zeker 's zomers raken de bonen in de loop van de week verzuurd. Om die smaak te verdoezelen worden ze aan het eind van de week aangemaakt met karnemelk⁷⁷. Met deze kennis lijkt het begrijpelijk dat er wel eens over het eten geklaagd wordt. In de 19^e eeuw gebeurde dat meermalen en hield het bestuur de binnemoeder de hand boven het hoofd. Maar in 1922, dus nog in de tijd van directrice Vastenou, klaagt de portier over de voeding⁷⁸. Datzelfde jaar klaagt ook

^a Zie hierna, bij de paragraaf over *Ontspanning en vermaak*.

onderdirecteur L.J. Kleinmeijer erover. Omdat hij bij de maaltijd een extraatje krijgt in aanwezigheid van de jongens, wijst het bestuur hem op ‘het verkeerde’⁷⁹ hiervan.

Op het gebied van voeding komt er een ander regime wanneer juffrouw De Ridder directrice wordt⁸⁰. De variatie in maaltijden groeit, de beampten eten nu met de kinderen in hun zalen waar de tafels gedekt worden met tafellakens. Ook de kwaliteit van het eten wordt beter en kritischer beoordeeld: wanneer een keer zeep in de pap is gevallen, keurt juffrouw De Ridder die af terwijl de leidinggevende bij de grote meisjes, juffrouw I. Olthof, die nog wil opdienen; iets wat tijdens mejuffrouw Vastenou waarschijnlijk wel zou zijn gebeurd⁸¹.

Het algemene beeld is dat er voldoende voedsel is voor de kinderen⁸². De enige in de notulen beschreven uitzondering is in de Eerste Wereldoorlog. Aan het eind daarvan dreigt ook in Zwolle voedselschaarste. Voedsel wordt gedistribueerd en er komt in 1917 een gaarkeuken⁸³. De regering voert beperkende maatregelen in zoals voor het vervoer van aardappelen. Daarom moet het bestuur van het weeshuis zelfs voor aardappelen die op eigen grond voor het huis worden verbouwd, een vervoervergunning aanvragen⁸⁴. In januari 1918 besluit het bestuur, na een bezoek aan Den Haag, dat er aardappelen verbouwd gaan worden op eigen grasland. In die tijd van voedselschaarste wordt het menu aangepast⁸⁵ maar er is geen aanwijzing dat er een tekort komt.

Ontspanning en vermaak, ook meer buitenshuis

In het hoofdstuk over 1834-1882 worden voor ontspanning genoemd: wandelen met kleine kinderen op woensdagmiddag en zondagmiddag, familiebezoek, muziekinstrument bespelen (wie dat wil, betaalt zelf mee aan de aanschaf van het instrument; de lessen worden door het weeshuis betaald⁸⁶), gymnastiek, zwemmen, kermis, lezen, de feestelijke vieringen van Kerst en Pasen en Sinterklaas. Dat zijn ook de vormen van ontspanning tussen 1882 en 1940. In het dalende aantal deelnemende bewoners ligt de oorzaak dat in 1938 de zanglesen tot nader order worden stopgezet⁸⁷.

In de beschrijving van Jacob Bosch wordt voor het begin van de jaren twintig een huiselijke sfeer gesuggereerd⁸⁸: in de 2^e helft van de middag is er tijd voor spelletjes. 's Avonds worden voor de kleintjes plaatjes vertoond met een toverlantaarn (een episcoop) en kunnen de ouders bezig zijn met houtsnijden, spelletjes (zoals schaken, dammen en sjoelen), lezen van boeken uit de weeshuisbibliotheek (zoals boeken van Jules Verne en sprookjes) en breien. Het komt ook voor dat directrice Vastenou voorleest.

In de jaren dertig wordt ook wel gewandeld naar de Wipstrikkerallee, naar de speeltuin van Hartman (Particuliere collectie; foto vermoedelijk van juffrouw Terhorst)

Buiten op de binnenplaats wordt gesport zoals korf- en voetbal en kegelen. 's Winters kan op de binnenplaats een schaatsbaan worden gemaakt.

Bosch kleurt nog verder in: er worden in de herfst beukenootjes gegeten van de bomen op de binnenplaats en in de late zomer worden morellen geplukt van de bomen bij de burens.

's Zomers staan bij warm weer de ramen op de slaapkamers open zodat de kinderen gesprekken kunnen voeren met de overburen in de Bitter- en Broerenstraat, zonder dat ze betrappt worden door personeelsleden: hun woon- en slaapkamers liggen aan de binnenkant van het huis.

Er komen tussen 1882 en 1940 nieuwe vormen van ontspanning. In 1884 hebben de kinderen bijvoorbeeld een gratis circusvoorstelling gekregen van de heer Carré⁸⁹. Waarschijnlijk wordt dit een vaste traditie. In 1928 doet zich een incident voor: de jongens mogen niet naar circus Strassburger; ze zijn toen naar de directeur van het circus gegaan met de vraag 'hen te inviteeren'. Het bestuur stelt dit minder op prijs⁹⁰.

Wezen worden in de 20e eeuw uitgenodigd voor uitvoeringen in de Buitensociëteit van zangkoor Caecilia of de Orkestvereniging. Ze gaan ook wel naar toneelvoorstellingen met Louis Bouwmeester of variétévoorstellingen van Buziau.

Al in 1886 wordt 's zomers met de 'kleintjes' een uitstapje gemaakt met een janplezier naar Hattem waar ze in de speeltuin van Molecaten limonade en wat te eten krijgen.

Fietsen is ook iets nieuws maar de wezen mogen niet buiten de gemeente gaan, tenzij onder begeleiding van familie. In 1905 mogen de ouders van de

directrice kaarten, iets waar de regenten tegen zijn in overeenstemming met de vroegere reglementen.

In 1913 wordt het wenselijk gevonden dat jongens lid worden van een voetbalclub, maar niet op zondag. Aanvankelijk mogen de jongens niet buiten Zwolle voetballen en komen de andere clubs naar Zwolle op kosten van het weeshuis⁹¹. Vanaf 1917 mogen ze wel buiten Zwolle spelen. De jongens kunnen van verschillende, godsdienstig neutrale clubs lid worden, zoals ZAC, PEC of Zwolsche Boys.

Het bestuur ontvangt een brief, gedateerd 29 december 1916, van mensen die ter kerke gingen en 10 tot 12 jongens zagen van het weeshuis onder geleide, gewapend met een voetbal. De schrijvers veronderstellen 'dat die in stede van kerkwaarts naar het voetbalveld togen'. Zo moesten zij aanzien 'dat kinderen hunner helaas te vroeg gestorven medeleden, de kerk den rug toekeerden om zich op den Zondag te vermaken.'⁹² In deze tijd willen orthodox hervormden meer invloed krijgen op het kerkelijk bestuur en vragen ze aan het weeshuisbestuur met hun geloofsvisie (meer) rekening te houden.

Een nieuwe activiteit vanaf 1919 zijn zomervakanties. Het begint met een uitje met alle wezen naar Scheveningen. De directrice neemt daartoe het initiatief, maar het bestuur reageert weinig enthousiast: 'Hierop wordt niet gunstig gereageerd. Men is van meening dat het wat meer bescheiden en dichterbij kan, waarvoor ook geen nachtverblijf nodig zal zijn.'⁹³ Datzelfde jaar gaan de oudere jongens met onderdirecteur Popma naar Friesland om te zeilen⁹⁴. Vanaf 1924 gaan de wezen naar verschillende zomerkampen (de jongens in Hattem en de kinderen en de meisjes in Soesterberg⁹⁵). De bestemmingen veranderen nog wel maar alle wezen gaan voortaan met vakantie zodat het huis in die tijd kan worden gesloten⁹⁶.

In 1926 blijkt dat de jongens voor de vakantie fietsen nodig hebben. Om hen aan te sporen die ergens te lenen wordt besloten dat de huurprijs voor vakantiefietsen voor de helft door de jongens betaald zal moeten worden⁹⁷.

Vanaf 1929 wordt duidelijk dat het weeshuis voor de zomerkampen gebruik maakt van bestaande organisaties zoals de Vereniging voor Volksonderwijs (een huis op Vlieland⁹⁸) en de VCJC (Vrijzinnig-Christelijke Jeugd Centrale)⁹⁹. Dat laatste is niet opmerkelijk: het past niet alleen bij de koers van de meerderheid van de regenten; de directrice zelf leidt jeugdwerk van deze vereniging¹⁰⁰.

Vanaf 1927 komt het regelmatig voor dat familie vraagt of kinderen in de zomervakantie komen logeren. In het algemeen staat het bestuur dat toe¹⁰¹.

Bosch' beschrijving van feestdagen versterkt het idee dat daaraan veel zorg wordt besteed.

Bij de verjaardag van de directrice wordt een extra maaltijd bereid en is er 's avonds een feest in de grote-meisjeszaal, met sketches, alleenspraken en duetten door de bewoners verzorgd.

Voor Sinterklaasavond worden vooraf liedjes geoefend. De grotere kinderen maken voor iedereen borstplaat en de kleine kinderen mogen hun schoen zetten. Sinterklaas zelf komt naar het huis. 's Avonds is er een feest met surprises waarbij regentessen taaitaai, speculaas en borstplaat uitdelen in de Regentenkamer. De kinderen zeggen hiervoor 'dank U wel'. Eind jaren dertig wordt dit feest nog maar in kleine kring gevierd in verband met het kleine aantal kinderen¹⁰².

Met Kerst staat er een kerstboom in de meisjeskamer. Op kerstavond zijn regenten en regentessen aanwezig en leest de weeshuispredikant een kerstverhaal voor. De kinderen mogen chocoladeklokken uit de boom halen en er worden appels uitgedeeld. Op kerstmorgen krijgen ze bij het ontbijt een krentenboterham. Op Paasmorgen wordt ontbeten met een ei.

Met Koninginnedag op 31 augustus dragen de kinderen een sjerp en een rozet. De dag zelf wordt als een zondag gevierd.

In de jaren twintig doen zich dus veranderingen voor waarbij aan kinderen meer ruimte en ontspanning wordt gegeven. Ze passen bij wat er in Zwolle in die tijd gebeurt. Het zijn ook die jaren waarin het bestuur inhoudelijk wegens zoekt naar verruiming van de toelatingsmogelijkheden en waarin de nieuwe directrice een nieuwe op het kind gerichte wind laat waaien in het weeshuis.

Vertrek¹⁰³

Tot de sluiting van het weeshuis blijft de traditie dat de jongens en meisjes het huis verlaten met een uitzet. Rond 1900 wordt daaraan wel een maximum gesteld, maar dat wordt wel eens overschreden. Dat hangt samen met de verschillen in opleiding: de kosten van het gereedschap waarmee jongens in hun eigen onderhoud kunnen voorzien,¹⁰⁴ verschillen sterk, net als in de tijd tussen 1834 en 1882 al het geval was.

Vooraf voor de meisjes die hun opleiding in het weeshuis zelf hebben gekregen, heeft het vertrek het karakter van een cultuurschok, schrijft Jacob Bosch. Ze raken de beslotenheid kwijt. Voor anderen die ook na de lagere school onderwijs zijn blijven volgen of bij een baas zijn gaan werken, zal dat verschil minder groot zijn geweest. Bosch meent dat ze onvoldoende daarop zijn voorbereid. Ze redden het in het algemeen wel; ze kunnen ook contact opnemen met een van de regenten; en dat gebeurt ook. Bosch sluit zijn visie in dezen af

met: ‘Maar de wezen, ook zij, die in den beginne zoveel moeite hebben gehad een plaats te verwerven in deze nieuwe maatschappij, hebben tóch hun weg gevonden. Misschien en waarschijnlijk ook daardoor, dat ze onbewust, ondanks de bescherming van het weeshuis, zelfs daar een zekere weerstand en kracht hadden opgebouwd, een zekere zelfstandigheid ondanks alles in zich hebben gedragen, waardoor zij ook buiten het weeshuis het leven hebben aangekund [...]’¹⁰⁵

‘Weeshuiskist’ van Truus Stel, geboren 1916, die tussen 1930 en 1937 in het weeshuis heeft gewoond. Later is ze komen wonen in het Vrouwenhuis (Collectie Vrouwenhuis; foto Saskia Zwiers)

Na het vertrek

Ook na het vertrek blijven de regenten de zorg voor hun pupillen houden. Daarvan zijn in de verslagen maar enkele voorbeelden te vinden.

Soms wordt die langdurige nazorg afgedwongen. In 1887 is Sjoukje Kisjes die als ‘idioot’ wordt beschreven tegen de zin van het bestuur opgenomen. Reglementair was daar niets tegen in te brengen. Dit besluit van B&W is voor regenten wel de reden om zo spoedig mogelijk het reglement aan te passen waardoor zulke kinderen niet onder verantwoordelijkheid van het weeshuis gesteld konden worden. Sjoukje wordt elders verpleegd. In 1903 is ze meerderjarig maar ze kan (natuurlijk) niet in haar eigen behoefte voorzien. Doordat ze ooit is toegelaten stelt het gemeentebestuur het weeshuis verantwoordelijk voor haar toekomst. Ze zal niet op kosten van de stad verder verpleegd worden. Het bestuur accepteert deze situatie en zorgt verder voor Sjoukje.

In 1921 doet zich een soortgelijke situatie voor. Een wees die niet op eigen benen kan staan, vraagt het bestuur steun. Dat vraagt zich enerzijds af of het zich ‘ontslagen kan rekenen van alle zorg voor haar’ en anderzijds of het daarmee niet meewerkt aan een situatie ‘waarvan het einde niet is te voorzien’. Het bestuur is bereid tot eventuele steun wanneer de familie een passend gezin voor haar zoekt.¹⁰⁶

5.3 1882-1940 De samenleving stelt andere eisen

1887 Eerste evaluatie van de nieuwe organisatie uit 1882

In een vergadering in maart 1887 evalueert het bestuur, samen met de regenten, de nieuwe organisatiestructuur vanaf 1882, zonder een binnenvader en –moeder en met een directrice en een onderdirecteur. De vicepresident van het bestuur, W.F.E. van Aerssen, geeft in die vergadering als visie dat weeshuizen waarin jongens en meisjes wonen, eigenlijk niet deugen. Wat betreft de organisatie is er in 1882, vindt hij, een foute beslissing genomen omdat, hoe voortreffelijk de verdiensten van de directrice ook zijn, zij nooit een man kan vervangen wat de jongens aangaat. Dat heeft alles te maken met het feit dat al twee onderdirecteuren niet goed hebben gefunctioneerd.

Broerenstraat: gevel van het Hervormd Weeshuis in 1903 (Collectie Overijssel; uitgever Jos Nuss & Co.)

De eerste, W.K. van Vliet, komt in 1882 al voor de tweede keer in botsing met het bestuur: hij staat toe wat hij behoort te verbieden en zijn verstandhouding met de directrice, juffrouw Van Dam, is slecht. Regenten lezen hem in oktober de les en zeggen dat niet de letter van het huishoudelijk reglement maar de geest bepalend is¹. In januari 1884 is de ‘ongunstige verstandhouding tussen de Directrice en den onder-directeur [...] tot een uitbarsting gekomen en wel in zoo hevige mate dat er aan geen verzoening te denken valt.’² Hij wordt daarom ontslagen in mei 1884.

Ook zijn opvolger, S.F.H. Wijking, wordt wegens ‘zijne bij herhaling onbetamelijke grofheden tegenover de directrice, uitvallen die met alle orde en tucht in strijd zijn’³ ontslagen, in 1886.

De onderdirecteuren hebben de verantwoordelijkheid voor de jongensafdeling en bij de oudere jongens loopt het niet goed. Uit de manier waarop het bestuur de zaak bespreekt valt af te leiden dat het onder meer gaat om contacten (dus ongewenst!) tussen hen en de grote meisjes in het huis.

Van Aerssen stelt dat het bestuur bij de aanstelling van onderdirecteuren nooit gelukkig geweest is en hij vraagt zich af of er ooit wel een geschikt persoon is te vinden. Hij is bezorgd dat het weeshuis ‘met een pummel opgescheept blijft zitten’⁴. Hij vindt dat jongens boven een bepaalde leeftijd beter ondergebracht kunnen worden in een pleeggezin. Zo wordt ook ‘aan alle vrijerijtjes een eind gemaakt’⁵.

President J.H. Schellwald wil in het verlengde hiervan aan de gemeenteraad voorstellen dat het bestuur de vrijheid krijgt ‘de jongens na zekeren leeftijd te verwijderen zoo het zulks noodig of wenschelijk oordeelt’.⁶ Daarom wordt besloten de raad een reglementswijziging voor te stellen dat jongens boven een bepaalde leeftijd naar goeddunken uitbesteed kunnen worden. De algehele leiding blijft bij de directrice. Het idee voor de voorgestelde reglementswijziging is verder niet meer in het bestuur besproken en wordt niet in daden omgezet.

Bestuur, directie en beampten

Bestuur

Uit de notulen van de bestuursvergaderingen haal ik kernwoorden die bestuursleden waardevol noemen voor hun functioneren. Dat zijn toewijding, nauwgezetheid, vatbaar zijn voor overtuiging, makkelijk in de omgang⁷. Toewijding wordt het meest genoemd in de eerste 20 jaar van de 20 eeuw.

Een mooi voorbeeld van de wens om in harmonie met elkaar om te gaan dateert uit 1920. De gemeenteraad heeft, buiten de voordracht van het bestuur om, een SDAP-lid ds. Horreüs de Haas benoemd. Nog voor de echte installatie van hem en zijn vrouw zegt de president te hopen ‘dat de gemoedelijke verhoudingen die tot nu toe in het College van regenten bestonden, bestendig moge blijven’⁸. Tijdens de echte installatie wordt gezegd dat de bestuursfunctie toewijding vereist en in het algemeen weinig voldoening geeft. Het doet de president ‘genoegen dat de Raad ds. de Haes [sic] gekozen heeft. [Vaak] blijkt dat bij het behandelen van concrete gevallen tusschen menschen van verschillende richting [...] eene verrassende overeenstemming heerscht.’ Het nieuwe bestuurslid dankt voor het welkomstwoord en ‘stelt het op prijs dat de voorzitter de voorgeschiedenis van zijne benoeming ter sprake bracht. Spreker zegt dat het hier eenigszins een gedwongen huwelijk geldt en geeft de verzekering

dat hij deze plaats niet heeft gezocht. Hij zal niettemin gaarne samenwerking zoeken bij de verschillende vragen en problemen die zich in dit huis voordoen. Hij hoopt dat dit zal kunnen geschieden in de meest mogelijke harmonie [...] en] mogen bijdragen bij het behartigen van de belangen van onze inrichting’.⁹ Wanneer deze predikant in 1938 herbenoemd wordt, wijst de president op de aangename samenwerking die ook bij verschil van inzicht bestaat¹⁰.

Een ander voorbeeld is de herbenoeming van de orthodoxe ds. H. Visser tot en met 1936. Ook deze predikant is buiten de bestuursvoordracht om door de gemeenteraad benoemd als bestuurslid. Steeds stelt het bestuur hem op de 1^e plaats van het dubbeltal. Wanneer hij naar een andere gemeente vertrekt bedankt zijn collega Horreüs de Haas hem ‘voor de zoo aangename samenwerking, ook bij verschillend inzicht’.¹¹

De directrices

Directrice mejuffrouw Van Dam (1882-1905) wordt erg gewaardeerd door de bestuursleden. Bij haar 25-jarig jubileum in 1895 –ze is in 1870 begonnen als naaimaitres– prijst het bestuur haar als een ‘waardige vrouw’ die met ‘grote toewijding sedert mei 1882 als directrice aan het hoofd heeft gestaan’; een ‘trouwe tweede moeder’¹². Juffrouw Van Dam krijgt op haar 60^e een pensioen dat qua hoogte gerelateerd wordt aan de regeling van de gemeente en die van het rijk¹³.

Juffrouw Vastenou (1905-1925) geeft duidelijk aan dat ze geen ‘moeder’ genoemd wil worden omdat die naam ‘te heilig’ is en haar dus niet toekomt¹⁴. Na een jaar wordt ze vast benoemd, iets dat de regentessen ‘niets liever dan dat’ willen¹⁵. Haar wordt verzekerd ‘dat ze bij langdurig bewezen diensten even stellig op een behoorlijk pensioenering zal kunnen rekenen, als zulks het geval is geweest met haar voorgangster’.¹⁶ In 1908 wordt dat toegezegd, ter waarde van f700.¹⁷

In de jaren tien moet ze in verband met ziekte wel eens vervangen worden, hetzij door haar zuster¹⁸ hetzij door juffrouw Olthof¹⁹. Met het oog op haar gezondheid geeft ze in 1925 aan te willen vertrekken en dat gebeurt. Als afscheidscadeau krijgt ze een foto van het poortje in zilveren lijst, een foto met alle kinderen en een broche²⁰. Eigenlijk een bescheiden cadeau vergeleken met dat voor binnenvader en –moeder Nederkoorn: een zilveren inktstel. Inmiddels is haar pensioen f1.200²¹.

Mejuffrouw E. de Ridder (1925-1949) wordt van buiten aangetrokken. Het bestuur houdt expliciet vast aan een organisatie met een directrice ‘omdat de gang van zaken nu goed is’²².

Al in de eerste jaren geeft ze het bestuur de indruk wat vrijer te denken over de omgang tussen jongens en meisjes. Dit heb ik al eerder uitgebreid belicht. Ze neemt ook in 1931 het initiatief om met de oudere kinderen toneelvoorstellingen te bezoeken die zij goed vindt voor de vorming²³. Het bestuur steunt haar daarin met algemene stemmen.

Het bestuur steunt haar ook in haar nauwe betrokkenheid bij de wezen. Wanneer blijkt dat juffrouw De Ridder uit haar eigen portemonnee verjaardagscadeautjes voor de kinderen koopt, krijgt ze een extra toelage van f 100 per jaar. In de notulen staat met zoveel woorden vermeld dat de regenten dit systeem niet willen verlaten ter wille van de persoonlijke band tussen haar en de kinderen²⁴.

Ze vraagt ontslag om gezondheidsredenen. Bij haar afscheid in 1949 notuleert de secretaris: 'De omgang met de kinderen en het interne personeel was steeds zeer goed wat wel gebleken is uit de dankbaarheid van de Oud Wezen.'²⁵

Tussen de regentessen en de directrices Vastenou en De Ridder zijn er weleens spanningen. Zo vindt juffrouw Vastenou de vraag van regentessen om huishoud- en leveranciersboekjes te mogen inzien 'zeer onaangenaam' en zegt ze tegen de regenten dat ze vreest 'in haar zelfstandigheid te kort gedaan te worden'. Regenten noemen de vraag van hun echtgenotes geen vorm van 'ingrijpen' maar een gevolg van de 'wens op de hoogte te zijn'²⁶. De regentessen blijven de boekjes controleren en willen behulpzaam zijn en adviseren over de inkoop van levensmiddelen e.d.²⁷

Hetzelfde competentiegeschil speelt in de (begin)tijd van directrice De Ridder. Die geeft de regentessen weleens het bericht dat ze niet ter vergadering hoeven te komen omdat het niet nodig is artikelen aan te schaffen. Ook nu weer nemen de heren het op voor hun dames en vinden het noodzakelijk dat aan de dames meerdere rechten worden gegeven vooral ten opzichte van de directrice.²⁸ Het is niet vreemd dat de regenten de kant kiezen van hun eega's: een tegenstelling kun je beter buiten het eigen gezin houden. Tegelijk geeft dit aan hoe de regenten weinig zelfstandigheid gunnen aan de directie.

Binnen de directie

Zoals ik al eerder schreef is er een grote mobiliteit onder de onderdirecteuren. Van sommigen vindt het bestuur dat het weeshuis voor hen een minder goede plek is of dat zij geen goede inbreng hebben voor het weeshuis.

Bij de beschrijving van de bestuursevaluatie in 1887 bleek al dat een minder goed functioneren van de onderdirecteur een direct effect heeft op de gang van zaken op de afdeling van de grote jongens. Het toezicht houden bij het naar bed gaan komt meermalen terug. De onderdirecteur die in 1900 functioneert

geeft zelfs aan dat hij de functie niet zou hebben aangenomen wanneer hij van deze taak zou hebben geweten²⁹. De onderdirecteur in 1916-1917 klaagt over het 'onordelijke gedrag der jongens'.³⁰

De relatie tussen directrices en onderdirecteuren laat meermalen te wensen over en niet alleen in de beginjaren van mejuffrouw De Ridder. Een onderdirecteur die het in 1911 minder dan een jaar heeft volgehouden, wordt ontslagen omdat de verhouding tot de directrice en met de jongens te wensen over laat. Hij mist prestige en steun van de directrice³¹.

Het werk als onderdirecteur vereist gezag, tact en inlevingsvermogen. Zijn die onvoldoende ontwikkeld dan zal in het algemeen de functie maar korte tijd worden bekleed. Zo geeft een van hen (1928-1929) 'geen blijk van voldoende tact in zijn verhouding tot de meisjes'. De voorzitter spreekt met hem hierover. In latere notulen gaat het verhaal verder: 'Naar aanleiding van eenige minder aangename tekortkomingen van den onderdirecteur heeft onze voorzitter eene ernstige bespreking met hem gehouden.' En in 1929: 'de onderdirecteur bevalt niet: vergeetachtig, weinig initiatief; hij vindt werk ook niet leuk: solliciteert bij politie. Geen voortzetting na proeftijd'.³²

Onderdirecteur W.A. Visser (1931-1933) voelt zich in zijn eerste jaar in die functie niet gesteund door de directrice. Daarnaast vindt hij, zo meldt hij aan het bestuur, de jongens ongemanierd. Hij zal elders werk zoeken, ziende dat hij zich enigszins onmogelijk heeft gemaakt. Visser klaagt erover dat de directrice hem overal buiten laat. Hij stelt ook vast dat de jongens zich achtergesteld voelen bij de meisjes omdat het eten voor meisjes zorgvuldiger wordt bereid. Hij vindt de situatie zeer onaangenaam. De directrice komt ter vergadering en zegt Visser in het verleden opdrachten gegeven te hebben tot handhaving van een goede gang van zaken bij de jongensafdeling, doch dat daarvan niets terecht is gekomen. Hierdoor heeft ze zelf moeten ingrijpen waardoor Visser zich genegeerd voelde. Ze erkent dat dit niet goed is en zal werken aan een betere verhouding. In 1932 merkt hij zelf in een gesprek met het bestuur op dat hij zichzelf onmogelijk heeft gemaakt en in 1933 krijgt hij eervol ontslag³³. Na hem heb ik in de notulen geen nieuwe benoeming tot onderdirecteur aangetroffen. In de praktijk heeft juffrouw Olthof de rol van tweede man (vrouw) overgenomen.

Arbeidsvoorwaarden

De arbeidsvoorwaarden voor het personeel zijn voor onze begrippen erg beperkt. In 1911 hebben ze één vrije zondag per twee weken, zo mogelijk één vrije avond per week en 14 dagen vakantie³⁴.

In de notulen komen de arbeidsvoorwaarden van de onderdirecteur meermalen aan de orde, vaker dan die van andere personeelsleden. Ze hebben alle te maken met de beperkingen die voor hem gelden. Het blijkt dat van een onderdirecteur wordt verwacht dat hij ongetrouwd is³⁵. Omdat dit

personeelsproblemen gaat opleveren heroverweegt het bestuur in 1919 dit besluit mits de aan te trekken onderdirecteur zijn diensten in het huis vervult en zich schikt naar de eisen van de dienst zonder dat hieruit verplichtingen voortvloeien voor het weeshuis. Hij krijgt naast het weeshuis een woning waarvoor hij geen huur hoeft te betalen³⁶.

Aan het eind van de Eerste Wereldoorlog stijgen de voedselprijzen sterk en is er sprake van grote schaarste. Het bestuur overweegt om in deze dure tijden het personeel een duurtetoeslag te geven, maar doet dat toch niet omdat de beampten vrije kost en inwoning hebben en daardoor minder last van de duurre hebben³⁷. Ze krijgen wel een vergoeding voor hun aanslag van de inkomstenbelasting ter waarde van de helft daarvan³⁸. Uiteindelijk wordt enkelen toch een echte salarisverhoging gegeven in verband met de 'hogere levensstandaard'³⁹.

In de jaren twintig al stelt het bestuur zich de vraag of alle beampten nog wel nodig zijn nu het aantal wezen daalt.⁴⁰ Na het vertrek van het portiersechtpaar in 1925 wordt geen nieuw echtpaar aangetrokken⁴¹.

De gemeenteraad en regenten hebben verschillende visies

De gemeenteraad en de regenten hadden in de jaren vijftig van de 19^e eeuw verschillende visies op het gebied van de reglementen en bestuurlijke bevoegdheden. Als daardoor tegenstellingen ontstaan, hebben deze in het algemeen het karakter van competentiegeschillen. Ik zie ze als belangenconflicten tussen burgers van gelijke komaf: de kring der vooraanstaande burgers.

Tussen 1880 en 1940 zijn er botsingen tussen gemeenteraad en weeshuis. Aan het eind van de 19^e eeuw verandert de samenstelling van de gemeenteraad onder invloed van een steeds verder verruimd kiesrecht. Hierdoor komen ook vertegenwoordigers van de kleinere burgerij in de raad in plaats van alleen notabelen⁴². Door de invoering van het algemeen mannenkiesrecht komt er een einde aan de 'overmacht' van liberale partijen in de raad. Nu wordt in 1919 de socialistische SDAP de grootste partij in de gemeenteraad (8 zetels). In grootte komen daarna de rooms-katholieke RKSP met 5 zetels en de protestants-christelijke partijen CHU en ARP met tezamen 6 zetels. De liberale partijen bezeten nog maar 4 zetels in plaats van bijna de helft.⁴³

Onder invloed van deze veranderende samenstelling bepleiten sociaalliberale raadsleden vanaf de jaren negentig van de 19^e eeuw dat er ook bestuursleden komen uit de kleine burgerij en niet alleen uit de kring van notabelen.

Vanaf 1900 willen raadsleden van confessionele partijen (AntiRevolutionaire Partij (ARP) en Christelijk-Historische Unie (CHU)) dat er naast 'kerkelijk vrijzinnigen' ook meer rechtzinnigen in het bestuur komen.

Vanaf het begin van de 20^e eeuw spreken sociaalliberale en sociaaldemocratische raadsleden zich uit voor toelating van andere kinderen dan alleen weeskinderen. Dit heb ik al beschreven in de paragraaf over *1900-1940 Zijn ook niet-wezen in een weeshuis toelaatbaar?* op pag. 171 vv.

Jaren negentig De raad dwingt een grotere verscheidenheid van het bestuur af

In 1894 bekritiseert het sociaalliberale raadslid J. Hoven de samenstelling van het bestuur dat 'uit de eerste stand'⁴⁴ komt, terwijl de wezen uit de kleine burgerstand komen. Dat moet ook zichtbaar worden in de samenstelling van het bestuur, dus ook in de voordrachten door het bestuur van nieuwe bestuurskandidaten. 'En nu kan men wel zeggen, de raad kan daarbuiten gaan, doch zoveel stoutigheid mag men van den raad nog niet verwachten.' Hij bedoelt dat de raad zou kunnen afwijken van de voordrachten door het bestuur en een eigen keuze maken, maar dat is voor dit moment een stap te ver. Door zijn 'nog niet' geeft hij wel het signaal af dat het wat hem betreft wel eens zo ver zal komen. Over zijn uitlatingen is geen raadsdebat gevoerd.

In 1899 overlijdt Schellwald, de president van het weeshuisbestuur, na 36 jaar bestuurslidmaatschap. De raad moet een nieuw bestuurslid benoemen. Het bestuur stelt een dubbeltal voor in de verwachting dat de eerst genoemde kandidaat ook benoemd zal worden. Bij de stemming in de raad wordt echter geen van beide heren benoemd maar iemand van buiten de voordracht, het sociaalliberale raadslid T. Meijer. Deze Meijer is lid van de 1^e (raads)Commissie (voor de armenzorg) en daardoor bekend met de gang van zaken in het weeshuis⁴⁵. Hij is commies bij de posterijen, een ambtenaar van een middelbare rang, en komt daarmee niet uit de klasse van de andere regenten.

In de eerstvolgende bestuursvergadering van het weeshuis wordt Meijer welkom geheten en geïnstalleerd. Maar in dezelfde vergadering stellen de vier andere bestuursleden hun zetel ter beschikking. Ze schrijven aan de raad: 'De ondergeteekenden [...] hebben [...] tot hun leedwezen gezien dat bij de benoeming van een lid van dat bestuur geen rekening is gehouden met de [...] aanbeveling. Zij meenen [...] het vertrouwen van den raad niet meer [te] bezitten, redenen waarom zij hun mandaat weder ter Uwer beschikking stellen.'

Bij de bespreking van deze brief in de raad⁴⁶ wil de burgemeester de vier heren ontslag verlenen, maar verschillende raadsleden zien in de brief geen ontslagaanvraag en in hun benoeming van Meijer geen motie van wantrouwen tegen het weeshuisbestuur. Door de benoeming van Meijer, zegt een raadslid,

is bereikt dat ‘iemand uit het minder gefortuneerde deel der burgers tot het beheer van het weeshuis [is] geroepen.’⁴⁷ Na ‘enig’ heen en weer praten neemt de raad de volgende motie aan met 14 tegen 4 stemmen: ‘De raad der gemeente Zwolle, volkomen vertrouwen stellende in het beheer van hen die bij de missive van 30 Nov. jl. hun mandaat als regent van het weeshuis ter beschikking van den raad hebben gesteld, noodigt hen uit hunne functies te blijven waarnemen.’

Voor de daaropvolgende raadsvergadering in januari 1900 is een brief van vier regenten ingekomen ‘waarin zij [...] te kennen geven dat zij [...] bereid zijn aan de uitnodiging van den raad te voldoen.’⁴⁸ Meijer functioneert de komende jaren binnen het bestuur als lid met een eigen portefeuille.

Tien maanden later, november 1900, blijkt⁴⁹ dat een der bestuursleden, J.A. Roetert Tak, ingenieur bij de staatsspoorwegen, nog vóór het overlijden van Schellwald in 1899 aan de raad een brief heeft gestuurd met het verzoek hem per 1 januari 1901 te ontslaan. De reden is dat zijn vrouw haar werkzaamheden als regentes niet goed meer kan vervullen. Nu, in november, herhaalt hij zijn verzoek schriftelijk. In zijn tweede brief gaat hij ook nog in op de benoeming van Meijer door de raad buiten de aanbeveling van bestuur om. De raad had bij zo’n benoeming er rekening mee moeten houden dat ook van de echtgenote een inzet gevraagd wordt als regentes. Expliciet schrijft hij dat hij begrijpt dat mevrouw Meijer met twee kleine kinderen minder kan doen en haar niet verwijt dat zij haar moederlijke plicht als hoogste roeping beschouwt. Raadslid en wethouder Hoven noemt in de raadsvergadering van december 1900⁵⁰ de reactie van Roetert Tak beledigend voor de burgerij: een moeder wordt dus ongeschikt geacht regentes van het weeshuis te zijn omdat zij onvoldoende vrije tijd beschikbaar heeft. ‘Hoe kan de burgerij dit dulden?’ Meijer zelf zegt in deze raadsvergadering dat zijn vrouw acht maanden niet in staat is geweest haar werk als regentes te doen; maar dat ze nu heeft aangegeven aan de slag te willen gaan. En daarmee is deze kous af, maar er is een toon gezet.

Wethouder Hoven vindt zelfs dat het weeshuis veel beter ondergebracht kan worden bij het nieuwe burgerlijke armbestuur^a, onder toezicht van B&W.

1900-1920 Godsdienstige verscheidenheid gevraagd

De raad heeft inmiddels –in dezelfde vergadering in december 1900– te maken met drie vacatures in het bestuur: die van Roetert Tak, die van Mr. O.F. Greven, griffier bij de Staten van Overijssel, wiens echtgenote ‘het te moeilijk valt naar eisch als regentes werkzaam te kunnen zijn’⁵¹ en die van M.J. Zebinden Baggerman, secretaris Waterschap, die naar buiten Zwolle verhuist. Raadslid

^a Het Gemengd Armbestuur staat op het punt te worden vervangen door een gemeentelijk armbestuur.

en wethouder mr. H. van der Vegte van de ARP stelt dan een nieuwe kwestie aan de orde. Hij vindt dat in de samenstelling van het weeshuisbestuur rekening gehouden moet worden met de godsdienstige verscheidenheid in de hervormde gemeente. Ook orthodoxen moeten deel uitmaken van het bestuur.

Deze kritische benadering van meerdere zijden in deze decembervergadering leidt er toe dat van de drie voordrachten er slechts één bestuurskandidaat direct door de raad wordt benoemd. Eén bestuurslid wordt door het lot bepaald wanneer de stemmen in de raad staken⁵². Omdat enkele nieuw benoemde bestuursleden de benoeming niet aannemen, lukt het de raad pas in februari 1901 het bestuur te completeren. Een van hen is de vrijzinnige predikant A. Kamp. De wens van Van der Vegte wordt niet gehonoreerd.

De polarisatie binnen de hervormde gemeente lijkt binnengedrongen te zijn in de discussie in de gemeenteraad. In 1904-’05 houdt de raad zich bezig met een verzoek aan het weeshuisbestuur van een pressiegroep binnen de hervormde gemeente. Begin 1904 wil een orthodoxe ‘Vriendenkring tot verbreiding der Waarheid’ dat de godsdienstige opvoeding in het weeshuis ook recht doet aan de orthodoxe richting. De regenten willen hierin geen verandering brengen⁵³. De Vriendenkring vraagt in april aan de gemeenteraad dit bestuursbesluit te herzien⁵⁴. De raad benadert de regenten die in mei⁵⁵ antwoorden dat op gronden van pedagogische aard niet aan het verzoek zal worden voldaan.

In oktober gaat de zaak verder in de raad. Wethouder Van der Vegte (hij weer) zegt in die raadsvergadering het verzoek van de Vriendenkring te delen. Op het verzoek van de raad om toelichting schrijft het weeshuisbestuur in november wat de pedagogische bezwaren zijn.⁵⁶ Het bestuur wil geen vrij spel geven aan invloed van buitenaf, en zeker niet aan die van deze Vriendenkring. Het wil onverdraagzaamheid in het huis tegengaan. Het zal rekening houden met uitdrukkelijke wensen van ouders waar het school, catechisatie of kerk betreft. Daarom vraagt het aan de raad het aan regenten over te willen laten hoe ze met zulke vragen omgaan. De ‘godsdienstige geest in het weeshuis is veelszins bevredigend’ te noemen, dankzij de directrice, juffrouw van Dam. En wat Van der Vegte betreft: ‘Edoch, - dat de heer van der Vegte de vrijmoedigheid thans zoover laat gaan woorden te spreken, welke bij alle Zwolle’s ingezetenen indruk moeten wekken, als waren regenten van heden en van tientallen jaren her schromelijk tekort gekomen, waar het de behartiging van hooge en teedere belangen der kinderen geldt, daar moet, naar ons bescheiden oordeel, op het bedenkelijke van zulke een wijze van doen worden gewezen.’

In maart 1905 wordt de discussie in de raad hervat en afgerond met een motie: ‘De raad, gelezen het nader rapport van regenten naar aanleiding van de motie van Mr. van der Vegte, vertrouwen uitsprekende in het beleid van de regenten ten opzichte van de godsdienstige opvoeding der weezenen, gaat over

tot de orde van den dag'.⁵⁷ De raad zit dus in meerderheid op de lijn van het weeshuisbestuur. Het verslag van dit debat beslaat overigens 10 kolommen gedrukte tekst op 5 pagina's. Het onderwerp heeft alle aandacht gekregen.

In 1911 verlaat de (vrijzinnige) predikant Kamp het weeshuisbestuur. Meerdere in de raad dringen aan op een bestuurssamenstelling die recht doet aan de orthodoxe richting in de hervormde gemeente. Het sociaalliberale raadslid H. van Gorkum betoogt daartegenover dat de regenten andere godsdienstige opvattingen respecteren. En dat zou andersom niet het geval zijn als het bestuur orthodox was: dat zou 'niet diezelfde liberaliteit betrachten'. De bestuurskandidaat, apotheker dr. J.S. Meulenhoff, wordt nu met een kleine meerderheid verkozen boven een door enkele raadsleden voorgestelde orthodoxe predikant.

In 1919 wordt de kwestie van de godsdienstige verscheidenheid in het weeshuisbestuur hard gespeeld. Dan wordt voor het eerst een bestuurslid benoemd van orthodoxe huize tegen de wens van het weeshuisbestuur. Bij de herbenoeming van de president, mr. S.K. Thoden van Velsen, voorheen gemeentesecretaris, stelt B.W. Bello, raadslid voor de CHU, ds. H. Visser voor 'van rechtzinnig beginsel, [...] met een hart voor kinderen, met een levendige belangstelling voor de sociale vragen en noden van onzen tijd'.⁵⁸ Het gaat hem niet om de aftredende voorzitter: voor hem heeft hij eerbied. Wanneer in de eerste besluitronde de stemmen staken wordt bij herstemming ds. Visser met 1 stem meerderheid gekozen.

Dit besluit komt hard aan bij de regenten. Thoden van Velsen, nog in functie als president, stelt het bestuur voor⁵⁹ het raadsbesluit te accepteren, iets waarmee de anderen op 30 december 1919 akkoord gaan. Het bestuur schrijft aan de raad: 'Wij hebben beraadslaagd over heengaan. [...] Wij zullen [...] blijven, doch behouden ons voor, alsnog af te treden als wij in de praktijk merken, dat een bestuur, op deze wijze samengesteld uit de twee richtingen, voor een gang van zaken in het Weeshuis schadelijk is.'

Bestuurslid H. de Goeijen die al eerder had willen vertrekken, biedt nu zijn ontslag aan. In deze nieuwe vacature benoemt de gemeenteraad Thoden van Velsen wel met algemene stemmen, maar formeel is dit geen herbenoeming. De regenten kiezen hem opnieuw tot president⁶⁰. Een scherpe botsing is voorkomen. Maar er is een bestuurslid bijgekomen van orthodoxe huize.

In 1920 dient regent J.S. Meulenhoff, apotheker, zijn ontslag in bij de raad omdat hij niet akkoord kan gaan met de onreglementaire toelating door B&W van een halfwees. Dat in de raad opnieuw de verscheidenheid in discussie wordt gebracht, zal niet verbazen. Wel verbazing wekkend is het resultaat. Van het voorgestelde dubbeltal wordt geen van beide kandidaten gekozen. Een

SDAP-raadslid stelt de vrijzinnige ds. Horreüs de Haas voor (die bekend is door zijn aandacht voor de jeugd⁶¹) en van CHU-zijde wordt als kandidaat voorgesteld de rechtzinnige burgemeester van Zwollerkerspel, Cavaljé. Met een meerderheid wordt Horreüs de Haas benoemd⁶², dus een tweede vrijzinnige predikant.

Bij opeenvolgende vacatures wordt in de gemeenteraad de naam van Cavaljé telkens herhaald en iedere keer zonder succes hoewel telkens 9 tot 11 raadsleden op hem stemmen⁶³. In de vergadering van regenten stelt de orthodoxe ds. Visser ook meermalen⁶⁴ voor Cavaljé op te nemen bij de dubbeltallen. Er is dus sprake van een orthodoxe lobby in de Zwolse politiek.

1930 Ook politieke gevoeligheden spelen mee bij de bestuurssamenstelling

De laatste confrontatie tussen gemeenteraad en bestuur voor de oorlog dateert uit 1930. De oorzaak is een belangentegenstelling tussen de gemeente en het bestuur met betrekking tot grondverkoop in Assendorp. De gemeente wil de door het bestuur gevraagde prijs voor grond in Assendorp niet betalen waarna de rechter om een uitspraak wordt gevraagd.

Bij de door het bestuur voorgestelde herbenoeming in 1930 van president D. Bloemers, notaris, benoemt de raad met 13 tegen 9 (2 blanco stemmen) de tweede van het dubbeltal. Hoewel deze de benoeming weigert heeft het bestuur een probleem. Het stuurt een brief naar de raad waarin Bloemers opnieuw kandidaat wordt gesteld en waarin duidelijk wordt gemaakt dat het gehele bestuur de grondprijs heeft vastgesteld. Desondanks kiest de raad met 17 tegen 5 ook nu weer de 2^e kandidaat van een nieuw dubbeltal, zelfs zonder dat daarover eerst een discussie is gevoerd⁶⁵. De regenten accepteren het vertrek van Bloemers. Ze schrijven de raad dat ze alleen blijven functioneren ter wille van de hun toevertrouwde belangen⁶⁶. Bloemers is wel afgeserveerd. De door de raad benoemde O. de Leeuw, directeur van een groothandel in ijzer, wordt bestuurslid en blijft dit tot 1950.

Rond 1940 Wil de raad af van het Hervormd Weeshuis?

In verband met de kosten van een pensioenregeling schrijft de gemeente in 1937 aan de Pensioenraad dat het Hervormd Weeshuis geen gemeentelijke instelling is⁶⁷. Alleen wezen van hervormde ouders worden toegelaten, het weeshuis heeft een eigen benoemingsbeleid voor personeel en beheert een eigen vermogen. In 1941 schrijft de Pensioenraad⁶⁸ het hiermee geheel oneens te zijn omdat de gemeente de begrotingen, de jaarrekeningen en de reglementen vaststelt en de bestuursbenoemingen en opnames van wezen bepaalt.

De visie dat het weeshuis beter geen burgerlijke instelling blijft, is al in 1914⁶⁹ in de raad naar voren gebracht. Meerdere raadsleden vinden het merkwaardig dat een gemeenteraad zeggenschap heeft over een instelling voor

wezen van hervormde huize. Het onderwerp is nooit geagendeerd in de gemeenteraad. Het is wel een discussiepunt geweest. Ook in bestuursvergaderingen waar ds. Horreüs de Haas ooit bepleitte dat het weeshuis een burgerlijke instelling zou worden en niet alleen hervormde wezen zouden worden toegelaten.

Jaren dertig Een nieuwe toekomst voor het weeshuis?

Het is in de jaren dertig communis opinio in het bestuur dat het aantal wezen dermate klein is geworden dat er geen dreiging meer is dat de oorspronkelijke doelstelling ondermijnd wordt wanneer er een ander toelatingsbeleid gaat komen. Het bestuur staat nu voor de vraag welke richting het kiest voor de toekomst. Doorgaan op de huidige weg kan niet, daarvoor is het gebouw te oud. Maatschappelijk krijgt de keuze voor opvang van wezen in een gezin meer aanhang. Worden de bestaande middelen nu ingezet voor een nieuw gebouw of voor een nieuwe aanpak van jeugdzorg? Een keuze voor de tweede mogelijkheid impliceert zorg voor meer dan alleen weeskinderen.

Het bestuur opteert voor een nieuw te bouwen weeshuis. In 1934 wordt een rekening Bouwreserve geopend waarop de batige saldi van de exploitatie worden ingebracht⁷⁰. Om deze reden krijgt onderhoud van het gebouw een lagere prioriteit. Zo besluit het bestuur in 1937 de verbouwing aan de buitenkant uit te stellen⁷¹.

In 1936 stelt het bestuur dat er onderzoek gedaan kan worden naar verruiming in de toelating. Het vindt op voorhand dat tijdelijke opname niet gewenst is⁷². Dit standpunt is vreemd gezien het feit dat er al tijdelijke bewoners als logé van de directrice zijn toegelaten. Het bestuur wil deze oplossing kennelijk niet structureel maken.

Zulke beslissingen over nieuwbouw of verruiming van de toelating worden genomen zonder de principiële keuzemogelijkheden tegen elkaar af te wegen. In de praktijk blijkt dat het bestuur wel bezig is met een bredere doelstelling dan wezenzorg. In 1939 betuigen verschillende verenigingen en instellingen die zich met jeugdzorg bezig houden⁷³ hun dank aan het bestuur voor de gift die ze hebben ontvangen. Hier wordt duidelijk dat het vermogen ook voor andere doelstellingen wordt ingezet dan in de statuten vermeld zijn, namelijk jeugdzorg in het algemeen. Pas in 1971 worden zulke doelen statutair vastgelegd.⁷⁴

Uit niets blijkt dat de regenten de noodzaak van een beleidswijziging inzien. Een noodzaak: enerzijds omdat het aantal wezen in Nederland structureel daalt en anderzijds omdat de exploitatie niet lang zo kan doorgaan nu de instellingskosten per bewoner zo snel stijgen.

6 1940-1970 Het weeshuis heeft zijn tijd gehad

In 1936 stelt het bestuur dat de tijd rijp is voor onderzoek naar de toekomstmogelijkheden van het weeshuis. Pas jaren na de oorlog pakt het bestuur dit onderzoek op. De zorgen tijdens de Tweede Wereldoorlog en in de jaren daarna hebben waarschijnlijk alle aandacht gevraagd. Inmiddels worden halfwezen wel toegelaten en kinderen die via Sociale Zaken van de gemeente Zwolle onderdak nodig hebben omdat hun ouders daarvoor niet kunnen zorgen.

In de Tweede Wereldoorlog gaat het om de toenemende schaarste aan levensmiddelen, de zorg voor het (verouderde) gebouw en een ruimere vraag tot toelating dan voor alleen wezen. Na de oorlog is de opvolging van de directrice een eerste zorg.

6.1 1940-1945 Alleen passen op 'de winkel'

In de notulen van het bestuur wordt weinig of niets geschreven over de oorlogsomstandigheden. Daarom zijn de door mij in 2018 verzamelde herinneringen van toenmalige kinderen van belang; één van hen herinnert zich –hij komt in 1942 in het weeshuis– dat de sfeer ‘in het begin een beetje aan de sombere kant [was. Dat kwam] misschien door de oorlog en de moeilijkheden die de verschillende families hadden.’¹

In de notulen wordt geen enkele keer iets geschreven over de opvattingen van de regenten met betrekking tot de oorlogssituatie, behalve dan dat die moeilijk was.

Het Zwolse Gemeentebestuur tussen 1941 en 1946.

Door de Verordening 152/1941 van de Duitse bezetters worden aan gemeenteraden en Provinciale Staten de bevoegdheden ontnomen. In de gemeenten worden de beslissingen vanaf dit moment genomen door de burgemeester als waarnemer van de taak van de gemeenteraad. Wethouders zijn diens medewerkers.

Krachtens artikel 3 van de verordening herbenoemt de burgemeester het bestuurslid dr. H.J. Voetelink, procuratiehouder en adjunct-directeur Twentsche Bank, in oktober 1941².

In oktober 1945 wordt een noodgemeenteraad in het leven geroepen³. B&W van Zwolle oefenen al vanaf april 1945 overeenkomstig art. 15. lid 2 van het ‘Besluit tijdelijke voorziening Gemeenteraden’ de bevoegdheid van de gemeenteraad uit⁴.

In september 1942 bericht het gemeentebestuur dat de Rijkscommissaris het weeshuis voor een deel vordert ten behoeve van de Wehrmacht⁵. Later schijnt ook de Hitlerjugend hier onderdak te hebben gekregen⁶. Het gaat om het voorste deel van het huis met de kamer van de directrice, de regentenkamer en

opslagplaatsen in de tuin. Op de binnenplaats worden exercitie-oefeningen gehouden⁷. Voor deze 'inwoning' krijgt het weeshuis een huur die voor 1/3^e deel wordt betaald door het departement van Financiën en voor 2/3^e deel door het gemeentebestuur⁸. Tot eind 1943 zetelen de Duitsers in het gebouw⁹.

Voordat het vrijgekomen deel weer in gebruik kan worden genomen moeten de kamers grondig worden ontsmet (wandluizen) en schoongemaakt¹⁰. De kosten van ontsmetting ad f 450¹¹ worden in 1946 gedeclareerd bij het Ministerie van Financiën maar in 1948 blijkt de betaling van de schadevergoeding nog niet te zijn geregeld¹². Na de schoonmaak worden vier lokalen vanaf 1944 gebruikt door de Gemeentelijke Naaischool¹³.

Indirect is het weeshuisbestuur geconfronteerd met de Jodenvervolging die in Zwolle 499 slachtoffers heeft gemaakt¹⁴. De betrokkenheid bij deze Jodenvervolging blijkt heel navrant uit de notulen. In 1942 wordt meermalen de hypotheekrente door de heer Stibbe, een hypotheekgever, niet betaald. Daarom wordt opdracht gegeven tot onderzoek naar hypotheek op Joodse eigendommen bij het daartoe aangewezen bureau in Almelo¹⁵. Van de uitkomst hiervan heb ik geen bericht gevonden in de notulen.

In mei 1945 wordt in de notulen geschreven: 'De Vries en Veterman [namen van Joodse families] zijn nog niet teruggekeerd. Aan de bewoners van de bedoelde percelen zal gevraagd worden waar zij de huurp[enningen] betalen.'¹⁶ Dit gebeurt zonder enige verdere opmerking. De berichten over de vernietigingskampen zullen het bestuur op dit moment wellicht onbekend zijn, maar het is zacht gezegd merkwaardig dat het bestuur kennelijk akkoord gaat met een verhuur waarvoor geen contract bestaat.

In de Hongerwinter 1944-'45 is voor het weeshuis de voedselvoorziening een ernstig probleem, zeker wat betreft aardappelen en vet¹⁷. Ook het weeshuis heeft te maken met de distributie van eerste levensbehoeften. Die is in Zwolle noodzakelijk, maar door de nabijheid van platteland kent de Zwolse bevolking geen gebrek¹⁸. Er is wel een tekort aan brandstoffen vanaf 1941-'42¹⁹.

Dankzij de herinnering van een weeshuiskind is bekend dat het weeshuis af en toe gebruik maakt van de gaarkeuken²⁰. Vanaf 1941 functioneert die in Zwolle onder de naam Centrale Keuken en 5% van de Zwolse bevolking maakt daarvan gebruik²¹, in 1945 zelfs 25%²².

In 1944 wordt het weeshuis gevraagd of ook daar 'massavoeding' kan worden bereid, maar daarvoor heeft het onvoldoende capaciteit²³.

Door de Spoorwegstaking vanaf september 1944 is er gebrek aan steenkolen en zijn er geen gas en elektriciteit²⁴. Dat heeft het leven in huis zeker erg moeilijk gemaakt maar in de notulen wordt daarvan niet gerept.

In de oorlog worden er ook nieuwe kinderen opgenomen, in totaal 39. Het is onduidelijk of het gemeentebestuur hierbij betrokken is geweest. Van hen zijn er 13 minder dan één jaar in huis geweest; soms maar enkele dagen. Het aantal wezen en halfwezen bedraagt in de oorlogsjaren 25.

6.2 1940-1953 De laatste jaren van het weeshuis

Dagelijkse gang van zaken in huis

De verhalen van oud-bewoners die ik in 2018 heb gehoord over toen, verscherpen het beeld over het leven in het weeshuis tussen 1940 en 1953. Sommige herinneringen worden door meerderen opgehaald, andere zijn van één of twee bewoners. Wanneer het duidelijk een individueel verhaal is geef ik dat ook aan.

De dagindeling is zoals die al eeuwen is. De precieze tijden kunnen anders zijn, het ritme blijft. Een van de kinderen van toen noemt daarvan een groot voordeel: hij heeft zo geleerd gedisciplineerd te leven¹. Tijdens het regime van juffrouw De Kanter, kinderjuffrouw in de oorlogsjaren, is er sprake van drillen: met een fluitje worden de kinderen gewekt en in een rij lopen ze dan langs de wastafel waar juffrouw De Kanter hen met een washandje wast².

Wat het gebruik van schoenen betreft: die worden alleen buitenshuis gedragen.³ De kinderen van de kinderkamer wandelen veel en ver, tot Hattem en Wapenveld toe⁴. Volgens één verhaal gebeurt dat barrevoets⁵. Mogelijk gaan ze bij die wandelingen af en toe naar het buitenhuis in Wapenveld van dr. H. van Dijk, president en weeshuisarts. Daar kunnen kinderen spelen met poppen en autootjes en boeken lezen⁶.

Hoewel de uniforme kleding in de jaren dertig is afgeschaft is op een foto uit 1945^a te zien dat meerdere meisjes blouses aan hebben van dezelfde stof. De naaister, juffrouw Brugman - 'Bokkemien' was de bijnaam die de kinderen haar gaven- heeft waarschijnlijk een grote lap stof gekocht en daarvan kleding genaaid. Deze aanpak heeft te maken met textielschaarste en niet met uniforme kleding.

Net als in de 19^e eeuw bedienen de meisjes de regenten en regentessen bij hun vergaderingen⁷. Tot in de 20^e eeuw hoorde dit bij de opleiding om ergens te kunnen dienen. Maar in en na de oorlog worden alle grote meisjes hiervoor ingeschakeld, ook als ze op de HBS zitten.

Bijzondere herinneringen gelden de winter en het feit dat kinderen uit het weeshuis gratis worden toegelaten op de schaatsbaan omdat die op land van het Hervormd Weeshuis is ingericht; op het terrein waar nu het gebouw van de rechtbank staat. Ze hebben een briefje van het huis onder hun kleding en op vertoon daarvan mogen ze gratis binnen⁸.

De opvoeding in godsdienstige zaken is, zeker in de kinderkamer, heel traditioneel, met de verplichte gebeden voor en na de maaltijden. Het ochtendgebed

wordt nog steeds door een van de kinderen uitgesproken terwijl ze allemaal achter hun stoel staan⁹. De tekst die mij uit deze tijd is overgeleverd:

'Ik ben goed ontwaakt met nieuwe kracht
Mijn slaap was rustig heel de nacht
O, lieve God, hoe dank ik U
Hoe fris en vrolijk ben ik nu
O, help mij dat ik deze dag
Een heel lief kindje wezen mag'

Hoe regelmatig de kerkgang in deze tijd is geweest is lastig na te gaan. Dat daarmee weleens de hand is gelicht is wel duidelijk. Zo vertelt iemand dat de /0,10 collectegeld ook wel eens is uitgegeven aan kauwgomballen¹⁰. Een ander zegt dat de kerkgang niet echt bevorderd werd¹¹.

Veel kinderen zijn lid van de meer orthodoxe CJMV (Christelijke Jonge Mannen Vereniging) of de VCJC (Vrijzinnig-Christelijke Jeugd Centrale¹²). De keuze hangt samen met de traditie in het ouderlijke gezin.

Ook de lagere school wordt gekozen op grond van wat in het ouderlijk gezin gewenst is: openbaar (school nr. 7) of christelijk (Oranjeschool, Marxschool, Emmaschool (een opleidingsschool voor het lyceum) of Juliana-school.

Dat rekening wordt gehouden met de gewoonten in het ouderlijke gezin komt overeen met het bestuursbeleid in godsdienstzaken vanaf de jaren dertig.

Ik heb in 2018 één verhaal¹³ gehoord over 'kattenkwaad' en de daarop volgende straf. Een paar jongens waren via de zolder het platte dak opgegaan van waar ze steentjes gooiden naar kranten lezende overburen. Ze werden voor straf in de kolenkelder opgesloten, zonder eten. Als bijzonderheid wordt verteld dat de knecht, Van Leijen, hun daar een pannetje soep kwam brengen.

Sinterklaas, Kerst en vakanties

Van de feestdagen wordt in de notulen vooral geschreven over Sinterklaas en Kerst. Deze feesten gaan ook in de oorlog door, zij het op bescheiden wijze¹⁴ en in kleine kring¹⁵.

Wanneer de kinderen later in pleeggezinnen zijn ondergebracht, geeft het bestuur Sinterklaas en Kerst extra aandacht. De pleegouders krijgen geld om aan een sinterklaascadeau te besteden. De pupillen krijgen ook geld om iets voor de pleegouders te kopen.¹⁶ Met Kerst gaat er een kerstkrans naar de pleeggezinnen.¹⁷

De vakanties¹⁸ gaan in 1941 nog door maar waarschijnlijk daarna niet lang meer. Oud-pupillen herinneren zich de vakanties na de oorlog in Oostvoorne en Nijverdal. Daarvoor wordt in 1947 per kind f 15,00 à 16,00 uitgetrokken. In 1950

^a Zie pag. 222

hebben ze een keuze: naar een vakantiekolonie of een boerderij¹⁹. Dat laatste verblijf is dan wel voor vier weken waarbij de kosten per kind f 11,40 zijn.

Vakantie in 1941, de Agnietenberg (particuliere collectie; foto vermoedelijk juffrouw Terhorst)

Over een vakantie op Oostvoorne bestaat een sterk verhaal. Ds. Gast, de weeshuispredikant, zit met de kinderen aan tafel. Een van hen duwt tot grote hilariteit van de anderen dominees hoofd in het bord pap op tafel voor hem²⁰.

De vakanties spelen ook een rol in de contacten met regenten: wat opmerkelijk is wordt opgeschreven en in een toneelstuk verwerkt dat voor de regenten wordt opgevoerd²¹. Degene die dit vertelt geeft hieraan de kwalificatie ‘prachtig, mooi’.

Contacten met regenten

Door verschillende oud-bewoners is mij verteld dat ze geen contact hebben gehad met regenten. Wanneer blijkt dat ik dankzij de bestuursnotulen veel over hun eigen leven kan vertellen, is hun verbazing groot. Het verrast hen ook dat bestuursleden nauwkeurig hun wel en wee volgen. Daarnaast blijkt uit hun eigen verhalen dat de bewoners meermalen contact hebben met een bestuurslid, soms zonder te weten dat hij regent is.

Zo worden twee meisjes in de winter van 1942 op een slee van het ouderlijk huis naar het weeshuis gebracht door ds. Horreüs de Haas²². Hun was niet verteld dat ze daar zouden gaan wonen.

Twee jongens met wie het op het Christelijk Lyceum niet goed gaat, worden door ingrijpen van bestuurslid H.J. Rijks ingeschreven in diens school, de Marnix MULO²³. Hij stimuleert hen ook daarna. Van één pupil is bekend dat die dankzij de heer Rijks een baan heeft gekregen bij het kadaster²⁴.

Dr. H.J. Voetelink wordt eigener beweging door twee wezen genoemd als een sociaal bewogen regent die dit werk met liefde deed²⁵. Voor twee oud-bewoners is hij, zonder dat ze daarvan van te voren op de hoogte waren gesteld,

opgetreden als ambtenaar van de burgerlijke stand voor hun huwelijk. Daarbij heeft hij een erg humorvol verhaal gehouden²⁶.

Mr. C.J. 't Hooft, rechter bij de arrondissementsrechtbank, is aanwezig als een jongen, die al in een voogdijgezin woont, slaagt op de kweekschool en geeft hem een boek over fotografie.

Dokter H. van Dijk, huisarts in de Koestraat, heeft indruk gemaakt op een meisje dat door reuma haar arm niet meer kon optillen. Juffrouw De Kanter merkt dit bij de dagelijkse washandbeurt en stuurt haar –alleen– naar het huis van dokter Van Dijk. Die constateert haar ziekte en hoge koorts en brengt haar zelf terug naar het weeshuis. Daar zorgt hij ervoor dat het meisje goed verpleegd wordt²⁷. Deze vroegere bewoonster wist, toen ze dit verhaal vertelde, niet dat ook Van Dijk regent was.

Tekorten na de oorlog

Na de oorlog is het brandstoftekort nog niet opgeheven. In oktober 1946 stelt het bestuur vast dat er ‘belangrijk minder brandstof is toegewezen dan in 1945’. Daarom wordt geprobeerd bij het kolenbureau meer toegewezen te krijgen²⁸.

Er is niet alleen een tekort aan eerste levensbehoeften en brandstof, maar ook een tekort in de exploitatie. Als oorzaken noemt het bestuur in 1946 en volgende jaren: het verblijf van de Duitsers, dure levensmiddelen en textiel, hoge salarissen en hogere pensioenkosten²⁹. Er is echter niet alleen sprake van hoge kosten maar ook van lage inkomsten. De Sociale Dienst van de gemeente wordt in 1949 gevraagd meer bij te dragen in het levensonderhoud van niet-wezen³⁰ die ze daar heeft kunnen plaatsen. Ondanks deze externe bijdragen blijven de inkomsten lager dan de uitgaven. In 1952 moet daarom bezuinigd worden, bijvoorbeeld op schoenen (de kinderen komen uit eenvoudige omgeving; eenvoudiger schoenen zijn dus ook goed³¹) en brandstof.

De pedagogische situatie

De traditie blijft gehandhaafd dat kinderen uit één gezin in huis geplaatst worden op die plek waar ze door leeftijd of geslacht ‘horen’: jongens en meisjes samen tot hun 12e jaar op de kinderkamer; oudere jongens en meisjes op de jongens- respectievelijk meisjeskamer. Dat heeft, zo herinneren oud-bewoners zich, nadelige effecten gehad. Uit één gezin komen in 1942 vier jongens –geen wezen– binnen die eerst naar de kinderkamer gaan maar later van elkaar gescheiden worden doordat er twee naar de jongenskamer gaan. De vier zien elkaar daarna weinig, terwijl het juist de bedoeling van hun vader was dat ze bij elkaar zouden blijven. Hij was tot deze keuze gekomen omdat ze daarvoor gescheiden van elkaar bij familieleden waren ondergebracht³².

Een meisje vertelt dat ze nooit een echte band met haar oudere zuster heeft kunnen ontwikkelen doordat ze gescheiden van haar is opgegroeid³³: de een op de kinderkamer en de ander in de meisjeskamer.

Ik maak nog een kanttekening: één oud-bewoner schrijft dat opgroeien in een groter verband dan een gezin ook voordelen kan hebben. Er zijn meer mensen die zich met je bemoeien waardoor je met iedereen omgaat, ook al is het met de een meer dan met de ander. 'Als het nodig is krijg je op je donder of word je getroost.'³⁴ Een ander schrijft: 'Het weeshuis was goed [vergeleken met] een kleine familie; je had verschillende vrienden om mee rond te gaan.'³⁵

Juffrouw Olthof die leiding gaf aan de grote meisjes, neemt in november 1945 afscheid. Zij zit in het midden. Directrice De Ridder is op de foto rechts van haar te zien. (fotograaf niet te achterhalen; particuliere collectie)

In de herinneringen van kinderen uit deze tijd wordt over juffrouw De Ridder gesproken: 'Trice' De Ridder was pedagogisch ingesteld en een voorvechtster voor 'haar' kinderen tegenover regenten'³⁶, 'lieve directrice juffrouw De Ridder'³⁷ en 'vriendelijk met natuurlijk gezag: streng en rechtvaardig. Iedere zaterdagavond kwam ze met een trommel met snoep'.³⁸

Ook uit de bestuursnotulen blijkt dat ze oog heeft voor leuke dingen voor de kinderen. In februari 1946 vraagt ze de regenten of ze kinderen die erom vragen, toestemming mag geven naar dansles te gaan. Dat ze zo vlak na de oorlog hiervoor ruimte vraagt zegt veel over haar kindgerichte aanpak. Het bestuur geeft haar hiervoor de ruimte mits de kinderen daarvoor de leeftijd hebben³⁹.

Uiterlijk vertoon is haar vreemd. Dat is in haar kleding te zien en past ook bij de opmerking van een toenmalige bewoonster dat er in huis geen spiegels

waren. Het motief voor 'trice' was dat 'er toch geen mens is die naar je kijkt'⁴⁰. Dit zal ook voor haar de reden zijn een meisje dat in het leerlingenbestuur van de Rijks-HBS zit, geen baljurk te geven voor het galafeest op school⁴¹.

Juffrouw De Ridder wijst de regenten met nadruk op de wenselijkheid dat jongens met hun 20^e het huis verlaten: die hebben meer bewegingsvrijheid nodig dan zij (in verband met het reglement) kan geven⁴².

Dat de houding van juffrouw De Ridder kindgericht is betekent nog niet dat dit geldt voor ieder personeelslid. Van kinderjuffrouw L. de Kanter in de oorlog vertellen drie bewoners onafhankelijk van elkaar dat ze hun eten moeten opeten; wanneer ze dat eten uitspugen wordt het bord de volgende dagen weer op tafel gezet⁴³. Maar ook over juffrouw De Kanter wordt een positief verhaal verteld: ze dwingt de Ortskommandant aan het eind van de oorlog voor voedsel voor het weeshuis te zorgen. ('Anders zal ik u na de oorlog weten te vinden.')⁴⁴

Kinderjuffrouw Ter Horst wordt door meerderen als streng en rechtvaardig beschreven en is voor sommigen van hen zelfs 'Tante' geweest⁴⁵. Zij wordt duidelijk breed gewaardeerd.

De angst voor contacten tussen jongens en meisjes lijkt inmiddels minder te zijn geworden. Een effect van de zienswijze van directrice De Ridder? In ieder geval wordt een jongen, Tinus, in 1940 de omgang met een meisje niet verboden omdat hij naar zijn zeggen door haar uit de kroeg wordt gehouden en zelfs lid wil worden van de Blauwe Knoop, een vereniging van 'geheelonthouders'.⁴⁶

Ook is er geen sprake meer van een volstrekt gescheiden opvoeding van jongens en meisjes. Ze zien elkaar overigens alleen tijdens de maaltijden en, weliswaar niet bedoeld, wanneer 's avonds enkele grote jongens wel eens naar de slaapkamer van de grote meisjes gaan⁴⁷.

Vorbereiding op de maatschappij

Zeker juffrouw De Ridder houdt nauwkeurig in de gaten of de kinderen tot hun recht komen. Een treffend voorbeeld daarvan uit 1945 is Mientje. Ze heeft de Gemeentelijke Naaischool afgerond en zou volgens de regels in de huishouding in het huis moeten gaan helpen. De directrice vindt dit niet in haar belang: voor haar moet een huishouding elders worden gezocht. De president wil niet afwijken van de regel: 'zeker in deze tijd van verwildering op zedelijk gebied moet het weeshuis de verantwoordelijkheid voor de opvoeding' niet afschuiwen. Omdat anderen daarover anders denken -We moeten werken aan een goede 'overgang naar de vrije maatschappij'- wordt besloten conform het voorstel van de directrice⁴⁸.

Ook regenten zetten zich nog steeds in een goede werkplek voor hun voogdij-kind te vinden. Voetelink bijvoorbeeld gaat in 1947 naar de directie van de Java-Japanlijn in Rotterdam om daar voor Jan een baan te vinden. Jan is al 22 jaar en moet nodig het huis uit nadat hij door een oorzaak buiten zijn schuld bij een andere betrekking weg moest. Uiteindelijk wordt Jan in 1951 financieel zelfstandig dankzij een baan bij de Shell in Rotterdam.⁴⁹

De regenten hebben, ook wanneer hun pupillen in een pleeggezin wonen, de verantwoordelijkheid voor hun eventuele vervolgopleiding. Ik krijg de indruk dat voor jongens en meisjes verschillende criteria bestaan op basis waarvan besloten wordt. Zo wil een meisje dat in 1953 met succes de HBS heeft afgerond graag de Academie voor Lichamelijke Opvoeding doen of de Sociale Academie. Naar haar zeggen gaan regenten daarmee niet akkoord omdat dit 4-jarige opleidingen zijn. Daarom mag ze wel naar de kweekschool omdat ze daar kan instromen in de 3^e klas en de opleiding dus maar 2 jaar duurt. Een jongen met MULO mag wel naar de kweekschool hoewel voor hem de opleiding 4 jaar zal duren⁵⁰. Een verklaring voor dit verschil in benadering kan heel goed zijn dat jongens in de toekomst meer waarschijnlijk kostwinner zullen zijn voor een heel gezin dan meisjes, en dat daarom in hen meer wordt geïnvesteerd.

Overigens geldt nog steeds dat het weeshuis 50% van de verdiensten van de wezen krijgt. Dat is zelfs nog het geval aan het eind van de jaren vijftig wanneer de kinderen allang in een pleeggezin wonen⁵¹.

Ook krijgen de kinderen in een pleeggezin zakgeld van het weeshuis. Soms wordt dat verhoogd, maar dat gaat dan ten koste van het spaargeld⁵². Sommige pleegouders vragen ook verhoging van het zakgeld voor het (pleeg)kind, zeker wanneer de kinderen al zelf geld verdienen⁵³.

Zorgen voor het personeel

Na de oorlog worden regelmatig salarisverhogingen doorgevoerd, in 1945 tot wel 20% waarbij de pensioenvoorzieningen ook worden aangepast.⁵⁴

De toelage aan de vroegere directrice mejuffrouw Vastenou blijft bestaan. Omdat ze met de hogere kosten van levensonderhoud niet kan rondkomen krijgt ze regelmatig een extra dotatie. Ze raakt zelfs in dusdanige financiële moeilijkheden dat bestuurslid Voetelink bij haar op bezoek gaat en haar een extraatje doet toekomen⁵⁵. Wanneer ze in 1954 op ruim 90-jarige leeftijd overlijdt stuurt de executeur testamentair een briefje: 'Ik wil hierbij nog eens uiting geven aan de gevoelens van erkentelijkheid jegens het bestuur van het weeshuis dat mejuffrouw Vastenou in staat heeft gesteld haar jaren –en dat waren er vele!- vrij onbezorgd te eindigen. En in het bijzonder wil ik U, Heer

Voetelink, dank zeggen voor de prettige wijze, waarop U steeds alles voor haar hebt geregeld. Ik heb haar daarover, toen ze nog tot geregeld denken en spreken in staat was, herhaaldelijk met waardering horen gewagen.'⁵⁶

De vele personeelsswisselingen in 1950⁵⁷ staan ongetwijfeld in verband met het kleiner wordende aantal bewoners. Daarvan is inkrimping van het personeelsbestand een logisch gevolg. Er worden geen dienstverbanden aangegaan voor onbepaalde tijd. Voor de kinderkamer worden jonge professionals benoemd van wie de leeftijd nauwelijks hoger is dan van de oudste jongens en meisjes. Die hebben daaraan goede herinneringen gehouden vol plezier. Dat valt ook de directrice op in 1951. Van één van de kinderjuffrouwen staat genotuleerd: 'Haar omgang [juffrouw Leichtentritt] met de oudere jongens is zo, dat ze moeilijk te handhaven is.'⁵⁸ Twee maanden later blijkt ze ook overhaast te zijn vertrokken⁵⁹.

Verder speelt de professionalisering van mensen die werken in kindercare, ook in de wezenzorg. Zo volgen 'dames van het personeel' in 1951 een cursus van de Centrale Bond voor de Inwendige Zending en Chr. Maatschappelijk werk. De kosten daarvan worden voor 75% betaald door het weeshuis mits betrokkene niet binnen een jaar weg gaat⁶⁰. Nieuwe personeelsleden die direct met de kinderen te maken hebben, zijn in het bezit van het diploma Kinderverzorger of Kinderbescherming A of A en B.⁶¹ Het behalen daarvan is reden voor salarisverhoging⁶².

1949 De nieuwe directrice wil ook veranderingen

Juffrouw De Ridder kan na de oorlog het werk niet goed meer aan: 'deze drukke werkkring [kan ze] toch niet volhouden'. Ze voelt zich ook overspannen⁶³. Vanaf 1946 heeft ze een assistente⁶⁴.

In 1949 neemt ze afscheid, sober met een kopje thee en enige versnaperingen. De secretaris notuleert dat ze haar werk 'op uitnemende wijze' heeft vervuld. 'De omgang met de kinderen en het interne personeel was steeds zeer goed wat wel gebleken is uit de dankbaarheid van de Oud Weezen.' Als cadeau krijgt ze een ontbijtservies. Zelf wenst ze 'een rustige levensavond.'⁶⁵

In hetzelfde jaar wordt juffrouw M.F.A. van Herwerden benoemd tot nieuwe directrice. Na haar eindexamen Meisjes HBS heeft ze een opleiding afgemaakt voor huishoudkunde en kinderverzorging en het diploma kinderverpleging behaald. Ze was voor haar komst naar Zwolle directrice van een kinderkamer in Soesterberg⁶⁶. In de notulen wordt ze beschreven als 'zeer sympathiek en gedeceerd'.⁶⁷ De regenten realiseren zich dat de opvolging van de zo gewaardeerde juffrouw De Ridder niet makkelijk is. Bij de start van de nieuwe directrice wordt genotuleerd: 'De eerste tijd zal wel moeilijk zijn, maar Regentessen

en Regenten zijn bereid haar zoo veel mogelijk hulp te bieden en het nodige te bespreken'.⁶⁸ In haar dankwoord voor de ontvangst maakt juffrouw Van Herwerden duidelijk 'dat zij evenals het interne huispersoneel verschillende dingen veranderd zou willen zien, terwijl de algemene klacht is een verouderd, ongezellig en veel te groot huis, waar in de winter veel kou geleden wordt. Een en ander zal echter rustig onder de oogen gezien moeten worden'.⁶⁹ Werk aan de winkel!

Een van de eerste veranderingen is de vervanging van de ijzeren ledikanten met stromatrassen door nieuwe bedden met kapokmatrassen⁷⁰.

De 'gemakkelijker' omgang tussen meisjes en jongens in de tijd van juffrouw De Ridder wordt door juffrouw Van Herwerden voortgezet en verbreed. In 1952 vraagt een meisje of haar vriend ter gelegenheid van haar 17e verjaardag in het weeshuis mag komen logeren, net als vrienden van twee andere meisjes dat mogen. Dat de vraag gesteld mag worden is één; dat het ook mag is twee. Dit staat ver af van de strikte naleving van het reglement die tot in de 20e eeuw geduurd heeft.⁷¹

Juffrouw Van Herwerden zorgt ervoor dat de grens tussen de gewone maatschappij en de kinderen minder scherp wordt. In de herinnering van de bewoners is van deze grens echt sprake geweest. Iemand zegt over de jaren veertig: 'Je kwam nooit alleen buiten. Je gaat samen naar school, wandelen; bij een boodschap ga je samen.'⁷² Een ander (over de jaren veertig en vijftig) vertelt over de eenzaamheid die je als bewoner kunt voelen. Die heeft ook voordelen: 'met vallen en opstaan leer je voor jezelf op te komen.'⁷³ Een meisje op de HBS, rond 1950, heeft op school nooit verteld dat ze in het weeshuis woont. En als ze in 1952 in een pleeggezin komt is de pleegmoeder stom verbaasd wanneer het meisje vraagt of een rijksdaalder wel voldoende is om een brood te kopen.⁷⁴ Sommigen hebben als herinnering dat je als bewoner van het weeshuis in een soort isolement leeft; buurtgenoten kunnen, als er iets gebeurd is, snel zeggen: 'Dat zijn de jongens van het gesticht.'

Om die afstand tussen weeshuis en wereld te verkleinen bevordert juffrouw Van Herwerden dat de kinderen in gewone sportverenigingen (volleybal, voetbal (Be Quick), tafeltennis) kunnen sporten en aan de competities deelnemen. Voor volleybal kan zelfs ook in huis worden getraind met niet-bewoners van het huis⁷⁵.

In 1951 nodigt de directrice een dansleraar uit om in het huis zelf dansles te komen geven⁷⁶. Ze doet dat zonder overleg vooraf met de regenten. Een tweetal van hen is daarover verbolgen, niet alleen omdat ze alles al geregeld heeft, maar ook omdat het gaat om 'geregeld dansen van onze jongens en meisjes, die geen familie van elkaar zijn en wel de gehele dag samen zijn onder één

dak. Het ligt niet op onze weg een vrijere omgang van de jongens en de meisjes van het huis te bevorderen'.⁷⁷

Bijzonder zijn de verhalen over bridge, niet alleen dat de kinderen leren briden van juffrouw Van Herwerden maar ook dat ze hen als vierde 'man' laat meespelen wanneer ze met haar eigen vrienden speelt⁷⁸.

De waardering voor haar loopt nogal uiteen: 'een schat van een mens',⁷⁹ 'zij hield een zwanger personeelslid zo lang mogelijk in dienst zodat dit haar inkomen hield'⁸⁰, 'het contact met haar heb ik gehouden'⁸¹, 'We moesten leren met onze nieuwe vrijheden om te gaan. Ze hielp ons daarbij wel een handje'.⁸² Een jongen vertelt wat uitgebreider: 'Ze was een meesteres in het onderscheid maken tussen de kinderen. Zo had ze een paar lievelingen. [...] Zij heeft dat gedurende de periode welke zij directrice was nooit willen toegeven. [Toen ze geen directrice meer was kreeg ik een brief] waarin ze toegaf mij altijd te hebben achtergesteld. Ik geloof dat ze in die brief nog haar excuses aanbood'.⁸³

Ik zie een verband tussen de botsing met het bestuur rond het dansen in huis en spanningen in personeel opzicht. Kindermoeder Ter Horst die in 1931 haar werk is begonnen 'wenscht zich, [na de komst van de nieuwe directrice] niet [aan de nieuwe situatie] aan te passen'.⁸⁴ Het bestuur steunt de directrice. De kindermoeder vraagt en krijgt ontslag mede omdat ze zelf heeft aangegeven 'zich niet meer geschikt [te achten] met oudere kinderen om te gaan en [...] een eventueel vertrek ernstig in beraad [te zullen] nemen'.⁸⁵ Ook de assistente van de directrice wil en krijgt in 1950 ontslag⁸⁶. Het is goed denkbaar dat de nieuwe directrice te gedecideerd is in haar wens dingen te veranderen.

6.3 1950-1953 Het bestuur kiest voor gezinsverpleging

Het centrale veranderingsproces na de oorlog draait om de overgang van gestichtsverpleging naar gezinsverpleging. Dit heeft vergaande gevolgen voor het Hervormd Weeshuis als instelling. Al voor de oorlog wordt vastgesteld dat het toelatingsbeleid ruimer kan worden. Het weeshuis heeft namelijk meer dan voldoende plaats en in de financiën is ook voldoende ruimte. Niets wijst nog op een financieel tekort zoals dat later het geval is.

Al vanaf de jaren dertig worden ook niet-wezen toegelaten

Voor de eerste decennia van de 20^e eeuw heb ik al geconcludeerd dat de regenten geen structurele bijdrage willen geven aan de uitvoering van de Kinderwetten van 1901. Die zou de oorspronkelijke doelstelling ‘onderdak geven aan burgerwezen’ kunnen bedreigen.

Toch worden in de jaren dertig kinderen opgenomen die bij strikte toepassing van het reglement buiten de boot zouden vallen. In de eindnoot waarnaar hier verwezen wordt¹, worden incidentele redenen gegeven tot opname van alle kinderen vanaf 1930, wees of niet, tijdelijk of niet.

De verschillen in toelatingsbesluiten tussen enerzijds de jaren dertig en anderzijds die vanaf 1940 zijn groot en duidelijk. In de jaren dertig is 76,9% van de opgenomen kinderen wees of halfwees; tijdens de Tweede Wereldoorlog 64,1% en daarna 45,4%. Dat betekent dat vanaf de Tweede Wereldoorlog meer kinderen worden opgenomen die buiten de oorspronkelijke doelgroep vallen.

Er worden vanaf 1940 veel kinderen voor kortere tijd (minder dan één jaar) toegelaten, tijdens de oorlog ongeveer 1/3e deel; daarna bijna de helft. En dat terwijl in 1936 het bestuur nog had gezegd geen kinderen tijdelijk te willen opnemen².

In de jaren dertig wordt van 7,7% van de kinderen het verblijf bekostigd door de diaconie of de Gemeentelijke Armenzorg. Vanaf 1940 geldt dat voor (ruim) 1/3de deel.

Het is duidelijk dat het weeshuis vanaf de tweede helft van de jaren dertig de verantwoordelijkheid neemt voor halfwezen en voor kinderen die niet thuis kunnen wonen door ziekte of armoede in het ouderlijke gezin.

Regenten zijn bereid allerlei uitzonderingen op het reglement door B&W te accepteren mits die niet leiden tot een structurele ondermijning van de toelatingsregels. Dit is al het geval vanaf het midden van de 19^e eeuw.

Kinderen van wie de ouders uit de ouderlijke macht zijn ontheven of ontzet zijn slechts zeer sporadisch in huis gekomen, tussen 1948 en 1951 en dan nog slechts tijdelijk. Uiteindelijk komen ze terecht bij Kinderzorg. Deze vereniging is speciaal opgericht voor deze kinderen. Daardoor kan het weeshuis zijn

beleid van de jaren twintig continueren om zulke voogdijkinderen niet op te nemen zonder dat er kinderen buiten de boot vallen.

Vereniging Kinderzorg

Vanaf het begin van de jaren veertig is er sprake van samenwerking tussen het Hervormd Weeshuis en Vereniging Kinderzorg die zich richt op voogdijkinderen. De laatste heeft eerder een professionaliseringsslag gemaakt waarvan het bestuur van het weeshuis kan profiteren.

De Vereniging Kinderzorg is in 1907 opgericht door hervormde diaconieën en kerkenraden in Overijssel. Deze willen, als antwoord op de Kinderwetten 1901, samenwerken bij de opvang van uit de ouderlijke macht ontzette of ontheven kinderen. De vereniging gaat deze ‘hulpbehoevende of verwaarloosde minderjarigen tijdelijk of duurzaam verzorgen en opvoeden.’

Er is een snelle groei in het aantal opgevangen kinderen, van 12 in 1907 naar 220 in 1920³.

De vereniging gaat ervan uit dat goede pleeggezinnen helpen het probleem met de kinderen op te lossen en stimuleert het contact met ouders weinig⁴. Er is vanaf 1927 een doorgangshuis, het Julianakinderhuis⁵.

Vanaf het begin wordt gewerkt aan professionalisering van de zorg. Vanaf 1930 is er een regelmatige controle bij pleeggezinnen met de inzet van een eigen inspectrice⁶. Na de Tweede Wereldoorlog wordt verder gewerkt aan professionalisering. Er komt een eigen opleiding die vergelijkbaar is met die voor het Diploma Kinderbescherming. Dit is vooral het werk van secretaris-directeur G.C. van Mourik. Ook mensen van buiten Kinderzorg kunnen deze opleiding volgen die daardoor min of meer de centrale cursus wordt voor midden Nederland⁷.

1950-1952 Het bestuur besluit tot gezinsverpleging

In 1950 is er voor het eerst na de oorlog sprake van een oriëntatie op de toekomst van de wezenzorg in Zwolle. Penningmeester Voetelink gooit de knuppel in het hoenderhok door te stellen dat er niet meer gedacht moet worden aan een nieuw gebouw, maar aan het onderbrengen van de wezen bij gezinnen ‘zooals thans in meerdere steden plaats vindt’. Met zo weinig wezen zijn de kosten erg hoog, vindt hij⁸. Een principieel bezwaar is dat het bij gestichtsverpleging zeker is dat de kinderen krijgen wat hun toekomst en dat dit bij gezinsverpleging nog maar de vraag is. Hij bedoelt zeker in materieel opzicht maar of hij ook aan de emotionele behoefte denkt is niet duidelijk⁹. Dat is bij hem wel goed denkbaar. Voetelink was degene die bij de discussie in 1932 over de uniforme kleding het belang van het gezin benadrukte. Hij stelde toen dat het weeshuis het gemis van het gezin zoveel mogelijk moet vergoeden. Kennelijk heeft hij in dit opzicht enige twijfel over voogdijgezinnen. Andere regenten voegen daaraan toe dat het moeilijk is goede pleeggezinnen te vinden¹⁰.

Ruim een half jaar later, februari 1951, gaan de regenten verder met hun beleidsbepaling. Voetelink –hij alweer– herhaalt dat het vermogen niet besteed moet worden aan nieuwbouw. Als de gemeente wel voortzetting ervan wil

moet zij ook zorgen voor een modern gebouw. ‘Wij’ kunnen voor de inrichting zorgen waarvoor ongeveer een ton nodig is. Meer moet er niet aan het vermogen worden onttrokken ‘wanneer ook in de toekomst Zwolse wezen geholpen zullen worden’.¹¹ Wanneer in november 1951 een nieuw bestuurslid wordt geïnstalleerd houdt de voorzitter hem, en de andere leden, voor dat het huis niet meer voldoet aan de te stellen eisen en dat daarom de vraag beantwoord moet worden: gezinsverpleging of gestichtsverpleging¹².

In het jaarverslag over 1951 wordt vermeld dat er geen nieuwbouw komt en dat er evenmin een ander huis zal worden aangekocht. De staat van het huis is slecht; er zijn weinig vaste wastafels en de houten ledikanten zijn erg oud.¹³ In 1952 wordt nog overwogen in de personeelskamers vaste wastafels aan te brengen: ‘Het gemis van vaste wastafels [is] niet bevorderlijk voor het rein houden van het lichaam. Drie vaste wastafels zijn nodig.’ Maar de zaak lijkt ‘hopeloos’: ‘De vloer in de badkamer rot weg. De regenten knikken en zeggen: ‘Het huis is op.’¹⁴ Er komt geen aanpassing van het gebouw. Ook de financiële situatie is slecht¹⁵.

1951 Externe adviezen

De Centrale Bond voor de Inwendige Zending en Chr. Maatschappelijk Werk ondersteunt op het terrein van personeelszorg en –beleid. Van deze bond is het weeshuisbestuur in 1951 lid geworden en daardoor verbonden met de Nederlandse Bond tot Kinderbescherming¹⁶. In 1951 al geeft de bond adviezen met betrekking tot de keuze voor verpleging in het gezin of in het weeshuis¹⁷. De heer A. Otter van deze bond wekt in januari 1952 het bestuur op om het kapitaal van het weeshuis aan te wenden voor meer kinderen dan alleen wezen. Zijn motivering is dat in de huidige situatie de helft van de gestichtskosten opgaat aan personeelskosten¹⁸.

April 1952 blijkt Voetelink contact te hebben gehad met de administrateur van het Burgerweeshuis in Sneek die gezegd heeft dat daar de keuze voor gezinsverpleging ‘in elk opzicht [...] een verbetering [is] geweest’.¹⁹ In juni wordt een rapport uit Sneek besproken waarin de motieven voor het besluit uiteen zijn gezet.

Besluit 5 juni 1952

De regenten in Zwolle kiezen in hun vergadering op 5 juni 1952 voor de koers van gezinsverpleging. Hun motieven zijn financieel, opvoedkundig en pragmatisch van aard.

- Financieel leidt behoud van het gebouw tot interen op het vermogen. Dat is dus een slechte keuze.
- Opvoedkundig is ‘Het weeshuis [...] zo geheel anders dan een normaal gezin. Onze kinderen bevinden zich in een beschermde omgeving [...] worden niet geplaatst voor de vraag: ‘Kan dat of kan dat niet?’ Het spreekt zo van

zelf voor hen, dat hun boterham klaar staat, dat ze gaan kamperen’.²⁰ Dit argument lijkt wel wat op dat van 1882: sluiting van de weeshuisschool zou de weeskinderen uit een maatschappelijk isolement bevrijden.

- Pragmatisch: ‘En dan het huis zelf: in geen enkel opzicht beantwoordend aan de normale eisen van deze tijd. De voorzitter ziet geen andere weg’. ‘Hef het huis op, ontsla het personeel, benoem een administrateur.’²¹ Dat het gebouw niet meer voldoet is al in de jaren dertig vastgesteld.

Ruim een maand later blijkt uit de bestuursnotulen dat de personele mutaties ook een factor van belang zijn geweest voor het besluit om tot gezinsverpleging over te gaan²².

Diezelfde 5^e juni 1952 besluit het bestuur met de gemeente te gaan praten over een reglementswijziging op dit punt. De president, Mr. R. van der Veen, griffier van de Provinciale Staten van Overijssel, zal met zijn vrouw de directrice op de hoogte stellen van het besluit en met haar praten ‘over de wenselijkheid van het niet dadelijk aanstellen van een nieuwe kracht, aangezien bij regenten gedacht wordt aan de opheffing van het huis. Het personeel zal bij de opheffing behoorlijk behandeld worden.’²³

Directrice Van Herwerden neemt ontslag

De reactie van directrice Van Herwerden laat aan duidelijkheid niets te wensen over. Van de bestuursvergadering op 16 juli is onder meer genotuleerd dat het bestuursbesluit voor haar ‘als een donderslag [is gekomen.] Zonder mij te raadplegen hebben de regenten dit besluit genomen.’ Over de vraag of ze wil helpen deze zaak af te wikkelen ‘wil [ze] pas morgen een besluit nemen. Voor mij, op mijn leeftijd, zijn er nu nog ontzettend veel mogelijkheden.’²⁴ De directrice besluit naar een betrekking elders te solliciteren²⁵ en wordt al in juli benoemd tot directrice van het Astmacentrum in Hilversum²⁶. In september vertrekt ze en krijgt ze als dank een presenteerschaaftje met zilveren beugels en de helft van het opgebouwde pensioen. Er is niet geschreven waarom slechts de helft.

Nu het besluit is genomen dat het huis gesloten wordt, worden er zeker geen langdurige dienstverbanden meer aangegaan²⁷. Daarom wordt de nieuwe directrice, juffrouw G. Winkel, in september 1952 voor één jaar aangesteld²⁸.

1952-1953 Uitvoering van het besluit tot liquidatie

Hulp van buitenaf

Vrij snel na het besluit tot liquidatie van het huis laat het bestuur zich assisteren door externe organisaties omdat het gesteld wordt voor vragen waarmee het helemaal niet vertrouwd is.

Zo wordt het geadviseerd door de Vereniging Kinderzorg op het gebied van de zorg voor en plaatsing van wezen in gezinnen of in een inrichting.²⁹ Om de plaatsing in pleeggezinnen succesvol te laten zijn worden de kinderen onderzocht door een psycholoog³⁰.

De Centrale Bond voor de Inwendige Zending en Chr. Maatschappelijk werk ondersteunt, zoals al geschreven, op het terrein van personeelszorg en – beleid.

Er is ook contact met de heer S. van der Linde, directeur Gemeentelijke Dienst voor Sociale Zaken tussen 1954 en 1958, met het oog op kinderen die via deze gemeentelijke instelling in huis zijn gekomen. De plaatsing van deze kinderen in een (pleeg)gezin kan lastig zijn omdat de eigen ouders ook zeggenschap hebben³¹.

1952-1953 Interne spanningen in huis

De tijdelijke directrice mevrouw Winkel wordt belast met de interne uitvoering van de overgang van weeshuis naar pleeggezin. De opzet is dat al voor het eind van 1952 de eerste kinderen het huis zullen verlaten. Op 8 december 1952 blijkt in een regentenvergadering dat haar voorgangster, juffrouw Van Herwerden, vanuit Hilversum contacten heeft gehad met sommige kinderen. Daarover klaagt juffrouw Winkel: ‘Wat wil ze, wat bedoelt ze?’ Ze heeft moeite met deze ‘ondergrondse actie [en de] geslotenheid van de oudere kinderen’.³² Voor de regenten is deze situatie voldoende reden juffrouw Van Herwerden 11 december 1952 een brief te schrijven: ‘Uw belangstelling voor Uw vroegere pupillen begrijpen we en kunnen we ook nog wel waarderen, maar die moet zich anders openbaren langs de gewone weg.’³³

Het contact van juffrouw Van Herwerden met oudere kinderen is niet het enige probleem in deze dagen. In november was er al ‘deining’ geweest in het huis; genotuleerd is dat juffrouw Winkel hierbij goed gehandeld heeft³⁴. Deze bestuurssteun aan de directrice past geheel in het patroon dat het bestuur de zittende eerstverantwoordelijke niet laat vallen. Dat is al zo in de jaren zeventig van de 19^e eeuw wanneer er spanningen zijn tussen binnenvader Nederkoorn en de onderwijzer. Dat is het ook tijdens het directoraat van juffrouw Van Herwerden wanneer andere personeelsleden onvoldoende meewerken aan de veranderingen.

Maar er is meer aan de hand. Eerst ga ik na wat in de notulen geschreven is en in daarbij behorende bijlagen. Hieruit blijkt dat er moeilijkheden zijn in december 1952 zonder dat geheel duidelijk wordt welke. In een gesprek in 2018 met een oud-bewoonster van het huis wordt (een deel van?) de sluier opgelicht.

Het verhaal begint in dezelfde vergadering van 8 december waar de contacten van kinderen met de vroegere directrice worden besproken. Het bestuur

vraagt de weeshuispredikant Ds. B. Gast de kerstviering te organiseren zoals in 1951; die was erg geslaagd geweest. Uit de volgende bestuursnotulen, van 19 december, blijkt dat ds. Gast kort na de 8^e december moeite had met dit verzoek van de regenten. Hij heeft hun gezegd eerst met Dien te willen praten³⁵, een weesmeisje dat in 1951 succesvol aan de kerstviering had meegewerkt³⁶. Ook blijkt hij te hebben toegezegd het bestuur schriftelijk op de hoogte te stellen van de uitkomst van dat gesprek. Die brief schrijft hij inderdaad op 12 december³⁷. In de vergadering van de 19^e zegt de voorzitter dat deze brief niet nodig is omdat het bestuur ds. Gast al heeft laten weten dat het, in verband met zijn bedenkingen, meer voelt voor een kerstviering zonder ds. Gast. Zijn schrijven van 12 december wordt nu voor kennisgeving aangenomen. In zijn brief schrijft ds. Gast allereerst dat hij weinig of niet betrokken wordt bij de gang van zaken. Van de plannen voor de liquidatie is hij pas achteraf op de hoogte gesteld. Ook schrijft hij dat hij in het gesprek (met Dien alleen of met meer oudere meisjes?) gemerkt heeft dat er sprake is van een gespannen verhouding en moeilijkheden. Hij heeft in dat gesprek aangegeven dat de liquidatie van het weeshuis om bestwil is van de bewoners. Hij heeft hun gevraagd het directrice Winkel niet nog moeilijker te maken. Hij heeft gezegd dat het de regenten tijd kost de beste wegen voor hen te vinden. Zijn contact met de wezen, zo verzekert hij het bestuur, heeft hij ‘uitsluitend [...] op een wijze die hopelijk van enig nut voor U kan zijn bij Uw moeilijke taak’. Al deze opmerkingen moeten duidelijk maken dat ds. Gast het bestuur niet in de wielen wil rijden.

Zijn bericht is het enige uit die tijd dat iets weergeeft van de emoties en vragen die bij de kinderen leven. De kern lijkt te liggen bij het besluit het weeshuis te sluiten en de snelheid waarmee dat wordt uitgevoerd. Kinderen zouden juist daarover contact gehad kunnen hebben met juffrouw Van Herwerden.

Het feit dat het bestuur de kerstviering in 1952 zonder ds. Gast wil vieren maakt echter duidelijk dat het niet botert tussen de weeshuispredikant en het bestuur. Er moet dus meer aan de hand zijn geweest. Maar wat?

Eén van mijn gesprekken in 2018 was met Dien. Daarin heeft dit verhaal meer inhoud gekregen³⁸. Ze vertelt dat de nieuwe directrice, juffrouw Winkel, in het bijzijn van de kleine kinderen kerstballen voor de grote kerstboom in de huiskamer kapot heeft gegooid. Daarover was Dien woedend. Ze neemt het daarna op voor de kleine kinderen. Het is erg aannemelijk dat ds. Gast vooral hierover met haar heeft willen praten. Het zou kunnen dat het bestuur hierdoor twijfelt aan de loyaliteit van ds. Gast.

Drie oud-bewoners heb ik nog gevraagd wat zij zich van deze gebeurtenissen kunnen herinneren: dat was niets³⁹. Het verhaal van Dien zie ik als een puzzelstukje dat ontbreekt in de bestuursnotulen van 8 en 19 december 1952.

Hoe je het wendt of keert, het is niet niks wanneer een bestuur de toegang tot een kerstviering aan de ‘eigen’ predikant ontzegt.

Dien vertelt in 2018 ook dat de verstandhouding tussen haar en de directrice erg slecht was geworden. Ze moet zelf een pleeggezin zoeken en vindt dit bij haar klassenleraar van de HBS die in haar eindexamenklas heeft gemerkt dat haar cijfers sterk achteruit gaan. Zijn naam wordt al in de notulen van 8 december genoemd; regent Voetelink neemt daarna contact met hem op. Wanneer Dien naar dit pleeggezin gaat krijgt ze, zo vertelt ze, niet eens de tijd van de anderen afscheid te nemen.

Het blijkt uit de bestuursnotulen dat juffrouw Van Herwerden ook in 1953 contacten onderhoudt met pupillen. Zeker wanneer die net in een pleeggezin zijn opgenomen, is het bestuur hiertegen sterk gekant⁴⁰. Bij mijn onderzoek in 2018 blijkt dat juffrouw Van Herwerden ook contact heeft gehad met Dien. De gelegenheid waarbij ze elkaar hebben gesproken is de uitreiking van het eindexamendiploma aan het meisje. Juffrouw Van Herwerden heeft haar uitgenodigd om samen ergens te gaan dineren. Dien geeft in 2018 aan toen een gewetensconflict te hebben gehad omdat ze niet wist hoe haar pleegouders hierover zouden denken. Achteraf is haar gebleken dat die daar helemaal niet mee zaten. In april 1953 is Dien wel bij het bestuur in een vergadering geroepen. Dit geeft haar dan aan ‘deze vriendelijkheid en belangstelling [van de vroegere directrice] weinig op prijs’ te stellen.⁴¹

Desondanks blijven deze ontmoetingen doorgaan, in Hotel Van Gijtenbeek (op het Stationsplein waar in 2019 nog het gebouw van de ABN AMRO-bank stond), ook eind 1953⁴². De regenten bespreken deze zaak in hun vergadering in januari 1954, mede aan de hand van een brief van juffrouw Van Herwerden. Daarin vraagt zij waarom drie kinderen een verbod hebben gekregen voor deze ontmoetingen, terwijl ze het daardoor haar opvolgster makkelijk wilde maken. Uit eerdere opmerkingen krijgt ze de indruk dat regenten vinden dat zij het bestuur in moeilijke tijden in de steek heeft gelaten door te vertrekken. Ze brengt daarbij in herinnering dat het bestuur buiten haar om het besluit heeft genomen het weeshuis op te heffen. En dat haar dat is meegedeeld de dag voor haar vakantie. Ze sluit de brief af met de opmerking: ‘Ik begrijp alleen niet, dat als mijn leiding die 3 jaar zo fout is geweest, U me dan 3 jaar hebt willen handhaven? U weet heel goed dat ik niet iemand ben om willens en wetens iets stiekem te doen, maar dat ik gehandeld heb naar mijn beste weten.’⁴³ De dag na de vergadering sluit het bestuur de zaak af te sluiten: ‘Het is namens het college van regenten dat we U verwijzen naar ons schrijven van 11 dec. 1952’.⁴⁴ Bij deze koele manier van afsluiten is duidelijk dat bestuur en oud-

directrice elkaar verschillende zaken verwijten. Een verstandhouding die zo positief is begonnen, is in 1954 volledig verzuurd.

In 1953 vertrekt juffrouw Winkel⁴⁵ en met haar vrijwel alle personeelsleden. Alleen de werkster en de huishoudster blijven nog, tot het huis gesloten wordt⁴⁶.

1952-1953 De verhuizing naar pleeggezinnen of andere instellingen

Wanneer in juni 1952 het besluit wordt genomen tot opheffing treft dat 23 bewoners. Tussen eind 1952 en de loop van 1953 zijn alle kinderen in een pleeggezin opgenomen of in een andere instelling geplaatst. 10 Kinderen worden direct in een pleeggezin geplaatst en voor 3 gebeurt dat later nadat ze eerst bij Kinderzorg opgevangen zijn of in een andere instelling gewoond hebben. Drie kinderen uit één gezin gaan naar een weeshuis in Almelo omdat ze op die manier bij elkaar kunnen blijven⁴⁷. Eén kind gaat naar een Kinderhuis in Groesbeek en één krijgt onderdak bij zijn werkgever. Vijf kinderen die via Sociale zaken of de diaconie waren binnengekomen, gaan terug naar hun ouderlijk huis.

Er worden eisen aan pleeggezinnen⁴⁸ gesteld die voor een belangrijk deel overeenkomen met de voorwaarden die rond 1905 wettelijk werden gesteld aan voogdijgezinnen. Voor de kinderen moet een behoorlijke slaappleaats zijn in een afzonderlijk bed; in het gezin moet sprake zijn van ‘algemene reinheid’ en niet van misbruik van sterke drank of van ‘zedelijk gedrag [dat] aan bedenking onderhevig’ is. Passend onderwijs, incl. vakonderwijs en vervolgonderwijs, moeten gewaarborgd zijn. Ook geldt dat in het pleeggezin dezelfde godsdienstige gezindte bestaat als waartoe het pleegkind behoort. Het kind mag er geen werkracht zijn.

De meest intensieve ondersteuning bij dit proces wordt gegeven door Vereniging Kinderzorg. Juffrouw De Roo de la Faille, inspectrice van deze vereniging, legt de contacten met de pleeggezinnen en houdt die ook na plaatsing van de kinderen⁴⁹. De president heeft zelf aan de kinderen toegelicht waarom gekozen is voor plaatsing in gezinnen. De notulen vermelden dat de kinderen daarvoor ‘enig begrip’⁵⁰ toonden.

Aanvankelijk wordt afgesproken dat er met de pleegouders meervoudige contacten blijven: met Kinderzorg en met de weeshuisbestuurders. Regenten blijven als voogd betrokken bij de kinderen en regelen per maand de betaling van kostgeld en de aanschaf van goederen voor de kinderen. Ook rekenen ze de verdiensten van de kinderen af, omdat de helft daarvan ten goede komt van

het weeshuis. Wat na aftrek van het zakgeld overblijft, wordt door de penningmeester als spaargeld geboekt. Dat wordt door het weeshuis beheerd⁵¹.

De directeur van Kinderzorg, G.C. van Mourik, is tegen de dubbele controle op pleegkinderen⁵². Inspectrice juffrouw De Roo bezoekt de pleeggezinnen eens per 3 maanden en rapporteert aan de voogden over wat ze regelt op zakelijk gebied. Ze gunt de pleegouders meer financiële zelfstandigheid dan de regenten willen. Die wensen bijvoorbeeld dat nieuwe kleding eerst bij hen wordt aangevraagd⁵³. Kinderzorg wil pleegouders daarentegen een jaarbudget geven. Bij overschrijding daarvan zal met het weeshuis worden overlegd. Uiteindelijk wordt in oktober 1953 afgesproken dat de regenten 'vriendschappelijk en belangstellend' contact houden met de pupillen. 'Hoe vaak dit zal zijn is niet te zeggen'.⁵⁴ De keuze van Kinderzorg voor de zakelijke aanpak wordt gevolgd.

Eind 1953 verdedigt de voorzitter van het weeshuisbestuur dat de controle alleen door de inspectrice gebeurt ter wille van de eenheid. Anderen, van wie Voetelink de meest uitgesprokene is, menen dat de kinderen het prettig vinden te kunnen teruggrijpen op hun voogd. Zij bepleiten dat Kinderzorg de driemaandelijke rapportage blijft maken. Wanneer die rapporten voor Kinderzorg echter een bezwaar zouden zijn in verband met het geregelde contact tussen regent en kind, zal het bestuur 'niet besluiten om het contact dat de kinderen wensen en dat de regenten lief is, prijs te geven'⁵⁵. Van Mourik is daarover teleurgesteld⁵⁶.

Het weeshuis in Almelo waar drie weeskinderen zijn ondergebracht, heeft eveneens in 1953 bezwaar aangetekend tegen de dubbele 'controle'. Het contact met de Zwolse regenten blijft ook hier bestaan, dat met Kinderzorg niet⁵⁷.

In 1955 is er een botsing met de nieuwe inspecteur van Kinderzorg: die heeft een pupil naar een ander pleeggezin laten gaan. De regenten zijn daartegen omdat dit andere gezin gereformeerd is. De inspecteur zegt geen geschikt hervormd gezin te hebben kunnen vinden. Via Maatschappelijk Werk van de hervormde diaconie wordt wel een hervormd gezin gevonden. De afspraken lopen voortaan niet meer via Kinderzorg, zodat daarmee feitelijk gebroken wordt. Daarvan wordt de heer Van Mourik op de hoogte gesteld⁵⁸.

6.4 1953 en volgende jaren Kinderen in een pleeggezin

De pensionprijs voor de pleeggezinnen wordt door het weeshuis betaald¹. In overleg met Kinderzorg wordt deze vastgesteld en in de loop van de jaren verhoogd in verband met de hogere kosten van levensonderhoud². Wanneer een kind tijdelijk is opgenomen in het ziekenhuis, wordt gekort op het kostgeld³.

Ook zorgt het bestuur voor eventuele aanpassing van de woning van het pleeggezin bijvoorbeeld door de aanleg van een wastafel in de slaapkamer⁴.

Wanneer kinderen naar een instelling als een weeshuis gaan, worden die kosten van f1.200 tot f1.500 per jaar gedragen door het Hervormd Weeshuis⁵.

In de bestuursverslagen van de daarop volgende jaren wordt per kind precies bijgehouden hoe het gaat in hun pleeggezin en met de opleiding en het vinden van een baan. Soms wordt een kind door de voorzitter aangemoedigd beter zijn best te doen wanneer er een slecht rapport getoond wordt⁶.

Wanneer twee halfwezen met hun pleeggezin mee willen emigreren naar Australië wordt dat besproken met de regent die regelmatig bij de familie kwam. Het bestuur geeft vervolgens toestemming⁷.

Regent en voogd ir. I.J. Kleinjan, hoofdingenieur-directeur bij Rijkswaterstaat, merkt dat het met een jongen niet goed gaat in een pleeggezin en zet zich ervoor in dat hij kan verhuizen naar een ander gezin⁸. Daar gaat het erg goed. Die pleegouders worden als echte ouders voor hem (terwijl zijn vader nog leeft). Ze brengen het bestuur ertoe dat het een avondcursus voor de jongen bekostigt. Die trouwt uiteindelijk met de dochter uit het pleeggezin.

Over een van de jongens hoort het bestuur in 1953 van ds. V.J.C. van Eizenga dat er in een pleeggezin onzedelijke handelingen met hem plaatsvinden. Deze hervormde predikant werkt bij een consultatiebureau voor levens- en gezinsmoeilijkheden. Het bestuur vraagt hem de zaak verder uit te zoeken. Hij komt erachter dat toen de pleegvader zelf in het weeshuis verbleef 'allerlei excessen zijn voorgekomen. De toenmalige directrice, mej. de Ridder, was hier niet van op de hoogte geweest'.⁹ De situatie is niet houdbaar; er moet een ander pleeggezin komen. De notulen geven de indruk dat dit met hulp van Kinderzorg gevonden wordt. Van de broer van de jongen heb ik in 2018 vernomen dat hij dat met zijn broer samen heeft gedaan en dat zij zelf het nieuwe pleeggezin hebben benaderd¹⁰.

6.5 1946-1970 Nieuw reglement of nieuwe doelstellingen?

1946-1948 Het gemeentebestuur wil het reglement aanpassen

Al in 1946 vragen de Zwolse B&W aan het bestuur alleen leden voor te dragen die jonger zijn dan 70 jaar en zij dringen aan op de voordracht van vrouwen. De regenten reageren daarop dat vrouwen er allang bij betrokken zijn, als regentes.¹

Op een verzoek van de raad in 1948 om een reglementswijziging antwoordt het bestuur dat alleen de raad een reglement kan wijzigen.² Die stelt dat voor in een brief in december 1948:

‘De Raad zou gaarne zien, dat bij vervulling van vacatures in Uw bestuur in het algemeen geen personen worden aanbevolen, die de leeftijd van 70 jaar hebben bereikt.

Overeenkomstig de wens van de raad verzoeken wij U, bij het doen van aanbevelingen met het vorenstaande zoveel mogelijk rekening te willen houden.’³

De eerstvolgende voordracht betreft dr. Van Dijk die al vanaf 1924 bestuurslid is, vanaf 1931 president en daarnaast de weeshuisarts is. Bij de voordracht voor herbenoeming wordt de wens van de raad niet gehonoreerd. Het bestuur begrijpt wel ‘volkomen de juistheid van het verzoek’ maar ‘Uit de bewoordingen van dit verzoek meent het Bestuur van het Weeshuis te mogen afleiden, dat de Raad wenst, dat in bepaalde gevallen de herbenoeming van een regent die de leeftijd van 70 jaar heeft overschreden mogelijk moet zijn, omdat deze herbenoeming is in het belang van het Weeshuis.’⁴ Van Dijk wordt door de raad herbenoemd.

1957 De reglementsaanpassing is mosterd na de maaltijd

In verband met de beslissing de kinderen in pleeggezinnen te plaatsen wordt in 1952 voorgesteld aan artikel 1 van het reglement toe te voegen dat de kinderen niet alleen opgenomen kunnen worden in het weeshuis maar ook ‘in gezinnen of bijzondere instellingen’.⁵

Tussen 1952 en 1957 hebben de regenten historisch onderzoek gedaan hoe in voorgaande eeuwen de doelstellingen zijn vastgelegd. Ze stellen daarna vast dat het weeshuis niet meer aan zijn oorspronkelijke doelstelling kan beantwoorden en willen dat het nieuwe reglement zoveel mogelijk daarop aansluit. Het gaat nog steeds om kinderen van wie de ouders hervormd waren en alleen hervormden kunnen regent worden.⁶ Het rapport van het weeshuis wordt voor kennisgeving in de gemeenteraad aangenomen. Zonder hoofdelijke stemming wordt het nieuwe reglement in 1957 vastgesteld:⁷ ‘De verzorging wordt ter keuze van het bestuur verstrekt door opnemings in een door de instelling

geëxploiteerde inrichting dan wel door opnemings in een andere inrichting of in een gezin.’⁸

In dat jaar worden ook de eisen die aan pleeggezinnen worden gesteld reglementair vastgelegd. Het reglement van 1957 beschrijft dus wat al vanaf 1952 praktijk was.

Na de liquidatie moet de doelstelling worden aangepast

In 1958 blijkt al dat ook de koerswijziging van 1952 feitelijk alleen een koersaanpassing is geweest. In 1958, nu het aantal pupillen nog maar erg klein is (op 1 januari 1958 nog 14; het jaar daarop 9) wordt besproken: ‘Kunnen we weesgelden op nog andere wijze nuttig besteden zonder daarbij af te wijken v. het reglement? Zullen in de nieuwe Raad v. Zw. nog eens stemmen opgaan, die vragen of de weeshuisgelden ook in de toekomst beheerd zullen blijven door uitsluitende Ned. herv. regenten? [... Zou] een verzoek v.h. college v. regenten aan de Raad kunnen uitgaan om die reglementen in zo verre te veranderen, dat het weeshuis in de toekomst meerdere steun zou kunnen verlenen bijv. aan activiteiten, die uitgaan v.d. Ned. Herv. Kerk?’⁹ Het blijkt inderdaad dat het in de gemeenteraad niet vanzelfsprekend wordt gevonden dat het huis alleen voor hervormden was. De raad wil over de toekomst ook kunnen meespreken en ‘zeggingsrecht’ hebben. Doordat de bestuursnotulen ontbreken tussen oktober 1959 en 1976 is het niet mogelijk de bestuursbesprekingen hierover te achterhalen.

Wanneer er in 1965 geen minderjarige kinderen onder de verantwoordelijkheid van het weeshuis vallen, houdt het nog wel het beheer over hun spaargelden. Maar ook dat loopt in 1970 af, zodat daarna een volledige herziening van de statuten mogelijk is en dus ook wenselijk.

6.6 1954 Het huis wordt verlaten

Na het besluit in juni 1952 het huis te sluiten wordt het huis ‘opgeruimd’; rommel op zolder en straatstenen en tegels worden verkocht.¹ Delen van de inboedel gaan naar andere instellingen: kantoormeubilair naar Kinderzorg, gymnastiekspullen naar Gymnastiekvereniging Hercules, verplegingsartikelen naar het Groene Kruis en ledikanten naar het rusthuis van de hervormde gemeente Zwolle². Het keukenfornuis, een koperen ketel met houten handvat en een kraan gaan als museumstuk naar kasteel De Cannenburch in Vaassen³. De eerste twee maken daar nog steeds uit van de inrichting.

Het gebouw wordt gedeeltelijk kledingmagazijn van Sociale zaken⁴. Tijdens de watersnood van 1953 geeft het onderdak aan een kledingmagazijn voor evacués⁵. Daarnaast maakt ‘de Roomsche school’ gebruik van 4 lokalen⁶. De padvinderij maakt al langer gebruik van het gebouw.

In 1953 wordt met de gemeente Zwolle onderhandeld over eventuele verkoop. Aanvankelijk gaat het bestuur niet akkoord met een bod van f45.000, omdat de taxatiewaarde f52.430 is⁷. Maar de gemeente handhaaft het bod en dat wordt in november 1954 geaccepteerd⁸. Ook 3 woningen in de Nieuwstraat en de Bitterstraat worden verkocht⁹.

In januari 1954 vergadert het bestuur voor het laatst in het oude weeshuis¹⁰. Het heeft in Nieuwstraat 61 twee kamers gehuurd in een particuliere woning, waarvan één de nieuwe regentenkamer wordt¹¹. Met de meubelen uit de Broerenstraat hoopt het dat de oude geest van samenwerking en vriendschap mee zal gaan. De president stelt wel: ‘De belangen van de kinderen zijn primair.’¹² Ieder bevestigt dan: ‘Ja. Van ganser harte.’

De huur van deze twee kamers moet opgezegd zijn, maar wanneer? Dat zal wel in 1962 zijn geweest. Goederen die nog gebruikt konden worden, heeft het bestuur aan diverse instellingen gegeven. Wat tot de ‘culturele schat’ van het Weeshuis behoorde, gaat naar de gemeente, direct al in 1954 als de voorwerpen niet mee kunnen naar het huurpand of in 1962.

Ik heb in de bestuursnotulen geen aantekening gevonden over wat gebeurt met de bezittingen van het weeshuis. Van de jaren 1959-1976 ontbreken ze namelijk.

In de jaarverslagen van het Provinciaal Overijssels Museum te Zwolle (POM) heb ik wel aanwijzingen gevonden. In 1954 krijgt het museum van de gemeente een koperen bel ten geschenke die afkomstig uit het voormalig Weeshuis¹³. In 1962 vermeldt het jaarverslag van het POM meerdere aanwinsten en aankopen¹⁴: een schellekoordband met daarop 34 maal geborduurd het wapen van Zwolle, vier blikken armbanden van Regenten van het Weeshuis,

een roodkoperen offerbus van het Weeshuis, een geelkoperen kooltjestang, een pendule met twee coupes, drie pijpensteunen van gelakt blik, een roodkoperen doofpot met geelkoperen deksel, een geelkoperen vijzel met stamper, een houten theestof met roodkoperen ketel met porseleinen handvat, een pijpenkomfoortje in rood- en geelkoper, tinnen borden, tinnen napjes, tinnen wasbekkens en tinnen nachtspiegels.^a

Het grote schilderstuk van Pieter Pieterszn. van Noort dat in de regentenkamer hing, wordt in 1954 aan de gemeente in bruikleen gegeven¹⁵. Van Noort zou begin 17^e eeuw zelf weeskind in het Burgerweeshuis zijn geweest maar daarvan is geen bewijs te vinden. Na zijn verblijf in Leiden keerde hij, als bekend schilder, rond 1648 terug naar Zwolle. Hij gaf dit jachtstillevens zelf aan het weeshuis als geschenk. De afgebeelde man is Pieter Pieterszn. zelf¹⁶. Tegenwoordig hangt het schilderij in de gang van de vergaderzaal van B&W.

Pieter Pieterszn. van Noort, *Man met jachthond* (Collectie Gemeente Zwolle, foto Gégé Callenbach)

Het weeshuis brandt in 1960 af

Na de verkoop aan de gemeente Zwolle wordt het gebouw gebruikt als repetitieruimte voor muziek- en zangverenigingen en opslagplaats voor kleding die door het Rode Kruis is verzameld. In 1960 biedt het onderdak aan de werkzaamheden van De Werkplaats (een sociale werkplaats waar werk voor Philips wordt verricht) en de Nabo (Nazorg Buitengewoon Onderwijs).

^a Foto's van meerdere voorwerpen zijn in deze tweede druk opgenomen.

In de nacht van 30 juni op 1 juli¹⁷ breekt brand uit op de binnenplaats van het weeshuis waar een vuilverbrandingsoven gestookt wordt. De schoorsteen daarvan loopt door een zijmuur en op de eerste verdieping langs oude balken. Die zijn gaan smeulen en branden. Deze brand is geblust, maar tijdens dit bluswerk is er waarschijnlijk schade aangebracht aan een elektriciteitsleiding. Na het vertrek van de brandweerlieden is hier kortsluiting en die leidt tot een uitslaande brand, zo hevig dat ‘dakpannen van de spanten wegsprongen alsof er vette regendroppels kletterden’. Ondanks de inzet van groot materieel (15 brandslangen) kan de brand niet worden geblust voordat het spantendak uiteindelijk instort. Het gebouw is reddeloos verloren.

Hiermee is een einde gekomen aan een gebouw dat in de 17^e eeuw is neergezet op de grond van een convent uit het eind van de 14^e eeuw.

Wat resteert van het Hervormd Weeshuis na de brand (Collectie Dolf Henneke; Collectie Overijssel)

7 1822-1970 Vermogensbeheer en exploitatie

7.1 1822-1970 Onroerend goed en het beheer ervan

Soorten onroerend goed

Huizen en hoven

Van sommige huizen en hoven heb ik kunnen vaststellen dat ze al van het eind van de 16^e eeuw in het bezit zijn, en soms nog in 1960 in bezit. In onderstaande tabel is dat te zien. Huizenbezit heeft een lagere prioriteit dan in de 17^e en 18^e eeuw.

Tabel 15 Huizen en hoven in het bezit van het Hervormd Weeshuis

was van	locatie	huizen
BWH	stad	v.a. 1582 (van Buschklooster) (van Buschklooster) de lange stal tot 1835
BWH	stad	v.a. 1582 (van Buschklooster) naast de Zaal van het weeshuis tot 1835
BWH	stad	v.a. 1582 (van Buschklooster) ook op het Trapjen tot 1835
BWH	stad	vóór 1703 Paters Kamer naast de Wezen Rosmolen tot begin 19de eeuw
HH	stad	vóór 1703 huis Bitterstraat tot 1926
HH	stad	v.a. 1709 huis Bitterstraat; verkocht aan de gemeente in 1954
	stad	vóór 1822 huis Bitterstraat; verkocht 1854
	stad	vóór 1822 Broerenstraat met bovenkamer en kelder tot 1894
	stad	v.a. 1874 huis in de Broerenstraat tot 1894
	stad	v.a. 1883 huis Nieuwstraat tot na 1960
	stad	v.a. 1885 huis hoek Broeren- en Nieuwstraat tot; verkocht 1954
	stad	v.a. 1893 winkelhuis Nieuwstraat; verkocht 1954
	stadsvrijheid	v.a. 1849 tuin en tuinhuisje buiten Kamperpoort; verkocht 1880
hoven		
HH	stad	v.a. 1669 hofje op de Nieuwstad tot na 1960
BWH	stadsvrijheid	vóór 1703 hof bij de Wildenberg buiten de Sassenpoort; verkocht 1868
	stadsvrijheid	v.a. 1812 erfpacht hof en getimmerte buiten Sassenpoort tot na 1960
	stadsvrijheid	vóór 1822 erfpacht hof in de Poepershoek buiten Dieserpoort tot 1894

Agrarische grond

In het beheer van onroerend goed speelt aanvankelijk de traditie een belangrijke rol. Zo gaan regenten in 1834 niet akkoord met –een op zich lucratieve– ruil van een deel van de Weezenlanden omdat dit vanaf de 16^e eeuw in bezit is. In de 2^e helft van de 19^e eeuw breidt de stad Zwolle zich uit, met name in Assendorp. Gronden van het weeshuis worden in de jaren zestig verkocht waardoor de aanleg van de werkplaats van de spoorwegen mogelijk wordt¹. Het bestuur profiteert duidelijk van zulke stadsuitbreidingen omdat ‘koude’ grond daardoor ‘warm’ wordt en dus meer waard.

Ook na 1882 wordt weeshuisgrond verkocht ter wille van bouwplannen van de gemeente Zwolle, zoals in Assendorp².

In tabel 16 heb ik over periodes van 10 jaar aangegeven hoeveel grond er is verkocht binnen de gemeente Zwolle. Tussen 1895 en 1905 is dat weinig, en dan vooral in ‘Dieze’. Grond in ‘Dieze’ wordt in de periode 1926-1965 vrijwel geheel afgestoten.

Tabel 16 *Proces van afstoten van agrarische grond tussen 1895 en 1965^a*

	(percelen) bouwland	(percelen) weiland	(percelen) hooiland	(percelen) overig agr. gr.		totaal	(percelen) 'Dieze'	(percelen) 'Assendorp'
1896-1905	(4) 57.60				(4)	57.60		(4) 57.60
1906-1915	(2) 1.08.40				(2)	1.08.40	(1) 83.00	(1) 25.40
1916-1925	(4) 2.58.70	(1) 3.50.20			(5)	6.08.90	(1) 2.00.30	(4) 4.08.60
1926-1935	(3) 42.50	(1) 1.13.20			(4)	1.55.70	(3) 1.51.50	(1) 4.20
1936-1945	(13) 4.22.61	(2) 3.41.92	(3) 5.70.40	(2) 700	(20)	13.41.93	(19) 13.19.12	(1) 22.81
1946-1955	(2) 66.30	(2) 2.08.20	(12) 19.57.56		(16)	22.32.06	(9) 10.25.50	(7) 12.06.56
1956-1965	(15) 3.34.68	(7) 12.24.22	(12) 18.69.90	(3) 46.00	(37)	34.74.80	(36) 34.71.92	(1) 2.88

Zeker twee ontwikkelingen hebben na de Tweede Wereldoorlog invloed uitgeoefend op het beleid met betrekking tot onroerend goed.

In 1952 wordt besloten tot opheffing van het weeshuis. In 1960 is dat volledig voltooid. Dat heeft invloed op het beleid. Die verandering hangt samen met de nationale wetgeving. Door de Algemene Weduwe- en Wezenwet van 1959 en de Algemene Bijstandswet van 1965 verdwijnt het ‘bestaansrecht’ van weeshuizen. Het Hervormd Weeshuis wordt een Instelling van weldadigheid. De doelstelling daarvan blijft samenhang houden met de oorspronkelijke doelen van de weeshuizen. In 1971 worden de nieuwe doelen vastgelegd in een reglement. De kern ervan is financiële ondersteuning van jeugd- en jongerenwerk en individuele jongeren onder de 25 jaar. Hierdoor verandert ook het beleid met betrekking tot beleggingen. In de jaarrekeningen is dat nog niet direct merkbaar omdat beleggen in grond wordt gecontinueerd. Maar door verkoop van grond (bijvoorbeeld ten behoeve van ziekenhuis de Weezenlanden³), het weeshuis zelf⁴ en panden in de Nieuwstraat en de Bitterstraat⁵ komt geld vrij om te beleggen⁶, zoals in bestuursnotulen van 1953 is te lezen.

De uitbreiding met de woonwijken in Holtenbroek en de Aalanden heeft daarnaast erg grote invloed gehad op het grondbezit van het Hervormd Weeshuis en het proces van afstoten daarvan in ‘Dieze’ en ‘Assendorp’. In tabel 16 is dit proces duidelijk zichtbaar. De verkoop van de hooilanden genaamd Weezenlanden in 1953 in verband met de bouw van een nieuw Provinciehuis, moet zeker genoemd worden.

Grondbezit in de 19e en 20e eeuw in kaart⁷

Het kadaster in Nederland is gestart in 1832. Het Hervormd Weeshuis werkt in zijn leggers vanaf 1849 met deze kadastrale aanduiding. Ik maak het grondbezit van het Hervormd weeshuis zichtbaar op kadastrale kaarten van 1832.

^a De oppervlakten worden gegeven in hectare.are.centiare

Dat heeft te maken met de werkwijze van het kadaster⁸. Ik heb ervoor gekozen om voor die kaartjes uit te gaan van twee data: 1849 en 1933. Die jaren worden bepaald doordat dan nieuwe leggers beginnen waarin alle onroerend goed van het Hervormd Weeshuis is geregistreerd. In de leggers staan:

- de aard van het bezit zoals bouwland, weiland, hooiland en anderszins; die laatste categorie heb ik in mijn onderzoek niet verder uitgesplitst. Ik noem die ‘overige soorten’ en dat kan dan zijn huis en erve, bos, hakhout, heide, moeras, water en nog meer.
- de oppervlakte
- de kadastrale aanduiding met sectie en nummer.

De erven in de 19^e en 20^e eeuw

In 1822 zijn er vijf erven die het Hervormd Weeshuis in bezit heeft: twee in de gemeente Zwolle (in Dieze), twee in de gemeente Zwollerkerspel (aan de Zee-dijk en in Wythmen) en een in Raalte. Anders dan in de 18^e eeuw zijn nu alle percelen die daartoe behoren ook op een kaart vast te leggen, althans vanaf 1849.

Erven in de gemeente Zwolle

Tabel 17 *Grootte van de erven in ‘Dieze’ in 1849*

	(percelen) bouwland	(percelen) weiland	(percelen) hooiland	(percelen) overig agr. gr.		totaal
erve Dieze HH	(16) 3.49.40	(4) 6.24.10	(1) 1.42.00	(2) 24.90		11.40.40
erve Dieze BWH	(2) 1.24.10	(1) 2.01.70	(4) 9.27.20	(2) 22.10		12.75.10

De boerderijen van de twee erven in buurschap Dieze liggen naast elkaar. In tabel 17 wordt de oppervlakte van de vier soorten agrarische grond in beide erven gegeven. Qua totale omvang verschillen de erven weinig van elkaar, maar de erve voorheen in bezit van het Holdehuis (HH) heeft meer weiland; en de voormalige bezitting van het Burgerweeshuis (BWH) meer hooiland. Bij beide is de hoeveelheid bouwland niet zo groot.

Kaart 3 Twee erven in buurschap Dieze in 1849

De vroegere erve van het Burgerweeshuis is al voor 1703 in bezit. Ze omvat de boerderij met bijbehorende opstallen, twee akkers waarvan een vlakbij de boerderij, een weiland ook nabij het woonhuis, en vier hooilanden. Ze blijft tot 1895 in bezit van het Hervormd Weeshuis.

De vroegere erve van het Holdehuis is vanaf 1668 in bezit. Ze behoorde nog tot de erfenis van Asje Winter uit 1596. Hiertoe behoren naast de boerderij met opstallen zestien akkerpercelen, vier percelen weiland en een perceel hooiland. De boerderij wordt in 1883 afgebroken. Van deze gronden zijn er nog meerdere in 1933 in het bezit van het Hervormd Weeshuis. Ze liggen alle binnen de rode ellips op de onderste kaart. Tabel 18 geeft daarover precieze informatie.

Tabel 18 Agrarische grond van de twee erven in Dieze die nog in 1933 bezit zijn van het Hervormd Weeshuis

van de vroegere erve van	(percelen) bouwland	(percelen) weiland	(percelen) hooiland	(percelen) overig agr. gr.	totaal
het Holdehuis	(12) 2.90.60	(1) 1.84.20			4.74.80
het Burgerweeshuis	(2) 1.08.40		(3) 4.29.80		5.38.20
totaal	(14) 3.99.00	(1) 1.84.20	(3) 4.29.80		10.13.00

Erven in de gemeente Zwollerkerspel

In verband met de geografische ligging neem ik nu twee erven samen: die in buurschap Wythmen en die in buurschap De Zeedijk, beide in de gemeente Zwollerkerspel.

Tabel 19 Grootte van erve Rechterink in 1849, 1933 en 1965

	(percelen) bouwland	(percelen) weiland	(percelen) hooiland	(percelen) overig agr. gr.	totaal
1849	(8) 3.00.80	(3) 8.25.80	(2) 3.56.60	(2) 82.20	15.65.40
1933 en 1965	(9) 5.99.90	(7) 12.96.60	(3) 94.42	(5) 45.70	20.36.62

In Wijthmen ligt erve Rechterink. Deze is al vóór 1703 in het bezit van het Burgerweeshuis en blijft dat tot na 1960. Hiertoe behoren naast de boerderij een perceel hakhout, akkerpercelen, percelen weiland en percelen hooiland.

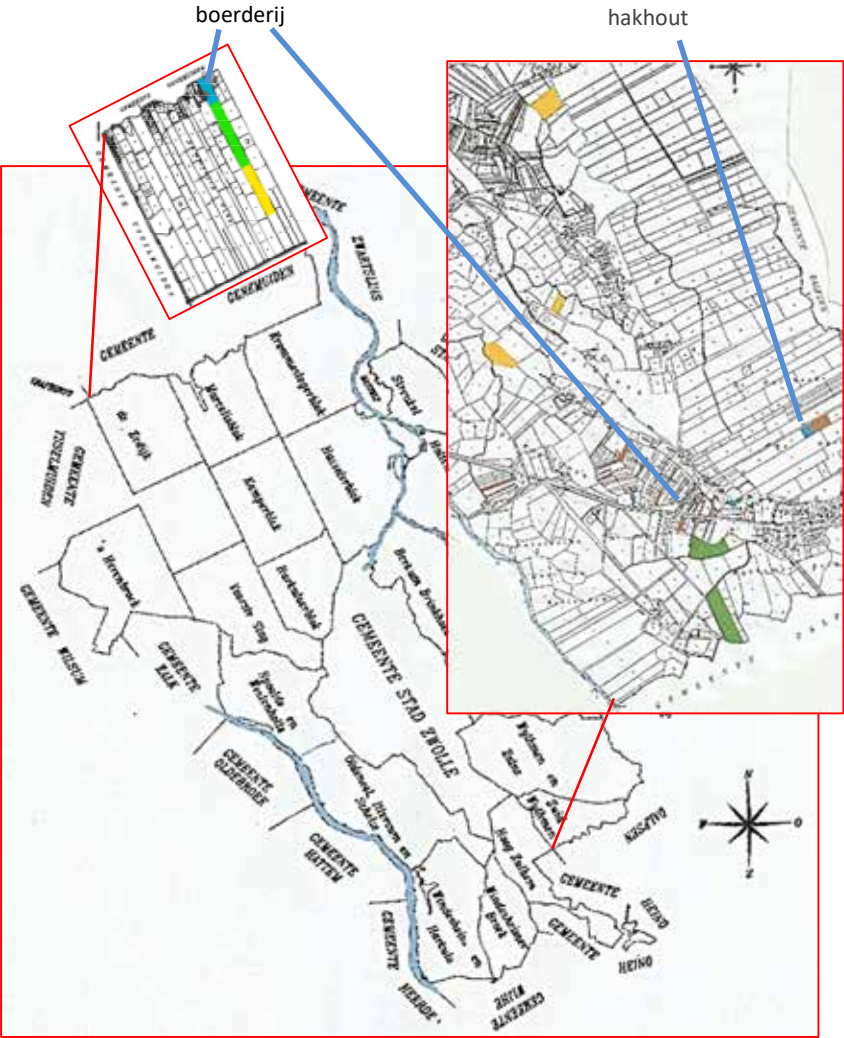
Tabel 20 Grootte van erve De Werf in 1849, 1933 en 1965

	(percelen) bouwland	(percelen) weiland	(percelen) hooiland	(percelen) overig agr. gr.	totaal
1849	(2) 14.80	(3) 6.33.60	(2) 5.01.10	(9) 2.11.30	13.60.80
1933 en 1965	0	(5) 7.96.30	(1) 4.95.90	(2) 71.90	13.64.10

De Werf in buurschap De Zeedijk is tussen 1807 en 1822 in bezit gekomen van het Huis der Weezen / Hervormd Weeshuis en blijft dat tot na 1960. Het zal wel een veebedrijf zijn geweest gezien het grondbezit: hooi- en weiland. In 1937 is de oude boerderij afgebroken en vervangen door nieuwbouw van het huis, een schuur, de hooiberg en de mestplaat.

Kaart 4.1

De erve De Werf in Zwollerkerspel, buurschap De Zeedijk, in 1849

Kaart 4.2

De erve Rechterink in buurschap Wythmen in 1849

Tabel 21 Grootte van Putmanserve in 1953 en 1965

	(percelen) bouwland	(percelen) weiland	(percelen) hooiland	(percelen) overig agr. gr.	totaal
1953 en 1965	(3) 7.31.10	(5) 11.28.65	(13) 36.23.84	(5) 3.79.25	58.62.84

In de *Legger van te ontvangen vaste inkomsten* die in 1933 wordt gestart, wordt een erve vermeld die in 1953 is verworven: Putmanserve, gelegen in Zuthem. Naast het grondbezit omvatte deze erve een boerderij met schuur en twee arbeiderswoningen.⁹ In de eerder opgenomen tabel 16 waarin het gaat om afstoten van agrarische grond vanaf 1896, wordt duidelijk dat tussen 1936 en 1955 veel grondbezit is verkocht. Dat zal de aanschaf van deze nieuwe, grote erve mogelijk hebben gemaakt.

Kaart 5 De Putmanserve in Zwollerkerspel, buurschap Zuthem, in 1953

Erven elders in Overijssel

Tabel 22 Grootte van erve Heurne in 1849

	(percelen) bouwland	(percelen) weiland	(percelen) hooiland	(percelen) overig agr. gr.	totaal
erve Heurne Raalte	(13) 10.22.50	(14) 28.12.30	(7) 2.29.00		40.63.80

Buiten het gebied van Zwolle en Zwollerkeraspel ligt erve Heurne in buurschap Pleegste van het schoutambt Raalte. Ze is vanaf eind 16^e eeuw in bezit van het Burgerweeshuis. Daarvoor was ze bezit van het Buschklooster dat in 1581 door het stadsbestuur genaast wordt en in 1591 aan het Burgerweeshuis in beheer wordt gegeven. Het levert het Burgerweeshuis rogge en boekweit.¹⁰ Deze erve is verkocht in 1862. Van de veertien percelen weiland zijn er vier om schapen te weiden. Als enige van de genoemde erven heeft ze ook nog twee percelen heideland.

Kaarten 6De erve Heurne in Raalte, buurschap Pleegste, in 1849

boerderij

Overzicht van de grond bij de erven in 1849, 1933 en 1965

Tussen 1849 en 1965 is het aantal erven afgenomen van vijf naar drie. De twee erven in Dieze en Heurne in Raalte zijn in de 19^e eeuw; Putmanserve is er in 1953 bij gekomen:

Tabel 23 Oppervlakten en aantallen van percelen agrarische grond in de erven van het Hervormd Weeshuis

	(percelen) bouwland	(percelen) weiland	(percelen) hooiland	(percelen) overig agr. gr.	totaal
1849	(41) 18.11.60	(25) 50.97.50	(9) 19.26.90	(22) 5.69.50	(97) 94.05.50
1933	(9) 5.99.90	(12) 20.92.90	(4) 5.90.32	(7) 11760	(32) 34.00.72
1965	(12) 13.31.00	(17) 31.33.55	(17) 24.76.02	(12) 227720	(58) 92.17.77

Akkergrond heeft altijd bij de erven een minder grote betekenis gehad. Het algemene beeld van boerenbedrijven op de zandgronden is dat ‘een zeer groot gedeelte van de activiteiten in de landbouw gericht was op de consumptie in [het eigen] huishouden’¹¹.

Alle agrarisch grondbezit in Zwolle in de 19^e en 20^e eeuw

Zwolle verdeel ik in het gebied ten noorden van het Zwartewater en de Nieuwe Wetering; dat noem ik ‘Dieze’. En het gebied ten zuiden van de Nieuwe Wetering en de Willemsvaart noem ik ‘Assendorp’.

Tabel 24 Oppervlakten van agrarische grond in ‘Dieze’ in 1849, 1933 en 1965

	(percelen) bouwland	(percelen) weiland	(percelen) hooiland	(percelen) overig agr. gr.	totaal
in 1849	(24) 7.27.80	(12) 26.19.57	(10) 14.69.90	(7) 90.30	49.07.57
in 1933	(43) 9.25.50	(15) 24.38.14	(23) 33.97.80	(4) 49.20	68.10.64
in 1965	(2) 68.10	(3) 7.85.00	(2) 2.06.50	0	10.59.60

Op kaart 7 zijn alle agrarische gronden in ‘Dieze’ te zien in 1849 en 1933. In de kaart van 1933 geef ik met aan wat in 1965 nog in bezit is.

Op een kaartje van dit formaat zijn de hooi- en weilanden wel te onderscheiden maar de bouwgrond niet. Die akkers zijn altijd kleinere dan de hooi- en weilanden. Daarom maak ik voor de bouwgronden een kaart op kleinere schaal: kaarten 8.

Kaarten 7 *Alle agrarische grond in ‘Dieze’*
in 1849

in 1933

Het hooiland in Dieze is tussen 1849 en 1933 toegenomen. De bouwgrond is ook toegenomen in de buurt van de bestaande locaties. Akkers in Nieuwstad zijn verdwenen; bij de huidige Vechtstraat, de Thomas a Kempisstraat en het zuidelijke deel van de Indische buurt. Daar zijn dan huizen gebouwd.

Kaarten 8 *Detailkaarten met agrarische grond in ‘Dieze’*
in 1849

ter hoogte van de
huidige Bachlaan

Nieuwstad

Herenweg

in 1933

Tabel 25 *Oppervlakten van agrarische grond in ‘Assendorp’ in 1849, 1933 en 1965*

		(percelen) bouwland		(percelen) weiland		(percelen) hooiland		(percelen) overig agr. gr.		totaal
in 1849	(31)	6.43.20	(4)	4.96.00	(6)	11.38.10		0		22.77.30
in 1933	(37)	4.15.84		0	(10)	18.48.26		0		22.64.10
in 1965	(20)	2.67.38		0	(2)	2.56.60		0		5.23.98

Weiland is in Assendorp in de 20^e eeuw geheel verdwenen en in 1933 als hooiland in gebruik. Het meest opmerkelijke is natuurlijk de enorme afname van agrarische grond hier. In de detaillering van kaarten 10 en 11 is zichtbaar waar.

Kaarten 9 *Alle agrarische grond in ‘Assendorp’*
in 1849

in 1933

Het op kaart 9 direct zichtbare verschil is dat een weiland in 1849 in 1933 hooiland is geworden. Dat is ook in 1965 nog in bezit.

De akkergrond in het echte Assendorp, bij de Molenweg en de ‘Middelweg’, is in 1933 geheel verdwenen. Die in De Luren en Schellerbroek is na 1933 toegenomen. Ook weiland in Achter de Hoven waar nu het spoorgebied is, is verdwenen.

Net als bij ‘Dieze’ zijn meer gedetailleerde kaarten wenselijk. Het gebied van De Blokken en De oude Mars wordt daarom weggelaten.

Kaarten 10 Detailkaarten met agrarische grond in ‘Assendorp’

In 1965 is er nog maar een schijntje van het agrarische grondbezit in ‘Assendorp’ overgebleven.

Kaart 11 Detailkaart met agrarische grond in ‘Assendorp’ in 1965

In totaal is de hoeveelheid akkergrond wel afgenomen.

Totaaloverzicht van het agrarisch grondbezit in 1849 en 1933

Daarin onderscheid ik de gemeente Zwolle (‘Dieze’ en ‘Assendorp’), de gemeente Zwollerkerspel en elders in Overijssel. In ‘elders in Overijssel’ heeft het Hervormd Weeshuis geen grond meer in 1933.

Tabel 26a Soorten grond in 1849 en hun oppervlakte

	(percelen)	(percelen)	(percelen)	(percelen)	(percelen)	
	bouwland	weiland	hooiland	overig	agr. gr.	totaal
'Dieze'	(24) 7.27.80	(12) 26.19.57	(10) 14.69.90	(7) 90.30		49.07.57
'Assendorp'	(31) 6.43.20	(4) 4.96.00	(6) 11.38.10			22.77.30
Zwollerkerspel	(10) 3.54.80	(5) 15.70.50	(3) 8.57.70	(10) 2 93.50		30.76.50
elders in Overijssel	(14) 17.01.20	(14) 28.12.30		(7) 2.29.00		47.42.50
totaal	(79) 34.27.00	(35) 74.98.37	(19) 34.65.70	(24) 6.12.80		150.03.87

Tabel 26b Soorten grond in 1933 en hun oppervlakte

	(percelen)	(percelen)	(percelen)	(percelen)	(percelen)	
	bouwland	weiland	hooiland	overig	agr. gr.	totaal
'Dieze'	(43) 9.25.50	(15) 24.38.14	(23) 33.97.80	(4) 49.20		68.14.64
'Assendorp'	(37) 4.15.84	0	(10) 18.48.26			22.64.10
Zwollerkerspel	(15) 5.06.28	(15) 25.08.82	(5) 12.83.10	(17) 2.91.80		45.90.00
totaal	(95) 18.47.62	(30) 49.46.96	(38) 65.29.16	(21) 3.41.00		136.64.74

Bij vergelijking tussen de tabellen 26a en 26b blijkt dat de totale grondoppervlakte weinig is veranderd. De betekenis van hooiland is sterk gegroeid, de omvang van bouwland bijna gehalveerd en die van weiland teruggebracht tot 2/3^e. De betekenis van de grond in ‘Dieze’ is afgenomen; die van grond in Zwollerkerspel gegroeid. In 1965 blijkt dit proces zich te hebben voortgezet.

Tabel 27 Wat in 1965 van het grondbezit van 1933 nog over is gebleven

	(percelen)	(percelen)	(percelen)	(percelen)	(percelen)	
	bouwland	weiland	hooiland	overig	agr. gr.	totaal
'Dieze'	(2) 68. 10	(3) 7.85.00	(2) 2.06.50	0		10.59.60
'Assendorp'	(20) 2.67.38	0	(2) 2.56.60	0		5.23.98
Zwollerkerspel	(12) 13.31.00	(21) 36.84.65	(27) 24.76.02	(12) 22.77.20		97.68.87
totaal	(34) 16.66.48	(24) 44.69.65	(31) 29.39.12	(12) 22.77.20		113.52.45

7.2 1822-1970 Exploitatie van het Hervormd Weeshuis

Algemene opzet van de exploitatie vanaf 1795

Vanaf 1795 wonen de kinderen van beide huizen in één huis, dat van het Holdehuis in de Broerenstraat. In 1822 zijn de financiën van beide huizen geïntegreerd tot één geheel. In de boeken is een veelheid van posten van ontvangsten en uitgaven opgenomen. Ik heb die per soort gebundeld.^a

De jaarrekeningen zijn tot en met 1953 opgebouwd volgens het kasstelsel. Alle bijdragen worden geboekt als ontvangst en alles wat er uit gaat is een uitgave. Kosten van groot onderhoud aan het gebouw worden geboekt als uitgave. Vermogenshandelingen als aan- of verkoop van obligaties of grond worden genoteerd als uitgave of ontvangst. In dit hoofdstuk besteed ik vooral aandacht aan de posten die direct met de exploitatie van het weeshuis te maken hebben. Daarvan geef ik de resultaten in de vorm van saldi.

Ontvangsten

Aan inkomstenbronnen onderscheid ik hoofdposten zodanig dat daardoor een financiële vergelijking gemaakt kan worden tussen de weeshuizen in de loop der tijd. Posten die gerangschikt kunnen worden onder ‘overig’ heb ik niet meegenomen omdat die van geringe betekenis zijn. De rubrieken voor de ontvangsten zijn

- onroerend goed: pachtopbrengsten, andere grondopbrengsten en huishuren;
- vermogen: vermogensrenten, hypotheek ten laste van overheden en particulieren, obligaties;
- collectes en collectebussen;
- stadssubsidies;
- de verdiensten van de kinderen, de inkomende kostgelden en verkoop van eigen producten zoals koeienvellen voor leer.

De eerste twee zijn de belangrijkste zoals het al in de 17^e en 18^e was bij het Burgerweeshuis. Bij het Holdehuis was de ‘liefdadigheid’ van stadsbestuur en Zwolse inwoners zichtbaar in de bijdragen uit Zwolse belastingen en collectes. Dat is bij het Huis der Weezen nog maar zeer beperkt zichtbaar in de doopcollectes van de hervormde kerken tot en met 1862. In de 19^e en 20^e eeuw spelen de verdiensten van de weeskinderen nauwelijks een rol. In de loop van de 20^e

^a Een compleet overzicht van de soorten ontvangsten en uitgaven wordt in bijlage 11 gegeven voor het Burgerweeshuis, het Holdehuis, het Huis der Weezen en het Hervormd Weeshuis. Ook geef ik aan onder welke hoofdposten alle soorten ontvangsten en uitgaven zijn ondergebracht.

eeuw worden de kostgelden voor anderen dan volle wezen van toenemend belang. ‘Overige’ ontvangsten spelen helemaal geen rol meer.

Bij de obligaties en hypotheek gaat het om beleggingen in stads- en staatsleningen en leningen aan particulieren met onroerend goed als onderpand. Veel instellingen van weldadigheid in Nederland beleggen hierin omdat ze een redelijk voorspelbare opbrengst leveren en weinig risico dragen, anders dan bij aandelen waarvan de koers en dividenden sterk kunnen fluctueren.

De thesaurier (penningmeester) is de eerstverantwoordelijke regent voor het beheer. De verantwoordelijkheid wordt wel collectief gedragen. Jaarlijks maakt een bestuurscommissie een meerdaagse tocht langs de pachtboerderijen om de situatie ter plaatse te kunnen beoordelen, uitgebleven pacht te innen en dergelijke. Het rapport wordt in een bestuursvergadering vastgesteld. Daarnaast controleert het bestuur de boeken en kwitanties van de penningmeester¹ voordat de jaarrekening verstuurd wordt naar de gemeente.

Bij het beheer staat het bestuur van het weeshuis onder toezicht van het gemeentebestuur. Voor nieuwe vermogenshandelingen, zoals aan- en verkoop van onroerend goed of obligaties en nemen van hypotheek, moet het toestemming vragen aan het stadsbestuur of, vanaf 1815, aan de Gedeputeerde Staten van de provincie Overijssel².

Om nieuwe legaten te mogen aanvaarden moeten regenten vanaf 1854 door de rijksoverheid gemachtigd worden³.

Sommige van deze ontvangsten zijn zo ver in het verleden ontstaan dat de achtergrond daarvan niet meer bekend is. In 1852 bijvoorbeeld vraagt het gemeentebestuur naar een ‘uitgang’^a die de stad vanaf 1722 betaalt aan het Burgerweeshuis. Het bestuur kan niet aangeven op welke titel de gemeente dit bedrag verschuldigd is aan het weeshuis⁴. De raad besluit dat een subsidie niet nodig is omdat het met de financiën goed gaat en dat de raad zich daarom ‘wederhouden gevoelt de betaling uit Stadskas te admitteren van de vorenstaande som van f 672,-’⁵ De regenten zien deze echter als een vast inkomen en schrijven terug dat het het bestuur zou grieven wanneer de gemeente ermee zou stoppen ‘gezien het belang van het weeshuis en de belangeloze ijver van het bestuur.’⁶ Het gemeentebestuur gaat toch daartoe over. Het weeshuisbestuur beslist daarna tot een rechtskundig onderzoek omdat het betwijfelt dat het om een ‘uitgang’ gaat: als dat het geval zou zijn geweest dan zou dat in de

^a grondrente die jaarlijkse betaald wordt aan de eigenaar van een onroerend goed; het is een zakelijk recht uit het oud-vaderlands recht.

hypotheekregisters zijn vastgelegd⁷. In latere notulen heb ik hierover niets meer gelezen. De gemeente heeft, neem ik aan, haar gelijk gekregen.

Uitgaven

Ook hier heb ik posten die gerangschikt kunnen worden onder 'overig' niet meegenomen omdat die van geringe betekenis zijn. Bij de uitgavenposten onderscheid ik uitgaven

- direct ten behoeve van de kinderen (voedsel, kleding, uitzetten);
- voor de organisatie van het weeshuis (traktementen, administratie, belastingen e.d.);
- voor het onderhoud van het gebouw.

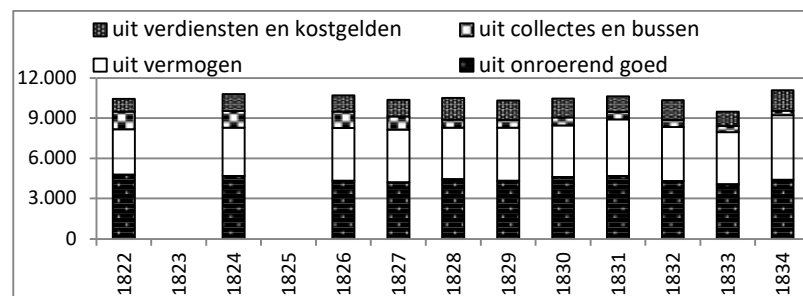
Van deze posten zijn de eerste twee de belangrijkste in de 19^e eeuw. In de 2^e helft van de 20^e eeuw wordt een post 'overig' erg belangrijk doordat het Hervormd Weeshuis een vermogensfonds wordt dat jeugd- en jongerenwerk in Zwolle financieel steunt.

Financieel beheer tussen 1822 en 1834

Inkomsten

Tussen 1822 en 1834 zijn er in de inkomsten weinig schommelingen.

Grafiek 4 De ontwikkeling van de ontvangsten tussen 1822 en 1834

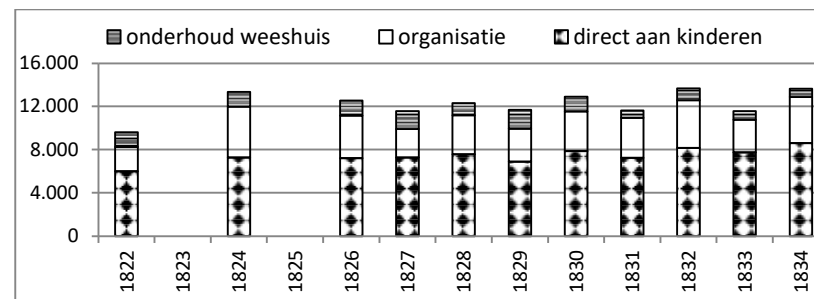

De grafiek geeft een beeld van de werkelijke omvang van de verschillende soorten inkomen. Het niveau van de baten blijft telkens iets boven de f 10.000 per jaar, met als uitzondering 1833.

De twee belangrijkste inkomstenbronnen zijn de opbrengsten uit onroerend goed (tussen 40 en 44%; gemiddeld 42%) en de vermogensrenten (tussen 33 en 43%; gemiddeld 38%). De collectes (doopgiften) worden een steeds minder belangrijke bron van inkomsten.

Uitgaven

Grafiek 5 De ontwikkeling van de hoofduitgavenposten tussen 1822 en 1835

In het uitgavenpatroon doen zich grote verschillen voor in de jaren 1822-1834. Vergeleken met 1822 swingen de uitgaven voor salarissen, voor organisatie en ten behoeve van de kinderen de jaren daarna de pan uit. Niet onbegrijpelijk gezien de groei van het aantal wezen: 52 wezen in 1820 naar 112 in 1835.

Verhoudingsgewijs zijn in deze jaren de uitgaven voor salarissen en organisatie tussen de 22 en 34% (gemiddeld 28%); de uitgaven met betrekking tot de wezen liggen tussen 53 en 63% (gemiddeld 58%).

Zoals al is vastgesteld zijn de uitgaven tussen 1824 en 1834 hoger dan de opbrengsten. Om verder interen van het vermogen te stoppen zijn drastische maatregelen nodig. Dit gebeurt bij de bestuurlijke reorganisatie in 1834.

Financieel beheer tussen 1834 en 1882

Met de start van de nieuwe organisatie in 1834 pakt het bestuur meerdere problemen met resultaat aan zoals ik in paragraaf 3.1 *Een heftige start in 1834* heb beschreven. Er wordt een gezonde financiële basis gelegd die gericht is op beheersing van de kosten van levensonderhoud. Het aantal wezen wordt drastisch verminderd, onder meer door de verblijfsduur niet langer te laten duren dan nodig: kunnen ze met hun 18^e jaar in eigen onderhoud voorzien, dan moeten ze het huis verlaten. Ook al blijft het weeshuis verantwoordelijkheid voor hen dragen tot hun 23^e jaar, het jaar van juridische volwassenheid in die tijd.

Ontvangsten

Net als tussen 1822 en 1834 zijn de ontvangsten uit onroerend goed en kapitaal de belangrijkste. Het gemiddelde van de ontvangsten is tussen 1834 en 1882 bijna f 16.000, variërend tussen f 10.000 en f 26.500.

Onroerend goed geeft in deze jaren zelfs een hogere opbrengst: tussen 1822 en 1834 was die gemiddeld 42% van de totale inkomsten en tussen 1834 en 1882

47%. Vooral tussen 1850 en 1860 stijgen de pachtopbrengsten duidelijk. Het gaat dan ook beter met de landbouw vanaf 1855⁸.

Eenzelfde stijging is merkbaar bij de opbrengst uit kapitaal: tussen 1822 en 1834 gemiddeld 38% en tussen 1834 en 1882 gemiddeld 50%. Ook dat past in het landelijke beeld. Tussen 1844 en 1875 stijgt de index van de lange termijn economie van 109 naar 134⁹, een stijging van 23%. En die toename ligt in dezelfde orde van grootte als de stijging van de kapitaalsopbrengsten van het weeshuis (ongeveer 30%).

De twee genoemde inkomstenbronnen vormen samen bijna 90% van alle inkomsten. Daarom is het niet interessant te kijken naar de andere inkomstenbronnen. Op de verdiensten van de wezen kom ik later terug.

Uitgaven

Na een daling tussen 1834 en 1850 en een stijging in de 1^e helft van de jaren vijftig blijven de uitgaven min of meer stabiel tot het midden van de jaren zestig om (na een daling gedurende vijf jaar die deels samenhangt met een daling van het aantal wezen) sterk te stijgen.

Rond 1855 is het bestuur erin geslaagd financieel orde op zaken te stellen. Die is dan structureel. Nu zijn er mogelijkheden voor meer uitgaven.

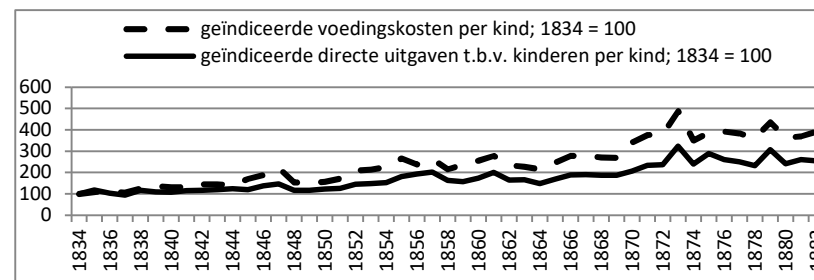
In tabel 28 zijn de levensmiddelen deel van de uitgaven die direct aan kinderen ten goede komen.

Tabel 28 Gemiddelde uitgaven tussen 1843-1855 en 1856-1882

gemiddelde uitgaven tussen	levens- middelen	direct aan kin- deren	organisa- tie	onder- houd weeshuis	overig	totaal uitgaven
1834-1855	3.212	6.038	2.064	722	648	9.472
1856-1882	4.958	7.948	4.550	1.889	1.410	15.797

Uit de tabel wordt duidelijk dat de uitgaven voor alle hoofdposten tussen 1856 en 1882 hoger zijn dan tussen 1834 en 1855. De stijging van uitgaven bij levensmiddelen is verhoudingsgewijs erg groot. Dat wordt nog duidelijker in grafiek 6.

Grafiek 6 Geïndiceerde kosten per kind tussen 1834 en 1882 voor voeding en voor alle uitgaven die direct aan kinderen ten goede komen; 1834=100

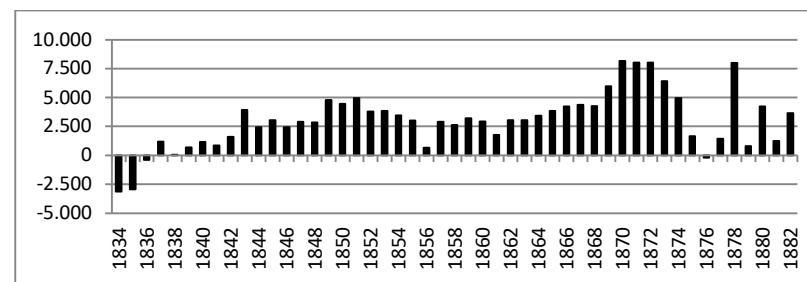
In deze tijd is er geen sterke stijging van de voedselprijzen¹⁰. Deze uitgavenstijging voor voeding is het directe gevolg van bestuursbeleid. Vanaf 1869 besluit het bestuur meermalen tot de aankoop van krachtiger voeding¹¹. Procentueel zijn tussen 1834 en 1855 voedingskosten 53% van de uitgaven direct ten behoeve van kinderen en tussen 1856 en 1882 62%.

Opmerkelijk zijn de toenames bij uitgaven voor de organisatie en bij onderhoud gebouw. Van dat laatste is al eerder vastgesteld dat het bestuur vanaf de jaren zeventig veel in het gebouw verbetert ter wille van de hygiëne. De organisatiekosten worden vooral hoger door uitgaven aan personeelssalarissen vanaf 1860.

Batige saldi leiden tot een groei van het vermogen

De verbetering van de exploitatie door het bestuur in 1834 heeft effect. Dat blijkt uit de exploitatiesaldi. Die zijn het saldo van alle ontvangsten en uitgaven inclusief groot onderhoud gebouw. Dat betekent dat deze batige saldi direct leiden tot vergroting van het eigen vermogen. Bij gebrek aan balansen kan ik de veranderingen van het vermogen niet achterhalen.

Grafiek 7 Exploitatiesaldo, 1834-1882

Beheer van de goederen en gelden van de weeskinderen

De thesaurier is verantwoordelijk voor de administratie van het beheer van de verdiensten en eigendommen van de weeskinderen. Dat gebeurt uiterst nauwgezet. Een treffend voorbeeld daarvan betreft Hendrikus Idsinga, geboren in 1810, die in 1818 in huis komt. In 1831 erft hij samen met zijn broer van hun grootvader f300. Hendrikus ontvangt 1 mei 1832 zijn uitzet en krijgt op 30 september 1833¹²:

Voor zijn aandeel uit Zijnen ouderlijken boedel	f 18,45	
Voor goederen als bed, stoelen, etc. in het huis gebruikt, getaxeerd op f25, dus voor de helft	12,50	
Voor zijn aandeel uit de verkochte goederen van wijlen zijn grootvader B. Idsinga	<u>150,00</u>	
		180,95
van 7 maanden rente ad 5pct. Vanaf primo mei 1832 tot ultimo Sept. 1833		12,82
voor zijn aandeel in de Drukpers [die verkocht is] 7/2 maand rente ad 5pct. Van den 14 Februarij tot ultimo Sept. 1833	89,81	
	<u>2,80</u>	
		92,61
		286,38

Wat betreft de eigendommen: tot 1820 en tussen 1836 en 1854 (Armenwet) is het Hervormd Weeshuis eigenaar van de ouderlijke erfenis van de wezen. Bij de Armenwet van 1854 wordt een dergelijke handelwijze niet meer toegestaan. Vanaf dat moment mag het bestuur erfenissen wel beheren en het vruchtgebruik ervan genieten maar niet behouden.

Hiermee is begrijpelijk dat Jan Reinders, die tussen 1845 en 1851 in het weeshuis gewoond heeft, in de jaren zestig probeert zijn deel van de nalatenschap van zijn ouders in bezit te krijgen. Deze poging leidt tot een vrij langdurige rechtszaak¹³. In 1861 weigert het weeshuisbestuur zich jegens Jan te verantwoorden voor het beheer van de erfenis van zijn ouders. Het wordt er echter toe verplicht krachtens wettelijke bepalingen rond de voogdij, zelfs op straffe van beslaglegging op goederen van het weeshuis ad f 1.200. Het bestuur verweert zich met een verwijzing naar een ordonnantie van Raad en Meente van 1 oktober 1655 waardoor het weeshuis het recht heeft op de ouderlijke erfenis. Het weigert daarom deze verantwoording te geven. De rechterlijke uitspraak in 1862 stelt het bestuur in het gelijk. Het weeshuis heeft indertijd Jans goederen in eigendom verkregen. De verpleegtijd van Reinders valt onder het besluit van de gemeenteraad in 1836 waardoor de ordonnantie van 1655 weer

gaat gelden. Het vonnis wordt gepubliceerd in de *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant* op 21 mei 1862.

Net als vóór 1795 heeft het weeshuis het vruchtgebruik van andere erfenissen die naar weeskinderen gaan, bijvoorbeeld van hun grootouders.

Ook na de Armenwet van 1854 blijft het Hervormd Weeshuis erfgenaam van een wees die in huis overlijdt¹⁴. In 1875 stelt het bestuur vast, met een verwijzing naar de artikelen 49 en 50 van de Armenwet 1854: het is 'niet twijfelachtig of het Weeshuis heeft op de inbezittingen dezer nalatenschappen, ter tegemoetkoming in de kosten van verpleging, het volste regt.'¹⁵

Vanaf 1880 zijn in het archief gegevens te vinden over de verdiensten van de weesjongens bij hun bazen en de verdeling daarvan over inkomsten voor het huis, spaarbankboekje en zakgeld¹⁶. Van de omvang van de inkomsten van de meisjes zijn geen gegevens bekend. Zij verdienen geld met naaiwerkzaamheden voor Zwolse burgers. Ook dit geld wordt door hen gespaard en beheerd door de thesaurier. Ik heb niet gevonden of ook in deze tijd of een deel van hun verdiensten naar het weeshuis gaat.

De verdiensten van de jongens bij hun baas gaan zeker gedeeltelijk naar het weeshuis. In 1880 houdt de regeling in dat 50% ten goede komt van het weeshuis, dat 25% aan de jongen als zakgeld wordt gegeven en dat de thesaurier 25% stort in de pot; dat wil zeggen laat bijschrijven op een spaarbankboekje op naam van de jongen.¹⁷ Dit wordt iedere week bijgehouden.

Het is duidelijk dat een zo gedetailleerde administratie veel tijd neemt. De thesaurier wordt tot 1882 hierin bijgestaan door de onderwijzer of de binnenvader; na 1882 door de onderdirecteur.

Financieel beheer tussen 1882 en 1940**Opbrengsten**

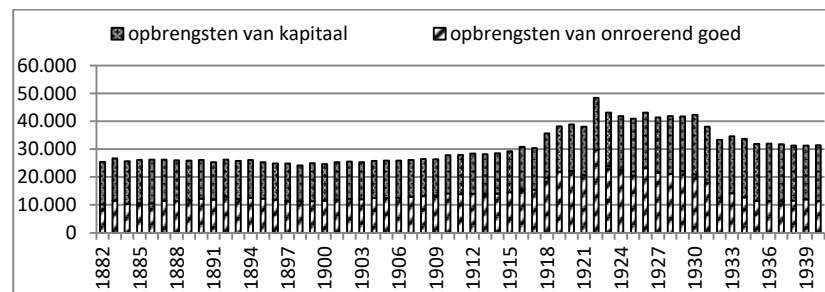
Ook in deze jaren zijn de opbrengsten van onroerend goed en kapitaal goed voor het overgrote deel van de inkomsten, tussen de 85 en 95%.

Bij de opbrengsten van onroerend goed is weinig merkbaar van de agrarische crisis die vanaf eind jaren zeventig heerst en vooral in het midden van de jaren tachtig grote invloed heeft¹⁸. Wel is de weerslag te zien van de agrarische opleving vanaf 1895¹⁹ en de crisis in de jaren '30²⁰.

De crisis van de jaren dertig brengt landbouwers in de problemen. Het weeshuisbestuur merkt daarvan de effecten. In 1932 besluit het bestuur tot pachtreductie tussen 10 en 25%, afhankelijk van de soort grond en de looptijd van de bestaande overeenkomst: hoe langer het contract al loopt des te meer

reductie. De pachtopbrengst neemt daardoor op jaarbasis af met een kleine 20% van f 13.726 naar f 11.148²¹.

Grafiek 8 Inkomsten uit vermogensrenten en pachtopbrengsten e.d., 1882/1940

In 1933 wordt op de al betaalde pacht hetzelfde percentage van 10-25% gerestitueerd²². In de volgende jaren wordt in specifieke gevallen een verdere reductie gegeven²³ of wordt zelfs het pachtdeel kwijtgescholden²⁴.

In deze jaren is ook sprake van huurreductie en verlaging van de hypotheekrente van 5 naar 4½%²⁵. Dat in deze jaren veel rentes niet op tijd worden betaald is zichtbaar in de jaarrekeningen. Daardoor kan dit ook in de gemeenteraad aan de orde komen bij de bespreking van de jaarrekening van het weeshuis. Nadat een raadslid in 1937 heeft gesteld dat het bestuur voorzichtig moet zijn (in zijn omgang met pachters) wordt dit in de Zwolsche Courant vermeld²⁶. Omdat Gedeputeerde Staten van Overijssel de toezichthouder zijn bij jaarrekeningen van instellingen van weldadigheid vragen deze aan B&W hoe het zit. Nadat B&W het bestuur om een toelichting hebben gevraagd wordt hun oordeel dat het bestuur 'volkomen bevredigend'²⁷ heeft geantwoord. Daarmee wordt ook aan het verzoek van het bestuur aan B&W recht gedaan dat 'in het openbaar vanwege uw college de noodige verklaring worde afgelegd, teneinde het te zuiveren van de blaam, welke openlijk op zijn beleid is geworpen'.

Een nevenresultaat is wel dat het bestuur zijn hypotheekrente verder verlaagt tot 4%. Het vraagt hiervoor toestemming aan Gedeputeerde Staten van Overijssel²⁸ en krijgt die ook. Een verzoek van een hypotheekgever tot verlaging van 4 naar 3½% plus een verlaging van de jaarlijkse aflossing van f150 naar f100 wijst het bestuur overigens af: het vindt de huidige regeling 'alleszins redelijk'.²⁹

In absolute zin stijgen de opbrengsten door vermogensrenten en pachtopbrengsten zeker in de 20^e eeuw. Het is bij gebrek aan goed vergelijkingsmateriaal lastig na te gaan in welke mate de geldontwaarding hieraan schuldig is. Er zijn mij ook geen indexreeksen voor vermogens- en pachtopbrengsten bekend. De

indexering van consumentenprijzen geeft hiervoor in ieder geval geen geschikt vergelijkingsmateriaal.

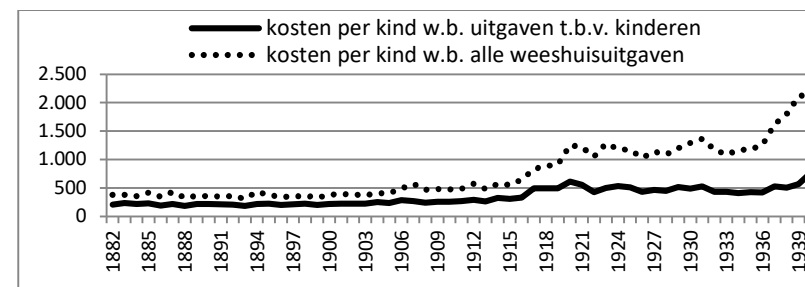
Uitgaven

De twee belangrijkste uitgavenposten in de vorige periodes zijn ook tussen 1882 en 1940 samen goed voor 70 à 80% van de uitgaven. Het zijn de uitgaven voor de organisatie waarvan de salarissen de hoofdmoot vormen en de uitgaven die direct op de kinderen zijn gericht. De salarissen gaan na de Eerste Wereldoorlog structureel omhoog. Waarschijnlijk heeft dat te maken met de professionalisering in de kinderzorg.

Omdat het aantal wezen in de 20^e eeuw afneemt (van 60 in 1900 naar 14 in 1940) is het de moeite waard te kijken naar de uitgaven per wees.

De jaarlijkse kosten per kind ten behoeve van de organisatie lopen tussen 1915 en 1920 snel omhoog maar lopen vanaf 1933 echt uit de hand. Hieruit blijkt dat de omvang van de organisatie (gebouw, personeel enz.) feitelijk te groot wordt. Zo kan het niet doorgaan.

Grafiek 9 Uitgaven voor de organisatie en ten behoeve van de kinderen per kind, 1882-1940

Twee uitgavenposten neem ik nog apart: de post 'alle uitgaven die niet tot de reguliere posten behoren' en de uitgaven voor onderhoud gebouw.

De ontwikkeling van de uitgaven voor onderhoud gebouw tussen 1892 en 1940 tonen aan dat er vanaf het eind van de jaren twintig nog maar weinig wordt gedaan aan het gebouw.

Er zijn uitgaven die niet in een van de omschreven onderdelen passen en daarom worden gerangschikt onder de verzamelpost 'alle uitgaven die niet tot de reguliere posten behoren'. Ze zijn tot in de 20^e eeuw verwaarloosbaar en worden zo genoemd omdat ze niet vallen onder een statutaire doelstelling en dus geen aparte plaats hebben in de exploitatierekening.

In 1939 worden in de bestuursnotulen voor het eerst 'goede doelen' genoemd waaraan financiële steun wordt gegeven: Kinderzorg, Chr. Gezondheids- en vakantiekolonies, Kindervoeding, Diaconie, Buitenschool, Naar

Buiten³⁰. Gezien het aantal doelen is het aannemelijk dat deze gang van zaken niet pas in 1939 is begonnen. Gezien de ontwikkelingen bij dit soort uitgaven vanaf 1882 lijkt het erop dat het bestuur in de jaren twintig hiermee begint. Ze zijn mogelijk dankzij de groei in de opbrengsten en van de batige saldi.

Beheer van de goederen van de weeskinderen

In 1895 vullen de regenten de regels rond de verdiensten en het zakgeld³¹ aan: de rente van 4% komt hun nu ook ten goede en wordt per jaar op 31 december bijgeschreven. De hoogte van het zakgeld staat in relatie tot de verdiensten. Aan jongens die niet verdienen geven de regenten zakgeld waarvan de hoogte afhankelijk is van de leeftijd. Ook de jongens in de kinderkamer krijgen zakgeld.

De verdiensten van de meisjes, binnen en buiten het weeshuis, gaan geheel naar de meisjes zelf: naar hun zakgeld en hun spaarbankboekjes; bij hen geldt dezelfde regeling rond de rentebijbeschrijving. De regeling voor zakgeld lijkt op die bij de jongens; de meisjes op de kinderkamer krijgen evenveel als de jongens daar.

De baten van de eigendommen van de kinderen gaan geheel naar het weeshuis zolang ze in huis verblijven. De thesaurier beheert hun eigendommen tot de kinderen meerderjarig zijn (21 jaar vanaf 1901). Wanneer de kinderen dat willen kan het bestuur het beheer voortzetten waarbij de rente van 4½% naar de kinderen gaat (tot een maximum van f 2.500).

Een bijzondere situatie is er in de jaren dertig. Een weesmeisje heeft een boerderij geërfd. Maar in 1933 wordt de hypotheek opgezegd door de hypotheeknemer. Het bestuur vraagt Gedeputeerde Staten akkoord te gaan met overname van de hypotheek omdat 'het onder de tegenwoordige omstandigheden ondoenlijk zal zijn een nieuwe hypotheek te vinden'.³² Toestemming wordt gegeven. Een helder voorbeeld hoe de regenten het belang van hun weeskinderen behartigen.

Beheer onroerend goed en pachten

Ook na 1882 wordt weeshuisgrond verkocht ter wille van bouwplannen van de gemeente Zwolle, zoals in Assendorp³³.

In 1894 bekritiseert het sociaalliberale raadslid Hoven de grondpolitiek van het bestuur³⁴. Hij stelt dat het weeshuis bij grondaankoop 'altijd hoger biedt' dan andere partijen, iets dat noch in het belang van het weeshuis is noch in dat van de Zwolse gemeenschap. De rentmeester van het weeshuis zou de pacht-prijzen zo omhoog drijven waardoor de boerenstand verarmt. De rente voor hypothecaire leningen tot 5%, tenslotte, zou te hoog zijn.

Het blijkt uit de notulen niet of het bestuur iets doet met deze kritiek.

Plattegrond van Zwolle, kaart uit 1878. De ligging van de Weezenlanden, eigendom van het Hervormd Weeshuis, is van strategisch belang bij de staduitbreiding in Assendorp in de 2^e helft van de 19^e eeuw. (Collectie Overijssel)

In 1921 worden huren en pachten verhoogd naar 5%³⁵. Het bestuur wijst de pacht bij opbod toe aan de hoogst biedende. Het bestuur ziet het nadeel daarvan voor kleine pachters wel in, maar handhaaft het systeem³⁶ ook wanneer ds. Horreüs de Haas zich expliciet uitspreekt tegen deze aanpak³⁷. In 1926 komt deze kwestie weer ter sprake: het bestuur is geneigd over te gaan tot uitgifte van pacht op basis van taxatie. Op advies van de rentmeester wordt besloten nog wel door te gaan met de 'publieke verhuring' maar in het contract op te nemen dat om de zes jaar de grond getaxeerd wordt³⁸.

Financieel beleid tussen 1940 en 1965

Exploitatie tot de sluiting van het weeshuis

De pachtopbrengsten worden gemiddeld van een kleiner belang, van 44% tussen 1882 en 1940 naar 30% en de vermogensrenten iets meer (van 49 naar 53%). Bezit van onroerend goed en met name landbouwgrond blijft van belang, maar door de verkoop aan de gemeente dalen de opbrengsten ervan.

Door de Duitse bezetter wordt publieke pacht niet meer toegestaan. Onderhands kan die wel doorgaan³⁹.

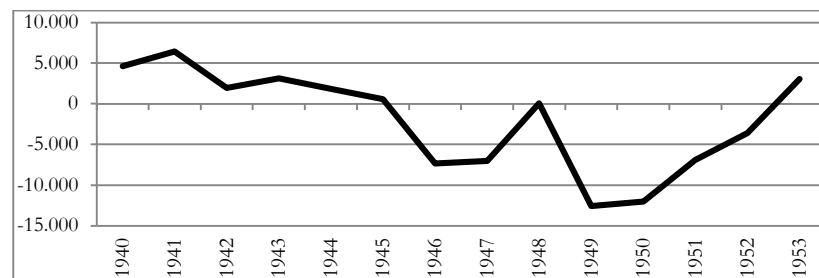
In de oorlog lukte het nog net een positief saldo te houden in de exploitatie; daarna niet meer zolang het weeshuis nog in functie is. De bestuursanalyse in 1951 is dat de negatieve exploitatieresultaten niet alleen het gevolg zijn van de duurte (kleding, salarissen, onderhoud, voeding) maar ook van de vermindering van renten en het uitblijven van een redelijke verhoging van pachten⁴⁰.

In 1953 heeft het weeshuis een schuld aan de Twentsche Bank. Die schuld is het gevolg van een sterke daling in de pachtopbrengst van de grond; in 1918 brengt deze f 22.000 op, in de jaren dertig f 11.000 en nu (1950) f 13.000,

terwijl de prijs van landbouwproducten en dus van de voeding is gestegen en de kosten van het Weeshuis eveneens⁴¹. ‘Onze pachten zijn [dus] slechts weinig hoger dan het laagste bedrag van meer dan 60 jaren’.⁴² In 1952 gaan de meeste pachters akkoord met een vrijwillige pachtverhoging met 10%⁴³; dat betekent concreet een verhoging naar 4,4%.

Ook de beleggingen brengen weinig op. Met goedkeuring van Gedeputeerde Staten van Overijssel⁴⁴ wordt daarom in 1950 de inschrijving op Grootboek van 2½% (waarde f 256.000) verkocht en worden Obligaties Nederland.1947 ad 3% gekocht. Bij uitloting, zo is het voorstel van penningmeester Voetelink, kunnen stukken worden gekocht met een hogere renteopbrengst⁴⁵.

Grafiek 10 Saldo ontvangsten en uitgaven van het Hervormd Weeshuis tussen 1940 en 1953

Het is dus hard noodzakelijk dat financieel orde op zaken wordt gesteld. De sluiting van het weeshuis in 1953 levert een geheel ander beeld op, zeker na de verkoop van het gebouw in 1954 waardoor het bestuur daarvoor geen verantwoordelijkheid meer draagt. De personeelskosten zijn ook in sterke mate gereduceerd: alleen nog voor de schoonmaak. Het weeshuis draagt natuurlijk wel de voogdijkosten voor de kinderen maar die houden al op in 1965.

Beheer van de goederen van de weeskinderen

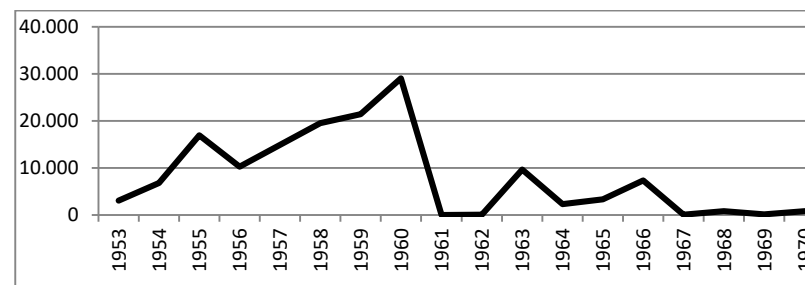
In principe verandert in de opzet van het beheer van de goederen van de kinderen niets. Ook niet na opheffing van het weeshuis zelf en de plaatsing van kinderen in een pleeggezin. Het bestuur legt in 1954 expliciet vast dat het kapitaal van de kinderen beheerd blijft door het weeshuis tot hun meerderjarigheid. Het vruchtgebruik ervan gaat nog steeds naar het weeshuis. Dit wordt in relatie gebracht met de door het weeshuis gemaakte verpleegkosten⁴⁶. Ook die verantwoordelijkheid is in 1970 geheel afgelopen omdat het laatste weeskind zijn eigendom in bezit heeft gekregen.

Wat betreft de spaarbankboekjes: alleen met toestemming van de voogd kan een pupil daarover beschikken⁴⁷.

Exploitatie na de sluiting van het weeshuis in 1953

Als het weeshuis verkocht is, is het exploitatieresultaat vooral het gevolg van enerzijds beleggingsactiviteiten en anderzijds keuzes in de financiële steunverlening aan jeugdigen en jeugdwerk in Zwolle. Het beleid wordt gericht op jeugdigen in Zwolle, maar niet meer primair op weeskinderen. Het doel van de exploitatie wordt dan om zoveel mogelijk van de opbrengsten daadwerkelijk ook aan de nieuwe beleidsdoelen te besteden. Dat heeft een zichtbaar effect op het saldo van inkomsten en uitgaven. De giften voor goede doelen worden verreweg het belangrijkste bestanddeel in de uitgaven, in 1971 bijvoorbeeld f 75.500.

Grafiek 11 Saldo ontvangsten en uitgaven van het Hervormd Weeshuis tussen 1953 en 1970

De sluiting van het weeshuis leidt tot het vertrek van weeshuispersoneel, maar ook tot geheel ander bestuurswerk. Daaraan hebben in het verleden personeelsleden van het huis ambtelijke ondersteuning gegeven. Nu deze is weggefallen wil de nieuwe penningmeester, notaris Meppelink, in 1956 een bezoldigd boekhouder. Dat wordt iemand van zijn kantoor⁴⁸.

Herzien beleid inzake beheer van kapitaal en onroerend goed

De opzet van de Bouwreserve waartoe het bestuur in 1934 besluit ten behoeve van een nieuw te bouwen weeshuis, wordt in de oorlog voortgezet omdat het ‘zeer verouderde tegenwoordige perceel [...] jaarlijks groote onderhoudskosten vereischt’.⁴⁹

Direct na de oorlog speelt in Zwolle de wens een Diaconessenziekenhuis te bouwen. Het Hervormd Weeshuis zou daarvoor grond te koop hebben⁵⁰. Ook voor het koelkanaal voor de IJsselcentrale verkoopt het weeshuis in 1948 grond⁵¹.

Door verkoop van grond (bijvoorbeeld ten behoeve van ziekenhuis de Weezenlanden⁵²), het weeshuis zelf⁵³ en panden in de Nieuwstraat en de Bitterstraat⁵⁴ komt geld vrij om te beleggen⁵⁵.

De Wezenlanden waren tot na de Tweede Wereldoorlog eigendom van het weeshuisbestuur. Het land werd verpacht als hooiland; 's winters was hier de ijsbaan. In de jaren zeventig wordt hier het provinciehuis van Overijssel gebouwd nadat er grond is opgespoten. Ten oosten daarvan is het Park De Wezenlanden ingericht. (Foto J. Burgman, Collectie Overijssel)

In 1959 wordt in de notulen bericht over grondaankoop door de gemeente Zwollerkerispel. Het advies van de rentmeester is positief maar het bestuur wil verder onderhandelen met de aankoopcommissie⁵⁶. De gemeente handhaaft echter haar biedprijs en zal tot een onteigeningsprocedure overgaan als die prijs niet wordt geaccepteerd. Uiteindelijk doet het bestuur dat. De gang van zaken doet de burgemeester de wens uitspreken dat een volgende keer de verkoop plezieriger zal verlopen⁵⁷. Het lijkt erop dat het weeshuisbestuur de verkooptechniek heeft gehanteerd die het ook in de jaren dertig heeft gebruikt jegens de gemeente Zwolle. Daarbij moest het uiteindelijk ook akkoord gaan met de biedprijs van de overheid.

In absolute zin groeit de opbrengst van de vermogensrenten enorm, van gemiddeld f16.000 tussen 1882 en 1940 naar f34.000 tussen 1940 en 1971. Een duidelijk gevolg van de geheel nieuwe situatie waarin het weeshuis is afgestoten en er een actiever beleggingsbeleid wordt gevoerd.

8 Na 1970 Een oud vermogen wordt nieuw ingezet

8.1 Veranderende wetgeving

Na de Tweede Wereldoorlog wordt de verzorgingsstaat opgebouwd door middel van volksverzekeringen. De eerste volksverzekeringwet komt in 1957 tot stand: de Algemene Ouderdomswet (AOW).

Armenzorg wordt in 1965 door de Algemene Bijstandswet onderdeel van welzijnswerk waarvoor de overheid verantwoordelijk wordt. Wat vanaf de renaissance uit liefdadigheid is gegeven, wordt vanaf 1965 iets waarop mensen recht hebben. De uitvoering van de 'armenzorg' valt nu onder de Gemeentelijke Sociale Dienst. Daarmee houdt ook de kerkelijke invloed op armenzorg op¹. Per 1 januari 1996 wordt de wet ingrijpend gewijzigd en heringericht tot de Algemene Bijstandswet (Abw). Deze Abw is op 1 januari 2004 ingetrokken en vervangen door de Wet werk en bijstand (AWW)².

Voor wezen komt in 1959 de Algemene Weduwen- en Wezenwet. Kinderen krijgen hierdoor recht op een wezenpensioen als beide ouders zijn overleden. In 1996 wordt deze wet vervangen door de Algemene Nabestaandenwet (Anw). Hiermee is wezenzorg geen onderdeel meer van armenzorg zoals dat het geval was vanaf de 16^e eeuw.

Deze wetgeving voor de verzorgingsstaat luidt het einde in van weeshuizen. Veel besturen zoeken een ander werkterrein. Weeshuizen die door het gemeentebestuur zijn bestuurd, worden in het algemeen opgeheven. Hun fondsen gaan naar de overheid of naar een stichting en worden dan voor andere doelstellingen ingezet³ bijvoorbeeld het steunen van jeugdwerk.

Sommige besturen kiezen ervoor actief te blijven in Jeugdhulpverlening. Ze zijn nauw betrokken bij het wel en wee van hun pupillen, ook al hebben ze personeel daarvoor. Zulke regenten moeten hier in de loop van de tijd plaatsmaken voor professionele jeugdhulpverleners⁴.

Andere besturen kiezen voor de stichting van een sociaal of cultureel fonds om goede doelen te steunen. Die steun kan gericht zijn op de oorspronkelijke doelgroep of breder, op jeugd en jongerenhulpverlening. Ondersteuning wordt al dan niet beperkt tot de eigen gemeente⁵.

In Zwolle komt de zorg voor protestantse wezen terecht bij Kinderzorg. De rechtspersoon Het Hervormd Weeshuis gaat het vermogen van het voormalige weeshuis beheren. Het blijft een Instelling van Weldadigheid, maar nu in de zin van de Rompwet Instellingen van Weldadigheid die voortvloeit uit de artikelen 86 en 88 van de Algemene Bijstandswet. Formeel blijft het betrokken bij

‘armenzorg’. Inhoudelijk wordt het een vermogensfonds dat subsidie geeft aan allerlei jeugdwerk.

8.2 *De Bijstandswet wordt het kader*

Wanneer duidelijk is dat de directe wezenzorg niet meer door het Hervormd Weeshuis zal worden georganiseerd, is het tijd om, zoals in 1956 en 1958 al geopperd is, nieuwe wegen te zoeken om het vermogen in te zetten voor doelen die een nauwe samenhang vertonen met de oorspronkelijke.

De gemeenteraad van Zwolle zet de eerste stappen. Hij benoemt een commissie om te onderzoeken wat er moet gebeuren met de instellingen van weldadigheid nu de Algemene Bijstandswet de uitvoering van de sociale zorg geheel in handen legt van de gemeente. Het gaat in Zwolle om de Vilsterenshuizen, het Binnen- en Buitengasthuis en het Hervormd Weeshuis. De commissie komt in 1966 tot de conclusie dat deze instellingen geen bestaansrecht meer hebben en opgeheven kunnen worden. De fondsen ervan kunnen in een nieuw fonds samengevoegd worden en onder toezicht van de gemeente worden gesteld⁶.

B&W kiezen uit praktische overwegingen voor een voortbestaan van de Gasthuizen en het Hervormd Weeshuis, maar met aangepaste reglementen die aansluiten bij de praktijk van de laatste jaren. Wat betreft het weeshuis willen B&W uit de naam ‘Hervormd’ schrappen en in het reglement vastleggen dat bestuursleden niet meer hervormd hoeven te zijn. Het bestuur verzet zich hier tegen en vraagt uitstel van de besluitvorming in de raad⁷. In december 1966 wil de raad niet van uitstel weten omdat het besluit vóór 1 januari genomen moet zijn. De raad gaat in meerderheid akkoord en merkt op dat het bestuur van het Weeshuis bij de Kroon in beroep kan gaan⁸. Dat doet het ook. De Kroon vernietigt in 1970 het raadsbesluit met betrekking tot de naam en de bestuurs-samenstelling⁹ zodat het oude reglement inhoudelijk gehandhaafd blijft.

De situatie vereist hernieuwd overleg tussen bestuur en B&W¹⁰. In 1971 wordt de nieuwe doelstelling vastgelegd in het Reglement dat in werking is vanaf 1 januari 1972¹¹. Het wordt zonder en zonder hoofdelijke stemming op 17 december 1971 door de Zwolse gemeenteraad vastgesteld. De nieuwe doelstelling wordt:

‘aan wezen, halfwezen en andere jeugdige personen, overeenkomstig de bepalingen van art. 2, geldelijke bedragen te verstrekken om kosten, welke niet behoren tot de noodzakelijke kosten van het bestaan, als bedoeld in artikel 1 van de Algemene Bijstandswet te bestrijden; het bevorderen en het steunen in de ruimste zin van het jeugdwerk en de jeugdzorg.’¹²

Bestuurlijk is er geen breuk: de ‘regenten’ van het Hervormd Weeshuis blijven het bestuur van het Hervormd Weeshuis vormen. Het nieuwe reglement sluit nauw aan bij dat van het verleden. Dat is een bewuste keuze van het bestuur. De band met reglementen in het verleden wordt uit vier keuzes duidelijk.

1. In de doelstelling wordt een koppeling gemaakt met de Algemene Bijstandswet, dus met de moderne wetgeving op het gebied van armenzorg. Vanaf de 16^e eeuw is wezenzorg daarvan onderdeel geweest.
2. Als er bijdragen worden gegeven aan natuurlijke personen dan aan ‘bij voorrang wezen en halfwezen, die door doop of geboorte tot de Nederlandse Hervormde Kerk behoren en te Zwolle wonen of verblijven’.
3. Bestuursleden moeten in Zwolle wonen en lid zijn van de Nederlandse Hervormde Kerk.
4. Bestuursleden worden nog steeds benoemd door de gemeenteraad van Zwolle op basis van een voordracht van twee personen.

8.3 *Het Hervormd Weeshuis wordt een stichting*

Aan het eind van de jaren zeventig wil het bestuur naar een andere rechtsvorm, die van een stichting. De juridische adviezen zijn duidelijk ‘geen redactiewijzigingen ten opzichte van het vigerend reglement in de statuten op te nemen met uitzondering wijzigingen die noodzakelijk zijn in verband met de omzetting van de rechtsvorm van Het Hervormd Weeshuis in een stichting-nieuwestijl’.¹³ Het gemeentebestuur kan zich verenigen ‘met het voornemen [...] om de tekst van de statuten van de op te richten Stichting Het Hervormd Weeshuis vast te stellen conform het huidige reglement’.¹⁴ Door een verschil van mening tussen bestuur en B&W over de verplichting een registeraccountant de jaarrekening te laten controleren treedt er een vertraging op. Hierdoor wordt niet voldaan aan de bepalingen van de wet waardoor het bestuur hoofdelijk aansprakelijk wordt ‘voor rechtshandelingen waardoor zij de stichting verbinden [en] niet bevoegd [zijn] tot vervreemding van onroerend goed. [Het bestuur zal zijn] werkzaamheden ter verwezenlijking van de doelstellingen der stichting [voortzetten] mits gehandeld wordt binnen het raam der doelstelling, overeenkomstig de tot heden gebruikelijke en aanvaarde gedragslijn.’¹⁵ Dus geen reden voor paniek.

In 1980 stelt de gemeenteraad de statuten vast zonder debat en zonder hoofdelijke stemming¹⁶. De akte wordt bij de notaris op 3 april 1980 ondertekend¹⁷.

8.4 *Het Hervormd Weeshuis los van de gemeente*

In 1998 vraagt de gemeente Zwolle naar de grondslag van het Hervormd Weeshuis. Haar vraag is of de band (nog) dusdanig is dat het belangrijk is dat de gemeente de begroting en jaarrekening goedkeurt. De achtergrond van deze

vraag is dubbel. Aan de ene kant is de Rompwet Instellingen van Weldadigheid zo uitgekleeft dat het de vraag is of kerkelijke instellingen^a nog wel daaronder vallen¹⁸. Het tweede motief is de algemene tendens in deze tijd dat de overheid wil terugtreden¹⁹. In de praktijk heeft de gemeenteraad de benoeming van bestuursleden en de beoordeling van financiële stukken al gemandateerd aan B&W en ambtenaren²⁰. Alleen voor beleggingen moet het bestuur nog toestemming hebben van Gedeputeerde Staten van Overijssel²¹. Daarom vindt de betrokken wethouder dat de stichting een gewone stichting kan worden. Het stichtingsbestuur hecht eraan dat er toch sprake blijft van een beleidsmatig toezicht door derden omdat de doelstelling van de stichting vraagt om een maatschappelijke verantwoordelijkheid. Uiteindelijk gaat het bestuur akkoord met deze wijziging. Op 20 maart 2000 stelt de gemeenteraad zonder bezwaar en hoofdelijke stemming de statutenwijziging²² vast waardoor de Stichting Het Hervormd Weeshuis een gewone maatschappelijke instelling is geworden die jeugdzorg en jeugdwerk bevordert. Voortaan benoemt het bestuur zelf zijn nieuwe leden.

In dezelfde statutenwijziging wordt rekening gehouden met een samenwerkingsverband van de Nederlandse Hervormde Kerk met de Gereformeerde Kerken en de Evangelisch Lutherse Broederschap. Ook leden van die kerkgenootschappen mogen bestuurslid worden.

Het bestuur besluit de maatschappelijke verantwoording vorm te geven door een openbaar jaarverslag te verzorgen.

Hiermee is een eind gekomen aan de band tussen het Zwolse weeshuis en de burgerlijke gemeente sinds 1558, het jaar waarin het stadsbestuur controle krijgt op de financiële huishouding van het weeshuis. De activiteiten van het bestuur hebben ook geen relatie meer met de armenzorg.

Wat overblijft uit de 16^e eeuw is dat het gaat om jeugd en jongeren in Zwolle. Uit de 17^e eeuw blijft over dat bestuursleden op de een of andere manier een relatie moeten hebben met de Nederlandse Hervormde Kerk (de rechtsoptolger van de Nederduits Gereformeerde Kerk). Het nieuwe doel is in de statuten als volgt geformuleerd²³:

- 'het verlenen van geldelijke bijdragen aan wezen en andere jeugdige personen, wonende of verblijvende te Zwolle;
 - het door middel van financiële bijdragen, bevorderen en steunen van jeugdwerk en jeugdzorg aldaar,
- één en ander in de ruimste zin.'

^a De gemeente gaat hier uit van een kerkelijke instelling terwijl dat in het geheel niet het geval is.

Het stichtingsbestuur in 2001 bij een reünie met oud-bewoners van het Hervormd Weeshuis; van links naar rechts Albert Dost, Jan Eefsting, Rietje Weenink-Minnaar, Andries Westerholt, Gége Callenbach, Loukie van Rijckevorsel-Besier. Dit bestuur nam de verantwoordelijkheid voor de statutenwijziging in 2000. (Foto Stephan Jansen in het archief St. Het Hervormd Weeshuis)

9 Stedelijke Zwolse weeshuizen Afsluiting

De samenvatting en mijn afsluiting gaan over het Burgerweeshuis, het Holdehuis en het Huis der Weezen / Hervormd Weeshuis en niet over het Rooms-katholieke Weeshuis.

9.1 De beginjaren van weeshuizen

Voor het eerst onderdak voor wezen in de Nederlanden

De 16^e eeuw is voor de Nederlanden een eeuw van veranderingen en spanningen. Er zijn regelmatig oorlogen zoals die tussen landsheer Karel V en de hertog van Gelre. Karel V en zijn zoon Filips II voeren een centralistische politiek die verzet oproept. De godsdienstige opvattingen van de reformatie worden bestreden. Door hoge voedselprijzen en een groeiende werkloosheid daalt de levensstandaard van neringdoenden en loontrekkers.

Hier liggen ook de oorzaken en redenen voor de komst van weeshuizen in het midden van de 16^e eeuw in meerdere steden in de noordelijke Nederlanden. In de onzekere tijden in de 16^e eeuw zoeken mensen van het platteland veiligheid in de steden. In de steden groeit een kloof tussen arm en rijk. Aan meer mensen wordt sociale zorg gegeven. Die gaat in de vorm van geld of in natura door de kerk, kloosters, gasthuizen, conventen, kerkelijke en wereldlijke broederschappen en particulieren. Deze zorgverlening is niet gecoördineerd.

Vanaf de 15^e eeuw in de Noordelijke Nederlanden is het steeds minder vanzelfsprekend dat weeskinderen door de naaste familie en verwanten opgevangen worden. Dat komt doordat het ‘kerngezin’ meer de hoeksteen van de samenleving wordt. Zo wordt het bredere verband van de verwanten minder sterk.

In tijden van politieke en sociaaleconomische spanningen zijn verwanten van weeskinderen minder in staat de zorg voor deze kinderen op zich te nemen.

In de 1^e helft van de 16^e eeuw komen er onder invloed van de renaissance nieuwe ideeën over armenzorg. Voor de humanistische denkers zijn onderwijs en arbeid beide van belang om armoede te bestrijden. ‘Echte’ armen –dus ook weeskinderen– kunnen dan in hun eigen onderhoud voorzien. Bestrijding van armoede (dus ook van bedelen) is belangrijk voor de openbare orde en veiligheid. Daarom benadrukken ze dat de stedelijke overheid een coördinerende rol moet gaan spelen bij armenzorg.

Voor het eerst onderdak voor wezen in Zwolle

Eerst alleen voor burgerwezen

In het midden van de jaren vijftig van de 16^e eeuw nemen particulieren in Zwolle het initiatief om een tehuis voor wezen te stichten. Dat staat in de Nieuwstraat naast het Pestengasthuis. Van meet af aan krijgen de (burger)wezen hier onderwijs en een opleiding, hetzij in een ambacht hetzij in de huishouding.

In de oorlogsjaren rond 1580 barst het weeshuis in de Nieuwstraat uit zijn voegen. Op initiatief van het stadsbestuur krijgt het weeshuis in 1582 een nieuw onderkomen in het, door het stadsbestuur genaaste Buschklooster aan de Groote Aa (nu Gasthuisplein).

Vanaf de 17^e eeuw ook voor wezen van andere Zwolse inwoners

Begin 17^e eeuw groeit het inwonertal onder meer door migratie vanuit het platteland. Weeskinderen van zulke ouders vielen onder armenzorg. Bestuurders daarvan dringen bij het stadsbestuur aan op een aparte regeling voor deze wezen. In 1670 maakt het stadsbestuur het financieel mogelijk dat ook voor deze wezen een weeshuis kwam, het Holdehuis, in de Nieuwstraat.

9.2 Regelgeving met betrekking tot wezenzorg

Wezenzorg is vanaf het eind van de middeleeuwen tot in de 20^e eeuw onderdeel van armenzorg. Armenzorg is tot aan de Franse tijd (1795-1813) een zaak geweest van de lokale overheid. In Zwolle dus van het stadsbestuur.

In Zwolle begint het stadsbestuur in de 2^e helft van de 16^e eeuw toezicht te houden op de armenzorg. In 1558 moeten charitatieve instellingen zich financieel verantwoorden aan het stadsbestuur. Dat geldt ook voor het weeshuis in de Nieuwstraat.

In 1580 wordt de rooms-katholieke kerk in Zwolle uitgerangeerd doordat Zwolle definitief in het kamp van de Opstand terecht komt. Daardoor verdwijnt ook de kerkelijke structuur van liefdadigheid. Gebouwen van rooms-katholieke instellingen worden genaast door het stadsbestuur.

In 1584 stelt het Zwolse stadsbestuur het reglement vast voor het (burger)weeshuis. De bestuurders ervan, de provisoren, worden door het stadsbestuur aangesteld en financieel gecontroleerd. Dit past bij de visie van humanistische denkers.

In de 1^e helft van de 17^e eeuw is er alweer of nog steeds sprake van migratie van het platteland naar de steden, ook naar Zwolle. Wees geworden kinderen van deze nieuwe inwoners vallen onder de stedelijke armenzorg. In het 2^e kwart van de 17^e eeuw willen de uitvoerders van de armenzorg dat het Zwolse

stadsbestuur structureel gaat zorgen voor de uitbesteding van deze kinderen. Hun motief wordt niet genoemd, maar mogelijk is het om de kwaliteit van uitbesteding te verhogen en bedelen tegen te gaan. Na langdurig aandringen gaat het stadsbestuur op dat verzoek in. In 1647 gaat een fonds, stichting der 'Vreemde Wezen', deze uitbesteding regelen. Uitbesteding is niet ideaal voor een goede opvoeding. In het midden van de 17^e eeuw willen Raad en Meente dat ook deze kinderen bij hun uitbesteding in de 'ware religie' worden groot gebracht. Het krijgt zijn financiële middelen van de stadsregering en via collectes. Het motief voor het stadsbestuur is ongetwijfeld zorg voor openbare orde en veiligheid. Deze kinderen vallen nu niet meer direct onder de armenzorg.

Wanneer het stadsbestuur in de 2^e helft van de 17^e eeuw financiën regelt voor een weeshuis voor deze kinderen, is er sprake van een omslagpunt: coördinatie van (armen) zorg wordt vervangen door directe verantwoordelijkheid daarvoor.

In de Franse Tijd wordt het bestuur gecentraliseerd. De autonomie van de stad verdwijnt. In 1800 wordt de eerste nationale armenwet geschreven, die door burgerverzet echter al snel krachteloos wordt en in 1802 wordt opgeheven.

De centralisatie van het bestuur blijft na de Franse Tijd.

De eerste functionerende nationale Armenwet in Nederland komt in 1854. Ook het Zwolse Hervormd Weeshuis valt onder het regime van die wet. Het weeshuis wordt gekwalificeerd als een 'gemeente-instelling'.

De Kinderwetten van 1901 regelen dat bescherming van kinderen een taak van de overheid wordt. De ouderlijke macht wordt daardoor beperkt. Ze kunnen gerechtelijk van de ouderlijke macht worden ontheven en zelfs eruit worden ontzet. Duidelijk wordt dat er nu sprake is van een nieuw beleidsterrein, jeugdzorg, dat losser komt te staan van de armenzorg. Maar het bestuur van het Hervormd Weeshuis geeft meermalen aan, en in 1916 definitief, dat het geen rol voor zulke kinderen zal spelen. Daarin spelen meerdere motieven een rol. De oorspronkelijke functie moet gewaarborgd blijven en financieel mogelijk. Als uitzondering zouden zulke kinderen toegelaten kunnen worden. Daarnaast leeft in het bestuur de zorg dat de aard en het karakter van zulke 'verwaarloosde' kinderen schadelijk zouden zijn voor de weeskinderen.

Door de Algemene Weduwe- en Wezenwet van 1959 en de Algemene Bijstandswet van 1965 verdwijnt het 'bestaansrecht' van weeshuizen. Dankzij de Algemene Weduwen- en Wezenwet krijgen kinderen recht op een wezenpensioen als beide ouders zijn overleden. Door de Algemene Bijstandswet wordt in 1965 armenzorg onderdeel van welzijnswerk waarvoor de overheid verantwoordelijk wordt. Het Hervormd Weeshuis wordt een Instelling van weldadigheid. De doelstelling daarvan blijft samenhang houden met de oorspronkelijke

doelen van de weeshuizen. Pas in 2000 verandert het reglement van het Hervormd Weeshuis zo dat het geen rol meer speelt in enige armenzorg.

9.3 Rol van de stedelijke en gemeentelijke overheid

Zoals in de vorige paragraaf is beschreven moet het eerste weeshuis zich vanaf 1558 financieel verantwoorden voor het stadsbestuur. Vanaf 1584 worden de bestuurders van het (burger)weeshuis, provisoren, benoemd door de magistraat en zijn ze breder daaraan verantwoording schuldig.

In de 1^e helft van de 17^e eeuw coördineert het stadsbestuur (indirect) de zorg voor weeskinderen van niet-burgers. In de 2^e helft van de 17^e eeuw regelt het de geldwerving voor en de bouw van een weeshuis voor deze kinderen, het Holdehuis. Dat wordt in 1670 geopend. Het bestuur en beheer ervan wordt op dezelfde manier geregeld als bij het Burgerweeshuis.

Deze verantwoordelijkheden van het stadsbestuur blijven tot in het begin van de 19^e eeuw.

In 1834 verdwijnt de functie van provisoren. Er komt een vijfkoppig bestuur. Het gemeentebestuur heeft daarop het eindtoezicht. Dan wordt ook reglementair vastgelegd dat alleen wezen van hervormde ouders worden toegelaten. De naam 'Huis der Weezen van de Hervormde Gemeente' is verwarrend omdat het weeshuis onder toezicht staat van het gemeentebestuur. En dat de Hervormde Gemeente Zwolle bestuurlijk geen rol speelt.

In de jaren '50 van de 19^e eeuw botsen het weeshuisbestuur en de gemeenteraad / B&W meermalen met elkaar. Een waarschijnlijke verklaring daarvoor is dat de regenten er moeite mee hebben op de vingers te worden gekeken en dat de gemeenteraad / B&W moeite hebben met een soms eigengereide handwijze van het bestuur.

Eind 19^e en begin 20^e eeuw verzet het weeshuisbestuur zich consequent tegen pogingen van het gemeentebestuur om het reglement te wijzigen. Zulke wijzingen willen gemeenteraadsleden in verband met de nationale wetgeving zoals de Kinderwetten van 1901 en Algemeen Kiesrecht in 1917 en in verband met maatschappelijke veranderingen. Het gaat dan om zaken als een bredere vertegenwoordiging van Zwollenaren in het bestuur en een verruimde toelating binnen het kader van de Kinderwetten van 1901 en toelating van andersgelovigen dan hervormde wezen. Ook interne spanningen binnen de Hervormde Gemeente Zwolle tussen orthodoxen en vrijzinnigen spelen een rol bij gemeenteraadsleden: meerdere ARP- en CHU-raadsleden willen dat ook de orthodoxe visie binnen het weeshuisbestuur vertegenwoordigd wordt; in 1919 hebben ze succes.

In de jaren dertig van de 20^e eeuw heeft de gemeente grote moeite met de grondpolitiek van het weeshuisbestuur. Dat vraagt bij grondverkoop aan de gemeente (in verband met uitbreiding van woongebied) (te??) hoge prijzen.

9.4 Bestuur van het weeshuis

Tussen de 16^e en begin 19^e eeuw worden de twee provisorsen jaarlijks door de magistraat gecontroleerd op hun handelen, ook financieel.

Provisoren moeten in de 16^e tot en met de 18^e eeuw voor vermogenshandelingen eerst toestemming krijgen van het stadsbestuur. Vanaf 1815 moeten bestuurders van het Hervormd Weeshuis deze goedkeuring krijgen van Gedeputeerde Staten van Overijssel. Deze gang van zaken gaat door tot 2000.

De provisorsen lijken een taakopvatting te hebben die breder is dan wat de reglementen voorschrijven: niet de letter maar de geest ervan bepaalt hun handelwijze. Een goed voorbeeld daarvan is het geval van Herman Tollener. Door een lichamelijke beperking kan hij geen opleiding volgen in een ambacht zoals de andere weesjongens. Hij mag daarom naar de universiteit.

Bij het nieuwe reglement in 1834 wordt voor een vijfkoppig bestuur van mannen een echte taakverdeling vastgelegd. Hun vrouwen functioneren als regentes en begeleiden in die rol de binnenmoeder bij haar huishoudelijke taken. Die rol houden ze ook na 1882 wanneer de binnenvader en -moeder vervangen worden door een directrice en een onderdirecteur.

Deze rol van vrouwen heeft gevolgen wanneer een echtgenote overlijdt: het weduwnaar geworden bestuurslid moet dan zijn plaats afstaan.

Wanneer in 1882 de organisatiestructuur van het weeshuis structureel wordt veranderd, heeft dat geen effect op de interne taakverdeling binnen het bestuur.

Zeker vanaf de 2^e helft van de 19^e eeuw is het opvallend hoe vaak bestuursleden zich inzetten voor het persoonlijk welzijn van weeskinderen.

Zelfs na sluiting van het weeshuis in 1953 willen bestuursleden de kinderen in voogdijgezinnen begeleiden. Dat leidt tot spanningen met de professionals van Kinderzorg. Een van de kernkwaliteiten van bestuursleden, de persoonlijke inzet, blijkt dan tegelijk een valkuil te zijn.

Vanaf de 17^e eeuw zijn de provisorsen 'gereformeerd' en vanaf de 19^e eeuw hervormd.

Zelfs in de statuten van 2000 moeten de bestuurders van de stichting Het Hervormd Weeshuis te Zwolle lid zijn van de rechtsopvolger van de Neder-

landse Hervormde Kerk dan wel van de kerkgenootschappen waarmee die kerk een nauwe samenwerking is aangegaan.

9.5 De weeshuizen zelf

Van het eerste weeshuis in Zwolle is weinig meer bekend dan dat het in de Nieuwstraat lag, naast het Pestengasthuis. Rond 1580, toen de oorlogshandelingen van de Opstand zich onder andere afspeelden aan de grens van Zwolle, was de instroom erg groot. Het burgerweeshuis kreeg als nieuw onderdak het Buschklooster dat in 1580 genaast was door het stadsbestuur. Ook daarvan is weinig bekend.

In de 2^e helft van de 17^e eeuw werd voor weeskinderen van niet-burgers van Zwolle (de 'vreemde wezen') een nieuw weeshuis gebouwd op de hoek van de Nieuwstraat en de Broerenstraat, het Holdehuis.

In 1795 werden alle weeskinderen gehuisvest in het Holdehuis dat als naam kreeg Huis der Weezen. Vanaf het begin van de 19^e eeuw werd dit in de wandeling 'Hervormd Weeshuis' genoemd.

In de 2^e helft van de 19^e eeuw besteedt het bestuur veel zorg aan verbeteringen van het huis, veelal om redenen van gezondheid en hygiëne.

In de jaren '30 van de 20^e eeuw meent het bestuur dat er over de toekomst van het weeshuis moet worden nagedacht. Het aantal wezen neemt zo sterk af dat deze bezinning noodzakelijk is. Het bestuur heeft met twee afwegingen te maken. Moet het gebouw gerenoveerd worden of is nieuwbouw gewenst? Is het beter weeskinderen te plaatsen in een 'gesticht' of in voogdijgezinnen? Het neemt de beslissing een voorziening voor nieuwbouw te treffen en kiest daarmee, overigens alleen impliciet, voor voortzetting van gestichtsverpleging.

Na de oorlog gaat het weeshuis voort op de vertrouwde manier. Pas in 1950 bespreekt het bestuur in zijn vergaderingen hoe de toekomst eruit moet zien. In juni 1952 wordt de beslissing genomen: geen nieuwbouw maar opheffing van het weeshuis. En dus ook uithuisplaatsing van de weeskinderen in een gezin of in een andere instelling.

Dit weeshuis is tot 1953 in gebruik gebleven. Het was toen eigenlijk onbruikbaar geworden. In 1954 wordt het verkocht.

9.6 De interne organisatie

Tussen de 16^e eeuw en 1882 geldt voor de weeshuizen eenzelfde organisatie.

De binnenvader is verantwoordelijk voor de dagelijkse gang van zaken maar ook voor het onderwijs aan jongens en meisjes tot ongeveer hun 12^e jaar.

Hij verzorgt ook de administratie onder toezicht van de provisoren (tot 1834) of de president van het bestuur (vanaf 1834).

De binnenmoeder heeft de leiding van het huishouden en zorgt daarmee ook voor de opleiding van meisjes voor huishoudelijke taken.

Meestal staat een hulponderwijzer de binnenvader bij. Hij slaapt ook op de zaal van de ‘grote’ jongens.

Een naaimaitres geeft binnenshuis het onderwijs aan oudere meisjes op alle terreinen van naaien en borduren. Ook zorgt ze voor de begeleiding van de meisjes. Zij slaapt op de zaal van de ‘grote’ meisjes.

In 1882 wordt deze structuur geheel omgegooid. De dagelijkse leiding komt nu bij een directrice evenals de zorg voor de meisjes. In de bestuursvergadering legt ze regelmatig verantwoording af. Met regentessen overlegt ze over het huishouden

Een onderdirecteur is ‘beambte jongensafdeling’. Hij verzorgt ook de registratie van dagelijkse uitgaven, kleding, brandstoffen en de inschrijving in het ‘Kinderboek’ en het bijhouden daarvan.

Een naaijuffrouw krijgt dezelfde taken als de naaimaitres vroeger.

De kindermoeder is een nieuwe functie belast met de zorg voor de kleine kinderen.

9.7 *De instroom en het aantal weeskinderen*

De normale gang van zaken is dat weeskinderen worden opgevangen door eigen verwanten. Zijn die er niet of lukt dat niet, dan kan een verzoek tot toelating in een weeshuis worden gedaan. Een stadsambtenaar, de weesmeester, houdt op dat proces toezicht.

16^e eeuw tot 1834

In de 16^e eeuw is het burgerweeshuis voor alle burgerwezen in Zwolle bedoeld. In de 17^e en 18^e eeuw worden in het Burgerweeshuis en het Holdehuis vooral gereformeerde wezen uit de stad Zwolle en de stadsvrijheid Zwolle opgenomen, maar er zijn ook enkele rooms-katholieke burgerwezen in het Burgerweeshuis gekomen. Ook die worden ‘gereformeerd’^a opgevoed. Pas in de 19^e eeuw, waarschijnlijk vanaf 1812 wanneer een Rooms-Katholiek Weeshuis komt, wordt de toelating beperkt tot hervormde wezen.

De hoogte van de instroom van wezen hangt niet alleen samen met de omvang van sterfte in de stad waardoor meer of minder kinderen ouderloos worden. In

^a Tot het begin van de 19^e eeuw heetten de hervormden van nu (Nederduitsch) gereformeerd.

tijden van oorlog (zoals in de jaren 1665 en 1672) en economische malaise is de eigen kring van verwanten minder in staat weeskinderen op te vangen en wordt vaker een verzoek gedaan tot toelating in het weeshuis.

Vanaf 1834

Vanaf 1834 worden alleen weeskinderen opgenomen wier ouders lid waren van de Hervormde Gemeente Zwolle. Vanaf het begin van de 20^e eeuw mogen ook weeskinderen uit de gemeente Zwollerkerkspeel worden toegelaten.

In de jaren dertig van de 20^e eeuw kunnen bij wijze van uitzondering ook halfwezen worden opgenomen evenals kinderen van wie het huisgezin structureel ontwricht is, mits ze niet vallen onder de Kinderwetten van 1901.

9.8 *Onderwijs en opleiding*

De kinderen krijgen in het weeshuis, Burgerweeshuis – Holdehuis – Hervormd Weeshuis, allen een opvoeding met onderwijs en een beroepsopleiding. Ze worden opgevoed in de ‘gereformeerde religie’.

Tot 1882 wordt het onderwijs in de weeshuizen zelf gegeven.

Vorbereiding op een eigen plaats in de samenleving

Jongens gaan na hun onderwijs in huis bij een baas in de leer voor een beroepsopleiding. In de 19^e eeuw krijgen ze ’s avonds aanvullend onderwijs. Weesjongens die in een ambacht worden opgeleid, krijgen gereedschap dat ze nodig hebben. De kosten daarvan mogen per soort opleiding verschillen. De jongens krijgen dus gelijke kansen door een ongelijke behandeling.

Meisjes krijgen huishoudonderwijs en naailes in het huis. Ook zij krijgen in de 19^e eeuw aanvullend onderwijs.

Door de onderwijswetgeving van 1863 wordt het ook mogelijk dat de jongens naar de ambachtsschool gaan en op hun beroepsopleiding aanvullend onderwijs krijgen in de Burgeravondschool. Regenten spannen zich ervoor in dat jongens dit inderdaad krijgen. In 1870 bezoekt een Zwolse weesjongen de Zwolse HBS. Van de oudere jongens gaan er al in de jaren zeventig enkelen naar de Burgeravondschool. Er zijn ook jongens die MULO-onderwijs volgen. Het is jammer dat niet van iedere wees die naar vervolgonderwijs gaat een aantekening is gemaakt. Zeker is dat later ook meisjes de kans krijgen naar de MULO, HBS of Kweekschool te gaan.

Vanaf het vierde kwart van de 19^e eeuw kunnen weeskinderen een ruimere beroepskeuze maken dan voorheen: niet alleen in een ambacht of het huishouden. Ze komen meer terecht in het onderwijs en de dienstverlening. Weesjongens vinden ook werk in de commerciële dienstverlening en bij de overheid.

Wanneer het bestuur in de jaren vijftig van de 19^e eeuw financieel en bestuurlijk orde op zaken heeft gesteld, richt het zich op verbeteringen op verschillende terreinen. De leermethodes worden gemoderniseerd, er komt een eigen bibliotheek en in het huis wordt een eigen gymnastieklokaal gebouwd en worden voor op de binnenplaats speeltoestellen aangeschaft. Zelfs muziekonderwijs wordt gestimuleerd.

Bij vertrek

Bij hun vertrek krijgen de kinderen een uitzet van nieuwe kleding mee en geld. Jongens krijgen gereedschap voor hun ambacht en ook 'leeftocht' mee. De regel is dat ze het huis verlaten wanneer ze in hun onderhoud kunnen voorzien. Voor meisjes zal dat tot in de 19^e eeuw betekenen dat ze een dienst hebben en voor jongens dat ze een patroon hebben en ergens in de kost gaan.

In de 19^e eeuw zijn meerdere gevallen bekend waarin het bestuur zorg geeft aan oud-wezen die allang het huis hebben verlaten.

Godsdienstige opvoeding

Alle kinderen worden hervormd opgevoed, al heet dit tot het begin van de 19^e eeuw 'gereformeerd'.

Over de godsdienstige begeleiding van de weeskinderen kan geen heldere conclusie worden getrokken; gegevens daarover zijn te summier. Zeker is dat het weeshuisbestuur, hoewel zelf overwegend godsdienstig vrijzinnig, de kinderen kennis laten maken met de breedte van de hervormde gemeente Zwolle.

Door oudere jongens en meisjes wordt vanaf het begin van de jaren '30 in de 19e eeuw zeker de tweede kerkgang op zondagmiddag als een belemmering gezien voor hun vrijetijdsbesteding: uitgaan. Onder de regenten is er rond 1876 zeker één die het schrappen van die tweede kerkgang positief ervaart omdat daarvoor in de plaats een naar zijn mening positieve invulling wordt gegeven.

Het is heel goed mogelijk dat het met de belijdeniscatechisatie goed gaat dankzij de inzet van de predikanten. Belijdenis doen wordt in de 19e en 20e eeuw beschouwd als een vanzelfsprekendheid die hoort bij het vertrek uit het weeshuis.

Zorg gericht op kinderen

Emotioneel zal de binnenkomst in het weeshuis door veel kinderen als een cultuurschok zijn ervaren. Het verlies van het gezinsverband wordt versterkt door dat broertjes en zusjes in verschillende afdelingen komen te wonen, waardoor ook die band wordt verbroken.

Maatschappelijk betekent het wonen in een weeshuis ook een vorm van isolement. Tot ver in de 19^e eeuw hebben alleen de oudere jongens reguliere contacten buiten het weeshuis doordat ze bij een baas in opleiding zijn.

Een nieuwe organisatiestructuur in 1882 geeft voor de jongere kinderen verandering: ze gaan allen naar lager onderwijs buiten het weeshuis. Zo krijgen ze meer contacten buitenshuis.

Materieel hebben de weeskinderen het goed gehad, in het Burgerweeshuis, het Holdehuis en het Huis der Weezen / het Hervormd Weeshuis; hoogstwaarschijnlijk beter dan hun leeftijdgenootjes die in het ouderlijk gezin groot zijn geworden.

De gezondheid van de kinderen is rond de jaren '70 van de 19^e eeuw duidelijk een belangrijk aandachtspunt van het bestuur. Dat heeft te maken met de cholera-epidemieën die een hoge tol eisen onder de Zwolse bevolking en de weeskinderen. De gezondheid van de kinderen is ook een belangrijk motief om het gebouw en de inrichting van het weeshuis aan te passen.

Met de komst van een vrouwelijke directrice verandert langzaamaan ook de sfeer in huis. Mejuffrouw Vastenou (1905-1925) besteedt meer aandacht aan een individuele behandeling van de kinderen. De derde directrice, mejuffrouw De Ridder (1925-1949), zorgt echt voor een pedagogische omslag: ze heeft daarover meermalen een discussie met de regenten. Zij wil wel regels maar niet de rigiditeit daarvan. Voor haar is het wekken van vertrouwen van de kinderen van hoger belang. Zelfs al erkent het bestuur de waarde van haar betoog, het blijft vasthouden aan de regels mede met het oog op de naam van het Hervormd Weeshuis in de publieke opinie.

Deze op mensen gerichte benadering is ook te zien in het argument van juffrouw De Ridder de uniformen af te schaffen in de jaren '30. Ze wil niet dat weeskinderen aan hun kleding in de stad herkenbaar zijn. Van oudsher is die uniformiteit verdedigd met het argument dat daardoor sociale controle mogelijk is. Uiteindelijk stemt het bestuur met haar in dat uniformen niet nodig zijn voor een weeshuis en kiest het voor afschaffing van uniformen.

Bestuursnotulen bevatten aanwijzingen dat ook bestuursleden rekening houden met de bijzondere situatie waarin de kinderen in het huis leven. In 1932 notuleert de secretaris bij de discussie over de uniforme kleding van de kinderen wat is gezegd: 'Hier wonen kinderen die hun ouder(s) hebben verloren. Een weeshuis moet het gemis van dat gezin zoveel mogelijk vergoeden en kinderen daarom zoveel mogelijk aanpassen aan de gewone omstandigheden des levens en opvoeden tot onafhankelijkheid.'

Veel oud-wezen van wie ooit de ervaringen zijn opgeschreven kijken met een goede herinnering aan die tijd terug. Dat wordt bij de eerste reünie in 1975

door meerdere oud-wezen verteld; dat heb ik zelf in 2008 gehoord van twee oud-bewoners en in 2018 van meerderen.

Ik heb twee oud-bewoners in 2018 gesproken bij wie nare herinneringen de boventoon voeren en twee kunnen zich in dat opzicht weinig herinneren van hun tijd in het weeshuis.

9.9 *Eindoordeel*

Het is, bij gebrek aan adequaat bronnenmateriaal, lastig een afgewogen en genuanceerd oordeel te geven over de vraag hoe de Zwolse weeshuizen het hebben gedaan in de 17^e en 18^e eeuw.

De twee stedelijke weeshuizen, het Burgerweeshuis en het Holdehuis, hebben in de 17^e en 18^e eeuw een belangrijke rol gespeeld om wezen een eigen plaats in de samenleving te laten krijgen. Ze hebben beide in de 16^e tot en met de 18^e eeuw wezen bijgestaan 'om soe stevichheit te krijgen om te leren gaen'.

Uit het feit dat het Burgerweeshuis vanaf het begin financiële bijdragen zoals legaten heeft gekregen van burgers en dat het Holdehuis kan rekenen op bijdragen uit de stadskas en collecte-opbrengsten is af te leiden dat beide weeshuizen een erkende plaats hebben in de Zwolse samenleving in de 16^e, 17^e en 18^e eeuw.

De aanpak in de twee huizen is in de 18^e eeuw steeds meer op elkaar gaan lijken gezien de personeelsinstructies en de met elkaar overeenkomende dagindeling. De kinderen krijgen allen een opvoeding met onderwijs, beroepsopleiding, discipline e.d. Ze worden opgevoed in de 'gereformeerde religie'.

Bij fusieplannen voor de twee huizen in de jaren '80 van de 18^e eeuw is de praktijk in het Burgerweeshuis leidend.

Ook wat betreft het Hervormd Weeshuis (1834-1970) is het aanwijsbaar dat het zijn missie heeft waargemaakt. Het algemene beeld is dat de kinderen op eigen benen kunnen staan in de maatschappij als ze het weeshuis verlaten. Ook na hun vertrek en zelfs na het bereiken van meerderjarigheid houden regenten goed in het oog hoe het met de vroegere bewoners gaat. Ze aarzelen ook niet om zo nodig extra steun te geven.

Verantwoording

Bij de illustraties heb ik aangegeven uit welke collectie ze komen en, waar gewenst en mogelijk, wie de fotograaf is geweest.

De bestuurders van het Hervormd Weeshuis hebben van hun werk nauwgezet verslag gedaan in de bestuursnotulen, maar hebben minder aandacht gehad voor de archivering van het dagelijks leven. Hierdoor zijn er weinig foto's van het interieur van het weeshuis aan de Broerenstraat en geheel geen foto's van de bestuursleden in het archief bewaard.

Een lastige kwestie is het auteursrecht gebleken: Collectie Overijssel (CO) kan in veel gevallen slechts toestemming geven een foto te publiceren wanneer de fotograaf daarvan bekend is; en die kennis ontbreekt vaak. Dankzij de rubriek 'lezershulpverleners' van De Stentor is het uiteindelijk gelukt van een paar cruciale foto's de fotograaf te achterhalen: de aangetrouwde kleindochter van de laatste kleermaker van het Hervormd Weeshuis, mevrouw Weelink, reageerde omdat zij een foto van de grootvader van haar man heeft, aan het werk in het weeshuis.

Hermannus Weelink (1864-1940) rond 1900 (particuliere collectie)

Ook wist ze de naam van een beroepsfotograaf, A. Everaars, wiens vader zich in 1939 vestigde en de zaak had overgenomen van F.X.W.J. Ziegler. Aan een stoeltje dat bij hem in de gang staat kon hij foto's van Ziegler definitief thuis brengen.

Veel werk om foto's voor publicatie vrij te kunnen geven is verricht door Roland de Jong, Teamleider Collecties van Collectie Overijssel.

Ook de heer G. Oostingh, verzamelaar van ‘alles’ wat met Zwolle te maken heeft, reageerde op ‘lezerssteunenlezers’. Hij had meerdere suggesties waar ik nog bruikbaar fotomateriaal zou kunnen vinden. Hij suggereerde ook om de Jaarverslagen van het Provinciaal Museum Overijssel (POM) door te nemen uit de jaren vijftig en zestig. Hierin worden nieuwe aanwinsten voor het POM vermeld en ‘dus’ ook wat het museum heeft verworven van het Hervormd Weeshuis. Mede hierdoor heb ik grotendeels kunnen reconstrueren wat van het Hervormd Weeshuis naar de gemeente Zwolle dan wel naar het POM is gegaan. Een eerste stap daartoe had ik al gezet dankzij Anton Tuinman, beleidsadviseur Kunst en Cultuur bij de gemeente Zwolle: hij wist dat het jachtstilleven van Pieter Pieterszn. van Noort, ooit pontificaal zichtbaar in het Weeshuis, hangt in het stadhuis van Zwolle.

Andries Westerholt, tussen 2000 en 2014 penningmeester van de stichting Het Hervormd Weeshuis, heeft me waardevolle adviezen gegeven met betrekking tot de financiële paragrafen.

Saskia Zwiers, directeur van het Vrouwenhuis in Zwolle, heeft foto’s beschikbaar gesteld die betrekking hebben op een vroegere bewoonster van het Hervormd Weeshuis.

De collectie van het Stedelijk Museum Zwolle (de opvolger van het POM) is overgedragen aan Collectie Overijssel en werd in 2018 uitgezocht. Daardoor waren ze niet bereikbaar. In 2023 wel.

Dankwoord

In de beginfase van mijn onderzoek heb ik overlegd met mijn Haarlemse oud-leerling, de hooggeleerde Jan Luiten van Zanden, faculteitshoogleraar economische en sociale geschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Hij heeft me op weg geholpen bij de opzet van mijn studie en stimuleerde mij deze te plaatsen in de lokale en regionale geschiedenis van Zwolle en omgeving.

Wim Huysmans heeft als archivaris bij het Historisch Centrum Overijssel het archief van het Burgerweeshuis en het Hervormd Weeshuis toegankelijk gemaakt. In 1997 heeft hij het bestuur van stichting Het Hervormd Weeshuis gewezen op de wenselijkheid van verder onderzoek naar de geschiedenis van het weeshuis. Tijdens het archiefonderzoek kreeg ik meermalen advies van hem waar ik bepaalde gegevens zou kunnen vinden. Ook heeft hij zelf gegevens uit bronnen gevonden die ik heb kunnen gebruiken, zoals over het leven van Herman Tolnerus en over het leven van provisoren en bestuurders van de weeshuizen. Hij heeft voor mij enkele 17^e -eeuwse teksten getranscribeerd. Daarnaast heeft hij de wetenschappelijk verantwoorde uitgave van kritisch commentaar voorzien. Dat laatste heeft ook Jaap Hagedoorn, historicus en uitgever, gedaan. Beider inbreng en adviezen hebben mij behoed voor anachronismen en historische misinterpretaties en wegen gewezen voor verder onderzoek. Wat ik met hun adviezen heb gedaan valt natuurlijk onder mijn verantwoordelijkheid.

In de eerste maanden van 2018 heb ik met meerdere oud-bewoners van het Hervormd Weeshuis gesproken over de laatste jaren van het huis. Omdat sommigen liever anoniem willen blijven noem ik hun namen hier niet. Maar uit het boek blijkt wel dat ik dankzij hun inbreng nieuwe en andere dimensies van het leven in het weeshuis heb kunnen beschrijven dan van enige periode daarvoor. Hen dank ik voor de openheid waarmee ze het gesprek zijn ingegaan terwijl enkelen van hen daardoor opnieuw geconfronteerd werden met een tijd die voor hen niet eenvoudig was.

Tijdens mijn onderzoek in de studiezaal van het Historisch Centrum Overijssel, meer dan een jaar op dinsdag tot en met donderdag, heb ik de hulp van de teamleden buitengewoon op prijs gesteld. Hun persoonlijke interesse in mijn werk heb ik als bijzonder ervaren.

Bij deze tweede druk van de geannoteerde versie heb ik langdurige hulp ontvangen van Wim de Ruiter. Hij is vrijwilliger van Collectie Overijssel op het gebied van het kadaster.

In deze tweede druk heb ik ook nieuwe foto's kunnen opnemen. In 2019 was het archief van het vroegere Stedelijk Museum niet bereikbaar. Na de reorganisatie waaruit Museum Anno is voortgekomen, heeft Collectie Overijssel dat archief weer opengesteld. Dankzij de heer Kobus van Collectie Overijssel mocht ik in het depot foto's nemen.

Meerdere foto's heb ik nu in kleur opgenomen.

Tot slot bedank ik Hetty, mijn echtgenote, die meer dan vijf jaar geaccepteerd heeft dat ik zoveel aandacht en tijd aan mijn onderzoek heb gegeven. Zij heeft voorkomen dat ik daarin geheel onderdook. Meerdere versies, ik denk zes, van mijn tekst heeft ze nauwgezet doorgelezen. Ze heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de leesbaarheid; enerzijds door haar grote taalgevoel en anderzijds door haar vermogen zich op te stellen als niet professionele en geïnteresseerde kritische lezer.

Bijlagen

Bijlage 1	Personeel, zoals in notulen beschreven	293
Bijlage 2	Provisoren en bestuursleden der Weeshuizen	297
Bijlage 3	Beroepskeuze van wezen tot en met de 19 ^e eeuw	305
Bijlage 4	Dagindeling in het Weeshuis door de jaren heen	306
Bijlage 5	Uitzet van weeskinderen	308
Bijlage 6	Kosten per weeskind.	310
Bijlage 7	Toelatingsregels tussen 1834 en 1882	313
Bijlage 8	Veranderingen in het huis in de 19 ^e en 20 ^e eeuw	314
Bijlage 9	Rampjaren (epidemie, oorlog, honger) tot 1795	317
Bijlage 10	Aantallen bewoners (tabellen en grafieken)	318
Bijlage 11	Ontvangsten en uitgaven van de weeshuizen	335
Bijlage 12	Reglementen en instructies	368
	1 <i>Het Burgerweeshuis</i>	368
	2 <i>Het Holdehuis</i>	374
	3 <i>Huis der Weezen van de Hervormde Gemeente</i>	378
	4 <i>Stichting Hervormd Weeshuis Zwolle (vanaf 1972)</i>	391
Bijlage 13	Toelating en weigering van RK wezen in (burger-)weeshuizen	393
Bijlage 14	Eigen Vermogen Hervormd Weeshuis 1925-1970	395

Bijlage 1 Personeel, zoals in notulen beschreven

Tabel 1.1 De werknemers van het Hervormd Weeshuis tussen 1834 en 1963

Naam	periode	salaris	opmerkingen
Binnenvader			
A.Kloppenburg	1834-1836	/150	
J.H. Drenthen ¹	1836-1859	/284 / 200	.
P. Nederkoorn ²	1859-1882	/500 samen	tevens onderwijzer
Binnenmoeder			
W. Kloek-van Enk	-1834		vraagt ontslag uit hoofde van onaangenaamheden die zij van de kinderen ondervindt
G. Springstok-de Ruiter ³	1834-1836		verhouding met binnenvader Kloppenburg; steelt.
E. Grauw-Admiraal ⁴	1837-1837		houdt zich niet aan instructie
H. Eleveld-van Lente ⁵	1838-1854		in 1854 ontslagen wegens ouderdom
H. van Kuik ⁶	1854-1857	/90	ontslagen door regentessen
H. Nederkoorn	1859-1882	samen	in 1882 met pensioen; zie binnenvader Nederkoorn
Meester			
Münsterman	1800-1835	/130	
D. de Lange ⁷	-1833		
J.H. Drenthen ⁸	1833-1856		onderwijzer 2e rang; zie verder bij binnenvader Drenthen
C. Tekkelenburg ⁹	1857-1858		
W.J. van der Vegt	1858-1859	/200	tijdelijk benoemd (werkloos)
L. Laan ¹⁰	1859		Vertrekt omdat hij een hoger inkomen nodig heeft om enkele kinderen binnen de familie te kunnen onderhouden
P. Nederkoorn	1859-1882		tevens binnenvader.
J. Sonneveld ¹¹	1859-1860		hulponderwijzer
D.J. Valk ¹²	1860-1861		hulponderwijzer; wordt elders hoofdonderwijzer
M. Doorn ¹³	1862-1864	/135-150	hulponderwijzer; overlijdt in 1864
C. Fehres ¹⁴	1863-1865	/200	hulponderwijzer; gaat naar Rijksbelastingen
E. Berdsen ¹⁵	1865-1866		hulponderwijzer; wordt hulponderwijzer bij Arminrichting
J. Keesenberg	1866-1867		
J. van Dijk ¹⁶	1867-1868		.
W.F.C.A. Baar ¹⁷	1873-1875	/300	hulponderwijzer omdat gezondheid binnenvader slecht wordt. Wordt elders hoofdonderwijzer

BIJLAGEN			
A. van der Steen ¹⁸	1875-1877		hulponderwijzer; gaat naar Leiden. 1876: ‘opvoeder die hart heeft voor zijn leerlingen’
W.C. Beek	1877-1878		hulponderwijzer. Wordt elders hulponderwijzer.
W.A. Hoorn ¹⁹	1878-1882		hulponderwijzer, uit Oldemarkt; goede referenties van o.a. de burgemeester; wordt hoofd der school in 1880. In 1882 naar Amsterdam als hoofdonderwijzer.
Naaimaitres			
?	-1834		
?	-1843		Bestuur bepleit bij B&W plaatsing van deze maitres die haar werk niet meer goed kan doen, in de Vilsterenshuizen ²⁰
A. Biekart ²¹	1843-1869	/156	sterft in 1869; in 1868 25 jaar in dienst; cadeau
A. Bosman ²²	1869	f 156-200	
A. van Dam ²³	1870-1881	/200	wordt directrice
I.F.M. Nijenhuis ²⁴	1881-1882	/200	eervol ontslagen door regentessen; kwam onvoldoende haar verplichtingen na.
NIEUWE ORGANISATIESTRUCTUUR			
Directrice			
A. van Dam ²⁵	1882-1905	/500-600	pensioen in 1904 gesteld op f 600; wenst in de loop van 1905 te vertrekken
J.W.A. Vastenou ²⁶	1905-1925	/800-1.750	
E. de Ridder	1925-1949	/1.300-2.000	
M.F.A. van Herwerden ²⁷	1949-1952	/2.000-2.400	Meisjes HBS 5 jaar; diploma huishoudkundige en kinderverzorging; diploma kinderverpleging; was directrice kinderkuis in Soesterberg.
G. Winkel ²⁸	1952-1953	/2.700	de laatste directrice
Onderdirecteur; leidinggevende bij de ‘grote jongens’			
W.K. van Vliet ²⁹	1882-1884	/300	ontslagen wegens conflict met directrice
S.F.H. Wijking	1884-1886		ontslagen wegens onbetamelijk gedrag naar de directrice
J.W. Wijndelts ³⁰	1887-1892	/200-300	geeft ook gymnastieklessen
D.M.C. Lukas ³¹	1892-1894		gep. sergeant-majoor in het Indische Leger; geeft ook gymnastieklessen
A.C. Kuypers ³²	1894-1898	/300-350	
J.A.C. Jouvenar ³³	1898-1905	/300 -400	vertrekt op aandrang van bestuur (1905) wanneer mw. Van Dam weggaat
C.N. Mulder ³⁴	1905-1911	/450-500	aangesteld als 'meester'; gaat naar Indië (bestuur betreurt vertrek; krijgt horloge)

BIJLAGEN			
Brouwer ³⁵	1911	/300	vertrekt binnen proeftijd; vraagt z.s.m. ontslag omdat de verhouding tot de directrice en de jongens te wensen overlaat. Hij mist prestige en steun van de directrice.
C.W. Skene	1911-1912	/500-600	wordt elders onderdirecteur
D. Buys ³⁶	1916-1917		klaagt over het <i>onordelijke gedrag der jongens</i>
Popma ³⁷	1917-1920	/900-1200	
L.J. Kleinmeyer ³⁸	1920-1928	/800-1200	Heeft later een fotozaak in Wezep (Bosch, 41)
Lovink ³⁹	1928-1929	/800	
De Boer ⁴⁰	1929-1931	/800	gaat hotel runnen
W.A. Visser ⁴¹	1931-1933		
Naaijuffrouw; leidinggevende bij de ‘grote meisjes’			
M. van der Eyck ⁴²	1882-1883		
H. Hensens ⁴³	1883-1886		
A.E. Latum	1885-1886		
A.D. Veenhuizen	1886-1888		oud-wees
J. Rogholt	1888-1889		door regentessen ontslagen
Y.S. Jager ⁴⁴	1889-1892		door regentessen ontslagen
A. van Iperen ⁴⁵	1894-1896	/220-225	
G.E. Poesthake ⁴⁶	1896-1897	f 225	
G. Günther ⁴⁷	1897-1911	/300-350	gewaardeerd wegens haar <i>toewijding en tact met weesmeisjes</i> ; vervroegd met pensioen i.v.m. gezondheid
I. Olthof	1911-1945	/250-800	
Assistente directrice			
Esselink ⁴⁸	1946-1950	/480-720-960	1948: goede werkkraft; 1950 problemen tussen haar en directrice
Rietberg	1950-?		
Toezichhouder jongenskamer			
J. Futselaar ⁴⁹	1933-1945		als wees aangesteld; werkt naar tevredenheid; in 1934 met jongens op fietstocht; trouwt in 1945
Kindermoeder			
A. Hoenders-Lode-wijks ⁵⁰	1887-1889	/150	door regentessen ontslagen, eerder dan aanvankelijk bedoeld; daarom 2 maanden betaald.
B. van Velzen ⁵¹	1890-1921	/150-450	oud-wees (1876-1890); feestje bij 25 jaar dienstverband; In 1919 i.v.m. duurte salarisverhoging. In 1921 met pensioen (eervol, maar wel nadat ze iets gestolen heeft)

Van Dijk ⁵²	1921-1930	f450-500	oud-wees; regelmatig ziek (sanatorium) tussen 1925 en 1930
Ter Horst ⁵³	1931-1950	f500 -878	1936: aantal kinderen wordt minder: toezicht op de kinderkamer wordt overbodig; wordt later hulp in de kinderkamer. 1945 ziek; in 1949: moeilijkheden met de directrice;
Bremer ⁵⁴	1940-1942	f300	
L. de Kanter ⁵⁵	1942-1945		
Dina Roos-Bulder ⁵⁶	1945-1949	f720	oud-wees; komt terug uit Duitsland en wordt noodhulp
Plas ⁵⁷	1950-1951		
Zandbergen ⁵⁸	1950-1951		
Leichtentritt ⁵⁹	1951		diploma Kinderverzorging; een <i>aanwinst</i> (27.06.51)
Van der Werff ⁶⁰	1951-1952	f720	gaat naar Mettray
Noteboom ⁶¹	1950-1952	f1.200	diploma Kinderverzorging; vervangt in 1951 directrice bij haar ziekte
Drenth ⁶²	1952-1953		kan directrice vervangen
R. Hoeksema ⁶³	1952		diploma kinderbescherming
Portiersechtpaar			
E. Dijsselhof ⁶⁴	1887-1888	f225-250	
R. Westra ⁶⁵	1888		<i>verregaande onbeschofte en honende woorden der directrice naar het hoofd geworpen</i>
J. Moerkerken ⁶⁶	1888-1890	f300	worden binnenvader en -moeder elders
H. van Stegeren ⁶⁷	1890-1900	f250	mevrouw sterft in 1896. Meneer sterft in 1900.
H.J. Plas ⁶⁸	1900-1917	f260	met pensioen (vrij wonen en f5 weekgeld)
J. van der Velden ⁶⁹	1917?-1921	f500-750	in 1919 i.v.m. duurte salarisverhoging.
Pezij ⁷⁰	1921-1925		

Bijlage 2Provisoren en bestuursleden der Weeshuizen

Deze bijlage is tot stand gekomen mede dankzij onderzoek van Wim Huijsmans naar beroepen van provisoren.

Provisoren Burgerweeshuis

Door de namen van de provisoren te vergelijken met die in Streng, *Stemme in staat*, is de conclusie dat waarschijnlijk alleen Mensinck later magistraat is geworden. Wel zijn er provisoren die uit regenten-families komen. Dat wordt bij opmerkingen aangegeven.

Naam	beroep	opmerking	periode
Albert Woltersz. Assings ⁷¹	hopman ⁷²		1655-
Caspar Mensinck ⁷³	aannemer?	timmermeester burgemeester	1655-
dr. Crouse	doctor	meensman ⁷⁴ ,	1674-1677
Nicolaas Schultink	vaandrig, ⁷⁵	meensman ⁷⁶	1675-1678
Arnold Hiddink	doctor ⁷⁷	pachter schoorst.geld	1676-1699
Harmen van Brevoort	luitenant ⁷⁸		1699-1700
Thomas Craijenhof	lid St.Nic.gilde ^a 1685 ⁷⁹		1700-1725
Comelis Eding	lid St.Nic.gilde 1682 ⁸⁰		1703-1714
Lodewijk van Sonsbeek	hopman ⁸¹ lid St.Nic.gilde 1695 ⁸³	regentenfamilie ⁸² meensman ⁸⁴ patriot ⁸⁵	1715-1738
Berent Hellendoorn ⁸⁶	wijnkoper? lid St.Nic.gilde 1703 ⁸⁷	diaken	1726-1743
Derk Bodde	medicijnen doctor ⁸⁸	regentenfamilie ⁸⁹	1739-1756
Gerrit Aams ⁹⁰	bakker	provisoor	1744-1745
Arent of Jacob van Wijlen			1746-1747
Jan Nieuwendijk			1748-1749
Jan Hoekman	advocaat ⁹¹	meensman ⁹²	1750-1759
Adrianus Beeldenmaker	zilvermid ⁹³	meensman ⁹⁴	1757-1762
Jan C. van den Helm	lid St.Nic.gilde 1741 ⁹⁵		1760-1765
Jan Wissink	glasemaker	burger in 1731	1763-1769
Zeger van Loo	lid St.Nic.gilde 1762 ⁹⁶	meensman ⁹⁷	1767-1772
Rutger Arnoldus Dumpel	koopman ⁹⁸	patriot ⁹⁹	1770-1775
Dr. Daniel Olivier van Riel	juridisch doctor	meensman ¹⁰⁰	1773-1778

^a Het Sint Nicolaasgilde verenigt de Zwolse kleine handelaren, winkeliers, facteurs en schippers. Het lidmaatschap ervan geeft de vrijheid deze beroepen uit te oefenen. Het geeft de leden juridische gelijkheid.

BIJLAGEN			
Hermannus van Delden	koopman ¹⁰¹	meensman ¹⁰² patriot ¹⁰³	1776-1784
Dr. Johannes van Lill ¹⁰⁴	juridisch doctor		1779-1780
Josias Petrus Teger	apotheker ¹⁰⁵		1782-1786
Mr. G.E. Queijsen	executeur administrateur ¹⁰⁷	regentenfamilie ¹⁰⁶	1785-1789
Salomon van Deventer	procureur ¹⁰⁸	meensman ¹⁰⁹	1787-1793
Hendrik Werff	brouwer in de Gouden Kroon lid St.Nic.gilde 1786 ¹¹¹	meensman ¹¹⁰	1791-1794

Provisoren Holdehuis

Door de namen van de provisoren te vergelijken met die in Streng, *Stemme in staat*, is de conclusie dat waarschijnlijk geen provisor (later) magistraat is geworden. Wel zijn er provisoren die uit regentenfamilies komen. Dat wordt bij opmerkingen aangegeven.

Naam	beroep	opmerkingen	periode
Comelis Roeck ¹¹²	vaandrig		1672-1694
Albert Hanselaar	hopman	regentenfamilie ¹¹³ meensman ¹¹⁴	1672-1705
Hermannus Rhijnvis	hopman	in 1685: burger meensman	1695-1720
Dr. Helmigh van Marle	doctor	regentenfamilie ¹¹⁵	1706-1715
Dr. Antonij Scriverius	jurist	regentenfamilie ¹¹⁶	1716-1717
Jan Allard		1709: kleinburger ¹¹⁷	1718-1721
Dr. Willem van Arnhem	griffier		1721-1724
Engelbert Marienburg	convooimeester ¹¹⁸	meensman ¹¹⁹	1722-1723
Joan Christoffel Cramer			1724-1743
Derk Walraven	pres. St.Nic. gilde ¹²⁰	regentenfamilie ¹²¹ meensman ¹²²	1725-1744
J. Lindenhof ¹²³	factoor		1744-1751
Hendrik van Emst	apotheker ¹²⁴	meensman ¹²⁵	1745-1756
Hermannus Stokebrand gerregiment	bevelhebber		1752-1759 bur-
Jan Willem van Det ¹²⁶	brouwer		1757-1762
Joan van Loo	zilvermid ¹²⁷	meensman ¹²⁸	1760-1765
Christiaan Lans	koopman ¹²⁹	patriot ¹³⁰	1763-1769
Dr. Jacob Klopman	doctor ¹³¹		1767-1770
Nicolaas Dumpel	lid. St.Nic. gilde 1769 ¹³²	patriot ¹³³	1770-1775

BIJLAGEN			
Hendrik Casimir Tibout	hospes en rijtuighouder 1781 ¹³⁵	patriot ¹³⁴	1772-1778
Jan Herman Tegelaar	koopman	patriot ¹³⁶	1776-1781
Joachim Adolf Dijk	lid St.Nic. gilde 1772 ¹³⁷	patriot ¹³⁸	1779-1784
Joost van Delden	hoedenmaker ¹³⁹	meensman ¹⁴⁰	1782-1795
Jan van der Vegte	lid St.Nic. gilde 1775	patriot ¹⁴¹	1785-1790
Nicolaas van Deventer	ijzerkoper ¹⁴² lid St.Nic. gilde 1773	meensman ¹⁴³	1791-1794

Provisoren Huis der Weezen

De provisoren rekenen af over periode juni t/m mei; het bij hen genoemde jaar is dat van juni.

Naam	beroep	opmerkingen	periode
Gerrit Wispelweij	koopman ¹⁴⁴	patriot ¹⁴⁵	1795, 1799
Johannes Vernhout	lid St.Nic. gilde 1781 ¹⁴⁶ kruidenier, uitoefenende alle voorkomende handel (in 1806) ¹⁴⁷		1796,
Bernardus Tibout	lid St.Nic. gilde 1766 ¹⁴⁸		1797
Willem van Coeverden	lid St.Nic. gilde 1788 ¹⁴⁹ makelaar ¹⁵⁰		1798, 1801
Hermannus Damman	lid St.Nic. gilde 1784 ¹⁵¹ looier?, koopman? ¹⁵²		1800
Gerrit Jan Schuurman ¹⁵³	zilvermid		1802, 1804, 1807
Warner van der Vegte	lid St.Nic. gilde 1794 ¹⁵⁴ koopman in linten, sajiet en kousen in het klein ¹⁵⁵		1803, 1806
Derk Jan Zweers	lid St.Nic. gilde 1789 ¹⁵⁶ koopman in weidasch, potasch, azijn, siroop, traan, teer, lijn en hennepzaad en winkelier in koffie en kruidenierswaren ¹⁵⁷		1805

Bestuursleden Hervormd Weeshuis

Arcering geeft aan dat ze binnen het bestuur meer functies hebben vervuld.

	President	vice-president	secretaris	thesaurier	lid	lid
1834	Mr. O.F. Greven	J.R. Meijeringh	G. Luttenberg	A. Sternberg	J.A. Visscher	
1843				G.B. Fortuijn		
1849			vacature			
1856	J.R. Meijering	J.A. Visscher	H. Luttenberg		Ds. C.L.P. Matelkamp	Jhr. Mr. J.W. van Thije Hannes
1858	Ds. C.L.P. Matelkamp				G.A. Ramaer	
1860		G.B. Fortuijn				N.J. van der Lee
1861	Jhr. Mr. J.W. van Thije Hannes					
1862					Mr. Chr.H.S. van Boelens	
1863		Mr. Chr.H.S. van Boelens		J.H. Schellwald	G.J. Wispelweij	
1865			niet als bestuurslid			
1868		N.J. van der Lee	niet als bestuurslid			W.F.E. Baron van Aerssen
1869	N.J. van der Lee	G.J. Wispelweij	niet als bestuurslid		Jhr. E.R. van Vijck	
1879	J.H. Schellwald		overlijdt in 1880	Mr. J. Gratama	W.A. Elberts	
1880			W.A. Elberts		vacature	
1883				F.C. Dufour	vacature	
1886					vacature	Mr. J. Thiebout
1887		W.F.E. Baron van Aerssen			vacature	
1895			Mr. O.F. Greven	J.A. Roetert Tak	Mr. I. de Greve	M.J. Zebinden
1896		Mr. I. de Greve				
1899					T. Meijer	Dr. V.C.L.M.E. Frackers
President						
	Dr. V.C.L.M.E. Frackers	secretaris	thesaurier	lid	lid	
1900		T. Meijer t.d.	J.A. Roetert Tak (v.a. 1895)	T. Meijer (v.a. 1899)	vacant	
1901		Ds. A.F. Kamp	Mr. B.N.A.L. Royer		A. Dengerink	
1903				V.J. de Kruijff		
1906				H. de Goijen	Pauw	
1910		vacant				
1911		J.S. Meulenhoff			O. Lofvers	
1912	Mr. S.K. Thoden van Velzen					
1916					W. Jansen	

	President	secretaris	thesaurier	lid	lid	administrateur
1919	Mr. S.K. Thoden van Velzen (v.a. 1912)	J.S. Meulenhoff (v.a. 1911)	B.N.A.L. Royer (v.a. 1901)	Ds. H. Visser (v.a. 1919)	W. Jansen (v.a. 1916)	
1920		W. Jansen			Ds. Horreüs de Haas	
1921			Mr. Dr. J.G. Stenfert Kroese			
1922	Mr. D. Bloemers		Mr. D. Bloemers			
1924		Drs. H. van Dijk	H.J. Voetelink			
1930	Ds. H. Visser					
1931	Drs. H. van Dijk	O. de Leeuw				
1936				H.J. Rijks		
1943					Mr. R. van der Veen	
1951	Mr. R. van der Veen	H.J. Rijks		Mr. L.J. 't Hooft	Ir. I.J. Kleinjan	
1957			G.M. Meppelink		Drs. P. van Maaren	F.L. Weertman
1959	Mr. L.J. 't Hooft	Ir. G.J. Kruiselbrink		Ir. L. Hebers		
1963				Ir. A. van Ganswijk		
		1963-1976: taakverdeling niet bekend bij gebrek aan notulen van die tijd				
1976	Ir. A. van Ganswijk	Mr. J.H. Boelkens	J. Drost RA	Drs. J. Hamink	Drs. P. van Maaren	
1978	Mr. N.S. Arrëns					
1979		Dr. A.A. Sollewijn Gelpke				
1981			Mr. J.G. Teeuwissen			
1985					Mr. G.E.A. Neppelenbroek	
1988			Mr. G.E.A. Neppelenbroek		Mr. J.G. Teeuwissen	
1990				A.J. Dost		
1991	Mr. J.G. Teeuwissen				mw. Drs. L.F. van Lookeren Campagne-de Korte	
1994	A.J. Dost (tot en met 2004)			mw. A.C. Weenink-Minnaar		
1996		mw. drs. F. van Lookeren Campagne-de Korte			Drs. G.G. Callenbach (t/m 2010)	J.W. van Zomeren (tot 2018)
1998		mw. A.C. Weenink-Minnaar (t/m 2008)		mw. Mr. L.E.C. van Rijckevorsel-Besier (t/m 2012)		
2000			A. Westerholt RA (t/m 2014)		Prof. Dr. J.A. Eefsting (t/m 2008)	

Naam	Maatschappelijke functies	Periode
W.F.E. Baron van Aerssen Beijeren van Voshol	pres. arrondissementsrechtbank raadslid	1868-1894 ¹⁵⁸
mr. N.S. Arriëns	bankdirecteur	1978-1990
Mr. D. Bloemers	notaris	1921-1930
Mr. Chr.H.S. van Boelens	raadsheer in het Hof van Overijssel	1862-1868 ¹⁵⁹
Mr. J. Boelkens	chef kabinet van de Commissaris van de Koningin in Overijssel	-1978
Drs. G.G. Callenbach	rector Meander College Zwolle centrale directie Agnieten College	1996-2010
A. Dengerink	tabakshandelaar	1901-1905
A.J. Dost	directeur Instelling Jeugd en gezin later directeur Riagg	1990-2004
F.C. Dufour	ontvanger invoerrechten / accijns	1883-1895
Drs. H. van Dijk	arts	1924-1951
J. Drost RA	registeraccountant	1975 -1980
W.A. Elberts	leraar geschiedenis Rijks HBS commissie toezicht middelbaar onderwijs	1879-1895 ¹⁶⁰
prof. Dr. J.A. Eefsting	bestuursvoorzitter Het Zonnehuis hoogleraar geriatrie	2000-2008
G.B. Fortuijn	koopman	1843–1863 ¹⁶¹
Dr. V.C.L.M.E. Frackers	leraar HBS	1899-1912
Ir. A. van Ganswijk	directeur IJssel Centrale	1963-1978
H. de Goeijen	koopman raadslid bestuur Gasthuizen	1906-1919
Mr. J. Gratama	rechter raadslid	1876-1883
Mr. I. de Greve	griffier Commissaris vd Koningin curator gymnasium commissie toezicht middelbaar onderwijs	1895-1900
Mr. O.F. Greven	auditeur militair, raadsheer Gerechtshof raadslid kerkvoogd	1834 – 1856
Mr. O.F. Greven	griffier Gedeputeerde Staten Overijssel.	1895–1900
Ir. L. Habers	directeur zuivelfabriek	1959-1962
Drs. J. Hannink	apotheker	1976-1981

Mr. C.J. 't Hooft	rechter arrondissement Zwolle	1951-
Dr. G. Horreüs de Haas	hervormd predikant	1920-1943
W. Jansen ¹⁶²	sigarenfabrikant Secretaris Gezondheidscommissie	1916-1924
Ds. A. Kamp	hervormd predikant	1901-1910
Ir. I.J. Kleinjan	hoofdingenieur-directeur Rijkswaterstaat Directie Overijssel-Drenthe	1951-1958
Mr. D.G. Kortenbout van der Sluijs	raadsheer Prov. Gerechtshof Overijssel raadslid	1873-1876 ¹⁶³
Ir. G.J. Kruisselbrink	ingenieur Staatsdomeinen	1959-1974
V.J. de Kruijff	controleur Belast. / kadaster commissie toezicht middelbaar onderwijs	1903-1906
N.J. van der Lee	hoofding. Waterstaat Overijssel	1861-1878 ¹⁶⁴
O. de Leeuw	directeur groothandel in ijzer, landbouwwerktuigen e.d.	1931-1950
O. Lofvers	opzichter Rijkswaterstaat	1911-1916 ¹⁶⁵
mw. drs. L.F. van Lookeren Campagne-de Korte	docente Engels	1991-1997
G. Luttenberg	gemeentesecretaris Zwolle initiatiefnemer Armeninrichting Zwolle synode N.H. kerk	1834–1847 ¹⁶⁶
H. Luttenberg	commies ter secretarie gemeente Zwolle	1856-1864
Drs. P. van Maaren	tandarts	1958-1984
G.M. Meppelink	notaris	1957-1976?
Ds. C.L.P. Metelerkamp	hervormd predikant emeritus	1856-1860
Dr. J.S. Meulenhoff	apotheker	1911-1920
T. Meijer	commies Posterijen raadslid (1 ^e commissie)	1899–1903
J.R. Meijering	apotheker	1834–1858
Mr. G.E.A. Neppelenbroek	vennoot Meyburg & co belastingadviseurs	1985-1999
J.H. Pauw	boterhandelaar	1908-1911
Dr. G.A. Ramaer	stadsgeneesheer	1858-1862
J.A. Roetert Tak	ing. Staatsspoorwegen raadslid (1 ^e commissie)	1894-1900
Mr. B.N.A.L. Royer	notaris raadslid	1901-1919

mw. Mr. L.E.C. van Rijkevorsel -Besier	rechter sector Bestuursrecht rechtbank Zwolle(-Lelystad)	1998-2012
H.J. Rijks	hoofd Marnixschool Zwolle	1936-1951
J.H. Schellwald	agent Ned. Bank raadsld voor de Anti-Revolutionaire Kiesvereniging (lid 1 ^e Commissie) voorzitter Kamer van Koophandel	1863-1899
Dr. A.A. Sollewijn Gelpke	dermatoloog	1979-1995
A. Stenberg	meester metselaar? medeoprichter Algemene Bibliotheek	1834–1843
Mr. Dr. J.G. Stenfert Kroese	advocaat / procureur	1921
Mr. J.G. Teeuwissen	advocaat (vanaf 1988 Deken)	1981-1993
Mr. J. Thiebout	wethouder Zwolle (-1888) gedeputeerde Overijssel	1886-1895 ¹⁶⁷
Mr. S.K. Thoden van Velsen	agent Ned. Bank gemeentesecretaris Zwolle (t/m 1911)	1912-1922
Jhr. Mr. J.W. van Thije Hannes	raadsheer	1856-1869
Mr. R. van der Veen	griffier Staten van Overijssel	1943-1959
Mr. C.M.G. Vermeulen	advocaat	1972-1976
Ds. H. Visser +	hervormd predikant	1919-1936
J.A. Visscher	koopman	1834-1860
Dr. H.J. Voetelink	procuratiehouder en adjunct-directeur Twentsche Bank gemeenteraadslid notabele Hervormde Gemeente Zwolle (notabelen benoemen kerkvoogden)	1922-1957
mw. A.C. Weenink-Minnaar	regiosecretaresse Slachtofferhulp Overijssel	1994-2008
A. Westerholt RA	registeraccountant, directeur KPMG	2000-2014
G.J. Wispelweij	ijzerfabrikant	1862-1886
Jhr. E.R. van Wijck	kapitein artillerie	1869-1872
M.J. Zebinden Baggerman	secr. waterschappen	1895-1899
Administrateur F.L. Weertman J.W. van Zomeren		1957-1995 1996-2018

Bijlage 3Beroepskeuze van wezen tot en met de 19^e eeuw¹⁶⁸

	beroep	Burgerweeshuis	Holdehuis	BWH en HH samen			Hervormd Weeshuis		
		1624-1820	1747-1822	17e en 18e eeuw			1863-1899		
		aantal	aantal	aantal	aantal	%-age	aantal	aantal	%-age
1	landbouwer		2	2			3		
totaal primaire sector					2	0,6	3	1,4	
2	bakker	9		9					
2	borstelmaker						1		
2	glasmaker	6		6					
2	horlogemaker						3		
2	kaarsenmaker	1		1					
2	kleermaker / snider	34	2	36			1		
2	knopenmaker	5		5					
2	koperslager						1		
2	kuiper	15	1	16			2		
2	lijstenmaker	4		4					
2	linnenwever	1		1					
2	mandenmaker		1	1					
2	pruikenmaker	1		1					
2	riemensnijder	1		1					
2	rietenvaker	1		1					
2	schilder / behanger	3		3			4		
2	schoenmaker	14		14					
2	sigarenmaker						1		
2	smid						7		
2	timmerman	20	1	21			19		
2	schrijnwerker	2	2	4			1		
2	kistenmaker	4		4					
2	tafelmaker	3		3					
2	schepstimmerman						1		
2	wagenmaker						1		
2	zadelmaker						2		
2	zeilmaker		1	1					
totaal secundaire sector					132	38,9	44	21,0	
3	bouwkundige						5		
3	klerk / kantoorbediende	1		1			9		
3	machinist (leerling)						2		
3	tuinman						4		
3	winkelbediende (1: boekhandel)						2		
3	wijndrager	3		3					
3	zakenman						1		
totaal tertiaire sector					4	1,2	23	11,0	
4	dienstbode	106	23	129			95		
4	familie	5	1	6			1		
4	huishoudster	1	1	2			1		
4	kinderjuffrouw						1		
4	knecht	4	2	6					
4	uitbested	4	1	5			2		
huishoudelijke diensten					148	43,7	100	47,6	
4	beeldhouwer						1		
4	boekdrukker						3		
4	chirurgijn / barbier	1		1			1		
4	inspecteur						2		
4	marine						4		
4	Landmilitie	7		7			6		
4	militaire Kweekschool Leiden / Kampen	4		4			5		
4	militaire dienst		30	30			1		
4	naaister	10		10			5		
4	onderwijzer(es)						10		
4	universiteit	1		1					
4	zeevaart: kweekschool						2		
totaal overige quartaire sector					53	15,6	40	19,0	
totaal beroepen		271	68	339	339	100,0	210	210	100,0

Bijlage 4 Dagindeling in het Weeshuis door de jaren heen¹⁶⁹

Tweede helft 18 ^e eeuw (Burgerweeshuis en Holdehuis)		Rond 1810 (Hervormd Weeshuis)	
?	opstaan, wassen, morgengebed en ontbijt	06.00	opstaan (' s zomers 6 uur; ' s winters 7 uur), wassen, morgengebed, ontbijt (' s winters om 08.00)
05.30-07.00	Holdehuis ' s zomers school		
09.30-11.00	school tot 12 jaar?; Holdehuis 09.00-11.00)	07.00	jongens van 12 jaar e.o. naar hun ambacht;
?-11.00	meisjes (vanaf 12 jaar?) in de naaikamer	08.30	meisjes in de spinkamer
?	middageten	09.00-11.00	school; oudere jongens al naar ambacht; grotere meisjes werk in huis
14.30-16.00	school, (niet op woensdag en zaterdag (Holdehuis 13.00-16.00)		
13.30-19.00?	Holdehuis: meisjes op de naaikamer; Burgerweeshuis niet aangegeven	12.00-13.00 13.00-14.00 14.00-16.00 16.00-17.00	middagmaal (<i>behoorlijk gebeden voor en gedankt na</i>) spelen op de speelplaats (<i>gezonde en frisse lucht inademen</i>) school spelen
18.00-19.30	Holdehuis school ' s winters		
?	avondmaaltijd	17.00-19.00	avondmaaltijd
20.15-21.15	Burgerweeshuis: school voor jongens die overdag bij een baas werken; Holdehuis ?	19.00-20.00	jongere kinderen naar bed ouderen naar avondschoon, leren hun ambacht of werken in huis
21.00	Holdehuis: meisjes naar bed	20.45-22.00	ouderen naar bed

Rond 1833 (Hervormd Weeshuis)		Vanaf 1882 (Hervormd Weeshuis)	
05.00	opstaan van jongens (vanaf 12 jaar) die naar hun werk moeten	06.00 08.00	opstaan, wassen, aankleden (' s winters 07.00 uur) ontbijt
06.00	opstaan van andere kinderen (' s winters 07.00); wassen en kleding; morgengebed, bijbelzing, ontbijt	08.45-12.00	lagere school (kleine kinderen OLS Praubstraat (D. Verhaaf en grotere OLS van L. Beertema)
08.00-11.00	grotere meisjes (vanaf 12 jaar) op naaikamer (begin is in voor- en najaar 08.00 uur, ' s zomers 07.00 uur en ' s winters 09.00 uur)	09.00-12.00	grotere meisjes in de naaikamer
08.30-11.00	school (' s winters vanaf 09.00)	12.15-13.00 13.00-14.00 14.00-16.00 14.00-17.00	arme maaltijd spelen lagere school en grotere meisjes in de naaikamer kleine kinderen wandelen
12.00-13.00	arme maaltijd	16.00-16.30	pauze grotere meisjes
13.00-14.00	spelen	16.30-17.00	thee voor grotere meisjes
14.00-16.00	school en meisjes op naaikamer	17.00	boterham direct na school
16.30	boterham	17.00-19.00	kleine kinderen spelen of breien
17.00-19.00	school (ook voor jongens tot 14 jaar in een ambacht en meisjes op naaikamer)	17.00-21.00	grotere meisjes in de naaikamer: opdrachten van ' buiten' uitvoeren
?	kinderen onder 14 jaar naar bed	19.00	karnemelkse pap met gort en stroop voor de kleinen
20.15-22.00	avondschoon voor ouders jongens die in een am-avondschoon bacht werken	20.00-21.00	kleine kinderen naar bed
21.00	meisjes naar bed (tweepersonsbedsteden)	21.00	avondschoon voor jongens die in een ambacht werken
22.00	oudere jongens naar bed		karnemelkse pap met gort en stroop voor de kleinen oudere wezen naar bed

Bijlage 5 Uitzet van weeskinderen

Uitzet jongens	1655 ¹⁷⁰	1747 ¹⁷¹	1836 ¹⁷²	1896 ¹⁷³
dure stof voor een rok	1	1	1	1
goedkope stof (blauw) voor een rok	1	1	1	1
nieuwe hemden	6	6	6	12
gedragen hemden			6	
nieuwe borstrokken		1	3	4
voorhemden				6
(onder?)broeken				6
boezeroens / werkbuisen				4
zakdoeken (17 ^e en 18 ^e eeuw: paar mouwen ^a)	6	6		6
nieuwe dassen (1655: beffen)	6	6		
hoed	1		1	1
paar kousen (1655: paar hosen)	1	1	1	12
paar nieuwe schoenen	1	1	1	1
blauwe slaapmutsen			2	
paar pantoffels				1
Bijbel			1	
koffer of geld	x			
geld	4-16-0	8-15-0		
eetwaren (roggebrood, rookvlees, spek, boter, meel)	x	x		

De toezegging in 1655:

‘Die jonges twee pack nje klederen, te weten een swart ende een coleurt pack met ses nje hembden, ses beffen, ses neusdoeken, twee paar hoesen, een nijen hoett met een paer schoenen, een koffer off vijff gulden in plaetse van dien, item een roggenbroot met een pott botter ende een stuck roecktvleisch met een stuk speck ende daerboven noch van die provisoer in tempore^b een rijxdaelder ende van die andere provisoer een halve rijxdaelder aen gelt.

Die meysies met consent ende goetvinden van de provisoren uyt het weeshuis gaende, sullen hebben te genieten twee nje rocken, te weeten een swarte ende een blauwe met een damasten manteltien, mit een paer mouwen, een swarten metrock, een bratten? schorteldoek, ses hemden met derdehalff elle fijn doek in plaetse van de huiven ende beffen, voorts een blauwe schorte met vier blauwe schorteldoecken ende een witte slonde en ene paar hoesen, een paar schoenen, een doese om het goet daerin te leggen ofte een daelder ad dertien

^a Dat het aantal zakdoeken in de 19^e eeuw gelijk is aan mouwen in de 17^e en 18^e eeuw is niet vreemd: mouwen dienden in die tijd ook als zakdoek; ze moesten dus makkelijk vervangen kunnen worden.

^b In de Nederlandstalige teksten wordt een provisor *in tempore* ‘tijdelijk provisor’ genoemd. De betekenis daarvan is dat hij op dat moment de functionerend provisor is.

stuvers in plaetse van dien ende daerenboven noch van de provisoer in der tijt een rijxdaelder ende van die andere provisoer een halve rijxdaelder an gelt.’

Uitzet meisjes	1655	1747	1836	1896
nieuwe zwarte rok (18 ^e eeuw: 20 ellen beste Stof)	1		2	1
nieuwe blauwe rok (18 ^e eeuw: 6 ellen gewone Stof)	1		1	1
damasten rok	1	1		1
bajen rok		1		
(18 ^e eeuw: grein of sarsij tot) een rok		1		
(18 ^e eeuw: bajen stof voor) een rok		1		1
japon				1
rijglijf		1		
borstrok		1	3	4
nieuwe hemden	6	6	6	12
gedragen hemden			6	
nieuwe onderrok				4
zakdoeken				6
(onder?)broeken				6
nachtjak				3
nachtdoeken				4
nachtmutsen				6
schort(eldoek)	1			
blauw schort met voorschorten en werkschort	1			
boezelaar			2	
paar kousen (1655: hosen)	1		1	6
nieuwe sokken en rokken			5	
paar schoenen	1		1	
hoed				1
mutsen		1	1	4
pantoffels / laarzen				1
zijden schorteldoek		1		
regenkleed / mantel		1		1
Bijbel			1	
geld	f4-16-0	f5-5-0		

Bijlage 6 Kosten per weeskind.

In deze bijlage wordt met twee soorten kosten gewerkt: allereerst de kosten die direct aan het weeskind ten goede komen. Dat zijn uitgaven voor kleding, onderwijs, levensmiddelen, geneeskundige hulp, begrafenissen en uitzetten. De tweede soort betreft alle gemaakte kosten voor de instelling (salariskosten, onderhoud gebouw etc.)

Kosten per weeskind in de 18^e eeuw in het Burgerweeshuis en het Holdehuis

	directe kosten per weeskind	totale kosten per weeskind		directe kosten per weeskind	totale kosten per weeskind		directe kosten per weeskind	totale kosten per weeskind		directe kosten per weeskind	totale kosten per weeskind		directe kosten per weeskind	totale kosten per weeskind
	Burgerweeshuis			Burgerweeshuis			Holdehuis			Burgerweeshuis			Holdehuis	
1703	41	94	1734	72	118				1765	122	214		88	145
1704	44	92	1735	79	113				1766	101	189		83	131
1705	36	84	1736	78	123				1767	99	200		90	151
1706	33	85	1737	74	133				1768	89	183		99	186
1707	35	91	1738	73	106				1769	99	195		99	184
1708	38	89	1739	73	108				1770	91	175		142	249
1709	41	99	1740	78	113				1771	111	210		108	178
1710	40	96	1741	86	116				1772	99	167		98	207
1711	42	99	1742	68	93				1773	80	162		95	191
1712	46	102	1743	69	101				1774	78	162		92	150
1713	44	93	1744	69	115				1775	81	168		96	180
1714	46	98	1745	74	120				1776	76	143		119	197
1715	47	98	1746	78	121				1777	77	142		121	203
1716	47	126	1747	59	85				1778	86	155		127	260
1717	57	108	1748	80	149				1779	88	190		116	247
1718	53	114	1749	67	106				1780	100	185		132	241
1719	55	110	1750	74	135				1781	100	170		136	240
1720	47	97	1751	77	160				1782	101	170		116	259
1721	48	100	1752	74	132				1783	118	200		119	208
1722	55	130	1753	79	214				1784	117	203		112	207
1723	53	114	1754	75	133				1785	114	194		116	214
1724	59	120	1755	70	121				1786	88	160		130	226
1725	57	118	1756	81	135				1787	89	157		132	227
1726	63	128	1757	84	140				1788	98	170		136	241
1727	57	120	1758	86	170				1789	91	167		143	257
1728	56	116	1759	83	149				1790	95	177		182	300
1729	55	113	1760	78	172		96	144	1791	95	165		136	226
1730	55	120	1761	98	191		101	173	1792	111	201		166	282
1731	46	93	1762	72	148		97	162	1793	135	256		196	327
1732	47	102	1763	94	172		83	137	1794	102	155		165	289
1733	72	135	1764	84	227		82	132						

Kosten per weeskind in het Huis der Weezen, 1795-1807

	directe kosten per weeskind	totale kosten per weeskind
	Huis der Weezen	
1795	185	348
1796	115	228
1797	162	315
1798	142	237
1799	141	263
1800	192	329
1801	132	233
1802	144	267
1803	141	345
1804	151	418
1805	152	279
1806	140	275
1807	139	352

Kosten per weeskind in het Huis der Weezen / Hervormd weeshuis, 1822-1964

	directe kosten per weeskind		totale kosten per weeskind			directe kosten per weeskind		totale kosten per weeskind			directe kosten per weeskind		totale kosten per weeskind			directe kosten per weeskind		totale kosten per weeskind	
1822	97	163	1858	118	239	1894	218	435	1930	488	1.293								
1823	0	0	1859	115	229	1895	220	375	1931	525	1.361								
1824	110	209	1860	124	229	1896	201	347	1932	432	1.172								
1825	0	0	1861	143	263	1897	208	345	1933	429	1.087								
1826	91	164	1862	119	202	1898	222	368	1934	407	1.168								
1827	94	156	1863	121	210	1899	198	331	1935	423	1.180								
1828	91	153	1864	109	198	1900	215	379	1936	417	1.257								
1829	80	141	1865	123	215	1901	224	396	1937	524	1.624								
1830	96	165	1866	139	230	1902	223	384	1938	505	1.805								
1831	92	153	1867	137	234	1903	223	375	1939	567	2.111								
1832	93	162	1868	136	251	1904	249	406	1940	767	2.156								
1833	71	112	1869	133	275	1905	230	405	1941	580	1.882								
1834	69	114	1870	155	271	1906	284	491	1942	454	1.652								
1835	82	120	1871	181	320	1907	268	571	1943	537	1.710								
1836	72	109	1872	188	329	1908	240	470	1944	651	2.103								
1837	65	97	1873	274	419	1909	257	479	1945	615	1.850								
1838	81	115	1874	190	319	1910	254	474	1946	659	1.975								
1839	75	112	1875	227	447	1911	267	488	1947	689	1.868								
1840	75	112	1876	208	405	1912	288	576	1948	590	1.549								
1841	80	122	1877	195	395	1913	259	479	1949	614	2.079								
1842	81	126	1878	179	297	1914	324	568	1950	762	2.284								
1843	83	123	1879	235	450	1915	305	555	1951	1.222	2.920								
1844	86	142	1880	189	315	1916	330	648	1952	794	2.219								
1845	83	145	1881	205	382	1917	493	836	1953	1.247	2.110								
1846	95	154	1882	203	379	1918	490	887	1954	1.612	2.312								
1847	102	165	1883	234	382	1919	491	915	1955	1.483	2.053								
1848	81	133	1884	215	359	1920	611	1.256	1956	1.576	2.384								
1849	81	129	1885	225	416	1921	556	1.213	1957	1.976	3.310								
1850	85	136	1886	186	343	1922	423	1.052	1958	1.567	3.147								
1851	87	140	1887	214	427	1923	498	1.278	1959	2.040	4.424								
1852	101	169	1888	184	327	1924	529	1.185	1960	1.420	4.077								
1853	102	161	1889	217	363	1925	506	1.166	1961	2.147	14.513								
1854	105	171	1890	218	356	1926	428	1.029	1962	4.117	24.492								
1855	126	205	1891	208	352	1927	465	1.137	1963	3.460	33.764								
1856	134	260	1892	204	356	1928	448	1.090	1964	5.864	42.004								
1857	147	274	1893	182	312	1929	512	1.202											

Bijlage 7 Toelatingsregels tussen 1834 en 1882

In onderstaand schema staan toelatingsregels volgens de reglementen van 1833, 1855, 1871 en 1882.

	1833	1855	1871	1882
Leeftijd wezen	< 14 jaar	< 15 jr	< 17 jr	jongens < 15 jr meisjes < 16 jr
Zwols verblijf ouders	4 jaar ^a	8 jaar	3 jaar	3 jaar
Godsdienst ouders	hervormd	lidmaat Hervormde Gemeente		

En hieronder de voorwaarden:

1833
Voorwaarden met betrekking tot eigen bezit <i>geene goederen bezitten, waaruit zij kunnen worden opgevoed</i> Uitsluitingsgronden: <i>bezitting meer dan f800.- kapitaal</i> <i>grootouders of een derzelve in leven en in staat is, om dezelve op te voeden</i>
1855
Uitsluitingsgronden: <i>die genoegzame bezittingen hebben om daaruit te kunnen worden opgevoed</i> <i>die bloedverwanten in leven hebben, welke naar de bestaande wetten tot hun onderhoud verplicht en daartoe in staat zijn</i> <i>wier ouders een vaste of tijdelijke bedeeeling uit den openbaren onderstand hebben genoten; waar- onder niet wordt verstaan het ontvangen van geneeskundige hulp bij ziekte.</i>
Vanaf 1867
Ook uitgesloten: <i>Zij die in een gedurigen staat van onnoozelheid, idiotisme, krankzinnigheid of razernij verkeerden</i>
1869
Verbijzondering wat betreft de bedeling: <i>wier ouders een vaste of tijdelijke bedeeeling uit den openbaren onderstand hebben genoten; waar- onder niet wordt verstaan het ontvangen an geneeskundige hulp bij ziekte.</i> <i>wier ouders gedurende de laatste drie jaren vóór hun overlijden eene tijdelijke bedeeeling uit den openbaren onderstand hebben genoten. Onder eene vaste of tijdelijke bedeeeling wordt niet ver- staan het ontvangen van geneeskundige hulp</i>

^a Tussen 1836 en 1855: 10 jaar

Bijlage 8 Veranderingen in het huis in de 19^e en 20^e eeuw

1834	verbetering stookplaats keuken (→ besparing van turf) ¹⁷⁴
1835	slaapplaatsen ¹⁷⁵
1840	afbraak stal ¹⁷⁶ B&W geven toestemming tot vernieuwing van ramen in de kamer waar het bestuur vergadert ¹⁷⁷
1845	afbraak vroegere krankzinnigengesticht; grond verhuurd aan buurman want voor eigen doelen niet bruikbaar
1847	verbetering ramen naaikamer
1851	lijst en ramen 2 ^e verdieping alle gevels zijn er slecht aan toe; daarom een nieuwe offerte i.p.v. alleen voorgevel muur voorgevel geraapt en bepleisterd
1853	gasverlichting
1854	ziekenkamer moet worden aangepakt vlg. regentessen; besluit tot nieuwe ziekenkamer ad /200,- afgescheiden van meisjesslaapzaal en portaal; regentessen, bestuur en artsen ondersteunen dit plan ¹⁷⁸
1855	het secreet heeft <i>aanzienlijke herstellingen</i> nodig; wordt geheel vervangen
1856	nieuwe ziekenkamer bij de keuken ¹⁷⁹ ; later (1877) voor jongens naar boven verplaatst, op doktersadvies (dr. G.A. Ramaer en dr. J.I. Kisch) nieuwe warande i.p.v. afdak op de binnenplaats
1857	vernieuwen van de zolders boven ziekenkamer en washuis: deze worden mangelzolder ¹⁸⁰ (ad /1.300,-)
1858	zijgevel vertimmerd ad /1.400,- (schets, bestek door stadsarchitect gemaakt) ¹⁸¹ incl. lichtkooi in het prieel op de buitenplaats, raam in het privé op de jongensslaapkamer, matglas bovengedeelte van de ramen van de jongensslaapkamer, bovendeel van de ramen in de keuken moeten kunnen tuimelen i.v.m. frisse lucht; kosten zijn te hoog i.v.m. de constructie van de kozijnen zaadzolder verbouwd tot jongensslaapkamer; besluit m.b.t. inschrijving aan laagste inschrijver ¹⁸² ; herstel schoorsteen keuken en schoollokaal nodig; uitgesteld tot 1859 ¹⁸³
1860	28 ijzeren ledikanten (10 kleine, 10 middelgrote en 8 grote) i.p.v. bedsteden (bestek NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 22 ad /319,25
1861	keuken verbeterd: nieuwe vloer, plafond, toegangsdeuren, nieuw pleisterwerk muren, schoorsteen, kasten
1862	aanbesteding timmerwerk keuken ¹⁸⁴ nieuwe privaten op de binnenplaats; riolering; urinoirs vervangen
1863	aanbesteding vernieuwing gang en meer
1864	aanbesteding werkzaamheden eetzaal (muren, schoorstenen, kozijnen en deuren, drie luchtopeningen), regentenkamer (rookleiding) hogere brandverzekering i.v.m. vele verbeteringen
1865	jongensslaapzaal wordt verhoogd en nieuwe ramen; nieuw plafond op zolder
1866	nieuwe ramen meisjesslaapzaal (gezien bedrag is machtiging Gedeput. Staten Ov. nodig)
1867	nieuw schoollokaal met nieuwe meubelen verlichting in jongensslaapkamer grote schilderbeurt van grote delen van het huis (zolder, naaischool, slaapkamer meisjes etc.; uitvoerig beschreven in bestekken m.h.o.o. de aanbesteding (waarvoor telkens machtiging wordt gevraagd bij Gedeput. Staten Ov.)
1869	onderzoek doelmatiger inrichting slaapkamers
1870	vroegere kamer van hulponderwijzer tot eetzaal voor de meisjes wastafels met kommen naar voorbeeld van Kampen ¹⁸⁵
1871	badkuip met toebehoren, geplaatst in het was- en strijkkamertje achter de naaikamer

1872	gymnastieklokaal: planken vloer; glazen ramen; enkele werktuigen; besluit met regentessen (6 tegen 5) gymnastiek in het weeshuis te geven i.p.v. in de Normalschool (scheelt kosten) badkuip waaraan behoefte bestaat: advies geneeskundige
1873	urinoirs i.p.v. po's op initiatief van onderwijzer Baar ¹⁸⁶ eetzaal meisjes wordt studievertrek van de onderwijzer; de naaikamer wordt ook eetzaal voor de meisjes ¹⁸⁷
1874	brandspuit aangeschaft
1875	meisjesslaapzaal (<i>sompig en onfris</i>) verhoogd in overeenstemming met die van de jongens nachtkastjes slaapkamer binnenvader en –moeder vergroot
1875	tonnetjes op de meisjeskamer (stankoverlast / <i>onaangename reuk</i>) worden vervangen door inodoors (closets)
1876	tekening nieuwe droogzolder (droogzolder verplaatst naar binnenplaats (totaal /4.000 tot /4.500)) akkoord voor regentessen; nieuw gebouw voor mangelkamer, washuis en drogerij (i.p.v. twee oude lokalen) met aanbouw; kegelbaan op de binnenplaats kachel in vergaderkamer vervangen door openhaard fornuis verbruikt veel brandstof; onderzoek door bestuur ¹⁸⁸
1877	nieuwe eetzaal in gymnastieklokaal nieuwe matras bij handbrug
1877	jongensziekenzaal naar boven
1879	eetzaal meisjes boven de school ventilatiekoker in slaapzaal jongens
1880	luchtkoker en klok met wekker slaapkamer hulponderwijzer
1881	nieuwe slaapzaal meisjes boven de kamers van de binnenvader en –moeder, de naaijufvrouw en de badkamer; voor ieder meisje een kastje; aparte slaapruijme voor de juffrouw; daartoe wordt oude trap verwijderd orgel in de eetzaal voor /250,00; betaald uit inkomsten vanwege executie van een testament door het bestuur
1883	kachel met ventilatietoestel in werkkamer van de meisjes
1885	nieuw fornuis, pomp en aanrecht in de keuken; andere ventilatie jongensslaapkamer
1889	Wenthamlampen in jongensslaapzaal; ze voldoen goed
1892	waterleiding (kosten /1.080)
1896	gaslampen
1897	kippenhok verbetering regenwaterafvoer nu regenton telkens vol is omdat huis is aangesloten op de waterleiding.
1899	ventilator kinderkamer
1900	ziekenzaal (voor besmettelijke ziekten) wordt kledingmagazijn
1901	telefoon
1902	gaspit op de gang bij jongensziekenkamer privaten bij jongens- en meisjesziekenkamer
1905	geiser in de badkamer
1906	salamanderkachels op jongens- en meisjeszaal vernieuwing binnenplaats balkon ziekenkamer

- 1907
- nieuwe slaapkamer directrice; haar vroegere slaapkamer wordt eetkamer
nieuw gebouw erbij op de gekkenplaats (dit was kennelijk nog de benaming van krank-
zinigen) door verbouwing geen gymnastieklessen
- 1908
- verbetering riolering
- 1910
- van slaapzaal met een glazen deur afgeschoten slaapkamertje onderwijzer
opknappen kamer naaijuffrouw
tochtdeur aan de achterzijde van het gebouw
- 1913
- telefoon verplaatst naar regentenkamer
- 1916
- onderhoud en schilderen
slaapkamer mej. van Velzen
- 1917
- nieuwe slaapkamer portier in deel van de leerkamer; ingang op de jongensslaapzaal
- 1920
- nieuwe elektr. installatie; voorstel voor een deel van het gebouw; toch gehele plan Zaal-
berg uitgevoerd ad /3.000¹⁸⁹
Door deze hoge kosten gaat vervanging van de vloeren in de slaapzalen vorig jaar niet
door¹⁹⁰
- 1924
- herenclosets op jongenstoilet omdat de reservoirs toch vernieuwd moeten worden
- 1926
- overweging over te gaan naar centrale verwarming
- 1927
- verplaatsing jongens WC die in de verdrukking is gekomen door verbouwing van de
school
- 1928
- fietshok op de plaats
- 1929
- uitstel van door regent Visser gewenste werkzaamheden; schilderen; ander plafond jon-
genskamer
- 1930
- bestuur vindt jongenszaal¹⁹¹ en meisjeszaal¹⁹² ongezellig; geen actie
- 1939
- schuilkelder achter de keuken, met uitgang naar de Bitterstraat¹⁹³
- 1951
- grote slaapzaal nieuwe gordijnen¹⁹⁴
nieuwe wasmachine te duur; alleen nieuwe wringer¹⁹⁵
kachels van provincie eerst in bruikleen, worden overgenomen¹⁹⁶
offerte 9 telefoons i.p.v. 2 (f6.000)¹⁹⁷
- 1952
- Het gemis van vaste wastafels [in de kamers van het personeel][is] niet bevorderlijk voor
het rein houden van het lichaam. Drie vaste wastafels zijn nodig. De vloer in de badkamer
rot weg. De regenten knikken en zeggen: ‘Het huis is op’.¹⁹⁸

Bijlage 9 Rampjaren (epidemie, oorlog, honger) tot 1795

Deze bijlage heeft als doel na te gaan of rampen zoals een epidemie of oorlog merkbare invloed hebben gehad op de instroom in de weeshuizen.

De jaren worden genoemd door Berkenvelder¹⁹⁹. Bij genoemde jaren vermeld ik de aantallen instromende en overleden wezen per weeshuis.

De gearceerde vlakken geven m.i. aanleiding een verband te zien tussen de ramp en wat er met de bewoners in de weeshuizen gebeurt.

BWH = Burgerweeshuis; HH = Holdehuis

Hongersnood / duur voedsel				Epidemie			
Jaar	BWH		Jaar	BWH		HH	
	in	Overl.		in	Overl.	in	Overl.
1623	1	0	1623	1	0		
1624	1	0	1624	1	0		
1629	3	0	1625	1	0		
1630	2	0	1630	2	0		
1631	3	0	1636	7	2		
1632	1	0	1637	3	0		
1633	3	0	1652	11	2		
1694	2	0	1655	6	0		
1695	1	0	1656	19	32		
1696	2	0	1657	4	3		
1697	1	0	1658	2	1		
1698	3	0	1661	0	0		
1699	4	0	1664	0	0		
1700	19	0	1665	8	0		
			1666	4	0		
			Oorlog	1671	1	0	
			BWH	1692	3	0	
			in	1747 ^a	2	5	1
			Overl.	1774	0	0	3
1665 ^b	8	0	1774	0	0	3	3
1672	22	0	1779	3	0	3	1
1673	8	0	1783	3	0	1	2
1674	3	1					

overstromingen				
Jaar	BHW		HH	
	in	Overl.	in	Overl.
1635	3	0		
1651	9	1		
1658	2	1		
1775	5	0	2	2
1776	0	0	1	0
1783	3	0	1	2
1784	5	0	0	0

^a Rode loop (dysenterie); De Vries, 124

^b Door Berkenvelder niet vermeld

Bijlage 10 Aantallen bewoners (tabellen en grafieken)

Met de tabellen wil ik voor de verschillende weeshuizen in Zwolle^a inzicht geven in

- 1. de jaarlijkse instroom van nieuwe wezen waarbij aangegeven wordt uit hoeveel gezinnen die komen
- 2. het aantal gestorven wezen per jaar
- 3. de jaarlijkse uitstroom van wezen
- 4. de hoeveelheid wezen per jaar in de 17^e tot en met de 20^e eeuw.

Met 1. wordt de instroom gegeven vanaf het midden van de 17^e eeuw tot en met het midden van de 20^e eeuw.

Met 1 en 2. is inzicht mogelijk of zich in Zwolle bijzondere omstandigheden hebben voorgedaan waardoor de instroom groter of kleiner wordt. Een grote instroom van wezen uit relatief veel gezinnen wijst op iets bijzonders. Wanneer in hetzelfde jaar ook veel wezen in het huis overlijden kan dat wijzen op een epidemie. Indien dat niet het geval is, kan er bijvoorbeeld een economische malaise zijn of een oorlog (zoals in 1665 en 1672) waardoor voogden van wezen sneller een beroep (moeten) doen op een weeshuis omdat ze de wezen niet zelf kunnen opvangen.

In de Kinderboeken worden gegevens bijgehouden over de wezen. Die bevatten de jaren van geboorte, binnenkomst en vertrek; de omvang van eventuele erfenissen en de wijze waarop die wordt afgerekend; wat het weeshuis in bezit heeft gekregen, enz. Rond hun vertrek kan worden vermeld welk beroep ze zijn gaan uitoefenen, of ze een uitzet hebben meegekregen; waarom ze zijn weggegaan en welke gevolgen dat heeft voor hun verhouding met het weeshuis; de oorzaak van overlijden; enz.

Nu zijn de gegevens niet altijd consequent ingevuld. In de beginjaren van het Burgerweeshuis staat veelvuldig vermeld dat een wees wel vertrokken is maar dat niet bekend is wanneer. De administratie van de laatste jaren van het weeshuis in de 20^e eeuw laat ook veel te wensen over.

Wanneer het doop- / geboortjaar ontbreekt of het jaar van vertrek moeten deze data door interpolatie worden geschat. Dat heb ik gedaan door de gemiddelde leeftijd bij vertrek in die periode te nemen en die in te brengen bij de desbetreffende wees.

Bij de berekening van het aantal wezen in een bepaald jaar heb ik twee methodes gebruikt.

- 1. Van een wees van wie het jaar van binnenkomst en dat van vertrek bekend is, kun je vaststellen in welke jaren deze in het huis heeft gewoond. Bij deze werkwijze dienen drie zaken vastgesteld te worden:
 - a. Is de wees vóór het bedoelde jaar binnengekomen?
 - b. Heeft de wees pas na het bedoelde jaar het huis verlaten?
 - c. Indien op a) en b) een positief antwoord wordt verkregen telt de wees mee voor de berekening van het aantal in het bedoelde jaar.

Nadeel van deze werkwijze is dat deze erg omslachtig is.

Voordeel is de nauwkeurigheid, waarbij wordt opgemerkt dat die nauwkeurigheid maar betrekkelijk is omdat de gevraagde data niet van iedere wees bekend zijn en geïnterpoleerd zijn.

- 2. Uitgaande van een bepaald jaar waarvan zeker het aantal wezen in huis bekend is, kun je daarvan uitgaande alle instroom erbij optellen en aantal vertrekkers eraf trekken.

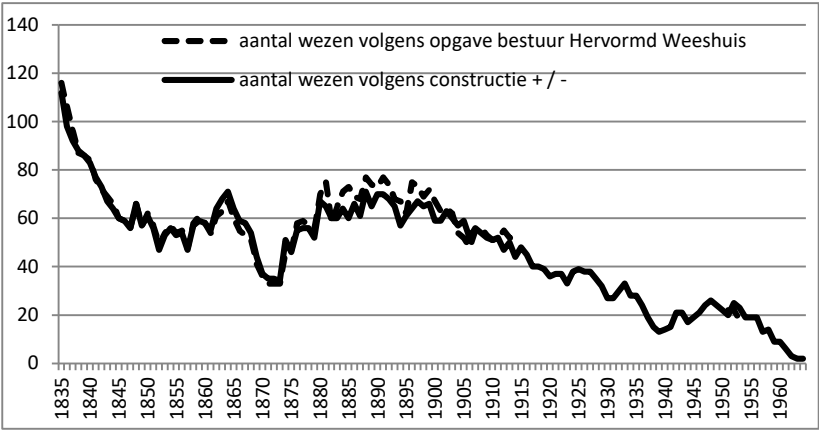
Voordeel van deze werkwijze is de eenvoud waarmee de gewenste gegevens via Excel verkregen worden na invulling van in- en uitstroom.

^a Ik onderscheid het Burgerweeshuis (cijfers tussen 1623 en 1833), het Holdehuis (cijfers tussen 1747 en 1833) en het Hervormd Weeshuis (cijfers tussen 1823 en 1964).

Nadeel is de afhankelijkheid van de aanwezigheid van de juiste gegevens. En die gegevens ontbreken regelmatig.

Door methode 2) te gebruiken en voor verschillende jaren te vergelijken met de bekende grootte van het aantal wezen (alleen uit de 19^e en 20^e eeuw) is een reeks ontwikkeld vanaf 1636-1963 met betrekking tot het jaarlijks aanwezige aantal jongens en meisjes. Het is zeker dat deze cijfers niet 100% nauwkeurig zijn. Het is evenzeer zeker dat de tendens van de reeks overeenkomt met de werkelijkheid. De vergelijking in grafiek van de opgaven door het bestuur en de gegevens van mijn constructie maakt dat duidelijk.

Grafiek 10.1 vergelijking van opgegeven aantallen weeskinderen in het Hervormd Weeshuis en de geconstrueerde aantallen.

In deze geannoteerde uitgave worden alle gegevens met betrekking tot de in- en uitstroom van het Burgerweeshuis, het Holdehuis en het Huis der Weezen / Hervormd Weeshuis gegeven. Hiermee is een aaneengesloten reeks van de aantallen bewoners in de weeshuizen gemaakt tussen 1640 en 1964.

Tabellen 10.1 Gegevens met betrekking tot de in- en uitstroom in het Burgerweeshuis tussen 1623 en 1835 en de omvang van het aantal opgenomen wezen per jaar.²⁰⁰

	10.1a Burgerweeshuis													
	Ingekomen			overleden			totaal uitgegaan			aantal wezen op 01.01				
	jongens	meisjes	totaal	uit aantal gezinnen	jongens	meisjes	totaal	jongens	meisjes		totaal	jongens	meisjes	totaal
1623	1		1	1								0	0	0
1624		1	1	1								1	0	1
1625	1		1	1								1	1	2
1626												2	1	3
1627	2		2	2								2	1	3
1628	1		1	1								4	1	5
1629	2	1	3	3								5	1	6
1630	2		2	2								7	2	9
1631	3		3	3								9	2	11
1632	1		1	1								12	2	14
1633	3		3	2								13	2	15
1634	2	2	4	2								16	2	18
1635	3		3	2								18	4	22
1636	4	3	7	4	-2		-2	-2		-2		21	4	25
1637	2	1	3	2				-1		-1	1j	23	7	30
1638								-1		-1	1j	24	8	32
1639	4	4	8	6				-2		-2	2j	23	8	31
1640	2	1	3	2				-3		-3	3j	25	12	37
1641	3		3	3				-6	-1	-7	3j, 1m	24	13	37
1642	2		2	2	-1		-1	-6		-6	1j	21	12	33
1643	6		6	5	-1		-1	-1	-1	-2		17	12	29
1644	3	1	4	4		-3	-3	-1	-3	-4		22	11	33
1645	7	1	8	6	-1	-1	-2	-2	-1	-3		24	9	33
1646	3	5	8	2				-1	-2	-3	1j, 2m	29	9	38
1647	1		1	1								31	12	43
1648												32	12	44
1649	1	2	3	1		-1	-1	-2	-3	-5	1j, 2m	32	12	44
1650	1	3	4	3	-1		-1	-3		-3		31	11	42
1651	8	1	9	2	-1		-1	-5	-1	-6	3j	29	14	43
1652	6	5	11	5		-2	-2		-2	-2		32	14	46
1653		1	1	1		-1	-1	-4	-2	-6		38	17	55
1654	1		1	1		-1	-1	-2	-1	-3		34	16	50
1655	2	4	6	3				-3	-1	-4		33	15	48
1656	7	12	19	11	-21	-11	-32	-25	-12	-37		32	18	50
1657	2	2	4	2	-2	-1	-3	-2	-1	-3		14	18	32
1658	1	1	2	1	-1		-1	-1		-1		14	19	33
1659	1	1	2	1				-1	-2	-3		14	20	34
1660								-1	-2	-3		14	19	33
1661									-1	-1		13	17	30
1662	4	5	9	5								13	16	29
1663	3	2	5	1					-2	-2		17	21	38
1664								-2	-3	-5		20	21	41
1665	3	5	8	4				-3	-4	-7	1m	18	18	36
1666	2	2	4	3					-2	-2	2m	18	19	37
1667	1		1	1				-2	-2	-4	1j	20	19	39
1668	1	3	4	4				-1		-1		19	17	36
1669		1	1	1	-1		-1	-4	-1	-5		19	20	39
1670								-1	-1	-1		15	20	35

	10.1b Burgerweeshuis													
	Ingekomen				overleden			totaal uitgegaan			schatting vertrekjaar	aantal wezen op 01.01		
	jongens	meisjes	totaal	uit aantal gezinnen	jongens	meisjes	totaal	jongens	meisjes	totaal		jongens	meisjes	totaal
1671	1		1	1				-1	-2	-3		15	19	34
1672	10	12	22	13				-2	-2	-4	2j, 2m	15	17	32
1673	5	3	8	4				-3	-2	-5		23	27	50
1674	1	2	3	2	-1		-1	-1		-1		25	28	53
1675	3		3	1				-3	-4	-7	1j, 3m	25	30	55
1676								-3	-1	-4	1j	25	26	51
1677		1	1	1				-1	-3	-4	1j	22	25	47
1678	1		1	1					-4	-4	2m	21	23	44
1679									-1	-1	1m	22	19	41
1680												22	18	40
1681								-1		-1	1j	22	18	40
1682								-4	-5	-9	4j, 5m	21	18	39
1683								-2	-2	-4	2j, 2m	17	13	30
1684								-1		-1	1j	15	11	26
1685	6	1	7	5				-6	-7	-13	3j	14	11	25
1686	1		1	1				-1		-1		14	5	19
1687	2	1	3	2				-2	-1	-3		14	5	19
1688												14	5	19
1689	3	1	4	2				-3	-1	-4		14	5	19
1690	3		3	3				-1	-1	-2		14	5	19
1691	4	2	6	2	-1		-1	-1		-1		16	4	20
1692	3		3	1								19	6	25
1693	1	5	6	3				-2	-1	-3		22	6	28
1694	2		2	1								21	10	31
1695		1	1	1				-1		-1	1j	23	10	33
1696	1	1	2	1								22	11	33
1697	1		1	1				-1	-1	-2		23	12	35
1698	1	2	3	1								23	11	34
1699	2	2	4	3				-2	-2	-4		24	13	37
1700	8	11	19	7				-2		-2		24	13	37
1701		1	1	1	-1		-1	-6		-6		30	24	54
1702	1	2	3	1				-1		-1		24	25	49
1703	4	2	6	5				-4	-1	-5		24	27	51
1704									-2	-2		24	28	52
1705		4	4	3	-1	-1	-2	-1	-3	-4		24	26	50
1706	1		1	1					-2	-2		23	27	50
1707	6		6	4	-6		-6	-9		-9		24	25	49
1708	3	3	6	4				-1		-1		21	25	46
1709	2	2	4	2		-2	-2	-3	-5	-8	1j	23	28	51
1710	1		1	1	-1	-1	-2	-3	-1	-4	1j	22	25	47
1711	3		3	1				-1	-3	-4		20	24	44
1712	5	1	6	3				-1	-2	-3		22	21	43
1713									-4	-4		26	20	46
1714	1	4	5	3	-1		-1	-1	-1	-2		26	16	42
1715	2		2	2				-2	-3	-5		26	19	45
1716					-1	-1		-2	-1	-3		26	16	42
1717									-2	-2		24	15	39
1718	3		3	1								24	13	37
1719	3	1	4	2		-1	-1	-3	-3	-6		27	13	40
1720	3		3	2		-1	-1	-2	-1	-3		27	11	38

	10.1c Burgerweeshuis													
	Ingekomen			overleden			totaal uitgegaan			schatting vertrekjaar	aantal wezen op 01.01			
	jongens	meisjes	totaal	uit aantal gezinnen	jongens	meisjes	totaal	jongens	meisjes		totaal	jongens	meisjes	totaal
1721	1	1	2	1				-3		-3	1j	28	10	38
1722	3	1	4	2	-2		-2	-5	-1	-6		26	11	37
1723		1	1	1				-1	-2	-3	1m	24	11	35
1724	1	1	2	2				-2		-2		23	10	33
1725								-1	-2	-3	22	11	33	
1726	1	1	2	2	-1		-1	-1		-1	21	9	30	
1727	4	3	7	5		-1	-1	-2	-1	-3	21	10	31	
1728											23	12	35	
1729	3	2	5	4	-2		-2	-6		-6	23	12	35	
1730	2		2	1				-1		-1	20	14	34	
1731	2	4	6	2	-1		-1	-1		-1	21	14	35	
1732						-1	-1	-2	-2	-4	1j	22	18	40
1733		2	2	1				-1		-1		20	16	36
1734	1	3	4	3				-5	-2	-7	1m	19	18	37
1735	2		2	2				-2	-3	-5		15	19	34
1736	2		2	2						0	15	16	31	
1737		1	1	1					-1	-1	17	16	33	
1738	2	1	3	3						0	17	16	33	
1739		1	1	1	-1		-1	-1		-1	19	17	36	
1740	1	1	2	2					-1	-1	18	18	36	
1741	3	8	11	6				-3	-2	-5	1m	19	18	37
1742	1	1	2	1				-1	-2	-3		19	24	43
1743		1	1	1	-2	-1	-3	-4	-3	-7	19	23	42	
1744	1	1	2	1					-1	-1	15	21	36	
1745								-1	-1	-2	16	21	37	
1746	5	2	7	4	-1		-1	-2	-2	-4	15	20	35	
1747	2		2	1	-2	-3	-5	-4	-5	-9	18	20	38	
1748		4	4	2	-1		-1	-1		-1	16	15	31	
1749					-1		-1	-5	-1	-6	1m	15	19	34
1750	1	1	2	2		-1	-1		-3	-3		10	18	28
1751						-2	-2		-1	-1	11	16	27	
1752	1	1	2	1	-1		-1	-2	-1	-3	11	15	26	
1753		1	1	1							10	15	25	
1754	2	3	5	4					-1	-1	10	16	26	
1755								-2		-2	12	18	30	
1756									-2	-2	10	18	28	
1757									-2	-2	10	16	26	
1758									-1	-1	10	14	24	
1759	1	1	2	2				-1	-2	-3	10	13	23	
1760	1	2	3	1		-1	-1	-1	-2	-3	1j	10	12	22
1761		1	1	1								10	12	22
1762	1		1	1	-1		-1	-2	-1	-3	10	13	23	
1763								-1	-2	-3	9	12	21	
1764											8	10	18	
1765											8	10	18	
1766		1	1	1				-1	-1	-2	8	10	18	
1767	1	4	5	2	-1		-1	-2	-1	-3	7	10	17	
1768								-1		-1	6	13	19	
1769	1	2	3	2							5	13	18	
1770						-1	-1		-1	-1	6	15	21	

	10.1d Burgerweeshuis												aantal wezen op 01.01	
	Ingekomen				overleden			totaal uitgegaan			schatting vertrekjaar			
	jongens	meisjes	totaal	uit aantal gezinnen	jongens	meisjes	totaal	jongens	meisjes	totaal				
1771	2	3	5	1	-1		-1	-1		-1		6	14	20
1772	1	3	4	2				-2	-2			7	17	24
1773	2	1	3	1				-2	-2			8	18	26
1774						-1	-1	-2	-2	-4		10	17	27
1775	4	1	5	2	-1		-1	-2	-2	-2		8	15	23
1776								-2	-1	-3		10	16	26
1777								-1	-1	-1		8	15	23
1778								-3	-3	-3		8	14	22
1779	3		3	3				-1	-1	-1	1m	8	11	19
1780	1	1	2	1				-1	-2	-3		11	10	21
1781	2		2	2				-1	-1	-1		11	9	20
1782	1		1	1				-1	-1	-1		13	8	21
1783	1	2	3	2				-1	-2	-3		14	7	21
1784	3	2	5	3				-1	-1	-1		14	7	21
1785	3	4	7	2	-1		-1	-2	-2	-2		17	8	25
1786								-1		-1		18	12	30
1787	1		1	1								17	12	29
1788		2	2	2				-2	-2	-4		18	12	30
1789						-1	-1	-1	-1	-1		16	12	28
1790	3		3	2				-1	-1	-1		16	11	27
1791		1	1	1				-5	-3	-8		18	11	29
1792		1	1	1				-1	-1	-1		13	9	22
1793	3	3	6	2				-1	-1	-1		12	10	22
1794		2	2	1				-2	-2	-2		15	12	27
1795								-2	-2	-2	1j	13	14	27
1796	1		1	1	-1	-1	-2	-3	-2	-5		11	14	25
1797					-1	-1	-1	-2	-2	-2		9	12	21
1798								-1	-3	-4		7	12	19
1799	2	2	4	2		-1	-1	-3	-3	-3		6	9	15
1800	2	2	4	4		-1	-1	-3	-3	-3		8	8	16
1801	2		2	1				-1	-1	-2		10	7	17
1802								-1	-2	-3		11	6	17
1803												10	4	14
1804	2		2	1								10	4	14
1805												12	4	16
1806								-1		-1		12	4	16
1807		3	3	2								11	4	15
1808		3	3	2								11	7	18
1809	2	3	5	4		-1	-1	-4	-2	-6		11	10	21
1810								-1	-1	-2		9	11	20
1811	1	3	4	1				-2	-2	-2		8	10	18
1812		3	3	1				-1	-2	-3		7	13	20
1813	2	3	5	2				-1	-1	-1		6	14	20
1814	2	3	5	2				-3	-2	-5		7	17	24
1815	1		1	1				-1	-1	-1		6	18	24
1816	3	4	7	3				-2	-2	-2		7	17	24
1817	1		1	1				-1	-1	-1		10	19	29
1818	4	1	5	3				-1	-1	-2		11	18	29
1819												14	18	32
1820		4	4	2				-1	-3	-4		14	18	32
1821								-1	-1	-1		13	19	32
1822									-3	-3		12	19	31
1823								-2	-1	-3		12	16	28
1824									-1	-1		10	15	25
1825								-2	-2	-2		10	14	24
1826					-1	-1		-2	-2	-4		8	14	22
1827								-2	-2	-2		6	12	18
1828								-2	-1	-3		6	10	16
1829								-1	-1	-1		4	9	13
1830								-1	-3	-4		4	8	12
1831												3	5	8
1832								-1	-2	-3		3	5	8
1833												2	3	5
1834								-1	-1	-2		2	3	5
1835								-1	-2	-3		1	2	3
	300	252	552	333	-66	-46	-112	-300	-252	-552				

Tabellen 10.2 Gegevens met betrekking tot de in- en uitstroom in het Holdehuis tussen 1747 en 1838 en de omvang van het aantal opgenomen wezen per jaar.²⁰¹

10.2a Holdehuis												
	Ingekomen			overleden			totaal uitgegaan			aantal wezen op 01.01		
	jongens	meisjes	totaal	uit aantal gezinnen	jongens	meisjes	totaal	jongens	meisjes	totaal	schatting vertrekjaar	aantal wezen op 01.01
1747	1		1	1								0 0 0
1748			0									1 0 1
1749	3	3	6	3								1 0 1
1750		2	2	2								4 3 7
1751	3	3	6	3								4 5 9
1752												7 8 15
1753	1		1	1								7 8 15
1754	4	3	7	4								8 8 16
1755		3	3	3								12 11 23
1756		3	3	1								12 14 26
1757	3	1	4	2								12 17 29
1758		4	4	2								15 18 33
1759	7	2	9	2	-1	-3	-4	-5	-4	-9		15 22 37
1760							-4	-2	-6	1j		17 20 37
1761	4	2	6	3		-1	-1		-2	-2		13 18 31
1762	8	2	10	3					-3	-3		17 18 35
1763	2		2	1			-2		-2			25 17 42
1764		1	1	1		-1	-1	-1	-3	-4		25 17 42
1765	3	1	4	3	-1	-2	-3	-3	-4	-7		24 15 39
1766					-1		-1	-1		-1		24 12 36
1767									-1	-1		23 12 35
1768					-2		-2	-2	-1	-3		23 11 34
1769		2	2	1			-1	-2	-3	1m		21 10 31
1770	1	4	5	3		-1	-1		-2	-2		20 10 30
1771	3	1	4	2		-1	-1	-1	-1	-2		21 12 33
1772	2	1	3	2				-2	-1	-3		23 12 35
1773	1	1	2	1	-2		-2	-5		-5	1j	23 12 35
1774	1	2	3	2	-1	-2	-3	-2	-3	-5		19 13 32
1775		2	2	2	-1	-1	-2	-3	-2	-5		18 12 30
1776		1	1	1				-2	-1	-3		15 12 27
1777								-2	-1	-3		13 12 25
1778	1		1	1				-1		-1		11 11 22
1779	2	1	3	2	-1	-1	-2		-2	1j		11 11 22
1780		1	1	1				-3	-1	-4		11 12 23
1781	1	2	3	2				-1		-1	1j	8 12 20
1782	3	3	6	2					-1	-1		8 14 22
1783		1	1	1	-2		-2	-3	-1	-4	1m	11 16 27
1784												8 16 24
1785	2	2	4	4					-3	-3		8 16 24
1786	1		1	1		-1	-1		-1	-1		10 15 25
1787	1	3	4	4	-1		-1	-1		-1		11 14 25
1788					-1		-1	-1	-2	-3		11 17 28
1789						-1	-1		-1	-1		10 15 25
1790		3	3	3								10 14 24

	10.2b Holdehuis											aantal wezen op 01.01		
	Ingekomen				overleden			totaal uitgegaan			schatting vertrekjaar			
	jongens	meisjes	totaal	uit aantal gezinnen	jongens	meisjes	totaal	jongens	meisjes	totaal				
1791		1	1	1	-2	-1	-3	-3	-4	-7	1m	10	17	27
1792	1		1	1					-1	-1		7	14	21
1793	3	1	4	3				-2		-2		8	13	21
1794	1		1	1	-1		-1	-1		-1		9	14	23
1795	4	4	8	5				-1	-1	-2		9	14	23
1796	2	3	5	3				-2	-4	-6	2m	12	17	29
1797	7	3	10	4					-1	-1	1m	12	16	28
1798	6	2	8	5						-4	-4	19	18	37
1799						-1	-1		-1	-1		25	16	41
1800	10	7	17	11	-2		-2	-2		-2		25	15	40
1801		1	1	1		-2	-2	-1	-5	-6		33	22	55
1802	4	1	5	3				-1		-1		32	18	50
1803	3		3	2	-1	-1	-2	-4	-5	-9		35	19	54
1804	4		4	2						0		34	14	48
1805	1	4	5	4				-1	-2	-3		38	14	52
1806	1	1	2	2				-3	-2	-5		38	16	54
1807	3		3	2				-3		-3		36	15	51
1808								-1	-2	-3		36	15	51
1809	2	3	5	3	-2		-2	-11	-1	-12		35	13	48
1810								-2	-3	-5		26	15	41
1811		1	1	1				-9	-1	-10		24	12	36
1812								-3	-1	-4		15	12	27
1813	2	2	4	2				-1	-1	-2		12	11	23
1814	1		1	1		-1	-1	-2	-3	-5		13	12	25
1815	1	2	3	3					-1	-1		12	9	21
1816	2	2	4	4					-1	-1		13	10	23
1817	4	2	6	5				-1	-4	-5	1m	15	11	26
1818	1		1	1				-3		-3		18	9	27
1819		2	2	2				-4	-3	-7		16	9	25
1820	2	4	6	5					-5	-5		12	8	20
1821	8	5	13	7				-3		-3		14	7	21
1822	2	1	3	3				-1		-1		19	12	31
1823								-2	-1	-3		20	13	33
1824									-1	-1		18	12	30
1825					-1		-1	-6	-1	-7		18	11	29
1826					-1		-1	-3	-1	-4		12	10	22
1827								-1		-1		9	9	18
1828						-1	-1		-2	-2		8	9	17
1829								-1	-1	-2		8	7	15
1830								-3		-3		7	6	13
1831								-1	-1	-2		4	6	10
1832												3	5	8
1833									-1	-1		3	5	8
1834								-1	-2	-3		3	4	7
1835									-1	-1		2	2	4
1836								-1	-1	-2		2	1	3
1837												1	0	1
1838								-1		-1		1	0	1
133 112 245 157 -24 -21 -45 -133 -112 -245														

Tabel 10.3 Gegevens met betrekking tot de in- en uitstroom in het Hervormd Weeshuis tussen 1823 en 1964 en de omvang van het aantal opgenomen wezen per jaar.²⁰²

	10.3a Hervormd Weeshuis													
	Ingekomen				overleden			totaal uitgegaan			aantal wezen op 01.01			
	jongens	meisjes	totaal	uit aantal gezinnen	jongens	meisjes	totaal	jongens	meisjes	totaal				
1823	9	2	11	6								32	29	61
1824	6	3	9	5		-1	-1		-1	-1		37	29	66
1825	8	8	16	5								43	29	72
1826	2	4	6	4								43	36	79
1827	6	5	11	5	-1		-1	-2		-2		40	37	77
1828	4	5	9	4				-1		-1		43	40	83
1829	2		2	2				-3		-3		44	42	86
1830	5	1	6	4				-1	-1	-2		42	40	82
1831	10	4	14	7	-1		-1	-2	-1	-3		42	37	79
1832	15	12	27	8		-1	-1	-1	-2	-3		49	39	88
1833	6	13	19	8		-1	-1	-1	-2	-3		62	47	109
1834	1	6	7	2	-1	-1	-2	-8	-6	-14		67	57	124
1835		2	2	2	-2		-2	-9	-3	-12		58	54	112
1836	1	4	5	2				-4	-5	-9		48	50	98
1837	4	1	5	5				-3	-6	-9		44	48	92
1838	5	5	10	3				-8	-3	-11		45	43	88
1839	3	3	6	2	-1	-1	-2	-3	-6	-9		41	45	86
1840	1	1	2	1	-2		-2	-3	-5	-8		41	42	83
1841		5	5	3		-1	-1	-6	-3	-9		39	38	77
1842	2	3	5	3	-2		-2	-6	-5	-11		33	40	73
1843	1		1	1				-1	-3	-4		29	38	67
1844	1	3	4	2				-4	-4	-8		29	35	64
1845	3	3	6	5				-4	-3	-7		26	34	60
1846	1		1	1				-2	-2	-4		25	34	59
1847	9	3	12	4				-1	-1	-2		24	32	56
1848						-1	-1	-3	-6	-9		32	34	66
1849	3	7	10	5		-2	-2	-3	-3	-6		29	28	57
1850		1	1	1		-2	-2	-2	-4	-6		29	32	61
1851					-2	-1	-3	-6	-3	-9		27	29	56
1852	8	1	9	5		-2	-2	-1	-2	-3		21	26	47
1853	2	3	5	2				-1	-1	-2		28	25	53
1854	1	1	2	1				-4	-1	-5		29	27	56
1855	7	3	10	4	-2	-1	-3	-3	-6	-9		26	27	53
1856	1	3	4	2	-1	-1	-2	-6	-5	-11		30	24	54
1857	11	3	14	5				-3	-1	-4		25	22	47
1858	2	3	5	4	-1		-1	-2	-1	-3		33	24	57
1859								-1		-1		33	26	59
1860								-1	-2	-3		32	26	58
1861	6	9	15	7		-1	-1	-3	-3	-6		31	24	55
1862	3	6	9	4				-2	-3	-5		34	30	64
1863	5	2	7	3	-1		-1	-3	-1	-4		35	33	68
1864	1	1	2	2	-1		-1	-4	-5	-9		37	34	71
1865						-1	-1	-1	-4	-5		34	30	64
1866	2	4	6	2	-1	-1	-2	-5	-2	-7		33	26	59
1867	1	3	4	2	-1		-1	-5	-3	-8		30	28	58
1868								-10		-10		26	28	54
1869		2	2	1				-3	-6	-9		16	28	44
1870						-1	-1	-1	-1	-2		13	24	37

	10.3b Hervormd Weeshuis												
	Ingekomen				overleden			totaal uitgegaan			aantal wezen op 01.01		
	jongens	meisjes	totaal	uit aantal gezinnen	jongens	meisjes	totaal	jongens	meisjes	totaal			
1871	3	2	5	3		-1	-1	-1	-4	-5	12	23	35
1872	1	1	2	2				-2	-1	-3	14	21	35
1873	10	8	18	8					-1	-1	13	21	34
1874		1	1	1		-1	-1	-2	-4	-6	23	28	51
1875	8	9	17	7				-5	-3	-8	21	25	46
1876	2	4	6	4				-1	-4	-5	24	31	55
1877	1	6	7	3	-1		-1	-3	-4	-7	25	31	56
1878		1	1	1	-2		-2	-2	-3	-5	23	33	56
1879	10	9	19	8		-1	-1	-2	-2	-4	21	31	52
1880	2	5	7	4	-1	-2	-3	-5	-4	-9	29	38	67
1881	4	1	5	3	-1	-1	-2	-8	-2	-10	26	39	65
1882	2	3	5	3		-1	-1	-1	-4	-5	22	38	60
1883	6	6	12	7		-1	-1	-5	-3	-8	23	37	60
1884	3		3	2				-2	-5	-7	24	40	64
1885	4	5	9	6				-2	-1	-3	25	35	60
1886	1	1	2	2				-2	-5	-7	27	39	66
1887	4	12	16	5				-1	-5	-6	26	35	61
1888	1	2	3	1		-1	-1	-3	-6	-9	29	42	71
1889	3	6	9	3				-1	-3	-4	27	38	65
1890	3	5	8	5				-2	-6	-8	29	41	70
1891	4	1	5	4				-2	-5	-7	30	40	70
1892		3	3	1	-1		-1	-5	-1	-6	32	36	68
1893	2	2	4	4	-1		-1	-7	-5	-12	27	38	65
1894	4		4	3							22	35	57
1895	8	7	15	5				-6	-6	-12	26	35	61
1896	4	6	10	5				-3	-4	-7	28	36	64
1897	2	1	3	2	-1		-1	-2	-3	-5	29	38	67
1898	3	5	8	4	-1	-1	-2	-1	-6	-7	29	36	65
1899	2		2	1				-5	-4	-9	31	35	66
1900	5	2	7	2	-2		-2	-4	-3	-7	28	31	59
1901	4	4	8	4				-3	-1	-4	29	30	59
1902	2	4	6	3		-1	-1	-3	-6	-9	30	33	63
1903	1	1	2	1				-1	-4	-5	29	31	60
1904	2	8	10	4				-4	-4	-8	29	28	57
1905		1	1	1				-3	-5	-8	27	32	59
1906	3	2	5	3				-1		-1	24	28	52
1907	1	8	9	4		-1	-1	-5	-6	-11	26	30	56
1908	1	2	3	2				-2	-3	-5	22	32	54
1909	4	3	7	4				-4	-4	-8	21	31	52
1910	3	3	6	4				-3	-2	-5	21	30	51
1911	1	3	4	2		-1	-1	-3	-6	-9	21	31	52
1912	1	4	5	3				-1	-1	-2	19	28	47
1913						-1	-1	-1	-5	-6	19	31	50
1914	6	6	12	4		-1	-1	-3	-5	-8	18	26	44
1915	2	1	3	1				-3	-3	-6	21	27	48
1916								-4	-1	-5	20	25	45
1917	3	1	4	1				-1	-3	-4	16	24	40
1918	1	4	5	3				-1	-5	-6	18	22	40
1919	1	3	4	2				-6	-1	-7	18	21	39
1920	3	4	7	3	-1		-1	-3	-3	-6	13	23	36

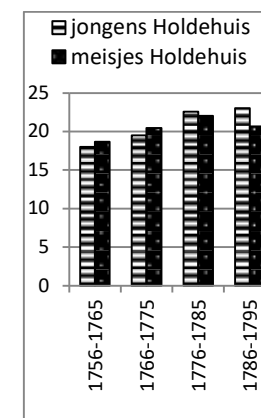
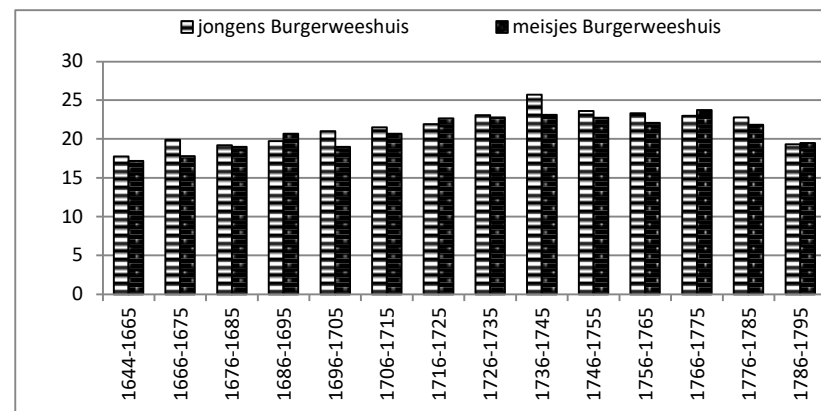
	10.3c Hervormd Weeshuis												
	Ingekomen				overleden			totaal uitgegaan			aantal wezen op 01.01		
	jongens	meisjes	totaal	uit aantal gezinnen	jongens	meisjes	totaal	jongens	meisjes	totaal			
1921	1	1	2	1				-1	-1	-2	13	24	37
1922								-2	-2	-4	13	24	37
1923	4	3	7	4					-2	-2	11	22	33
1924	3	1	4	2		-1	-1		-3	-3	15	23	38
1925	3		3	2				-1	-3	-4	18	21	39
1926		1	1	1				-1		-1	20	18	38
1927	2	2	4	1		-1	-1	-3	-4	-7	19	19	38
1928								-2	-1	-3	18	17	35
1929								-3	-2	-5	16	16	32
1930	1	3	4	3					-4	-4	13	14	27
1931		4	4	3				-1		-1	14	13	27
1932	3	3	6	2		-1	-1	-1	-2	-3	13	17	30
1933								-4	-1	-5	15	18	33
1934											11	17	28
1935									-4	-4	11	17	28
1936								-2	-3	-5	11	13	24
1937	2		2	1				-2	-4	-6	9	10	19
1938		1	1	1				-1	-2	-3	9	6	15
1939	2	2	4	3				-1	-2	-3	8	5	13
1940	1	3	4	1		-1	-1	-2	-1	-3	9	5	14
1941	4	3	7	3				-1		-1	8	7	15
1942	4		4	1				-3	-2	-5	12	9	21
1943								-1	-3	-4	13	7	20
1944	1	2	3	2				-1		-1	12	4	16
1945	3	3	6	4				-2	-2	-4	12	6	18
1946	1	2	3	1							13	7	20
1947	4	2	6	2				-3	-1	-4	14	9	23
1948	4	1	5	3				-5	-2	-7	14	11	25
1949									-2	-2	13	10	23
1950									-2	-2	13	8	21
1951	5	1	6	2				-1		-1	13	6	19
1952	1		1	1				-2	-1	-3	17	7	24
1953								-2	-1	-3	16	6	22
1954	1		1	1					-1	-1	14	5	19
1955								-1		-1	15	4	19
1956	1		1	1				-4	-2	-6	15	4	19
1957	1		1	1							11	2	13
1958								-4	-1	-5	12	2	14
1959											8	1	9
1960								-3		-3	8	1	9
1961								-2	-1	-3	5	1	6
1962								-1		-1	3	0	3
1963											2	0	2
1964								-2		-2	2	0	2
	351	362	713	349	-33	-38	-71	-349	-362	-711			

Gemiddelde leeftijd van weeskinderen bij hun vertrek

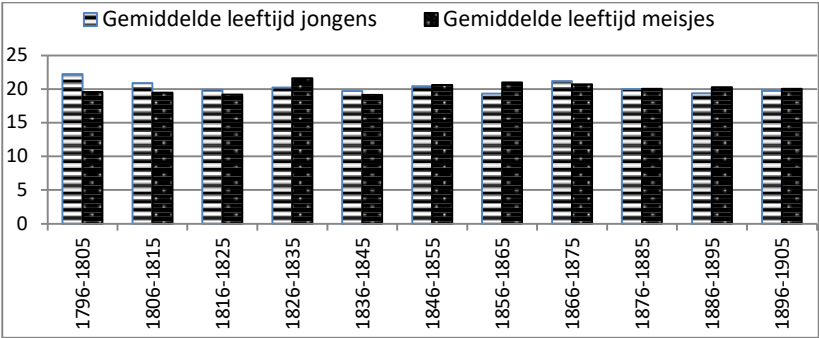
Naast de tabellen heb ik op basis van deze gegevens ook grafieken ontwikkeld die betrekking hebben op de gemiddelde leeftijd waarop jongens en meisjes het huis regulier verlaten (dus niet door sterfte of weglopen). Ik heb aanwijzingen dat een langere verblijfsduur in de weeshuizen in de 18^e eeuw samenhang met de slechte economische toestand in Zwolle toen. Dat kan nog verder worden onderzocht.

Bij de gemiddelde leeftijd bij regulier vertrek gaan de berekeningen tot en met het 4^e kwart van de 19^e eeuw. Daarna varieert de bedoelde leeftijd tussen 19,8 en 20,2 jaar en is er geen significante afwijking van de gemiddelde leeftijd van 19,9 jaar bij de jongens en 20,0 bij de meisjes. Bij de berekening van de gemiddelde leeftijd bij regulier vertrek zijn de wezen van wie een datum geschat is op basis van interpolatie, niet meegenomen.

Grafiek 10.2 Gemiddelde leeftijd van wezen bij vertrek uit het Burgerweeshuis en Holdehuis

Grafiek 10.3 Gemiddelde leeftijd van wezen bij vertrek uit het Huis der Weezen en Hervormd Weeshuis

Op de volgende pagina's staan grafieken waarmee de grootte van de weeshuizen (Burgerweeshuis, Holdehuis, Huis der Weezen, Hervormd Weeshuis) op 1 januari van ieder jaar wordt gegeven. Het zijn

Grafiek 10.4a Aantal wezen in het Burgerweeshuis, 1636-1720

Grafiek 10.4b Aantal wezen in het Burgerweeshuis, 1720-1795

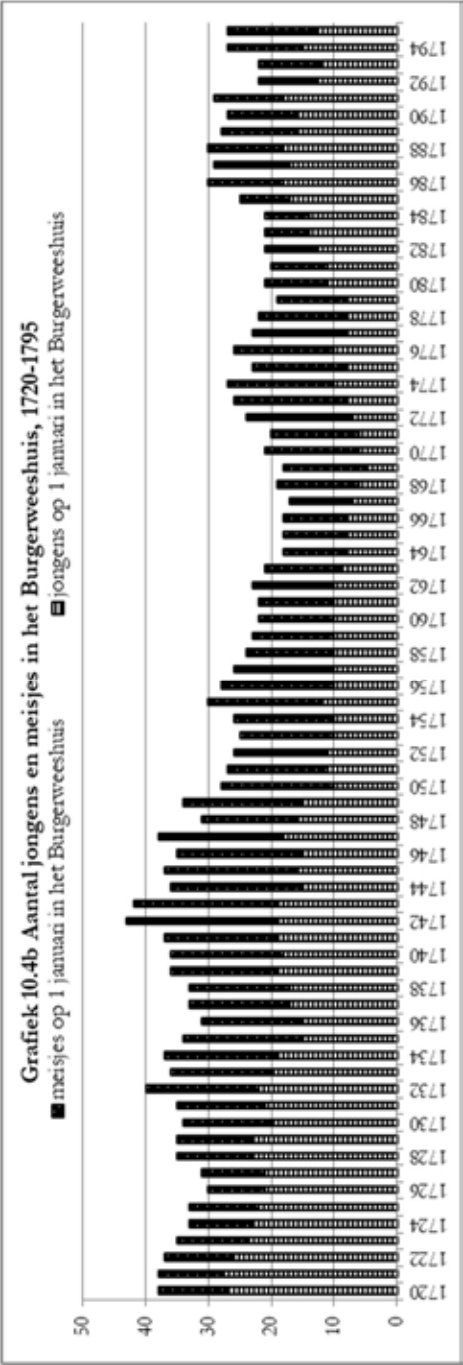
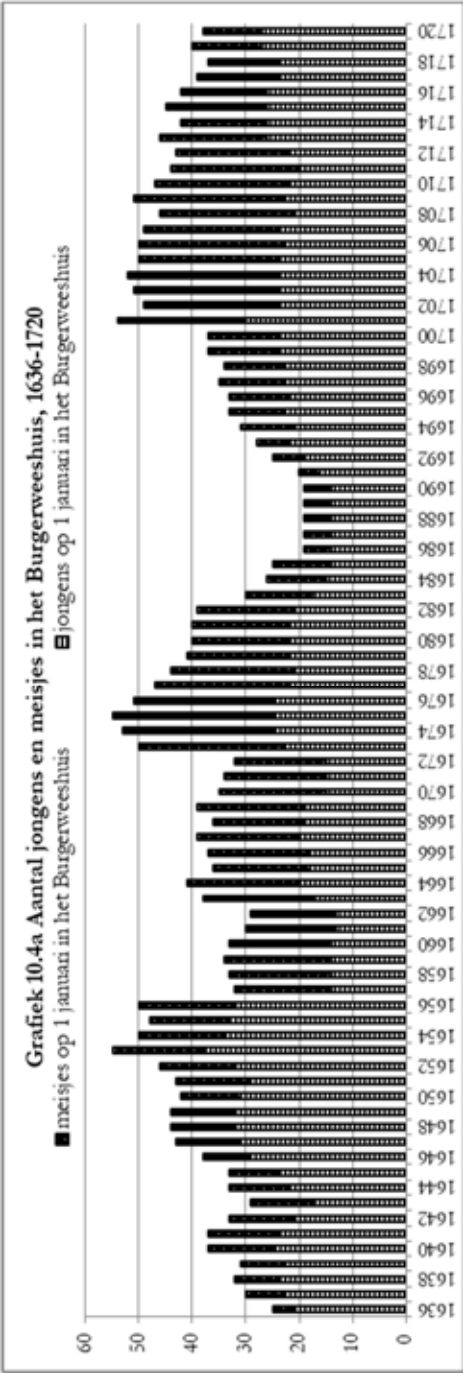
Grafiek 10.5 Aantal wezen in het Holdehuis, 1760-1795

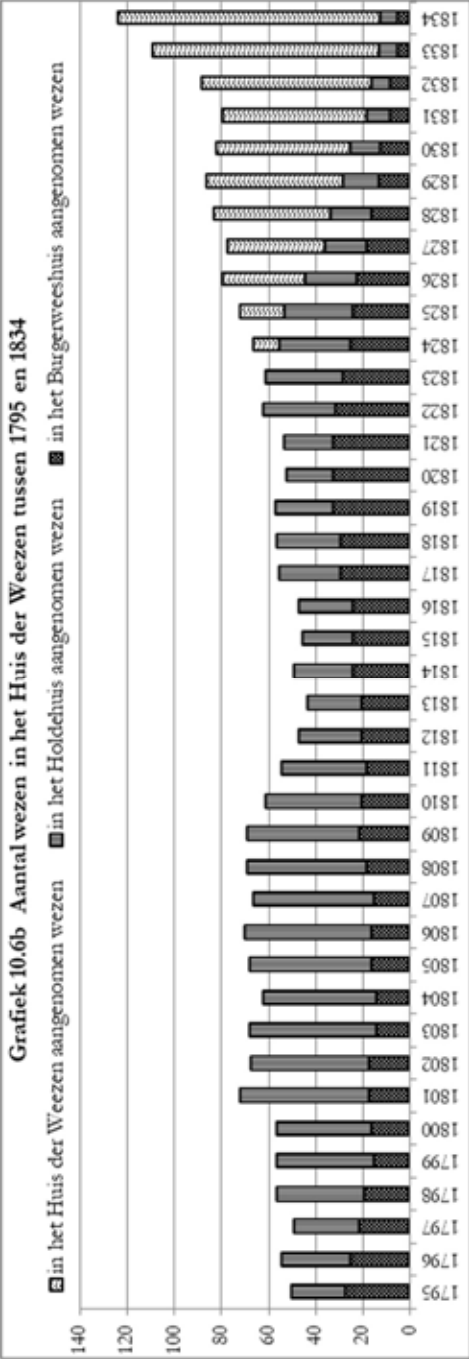
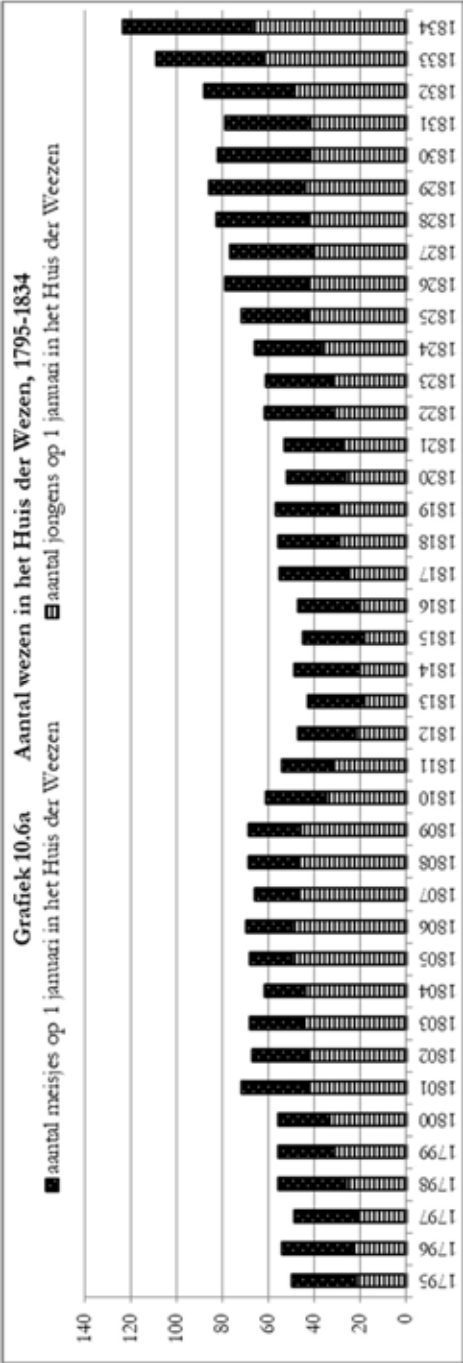
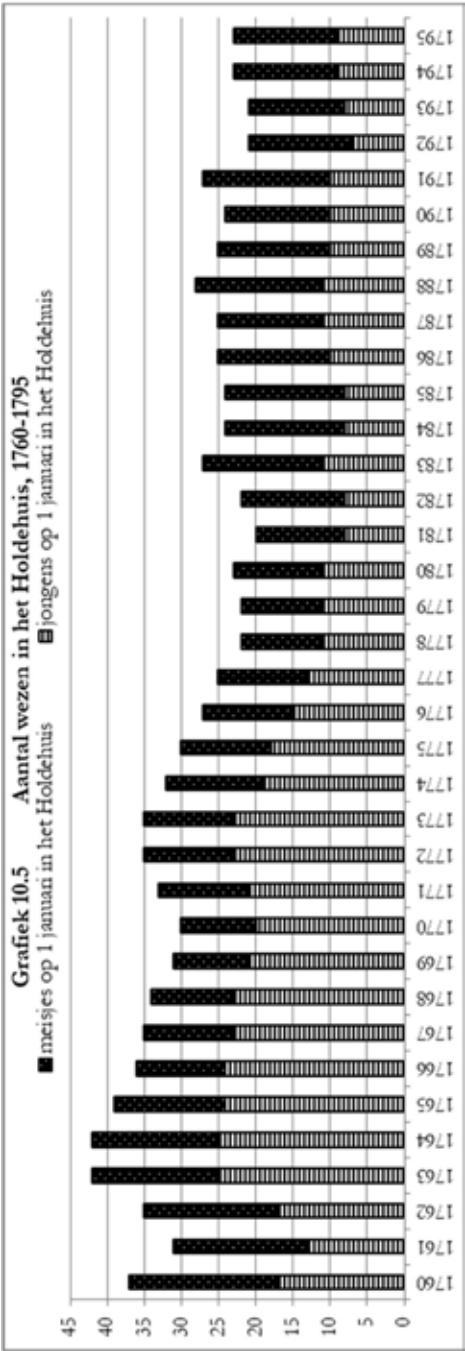
Grafiek 10.6a Aantal wezen in het Huis der Weezen, 1795-1835

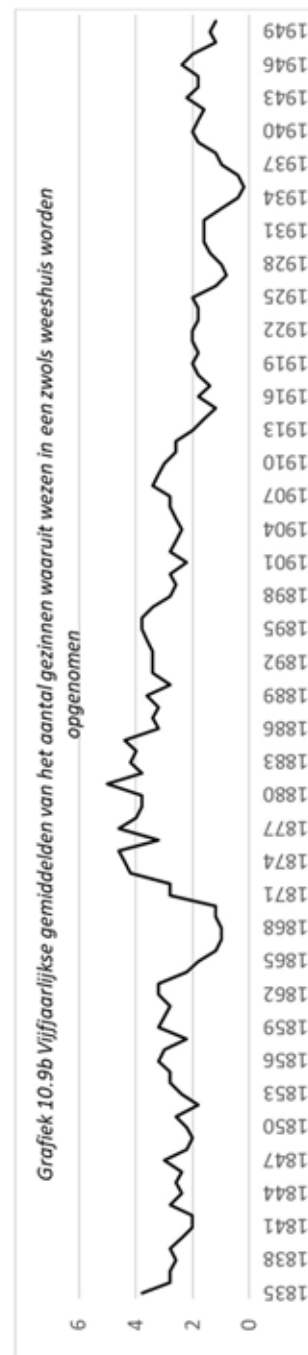
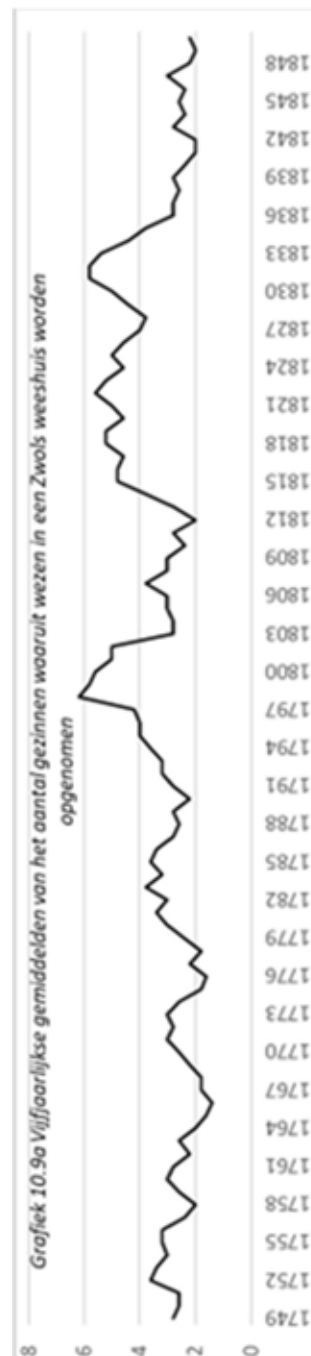
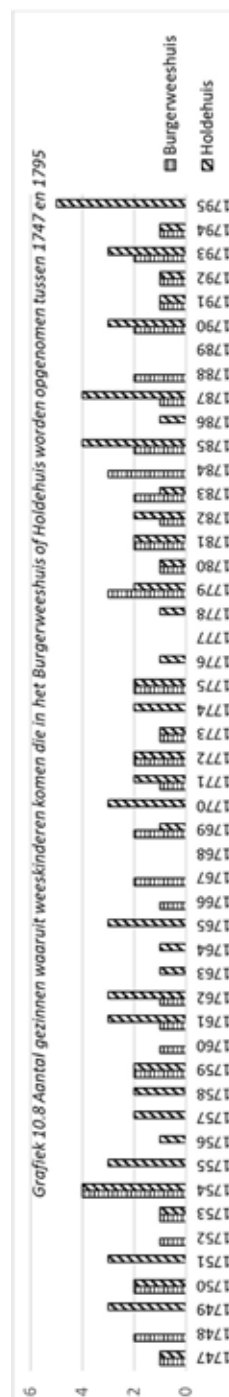
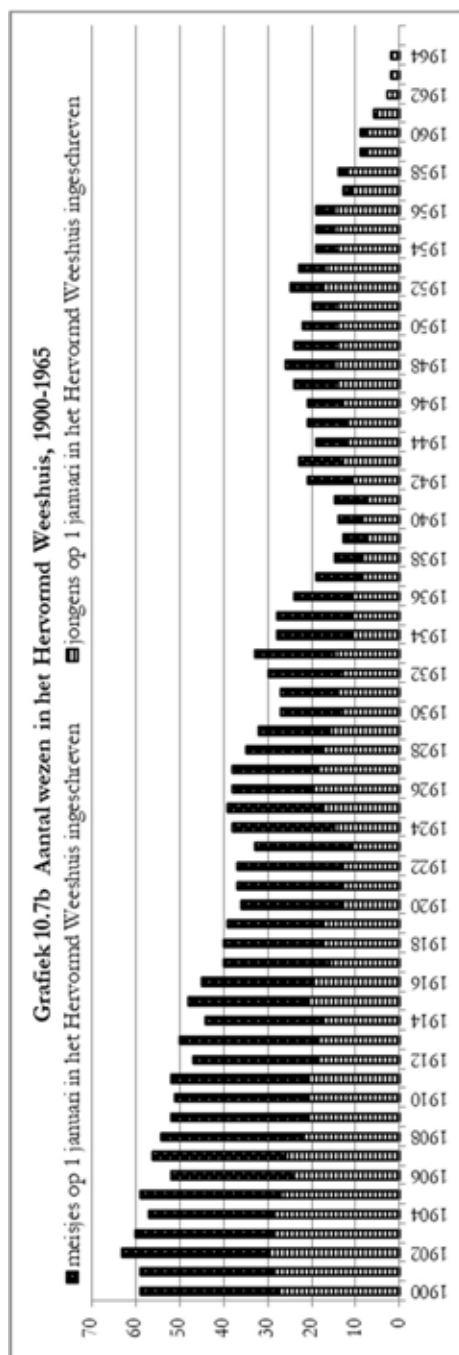
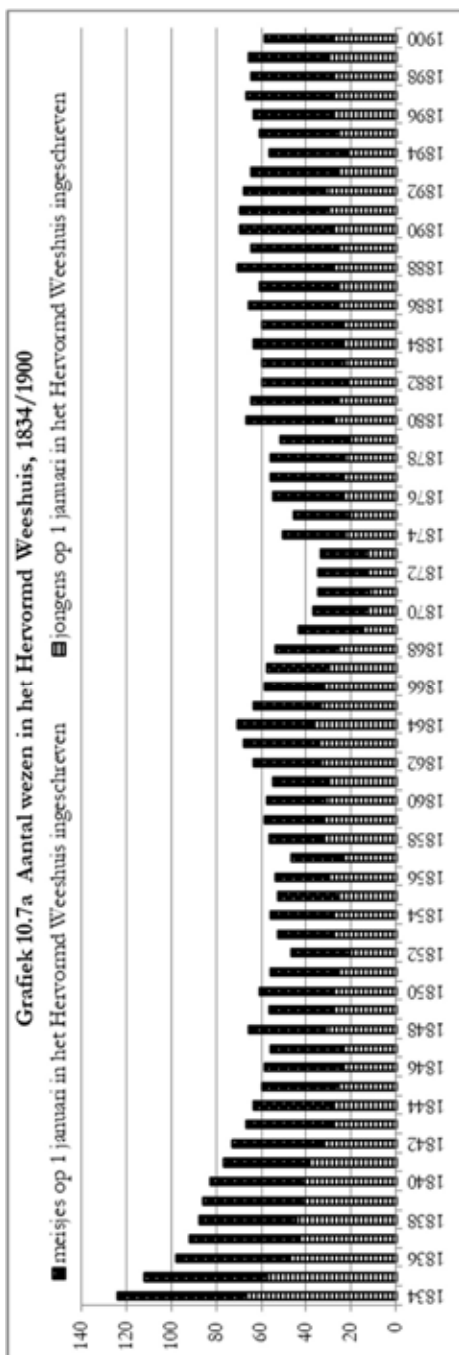
Grafiek 10.6b Aantal wezen in het Huis der Weezen, 1795-1835

Grafiek 10.7a Aantal wezen in het Hervormd Weeshuis, 1834-1900

Grafiek 10.7b Aantal wezen in het Hervormd Weeshuis, 1900-1964

Aantallen gezinnen waaruit weeskinderen worden opgenomen.

In grafiek 10.8 is te zien dat in het Holdehuis frequenter wezen worden opgenomen dan in het Burgerweeshuis. Bij het Holdehuis komen kinderen uit meer gezinnen dan bij het Burgerweeshuis. Dat hangt hoogstwaarschijnlijk samen met de sociaaleconomische status. De ouders van kinderen in het Holdehuis hebben een lagere sociale positie dan die van kinderen in het Burgerweeshuis.

In de grafieken 10.9a en .9b heb ik de vijfjarige gemiddelden opgenomen van gezinnen waaruit wezen in een weeshuis binnenkomen. Op die manier probeer ik iets van een trend weer te geven: toevalligheden hebben minder invloed.

De keuze voor het aantal gezinnen is bewust. Wanneer meer gezinnen betrokken zijn bij de opname zegt dat meer over de situatie in Zwolle dan het aantal kinderen.

In grafiek 10.9a en .9b is een stijgende tendens te zien tussen ongeveer 1765 en ongeveer 1799. Na een korte periode van daling groeit het aantal weesgezinnen vanaf rond 1810 tot begin jaren dertig van de 19^e eeuw. Dit was een gevolg van de malaise van de Franse tijd.

De cholera-epidemie van 1832 bracht een enorme toename mee van het aantal opnames. Maar daarna begint de lijn te dalen tot het begin van de jaren zeventig. Vanaf 1880 zet een daling in die tot het einde van het Hervormd Weeshuis doorgaat met uitzondering van de jaren dertig van de 20^e eeuw, de crisisjaren, en de tijd van de Tweede Wereldoorlog.

Bijlage 11 Ontvangsten en uitgaven van de weeshuizen²⁰³

In deze bijlage zijn gegevens opgenomen van zowel de ontvangsten van de weeshuizen als van de uitgaven. De ontvangsten en de uitgaven zijn in rubrieken ingedeeld. Ze zijn zo gekozen dat de jaarrekeningen onderling met elkaar vergeleken kunnen worden, of die nu uit het begin van de 18^e eeuw zijn of uit de 2^e helft van de 20^e eeuw.

De rubrieken voor de ontvangsten zijn

- onroerend goed;
- kapitaal;
- collectes en collectebussen;
- stadssubsidies;
- de verdiensten van de kinderen, de inkomende kostgelden en verkoop van eigen producten;
- overige.

Bij de uitgaven worden onderscheiden

- direct ten behoeve van de kinderen zijn (voedsel, kleding, uitzetten);
- voor de organisatie van het weeshuis (traktementen e.d.);
- voor het onderhoud van het gebouw;
- overige.

In de schema's hierna wordt per weeshuis aangegeven welke posten van ontvangsten en uitgaven in de jaarrekeningen worden onderscheiden en hoe ik die bij een der rubrieken heb ingedeeld.

Tabel 11.a.1 Rubricering ontvangsten Burgerweeshuis -1807, Holdehuis -1807, Huis der Weezen 1822-1833

ONTVANGSTEN							
Posten in de boekhouding	rubricering						
	uit onroerend goed	uit kapitaal	uit collectes, bussen	uit stadssubsidie	uit verdiensten, kostgelden, verkoop	overig	niet gerubriceerd
Burgerweeshuis tot 1807							
Petri-, Paas-, mei-, pinkster-, St Jans-, Michaëls-, Martinirenten		x					
huishuren en landpachten	x						
subsidie, turfmandgeld				x			
beestevellen voor de schoenmaker					x		
verdiensten der kinderen					x		
van de Armenkamer (1704-1738)				x			
landpachten, legaten, verkoop graan	x						
extraordinaire ontvangst (verkoop grond, afgeloste kapitalen)							
Holdehuis tot 1807							
renten kapitalen in de Stadskist		x					
oortjesgelden				x			
landpachten	x						
testament Asjen Winter vanaf 1596		x					
een kwart opbrengst Manhuis vanaf 1673				x			
renten en pachten door provisoren geadministreerd	x						
erfenis Hendrik Spaans vanaf 1731		x					
pacht bouwland aan de Molenweg	x						
pacht goederen innocenten					x		
deurcollecte bij burgers			x				
opbrengst bussen 2-wekelijkse collecte			x				
doop-, trouw- en poortbussen			x				
verdiensten jongens en meisjes					x		
beestevellen en ongangbaar geld					x		
bussen in de buurtschappen			x				
kostgelden innocenten, erfenissen kinderen, afkoop erfrecht					x		
legaten en giften		x					
Armenstaat en Comptoir Geestelijke goederen				x			
Huis der Weezen – Hervormd Weeshuis vanaf 1822-1833							
grondrenten, erfpachten, uitgaven	x						
huishuren	x						
pacht e.a. opbrengsten land(goederen)	x						
renten van hypotheke en obligaties t.l.v. particulieren		x					
renten van hypotheke en obligaties t.l.v. overheden		x					
kostgelden innocenten					x		
verdiensten der kinderen					x		
doopbus van de kerk			x				

Tabel 11.a.2 Rubricering uitgaven Burgerweeshuis -1795, Huis der Weezen 1795-1807

UITGAVEN						
Posten in de boekhouding	rubricering					
	direct voor kinderen	voor organisatie	voor onderhoud weeshuis	overig	niet gerubriceerd	
Burgerweeshuis tot 1795						
extra kosten (loon)		x				
verdiensten en arbeidslonen		x				
vlees	x					
kalk en steen			x			
voeding (boter, bier, aardappelen, turf, knollen, melk, groenten)	x					
laken, winkelwaren	x					
verpondingen, uitzettingen, vuurstedengeld (belastingen)			x			x
extraordinaire ontvangst (koop grond, koop obligaties)						
rente van kapitaal		x				
Holdehuis tot 1795						
linnen en kleding en arbeidslonen	x					
schoenen, mullen, turf en arbeidslonen	x					
boter, melk, vlees	x					
brood, bonen, erwten en bier	x					
dagelijkse uitgaven		x				
traktementen		x				
kostgeld vrouwen Sacramentshuizen		x				
onderhoud huis			x			
uitzetten	x					
overige uitgaven					x	
Huis der Weezen 1795-1807						
(van Burgerweeshuis en Holdehuis samengevoegd)						
lakens, linnen, kousen, arbeidslonen	x					
vlas, schoenen, turf en arbeidslonen	x					
boter, vlees, melk	x					
brood, bonen bier, rogge, bakken en malen	x					
overige dagelijkse uitgaven		x				
traktementen schoolmeester e.a.		x				
Vrouwen Sacramentshuisjes		x				
onderhoud gebouw, verpondingen			x			
uitzetten	x					
begraafkosten	x					
kostgelden	x					
schulden van het weeshuis		x				

Tabel 11.a.3 Rubricering uitgaven Huis der Weezen-Hervormd Weeshuis vanaf 1822

Posten in de boekhouding	rubricering				
	direct voor kinderen	voor organisatie	voor onderhoud weeshuis	overig	niet gerubriceerd
Huis der Weezen – Hervormd Weeshuis vanaf 1822					
jaarwedden en lonen		x			
administratiekosten		x			
belastingen (rijk, lokaal, polder)				x	
onderhoud gebouwen van 't gesticht			x		
buitengewone uitgaven herstel weeshuis / uitbreiding			x		
onderhoud andere huizen		x			
onderhoud en verbetering landerijen		x			
kosten verzekering tegen brandschade			x		
onderhoud meubelen			x		
kleding	x				
kosten onderwijs	x				
levensmiddelen	x				
brandstoffen, licht en zeep		x			
geneesmiddelen en geneeskundige hulp		x			
begrafenissen	x				
uitzetten van kinderen	x				
dagelijkse uitgaven		x			
kosten van opnemings eigendommen		x			
overig				x	

De jaarrekeningen zijn opgebouwd volgens het kasstelsel. Alle bijdragen worden geboekt als ontvangst en alles wat er uit gaat is een uitgave. Grote kosten als groot onderhoud aan het gebouw worden geboekt als uitgave. Vermogenshandelingen als aan- of verkoop van obligaties of grond worden genoteerd als uitgave of ontvangst. Zulke acties zijn geen onderdeel van de gewone exploitatie; in de boeken worden ze extraordinaire uitgaven en ontvangsten genoemd. In de tabellen geef ik hieraan de naam ‘vermogenshandelingen’.

Onder de verzamelnaam ‘restanten’ bevat iedere jaarrekening een overzicht van de jaarlijkse groei van schulden.

In 1925 wordt voor het eerst de balans opgemaakt.

In de volgende tabellen staan de gegevens van de verschillende rubrieken van ontvangsten en uitgaven, per weeshuis vanaf het begin van de 18^e eeuw tot ver in de 20^e eeuw. Daarbij geef ik in procenten ook aan hoe groot het deel is van ieder der rubrieken in het geheel van de ontvangsten en uitgaven.

Per periode geef ik dan ook per weeshuis de totalen van de ordinaire ontvangsten en uitgaven en het saldo daarvan, de totalen van de extraordinaire ontvangsten en uitgaven en het saldo daarvan, en het saldo betreffende de restanten.

Maar eerst komt een tabel ‘Procentuele gemiddelden van de rubrieken van ontvangsten en uitgaven van de stedelijke weeshuizen, per periode.

Tabel 11.0 Procentuele gemiddelden van de rubrieken van ontvangsten en uitgaven van

	ONTVANGSTEN						UITGAVEN			
	uit onroerend goed	uit kapitaal	uit collectes, bussen	uit stadssubsidie	uit verdiensten, kostgelden, verkoop		direct voor kinderen	voor organisatie	voor het gebouw	overig
	1676									
Holdehuis	10	34	28	19	8		72	20	8	
	1 ^e helft 18 ^e eeuw									
Burgerweeshuis	72	11	0	12	5		52	38	5	5
Holdehuis	18	23	30	14	15		63	28	9	
	2 ^e helft 18 ^e eeuw									
Burgerweeshuis	80	12	0	4	4		53	38	5	4
Holdehuis	14	14	21	36	15		60	27	13	
	1795-1807									
Huis der Weezen	41	14	14	20	11		51	33	16	0
	1822-1834									
Huis der Weezen	42	39	6	0	13		59	28	9	4
	1834-1882									
Hervormd Weeshuis	47	50	1	0	2		57	25	10	8
	1882-1940									
Hervormd Weeshuis	48	49	0	0	3		42	38	9	11
	1940-1970									
Hervormd Weeshuis	36	53	0	0	10		29	28	8	35

Tabellen 11.1 en .2 Ontvangsten en uitgaven van het Burgerweeshuis, 1703-1750

minus extraordinaire ontvangsten en uitgaven

	ONTVANGSTEN								ONTVANGSTEN					
	werkelijke bedragen								procentuele verdeling					
Burgerweeshuis	uit onroerend goed	uit kapitaal	uit collectes en bussen	uit subsidie	uit verdiensten en kostgelden	totaal minus vermogensontvangsten		uit onroerend goed	uit kapitaal	uit collectes en bussen	uit subsidie	uit verdiensten en kostgelden	totaal minus vermogensontvangsten	
1703	5.601	579	0	0	0	6.180		1703	91	9	0	0	0	100
1704	3.447	569	0	250	0	4.266		1704	81	13	0	6	0	100
1705	3.120	569	0	220	236	4.145		1705	75	14	0	5	6	100
1706	4.119	570	0	225	241	5.155		1706	80	11	0	4	5	100
1707	2.844	570	0	708	279	4.401		1707	65	13	0	16	6	100
1708	3.361	567	0	203	275	4.406		1708	76	13	0	5	6	100
1709	3.411	566	0	700	267	4.944		1709	69	11	0	14	5	100
1710	3.647	566	0	725	292	5.230		1710	70	11	0	14	6	100
1711	2.920	566	0	725	275	4.486		1711	65	13	0	16	6	100
1712	3.030	573	0	725	276	4.604		1712	66	12	0	16	6	100
1713	2.537	570	0	725	342	4.174		1713	61	14	0	17	8	100
1714	2.420	570	0	720	397	4.107		1714	59	14	0	18	10	100
1715	2.669	550	0	710	346	4.275		1715	62	13	0	17	8	100
1716	3.980	550	0	710	350	5.590		1716	71	10	0	13	6	100
1717	2.827	544	0	710	353	4.434		1717	64	12	0	16	8	100
1718	3.401	540	0	710	325	4.976		1718	68	11	0	14	7	100
1719	2.949	549	0	700	308	4.506		1719	65	12	0	16	7	100
1720	2.727	555	0	700	221	4.203		1720	65	13	0	17	5	100
1721	2.997	557	0	686	191	4.431		1721	68	13	0	15	4	100
1722	2.545	557	0	688	233	4.023		1722	63	14	0	17	6	100
1723	2.137	555	0	688	236	3.616		1723	59	15	0	19	7	100
1724	2.406	531	0	700	255	3.892		1724	62	14	0	18	7	100
1725	2.844	531	0	700	244	4.319		1725	66	12	0	16	6	100
1726	3.098	509	0	680	298	4.585		1726	68	11	0	15	6	100
1727	3.206	485	0	680	229	4.600		1727	70	11	0	15	5	100
1728	2.604	485	0	675	139	3.903		1728	67	12	0	17	4	100
1729	2.340	499	0	675	136	3.650		1729	64	14	0	18	4	100
1730	2.125	501	0	700	206	3.532		1730	60	14	0	20	6	100
1731	2.536	501	0	702	43	3.782		1731	67	13	0	19	1	100
1732	2.295	501	0	743	297	3.836		1732	60	13	0	19	8	100
1733	3.656	501	0	752	293	5.202		1733	70	10	0	14	6	100
1734	3.043	500	0	699	248	4.490		1734	68	11	0	16	6	100
1735	3.390	500	0	731	206	4.827		1735	70	10	0	15	4	100
1736	3.645	500	0	702	199	5.046		1736	72	10	0	14	4	100
1737	3.549	496	0	720	224	4.989		1737	71	10	0	14	4	100
1738	3.044	496	0	711	190	4.441		1738	69	11	0	16	4	100
1739	4.164	494	0	215	181	5.054		1739	82	10	0	4	4	100
1740	7.392	494	0	214	226	8.326		1740	89	6	0	3	3	100
1741	5.592	494	0	234	219	6.539		1741	86	8	0	4	3	100
1742	5.389	494	0	223	180	6.286		1742	86	8	0	4	3	100
1743	3.618	478	0	212	166	4.474		1743	81	11	0	5	4	100
1744	3.762	478	0	207	176	4.623		1744	81	10	0	4	4	100
1745	3.046	476	0	199	227	3.948		1745	77	12	0	5	6	100
1746	2.849	476	0	211	244	3.780		1746	75	13	0	6	6	100
1747	3.894	476	0	176	209	4.755		1747	82	10	0	4	4	100
1748	5.940	476	0	204	185	6.805		1748	87	7	0	3	3	100
1749	3.726	520	0	207	160	4.613		1749	81	11	0	4	3	100
1750	6.462	482	0	212	145	7.301		1750	89	7	0	3	2	100

	UITGAVEN						UITGAVEN				
	werkelijke bedragen						procentuele verdeling				
Burgerweeshuis	direct aan kinderen	organisatie	onderhoud weeshuis	overig	totaal minus vermogensuitgaven		direct aan kinderen	organisatie	onderhoud weeshuis	overig	totaal minus vermogensuitgaven
1703	2096	2.291	203	194	4.784	1703	44	48	4	4	100
1704	2279	1.995	324	208	4.806	1704	47	42	7	4	100
1705	1798	1.691	450	245	4.184	1705	43	40	11	6	100
1706	1661	1.488	882	223	4.254	1706	39	35	21	5	100
1707	1734	1.790	725	226	4.475	1707	39	40	16	5	100
1708	1726	1.782	346	259	4.113	1708	42	43	8	6	100
1709	2081	1.831	898	233	5.043	1709	41	36	18	5	100
1710	1894	2.105	293	217	4.509	1710	42	47	6	5	100
1711	1857	1.981	322	216	4.376	1711	42	45	7	5	100
1712	1957	1.891	306	229	4.383	1712	45	43	7	5	100
1713	2007	2.021	49	188	4.265	1713	47	47	1	4	100
1714	1920	1.832	135	247	4.134	1714	46	44	3	6	100
1715	2130	1.893	162	211	4.396	1715	48	43	4	5	100
1716	1957	3.039	88	187	5.271	1716	37	58	2	4	100
1717	2225	1.610	147	230	4.212	1717	53	38	3	5	100
1718	1959	2.041	70	143	4.213	1718	46	48	2	3	100
1719	2201	1.773	176	249	4.399	1719	50	40	4	6	100
1720	1786	1.555	171	167	3.679	1720	49	42	5	5	100
1721	1841	1.632	148	164	3.785	1721	49	43	4	4	100
1722	2024	2.379	241	178	4.822	1722	42	49	5	4	100
1723	1842	1.891	131	138	4.002	1723	46	47	3	3	100
1724	1944	1.759	146	104	3.953	1724	49	44	4	3	100
1725	1875	1.722	92	194	3.883	1725	48	44	2	5	100
1726	1893	1.595	109	230	3.827	1726	49	42	3	6	100
1727	1764	1.648	91	231	3.734	1727	47	44	2	6	100
1728	1955	1.594	244	259	4.052	1728	48	39	6	6	100
1729	1935	1.725	153	146	3.959	1729	49	44	4	4	100
1730	1874	1.698	0	515	4.087	1730	46	42	0	13	100
1731	1596	1.424	74	148	3.242	1731	49	44	2	5	100
1732	1899	1.717	305	143	4.064	1732	47	42	8	4	100
1733	2608	2.016	55	195	4.874	1733	54	41	1	4	100
1734	2671	1.433	76	193	4.373	1734	61	33	2	4	100
1735	2689	826	147	175	3.837	1735	70	22	4	5	100
1736	2433	1.080	144	163	3.820	1736	64	28	4	4	100
1737	2454	1.619	191	140	4.404	1737	56	37	4	3	100
1738	2424	856	85	137	3.502	1738	69	24	2	4	100
1739	2618	847	154	268	3.887	1739	67	22	4	7	100
1740	2805	939	205	105	4.054	1740	69	23	5	3	100
1741	3193	873	85	142	4.293	1741	74	20	2	3	100
1742	2905	924	0	188	4.017	1742	72	23	0	5	100
1743	2900	1.064	120	175	4.259	1743	68	25	3	4	100
1744	2469	1.183	224	271	4.147	1744	60	29	5	7	100
1745	2754	1.253	285	141	4.433	1745	62	28	6	3	100
1746	2745	1.347	69	90	4.251	1746	65	32	2	2	100
1747	2229	799	78	105	3.211	1747	69	25	2	3	100
1748	2482	1.828	197	119	4.626	1748	54	40	4	3	100
1749	2268	1.093	106	137	3.604	1749	63	30	3	4	100
1750	2071	986	309	401	3.767	1750	55	26	8	11	100

Tabellen 11.3 en .4 Ontvangsten en uitgaven van het Burgerweeshuis, 1750-1795

minus de extraordinaire ontvangsten en uitgaven.

	ONTVANGSTEN								ONTVANGSTEN					
	werkelijke bedragen								procentuele verdeling					
Burgerweeshuis	uit onroerend goed	uit kapitaal	uit collectes en bussen	uit stadssubsidie	uit verdiensten en kostgelden	totaal minus vermogensontvangsten		uit onroerend goed	uit kapitaal	uit collectes en bussen	uit stadssubsidie	uit verdiensten en kostgelden	totaal minus vermogensontvangsten	
1750	6.462	482	0	212	145	7.301		1750	89	7	0	3	2	100
1751	4.040	482	0	214	188	4.924		1751	82	10	0	4	4	100
1752	4.021	482	0	213	135	4.851		1752	83	10	0	4	3	100
1753	5.095	482	0	214	193	5.984		1753	85	8	0	4	3	100
1754	2.427	482	0	225	213	3.347		1754	73	14	0	7	6	100
1755	2.549	482	0	229	163	3.423		1755	74	14	0	7	5	100
1756	4.555	482	0	226	211	5.474		1756	83	9	0	4	4	100
1757	4.749	482	0	213	23	5.467		1757	87	9	0	4	0	100
1758	3.590	479	0	245	278	4.592		1758	78	10	0	5	6	100
1759	3.444	479	0	213	203	4.339		1759	79	11	0	5	5	100
1760	5.273	477	0	229	194	6.173		1760	85	8	0	4	3	100
1761	3.526	476	0	218	219	4.439		1761	79	11	0	5	5	100
1762	3.288	476	0	248	207	4.219		1762	78	11	0	6	5	100
1763	3.647	476	0	230	231	4.584		1763	80	10	0	5	5	100
1764	3.682	476	0	228	267	4.653		1764	79	10	0	5	6	100
1765	3.424	475	0	228	249	4.376		1765	78	11	0	5	6	100
1766	4.449	475	0	227	235	5.386		1766	83	9	0	4	4	100
1767	5.479	447	0	228	224	6.378		1767	86	7	0	4	4	100
1768	3.304	440	0	227	172	4.143		1768	80	11	0	5	4	100
1769	3.789	440	0	228	154	4.611		1769	82	10	0	5	3	100
1770	3.740	435	0	243	168	4.586		1770	82	9	0	5	4	100
1771	4.603	440	0	236	126	5.405		1771	85	8	0	4	2	100
1772	4.217	439	0	228	135	5.019		1772	84	9	0	5	3	100
1773	3.388	464	0	242	199	4.293		1773	79	11	0	6	5	100
1774	3.032	460	0	227	135	3.854		1774	79	12	0	6	4	100
1775	2.846	460	0	206	133	3.645		1775	78	13	0	6	4	100
1776	2.726	460	0	204	101	3.491		1776	78	13	0	6	3	100
1777	2.997	460	0	202	110	3.769		1777	80	12	0	5	3	100
1778	3.078	460	0	195	96	3.829		1778	80	12	0	5	3	100
1779	3.181	457	0	194	107	3.939		1779	81	12	0	5	3	100
1780	5.039	457	0	196	92	5.784		1780	87	8	0	3	2	100
1781	4.108	450	0	218	117	4.893		1781	84	9	0	4	2	100
1782	3.598	849	0	216	162	4.825		1782	75	18	0	4	3	100
1783	3.839	671	0	202	110	4.822		1783	80	14	0	4	2	100
1784	3.512	701	0	232	139	4.584		1784	77	15	0	5	3	100
1785	5.539	806	0	186	169	6.700		1785	83	12	0	3	3	100
1786	5.009	805	0	215	180	6.209		1786	81	13	0	3	3	100
1787	4.659	943	0	191	227	6.020		1787	77	16	0	3	4	100
1788	5.760	955	0	207	238	7.160		1788	80	13	0	3	3	100
1789	4.724	955	0	221	294	6.194		1789	76	15	0	4	5	100
1790	12.486	1.045	0	181	395	14.107		1790	89	7	0	1	3	100
1791	11.033	1.356	0	195	208	12.792		1791	86	11	0	2	2	100
1792	5.149	1.356	0	47	236	6.788		1792	76	20	0	1	3	100
1793	4.857	1.356	0	258	273	6.744		1793	72	20	0	4	4	100
1794	3.986	1.356	0	200	179	5.721		1794	70	24	0	3	3	100

	UITGAVEN							UITGAVEN				
	werkelijke bedragen							procentuele verdeling				
Burgerweeshuis	direct aan kinderen	organisatie	onderhoud weeshuis	overig	totaal minus vermogensuitgaven			direct aan kinderen	organisatie	onderhoud weeshuis	overig	totaal minus vermogensuitgaven
1750	2071	986	309	401	3.767		1750	55	26	8	11	100
1751	2091	1.823	221	176	4.311		1751	49	42	5	4	100
1752	1911	1.027	315	167	3.420		1752	56	30	9	5	100
1753	1977	2.759	412	197	5.345		1753	37	52	8	4	100
1754	1957	1.283	115	110	3.465		1754	56	37	3	3	100
1755	2102	1.330	91	112	3.635		1755	58	37	3	3	100
1756	2260	1.131	315	60	3.766		1756	60	30	8	2	100
1757	2178	1.150	187	127	3.642		1757	60	32	5	3	100
1758	2068	1.431	423	164	4.086		1758	51	35	10	4	100
1759	1916	1.232	142	142	3.432		1759	56	36	4	4	100
1760	1719	1.416	475	168	3.778		1760	46	37	13	4	100
1761	2145	1.678	237	151	4.211		1761	51	40	6	4	100
1762	1662	1.443	152	143	3.400		1762	49	42	4	4	100
1763	1973	1.464	59	121	3.617		1763	55	40	2	3	100
1764	1514	1.967	418	183	4.082		1764	37	48	10	4	100
1765	2192	1.374	161	124	3.851		1765	57	36	4	3	100
1766	1815	1.415	72	92	3.394		1766	53	42	2	3	100
1767	1688	1.397	144	171	3.400		1767	50	41	4	5	100
1768	1693	1.387	283	110	3.473		1768	49	40	8	3	100
1769	1785	1.525	39	166	3.515		1769	51	43	1	5	100
1770	1919	1.328	279	158	3.684		1770	52	36	8	4	100
1771	2216	1.598	254	140	4.208		1771	53	38	6	3	100
1772	2371	1.417	123	94	4.005		1772	59	35	3	2	100
1773	2075	1.708	298	119	4.200		1773	49	41	7	3	100
1774	2119	1.528	254	460	4.361		1774	49	35	6	11	100
1775	1870	1.540	355	105	3.870		1775	48	40	9	3	100
1776	1975	1.465	169	111	3.720		1776	53	39	5	3	100
1777	1772	1.248	125	125	3.270		1777	54	38	4	4	100
1778	1899	1.254	112	147	3.412		1778	56	37	3	4	100
1779	1676	1.523	212	197	3.608		1779	46	42	6	5	100
1780	2108	1.531	184	69	3.892		1780	54	39	5	2	100
1781	2009	1.103	74	212	3.398		1781	59	32	2	6	100
1782	2128	1.247	124	81	3.580		1782	59	35	3	2	100
1783	2484	1.439	158	120	4.201		1783	59	34	4	3	100
1784	2454	1.289	164	351	4.258		1784	58	30	4	8	100
1785	2851	1.775	87	144	4.857		1785	59	37	2	3	100
1786	2634	1.759	240	155	4.788		1786	55	37	5	3	100
1787	2585	1.707	155	103	4.550		1787	57	38	3	2	100
1788	2926	1.953	159	62	5.100		1788	57	38	3	1	100
1789	2553	1.795	257	75	4.680		1789	55	38	5	2	100
1790	2574	1.868	256	87	4.785		1790	54	39	5	2	100
1791	2761	1.854	85	91	4.791		1791	58	39	2	2	100
1792	2448	1.701	194	81	4.424		1792	55	38	4	2	100
1793	2971	2.314	266	89	5.640		1793	53	41	5	2	100
1794	2756	1.335	3	82	4.176		1794	66	32	0	2	100

Tabel 11.5 en .6 Resultaten exploitatie, vermogensrekeningen van het Burgerweeshuis, 1703-1750 en 1750-1795

RESULTATEN EXPLOITATIE, VERMOGENSHANDELINGEN EN RESTANTEN										
	gewone expl.			vermogenshandelingen			restanten			saldo
Burgerweeshuis	gewone ontvangsten	gewone uitgaven	resultaat gewone exploitatie	extraordinaire ontvangsten	extraordinaire uitgaven	resultaat extraordinaire ontvangsten en uitgaven	restanten vorig jaar	restanten dit jaar	resultaat restanten	resultaat volgens jaarrekening
1703	6.180	4.784	1.396	2.000	3.038	-1.038	751	714	37	395
1704	4.266	4.806	-540	0	0	0	714	622	92	-448
1705	4.145	4.184	-39	0	0	0	1.018	748	270	231
1706	5.155	4.254	901	0	0	0	302	1.080	-778	123
1707	4.401	4.475	-74	0	0	0	1.311	1.270	41	-33
1708	4.406	4.113	293	0	0	0	1.394	1.568	-174	119
1709	4.944	5.043	-99	0	0	0	1.535	1.025	510	411
1710	5.230	4.509	721	0	0	0	1.143	1.506	-363	358
1711	4.486	4.376	110	0	0	0	1.918	1.626	292	402
1712	4.604	4.383	221	0	0	0	1.982	1.844	138	359
1713	4.174	4.265	-91	0	0	0	2.247	1.899	348	257
1714	4.107	4.134	-27	0	0	0	2.261	2.185	76	49
1715	4.275	4.396	-121	0	0	0	2.443	2.246	197	76
1716	5.590	5.271	319	0	0	0	2.246	2.605	-359	-40
1717	4.434	4.212	222	0	0	0	2.681	2.924	-243	-21
1718	4.976	4.213	763	0	0	0	2.883	3.423	-540	223
1719	4.506	4.399	107	0	0	0	3.403	3.662	-259	-152
1720	4.203	3.679	524	0	0	0	3.662	4.003	-341	183
1721	4.431	3.785	646	0	0	0	3.849	4.236	-387	259
1722	4.023	4.822	-799	0	0	0	4.644	3.862	782	-17
1723	3.616	4.002	-386	0	0	0	4.122	3.430	692	306
1724	3.892	3.953	-61	0	0	0	3.412	3.660	-248	-309
1725	4.319	3.883	436	0	0	0	3.965	3.903	62	498
1726	4.585	3.827	758	0	0	0	3.593	3.916	-323	435
1727	4.600	3.734	866	0	0	0	3.916	4.029	-113	753
1728	3.903	4.052	-149	0	0	0	4.463	4.356	107	-42
1729	3.650	3.959	-309	0	0	0	5.108	4.756	352	43
1730	3.532	4.087	-555	0	0	0	4.715	4.700	15	-540
1731	3.782	3.242	540	0	0	0	4.742	4.800	-58	482
1732	3.836	4.064	-228	0	0	0	4.259	4.974	-715	-943
1733	5.202	4.874	328	0	0	0	5.457	5.038	419	747
1734	4.490	4.373	117	0	0	0	4.095	5.047	-952	-835
1735	4.827	3.837	990	13.841	13.388	453	5.791	5.105	686	2.129
1736	5.046	3.820	1.226	0	0	0	4.271	5.201	-930	296
1737	4.989	4.404	585	0	0	0	7.329	5.310	2.019	2.604
1738	4.441	3.502	939	0	0	0	5.604	5.432	172	1.111
1739	5.054	3.887	1.167	0	1.668	-1.668	8.035	5.524	2.511	2.010
1740	8.326	4.054	4.272	0	1.665	-1.665	5.524	5.575	-51	2.556
1741	6.539	4.293	2.246	0	2.453	-2.453	5.575	5.449	126	-81
1742	6.286	4.017	2.269	0	2.622	-2.622	5.449	5.521	-72	-425
1743	4.474	4.259	215	0	0	0	5.439	5.730	-291	-76
1744	4.623	4.147	476	0	80	-80	5.305	5.953	-648	-252
1745	3.948	4.433	-485	0	199	-199	5.953	6.036	-83	-767
1746	3.780	4.251	-471	0	0	0	6.036	6.223	-187	-658
1747	4.755	3.211	1.544	0	1.331	-1.331	6.223	6.428	-205	8
1748	6.805	4.626	2.179	0	2.743	-2.743	6.428	6.582	-154	-718
1749	4.613	3.604	1.009	0	708	-708	6.582	6.745	-163	138
1750	7.301	3.767	3.534	0	3.442	-3.442	6.745	6.868	-123	-31

RESULTATEN EXPLOITATIE, VERMOGENSHANDELINGEN EN RESTANTEN											
	gewone expl.			vermogenshandelingen			restanten			saldo	
Burgerweeshuis	gewone ontvangsten	gewone uitgaven	resultaat gewone exploitatie	extraordinaire ontvangsten	extraordinaire uitgaven	resultaat extraordinaire ontvangsten en uitgaven	restanten vorig jaar	restanten dit jaar	resultaat restanten	resultaat volgens jaarrekening	
1750	7.301	3.767	3.534	0	3.442	-3.442	6.745	6.868	-123	-31	
1751	4.924	4.311	613	0	319	-319	6.868	6.671	197	491	
1752	4.851	3.420	1.431	0	255	-255	6.671	6.753	-82	1.094	
1753	5.984	5.345	639	0	756	-756	6.753	6.899	-146	-263	
1754	3.347	3.465	-118	0	1.300	-1.300	6.899	7.341	-442	-1.860	
1755	3.423	3.635	-212	0	672	-672	7.341	7.516	-175	-1.059	
1756	5.474	3.766	1.708	0	1.996	-1.996	7.516	7.801	-285	-573	
1757	5.467	3.642	1.825	0	2.316	-2.316	7.801	7.891	-90	-581	
1758	4.592	4.086	506	0	758	-758	7.891	7.887	4	-248	
1759	4.339	3.432	907	0	629	-629	7.887	8.057	-170	108	
1760	6.173	3.778	2.395	0	1.575	-1.575	8.057	8.138	-81	739	
1761	4.439	4.211	228	0	963	-963	8.138	8.120	18	-717	
1762	4.219	3.400	819	0	167	-167	8.120	8.200	-80	572	
1763	4.584	3.617	967	1.872	2.517	-645	8.200	8.053	147	469	
1764	4.653	4.082	571	0	945	-945	8.053	7.228	825	451	
1765	4.376	3.851	525	0	0	0	7.228	7.391	-163	362	
1766	5.386	3.394	1.992	10.900	12.100	-1.200	7.391	7.460	-69	723	
1767	6.378	3.400	2.978	0	2.666	-2.666	7.460	7.517	-57	255	
1768	4.143	3.473	670	0	0	0	7.517	7.571	-54	616	
1769	4.611	3.515	1.096	0	100	-100	7.571	7.648	-77	919	
1770	4.586	3.684	902	3.000	3.529	-529	7.648	7.750	-102	271	
1771	5.405	4.208	1.197	6.200	6.200	0	7.750	7.803	-53	1.144	
1772	5.019	4.005	1.014	1.863	2.127	-264	7.803	8.000	-197	553	
1773	4.293	4.200	93	8.733	8.503	230	8.000	8.198	-198	125	
1774	3.854	4.361	-507	500	5.190	-4.690	8.198	2.820	5.378	181	
1775	3.645	3.870	-225	153	1.519	-1.366	2.982	1.457	1.525	-66	
1776	3.491	3.720	-229	0	148	-148	1.457	1.124	333	-44	
1777	3.769	3.270	499	0	171	-171	1.124	1.166	-42	286	
1778	3.829	3.412	417	0	345	-345	1.166	1.183	-17	55	
1779	3.939	3.608	331	0	50	-50	1.183	1.175	8	289	
1780	5.784	3.892	1.892	7.499	8.481	-982	1.175	1.192	-17	893	
1781	4.893	3.398	1.495	12.640	13.156	-516	1.192	1.209	-17	962	
1782	4.825	3.580	1.245	5.000	4.814	186	1.209	1.226	-17	1.414	
1783	4.822	4.201	621	0	48	-48	1.226	1.243	-17	556	
1784	4.584	4.258	326	0	49	-49	1.243	1.261	-18	259	
1785	6.700	4.857	1.843	0	216	-216	1.261	1.278	-17	1.610	
1786	6.209	4.788	1.421	0	43	-43	1.278	1.295	-17	1.361	
1787	6.020	4.550	1.470	0	124	-124	1.314	1.312	2	1.348	
1788	7.160	5.100	2.060	0	325	-325	1.312	1.329	-17	1.718	
1789	6.194	4.680	1.514	0	18	-18	1.329	1.346	-17	1.479	
1790	14.107	4.785	9.322	0	7.951	-7.951	1.346	1.363	-17	1.354	
1791	12.792	4.791	8.001	0	6.123	-6.123	1.363	1.423	-60	1.818	
1792	6.788	4.424	2.364	0	549	-549	1.423	1.545	-122	1.693	
1793	6.744	5.640	1.104	0	301	-301	1.545	1.785	-240	563	
1794	5.721	4.176	1.545	0	16	-16	1.785	2.069	-284	1.245	

Tabellen 11.7 en .8 Ontvangsten en uitgaven van het Holdehuis 1696-1745

minus extraordinaire ontvangsten en uitgaven													
	ONTVANGSTEN gerubriceerd							ONTVANGSTEN gerubriceerd					
	werkelijke cijfers							procentuele verdeling					
Houdehuis													
	uit onroerend goed	uit kapitaal	uit collectes en bussen	uit stads subsidie	uit verdiensten en kostgelden	totaal		uit onroerend goed	uit kapitaal	uit collectes en bussen	uit stads subsidie	uit verdiensten en kostgelden	totaal
1696	1.170	1.096	2.724	1.279	1.303	7.572	1696	15	14	36	17	100	
1697	1.144	1.174	2.561	1.329	1.367	7.575	1697	15	15	34	18	100	
1698	1.184	1.534	2.621	1.379	1.323	8.041	1698	15	19	33	17	100	
1699	1.099	1.276	2.592	1.354	1.219	7.540	1699	15	17	34	18	100	
1700	1.210	7.947	2.498	1.379	1.528	14.562	1700	8	55	17	9	100	
1701	2.467	1.207	2.545	1.385	1.290	8.894	1701	28	14	29	16	100	
1702	1.351	2.064	2.353	1.339	1.042	8.149	1702	17	25	29	16	100	
1703	1.349	1.199	2.496	1.349	1.469	7.862	1703	17	15	32	17	100	
1704	1.361	2.448	2.360	1.349	877	8.395	1704	16	29	28	16	100	
1705	914	3.953	2.497	1.582	689	9.635	1705	9	41	26	16	100	
1706	1.074	1.934	2.658	780	686	7.132	1706	15	27	37	11	100	
1707	1.114	1.412	2.440	1.534	753	7.253	1707	15	19	34	21	100	
1708	1.277	1.559	2.421	778	898	6.933	1708	18	22	35	11	100	
1709	1.571	1.392	2.306	778	820	6.867	1709	23	20	34	11	100	
1710	1.374	1.201	2.395	778	830	6.578	1710	21	18	36	12	100	
1711	1.227	1.136	2.331	778	941	6.413	1711	19	18	36	12	100	
1712	1.571	1.518	2.336	778	1.134	7.337	1712	21	21	32	11	100	
1713	1.243	1.124	2.397	778	986	6.528	1713	19	17	37	12	100	
1714	1.531	1.184	2.477	778	1.237	7.207	1714	21	16	34	11	100	
1715	1.231	2.286	2.422	1.178	1.057	8.174	1715	15	28	30	14	100	
1716	1.296	1.400	2.540	778	1.152	7.166	1716	18	20	35	11	100	
1717	1.232	1.268	2.591	768	1.630	7.489	1717	16	17	35	10	100	
1718	1.232	1.790	2.533	768	1.209	7.532	1718	16	24	34	10	100	
1719	1.319	1.349	2.748	1.518	1.100	8.034	1719	16	17	34	19	100	
1720	1.304	1.648	2.574	1.518	1.115	8.159	1720	16	20	32	19	100	
1721	1.296	3.975	2.422	1.268	970	9.931	1721	13	40	24	13	100	
1722	1.295	3.570	2.688	1.468	832	9.853	1722	13	36	27	15	100	
1723	1.340	2.272	2.604	629	851	7.696	1723	17	30	34	8	100	
1724	1.515	1.173	2.739	807	1.249	7.483	1724	20	16	37	11	100	
1725	1.414	1.298	2.655	934	2.309	8.610	1725	16	15	31	11	100	
1726	1.250	1.163	2.649	1.079	820	6.961	1726	18	17	38	16	100	
1727	1.561	1.419	2.643	833	1.435	7.891	1727	20	18	33	11	100	
1728	1.239	1.442	2.586	83	2.111	7.461	1728	17	19	35	1	100	
1729	1.333	2.042	2.553	540	3.010	9.478	1729	14	22	27	6	100	
1730	1.428	1.292	2.429	352	3.707	9.208	1730	16	14	26	4	100	
1731	1.482	1.420	2.498	1.123	1.649	8.172	1731	18	17	31	14	100	
1732	1.561	1.470	2.679	513	2.163	8.386	1732	19	18	32	6	100	
1733	1.741	2.517	2.572	501	1.736	9.067	1733	19	28	28	6	100	
1734	1.621	1.313	2.367	173	1.441	6.915	1734	23	19	34	3	100	
1735	1.698	1.526	2.382	231	2.151	7.988	1735	21	19	30	3	100	
1736	1.679	4.642	2.356	1.111	487	10.275	1736	16	45	23	11	100	
1737	2.109	1.388	2.391	1.886	971	8.745	1737	24	16	27	22	100	
1738	2.083	1.196	1.984	2.697	657	8.617	1738	24	14	23	31	100	
1739	1.784	1.954	1.807	1.843	795	8.183	1739	22	24	22	23	100	
1740	2.530	6.340	1.729	2.986	724	14.309	1740	18	44	12	21	100	
1741	2.111	1.298	1.684	2.230	891	8.214	1741	26	16	21	27	111	
1742	2.129	2.472	1.597	1.684	800	8.682	1742	25	28	18	19	100	
1743	2.137	1.674	1.663	2.279	882	8.635	1743	25	19	19	26	100	
1744	2.145	1.387	1.636	2.701	826	8.695	1744	25	16	19	31	99	
1745	2.313	2.850	1.607	2.035	1.267	10.072	1745	23	28	16	20	100	

Houdehuis	UITGAVEN gerubriceerd				totaal uitgaven minus 'overig'		UITGAVEN gerubriceerd				
	werkelijke cijfers						procentuele verdeling				
	direct aan kinderen	organisatie	onderhoud weeshuis			direct aan kinderen	organisatie	onderhoud weeshuis			
1696	4.884	1.520	424	6.828	1696	72	22	6	100		
1697	5.376	1.703	675	7.754	1697	69	22	9	100		
1698	5.937	1.672	338	7.947	1698	75	21	4	100		
1699	5.115	1.525	375	7.015	1699	73	22	5	100		
1700	4.447	1.645	439	6.531	1700	68	25	7	100		
1701	4.532	1.541	549	6.622	1701	68	23	8	100		
1702	3.491	1.805	358	5.654	1702	62	32	6	100		
1703	3.426	1.802	348	5.576	1703	61	32	6	100		
1704	3.241	1.490	489	5.220	1704	62	29	9	100		
1705	3.121	1.620	362	5.103	1705	61	32	7	100		
1706	3.347	1.388	570	5.305	1706	63	26	11	100		
1707	3.332	1.562	732	5.626	1707	59	28	13	100		
1708	3.294	1.474	297	5.065	1708	65	29	6	100		
1709	4.183	1.586	423	6.192	1709	68	26	7	100		
1710	3.821	1.456	524	5.801	1710	66	25	9	100		
1711	3.480	1.706	372	5.558	1711	63	31	7	100		
1712	3.649	1.581	287	5.517	1712	66	29	5	100		
1713	3.711	1.603	496	5.810	1713	64	28	9	100		
1714	3.980	1.511	384	5.875	1714	68	26	7	100		
1715	3.961	1.622	336	5.919	1715	67	27	6	100		
1716	4.171	1.624	289	6.084	1716	69	27	5	100		
1717	3.490	1.693	326	5.509	1717	63	31	6	100		
1718	4.198	1.629	423	6.250	1718	67	26	7	100		
1719	3.796	1.664	235	5.695	1719	67	29	4	100		
1720	3.590	1.575	305	5.470	1720	66	29	6	100		
1721	3.325	1.881	333	5.539	1721	60	34	6	100		
1722	3.292	1.512	172	4.976	1722	66	30	3	100		
1723	3.352	1.418	136	4.906	1723	68	29	3	100		
1724	3.478	1.445	862	5.785	1724	60	25	15	100		
1725	3.921	2.236	765	6.922	1725	57	32	11	100		
1726	3.953	1.482	692	6.127	1726	65	24	11	100		
1727	3.871	2.053	678	6.602	1727	59	31	10	100		
1728	3.625	1.805	695	6.125	1728	59	29	11	100		
1729	4.258	1.725	1.070	7.053	1729	60	24	15	100		
1730	3.675	1.838	939	6.452	1730	57	28	15	100		
1731	4.061	2.729	820	7.610	1731	53	36	11	100		
1732	4.265	1.961	2.078	8.304	1732	51	24	25	100		
1733	4.813	2.325	376	7.514	1733	64	31	5	100		
1734	4.645	1.802	1.170	7.617	1734	61	24	15	100		
1735	4.827	1.873	974	7.674	1735	63	24	13	100		
1736	5.211	1.805	1.309	8.325	1736	63	22	16	100		
1737	5.370	2.516	589	8.475	1737	63	30	7	100		
1738	4.954	1.936	1.051	7.941	1738	62	24	13	100		
1739	4.963	2.585	532	8.080	1739	61	32	7	100		
1740	6.103	2.064	1.345	9.512	1740	64	22	14	100		
1741	4.301	3.164	701	8.166	1741	53	39	9	100		
1742	4.174	1.941	1.425	7.540	1742	55	26	19	100		
1743	4.824	2.841	756	8.421	1743	57	34	9	100		
1744	5.260	2.169	1.517	8.946	1744	59	24	17	100		
1745	6.155	2.315	1.426	9.896	1745	62	23	14	100		

Tabellen 11.9 en .10 Ontvangsten en uitgaven van het Holdehuis 1746-1794

minus extraordinaire ontvangsten en uitgaven																
		ONTVANGSTEN gerubriceerd							ONTVANGSTEN gerubriceerd							
		werkelijke cijfers							procentuele verdeling							
Houdehuis		uit onroerend goed	uit kapitaal	uit collecties en bussen	uit stadssubsidie	uit verdiensten en kostgelden	totaal			uit onroerend goed	uit kapitaal	uit collecties en bussen	uit stadssubsidie	uit verdiensten en kostgelden	totaal	
1746		1.773	3.875	1.621	1.637	800	9.706			1746	18	40	17	17	8	100
1747		1.870	1.036	1.510	2.713	1.767	8.896			1747	21	12	17	30	20	100
1748		1.734	4.461	1.631	2.389	509	10.724			1748	16	42	15	22	5	100
1749		1.680	2.710	1.530	1.602	645	8.167			1749	21	33	19	20	8	100
1750		1.745	2.045	1.621	2.448	628	8.487			1750	21	24	19	29	7	100
1751		1.690	1.793	1.619	2.285	716	8.103			1751	21	22	20	28	9	100
1752		1.534	1.064	1.473	1.546	2.912	8.529			1752	18	12	17	18	34	100
1753		1.418	1.069	1.684	1.402	2.201	7.774			1753	18	14	22	18	28	100
1754		1.373	4.059	1.551	1.134	1.037	9.154			1754	15	44	17	12	11	100
1755		1.321	1.114	1.528	2.449	711	7.123			1755	19	16	21	34	10	100
1756		1.326	1.047	1.523	2.702	668	7.266			1756	18	14	21	37	9	100
1757		1.354	1.814	1.444	1.579	1.516	7.707			1757	18	24	19	20	20	100
1758		1.367	1.052	1.665	2.640	825	7.549			1758	18	14	22	35	11	100
1759		1.377	1.074	1.440	3.105	1.332	8.328			1759	17	13	17	37	16	100
1760		1.376	1.770	1.543	4.322	631	9.642			1760	14	18	16	45	7	100
1761		1.397	1.018	1.600	3.867	919	8.801			1761	16	12	18	44	10	100
1762		1.396	1.019	1.465	5.087	3.340	12.307			1762	11	8	12	41	27	100
1763		1.396	1.024	1.596	6.420	500	10.936			1763	13	9	15	59	5	100
1764		1.312	1.018	1.569	6.884	542	11.325			1764	12	9	14	61	5	100
1765		1.300	1.120	1.556	7.765	742	12.483			1765	10	9	12	62	6	100
1766		1.303	989	1.607	8.683	547	13.129			1766	10	8	12	66	4	100
1767		1.290	887	1.691	3.384	1.860	9.112			1767	14	10	19	37	20	100
1768		1.126	2.262	1.701	3.500	774	9.363			1768	12	24	18	37	8	100
1769		932	409	1.724	2.338	751	6.154			1769	15	7	28	38	12	100
1770		1.149	900	1.853	3.141	948	7.991			1770	14	11	23	39	12	100
1771		1.149	912	1.900	2.497	964	7.422			1771	15	12	26	34	13	100
1772		1.150	895	1.937	3.393	1.797	9.172			1772	13	10	21	37	20	100
1773		1.168	881	1.964	2.935	827	7.775			1773	15	11	25	38	11	100
1774		1.171	1.029	1.921	2.725	1.453	8.299			1774	14	12	23	33	18	100
1775		1.204	901	1.897	5.295	1.040	10.337			1775	12	9	18	51	10	100
1776		1.175	1.195	2.065	3.552	1.485	9.472			1776	12	13	22	38	16	100
1777		1.156	878	2.060	6.080	879	11.053			1777	10	8	19	55	8	100
1778		1.180	878	1.984	6.278	1.156	11.476			1778	10	8	17	55	10	100
1779		1.430	1.544	2.120	4.167	1.032	10.293			1779	14	15	21	40	10	100
1780		1.130	1.483	2.271	4.188	1.033	10.105			1780	11	15	22	41	10	100
1781		1.130	953	2.055	4.952	2.890	11.980			1781	9	8	17	41	24	100
1782		1.130	1.059	2.316	2.912	1.038	8.455			1782	13	13	27	34	12	100
1783		1.135	983	2.209	4.401	8.703	17.431			1783	7	6	13	25	50	100
1784		1.123	983	2.055	2.554	1.700	8.415			1784	13	12	24	30	20	100
1785		1.131	883	2.210	3.074	2.760	10.058			1785	11	9	22	31	27	100
1786		1.131	1.140	2.356	1.947	1.094	7.668			1786	15	15	31	25	14	100
1787		1.131	988	2.329	2.496	1.216	8.160			1787	14	12	29	31	15	100
1788		1.131	888	2.210	4.627	1.228	10.084			1788	11	9	22	46	12	100
1789		1.131	888	2.479	3.005	1.453	8.956			1789	13	10	28	34	16	100
1790		1.131	931	2.426	2.443	10.597	17.528			1790	6	5	14	14	60	100
1791		1.134	886	2.644	3.578	1.410	9.652			1791	12	9	27	37	15	100
1792		1.142	887	2.632	3.047	1.465	9.173			1792	12	10	29	33	16	100
1793		1.142	932	2.662	6.011	1.424	12.171			1793	9	8	22	49	12	100
1794		1.142	898	2.665	2.431	1.187	8.323			1794	14	11	32	29	14	100

	UITGAVEN gerubriceerd					UITGAVEN gerubriceerd			
	werkelijke cijfers					procentuele verdeling			
Holdehuis	direct aan kinderen	organisatie	onderhoud weeshuis	totaal uitgaven minus 'overig'		direct aan kinderen	organisatie	onderhoud weeshuis	totaal uitgaven minus 'overig'
1746	5.978	2.157	1.372	9.507	1746	63	23	14	100
1747	5.535	2.261	914	8.710	1747	64	26	10	100
1748	6.819	1.458	637	8.914	1748	76	16	7	100
1749	5.298	1.675	1.046	8.019	1749	66	21	13	100
1750	5.685	1.651	1.132	8.468	1750	67	19	13	100
1751	5.259	1.421	1.206	7.886	1751	67	18	15	100
1752	5.328	1.506	1.216	8.050	1752	66	19	15	100
1753	5.620	1.419	911	7.950	1753	71	18	11	100
1754	4.161	1.270	681	6.112	1754	68	21	11	100
1755	4.558	1.078	1.369	7.005	1755	65	15	20	100
1756	4.193	1.113	917	6.223	1756	67	18	15	100
1757	4.673	1.126	906	6.705	1757	70	17	14	100
1758	3.941	1.434	430	5.805	1758	68	25	7	100
1759	4.048	1.268	597	5.913	1759	68	21	10	100
1760	3.538	1.232	560	5.330	1760	66	23	11	100
1761	3.126	1.481	767	5.374	1761	58	28	14	100
1762	3.391	1.401	873	5.665	1762	60	25	15	100
1763	3.488	1.455	820	5.763	1763	61	25	14	100
1764	3.432	1.310	803	5.545	1764	62	24	14	100
1765	3.442	1.407	806	5.655	1765	61	25	14	100
1766	2.970	1.312	428	4.710	1766	63	28	9	100
1767	3.152	1.438	699	5.289	1767	60	27	13	100
1768	3.382	1.949	1.008	6.339	1768	53	31	16	100
1769	3.057	1.604	1.058	5.719	1769	53	28	18	100
1770	4.245	2.272	962	7.479	1770	57	30	13	100
1771	3.577	1.734	560	5.871	1771	61	30	10	100
1772	3.443	1.599	2.217	7.259	1772	47	22	31	100
1773	3.313	1.581	1.783	6.677	1773	50	24	27	100
1774	2.952	1.577	272	4.801	1774	61	33	6	100
1775	2.889	1.556	963	5.408	1775	53	29	18	100
1776	3.211	1.602	518	5.331	1776	60	30	10	100
1777	3.032	1.527	523	5.082	1777	60	30	10	100
1778	2.801	1.970	959	5.730	1778	49	34	17	100
1779	2.541	1.500	1.399	5.440	1779	47	28	26	100
1780	3.036	1.498	1.000	5.534	1780	55	27	18	100
1781	2.716	1.454	633	4.803	1781	57	30	13	100
1782	2.562	1.857	1.268	5.687	1782	45	33	22	100
1783	3.203	1.765	654	5.622	1783	57	31	12	100
1784	2.681	1.599	699	4.979	1784	54	32	14	100
1785	2.781	1.759	605	5.145	1785	54	34	12	100
1786	3.261	1.869	514	5.644	1786	58	33	9	100
1787	3.307	1.773	592	5.672	1787	58	31	10	100
1788	3.808	1.785	1.154	6.747	1788	56	26	17	100
1789	3.584	2.031	822	6.437	1789	56	32	13	100
1790	4.377	2.326	500	7.203	1790	61	32	7	100
1791	3.664	1.971	471	6.106	1791	60	32	8	100
1792	3.482	2.045	404	5.931	1792	59	34	7	100
1793	4.125	2.192	550	6.867	1793	60	32	8	100
1794	3.788	2.450	418	6.656	1794	57	37	6	100

	RESULTATEN EXPLOITATIE EN VERMOGENSHANDELINGEN						
	gewone expl.			restanten			saldo
Holdhuis	gewone ontvangsten	gewone uitgaven	resultaat gewone exploitatie	restanten vorig jaar	restanten dit jaar	resultaat restanten	resultaat volgens jaarrekening
1696	7.572	6.828	744	8.774	9.398	-624	120
1697	7.575	7.754	-179	9.398	9.726	-328	-507
1698	8.041	7.947	94	9.849	10.200	-351	-257
1699	7.540	7.015	525	10.200	10.447	-247	278
1700	14.562	13.896	666	10.192	10.109	83	749
1701	8.894	6.622	2.272	9.876	11.935	-2.059	213
1702	8.149	6.820	1.329	12.681	12.555	126	1.455
1703	7.862	5.576	2.286	12.768	13.802	-1.034	1.252
1704	8.395	8.070	325	15.257	13.705	1.552	1.877
1705	9.635	8.473	1.162	14.956	15.181	-225	937
1706	7.132	8.310	-1.178	17.058	14.837	2.221	1.043
1707	7.253	5.626	1.627	14.837	16.403	-1.566	61
1708	6.933	5.065	1.868	17.445	16.826	619	2.487
1709	6.867	6.192	675	16.888	17.675	-787	-112
1710	6.578	5.801	777	20.161	18.320	1.841	2.618
1711	6.413	5.558	855	18.211	18.848	-637	218
1712	7.337	5.528	1.809	21.466	19.598	1.868	3.677
1713	6.528	5.810	718	19.816	21.095	-1.279	-561
1714	7.207	5.875	1.332	24.770	22.730	2.040	3.372
1715	8.174	7.084	1.090	22.170	23.346	-1.176	-86
1716	7.166	6.109	1.057	26.718	24.835	1.883	2.940
1717	7.489	5.534	1.955	24.835	26.442	-1.607	348
1718	7.532	8.366	-834	29.370	28.610	760	-74
1719	8.034	5.722	2.312	28.610	30.115	-1.505	807
1720	8.159	5.615	2.544	30.040	30.826	-786	1.758
1721	9.931	8.664	1.267	31.632	32.166	-534	733
1722	9.853	7.001	2.852	32.166	33.970	-1.804	1.048
1723	7.696	5.048	2.648	33.970	35.014	-1.044	1.604
1724	7.483	6.019	1.464	36.619	37.050	-431	1.033
1725	8.610	6.947	1.663	37.050	38.301	-1.251	412
1726	6.961	6.294	667	38.301	38.729	-428	239
1727	7.891	9.772	-1.881	39.140	36.615	2.525	644
1728	7.461	12.352	-4.891	36.615	31.714	4.901	10
1729	9.478	8.433	1.045	31.714	32.702	-988	57
1730	9.208	9.290	-82	32.702	32.393	309	227
1731	8.172	8.010	162	32.393	32.450	-57	105
1732	8.386	8.342	44	32.450	32.478	-28	16
1733	9.067	7.514	1.553	32.478	33.979	-1.501	52
1734	6.915	27.528	-20.613	33.979	13.018	20.961	348
1735	7.988	7.718	270	13.018	13.270	-252	18
1736	10.275	11.334	-1.059	13.270	13.132	138	-921
1737	8.745	8.493	252	13.132	13.469	-337	-85
1738	8.617	8.988	-371	13.469	13.919	-450	-821
1739	8.183	8.183	0	13.919	13.695	224	224
1740	14.309	14.113	196	13.695	13.890	-195	1
1741	8.214	8.166	48	13.890	13.985	-95	-47
1742	8.682	8.056	626	13.985	14.391	-406	220
1743	8.635	8.421	214	14.391	14.535	-144	70
1744	8.695	9.364	-669	14.535	14.278	257	-412
1745	10.072	9.896	176	14.278	14.458	-180	-4

Tabel 11.11 en .12 Resultaten exploitatie, vermogensrekeningen van het Holdehuis, 1696-1745 en 1745-1795

	RESULTATEN EXPLOITATIE EN VERMOGENSHANDELINGEN						
	gewone expl.			restanten			saldo
Holdhuis	gewone ontvangsten	gewone uitgaven	resultaat gewone exploitatie	restanten vorig jaar	restanten dit jaar	resultaat restanten	resultaat volgens jaarrekening
1746	9.706	9.507	199	14.458	14.651	-193	6
1747	8.896	8.727	169	14.651	14.809	-158	11
1748	10.724	10.550	174	14.809	15.041	-232	-58
1749	8.167	8.019	148	15.041	15.261	-220	-72
1750	8.487	8.468	19	15.261	15.500	-239	-220
1751	8.103	7.886	217	15.500	15.722	-222	-5
1752	8.529	8.362	167	15.722	15.939	-217	-50
1753	7.774	7.950	-176	15.939	16.128	-189	-365
1754	9.154	9.232	-78	16.128	16.363	-235	-313
1755	7.123	7.005	118	16.363	16.543	-180	-62
1756	7.266	6.223	1.043	16.543	16.785	-242	801
1757	7.707	6.705	1.002	16.785	16.752	33	1.035
1758	7.549	5.805	1.744	16.752	16.868	-116	1.628
1759	8.328	5.913	2.415	16.868	17.083	-215	2.200
1760	9.642	6.948	2.694	17.083	17.270	-187	2.507
1761	8.801	5.377	3.424	17.270	17.469	-199	3.225
1762	12.307	7.339	4.968	17.469	17.679	-210	4.758
1763	10.936	5.814	5.122	17.679	17.956	-277	4.845
1764	11.325	5.597	5.728	17.956	18.203	-247	5.481
1765	12.483	5.707	6.776	18.203	18.457	-254	6.522
1766	13.129	11.812	1.317	18.457	18.645	-188	1.129
1767	9.112	11.736	-2.624	18.645	14.426	4.219	1.595
1768	9.363	10.665	-1.302	14.426	11.763	2.663	1.361
1769	6.154	6.170	-16	11.763	11.340	423	407
1770	7.991	7.479	512	11.340	11.411	-71	441
1771	7.422	6.031	1.391	11.411	11.513	-102	1.289
1772	9.172	7.890	1.282	11.513	11.615	-102	1.180
1773	7.775	6.700	1.075	11.615	11.720	-105	970
1774	8.299	4.801	3.498	11.720	11.828	-108	3.390
1775	10.337	8.431	1.906	11.828	11.936	-108	1.798
1776	9.472	5.339	4.133	11.936	12.044	-108	4.025
1777	11.053	6.097	4.956	12.044	12.176	-132	4.824
1778	11.476	8.578	2.898	12.176	12.260	-84	2.814
1779	10.293	8.240	2.053	12.260	12.368	-108	1.945
1780	10.105	5.788	4.317	12.368	12.476	-108	4.209
1781	11.980	10.853	1.127	12.476	12.584	-108	1.019
1782	8.455	5.787	2.668	12.584	12.692	-108	2.560
1783	17.431	16.636	795	12.692	12.800	-108	687
1784	8.415	5.979	2.436	12.800	12.908	-108	2.328
1785	10.058	10.145	-87	12.908	13.016	-108	-195
1786	7.668	6.837	831	13.016	13.148	-132	699
1787	8.160	5.672	2.488	13.148	13.256	-108	2.380
1788	10.084	8.783	1.301	13.256	13.399	-143	1.158
1789	8.956	8.437	519	13.399	13.521	-122	397
1790	17.528	15.654	1.874	13.521	13.619	-98	1.776
1791	9.652	8.350	1.302	13.619	13.727	-108	1.194
1792	9.173	5.931	3.242	13.727	13.835	-108	3.134
1793	12.171	10.900	1.271	13.835	13.943	-108	1.163
1794	8.323	7.248	1.075	13.943	14.069	-126	949

Tabellen 11.13 en .14 Ontvangsten en uitgaven van het Huis der Weezen 1795-1807, minus extraordinaire ontvangsten en uitgaven

	ONTVANGSTEN							ONTVANGSTEN					
	werkelijke bedragen							procentuele verdeling					
Huis der Weezen	uit onroerend goed	uit kapitaal	uit collectes en bussen	uit stadssubsidie	uit verdiensten en kostgelden	totaal minus vermogensontvangsten		uit onroerend goed	uit kapitaal	uit collectes en bussen	uit stadssubsidie	uit verdiensten en kostgelden	totaal minus vermogensontvangsten
1795	8.752	2.311	2.627	6.129	1.043	20.862	1795	42	11	13	29	5	100
1796	5.545	2.199	2.735	2.536	854	13.869	1796	40	16	20	18	6	100
1797	7.479	2.199	2.665	2.851	1.546	16.740	1797	45	13	16	17	9	100
1798	11.506	5.105	2.561	3.576	1.831	24.579	1798	47	21	10	15	7	100
1799	6.504	2.538	2.569	2.972	1.535	16.118	1799	40	16	16	18	10	100
1800	7.097	2.901	2.381	4.452	1.848	18.679	1800	38	16	13	24	10	100
1801	7.605	2.583	2.478	2.716	1.782	17.164	1801	44	15	14	16	10	100
1802	5.465	2.550	2.592	6.420	1.896	18.923	1802	29	13	14	34	10	100
1803	8.996	2.620	2.665	9.634	1.369	25.284	1803	36	10	11	38	5	100
1804	17.410	2.727	3.159	2.685	1.834	27.815	1804	63	10	11	10	7	100
1805	6.343	2.890	3.014	2.862	5.718	20.827	1805	30	14	14	14	27	100
1806	6.514	2.925	3.115	2.851	5.028	20.433	1806	32	14	15	14	25	100
1807	12.677	2.905	2.927	2.080	2.775	23.364	1807	54	12	13	9	12	100

	UITGAVEN						UITGAVEN				
	werkelijke bedragen						procentuele verdeling				
Huis der Weezen	direct aan kinderen	organisatie	onderhoud weeshuis	overig	totaal minus vermogensuitgaven		direct aan kinderen	organisatie	onderhoud weeshuis	overig	totaal minus vermogensuitgaven
1795	9.274	5.604	2.500	0	17.378	1795	53	32	14	0	100
1796	6.200	4.897	1.236	0	12.333	1796	50	40	10	0	100
1797	7.937	5.634	1.856	0	15.427	1797	51	37	12	0	100
1798	7.977	4.460	829	0	13.266	1798	60	34	6	0	100
1799	7.870	5.517	1.364	0	14.751	1799	53	37	9	0	100
1800	10.764	5.936	1.744	0	18.444	1800	58	32	9	0	100
1801	9.505	5.736	1.530	0	16.771	1801	57	34	9	0	100
1802	9.634	7.196	1.062	0	17.892	1802	54	40	6	0	100
1803	9.558	5.422	8.449	0	23.429	1803	41	23	36	0	100
1804	9.331	6.426	10.161	0	25.918	1804	36	25	39	0	100
1805	10.329	4.913	3.737	0	18.979	1805	54	26	20	0	100
1806	9.807	6.399	3.030	0	19.236	1806	51	33	16	0	100
1807	9.164	7.666	6.387	0	23.217	1807	39	33	28	0	100

Tabel 11.15 Resultaten exploitatie, vermogensrekeningen van het Huis der Weezen, 1795-1807

	RESULTATEN EXPLOITATIE, VERMOGENSHANDELINGEN EN RESTANTEN									
	gewone expl.			vermogenshandelingen			restanten			saldo
Huis der Weezen	gewone ontvangsten	gewone uitgaven	resultaat gewone exploitatie	extraordinaire ontvangsten	extraordinaire uitgaven	resultaat extraordinaire ontvangsten en uitgaven	restanten vorig jaar	restanten dit jaar	resultaat restanten	resultaat volgens jaarrekening
1795	20.862	17.378	3.484	0	3.005	-3.005	16.138	16.041	97	576
1796	13.869	12.333	1.536	0	618	-618	16.041	16.173	-132	786
1797	16.740	15.427	1.313	0	0	0	16.173	16.321	-148	1.165
1798	24.579	13.266	11.313	0	9.115	-9.115	16.321	16.440	-119	2.079
1799	16.118	14.751	1.367	0	0	0	16.440	16.519	-79	1.288
1800	18.679	18.444	235	0	0	0	16.519	16.645	-126	109
1801	17.164	16.771	393	0	0	0	16.645	16.824	-179	214
1802	18.923	17.892	1.031	0	0	0	16.824	16.959	-135	896
1803	25.284	23.429	1.855	0	0	0	16.959	17.084	-125	1.730
1804	27.815	25.918	1.897	0	0	0	17.084	17.209	-125	1.772
1805	20.827	18.979	1.848	0	0	0	17.209	17.334	-125	1.723
1806	20.433	19.236	1.197	0	0	0	17.334	17.460	-126	1.071
1807	23.364	23.217	147	0	0	0	17.460	17.605	-145	2

Tabellen 11.16 en .17 Ontvangsten en uitgaven van het Hervormd Weeshuis 1822-1834

	ONTVANGSTEN, gerubriceerd							ONTVANGSTEN, gerubriceerd				
	werkelijke bedragen							procentuele verdeling				
Hervormd Weeshuis	uit onroerend goed	uit kapitaal	uit collectes en bussen	uit verdiensten en kostgelden	totaal ontvangsten			uit onroerend goed	uit kapitaal	uit collectes en bussen	uit verdiensten en kostgelden	totaal ontvangsten
1822	4.764	3.399	1.320	948	10.430		1822	46	33	13	9	100
1823	0	0	0	0			1823					
1824	4.688	3.587	1.246	1.268	10.789		1824	43	33	12	12	100
1825	0	0	0	0			1825					
1826	4.326	3.925	1.216	1.227	10.694		1826	40	37	11	11	100
1827	4.210	3.940	975	1.238	10.363		1827	41	38	9	12	100
1828	4.448	3.837	600	1.605	10.489		1828	42	37	6	15	100
1829	4.328	3.945	576	1.470	10.319		1829	42	38	6	14	100
1830	4.612	3.827	612	1.402	10.454		1830	44	37	6	13	100
1831	4.685	4.215	539	1.187	10.626		1831	44	40	5	11	100
1832	4.304	4.021	522	1.487	10.334		1832	42	39	5	14	100
1833	4.050	3.898	451	1.073	9.472		1833	43	41	5	11	100
1834	4.402	4.809	327	1.526	11.065		1834	40	43	3	14	100

	UITGAVEN, gerubriceerd							UITGAVEN, gerubriceerd				
	werkelijke bedragen							procentuele verdeling				
Hervormd Weeshuis	direct aan kinderen	organisatie	onderhoud weeshuis	overig	Totaal uitgaven			direct aan kinderen	organisatie	onderhoud weeshuis	overig	Totaal uitgaven
1822	5.987	2.266	1.347	490	10.091		1822	59	22	13	5	100
1823	0	0	0	0	0		1823					
1824	7.265	4.724	1.367	463	13.820		1824	53	34	10	3	100
1825	0	0	0	0	0		1825					
1826	7.219	3.926	1.385	403	12.932		1826	56	30	11	3	100
1827	7.271	2.649	1.639	441	12.000		1827	61	22	14	4	100
1828	7.569	3.606	1.137	394	12.706		1828	60	28	9	3	100
1829	6.893	3.040	1.761	391	12.086		1829	57	25	15	3	100
1830	7.851	3.682	1.361	611	13.505		1830	58	27	10	5	100
1831	7.246	3.688	699	489	12.121		1831	60	30	6	4	100
1832	8.160	4.421	1.082	591	14.253		1832	57	31	8	4	100
1833	7.745	3.007	815	665	12.233		1833	63	25	7	5	100
1834	8.592	4.264	783	557	14.197		1834	61	30	6	4	100

Tabellen 11.18 en .19 Ontvangsten en uitgaven van het Hervormd Weeshuis 1834-1882

ONTVANGSTIEN, gerubriceerd							ONTVANGSTIEN, gerubriceerd					
werkelijke bedragen							procentuele verdeling					
Hervormd Weeshuis	uit onroerend goed	uit kapitaal	uit collectes en bussen	uit verdiensten en kostgelden	totaal ontvangsten		uit onroerend goed	uit kapitaal	uit collectes en bussen	uit verdiensten en kostgelden	totaal ontvangsten	
1834	4.402	4.809	327	1.526	11.065		1834	40	43	3	14	100
1835	4.299	4.884	222	1.059	10.463		1835	41	47	2	10	100
1836	4.859	4.709	164	504	10.237		1836	47	46	2	5	100
1837	4.846	4.516	310	408	10.081		1837	48	45	3	4	100
1838	4.660	4.718	303	483	10.165		1838	46	46	3	5	100
1839	4.716	4.880	261	469	10.326		1839	46	47	3	5	100
1840	4.738	4.833	333	540	10.445		1840	45	46	3	5	100
1841	4.621	4.864	293	450	10.228		1841	45	48	3	4	100
1842	4.970	5.184	300	338	10.791		1842	46	48	3	3	100
1843	5.347	6.139	289	400	12.176		1843	44	50	2	3	100
1844	5.234	5.619	300	371	11.524		1844	45	49	3	3	100
1845	5.489	5.693	259	285	11.726		1845	47	49	2	2	100
1846	5.432	5.641	214	254	11.542		1846	47	49	2	2	100
1847	5.680	5.924	252	295	12.151		1847	47	49	2	2	100
1848	5.336	5.831	223	201	11.591		1848	46	50	2	2	100
1849	5.758	5.908	233	223	12.122		1849	48	49	2	2	100
1850	6.181	6.012	251	327	12.771		1850	48	47	2	3	100
1851	6.283	5.978	256	290	12.807		1851	49	47	2	2	100
1852	6.199	5.313	197	337	12.046		1852	51	44	2	3	100
1853	6.254	5.888	226	350	12.718		1853	49	46	2	3	100
1854	6.720	6.095	200	323	13.338		1854	50	46	1	2	100
1855	7.306	6.356	209	269	14.141		1855	52	45	1	2	100
1856	7.771	6.706	202	209	14.888		1856	52	45	1	1	100
1857	8.751	6.708	199	124	15.782		1857	55	43	1	1	100
1858	8.955	6.913	187	161	16.215		1858	55	43	1	1	100
1859	9.061	7.236	193	194	16.684		1859	54	43	1	1	100
1860	8.362	7.433	180	240	16.214		1860	52	46	1	1	100
1861	8.472	7.410	116	266	16.264		1861	52	46	1	2	100
1862	8.177	7.553	0	229	15.959		1862	51	47	0	1	100
1863	8.537	8.491	0	283	17.311		1863	49	49	0	2	100
1864	8.404	8.521	0	568	17.493		1864	48	49	0	3	100
1865	7.708	9.265	0	643	17.616		1865	44	53	0	4	100
1866	8.037	9.195	0	598	17.830		1866	45	52	0	3	100
1867	8.032	9.424	0	473	17.930		1867	45	53	0	3	100
1868	7.836	9.716	0	225	17.777		1868	44	55	0	1	100
1869	8.054	9.840	0	171	18.064		1869	45	54	0	1	100
1870	7.880	10.122	0	170	18.171		1870	43	56	0	1	100
1871	8.454	10.603	0	158	19.215		1871	44	55	0	1	100
1872	8.451	10.953	0	133	19.537		1872	43	56	0	1	100
1873	8.560	11.860	0	212	20.633		1873	41	57	0	1	100
1874	8.935	12.009	0	248	21.192		1874	42	57	0	1	100
1875	9.754	12.255	0	224	22.233		1875	44	55	0	1	100
1876	9.822	12.072	0	203	22.097		1876	44	55	0	1	100
1877	10.896	12.348	0	313	23.556		1877	46	52	0	1	100
1878	11.295	12.866	0	464	24.625		1878	46	52	0	2	100
1879	10.518	12.987	0	671	24.176		1879	44	54	0	3	100
1880	10.995	13.387	0	916	25.298		1880	43	53	0	4	100
1881	10.733	14.731	0	631	26.095		1881	41	56	0	2	100
1882	10.632	15.267	0	480	26.378		1882	40	58	0	2	100

	UITGAVEN, gerubriceerd							UITGAVEN, gerubriceerd				
	werkelijke bedragen							procentuele verdeling				
Hervormd Weeshuis	direct aan kinderen	organisatie	onderhoud weeshuis	overig	totaal uitgaven		direct aan kinderen	organisatie	onderhoud weeshuis	overig	totaal uitgaven	
1834	8.592	4.264	783	557	14.197		1834	61	30	6	4	100
1835	9.216	2.928	617	634	13.393		1835	69	22	5	5	100
1836	7.017	2.561	581	482	10.641		1836	66	24	5	5	100
1837	6.021	1.895	387	600	8.903		1837	68	21	4	7	100
1838	7.099	1.980	469	572	10.120		1838	70	20	5	6	100
1839	6.478	1.826	609	717	9.630		1839	67	19	6	7	100
1840	6.229	1.770	696	608	9.303		1840	67	19	7	7	100
1841	6.158	1.965	616	644	9.383		1841	66	21	7	7	100
1842	5.924	1.783	818	679	9.204		1842	64	19	9	7	100
1843	5.538	1.596	505	626	8.265		1843	67	19	6	8	100
1844	5.524	2.297	662	626	9.109		1844	61	25	7	7	100
1845	4.985	1.790	1.280	646	8.701		1845	57	21	15	7	100
1846	5.607	2.030	798	673	9.108		1846	62	22	9	7	100
1847	5.695	1.892	1.011	666	9.264		1847	61	20	11	7	100
1848	5.318	1.869	916	649	8.751		1848	61	21	10	7	100
1849	4.606	1.576	522	645	7.349		1849	63	21	7	9	100
1850	5.198	1.523	822	772	8.316		1850	63	18	10	9	100
1851	4.874	1.637	647	696	7.854		1851	62	21	8	9	100
1852	4.750	1.689	809	674	7.921		1852	60	21	10	9	100
1853	5.425	1.798	606	714	8.544		1853	64	21	7	8	100
1854	5.900	2.087	893	676	9.557		1854	62	22	9	7	100
1855	6.672	2.659	846	696	10.873		1855	61	24	8	6	100
1856	7.245	3.043	3.024	705	14.017		1856	52	22	22	5	100
1857	6.575	3.594	1.840	885	12.893		1857	51	28	14	7	100
1858	6.425	4.496	1.718	968	13.607		1858	47	33	13	7	100
1859	6.435	3.479	2.207	1.360	13.482		1859	48	26	16	10	100
1860	6.994	4.278	1.144	870	13.286		1860	53	32	9	7	100
1861	7.631	4.184	1.529	1.146	14.491		1861	53	29	11	8	100
1862	7.310	3.258	1.515	833	12.916		1862	57	25	12	6	100
1863	7.852	3.948	1.149	1.320	14.269		1863	55	28	8	9	100
1864	7.273	3.747	1.607	1.446	14.074		1864	52	27	11	10	100
1865	7.528	3.343	1.674	1.242	13.788		1865	55	24	12	9	100
1866	7.716	3.466	1.343	1.070	13.596		1866	57	25	10	8	100
1867	7.657	3.517	1.426	959	13.559		1867	56	26	11	7	100
1868	7.012	4.311	1.377	837	13.536		1868	52	32	10	6	100
1869	5.712	2.796	2.456	1.146	12.110		1869	47	23	20	9	100
1870	5.301	3.265	319	1.133	10.019		1870	53	33	3	11	100
1871	5.671	3.505	596	1.435	11.207		1871	51	31	5	13	100
1872	5.743	3.715	1.053	1.001	11.511		1872	50	32	9	9	100
1873	7.645	4.911	624	1.058	14.238		1873	54	34	4	7	100
1874	8.478	5.189	1.379	1.203	16.249		1874	52	32	8	7	100
1875	9.219	5.492	4.391	1.479	20.581		1875	45	27	21	7	100
1876	9.928	5.994	4.952	1.429	22.302		1876	45	27	22	6	100
1877	9.683	7.524	2.780	2.131	22.118		1877	44	34	13	10	100
1878	9.018	5.080	430	2.110	16.637		1878	54	31	3	13	100
1879	11.046	6.378	2.774	3.184	23.382		1879	47	27	12	14	100
1880	11.199	5.722	1.457	2.703	21.081		1880	53	27	7	13	100
1881	11.739	7.113	4.112	1.881	24.846		1881	47	29	17	8	100
1882	10.559	7.510	2.136	2.537	22.741		1882	46	33	9	11	100

Tabellen 11.20 en .21 Ontvangsten en uitgaven van het Hervormd Weeshuis 1882-1940

	ONTVANGSTEN, gerubriceerd						ONTVANGSTEN, gerubriceerd				
	werkelijke bedragen						procentuele verdeling				
Hervormd Weeshuis	uit onroerend goed	uit kapitaal	uit verdiensten en kostgelden	overig	totaal ontvangsten		uit onroerend goed	uit kapitaal	uit verdiensten en kostgelden	overig	totaal ontvangsten
1882	10.632	15.267	480	0	26.378	1882	40	58	2	0,00	100
1883	12.164	15.113	345	0	27.622	1883	44	55	1	0,00	100
1884	11.568	15.332	348	0	27.248	1884	42	56	1	0,00	100
1885	11.785	15.604	267	0	27.657	1885	43	56	1	0,00	100
1886	11.815	15.725	267	0	27.807	1886	42	57	1	0,00	100
1887	12.750	14.758	318	0	27.825	1887	46	53	1	0,00	100
1888	12.662	14.579	297	0	27.538	1888	46	53	1	0,00	100
1889	12.795	14.250	327	0	27.371	1889	47	52	1	0,00	100
1890	13.351	13.903	642	0	27.896	1890	48	50	2	0,00	100
1891	13.099	13.336	569	0	27.004	1891	49	49	2	0,00	100
1892	14.055	13.374	841	0	28.271	1892	50	47	3	0,00	100
1893	13.317	13.624	747	0	27.687	1893	48	49	3	0,00	100
1894	13.814	13.585	820	0	28.218	1894	49	48	3	0,00	100
1895	13.484	13.068	676	0	27.227	1895	50	48	2	0,00	100
1896	13.134	13.002	474	0	26.609	1896	49	49	2	0,00	100
1897	12.854	13.292	532	0	26.678	1897	48	50	2	0,00	100
1898	12.574	12.873	780	0	26.226	1898	48	49	3	0,00	100
1899	12.598	13.659	560	0	26.816	1899	47	51	2	0,00	100
1900	12.811	13.068	460	0	26.338	1900	49	50	2	0,00	100
1901	13.123	13.434	571	0	27.127	1901	48	50	2	0,00	100
1902	13.394	13.434	664	0	27.492	1902	49	49	2	0,00	100
1903	13.261	13.301	841	0	27.403	1903	48	49	3	0,00	100
1904	13.670	13.350	786	0	27.807	1904	49	48	3	0,00	100
1905	13.702	13.444	708	0	27.854	1905	49	48	3	0,00	100
1906	13.697	13.419	706	0	27.822	1906	49	48	3	0,00	100
1907	14.167	13.256	743	0	28.166	1907	50	47	3	0,00	100
1908	14.512	13.191	693	0	28.396	1908	51	46	2	0,00	100
1909	14.049	13.033	715	0	27.797	1909	51	47	3	0,00	100
1910	15.251	13.738	415	0	29.403	1910	52	47	1	0,00	100
1911	15.066	14.109	359	0	29.533	1911	51	48	1	0,00	100
1912	15.151	14.498	339	0	29.988	1912	51	48	1	0,00	100
1913	15.099	14.394	504	0	29.996	1913	50	48	2	0,00	100
1914	15.227	14.450	649	0	30.326	1914	50	48	2	0,00	100
1915	15.575	14.662	938	0	31.174	1915	50	47	3	0,00	100
1916	16.630	15.323	975	0	32.928	1916	51	47	3	0,00	100
1917	16.581	14.846	642	0	32.069	1917	52	46	2	0,00	100
1918	20.954	15.804	519	0	37.276	1918	56	42	1	0,00	100
1919	23.036	16.287	562	0	39.884	1919	58	41	1	0,00	100
1920	23.269	16.708	722	0	40.699	1920	57	41	2	0,00	100
1921	21.751	17.413	1.511	0	40.674	1921	53	43	4	0,00	100
1922	30.851	18.645	646	0	50.142	1922	62	37	1	0,00	100
1923	25.724	19.161	1.312	184	46.381	1923	55	41	3	0,40	100
1924	24.202	19.431	2.423	101	46.156	1924	52	42	5	0,22	100
1925	22.136	20.381	3.412	7	45.935	1925	48	44	7	0,01	100
1926	24.848	19.971	3.635	3	48.457	1926	51	41	8	0,01	100
1927	22.771	19.890	3.188	100	45.949	1927	50	43	7	0,22	100
1928	22.361	20.757	2.815	0	45.933	1928	49	45	6	0,00	100
1929	23.445	19.525	2.867	48	45.885	1929	51	43	6	0,10	100
1930	22.319	21.299	2.649	0	46.268	1930	48	46	6	0,00	100
1931	19.070	20.223	2.748	0	42.041	1931	45	48	7	0,00	100
1932	13.894	20.794	4.166	180	39.035	1932	36	53	11	0,46	100
1933	15.463	20.503	3.491	117	39.574	1933	39	52	9	0,30	100
1934	13.921	21.095	3.026	0	38.042	1934	37	55	8	0,00	100
1935	12.673	20.446	2.958	53	36.130	1935	35	57	8	0,15	100
1936	12.514	20.540	2.753	0	35.807	1936	35	57	8	0,00	100
1937	12.413	20.522	1.951	70	34.956	1937	36	59	6	0,20	100
1938	12.674	19.817	1.389	44	33.924	1938	37	58	4	0,13	100
1939	13.086	19.280	1.649	480	34.494	1939	38	56	5	1,39	100
1940	12.529	19.914	1.905	450	34.798	1940	36	57	5	1,29	100

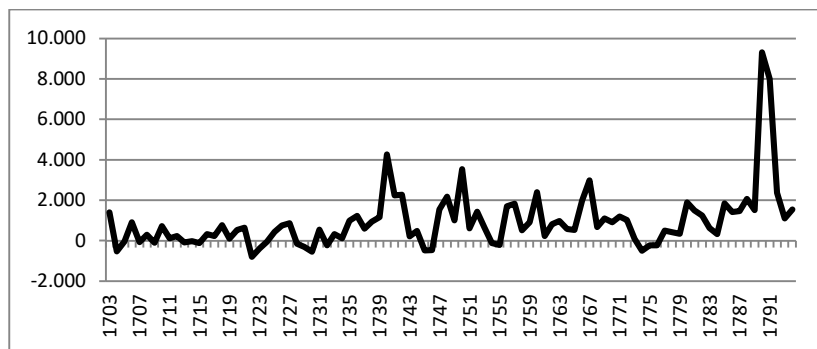
	UITGAVEN, gerubriceerd						UITGAVEN, gerubriceerd					
	werkelijke bedragen						procentuele verdeling					
Hervormd Weeshuis	direct aan kinderen	organisatie	onderhoud weeshuis	overig	totaal uitgaven		direct aan kinderen	organisatie	onderhoud weeshuis	overig	totaal uitgaven	
1882	10.559	7.510	2.136	2.537	22.741		1882	46	33	9	11	100
1883	12.309	7.782	1.186	1.615	22.892		1883	54	34	5	7	100
1884	11.894	7.479	1.686	1.906	22.966		1884	52	33	7	8	100
1885	11.744	8.804	2.667	1.737	24.952		1885	47	35	11	7	100
1886	11.220	7.431	1.919	2.050	22.620		1886	50	33	8	9	100
1887	12.228	6.824	4.974	2.050	26.076		1887	47	26	19	8	100
1888	11.761	7.690	1.403	2.390	23.244		1888	51	33	6	10	100
1889	12.586	7.642	1.334	2.022	23.585		1889	53	32	6	9	100
1890	13.918	7.899	1.002	2.117	24.936		1890	56	32	4	8	100
1891	12.536	8.542	1.275	2.253	24.607		1891	51	35	5	9	100
1892	12.573	7.770	1.745	2.102	24.190		1892	52	32	7	9	100
1893	10.524	6.738	701	2.285	20.248		1893	52	33	3	11	100
1894	11.128	7.476	3.877	2.324	24.806		1894	45	30	16	9	100
1895	12.270	6.700	1.552	2.372	22.894		1895	54	29	7	10	100
1896	11.761	7.216	618	2.583	22.178		1896	53	33	3	12	100
1897	12.460	7.172	1.364	2.110	23.106		1897	54	31	6	9	100
1898	12.676	7.815	1.418	2.005	23.914		1898	53	33	6	8	100
1899	11.116	7.509	1.065	2.146	21.836		1899	51	34	5	10	100
1900	10.575	8.121	1.700	1.966	22.363		1900	47	36	8	9	100
1901	10.954	8.584	1.808	2.011	23.358		1901	47	37	8	9	100
1902	11.546	8.901	1.608	2.163	24.218		1902	48	37	7	9	100
1903	11.187	7.789	1.539	1.963	22.479		1903	50	35	7	9	100
1904	12.298	7.396	1.231	2.233	23.159		1904	53	32	5	10	100
1905	11.525	8.400	1.855	2.090	23.870		1905	48	35	8	9	100
1906	11.419	10.567	1.283	2.267	25.536		1906	45	41	5	9	100
1907	12.343	9.350	8.065	2.242	31.999		1907	39	29	25	7	100
1908	11.218	8.473	3.440	2.231	25.362		1908	44	33	14	9	100
1909	11.184	10.223	1.256	2.251	24.914		1909	45	41	5	9	100
1910	10.907	8.609	2.465	2.208	24.189		1910	45	36	10	9	100
1911	11.591	9.044	2.534	2.207	25.376		1911	46	36	10	9	100
1912	11.536	10.830	2.440	2.264	27.069		1912	43	40	9	8	100
1913	10.268	9.625	1.895	2.184	23.971		1913	43	40	8	9	100
1914	11.457	9.920	1.484	2.132	24.993		1914	46	40	6	9	100
1915	11.968	10.262	2.068	2.327	26.625		1915	45	39	8	9	100
1916	12.299	10.481	3.740	2.629	29.149		1916	42	36	13	9	100
1917	17.755	10.565	2.900	2.211	33.431		1917	53	32	9	7	100
1918	16.840	14.329	1.873	2.448	35.489		1918	47	40	5	7	100
1919	16.075	12.109	3.261	4.228	35.673		1919	45	34	9	12	100
1920	18.438	16.145	8.110	2.532	45.225		1920	41	36	18	6	100
1921	15.618	20.153	5.516	3.580	44.867		1921	35	45	12	8	100
1922	13.400	17.405	5.340	2.770	38.916		1922	34	45	14	7	100
1923	12.987	21.003	3.681	4.503	42.174		1923	31	50	9	11	100
1924	15.985	19.807	4.831	4.424	45.047		1924	35	44	11	10	100
1925	13.954	20.555	5.164	5.794	45.468		1925	31	45	11	13	100
1926	12.378	18.144	4.159	4.435	39.116		1926	32	46	11	11	100
1927	13.356	18.978	6.369	4.486	43.189		1927	31	44	15	10	100
1928	11.872	17.756	3.041	5.485	38.154		1928	31	47	8	14	100
1929	11.702	17.386	3.965	5.413	38.465		1929	30	45	10	14	100
1930	11.158	15.543	1.896	6.324	34.921		1930	32	45	5	18	100
1931	11.527	16.474	3.049	5.705	36.755		1931	31	45	8	16	100
1932	10.637	15.987	2.671	5.862	35.156		1932	30	45	8	17	100
1933	10.963	15.866	3.519	5.536	35.885		1933	31	44	10	15	100
1934	8.138	16.559	2.335	5.674	32.706		1934	25	51	7	17	100
1935	8.529	16.119	2.585	5.820	33.054		1935	26	49	8	18	100
1936	7.342	14.677	1.759	6.388	30.166		1936	24	49	6	21	100
1937	7.735	13.984	2.195	6.935	30.849		1937	25	45	7	22	100
1938	5.937	12.915	2.301	5.922	27.076		1938	22	48	8	22	100
1939	5.930	14.025	1.820	5.665	27.439		1939	22	51	7	21	100
1940	9.177	12.656	3.366	4.992	30.191		1940	30	42	11	17	100

Tabellen 11.22 en .23 Ontvangsten en uitgaven van het Hervormd Weeshuis 1940-1970

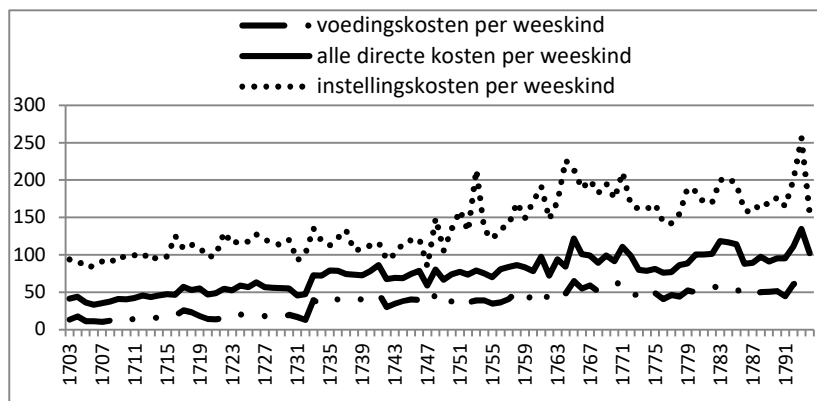
	ONTVANGSTEN, gerubriceerd							ONTVANGSTEN, gerubriceerd				
	werkelijke bedragen							procentuele verdeling				
Hervormd Weeshuis	uit onroerend goed	uit kapitaal	uit verdiensten en kostgelden	overig	totaal ontvangsten			uit onroerend goed	uit kapitaal	uit verdiensten en kostgelden	overig	totaal ontvangsten
1940	12.529	19.914	1.905	450	34.798		1940	36	57	5	1,29	100
1941	12.574	19.984	2.103	0	34.661		1941	36	58	6	0,00	100
1942	13.663	20.549	1.797	603	36.612		1942	37	56	5	1,65	100
1943	12.688	21.860	2.877	1.615	39.039		1943	32	56	7	4,14	100
1944	12.380	19.692	4.045	1.443	37.560		1944	33	52	11	3,84	100
1945	12.633	20.320	2.457	307	35.717		1945	35	57	7	0,86	100
1946	13.058	19.262	1.792	11	34.122		1946	38	56	5	0,03	100
1947	13.466	19.860	3.930	526	37.782		1947	36	53	10	1,39	100
1948	13.926	19.616	2.756	4.032	40.331		1948	35	49	7	10,00	100
1949	14.494	18.784	3.837	219	37.334		1949	39	50	10	0,59	100
1950	14.722	16.585	5.044	1.882	38.232		1950	39	43	13	4,92	100
1951	15.346	19.235	10.478	6.458	51.517		1951	30	37	20	12,54	100
1952	15.892	20.344	14.233	1.404	51.872		1952	31	39	27	2,71	100
1953	17.781	20.713	10.141	2.948	51.584		1953	34	40	20	5,72	100
1954	19.586	21.235	9.855	0	50.676		1954	39	42	19	0,00	100
1955	20.512	22.950	12.450	0	55.913		1955	37	41	22	0,00	100
1956	20.545	23.921	11.104	0	55.570		1956	37	43	20	0,00	100
1957	22.698	24.833	10.094	278	57.902		1957	39	43	17	0,48	100
1958	23.822	27.396	12.038	278	63.533		1958	37	43	19	0,44	100
1959	24.027	28.069	8.982	168	61.246		1959	39	46	15	0,27	100
1960	24.469	30.646	10.301	336	65.752		1960	37	47	16	0,51	100
1961	26.162	50.682	9.534	698	87.076		1961	30	58	11	0,80	100
1962	26.126	43.343	3.924	166	73.560		1962	36	59	5	0,23	100
1963	28.108	47.342	1.566	120	77.136		1963	36	61	2	0,16	100
1964	25.569	59.651	957	125	86.302		1964	30	69	1	0,15	100
1965	24.509	58.939	0	529	83.977		1965	29	70	0	0,63	100
1966	32.278	56.505	0	130	88.913		1966	36	64	0	0,15	100
1967	35.581	62.332	0	156	98.069		1967	36	64	0	0,16	100
1968	36.476	62.575	0	78	99.129		1968	37	63	0	0,08	100
1969	41.783	60.699	0	0	102.482		1969	41	59	0	0,00	100
1970	41.548	63.141	0	585	105.274		1970	39	60	0	0,56	100

	UITGAVEN, gerubriceerd							UITGAVEN, gerubriceerd				
	werkelijke bedragen							procentuele verdeling				
Hervormd Weeshuis	direct aan kinderen	organisatie	onderhoud weeshuis	overig	totaal uitgaven			direct aan kinderen	organisatie	onderhoud weeshuis	overig	totaal uitgaven
1940	9.177	12.656	3.366	4.992	30.191		1940	30	42	11	17	100
1941	7.701	13.701	1.267	5.560	28.228		1941	27	49	4	20	100
1942	8.217	15.989	4.167	6.312	34.685		1942	24	46	12	18	100
1943	9.364	17.926	2.128	6.498	35.915		1943	26	50	6	18	100
1944	9.234	17.223	3.425	5.865	35.747		1944	26	48	10	16	100
1945	10.033	14.460	4.532	6.117	35.142		1945	29	41	13	17	100
1946	12.533	16.959	6.396	5.592	41.480		1946	30	41	15	13	100
1947	14.234	18.967	4.791	6.834	44.826		1947	32	42	11	15	100
1948	13.347	18.323	3.016	5.590	40.276		1948	33	45	7	14	100
1949	14.021	26.064	3.340	6.460	49.885		1949	28	52	7	13	100
1950	16.119	26.430	1.015	6.692	50.256		1950	32	53	2	13	100
1951	22.487	27.750	1.599	6.572	58.409		1951	39	48	3	11	100
1952	18.121	27.684	2.186	7.484	55.474		1952	33	50	4	13	100
1953	27.236	13.341	853	7.100	48.530		1953	56	27	2	15	100
1954	30.624	5.224	617	7.457	43.922		1954	70	12	1	17	100
1955	28.182	2.160	540	8.121	39.003		1955	72	6	1	21	100
1956	29.935	6.948	797	7.615	45.295		1956	66	15	2	17	100
1957	25.692	6.740	1.628	8.969	43.029		1957	60	16	4	21	100
1958	21.938	7.536	3.393	11.189	44.056		1958	50	17	8	25	100
1959	18.362	7.595	1.235	12.621	39.813		1959	46	19	3	32	100
1960	12.777	6.252	1.442	16.220	36.691		1960	35	17	4	44	100
1961	12.880	49.477	1.961	22.758	87.076		1961	15	57	2	26	100
1962	12.352	7.329	10.125	43.669	73.475		1962	17	10	14	59	100
1963	6.921	5.051	1.893	53.662	67.528		1963	10	7	3	79	100
1964	11.727	7.755	6.271	58.254	84.008		1964	14	9	7	69	100
1965	6.265	10.116	1.699	62.586	80.667		1965	8	13	2	78	100
1966	0	13.160	6.617	61.829	81.606		1966	0	16	8	76	100
1967	0	8.735	21.683	67.587	98.005		1967	0	9	22	69	100
1968	0	5.984	18.824	73.521	98.329		1968	0	6	19	75	100
1969	0	5.652	13.886	82.792	102.329		1969	0	6	14	81	100
1970	0	4.869	19.136	80.492	104.497		1970	0	5	18	77	100

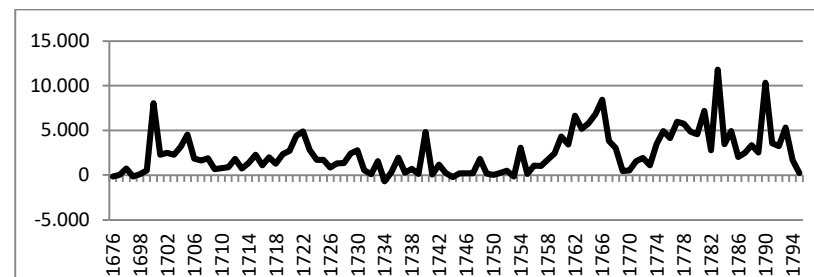
Grafiek 11.1.1 Exploitatiesaldi Burgerweeshuis tot 1795)

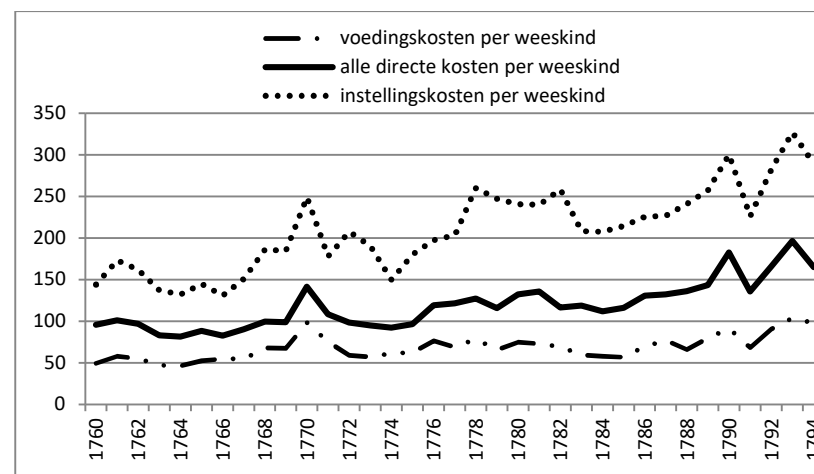
Grafiek 11.1.2 Bedrag per weeskind van uitgaven voor voeding, van alle direct voor de kinderen gedane uitgaven, van alle uitgaven voor het Burgerweeshuis tot 1795

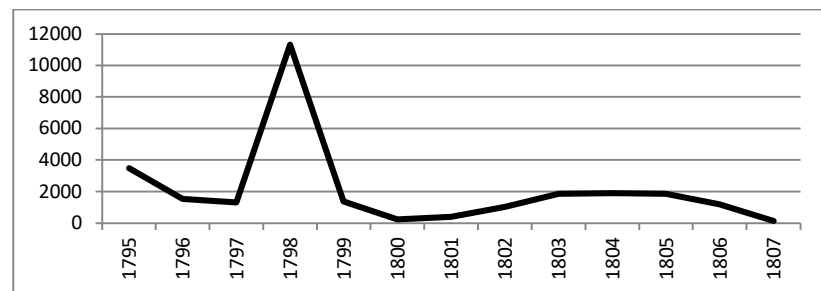
Grafiek 11.2.1 Exploitatiesaldi Holdehuis tot 1795

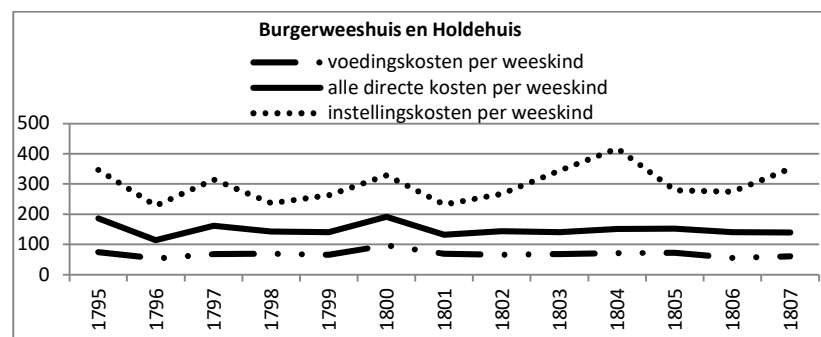
Grafiek 11.2.2 Bedrag per weeskind van uitgaven voor voeding, van alle direct voor de kinderen gedane uitgaven, van alle uitgaven voor het Holdehuis tot 1795

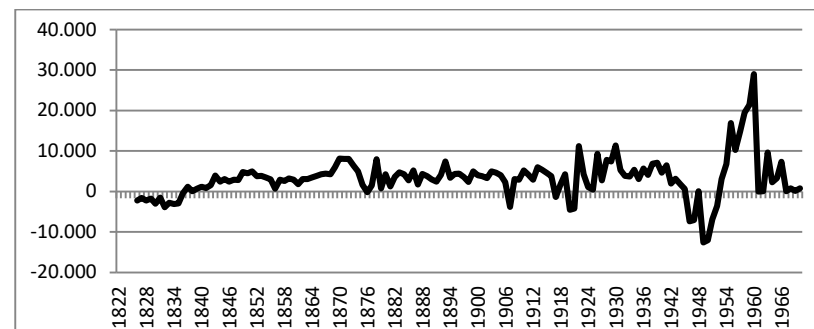
Grafiek 11.3.1 Exploitatiesaldi Huis der Weezen 1795-1807

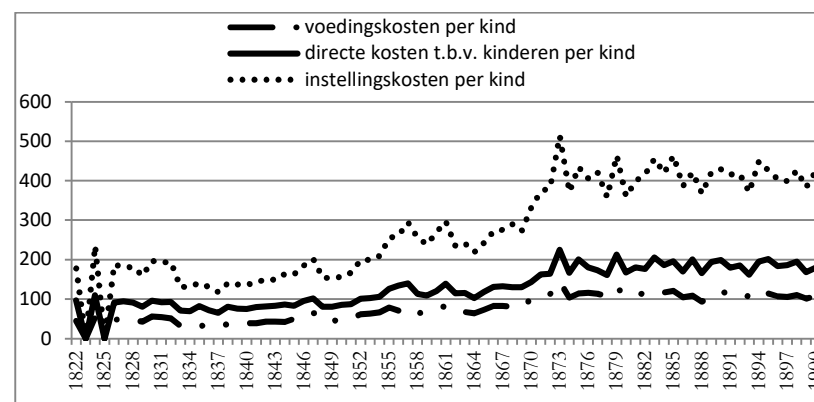
Grafiek 11.3.2 Bedrag per weeskind van uitgaven voor voeding, van alle direct voor de kinderen gedane uitgaven, van alle uitgaven voor het Huis der Weezen 1795-1807

Grafiek 11.4.1 Exploitatiesaldi Hervormd Weeshuis vanaf 1822

Grafiek 11.4.2a Bedrag per weeskind van uitgaven voor voeding, van alle direct voor de kinderen gedane uitgaven, van alle uitgaven voor het Hervormd Weeshuis 1822-1900

Bijlage 12 Reglementen en instructies

Cursieve tekst geeft de letterlijke tekst van reglementen en instructies.

Rechtopstaande tekst geeft de korte inhoud van de tekst.

Geselecteerd zijn teksten die (indirect) voor de inhoud van het boek van belang zijn. In het algemeen zijn de oudste teksten van ieder onderwerp integraal opgenomen.

1 *Het Burgerweeshuis*

1.1 **Reglementen van het Burgerweeshuis**

1.1.1 *Resolutien van Raad en Meente, 11 december 1584*²⁰⁴.

ORDINANCIE ende wilkuer gestatuert ende gestalt op dat Wesenhuys desser stadt Swolle bij een E. Raedt ende

Gemiente derselver stadt, den 11 Decembris Anno 1584

Alsoe hoechnoedich is, dat 't Wesenhuys, gestichtet sijnde tot inneminghe ende onderholt van arme, verlaetene wesekinderen bij handtreickinge van guede menschen -wesende een godtlick en guedertijren werck- mith alle neerstichheit, beforderinghe ende flijt onderhouden worde, is daerup geordineert als hijnae folght, tot revocatie, verminderinghe offte vermeringhe van een E.Raedt ende Gemiente voers.

In den iersten sollen die wesenmeisters gien kinderen daerin annemen dan borgers kinderen, negen jaeren ende daeronder olt wesende, welcker olders soeven jaeren boergers gewest zijn ende beyde afflivivh moeten wesen. Item dat men daerin gien onechte kinderen annemen noich ontfangen sall. Item dat alle die guederen bij der weesen olders achtergelaeten ende daeraff die kinderen kommen int wesenhuys, sollen kommen en bliven tot profijt van 't saelve wesenhuys sonder eenige verminderinghe tot achterdiell vant voers.wesenhuys daarvan t'doene. Ende off die vermindert waeren, soe sollen die wesenmeisters in der tijt dieselve wesekinderen niet annemen voer ende alleer die weder ghielt sinnen. Ende dat daeromme dieghene, soe kinderen int voers.wesenhuys brengen willen, geholden sollen wesen, ehr die lestelevende van den olderen begraeven is, toe forderen die wesenmeisters in der tijt omme die achtergelaetenenn guederen t'laeten inventariseren.

Item indien den wesekinderen eenige guederen bij successie offte anders anerven offte ankommen muchten, sollen die wesemeisters tot profijt des huyses soedaene guederen ontfangen en gebruycken, soe lange 't selve wesekind int voers.huys woent. Dan daer weder ytggaende ende dat voers.huys verlaetende, sall 't selve guedt genieten ende hem gefolght worden.

Item dat die weesen int voers.wesenhuys bliven sollen soe lange als den wesemeisters guedtdunckt.

Item offeth gebuerde, dat die wesekinderen tot een ampt gestelt worden, sollen sie van den gilden vrij ende exempt wesen, soe lange sie int voers.huys sinnen.

1.1.2 **Resolutien van Raad en Meente, 18 februari 1646**²⁰⁵

De kinderen, wiens olders de grote borgerschap gehadt hebben, sullen naer dode van vaeder ende moeder tot drie toe het recht van het wesenhuis hebben te genieten ende voor de kleyne borgerschap is cas als boven, sullen maer twee kinderen het voorsegde recht genieten.

1.1.3 **Ordenancie vant weesenhuys der stadt Swol, 1651**²⁰⁶

Op Abperbacie van schepen ende Raedt der stadt Swol ende geswaeren Mijente aldaer

- Item soe salmen geen kijnderen int weesenhuys ontfangen als borgerkijndren, ende wader ende moeder sullen beijde afflijvich moeten weesen*
- Item alle borgerkijndren sullen int weesenhuys worden ontfangen die 10 Jaeren oldt zijn ende daeronder, vaer in nijet begrepen zijn onechte kijndren off kijndren die al gebaren vaeren eerr die wader borger is geworden*
- Item allet goet dat beij die weesen olders achtergelaten sal worden, ende daer van dije kijndren komen int weeshuys, sal komen ende bliven ewich ende arflick ten profidt vant weesenhuys sonder dat ment selve goet doer emant sal mogen vermijndren tot schaede vant weesenhuys, ende soe het vermijndert vaere soe sullen dije proffesoren soedaneghe kijndren nijet annemen offte het waer veder voeldeen*

- Item daerom soe wije kijndren int weeshuys gedenckt te brengen, sullen erst als die leste levende vande olders is gestorven, geholden wesen voer de begraffenisse die proffesoren vant Weeshuys te roepen ende bekendt maken, omme die achtergelatene goedren te annotijren, tot voerkomen van verscheijden onheijlen ende schaede voert weesenhuys.*
- Item waet goedren dije weesenkijndren an komt te arven ofte sterven int weeshuys sijnde, sal beij de proffesoren worden ontfangen ende tot vordel voert weeshuys worden gebruyckt, tot soelange het selve kijndt int weeshuys sal zijn, maer daer uth gaende, salt selve goet ofte kapetael ande kijndren oft kijndt vederom worden gerestuteuiert.*
- Item sullen ock geen bestewaders oft bestemoeders macht hebben, om die weesenkijnderen soe van haer int weeshuys zijn, te ontarven beij tastemente off anderssijns moegen ontmaken, maer sullen in haer olders plasse stan.*
- Item soe waet weesenkijndren int weeshuys gevont ende opgebracht zijn gevonden, ende koemen te versterven sonder wietteige geboorte nae te laten, dat in sulcken fael het weesenhuys sal arfgenaam weesen*
- Item oft gebuijrd dat emant enijge weesen kijndren te beij teijdie uth weesenhuys vilde nemen sal hem vrij stan, met belofte soe daneghe kijndren niet vederom int weesenhuys te brengen, maer soet gebuijrd dat eneghe weesenkijndren int huys sijnde, sekere arffnesse an quam te sterven, ende vrenden om sulcke redenen het kijndt uth weesenhuys vilden nemen, ofse niet met dije proffesoren behoren te ackerdieren tot vordel vort weesenhuys*
- Item dije proffesoren vant weesenhuys sullen bevordren, dat dije weesenkijndren leeren lesen ende schrijven, ende een goet ambach om haer koest te vijnnen ende maegens het neijen elck nae behoren, ende tot goet vijnden vande proffessoren*
- Item soet gebuijrd dater weesenkijndren tot een ambacht gestelt werden, dat dije vrij ende exempt sullen wesen van die gijelden, gedoerende soe lange seij int weesenhuys zijn.*
- Item dije weesenkijndren sullen int weesenhuys blijen, tot goetvinden vande proffessoren om bequam te vijnden haer kost te vijnnen, alsmeede tot goetvinden vande kijndren selfen^a offte vermoeden haer koest te vijnnen.*
- Item daerom vat weesenkijndren, dije met haer eijgen believen ende met goetvinden vande proffessoren zijn uthgegaen, sullen daer nae niet wederom int weesenhuys vorden ontfangen.*
- Item alle weesenkijndren dije int weesenhuys hebben gevont ende zijn opgebracht naedat se met goede order daer uth zijn gegaen, sullen haer tot allentijden moegen vrij kopen beij die proffessoren vant weesenhuys van vegen haer arfnijssse, soe se sonder kijndren nae te laten quamen te sterven.*
- Item nae older gevonte sullen dije weesenkijndren geklet worden in blaue kleren met een wijette dobbelde ouwe op te rugge gedoerende dije tijdt int weesenhuys sijnde ende hoewel die grote maegens vel swarte hetrocken dragen, sullen evenwel daer op van wijette dobbelde ouwe dragen soe lange seij int weesenhuys zijn.*
- Item dije weesenkijndren dije haer wel hebben gedragen, gedoerende dije tijdt dat se int weesenhuys hebben gevont ende sullen off gedencken daer uth te gaen, sullen als dan hebben te genieten beij den uthganck vant weesenhuys nae older gevonte gelick volget.*

1.1.4 **Resolutien van Raad en Meente**²⁰⁷, 1655, October 1.

Het project van de ordonnantie vant Weesenhuis geaprobeert in volgende maniere:

ORDONNANTIE voor het Weesenhuis deser stads Swoll.

Die provisoren van het Weesenhuis sullen goede sorge hebben te dragen, dat die weeskinderen in goede discipline gehouden ende oock in de waere gereformeerde religie opgebracht worden.

Dat oock dieselve int lesen ende schrijven geeduceert ende onderwesen moegen worden.

Ende ten einde de kinderen lehren oft moegen bequaam zijn haer kost te winnen, sullen die meisjes het najen ende die jonges een goed ambacht hebben te leren ende sulx tot discretie ende goetvinden van de provisoren.

Alle vaederlose ende moederlose kinderen onder twaelff jaren out ende wiens vaeders drie jaeren beseten borgers zijn geweest, sullen in het wesenhuis om te verplegen aengenomen worden.

Maer kinderen, geboren voor dat die vaeder borger is geworden, alsmede die in in onechte geprocreert zijn, sullen in het voers.wesenhuis niet ingenomen moegen worden.

^a In de resolutie van 1655 is dit deel niet opgenomen: 'alsmeede tot goetvinden vande kijndren selfen'

Het guet ende die erffenissen naergelaten van olders, wiens kinderen men begeert int Weeshuis te brengen, sal men in gienderley maniere moegen verminderen, maer sal die geheele hereditieyt ende nalatenschap erflick ende eygendomelick komen ten profijte van het weeshuis. Ende soo bevonden muchte worden, dat deselve nalatenschap eenichsints muchte sijn vermindert, sullen die provisoren van het Weeshuis die kinderen, daerop hetselve goet is vervallen, soelange uyt het Weeshuis holden totdat het verdonckerde goet wederom gerestitueert ende die erffenisse geheel sal sijn.

Die eenige kinderen in het weeshuis begeert te brengen, sal sulx ter behoorlicker tijt voort naer het overliden ofte immers voer die begrafenis van die laest overledene der olders, die provisoren van het Weeshuis bekent maecten om tot voorkominge van schaede vant huis die erffenisse, door sulck older naergelaeten, te moegen inventariseren ende daerop sulcke ordere te stellen, als naer gelegentheyt van saecken bevonden sal worden te behoeren.

Die goederen, soo die wesekinderen noch int huis sijnde, soudon moegen komen aen te sterven, sullen bij de provisoren worden ontfangen ende die opkompsten van dien tot voordeel ende profijt van het huis gebruyckt ende genoten worden, sullende het capitael niet vermindert, maer die kinderen, uyt het weeshuis scheidende, gevolcht ende medegegeven worden.

Bestevaeders ofte bestemoeders sullen niet vermoegen hare kintskinderen int Weeshuis sijnde bij testamente ofte anders te exherederen ofte eenichsints onterven, maer sullen sodane kintskinderen, in plaets van haere olderen haere erffenissen ab intestato laten toekomen.

Wanneer eenich kindt off kinderen int Weeshuis opgebracht, binnen off buyten het Weeshuis sonder echte gebeurte nae te laten mochten komen te sterven, in sulcken val sal die gehele hereditieyt ende nalatenschap van de sodane kinderen komen te devolveren ende te versterven ten erfelicken profijte van het Weeshuis, ten waere dat sich sulcken kindt of kinderen te voeren bij de provisoren vrij gekoft mochten hebben.

Die weeskinderen sullen int Weeshuis blijven ende verpleecht worden totdat sij bequamelick haer kost kunnen winnen, sulx tot discretie ende goetvonden van de provisoren.

Die weeskinderen sullen naer older gewoente gekleet worden in blauwe kleren met een witte dubbele U opte rugge ende hoewel de grootste meisies volle swarte hemtrocken draegen, sullen sij evenwel mede die dubbele U als boven daerop hebben ter tijt ende soo lange als sij int Wereshuis verpleecht ende onderhouden worden.

Die kinderen, met goetvinden van de provisoren uyt hett Weeshuis gaende sullen hebben te genieten:

Die jonges twee pack nije klederen, te weten een swart ende een coleurt pack met ses nije hembden, ses beffen, ses neusdoeken, twee paar hoesen, een nijen hoett met een paar schoenen, een koffer off vijff gulden in plaetse van dien, item een roggenbroot met een pott botter ende een stuck roecktvleisch met een stuk speck ende daerboven noch van die provisoer in tempore een rijxdaelder ende van die andere provisoer een halve rijxdaelder aen gelt;

Die meysies met consent ende goetvinden van de provisoren uyt het weeshuis gaende, sullen hebben te genieten twee nije rocken, te weeten een swarte ende een blauwe met een damasten manteltien, mit een paar mouwen, een swarten metrock, een bratten? schorteldoek, ses hemden met derdehalff elle fijn doek in plaetse van de huiven ende beffen, voorts een blauwe schorte met vier blauwe schorteldoeken ende een witte slonde en ene paar hoesen, een paar schoenen, een doese om het goet daerin te leggen ofte een daelder ad dertien stuvers in plaetse van dien ende daerenboven noch van de provisoer in der tijt een rijxdaelder ende van die andere provisoer een halve rijxdaelder an gelt;

Die oude blauwe klederen, alsmede hett oude linnen van de kinderen uyt het huis gaende, sullen ten profijte van het Weeshuis gelaten ende niet medegenomen mogen worden.

Die weeskinderen, dewelcke door ordere ende met goetvinden van de provisoren uyt het Weeshuis gegaen sijn ende haer gerechtigheyt genoten hebben, sullen naederhant int Weeshuis om te verplegen niet weder angenommen moegen worden.

Aldus geresolveert ter vergaderinge van de Heeren van de Magistraat ende Geswoeren Mehente deser stadt Swolle den 1 Octobris 1655.

*Borgemeesteren Derck Nijekerke ende
Gijsbert van Dedem.*

1.2 Instructies voor personeel van het Burgerweeshuis

1.2.1 Instructie voor de Meester in 't Burgerweeshuis²⁰⁸ (1773)

- 1 De Meester zal moeten zijn Lidmaat van de Gereformeerde Kerk in de grondwaarden derzelve wel onderweesen, van een voorbeeldig gedrag, genoegzaam ervaren in 's leesen, schrijven, cijferen en 't singen van Psalmen, en bekwaam om de jeugd daarinne te instrueeren.
- 2 Hij sal Provisoren en derzelver Vrouwen behoorlijk respect bewijzen, en de bevelen die met betrekking tot 't Huijs door dezelve of door de Provisoor in den tijd of desselfs vrouw aan hem afgegeeven worden, gehoorsamen en ten uitvoer brengen.
- 3 Voorts goede en waardige opsigt over de Kinderen hebben, dat wel gemanierd in gehoorzaamheid en sedigheid opwassen en met elkander en een ieder een in vrede en eendragt leven, en hen voor al schuldige Eerbied voor God en de overheeden, mitsgaders voor de Bedienaars des heiligen Evangeliums en voor de tijdelijke Provisoren en derzelver vrouwen trachten in te boesemen.
- 4 Sal hij mede letten, dat de kinderen om geen geld spelen, dat haare spelen en uitspanningen gematigd ende wel geordineert zijn, en sonder vloeken, sweeren, twist of kwaade bejegeningen geschieden.
- 5 Hij sal sorg dragen dat de jongens en meisjes geen conversatie met elkander hebben, en daar toe alle gelegenheid so veel mogelijk wegnemen en afsnijden.
- 6 De Meester sal met de kinderen die nog geen volle dagen op haar ambagt zijn, alle dagen voor en na de middag school houden en wel 's morgens van half tien tot elf uren en 's namiddags van half drie tot vier uren uitgesondert des Woensdags namiddags en des Saterdags.
- 7 Met de kinderen die geheele dagen op haar handwerk zijn, sal hij alle avonden in de week, uitgesondert des Saterdags school houden van quartier na agt tot quartier na negen uren, in welke school hij na dat het schrijven en rekenen gedaan is, door ieder een geheel of half Capittel, na dat kort of lang zijn, uit den Bijbel overluid en distinct sal doen voorleesen.
- 8 Hij sal alle naastigheid aanwenden dat de Kinderen wel leesen en schrijven leeren, alsmede na vereisch Rekenen; gebruikende daar toe sodane Boeken en Manieren als de vatbaarheid en vordering der Kinderen vereischen sal.
- 9 Daartoe sal hij sig in 't School bedienen van deeze Boeken
ABCBoek
De kleine catechismus
Het Evangelium
De Historie Davids
De Spreuken Salomons
't Schriftuurlijk Schoolboek van Jan Maat
De sendbrieven
De Spelkaart of trap der Jeugd
't Geslagt Registerboek
De Couranten
& Eindelijk allerhande Schrift.
- 10 De Meester sal de Kinderen, als sij het ABC ten volle kennen, net leeren spellen, met de syllaben wel te onderscheiden, tot soolang sij van selfs al beginnen te leesen.
- 11 Hij sal se ook woorden buiten 't Boek leeren spellen, haar de Cijfers en letters onderwijzen om Capittels, versen en Psalmen te kunnen opsoeken, als mede de Nooten der Psalmen leeren kennen.
- 12 En de kinderen gewennen uit de borst en helder op te lesen, met ernst en eerbiedigheid, in sonderheid als 't over saken van de Godsdienst is; voorts letten, dat het Leesen distinct en onderscheidtlijk geschiede, so dat de zin met en volgens de teekenen van punten, tweepunten, streepen en wat dies meer is, uitgebragt worde.
- 13 De Schrijveren zal hij eerst wel vast de Schrijffletteren leeren, en in 't begin gewennen groote letteren te schrijven, en voorts syllaben, woorden en redenen, en niet eerder van de eene soort tot de andere te doen overgaan voor dat se tot de vorige behoorlijk bekwaam zijn.
- 14 Ten dien einde sal de Meester hen goede voorbeelden voorschrijven, of geschreven of gedrukte voorleggen, welke sullen moeten betrekken Schriftuur texten of Sedekundige en Stigtelijke versen, en haar fouten duidelijk aanwijzen en doen verbeteren.
- 15 Hij sal de afgeschreeven pennnen der scholieren bekwaamelijk versnijden, en ook de meest gevorderde schrijvers bekwaam maken, om haare pennnen self te bereiden.

- 16 Wanneer de kinderen 's morgens aangekleed zijn, sal de Meester haar in de school doen komen, en door een derzelve het gewone Morgengebed distinct en met eerbied overluid doen uitspreken en letten dat de anderen hetselve aandachtig en in stilheid na bidden.
- 17 Terwijl de kinderen 's middags eten sal de Meester daarbij teegenwoordig zijn, en letten dat sulks in goede ordre toegae, doende door een der kinderen de gebeden voor en naar den eeten overluid bidden, hetgeen bij beurten rond sal gaan: sullende de Meester voorts gedurende de Maaltijd een of twee Capitels na dat groot zijn uit den Bijbel voorlezen.
- 18 's Avonds sal de Meester mede bij het eeten der kinderen present moeten zijn, de gebeden doen bidden als van de middagmaaltijd gesegt is en op de kinderen agt geven, en na de maaltijd ook door een derzelve het gewoone avondgebed overluid doen uitspreken.
- 19 De Meester sal zorgen dat de voordeur des middags en 's avonds gedurende de Maaltijd gesloten is, dat het Huis des avonds tijdelijk wordt toegedaan, en geen kinderen des avonds na de Maaltijd in of uitgelaten, en voor dat hij te ruste gaat, sal hij nazien of 't Huis wel toegeemaakt en 't ligt in de jongensslaapvertrek wel geborgen.
- 20 Op Son-, Feest- en Bededagen sal de Meester de kinderen 's morgens om half negen uren in de school doen komen en door een der bekwaamsten het morgengebed en het gebed voor de Predicatie aldaar overluid laten doen, en daar na de kinderen na de Kerk geleiden, so als hij mede des namiddags om een uur doen zal.
- 21 Hij zal wel letten dat de kinderen sonder eenig gedruis in de kerk komen, sig onder den Godsdienst ordentlijk en stil houden, en met opmerkzaamheid toehoren.
- 22 De Meester sal alle vlijt en naarstigheid aanwenden om de kinderen van jongsaf aan de gronden van de Gereformeerde Religie in te scherpen, en Vrijdags 's namiddags van half drie tot vier uren alle kinderen die op geen winkel gaan, de vraagen uit een of ander Catechiseerboek doen opseggen en voorts met dezelve daarover catechiseeren.
- 23 Des Maandagsavond van quart na agt tot half tien uren zal hij met de kinderen die leesen kunnen, Psalmen singen.
- 24 Van Sondagsavonds van agt tot negen uren met de kinderen die ten winkel gaan, gelijk mede met de meest gevorderden der ouderen weder catechisatie houden.
- 25 Ook sal hij letten dat de kinderen buiten zijn kennis niet uit het Huis gaan en dat de ambagtskinderen sig ten behoorlijke tijd na hun werk begeeven en vandaar wederom op hun tijd in Huijs en aan Tafel komen, of anders dezelve daarover corrigeeren en straffen.
- 26 Voorts sal hij goede opsigst hebben op de kleederen der jongens, dat dezelve in goede orde zijn, net behandeld en niet verwaarloost worden, dat 's Maandags de ouden aangetrokken en de nieuwen weder geborgen worden, en dat er geen anderen worden gedragen als die 't Huis geeft.
- 27 Hij zal sorg draagen dat de kinderen op haar tijd nieuwe schoenen en muijlen bekoomen, alsmede dat de schoenen en muijlen, wanneer 't nodig is, gelapt worden, teekenen telkens aan wie sulks nodig heeft, en gevende daarvan tijdig kennis aan de Provisor in der tijd.
- 28 Insonderheid sal hij in agt nemen de kinderen die ongehoorsaam zijn, die geen vlijt tot leeren hebben of eenig kwaad bedrijven, en een ieder na vereisch van saken vermanen, berispen of straffen; en wanneer de kinderen hierdoor niet gebeeterd worden, of de overtredinge te swaar is, sal hij daarvan aan de Provisoren kennis geven om daarinne te kunnen voorzien, en dezelve door swaardere kastijdinge te regt te brengen.
- 29 De Meester sal Boek houden van 't geen dagelijks in de huishouding van 't Weeshuis nodig is, en deswegen alle quart Jaar met de Provisor afrekenen.
- 30 Hij sal moeten aantekenen groenten, melk, boter en turf in 't Huis geleverd wordende, voorts in 't Kleeboek de klederen van Linnen en wollen die tijdelijk door de Provisoren aan de kinderen worden afgegeven gelijk ook in een apart Boek de gereedschappen die de Jongens van tijd tot tijd ontvangen, ten einde daarvan ten allen tijden gebruik kan worden gemaakt.
- 31 Ook sal hij van de vaste goederen die uit de hand verhuurd worden de Huiscedullen schrijven, en het Pagtzaad dat in het weeshuis gebragt word examineeren of goed in zijn soort is, en nameeten of het de maat kan houden waarvoor het geleverd is, houdende van dit een en ander mede annotatie.
- 32 Gelijk hij mede in het Kinderboek sal moeten aantekenen de Naamen, ouderdom en tijd wanneer eenig kind of kinderen op Resolutie van de Heeren van de Magistraat in 't Weeshuis worden aangenomen, als ook de kinderen die haar uitset bekomen of andersins uit het weeshuis gaan, met bijvoeging van de Naam der plaats alwaar haar verblijf of woning komen te nemen.

- 33 Hij sal de Provisoren behulpsaam zijn in het aanvaarden der Boedels die op kinderen in 't weeshuis verpleegt wordende komen te vererven, of die met kinderen aan 't Huis komen, of anders van lieden die in 't Huis verpleegd zijn aan 't selve vervallen, en tot het maken van Inventaris verdere behandeling en afdoening van sodane Boedels-saken, de provisooren ten dienste staan.
- 34 Alsmede de quitantiën der Renthen en uitgangen schrijven, en dezelve door de tijdelijke Provisor getekend zijnde, daarvan de penningen innen en 't ingevorderde geld met een specificatie der ontfangene posten aan de Provisor die dezelve verrekenen moet overgeven, voorts ook alle andere schulden ten profijte van 't weeshuis vervallende inmanen en so veel mogelijk sorg dragen dat de betalingen op sijn tijd geschieden.
- 35 Nog sal Hij voor ieder nieuw aan te komen Provisor, na deszelfs aanstelling specificatie schrijven van 't Huisraad in 't weeshuis gevonden wordende.
Voorts een memoriaal formeeren van de vaste posten die in een jaar voor 't weeshuis moeten ontfangen en uitgegeven worden, en sulks naar de order der Ligger, met bijvoeging hoe lang ieder Parceel [?] der vaste goederen nog in Huis is, ten einde ook die Provisor dewelke de Ligger van het weeshuis niet in Huis heeft daarvan altoos genoegzaam kan geïnformeerd sijn.
- 36 De Meester sal twee of driemaal in de week sig ten Huise van de tijdelijke Provisor vervoegen en rapport doen van al wat in 't Huis is voorgevallen 't geen eenige opmerkinge verdiend en om ter vergaderinge van de Provisoren nodig is, daaromtrent ordre te ontfangen, en aan de stil sittende Provisor bekend te maken.
- 37 Eindelijk sal de Meester in alles 't beste van 't Huis en van de weeskinderen behartigen, en sig generalijk sodanig gedragen als een goed en getrouw meester schuldig is te doen.

Aldus bij de Heeren Camrs [Cameraars] bij provisie en tot revocatie toe gearresteerd den 6 September 1773

(was get)

F.H. Tobias secretaris

1.2.2 Reglement waar op de Moeder is aangenomen²⁰⁹ (Burgerweeshuis 1771)

1. 's Morgens en 's middags behoorlijkertijt moeten de bootrams voor de kinderen klaar weesen.
2. om de pot te besorgen zoo 's Middags als 's avonds en op alles behoorlijk agt te geven.
3. als de pot 's Morgens te vuuren is de bedden in de jongenskamer met de keukenmeid op te maken en in de Meesters kamer dagelijks.
4. om de besorgen dat de tafel ter behoorlijker tijd gedekt word om op de gesette tijt te kunnen eeten
5. agt te geven dat de potten ketels etc. op zijn tijd schoon gehouden worden als ook de keuken en wat daar toe behoort als mede de kelders
6. als de was is moet de Moeder haar eigen goed wassen dog in geval van onpasselijkheid of volhandigheid zal 't met de generale wassen moeten schoon gemaakt worden. En 't strijken en steijven desgelijks
7. Sepe boter bonen en vlees, wat onder haar opsigst is, wel in agt nemen
8. op vuur en koolen agt te geven dat zulks niet rukeloos behandelt, nog verwaarloost word

1.2.3 Reglement Voor de Binnenmoeder in het Weeshuis²¹⁰ (Burgerweeshuis 1773)

- 1 De binnenmoeder sal moeten wesen een goed en bekwaam vrouwspersoon, redelijk bejaard, van ordentlijk gedrag, en kunnende behoorlijk koken en Lidmaat van de Gereformeerde Kerk.
- 4 Als des morgens de Pot op het vuur is sal sij met de meid de bedden van de jongens en meester moeten gaan opmaken en behandelen so als behoort.
- 6 Insgelijks sal sij wel hebben te letten op het vleesch, Brood, Boter en verdere Eetwaren, en hetgeen verder tot de menagerie gehoord ten einde selve wel bewaard, geconserveerd en in agt genomen worde.
- 7 Op de Turf, vuur en kolen sal sij mede nauw toesigt moeten houden, ten einde dezelve ordentlijk gebruikt en voorsigtig en wel geborgen worden, en dus alle ongelukken, daaromtrent so veel mogelijk voorgekomen.
- 9 Eindelijk sal sij sig als een goed en getrouw Binnenmoeder in alles moeten gedragen en het beste van 't Huis zoeken en besorgen, en voorts de Provisoren behoorlijke eerbied moeten toedragen en gehoorsamen, en tijdelijks van de staat en gelegenheid van het Huis kennisse moeten geven.

Aldus bij de Heeren Camrs bij provisie en ter revocatie toe gearresteerd den 6 September 1773 (was get)

F.H. Tobias, secretaris

1.2.4 Reglement voor de Matres²¹¹ (Burgerweeshuis 1773)

- 1 Dat de Meisjes 's morgens ter behoorlijker tijt opstaan sig reinigen en kleden, en nadat het morgengebed in praesentie van den Meester geoeffent is te samen ontbijten
- 2 Dezelve ter bestemde tijt in de naaijzaal te gebieden en ieder aan zijn werk te doen gaan
- 3 Het naaijwerk in alle opsigten te versorgen, ende de kinderen in praefectie te leren ook dezelve na dat haar vatbaarheid sig uitstrekt, in 't stoppen en letteren te onderwijzen, en 't geen verder tot een goede discipline vereist word
- 4 De kinderen die te jong zijn om te naaijen, dezelve het braaijen te leren
- 5 Acht te geven op de klederen, en het kleden der meisjes, dat zij hare klederen wel in acht houden, en net aandoen om dus proper te voorschijn te komen.
- 6 Alle het huislinnen wel in acht te neemen, soo met het verstellen, als in bewaring te versorgen.
- 7 Van al het naaij als braaijwerk behoorlijk boek te houden, en op den 2 Feb' 's jaarlijks daarvan een specifieke rekening aan de regerende Provisoren over te geven, om het voordeel in desen, voor het Weeshuys te behartigen.
- 8 De was, zoo als dezelve in het Weeshuis vereist word, mede op te doen, en de kinderen daarvan insgelijks te onderrigten.
- 9 Wanneer op slagttijd de beesten en verkens geslagen sijn, de binnen-Moeder te helpen worsten, gelijk mede de 2 a 3 van de grootte meisjes.
- 10 Des swinters sorg te dragen dat de stooven met de testen s'avonds alle van het naaijzaal op de keuken gebragt worden.
- 11 De lampen op 't naaijzaal uit te blussen, en op de keuken te versorgen.
- 12 Geen kind of kinderen zullen mogen in den week ter kerk te gaan of enige bootenschappen buyten het Weeshuis verrigten, tenzij het de Meester of Matres gevraagd en consent gegeven word,
- 13 En hetgeen voorder de tijdelijke Provisoren na goedvinden ten genoegen en welzijn van het Weeshuis mogten komen te ordineren.

1.2.5 Reglement voor de Maitresse in het Weeshuis²¹² [Burgerweeshuis 1773]

- 1 De Maitresse sal moeten wesen ongehuwd, of immers geen kinderen hebbende van een ordentlijke conditie, goed gedrag, vroom en opregt en Lidmaat van de Gereformeerde Kerk.
- 8 Dezelve sal mede goede Sorge moeten hebben en houden op al het Linnen van het Huis, en voor bewaringe en het verstellen van hetselve.
- 13 Dezelve sal zig eindelijk in alles moeten gedragen als een goede maitres behoort en betaamd te doen, de tijdelijke Provisoren behoorlijk moeten respecteren en gehoorsamen, en telkens van den toestand van het Huis en hare bedieningen moeten informeren en verslag doen.

Aldus bij de Heeren Camrs bij provisie en ter revocatie toe gearresteerd den 6 September 1773 (was get) F.H. Tobias, secretaries

2 Het Holdehuis

2.1 Reglementen van de Stichtingen 'Vreemde Wezen' en 'het Holdehuis'

2.1.1 Provisionele instructie, waerna die provisoren van de arme vreemde weeskinderen sich voortaan sullen hebben te reguleren, 8 augustus 1648²¹³

Die provisoren bij Schepenen ende Raeden deser stads Zwolle oever de arme vreemde weesekinderen gestelt, sullen geen kinderen aennhemen dan alleen die vaderloes ende moederloes zijn ende niemant anders toegesonden connen worden.

Well verstaende, wanneer eenige kinderen van vaeder en moeder mochten zijn verlaeten, sullen de elemosinieren in der tijdt gehouden wesen sich op de residentie van soedaener kinderen olderen mett alle mogelijke naersticheit te informieren ende derselver olderen residentie niet connende gewaar worden, sullen dese provisoren soedaene verlaetene kinderen met voorweten van S. ende R. aennheemen.

Oick sullen de provisoren voornoemt geene kinderen aennhemen, die tott het vollencoemmen twaelffte jaer haers ouderdoems sijn geraeckt, maer alleen, die het twaelffte jaer haers ouderdoems noch niet sijn hebbende.

Wanneer eenige kinderen achthijn jaeren oudt geworden zijnde, niet vermochten haer kost voortaan te winnen ofte verdienen, sullen de elemosinieren soodaene kinderen op voergaende ordre van S. ende R. aen sich nheemen ende den provisoren daervan ontlasten.

Aldus gearrestiert bij provisie, alles tot interpretatie, ampliatio, restrictie ende revocatie van S. ende /R. voornoemt.

Actum in senatu den 8 Augusti anno 1648.

*Burgemeesteren { Hendrick Rouse ende
{ Johan van Ketwick.*

Ter ordonnantie

(get.) Vriesen, secretarius

2.2 Instructies voor personeel van het Holdehuis

2.2.1 Geamplieerde instructie en reglement voor de Meester in het Holdehuis²¹⁴ (1794)

- 1 De Meester zal moeten zijn Ledemaat van de ware Gereformeerde religie in derzelven fundamenten wel onderweesen, godvrugtig, getrouw, zedig en kunnende wel leesen en schrijven en na vereisch rekenen.
- 2 Sal Provisoren en derzelver Vrouwen behoorlijk respect bewijzen, en in alles gehoorsamen en dienen, 't geen zij hem beide, of de Provisor in der tijt of deszelfs Vrou alleen, omtrent het Huis en saken van dien sullen komen te gelasten.
- 3 En sal alle week aan de Provisor in der tijt getrouwelijk rapport doen van het geen er in het Huis gepasseert is of nog passeert, als ook van de klagten die daar zullen te doen zijn op dat terstond daarinne voorzien worde.
- 4 De Meester zal goede en nauwe opzigt hebben en houden over de kinderen dat wel gemaniert worden een in alle gehoorzaamheid zedigheid en godvrugtigheid opgevoed en met malkanderen en ieder een in vrede een eendragt leven.
- 5 En zal ten dien einde mede hebben te letten dat de spelen en oefeningen ter vermakinge van de kinderen wel geordineert zijn, en de jongens en de meisjes geen conversatie met malkanderen hebben, daartoe alle gelegenheid so veel mogelijk wegnemende en afsnijdende
- 6 De Meester zal goede toezigt houden op de klederen van de Jongens, dat dezelve in een goede ordre zijn, en des Maandags de ouden aangetrokken en de nieuwe wederom geborgen worden, en dat er geen anderen gedragen worden, als die het Huis geeft.
- 7 Zal zorg dragen dat des middags en des avonds onder het eeten de voordeur gesloten is, en over dag altoos iemand aan het hek van dezelve om het in- en uitloopen te beletten en dat er geen Vreemden buiten zijn kennis in het Huis komen.
- 8 Gelijk ook dat de deuren en vensters des avonds tijdelijks gesloten en geen kinderen na negen uiren ingelaten worden: zullende voortat te ruste gaat alles nazien, of wel gesloten en vuur en licht wel geborgen is.
- 9 Zal behoorlijk agt geven dat geen kinderen die uit het Huis zijn gaan lopen wederom in hetzelfde komen nogte dat meer als één de boodschappen gaat ten zij bij de uiterste noodzakelijkheid.
- 10 De winsten en verdiensten van de jongens zal hij moeten innemen en an de Provisor in tempore overbrengen en verrekenen.
- 11 Het geld dat voor het bezien van het Huis van de een of ander zonder onderscheid aan wie gegeven word, zal hij bezorgen dat in de armbusse komt.
- 12 De Meester zal zorgvuldig hebben gaade te slaan dat geen kinderen buiten zijn kennis uit het Huis zijn en dat ook dezelve ten behoorlijken tijt na haar werk gaan en vandaar wederom te Huis en aan tafel komen of anders dezelve daarover corrigeren ende straffen.
- 13 Des morgens zal hij de jongens tijdelijk na het seizoen van het jaar mede brengt opwekken en opgestaan en haar gekleedt hebbende de kamer ontsluiten en haar het morgengebed bij beurten met behoorlijke aandagt doen bidden, vervolgens laten afgaan om haar te reinigen en zulks gedaan zijnde op de zalen neffens de meisjes doen gaan ter aanhoringe van het leesen van een capittel uit den Bijbel en het doen van een Huisgebed waarna een ieder aan, en na zijn werk zal gaan.
- 14 Des middags en des avonds als de kinderen aan tafel gaan en wat eten, zal hij altoos op de zalen wesen om goede opzigt te houden en zorg te dragen dat er ordentlijk gebeden, gegeten en op 't eindigen van den maaltijd een capittel uit den Bijbel opgelesen en vervolgens gedankt word waarna des avonds een Huisgebed zal gedaan worden en de kinderen aanstinds te bedde.

- 15 *Op de Slaapkamer gekomen zijnde zal hij als van het Morgengebed is gezegt, het avondgebed door een van de jongens laten doen, vervolgens ligt wegnemen en de kamer sluiten, zullende dit alles voor negen uren moeten weesen gedaan.*
- 16 *De Meester zal de School houden in den vier somermaanden van Meij, Junij, Julij en Augustus 's morgens van half zes tot zeven van negen tot elf uren en 's nademiddags van een tot vier uren.*
- 17 *En in de agt andere maanden 's morgens van negen tot elf en 's nademiddags van een tot vier uren en 's avonds van zes tot half agt.*
- 18 *Hij zal de schooltijd zorgvuldig waarnemen en alle vlijd en naarstigheid aanwenden dat de kinderen wel leesen en schrijven leeren, en na vereisch rekenen.*
- 19 *Zal daaromtrent volgen en nakomen de ordre voor de Duitsche scholen beraamt.*
- 20 *De Meester zal alle vlijd en naarstigheid aanwenden dat de kinderen van jongs aan de gronden en eerste beginselen van de Christelijke Religie worden ingescherpt en ten dien einde alle week twee uren met de jongens en twee uren met de meisjes catechiseeren etc. en haar daarin leeren en oefenen.*
- 21 *Des zondags zal hij tweemaal eens 's voor- en eens 's nademiddags met de kinderen na de Kerk gaan en zorg dragen dat zonder eenig gedruis in de Kerk komen en onder den Godsdienst zonder eenige praterijen met malkanderen naarstig toeluisteren.*
- 22 *Dees Zondags avonds na den eten zal hij eenige capittelen uit den Bijbel de Kindereen bij beurten doen opleesen en psalm doen zingen.*
- 23 *Wanneer de kinderen ongehoorsaam zijn ofte kwalijk doen, zal hij dezelve daar over eerst vermanen en bestraffen, en als zij daarna niet luijsteren, na behooren en eisch van zaken straffen, en als dat nog niet en helpt ofte de overtredingen te zwaar is zal hij zulks de tijdelijke Provisor te kennen geven om dan door zwaardere kastijdingen gebetert ende te regte gebracht te worden.*
- 24 *Eindelijk zal de Meester zorg dragen dat deese Instructie en alle ordres waaraan hij gebonden is, en welke hem in 't vervolg ten beste van 't Huis nog mogten gegeven worden, preciselijk onderhouden en de nagekomen worden.*
- 25 *Hij zal alles wat in het Huis is nauwkeurig nagaan en daaglijks eens op de plaats bij de onwijken moeten gaan en zien of alles daar wel in eene behoorlijke ordre is, of de hokken wel en behoorlijk worden gereinigt en zoveel mogelijk schoon gehouden en of de onwijken wel en ordentlijk worden behandeld.*
- 26 *Hij zal niet mogen eenige kinderen buiten die welke in 't Huis behooren in zijn School leeren en onderwijzen als ook in het geheel geen lessen buitenshuis aan eenige kinderen of aan iemand anders geven.*
- 27 *Hij zal ook geen Collegie van zingen of andere natuur mogen bijwoonen buiten toestemming van de beide Provisoren en zal zoo veel mogelijk altijd te huis zijn en niet uitgaan of daarvan aan de Maitres of binnenmoeder eerst kennis geven.*
- 28 *Hij zal altoos precies op het uur als de School moet aangaan beginnen en niet eerder de school laten uitgaan dan gewoonlijk is en zal hij de tijd die de kinderen tot leezen en schrijven niet nodig hebben met rekenen laten doorbrengen zowel de meisjes als de jongens, sprekende het zig van zelven dat hij onder de schooltijd in 't geheel niet zal mogen uitgaan.*
- 29 *De Meester zal's avonds wanneer de jongens van de poort komen in de vier wintermaanden met dezelve school houden en de groote jongens of meisjes die op haar uitzet staan, mede laten rekenen.*
- 30 *De Meester zal op de zitdagen die de provisooren houden in 't geheel niet mogen uitgaan buiten derzelver kennis en toestemming om altijd als hij word geroepen bij de hand te zijn.*
- 31 *De Meester zal bij het eten op den keuken altijd tegenwoordig zijn en ordentlijk voor den eten bidden en na het eten danken.*

Aldus gearresteerd bij de Heeren Timmermeesters den 14. April 1794

2.2.2 **Instructie ofte Reglement voor de Maitres in het Holdehuis²¹⁵ (1747)**

- 1 *De maitres zal moeten zijn Ledemaat van de ware Gereformeerde religie, Godvrugtig, getrouw, zedig en kunnende wel naeijen, stoppen en braeijen etc.*
- 2 *Sal de Provisoren en derzelver Vrouwen behoorlijk respect bewijzen, en in alles gehoorsamen en dienen, 't geen zij haar beide, of de Provisor in der tijd of deszelfs Vrou alleen, omtrent het Huis en saken van dien sullen komen te gelasten.*

- 3 *En sal tijdelijks aan de Provisor in der tijd en desselfs Vrouw getrouwelijk rapport doen van het geen er in het Huis passeert, en wel bijzonder, omtrent 't geen haar werk en bediening maakt.*
- 4 *De Maitres sal gehouden zijn, goede toesigt te nemen op de Meisjes, en alle vlijd aanwenden, dat deselve in alle gehoorsamen en sedigheid opgetrokken worden, en in vrede en eendragt met malkanderen en iedereen leven, ende dat geen conversatie hebben met de jongens, tragende deselve bij alle occasien, so veel mogelijk, af te snijden en te vermijden.*
- 5 *Sal mede naukeurig hebben te letten op de klederen van de Meisjes, dat deselve in goede ordre zijn, en dat des Maandags de nieuwe wederom geborgen, en de oude aangetrokken worden. En dat er geen andere Klederen gedragen worden, als die het Huis geeft.*
- 6 *Gelijk ook sal hebben te zorgen, dat de bedden, linnen en meubilen suiver en schoon gehouden worden, so als betaamd.*
- 7 *De Maitres sal mede zorgen hebben te draegen, dat de Bedden des voormiddags gemaakt, en de Kamers afgeveegt zijn, en dan voorts met het Hek aan de trap gesloten worde.*
- 8 *Gelijk ook dat tijdelijks het Linnen op de Bedden verschoont en het vuile wederom wel bewaart en weggesloten word.*
- 9 *Sal geen oud Linnen verscheuren, nog ander Linnen, Carseij, of wat des meer is, mogen gebruiken of afsnijden, buiten voorkennis van de Provisor in der tijd, of desselfs Vrouw.*
- 10 *De Maitres zal met de Meisjes, die niet in de School ofte in dienst van het Huis zijn, in de Spinkamer moeten zijn, in d' Vier Somermaanden van Meij, Junij, Julij en Augustus, des morgens van seven uren en in die van September, October, Februari, Meert en April van agt uren en in die van November, December en Januari van negen tot elf uren, en des nadeMiddags sonder onderscheid van half twe tot des avonds ten seven uren, ende goede agt houden, dat ieder sijn werk doet, ende naarstiglijk waarneemt, haar onderwijsende met alle vlijd ende sagsinnigheid in het geen sij doen ofte leren.*
- 11 *Na de voorscr. respectieve uren sal de Maitres de Meisjes des Voormiddags tot Twaalf uren en des avonds tot agt uren, in de Spinkamer bij haar werk houden, en als dan deselve gaan afhalen en geleiden na de Zale.*
- 12 *Als de Meisjes des Avonds na bedde sullen gaan, sal de Maitres met deselve gaan en haar geleiden na haar Slaapkamer, alwaar sij deselve met beurten met een behoorlijke aandacht het Avondgebed sal doen bidden en vervolgens het Ligt wegnemen, en de Kamer toesluiten, sullende dit alles voor negen uren gedaan wesen.*
- 13 *Van 's gelijken sal de Maitres des Morgens de Meisjes wederom ter behoorlijker tijd, als de Jongens opwekken, en, na opgestaan en gekledet sullen zijn, de Kamer ontsluiten, en haar evenals van het Avondgebed gesegt is, het Morgengebed laten doen, en vervolgens doen afgaan, om haar te reinigen.*
- 14 *De Maitres sal goede annotatie houden van der Verdiensten van de Meisjes, en deselve invorderen en verantwoorden aan de Provisor in der tijd.*
- 15 *Sal niet toelaten, maar daer voorsorgen, dat de Meisjes niet buiten het Huis leren naeijen, nog bij iemand uit naeijen of werken gaan, ofte voor iemand anders, als voor, en ten profijte van het Huis iets doen, en deselve daer toe houden dat alle week des Saterdag haar werk aan haar afgeven.*
- 16 *Vervolgens sal de Maitres des Maandags aan de Meisjes haar werk 't zij nieuw, 't zij onafgedaan wederom uitgeven, en deselve te werk stellen.*
- 17 *Als er gewassen sal worden, sal de Maitres het linnen eerst tellen, en ook wederom daer na, als 't te Huis komt, om dus te weten, of er iets vermist word, om dan daar op te kunnen inquireren.*
- 18 *Sal hebben te letten, dat 't selve wel gewassen, behandelt, opgedaan word, en droog geworden, en schoon zijnde, wederom ordentlijk gebergt en weggesloten.*
- 19 *Eindelijk sal de Maitres Sorge dragen, dat deselve dese instructie en alle ordres, waaraan sy gebonden is, en welke haar in het vervolg ten beste van het huis, nog sullen gegeven worden, preciselijk onderhouden ende nagekomen worden.*

- 3 *Huis der Weezen van de Hervormde Gemeente Zwolle*
 3.1 **Reglementen van het Huis der Weezen van de Hervormde Gemeente vanaf 1833**
 3.1.1 **Reglement voor het Huis der Weezen van de Hervormde Gemeente te Zwolle, 1833²¹⁶**

Van het Bestuur

Art. 1
Zamenstelling des bestuurs.

Het bestuur over het Huis der weezen der Hervormde Gemeente zal, onder het oppertoezicht van Burgemeester en Wethouders ingevolge het bepaalde bij het Stedelijk Regeringsreglement worden uitgeoefend door drie personen, daartoe door den Stedelijken Raad, op de wijze bij dat Reglement voorgeschreven, te benoemen, uit de Ingezetenen dezer gemeente van de Hervormde Godsdienst.

Art. 2
De eerste benoeming echter zal regstreeks door den Raad geschieden uit eene voordracht van een dubbeltal personen, door de Kommissie tot het armwezen aan dezelve aan te bieden.

Art. 3
Aftreding.

Jaarlijks op den 1 Januarij zal eene der leden aftreden; de eerste aftreding die door het lot zal geregeld worden, zal plaats op den 1 Januarij 1836. Een afgetreden Lid zal echter weder verkiesbaar zijn.

Art. 4
Verdere zamenstelling des bestuurs.

Het bestuur benoemt bij deszelfs eerste zitting, en voorts jaarlijks, in de laatste week van de maand December uit deszelfs midden een president, een vice-president en een penningmeester die tevens de functien van Secretaris zal waarnemen; welke leden des bestuurs ieder zoodanige werkzaamheden zullen uitoefenen als bij het afzonderlijk huishoudelijk reglement, hetwelk door den Stedelijken Raad zal worden vastgesteld, zullen worden voorgeschreven.

Art. 5
Attributen van het bestuur.

Het bestuur zal, onder het oppertoezicht van Burgemeester en Wethouders zijn belast met het beheer en de waarneming van alle belangen van dit gesticht, overeenkomstig de bestaande wetten en het tegenwoordig reglement en de daarop gegronde voorschriften, door Burgemeester en Wethouders reeds gegeven of verder te geven.

Art. 6
Verdeeling der dagelijksche werkzaamheden.

De dagelijksche werkzaamheden betreffende het bestuur van dit huis zullen op den voet bij het huishoudelijk reglement voor te schrijven, onder de leden worden verdeeld, zoodanig dat een der leden zal worden gecommiteerd tot alles wat betrekking heeft tot de Policie in het Huis en alles wat tot de huishouding en kleeding betrekking heeft.

Een der leden zal worden gecommiteerd tot de financiën, het toezigt over de gebouwen, landerijen en verdere inkomsten van het Huis.

Een der andere leden zal bijzonder worden gecommiteerd met het toezigt over alles wat betrekking heeft tot de opvoeding en het onderwijs der kinderen, en de aankweeking derzelve tot nuttige handwerkslieden of bekwame dienstmeisjes, bij deze opvoeding vooral zorgende, dat zij door geene te gemakkelijke of weelderige levenswijze nadeelige eigenschappen bekomen, die hen ongeschikt maken, om in vreemde huisgezinnen te worden opgenomen; zullende het hoofddoel des bestuurs altijd moeten zijn geenszins, om de kinderen eene kortstondige welvaart in het Huis te bezorgen; maar vooral om dezelve, zoo jongens en meisjes, bij eene goede behandeling tot nuttige Leden der Maatschappij op te leiden.

De eerste der genoemde Commissien zal bij voorkeur aan den President worden opgedragen.

De echtgenooten der Bestuurders zullen worden uitgenodigd, om zich wel te willen vereenigen tot de uitoefening van het toezigt over zoodanige zaken als meer eigenschappelijk en doelmatig voor de vrouwelijke kunne nagegaan, en behartigd kunnen worden, als daar is de huishouding, de opvoeding der kleine kinderen, en vooral ook de vorming en aankweeking der meisjes.

Art. 7

Van de vergaderingen des bestuurs.

Het bestuur vergadert geregeld elken week op zoodanigen tijd als bij het Huishoudelijk Reglement zal worden bepaald, en voorts zoo dikwerf de omstandigheden zulks mogten noodzakelijk maken.

Art. 8

Van verkoop, verhuring, belegging en opneming van kapitalen, reparaties enz.

In het beheer van de goederen van dit Huis regelt zich het Bestuur naar de bestaande wetten en voorschriften. Geen verkoop of aankoop van goederen mag plaats hebben, zonder dat daartoe de bij de wet voorgeschreven goedkeuring is verkregen.

De verhuringen en verpachtingen der vaste goederen zullen steeds onder approbatie van Burgemeester en Wethouders, en zoo mogelijk in het openbaar moeten geschieden.

Tot het beleggen van kapitalen en het opnemen van gelden zal steeds vooraf de goedkeuring ingevolge de bestaande verordeningen moeten gevraagd worden.

Geen reparaties of herstellingswerken aan de gebouwen of de erven tot dit huis behoorende, die eene Som van f50,- te boven gaan, zullen mogen worden ondernomen, zonder voorafgaande goedkeuring van Burgemeester en Wethouders.

Tot het verleenen van remissien aan pachters, huurders of andere debiteuren zal gelijke machtiging vereischt worden.

Art. 9

Van het beheer der gelden.

Alle ontvangsten en uitgaven geschieden door den Penningmeester, en geene betalingen zullen mogen gedaan worden, dan na dat de wettigheid daarvan door het Bestuur in de vergadering is erkend, en steeds bij mandaat op den Penningmeester, door den President en den Vice-President ondertekend, en vergezeld van het bewijsstuk.

Art. 10

Van de Jaarlijksche begroting.

Het Bestuur ontwerpt telken jare in de maand October eenen staat van begroting en ontvangst en uitgave voor het volgend dienstjaar, en zendt denzelven in die maand in aan B. en W. om aan den Raad te worden aangeboden en bij denzelven vastgesteld te worden.

Die begroting zal volgens een door Burgemeester en Wethouders te geven model ingerigt worden.

Art. 11

Van de Rekening.

Het Bestuur levert jaarlijks in de maand Maart aan Burgemeester en Wethouders in deszelfs rekening en verantwoording over het afgelopen jaar volgens een daarvan alsmede te geven model, vergezeld van alle bewijsstukken ten einde ter goedkeuring en sluiting aan den Stedelijke Raad te worden aangeboden.

Art. 12

Van de bewaring der effecten.

De effecten tot dit Huis behoorende, blijven volgens de bestaande verordeningen, bij den Stedelijke Ontvanger gedeponceerd, alwaar de Penningmeester des Bestuurs dezelve noodig hebbende tegen recepten zal kunnen ligten.

Art. 13

Van den dienst der geëmployeerden.

Bij afzonderlijke instructien zal de dienst der geëmployeerden in het Huis geregeld worden.

Art. 14

Van de leverancien.

Alle leverancien ten behoeve van het Huis zullen zoo veel mogelijk bij aanbesteding geschieden, en geene der leden van het bestuur zal in zoodanige leverancien direct of indirect eenig aandeel mogen hebben.

Art. 15

Van de bureaukosten.

Het bestuur neemt zijn functien gratis waar. Aan hetzelfde zal voor bureaukosten en defroyement eene som niet te boven gaande f100,- in uitgave geleden worden.

Art. 16

Van de voogdijschap der kinderen.

Het bestuur oefent, ingevolge de bestaande wetten, de voogdijschap uit over de minderjarigen, die tot dit gesticht behooren, en houdt, naar de bestaande voorschriften, den familieraad over die minderjarigen, steeds zorgende dat van deszelfs deliberaties behoorlijke acten worden opgemaakt.

Van de kinderen, die in dit Huis verpleegd worden**Art. 17**

De kinderen, in echte geboren, van ouders van de Hervormde Godsdienst, die alhier gedurende vier jaren, vóór hun overlijden woonachtig zijn geweest, alhier hun wettige domicilie van onderstand hebben, zullen na het overlijden hunner beide ouders, wanneer zij geene goederen bezitten, waaruit zij kunnen worden opgevoed, en, voor zoover zij beneden de veertien jaren oud zijn, in het Huis der Weezen ter verpleging en opvoeding opgenomen worden, totdat zij in staat zijn zelve in hunne behoeften te kunnen voorzien.

Kinderen wier bezitting meer dan f800.- kapitaal bedraagt, of wier grootouders of een derzelve in leven en in staat is, om dezelve op te voeden, kunnen in dit gesticht niet toegelaten worden.

Art. 18

Jaarlijks, bij het opmaken van den staat van begroting, zal door het bestuur in overweging worden genomen, welk getal der kinderen er, naar gelang van den Staat der financiën van het Huis en van het getal der daarin zijnde kinderen, in het volgend jaar kunnen opgenomen worden, en bij het inzenden dier begroting aan de Regeering zal tevens eene voordragt worden gedaan van het grootste getal kinderen, hetwelk in het volgend jaar in het Huis zal worden opgenomen, waaromtrent dan door de Regeering zal worden beschikt.

Art. 19

Ten einde de kinderen in het Huis kunnen worden opgenomen, zullen de voogden of bloedverwanten zich onverwijld na het afsterven van de langstlevende der ouders, per requeste aan Heeren Burgemeester en Wethouders dezer Stad moeten adresseeren met overlegging der geboorte, en der doopcedeel van de kinderen, op welk request Burgemeester en Wethouders, na het Bestuur hebben gehoord, en deszelfs berigt en consideratien, zoodanig zullen beschikken, en zal worden bevonden te behooren.

Art. 20

Ten aanzien van het gewigtig stuk der opvoeding en onderwijs der kinderen, die in dit Huis zijn opgenomen, zal bij eene afzonderlijke verordening worden voorzien. Bij die verordening zal van het beginsel worden uitgegaan, dat de lichamelijke en geestelijke vermogens van de kinderen op de meest doelmatige wijze worden ontwikkeld, beschaafd en tot de beste einden geleid en aangewend, naar de voorschriften van de Christelijke Godsdienst, dat de kinderen van der Jeugd af aan, beginselen van godsdienst en een hebbelijkheid tot orde en werkzaamheid worden ingeprent, en ze tot nuttige leden der Maatschappij opgeleid worden; terwijl geheel hunne opvoeding ook vooral zal moeten strekken, om hun aan wederwaardigheden, teleurstellingen en ontberingen te gewennen, en vooral ook om hun in alle omstandigheden des levens een vast vertrouwen op eene wakende voorzienigheid in te boezemen.

Art. 21

Ten aanzien van de Kleeding en de voeding zal insgelijks bij eene afzonderlijke verordening worden voorzien, waarbij doelmatigheid, nuttigheid en eenvoudigheid met spaarzaamheid zooveel mogelijk zullen vereenigd worden.

De Raad voornoemd vanwege dezelve

3.1.2 Reglement 1855 voor het Weeshuis der Herv. Gemeente te Zwolle²⁷***Bestemming. Wijze van opnemng der kinderen.*****Art. 1**

In het Weeshuis worden, op verzoek van voogden of bloedverwanten, opgenomen ouderlooze kinderen, beneden de vijftien jaren^a, in echte geboren uit ouders die ledematen waren van de Hervormde Gemeente, te Zwolle zijn geboren, of, elders geboren zijnde, gedurende de laatste acht jaren vóór hun overlijden onafgebroken te Zwolle woonachtig zijn geweest.

in 1871 vervangen door:

In [...] kinderen beneden de zeventien jaren, [...] gedurende de laatste drie jaren voor hun overlijden onafgebroken te Zwolle woonachtig zijn geweest.

^a Gearceerd gedrukt wat gewijzigd is t.o.v. vorige versie

In 1882 vervangen door:

In [...] kinderen, wat de jongens betreft beneden de vijftien jaren en wat de meisjes betreft beneden de zestien jaren, [...] geweest.

en eraan toegevoegd:

Wanneer het aantal verpleegden het cijfer van zeventig niet te boven gaat, kunnen bij uitzondering ook kinderen van elders geboren ouders, waarvan de langstlevende geen drie jaar onafgebroken te Zwolle woonachtig was, opgenomen worden, mits in elk geval de langstlevende te Zwolle, als lidmaat der nederduitsch hervormde gemeente aldaar, overleden zij, aldaar minstens de laatste zes maanden vóór het overlijden gewoonnd hebbe en de ouders, als lidmaten der nederduitsch hervormde kerk, in hun echtelijken staat vroeger, gedurende minstens twee jaren onafgebroken te Zwolle gewoonnd hebben.²¹⁸

In 1957 hieraan toegevoegd:

De verzorging wordt ter keuze van het bestuur verstrekt door opnemng in een door de instelling geëxploiteerde inrichting dan wel door opnemng in een andere inrichting of in een gezin. [...]

Artikel 1c

Bij verpleging buiten het gesticht heeft uitbesteding van een kind in een gezin of in een andere instelling niet plaats dan nadat omtrent dat gezin of die instelling betrouwbare inlichtingen zijn verkregen, waaruit blijkt:

1. algemene reinheid in het gezin
2. een behoorlijke slaappleaats in een afzonderlijk bed
3. mogelijkheid geneeskundige verpleging te krijgen in het gezin
4. waarborgen voor passend onderwijs (incl. vakonderwijs en vervolgonderwijs)

Zoveel mogelijk dezelfde godsdienstige gezindte als van het pleegkind

Kind mag geen werkkraacht zijn gelijk aan een werkkraacht in loondienst

Niet in een gezin waar misbruik van sterke drank is of waar zedelijk gedrag aan bedenking onderhevig is

1855 vervolg

Deze kinderen worden in het Huis verpleegd totdat zij, naar het oordeel van het bestuur over het gesticht, in staat zijn zelve in hunne behoeften te voorzien.

Mochten door buitengewone omstandigheden de finantiën van het gesticht niet gedogen, dat daarin steeds kinderen worden opgenomen, dan kan de verdere opnemng door de gemeenteraad, op voordracht van het bestuur, tijdelijk worden gestaakt totdat de verhouding tusschen de inkomsten van het gesticht en de kosten voor het onderhoud der kinderen benooidigd, hersteld zij.

Van de opnemng worden uitgesloten kinderen:

1^e die genoegzame bezittingen hebben om daaruit te kunnen worden opgevoed, of die bloedverwanten in leven hebben, welke naar de bestaande wetten tot hun onderhoud verplicht en daartoe in staat zijn;

2^e wier ouders een vaste of tijdelijke bedeeling uit den openbaren onderstand hebben genoten; waaronder niet wordt verstaan het ontvangen aan geneeskundige hulp bij ziekte.^a

In 1867 (25.11) toegevoegd (na horen van de Commissie tot de 1^e afd.):

3^e Zij die in een gedurigen staat van onnoozelheid, idiotisme, krankzinnigheid of razernij verkeerren.

in 1869 (27.09) toegevoegd (na horen van de Commissie tot de 1^e afd.):

2^e wier ouders een vaste of tijdelijke bedeeling uit den openbaren onderstand hebben genoten; waaronder niet wordt verstaan het ontvangen an geneeskundige hulp bij ziekte.

3^e wier ouders gedurende de laatste drie jaren vóór hun overlijden eene tijdelijke bedeeling uit den openbaren onderstand hebben genoten. Onder eene vaste of tijdelijke bedeeling wordt niet verstaan het ontvangen van geneeskundige hulp bij ziekte

4^e Zij die in een gedurigen staat van onnoozelheid, idiotisme, krankzinnigheid of razernij verkeerren.

^a Een eigen vermogen van f800 wordt niet meer genoemd.

in 1957 gewijzigd:

Van de opneming worden uitgesloten kinderen:

1^e die [...] zijn;

~~*2^e wier ouders een vaste bedeeeling uit den openbaren onderstand hebben genoten;*~~

~~*3^e wier ouders gedurende de laatste drie jaren vóór hun overlijden eene tijdelijke bedeeeling uit den openbaren onderstand hebben genoten. Onder eene vaste of tijdelijke bedeeeling wordt niet verstaan het ontvangen van geneeskundige hulp bij ziekte*~~

2^e Zij die in een gedurigen staat van onnoozelheid, idiotisme, krankzinnigheid of razernij verkeerden.

vervolg van 1855:

Het verzoek tot opneming wordt aan Burgemeester en Wethouders ingediend, met overlegging van geboorte- en doopacte der kinderen en bewijs dat de ouders bij hun overlijden lidmaten der Hervormde gemeente zijn geweest.

Burgemeester en Wethouders, na het bestuur over het Weeshuis gehoord te hebben, beschikken op het verzoek zooals zij vermeenen te behooren.

aanvulling 22 augustus 1859:

*Het verzoek tot opneming wordt aan Burgemeester en Wethouders ingediend, in den regel binnen vier weken van het overlijden van den langstlevenden **echtgenoot**; met overlegging van geboorte- en doopacte der kinderen, de bewijzen dat zij de kinderziekte hebben gehad of gevaccineerd zijn, of wel de verklaring dat zulks onbekend is; het bewijs dat de ouders bij hun overlijden lidmaten der Hervormde gemeente zijn geweest.*

Bestuur

Art. 2

Het bestuur over dit gesticht wordt uitgeoefend door zes leden, door den gemeenteraad te benoemen. Van dit bestuur treden om de twee jaren op den 1^e Januarij twee leden af, naar eenen rooster door dat bestuur opgemaakt. De leden van het bestuur moeten zijn gehuwd en leden van de Nederduitsche Hervormde Gemeente te Zwolle zijn.

25 juli 1864:

*Het bestuur over dit gesticht wordt uitgeoefend **door vijf leden**. [...] Zwolle zijn.*

in 1859 toegevoegd:

Hunne echtgenooten zijn Regentessen, Deze regelen hare werkzaamheden onderling naar goedvinden.

De Regentessen houden op als zoodanig werkzaam te zijn, wanneer hare echtgenooten door overlijden of ontslag geen leden meer zijn van het bestuur.

vervolg 1855:

Ter vervulling der vacatures wordt door het bestuur den Raad een aanbeveling van twee personen aangeboden, bij gewone aftreding een maand vóórdat ze plaats heeft, bij buitengewone vacatures binnen veertien dagen nadat ze ontstaan zijn.

Bij gebrek van het inzenden eener aanbeveling binnen den bepaalden tijd, gaat de Raad zonder aanbeveling tot de benoeming over.

Schorsing of ontslag van leden geschiedt door den Raad, op voordragt van of na gehoord te hebben het bestuur.

Art. 3

Het bestuur over het Weeshuis heeft een President, een Vice-President, een thesaurier en een secretaris en verdeelt overigens zijn werkzaamheden onder zich en houdt vergaderingen zoo dikwerf hetzelve die noodig acht. Een en ander wordt geregeld bij een door hem te maken huishoudelijk reglement, hetwelk aan de goedkeuring van den Raad wordt onderworpen.

25 juli 1864:

Het bestuur over het Weeshuis benoemt uit zijn midden een president, een vice-president en een thesaurier en verdeelt overigens zijn werkzaamheden onder zich. Het wordt bijgestaan door eenen secretaris uit of buiten het bestuur door hetzelve te benoemen.

Art. 5

Geen bloedverwantschap tussen bestuursleden nader dan in de vierde graad. Geen zwagerschap; tussentijds leidt dit niet tot verplicht aftreden.

Art. 6

Regeling zakelijke en juridische belangen tussen (schoon)familierelaties

Art. 7

Collectieve verantwoordelijkheid.

Beheer

Art. 9

naleving Armenwet en besluit Gedeputeerde Staten van Overijssel 1854

Art. 11

verplicht:

1. bijhouden kasboeken incl. voorschriften m.b.t. inrichting
2. registratie opgenomen personen in het Weeshuis met soortgelijke voorschriften
3. rekening-courantboek van bezittingen van verpleegden
4. registratie onroerend goed weeshuis
5. registratie inkomsten onroerend goed

De laatste twee worden bij de begroting ook overgelegd.

3.1.3 Reglement 1951 wijzigingen:

nog steeds binnen regels Armenwet; artikelen 14, 15 en 16 gewijzigd w.b. indiening begroting nog steeds vlg. model B&W ter goedkeuring door het gemeentebestuur ruimte m.b.t. uitgaven jaarrekening

3.1.4 Wijziging 1957

Nog steeds regelingen van 1882 geldig. Enkele wijzigingen daar al genoemd.

3.2 Huishoudelijke orde in het Huis der weezen²¹⁹ (1812)

Opstaan 's zomers 6 uur; 's winters 7 uur.

Een uur later (intussen behoorlijk gewassen en gereinigd) naar de zaal voor morgengebed en daarna hun ontbijt (goede roggeboterham met behoorlijk drinken erbij).

9 – 11 uur naar school (lezen, schrijven, rekenen); oudere jongens al naar ambacht; grotere meisjes al ten dienste van het huis werkzaam.

12 uur middagmaal (behoorlijk gebeden voor en gedankt na)('s zomers soep met vlees, aardappelen, wortels, bonen gort enz.; elke dag verandering; 's winters groene erwten, gort, zuurkool, snijbonen; drie maal per week vlees).

Spelen op de speelplaats (gezonde en frisse lucht inademen)

2 – 4 uur school.

Tot 5 uur bewegen op de plaats.

5 – 7 uur school.

Tot 8 uur spelen.

8 uur avondmaaltijd; (gehele jaar door goede gezonde gortesoepp / meelsoep (om de veertien dagen)).

Jongere kinderen direct naar bed; ouderen leren hun ambacht of werken in huis; dan tot 10 uur naar school.

10 uur dadelijk naar bed.

2 maal per week godsdienstonderwijs.

De grote en zeer ruime zaal wordt 's zomers gelucht en 's winters is de kachel aan.

3.3 Huishoudelijke Reglement en Instructies voor personeel van het Huis der Weezen van de Hervormde Gemeente vanaf 1833

3.3.1 Reglement van Orde²²⁰:

Het heil van dit Huis en het geluk der kinderen, die in hetzelfde ter verpleging en opvoeding zijn opgenomen, vordert noodzakelijk dat er in alles een goede orde plaats hebbe. Tot dat einde wordt bepaald

Art.1

De Kinderen zullen de bevelen van het Bestuur en van den Binnenvader, den Onderwijzer, de Matres en de Moeder, ieder en de zijne behoorlijk nakomen gehoorzaamheid is een eerste pligt.

Art. 2

Het Bestuur zal de zoodanigen die door een braaf gedrag uitmunten, ten zijner tijd weeten te beloonen, doch de zoodanigen, die ongehoorzaam zijn, straffen.

Tot dat einde zal door den Onderwijzer dagelijks aanteekening van het gedrag van ieder kind worden gehouden, en die aanteekeningen zullen onder het oog des bestuurs gebragt worden.

Ook bij de school en bij de Catechisatiën zullen aanteekeningen van het gedrag en van den ijver der Kinderen gehouden worden, die insgelijks door het Bestuur zullen worden onderzocht.

Er zullen, op een te bepalen tijd, examens worden gehouden, en de meest verdienstelijke leerlingen zullen met premieën vereerd worden.

Art. 3

Al de huishoudelijke pligten zullen met nauwgezetheid en op den bepaalden tijd moeten worden waargenomen.

Des morgens zullen de kinderen behoorlijk gewasschen en gereinigd op de zaal verschijnen, en met eerbied hun morgengebed verrigten. De jongens die op ambachten zijn, zullen zorgen dat zij steeds op den bepaalden tijd op hun werkhuis zijn.

Bij het aan- en van tafelgaan en onder den maaltijd zullen de kinderen zich stil en ordentlijk moeten gedragen en de gebeden en dankzeggingen zullen gepasselijk en met eerbied verrigt worden.

Die voor het gebed niet op de zaal tegenwoordig en gezeten is zal van den Maaltijd verstoken zijn.

De spelen en uitspanningen moeten wel geregeld en voegzaam zijn, en niet gepaard gaan met eenige losbandigheid, onzedigheid of kwade bejegeningen.

Art. 4

Aan de kinderen wordt eene goede zorg voor de netheid en de bewaring hunner kleeding ten zeerste aanbevolen, en van al de voorwerpen die zij zoo bij het eten en het Spelen als anderszins gebruiken: daarvan zal ook aanteekening worden gehouden, en de zoodanige die daarin uitmunt zal blijken van goedkeuring erlangen.

De hoofdregelen worden voorloopig vastgesteld en de getrouwe nakoming daarvan aan alle kinderen aanbevolen.

Het eenig doel des Bestuurs, het wezenlijk geluk der kinderen, om allen tot deugdzaam menschen en tot nuttige leden der maatschappij op te leiden; om dit doel te bereiken moet er van de zijde der kinderen door gehoorzaamheid, ijver en nauwgezetheid, en de waameeming hunner pligten medegewerkt worden.

Orde, spaarzaamheid, eensgezindheid, liefde, deugd en godsvrucht moeten in dit Huis heerschen opdat de zegen des Allerhoogsten bij voortduring op het zelve gevestigd blijve.

3.3.2 Instructies voor Huis der Weezen / Holdehuis²²¹**Instructie Binnenvader Huis der Weezen, 1833²²²**

- art. 1 gereformeerde godsdienst
ervaren in rekenen en schrijven
- art. 2 vrije kamer ter bewoning, alleen zonder iemand bij zich te mogen logeren
- art. 3 belast met toezicht op onderwijs en opvoeding en alle zaken van de huishouding en nakoming huishoudelijk reglement; zorgen dat beambten handelen volgens hun instructie
- art. 4 bestuur en regentessen tot dienst zijn, hun verslag doen, advies geven, hun klachten ter kennis brengen
- art. 5 opzicht over alle kinderen: *Hij zal zich steeds als hoofddoel in de opvoeding der weezen moeten voorstellen dat de lichamelijke en geestelijke vermogens der kinderen op de meest doelmatige wijze worden ontwikkeld, beschaafd en tot de beste einden geleid en aangewend, naar de voorschriften van de Christelijke Godsdienst, dat de kinderen van de jeugd af aan beginselen van Godsdienst en eene hebbelijkheid tot orde en werkzaamheid worde ingeprent, en zoo tot nuttige leden der Maatschappij opgeleid worden, terwijl geheel hunne opvoeding ook vooral zal moeten strekken om hen aan wederwaardigheden, teleurstellingen en ontberingen te gewennen, en vooral ook om hun in alle omstandigheden des levens een vast vertrouwen op eene wakende voorzienigheid in de boezemen.*
- art. 6 zorg voor goede orde in de school
- art. 7 samen met onderwijzer ervoor zorgen *dat de spelen en ontspanningen der kinderen op de daartoe bepaalde tijd wel geregeld en voegzaam zijn, en niet gepaard gaan met*

losbandigheid, onzedigheid, vloeken, zweren, of kwade bejegeningen [...] niet mogen toelaten dat de kinderen spelen om geld, noch ook dat de kinderen tabak rooken.

- art. 8 zorgen dat maaltijden op de gezette tijden gedaan worden en dat kinderen zich stil en ordentlijk gedragen
- art. 9 alle gemeenzame verkeer tusschen Jongens en Meisjes zoveel mogelijk voorkomen
- art. 10 op tijd naar bed laten gaan, kaarsen uit; avondonderwijs aan kinderen boven de 14 jaren als de jongens naar bed zijn gegaan; ook onderwijs op zondagavond
- art. 11 op tijd opstaan der kinderen
- art. 12 algemene orde in acht nemen: voordeur dicht tijdens de maaltijden, portier houdt hek overdag gesloten; geen onaangekondigd bezoek; ook toezicht m.b.t. de innocenten
- art. 13 onderwijzer mag, als omstandigheden dat toelaten, om de 14 dagen zondag vrij zijn; altijd onderwijzer of binnenvader thuis zijn
- art. 14 register bijhouden van levensmiddelen, enz.
- art. 15 aantekening van kleding van de kinderen
- art. 16 boekhouding verzorgen en wekelijks afrekenen met penningmeester
- art. 17 aantekening van ontvangsten en uitgaven
- art. 18 verlobbriefjes voor kinderen eerst door hem ondertekend voordat ze naar de president gaan
- art. 19 iedere morgen schriftelijk rapport aan de president
- art. 20 klachten oplossen; zware overtredingen aan president melden
- art. 21 zieken naar de ziekenkamer; oppas door andere wezen; maandelijks schurftvisitatie
- art. 22 zorg voor lappen van schoenen incl. aantekening daarvan
- art. 23 iedere veertien dagen kledinginspectie
aantekening aan kinderen gegeven kleren en gereedschappen
- art. 25 register van alle huisraad en jaarlijks in juni aan bestuur geven
- art. 26 instructie bevat alleen hoofdzaken, is dus niet limitatief

Instructie Onderwijzer Huis der Weezen, 1833²²³

- lidmaat Gereformeerde godsdienst
- bevelen bestuur en binnenvader gehoorzamen
- naastig onderwijzen volgens de te geven voorschriften; vergelijk binnenvader: *Hij zal steeds in het stuk an onderwijs en opvoeding als hoofddoel voor oogen moeten houden, dat de lichamelijke en geestelijke vermogens der kinderen op de meest doelmatige wijze worden ontwikkeld, beschaafd en tot de beste einden geleid en aangewend, naar de voorschriften van de Christelijke Godsdienst, dat de kinderen van de jeugd af aan beginselen van Godsdienst en eene hebbelijkheid tot orde en werkzaamheid worde ingeprent, en zoo tot nuttige leden der Maatschappij opgeleid worden, terwijl geheel hunne opvoeding ook vooral zal moeten strekken om hen aan wederwaardigheden, teleurstellingen en ontberingen te gewennen, en vooral ook om hun in alle omstandigheden des levens een vast vertrouwen op eene wakende voorzienigheid in te boezemen^a*
- slaapt op jongenskamer en houdt daar orde (kamer afsluiten en om 5 uur ontsluiten (m.h.o.o. jongens die naar hun werk moeten); anderen staan om 6 uur op ('s winters nov t/m feb om 7 uur)'s winters om 8 uur) kinderen verzamelen (na wassen en morgengebed)
- les geven behalve op zaterdagmiddag tussen 08.30 ('s winters 9 uur) – 11 uur; en van 2 – 4 en van 5 – 7 uur (ook voor jongens in een ambacht tot 14 jaar); oudere jongens in het ambacht 's avonds les tot 10 uur
- tegenwoordig bij alle maaltijden en orde houden (bidden en dank zeggen)
- zoveel mogelijk gemeenzame verkering tussen jongens en meisjes beletten: deuren van de plaats, het washuis, de stal van de kelder 's avonds op slot
- jongens en meisjes na elkaar naar bed
- samen met binnenvader ervoor zorgen *dat de spelen en ontspanningen der kinderen op de daartoe bepaalde tijd wel geregeld en voegzaam zijn, en niet gepaard gaan met losbandigheid, onzedigheid, vloeken, zweren, of kwade bejegeningen [...] niet mogen toelaten dat de kinderen spelen om geld, noch ook dat de kinderen tabak rooken.*

^a In Huishoudelijk Reglement 1859 ook expliciet genoemd: 'Bevljigten om den kinderen onderlinge liefde, genegen- en welwillendheid in te prenten en tot nuttige leden der maatschappij op te leiden.'

- op feestdagen letten op zingen van godsdienstig versje, gebed; ordelijk gedragen naar en in de kerk
- afwezigheid op zondag e.d. regelen met binnenvader
- examens afnemen en de beste leerlingen prijs geven
- nakomen wat bestuur en binnenvader hem opdragen

Instructie Binnenmoeder Holdehuis, 1833²²⁴

- lidmaat Herv. godsdienst en kunnen koken
- respect provisor en echtgenote
- rapporteren aan provisor in der tijd
- zorg voor keuken en kelder: geen andere kinderen dan de keukenmeisjes in keuken of kelder
- maaltijden op tijd klaar; daarover overleg met provisor (i.v.m. spaarzaamheid)
- zoveel mogelijk zelf inkopen doen; voedsel (boter, vlees, spek) zorgvuldig bewaren
- snijdt zelf aan tafel het vlees om *krakelingen* en *oneenigheden* te voorkomen.
- maaltijden voor zieken en onwijken op tijd brengen
- 's avonds letten op licht en vuur

Instructie Maitres Holdehuis, 1833²²⁵

- lidmaat Hervormde godsdienst
- respect provisor en echtgenote
- rapporteren aan provisor in der tijd
- toezicht op meisjes (zodat ze *opgetrokken worden in gehoorzaamheid en zedigheid*^a en *geen conversatie hebben met de jongens*)
- letten op kleding van de meisjes
- zorgen dat bedden, linnen en meubelen schoon worden gehouden
- letten op opmaken van bedden en schoonhouden van de slaapkamers
- zorg voor linnen
- lesgeven in de spinkamer aan meisjes die niet naar school gaan: 7 uur tussen mei en augustus; 8 uur in sept / okt en feb / mrt; 9 uur in nov t/m jan; tot 11 uur en 's middags 13.30 – 19.00 uur
- meisjes begeleiden bij naar bed gaan en bij bidden; licht uit en deur op slot vóór 21 uur^b
- opstaan en deur ontsluiten als jongens gekleed zijn; morgengebed; laten wassen
- aantekening houden van verdiensten van de meisjes
- meisjes mogen niet leren naaien buiten het huis dan alleen ten profijte van het weeshuis.
- controle op te wassen en gewassen linnen en opbergen ervan

Instructie Maitres Huis der Weezen, 1843²²⁶

- lidmaat Hervormde godsdienst
- bevelen regenten, regentessen nakomen en ze werkt onder toezicht van de onderwijzer, tevens binnenvader.
- onderwijs in vrouwelijke handwerken als naaien, stoppen, breien enz.
- moederlijke leiding over de meisjes opdat *ze goede en nuttige mensen in de Maatschappij worden: godsdienstigheid, naarstigheid, ingetogenheid [...] eendragt en liefde tusschen de kinderen onderling.*
- *alle nadeelige verkeering tusschen de kinderen der beide geslachten in dit huis voorkomen.*
- 's morgens 8-11.30 uur en 14-19 uur naaischool; voor de jongsten breien/ rooster vastgesteld door regentessen;
- 's morgens half uur bijbellezen; 's middags onderwijzen uit een nuttig werk; tussendoor een gezang of een ander stichtelijk lied
- regentessen geven werkopdrachten voor de meisjes; wekelijks rapport (m.b.t. werk en gedrag) en inlevering van het werk bij de regentessenvergaderingen;
- indien dringend: direct; binnenvader en onderwijzer van alles op de hoogte houden
- geen andere werk voor vreemden dan via regentessen; gaat alleen na controle door regentessen het huis uit.
- van werkloos gaat een deel naar de meisjes; deel is voor het huis
- maandelijks verantwoording afleggen aan regenten

^a In de Instructie van 1846 wordt benadrukt: 'opdat ze goede en nuttige mensen in de Maatschappij worden: godsdienstigheid, naarstigheid, ingetogenheid [...] eendragt en liefde tusschen de kinderen onderling.'

^b Uit Huishoudelijk Reglement 1859 blijkt dat ze ook slaapt op de meisjeszaal.

- zorgt ervoor dat meisjes geen ander werk buitenshuis doen of elders leren naaien.
- geen andere koffie of andere versnaperingen dan door het huis gegeven
- letten op kleding van de meisjes; 's zondags nieuw; door de week oud; geen andere kleding dan van het huis.
- controle op schoonhouden van naaischool en slaapkamers incl. linnen en meubilair; op bedden opmaken (daarna kamers en hek sluiten)
- begeleiden naar slaapkamers (licht wegnemen, op slot doen; idem naaikamer controleren op vuur en licht. 's morgens wekken en letten op wassen en kleden.
- linnenwas verzorgen incl. controle

3.3.3 Huishoudelijk Reglement voor het Weeshuis der Hervormde Gemeente te Zwolle, 22 augustus 1859²²⁷

1° Afdeeling

Van het bestuur en zijne werkzaamheden

In overeenstemming met Reglement 1833

2° Afdeeling

Van den Binnenvader

In overeenstemming met Instructie 1833

3° Afdeeling

Van den onderwijzer

In overeenstemming met Instructie 1833

5° afdeeling

van de Binnen moeder

In overeenstemming met Instructie 1833

6° afdeeling

Van het verblijf der kinderen in het Weeshuis, hunne verplichtingen en hun ontslag

art. 1 De Kinderen, in het Weeshuis opgenoomen zijnde, zoolang zij in het Gesticht zijn, bevinden of daartoe behooren, ingevolge het voorschrift van Art. 421 van het Burgerlijk Wetboek, vallen onder voogdij van de regenten van het Weeshuis.

Art. 18 Ze zijn gehoorzaamheid verschuldigd aan de over hen gestelde personen. Bij gebreke daarvan zullen zij gestraft worden.

Bij voortdurende redenen tot ontevredenheid kunnen zij korter of langer buitenshuis bevestigd worden. Zijn de redenen van ontevredenheid van bijzondere aard dan kunnen zij met goedvinden van B&W voor goed uit het huis ontslagen worden.

Art. 19 Bij meerderjarigheid of als zij eerder in eigen onderhoud kunnen voorzien, worden ze ontslagen en krijgen ze een uitzet bij voorkeur in lijfstoelbehoren.

Art. 20 Als ze huis *eigendunkelijk* verlaten of wegens wangedrag worden ontslagen, verbeuren ze hun recht op een uitzet.

Art. 21 Zondagavond blijven ze in huis. Met toestemming van de president kan hiervan worden afgeweken.

Art. 22 Bij middag- en avondeten wordt gebeden en gedankt. Als ze door eigen schuld na het gebed aan tafel komen, worden ze verwijderd.

Art. 23 Verboden: gebruik van sterke drank onder welke naam ook bezoek van huizen of tuinen waar sterke drank wordt verkocht of geschenken. vloeken, zweren, bezigen van ruwe, lage, gemene woorden en uitdrukkingen houden van zedeloze praatjes of gesprekken enz.

Art. 24 Ze moeten zich bescheiden, beleefd en voorkomend gedragen, ook onder elkaar.

Art. 25 Een uittreksel van dit reglement hangt op eet- en slaapzalen.

3.3.4 Huishoudelijk Reglement 1883 voor het Weeshuis der Nederduitsch Hervormde Gemeente te Zwolle

goedgekeurd door de raad 15 mei 1882

I Voor het bestuur en zijne werkzaamheden

In overeenstemming met Reglement 1833

II Van den Directeur

Art. 7 Lidmaat Ned. Herv. Gemeente; kan ook directrice zijn.

Art. 8 Kost, inwoning, geneeskundige hulp

- Art. 9 belast met beheer, toezicht, regeling en uitvoering van dagelijkse huishouding. Zorg voor naleving voorschriften en bepalingen door personeel en kinderen.
- Art. 10 bewaren en in stand houden van meubilair.
- Art. 11 Inventarislijst
- Art. 12 zorgt ervoor dat *binnen het gesticht kinderen nimmer zonder toezicht zijn*.
- Art. 13 Bij zijn afwezigheid is de onderdirecteur zijn plaatsvervanger.

III Van den onderdirecteur

- Art. 14 lidmaat Ned. Herv. Gemeente; houdt aantekening van dagelijkse uitgaven en verrekent die met de thesaurier
de verdienste der weesjongens (saldo iedere drie maanden naar thesaurier)
kleding die ieder kind ontvangt
levensmiddelen en brandstoffen
opgenomen en ontslagen kinderen en wat van hen is geworden
wat het bestuur hem opdraagt
- Art. 15 Handelt in overleg met de directeur, maar aan hem ondergeschikt.
- Art. 16 voorts:
slaapt op slaapzaal der jongens en houdt toezicht bij opstaan en naar bed gaan
gaat met kinderen ter kerke
vergezelt de kleine jongens bij hun wandelingen
is tegenwoordig bij hun maaltijden, baden en bij 't verschonen der grotere jongens
houdt allen zoveel mogelijk nuttig en aangenaam bezig.

IV Van de naaijuffrouw

- Art. 17 Verplichtingen:
slaapt op slaapzaal bij de oudere meisjes en houdt toezicht bij opstaan en naar bed gaan
zorgt ervoor dat schoolgaande meisjes netjes gekleed en ordelijk naar school gaan
houdt de overige meisjes bezig van 9 - 12, 2 - 4 en 5 - 7 in de naaikamer
houdt toezicht op spelen van schoolgaande kinderen na hun thuiskomst, op de plaats of in de gymnastiekzaal of in de eetzaal bij donker)
zorgt ervoor dat grotere meisjes op een zomerdag zoveel mogelijk frisse lucht genieten.
- V Van de kinderen
- Art. 18 Ze zijn gehoorzaamheid verschuldigd aan de over hen gestelde personen. Bij gebreke daarvan zullen zij gestraft worden.
Bij voortdurende redenen tot ontevredenheid kunnen zij korter of langer buitenshuis be-
steed worden. Zijn de redenen van ontevredenheid van bijzondere aard dan kunnen zij
met goedvinden van B&W voor goed uit het huis ontslagen worden.
- Art. 19 Bij meerderjarigheid of als zij eerder in eigen onderhoud kunnen voorzien, worden ze
ontslagen en krijgen ze een uitzet bij voorkeur in lijfstoebehoren.
- Art. 20 Als ze huis *eigendunkelijk* verlaten of wegens wangedrag worden ontslagen, verbeuren
ze hun recht op een uitzet.
- Art. 21 Zondagavond blijven ze in huis. Met toestemming van de president kan hiervan worden
afgeweken.
- Art. 22 Bij middag- en avondeten wordt gebeden en gedankt. Als ze door eigen schuld na het
gebed aan tafel komen, worden ze verwijderd.
- Art. 23 Verboden:
gebruik van sterke drank onder welke naam ook
bezoek van huizen of tuinen waar sterke drank wordt verkocht of geschenken.
vloeken, zweren, bezigen van ruwe, lage, gemene woorden en uitdrukkingen
houden van zedeloze praatjes of gesprekken enz.
- Art. 24 Ze moeten zich bescheiden, beleefd en voorkomend gedragen, ook onder elkaar.
- Art. 25 Een uittreksel van dit reglement hangt op eet- en slaapzalen.

Op verzoek van voogden worden opgenomen ouderloze jongens beneden de vijftien jaar en ou-
derloze meisjes beneden de zestien jaar, die in echte zijn geboren uit ouders die lidmaat waren van
de Nederduits Hervormde Gemeente Zwolle, die daar geboren zijn en van wie de langstlevende
bij overlijden in Zwolle woonde of, indien elders geboren, ten minst drie jaar onafgebroken in
Zwolle woonde.

*‘Wanneer het aantal verpleegden het cijfer van zeventig niet te boven gaat, kunnen bij uitzondering
ook kinderen van elders geboren ouders waarvan de langstlevende geen drie jaar onafgebroken te*

*Zwolle woonachtig was, opgenomen worden, mits in elk geval de langstlevende te Zwolle, als
lidmaat der nederduitsch hervormde gemeente aldaar, overleden zij, aldaar minstens de laatste zes
maanden vóór het overlijden gewoond hebbe en de ouders, als lidmaten der nederduitsche her-
vormde kerk, in hun echtelijken staat vroeger gedurende minstens twee jaren onafgebroken te
Zwolle gewoond hebben’.*

3.3.5 Instructies personeel vanaf 1883

Instructie beambte jongensafdeling^a Hervormd Weeshuis. 1887²²⁸

- toezicht jongens en jongenskamer
- aantekening van:
 - ✓ ontvangst kleding
 - ✓ verstrekte gereedschappen
 - ✓ verstrekte boeken, tekengereedschap, schriften
- zorg voor de bibliotheek
- verplichtingen:
 - ✓ slapen op slaapzaal jongens
 - ✓ met kinderen ter kerke gaankleine jongens vergezellen bij wandelingen
 - ✓ tegenwoordig zijn bij maaltijden, baden en verschonen
 - ✓ dat jongens bidden voor en na maaltijd
 - ✓ jongens nuttig en aangenaam bezig houden
 - ✓ waken tegen vloeken, ongepaste uitdrukkingen, kaartspelen, spelen om geld
 - ✓ waken tegen gebruik sterke drank
 - ✓ toezien op roken
 - . jongens tot 14 jaar: niet
 - . tussen 14 en 16: zondag na het eten
 - . 16 en ouder: in de zaal alleen 's avonds
- bevordert reinheid, zindelijkheid, gezondheid
- op tijd naar bed gaan en naar hun werk
- controle op licht en vuur
- mag straffen zondag thuis blijven; bericht ervan aan directeur
- uitgaan één avond per week tussen 7 en 10 en zondag per twee weken tot 's avonds 10 uur;
verder alleen met vergunning van de voorzitter

Instructie onderdirecteur Hervormd Weeshuis, 1917²²⁹

- zoveel mogelijk i.o.m. directrice
- leiding van en zorg over de jongens
- slaapt op slaapzaal
- toezicht bij opstaan, wassen en naar bed gaan
- idem bij baden
- naar de kerk om de 14 dagen of flinke wandeling op zondag
- aanwezig bij maaltijden: eerbiedig laten bidden; tijdens de maaltijd wordt niet gesproken
- jongens nuttig en aangenaam bezig houden
- zorg voor netjes bijhouden van de kleding
- aantekening van verdiensten; saldo ieder kwartaal naar thesaurier
- helpt thesaurier bij administratie
- overleg met:
 - ✓ regentessen m.b.t. kleding
 - ✓ regenten m.b.t. school, ambacht en ander onderwijs; het huis, meubilair en consumptie;
financiën en administratie
 - ✓ met de president m.b.t. alle overige zaken

Instructie Naaijuffrouw Hervormd Weeshuis, 1890²³⁰

- toezicht op de meisjes
- meisjes laten opstaan om 6 of 7 uur
- werk naaikamer 8.30 alles klaar leggen) meisjes vanaf 9 -12 uur en 2-4 uur pauze tussen 4 en
4.30; 4.30 - 5 thee drinken met meisjes; 5-9 naaiwerk voor buiten het huis
- 9-11 vrij; precies om 11 uur naar bed gaan
- zaterdag voor zich zelf werken, maar in de zaal bij de kinderen.

^a Vergeleken met wat in Huishoudelijk Reglement staat m.b.t. de onderdirecteur

Instructie Naaijuffrouw Hervormd Weeshuis, 1896²³¹

- toezicht meisjes
- slapen op meisjeszaal
- ontbijt op eigen kamer
- werk 9-12; 2-4; 5-7
- hulp bij eten tussen 12 en 2
- 's middags na schooltijd kinderen laten spelen
- grote meisjes frisse lucht laten genieten op de zaterdag
- wandelen ten minste een keer / week

Instructie kindermoeder Hervormd Weeshuis, 1887²³²

- alleen kleine kinderen
- opstaan 6 of 7 uur: wassen, aankleden. ontbijten op kinderkamer; zorgen dat de kinderen hun kleertjes en schoentjes netjes bergen
- kinderen baden op zaterdag; de jongens natuurlijk afzonderlijk
- kinderen naar school begeleiden
- wandelen met niet-schoolgaande kinderen tot 5 uur
- avondboterham eten en kinderen naar bed brengen
- voor zichzelf naaiwerk doen 's avonds
- zondagmorgen of –avond uitgaan
- regentessen wekelijks informeren

Instructie weesmeisje toegevoegd aan de kindermoeder, 1887²³³

- hulp aan kindermoeder
- zondag / twee weken kerkbeurt resp. uitgaan

Instructie portier en portierster Hervormd Weeshuis, 1887²³⁴**portier:**

- openen / sluiten voordeur
- geen kinderen de deur uit na zonsondergang
- kachels in beide afdelingen schoon houden van urinoirs en goten
- schoensmeer aan de jongens geven
- algemene orde w.b. drank

portierster: schoonmaakster

- ze eten in de keuken
- uit op zondag 09.00-12.00 of 's avonds tot 22.00 uur

Instructie portier, 1919²³⁵

- gehuwd zonder kinderen
- gekleed in blauw linnen (morgen) blauw-wit gestreept jasje middag
- zondag vrij of dienst:
- eet zelfde als jongens
- eet ook tussen 12.30 en 13.00
- werkt vanaf 06.00 uur – 22.00 uur
- deurwachter
- schoon houden van stoep, vestibule en jongensafdeling, kamer onderdirecteur
- tafel dekken
- messen slijpen
- kachels
- praat niet met kinderen over zaken die het huis of de directrice betreffen.

4 Stichting Hervormd Weeshuis Zwolle (vanaf 1972)***4.1 Reglement vastgesteld door de raad van de gemeente Zwolle, 17 december 1971; in werking vanaf 01.01.1972²³⁶***Hoofdstuk 1 Doel en middelenartikel 1**Doel**

Het Hervormd Weeshuis te Zwolle heeft ten doel:

- aan wezen, halfwezen en andere jeugdige personen, overeenkomstig de bepalingen van art. 2, geldelijke bijdragen te verstrekken om kosten, welke niet behoren tot de noodzakelijke kosten van het bestaan, als bedoeld in artikel 1 van de Algemene Bijstandswet te bestrijden;
- het bevorderen en het steunen in de ruimste zin van het jeugdzorg.

Artikel 2

Middelen. Het tracht dit doel te bereiken door:

- het verlenen van bijdragen, als bedoeld in artikel 1, sub a, aan bij voorrang wezen en halfwezen, die door doop of geboorte tot de Nederlandse Hervormde Kerk behoren en te Zwolle wonen of verblijven;
- het verlenen van onder a. bedoelde bijdragen aan andere jeugdige personen, die naar het oordeel van het bestuur, gelet op de omstandigheden waarin zij verkeren, daarvoor in aanmerking komen en die te Zwolle wonen of verblijven;
- het verlenen van subsidies, bijdragen of giften aan instellingen, die in het belang van de Zwolse jeugd werkzaam zijn;
- het verlenen van aanvullende bijdragen op overheidssubsidies aan dergelijke instellingen;
- alle andere maatregelen die dienstig zijn aan de verwezenlijking van dit doel.

Hoofdstuk II BestuurArtikel 3

- Het bestuur bestaat uit tenminste vijf en ten hoogste zeven personen.
- De leden van het bestuur worden door de gemeenteraad benoemd voor een tijdvak van vijf jaar.

[...]

Artikel 4

Tot lid van het bestuur is benoembaar iedere te Zwolle woonachtig meerderjarige persoon die lid is van de Nederlandse Hervormde Kerk.

Artikel 5

- Ter vervulling van een vacature zendt het bestuur een aanbeveling van twee personen aan burgemeester en wethouders, bij gewone aftreding jaarlijks voor 1 november, bij een tussentijdse vacature binnen twee maanden nadat deze is ontstaan.
- Burgemeester en wethouders leggen deze aanbeveling aan de gemeenteraad voor.
- Bij gebreke van de inzending van een aanbeveling binnen de bepaalde tijd gaat de gemeenteraad op voorstel van burgemeester en wethouders tot benoeming over.

Artikel 6

[1. ..]

- Een bestuurslid, dat de leeftijd van zeventig jaren heeft bereikt, treedt af op 31 december van het jaar, waarin hij die leeftijd bereikt heeft en is niet herbenoembaar.

4.2 Statutenwijziging vastgelegd bij notaris, 3 mei 2000.***NAAM EN ZETEL***Artikel 1

De stichting draagt de naam: STICHTING HET HERVORMD WEESHUIS en is gevestigd te Zwolle.

DOELartikel 2

De stichting stelt zich ten doel:

het verlenen van geldelijke bijdragen aan wezen en andere jeugdige personen, wonende of verblijvende te Zwolle;

het door middel van financiële bijdragen, bevorderen en steunen van jeugdwerk en jeugdzorg aldaar;
één en ander in de ruimste zin.

BESTUUR

Artikel 3

Het bestuur bestaat uit tenminste vijf en ten hoogste zeven personen. Het aantal leden wordt door het bestuur bepaald.

De bestuursleden worden benoemd door het bestuur voor een tijdvak van vijf jaar, met dien verstande dat een bestuurslid, benoemd in een tussentijds ontstane vacature, op het rooster van aftreden de plaats inneemt van het tussentijds defungerend bestuurslid.

[...]

Artikel 4

Tot lid van het bestuur is benoembaar iedere meerderjarige persoon, die lid is van de Nederlandse Hervormde Kerk, dan wel van een kerk, welke met de Nederlandse Hervormde Kerk landelijk samenwerkt in het Samen op Weg-proces;

te Zwolle woonachtig, dan wel werkzaam is;

[...]

Bijlage 13 Toelating en weigering van RK wezen in (burger)weeshuizen

Naam en plaats van het weeshuis	Vastgestelde toelating van RK wezen in 17 ^e en/of 18 ^e eeuw	Vastgestelde uitsluiting van RK wezen
Groningen, Roode Weeshuis, 1599	In 18 ^e eeuw RK en doopsgezind toegelaten op voorwaarde dat ze gereformeerd gedoopt worden. ²³⁷	Vanaf 1816 alleen hervormde wezen. ²³⁸
Groningen, Groene (1621) en Blauwe (1659) Weeshuis	Ook niet-gereformeerde wezen. ²³⁹	Vanaf Franse tijd alleen gereformeerde kinderen. ²⁴⁰
Sneek, Old Burger Weeshuis (1581)	In de 17 ^e eeuw alleen gereformeerde burgerwezen want alleen zij konden voortaan burger worden ²⁴¹ . Deze visie negeert de mogelijkheid van RK geboorte-burgers wier kinderen opgenomen zouden kunnen worden.	
Workum (1649)		Vanaf 1781 worden ook RK wezen aangenomen. ²⁴²
Deventer (1559) Burgerweeshuis		In de Franse tijd open voor alle godsdiensten tot 1815 ²⁴³ ; daarna weer alleen protestant.
Kampen (1539), Grootburgerweeshuis	Burgerwezen, ook RK. ²⁴⁴	
Arnhem (1583) Burgerweeshuis	Zelfde redenering als bij Sneek. ²⁴⁵	
Doesburg (1622)	RK wezen toegelaten en gereformeerd opgevoed. ²⁴⁶	
Harderwijk Burgerweeshuis (1554)		In Gelderland wordt in 1796 de scheiding van kerk en staat vastgesteld. Daardoor worden RK wezen toelaatbaar voor weeshuizen. Regenten van het weeshuis in Harderwijk willen deze mogelijkheid ondervangen ²⁴⁷ en stellen het huis alleen voor gereformeerden open.
Zutphen (1564)	Vanaf 1742 zijn provisoren gemachtigd RK wezen op te nemen mits hun voogden ermee akkoord gaan dat ze kinderen gereformeerd worden opgevoed. ²⁴⁸	Alleen protestanten vanaf de 19 ^e eeuw. ²⁴⁹

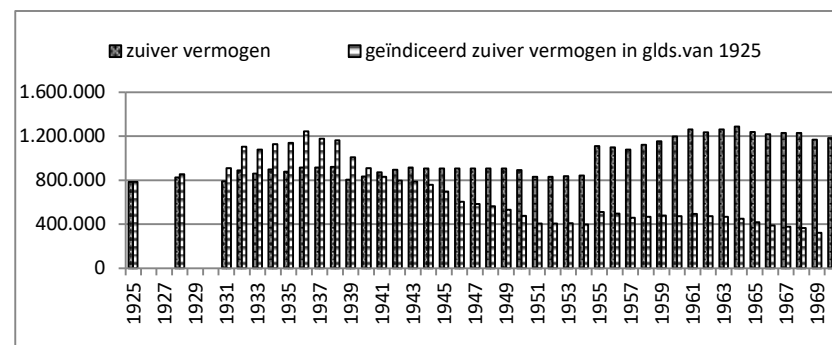
Amersfoort (1550) Burgerweeshuis	Alleen burgerwezen; vanaf 1586 worden RK wezen geweerd ²⁵⁰ .	Vanaf 1800 worden wezen uit alle gezindten toegelaten en in eigen religie opgevoed. ²⁵¹
----------------------------------	---	--

Utrecht (1485) (Gereformeerd) Burgerweeshuis	Ouders hoeven geen lid te zijn geweest van de gereformeerde kerk ²⁵² maar alle kinderen worden gereformeerd opgevoed.	
Amsterdam, Burgerweeshuis (1520)	Er wordt niet naar religie gevraagd. ²⁵³	
Beverwijk, Gereformeerde Weeshuis (1652)	Tot 1787 uit alle gezinden. ²⁵⁴	Na 1787 geen RK wezen meer. ²⁵⁵
Delft²⁵⁶ (1578), Nieuwe Weeshuis der Gereformeerden		Vanaf 1798 Hervormd Gereformeerde weeshuis. ²⁵⁷
's-Gravenhage, Armenweeshuis (1564) dat in 1654 Burgerweeshuis wordt		Vanaf 1795 wordt vastgesteld dat RK wezen niet toelaatbaar zijn. ²⁵⁸
Rotterdam; Gereformeerde Burgerweeshuis (1614)²⁵⁹	Vanaf 1712 ook RK wezen. ²⁶⁰	Vanaf eind 18 ^e eeuw weer omschreven als gereformeerde ²⁶¹ , nu er ook andere gezindte-weeshuizen zijn. ²⁶²
Schiedam (1605)	Ook RK. ²⁶³	na 1854 Weeshuis der Hervormden.
Woerden; Stadsweeshuis (1604-1811)²⁶⁴		In 1795 gereformeerd genoemd ²⁶⁵ en vanaf 1821 door hervormde kerkvoogdij bestuurd. ²⁶⁶
Middelburg; Burgerweeshuis (1717-1929)	RK wezen uitgesloten; het weeshuis is door de gereformeerde diaconie opgericht. ²⁶⁷	

Bijlage 14 Eigen Vermogen Hervormd Weeshuis 1925-1970

In 1925 geeft het bestuur van het Hervormd Weeshuis voor het eerst een balans bij de jaarstukken die aan B&W en de gemeenteraad ter goedkeuring worden aangeboden. Daarin wordt voor het eerst een beeld gegeven van het Eigen Vermogen (EV) van het weeshuis.

Grafiek 14.1 Ontwikkeling van het Eigen Vermogen van het Hervormd Weeshuis tussen 1925 en 1970.

Tot en met de 1^e helft van de jaren vijftig is het EV redelijk stabiel: tussen de 800.000 en ruim 900.000. Niet verwonderlijk aangezien het vermogen voornamelijk belegd is in grond en staatsleningen die beide een behoorlijk vaste waarde hebben. Vanaf 1955 groeit het vermogen tot ongeveer /1,2 miljoen.

Gemeten naar de koopkracht neemt het vermogen vanaf de jaren veertig snel af, maar dat is alleen van belang wanneer het vermogen geliquideerd en vervolgens ingezet wordt in de gewone activiteiten van het weeshuis. Dat heeft zich voorgedaan tussen 1946 en 1953. Hiervan is geen berekening te geven bij gebrek aan goede koopkrachtcijfers voor grond en obligaties.

Afkorting

CO	Collectie Overijssel
NL-ZICO	Collectie Overijssel locatie Zwolle,
SMZ	Stedelijk Museum Zwolle

Gebruikte Bronnen

De bronverwijzingen zijn gegeven zoals Collectie Overijssel die aanbeveelt. Eerst wordt aangegeven waar de bronnen te vinden zijn. Het overgrote deel komt uit Collectie Overijssel; dat wordt aangeduid met NL-ZICO.

Binnen Collectie Overijssel wordt voor ieder archief een viercijferige toegangscode gehanteerd. Binnen ieder archief wordt iedere eenheid aangeduid met een inventarisnummer.

Een voorbeeld m.b.t. de bronvermelding in de noten:

NL-ZLCO, 0700, inv.nr. 261:

- Collectie Overijssel,
- Archief Stadsbestuur Zwolle 1230-1813 met toegangscode 0700
- Handelingen van burgemeester en wethouders, met als inventarisnummer 261

Stichting HW

Archief van het bestuur Stichting Het Hervormd Weeshuis vanaf 1995, in beheer van de administrateur

NL-ZICO, Collectie Overijssel locatie Zwolle, toegangscode 0145 Bewaarders van de Hypotheken en het Kadaster in Overijssel

Kooijman, S.C. en J.H. Wigger, *Inventaris van de archieven van de Bewaarders van de Hypotheken en het Kadaster in Overijssel, 1811 - 1989 (1998)*, Zwolle (2000)

Inv.nr.	
3864-3918	‘Minuutplans’ van de gemeente Raalte
3885-3889	van de sectie F
3905-3907	van de sectie K
3908-3909	van de sectie L
3910-3915	ontwikkeling van de sectie L
4391	‘Verzamelkaart’ van de Gemeente Zwolle
4392-4404	‘Minuutplans’ van de gemeente Zwolle, secties A-F
4405	‘Verzamelkaart’ van de gemeente Zwollerkerspel
4406-4479	‘Minuutplans’ van de gemeente Zwollerkertspel, secties A-I en K-V

NL-ZICO, 0700 Stadsbestuur Zwolle 1230-1813

Mensema, A.J., *Inventaris van het stadsarchief van Zwolle, 1230 - 1813* (Zwolle, 2007)

Inv.nr.	
187	Alfabetisch register met inhoudsopgave van resoluties over de periode 1589-1738 van Schepenen en Raden en van Raad en Meente, [midden 18e eeuw].
218	Index op de Resolutiën van Schepenen en Raden der Stad Swolle, derde deel aangaande de Gods- en Gasthuizen, publique Gestigten en Corpora deser Stad, mitsgaders der zelve Rentmeesters, Kerkmeesters, Provisoren, Armbesorgers, Opsienders ieder in 't bijzonder
261	Handelingen van burgemeester en wethouders, 1808 feb 4-28 jul 1811.
273	Verhandelingen van de Municipale Raad, 29 juli 1811-15 november 1817
274	Handelingen van de maire, later burgemeester, 1811 mrt 11-22 jun 1814 1 deel
457-473	Ingekomen stukken van de kastelein van Kuinre, de hoogschouten van Hasselt en de drosten van IJsselmuiden en Diepenheim
460	Herman van Westerholt, drost van Diepenheim, 1567
462	Ernst Mulert, hoogschout van Hasselt en drost van Lingen, 1569-1577

464	Roelof van den Clooster tot de Grote Weede, hoogschout, 1635 en 1637
1247	Stukken betreffende de bouw van het Holdehuis of het arme vreemde Wezenhuis te Zwolle, 1665-1671. Met tekeningen.
4368	Stukken betreffende het reglement op de toelating van weeskinderen in het Burgerweeshuis, 1648-1651
4343	'Schoolordre', reglement van de schepenen en raden van Zwolle voor de Duitse schoolmeesters, 1738. Gedrukt.
4373	reglement na samengaan Holdehuis en Burgerweeshuis ontwerp 1782
4374	Aantekeningen van besluiten van de cameraars en timmermeesters van Zwolle betreffende het Burgerweeshuis te Zwolle, 1797-1802.
5959	‘Besoignes’ resoluties van cameraars en timmermeesters 1779-1807
7954	liquidatie van de administratie met de erfgenamen van burgemeester Caspar Mensinck wegens verrichte werkzaamheden en in de periode 1666-1668 geleverde bouwmaterialen voor het Kinderhuis
8757	Akte van vestiging door de stad Zwolle tot aflossing van de schulden van de Armenkas van de stad en van het Burgerweeshuis, 1685, 1686 en 1691. Met aantekeningen betreffende de aflossing, 1722
8759	Akte van vestiging door de stad Zwolle tot aflossing van schulden van het Burgerweeshuis, 1753. Met een aantekening betreffende de aflossing, 1765
9595	Register van afgegeven patenten 1812, 1813, 1814
10103	1722-1737 Bijlagen bij de rekeningen van de Armenkamer in verband met uitkeringen Aan de Burgerwezen
10954	Akte van overdracht door Arend van Lenthe c.s. aan het Buschklooster van hun aandeel in de tienden uit het erve en goed Oostmannink in de buurschap Heemse, schoutambt Hardenberg, 1462. Met retro-acta, 1393 en 1440.
10958	Akte van overdracht door de kerkmeesters van Den Ham aan het Buschklooster van een stuk land van het erve en goed ten Halle, 1560. Met een retroactum, 1412
10959	Akte van dading tussen Swenne ten Halle in het Buschklooster en Roelof van Ommen over het bezit van het erve en goed ten Halle en enkele goederen in Mastenbroek, 1556.
10962	Akte, waarbij Eefsche Schroer aan het Buschklooster in gebruik heeft gegeven het erve en goed Ter Huurne in de buurschap Pleegt in het schoutambt Raalte, 1508. Met retroacta, 1423-1475
10973-10986	Rekeningen van de provisoren van het Burgerweeshuis, 1675-1795.
10976-10986	Rekeningen van de provisoren van het Burgerweeshuis, 1703-1795.
10992-10993	Rekeningen van het Burgerweeshuis en het Holdehuis 1795-1808
11136-11148	Rekeningen van inkomsten en uitgaven van het Holdehuis 1647-1795
11159	Stukken betreffende de restanten van de rekeningen van het Holdehuis 1768
11282	Register van aanbestedingen van de uitbestedingen van de handwerkende kinderen uit het Holdehuis bij verschillende patroons, 1741-1745.
E kaartenlijst	
64	Schetstekening door Abraham de Cock van de opstand van de galerij van het Holdehuis of Kinderhuis aan de Broerenstraat, 1666
65	Schetstekening door Abraham de Cock van plattegrond en opstand van de keuken van het Holdehuis of Kinderhuis aan de Broerenstraat, 1666
66	Schetstekening door Abraham de Cock van plattegrond, doorsnede en opstand van de toiletten van het Holdehuis of Kinderhuis aan de Broerenstraat, 1666
67	'Aftekening van de galderies en gosensgat', tekening van de opstand voor een nieuwe gevel van de binnenzijde van het Kinderhuis aan de Broerenstraat, [ca. 1666]
68	Plattegrond van het Kinderhuis aan de Broerenstraat; met legendum, [ca. 1666]
69	'Tekening van 't Kinderhuis', plattegrond van het Kinderhuis aan de Broerenstraat met de 'geckenhuisen' [ca. 1666]

NL-ZICO, 0701 Gemeente Zwolle, gemeentebestuur, 1813 - 1924)

Veen, J.H.S.M., *Gemeente Zwolle, gemeentebestuur, 1813 – 1924* (Zwolle, 1974)

Inv.nr.	
1-5	Register van resolutiën van de municipale raad, sinds 16 augustus1814 de gemeenteraad, 1817-1837
	1. 1817-1820
	2. 1820-1823
	3. 1823-1826
	4. 1827-1831
	5. 1832-1837
6-19	Register van resolutiën, 1838-1851
21-29	Register van notulen van de gemeenteraad, 1851-1924
66-96	Kladresolutiën van de gemeenteraad, 1832-1837
122-320	Bijlagen bij de resolutiën van de gemeenteraad, 1834-1923
349-362	Resolutiën van burgemeesteren, sinds 1824 het college van burgemeester en wethouders, 1819-1837
363-388	Register van resolutiën van het college van burgemeester en wethouders, 1898-1923
2739/2740	Verklaringen van doodsoorzaken 1902-1923

NL-ZICO, 0741 Stadsarmenkamer te Zwolle

Borst, J.F. en Seekles, J.J., *Inventaris van de archieven van de Stadsarmenkamer te Zwolle, 1604 - 1832 (1887)* (Zwolle, 1995).

NL-ZICO, 0902 Archief van het Burgerweeshuis of Huis der Wezen te Zwolle 1603-1972

Dit archief is nog niet geïnventariseerd en betreft Burgerweeshuis tot 1833, Holdehuis (Kinderhuis) tot 1833

Inv.nr.	
5	Boek der Resolutiën betreffelijk het Huis der Weezen te Zwolle 1824 (bevat een boek met één stuk)
8	Middagmaal weeshuis 1792-1794
9	Kinderboek 1624-1820 (van het Burgerweeshuis)
12-16	inventaris, meubilair en andere goederen in Het Weeshuis; incl. vermelding aantal wezen (1813, 1815, 1819, 1821, 1832)
27	extract uit het boek van Publieke verkopeningen der stad Zwolle, 1810
28	extracten uit het boek van Publieke verkopeningen der stad Zwolle 1722-1822
32	verhuur onroerende goederen binnen Zwolle
34	Legger der Eigendommen 1758 - 1762
35	Legger der Eigendommen 1758 - 1764
36	Legger der Eigendommen 1758 - 1762
37	register van renten van het Burgerweeshuis 1774: goederen (soms uit de 16 ^e eeuw) en effecten van de Burgerweezen der stad Zwolle
39	goederen van het Burgerweeshuis 1791
40	legger van het Weeshuis en het Kinderhuis (Holdehuis) 1796 – 1810 (?)
44	verpachting land 1784
45	verpachting land 1796
46	vaste goederen Weeshuis en Kinderhuis
47	generale staat van het Huis der Weezen: bouw- en groenland 1811
48	lijst van uitgangen en erfpachten 1808
50	betreft Herfte; o.a. 1696
52	betreft Rigterink en Wijthmen 1796
56	legaten en vrijwillige giften aan het Burgerweeshuis 1704 – 1795
57	testament M. Ligtenberg 1801
67	Resoluties over verschillende onderwerpen betreffelijk het Holdehuis van 1683-1794
68	Instructies 1747, 1794
69	Resoluties van innocenten 1744-1794
70	Resoluties van aanneming kinderen in het Holdehuis1740 – 1796

72	Notitieboek van de doop van vreemde wezen 1706-1776, ‘nauwkeurig nagesien volgens ’t oude doopboek’
73	Kinderboek waarin aangetekent staan alle de kinderen die sedert den 15 October 1748 in het Huis gekomen en die in het jaer 1764 op den 2 Februarij in bevonden zijn: Kinderboek van het Weeshuis Kinderhuis1740 – 1820
74	Boek der Innocenten 1749 – 1833
76	Extract resoluties voor Holdehuis betr. afkoop van recht van successie 1781
79	Pachtboek 1783-1795
80	inventaris Obligaties en effecten Holdehuis 1782 – 1790

NL-ZICO, 0902.1 Burgerweeshuis of Huis der Wezen te Zwolle

Huijsmans, W.A., *Inventaris van het archief van het Weeshuis der Hervormde Gemeente te Zwolle, 1833 – 1960* (Zwolle, 1972)

Inv.nr.	
1-59	Notulen van de vergadering van de regenten 1833-1959
60-65	Bijlagen bij de notulen
66	Stukken inhoudende voorstellen van de voorzitter, bestemd om voor een vergadering te circuleren onder de regenten, 1919-1920
67	Reglementen, met wijzigingen, 1833-1957
68	Rapport betreffende vroegere reglementen, 1910
69-74	Ingekomen stukken, 1880-1920
75-76	Register van uitgaande stukken, 1896-1920
77-91	Ingekomen en minuten van uitgaande stukken 1921-1959
92-93	Agenda van ingekomen en uitgaande stukken, 1833-1959
94	Index op de agenda, 1833-1866
95	Jaarverslagen, 1951-1959
96	Staten houdende opgaven van de aftreding der regenten, 1837-1939
97	Akten waarbij een regent gemachtigd wordt om de belangen van weeskinderen te behartigen, 1887-1894
98	Instructies voor het personeel, 1833-1917
100	Stukken inhoudende arbeidsovereenkomsten gesloten tussen regenten en het personeel, 1942-1952
103	‘Kinderboek’, register met alfabetische naamindex houdende opgave van opgenomen wezen met aantekening omtrent geboorte, doop, ouders, uitgaan of overlijden, 1813-1945
104	‘Register van kinderen’, houdende chronologische opgave van opgenomen wezen met aantekening omtrent geboorte, doop, ouders, uitgaan of overlijden, 1856-1905
107	Register houdende alfabetische opgave van afgescheidenen der Ned. Herv. Gemeente te Zwolle, 1842-1873
109	Reglement van orde, 1834-1917
114	Register houdende opgave van de wezen die het weeshuis verlaten hebben met vermelding van datum, beroep en vestiging, 1864-1899
116	Stukken betreffende de uitzet, 1836-1897
117-123	Register houdende opgave van de werkjongens met aantekening omtrent wekelijkse verdiensten, zak- en spaargeld en het voor het weeshuis bestemde deel, 1880-1929
124	Stukken betreffende de verdiensten van de weesjongens
125-127	Register houdende opgave van verstrekte gereedschappen, 1856-1881
135-136	Rekening courant van de thesaurier van het geld van wezen die in het weeshuis opgenomen zijn, met alfabetische naamindex, ca. 1857-1926
137-139	Rekening courant van de thesaurier van het geld van wezen die in het weeshuis verlaten hebben, met alfabetische naamindex, 1880-1961
140	Register houdende opgave van het geld van wezen en oud-wezen in beheer bij de thesaurier 1895-1900
142-149	Stukken betreffende ouderlijke boedels van opgenomen wezen
150	Nieuwjaarswensen van wezen en oud-wezen aan regenten, 1854-1874
151	Opstellen van wezen naar aanleiding van een bezoek aan een tentoonstelling te Arnhem, 1869
152	Liedjes gezongen door wezen bij de diverse gelegenheden, 1900-1923

163 Lijst met het menu van de week, 1837
165 Begroting, goedgekeurd door de raad der gemeente Zwolle, 1836-1957 [vanaf 1870 gedrukte lijsten die t/m 1953 worden gebruikt]
167 Rekening, goedgekeurd door de raad der gemeente Zwolle, 1834-1957
282 Concept-staat houdende opgave aan het ministerie van Binnenlandse zaken van het aantal verpleegden en de toestand der financiën, 1909-1929
283-316 Register houdende opgave van jaarlijkse ontvangsten, verdeeld over rubrieken, 1834-1878
317-350 Register houdende opgave van jaarlijkse uitgaven, verdeeld over rubrieken, 1834-1878
351-392 Register houdende opgave van jaarlijkse ontvangsten en uitgaven, verdeeld over rubrieken, 1879-1927
415-416 Tabellarisch kasboek van ontvangsten, 1923-1932
422-424 ‘Staat der uitgaven voor het weeshuis, staat met statistische gegevens betreffende inkomsten en uitgaven, 1857-1954
425-436 Kasboek en journaal, 1834-1949 [met verwijzing naar folio’s der rekeningen in het grootboek]
455 eigendomsbewijs bij inv.nr. 464 (1895-1960)
458-464 Legger van te ontvangen vaste inkomsten, 1819-1960
466 Stukken betreffende de verkoop van grond, 1852-1950
475 Bestek en voorwaarden voor het ophogen van een perceel weiland, het Hoogeland genaamd, gelegen achter de Oosterenk, 1881
476 Lijst houdende opgave van een aantal landerijen met vermelding van de naam van de pachter en grondbelasting, (ca. 1845)
477 Staten houdende opgave van de inkomsten uit verpachting van land, de naam der pachters en de verpachte percelen, 1858-1919
478 Stukken betreffende het verpachten van land voor meer jaren, 1813-1912
480-483 Register houdende opgave van de ontvangsten uit verhuur en verpachting van onroerende goederen, 1883-1926
492 Stukken betreffende het verpachte erve ‘de Werf’ gelegen aan de Zeedijk in de buurschap Mastenbroek, 1802-1937
493 Stukken betreffende het verpachte erf ‘Ter Hurne’ gelegen in de buurschap Pleegste, 1806-1839
494 Stukken betreffende het verpachte erve ‘Regterink’ gelegen in de buurschap Wythmen, 1800-1938

NL-ZICO, 0902.3 Stichting Het Hervormd Weeshuis te Zwolle

Seekles, J.J., *Plaatsingslijst van het archief van de Stichting Hervormd Weeshuis te Zwolle, 1957-1995* (Zwolle, 2003)

Inv.nr.
1 Agenda’s van bestuursvergaderingen, 1976-1995
2, 3 Notulen van bestuursvergaderingen, 1976-1995
4 Jaarrekeningen, begrotingen en accountantsrapporten, 1957-1992

NL-ZICO, 0903 Rooms-Katholiek Weeshuis te Zwolle)

Lange, A.C.J. de, *Inventaris van het archief van het Rooms-Katholiek weeshuis te Zwolle, 1812 - 1968* (Zwolle, 1987)

Inv.nr.
1 notulen van de vergaderingen van het bestuur 1848-1858
6 ingekomen stukken van het stadsbestuur 1812-1849
15 reglement 1812, 1859, 1884
17 instructie voor Vader en Moeder van het weeshuis 1859 (afschrift)

Beeldbank Zwolle NL-ZICO

783-KC000320 kaart van Zwolle en voorsteden 1846
1827-KD001204 Verspreiding der bevolking in bewoonde oorden in de gemeenten Zwolle en Zwollerkerspel volgens de volkstelling van 31 dec. 1930

Fotoalbum van ‘Christientje’ Drost (geboren 1936; bewoonster van het Hervormd Weeshuis tussen 1937 en 1950), in bezit van haar broer A. Drost

Gemeenteblad, notulen van de gemeenteraadsvergaderingen, jaargangen 1971, 1980 en 2000

Handelingen van den Raad der gemeente Zwolle, 1866-1965 (Zwolle, 1867-1966)

In de bronvermeldingen aangeduid door ‘handelingen raad’

Geraadpleegde literatuur

B&W gemeente Kampen, *Fusie van het Grootburger- en het Burgerweeshuis* (Kampen, z.j. [1908]); aangeboden aan den Raad der gemeente Kampen
Bakker, C.C., ‘1854 Thorbecke en de Armenwet, Politieke strijd over armenzorg: publiek of particulier?’, in: *www.canonsociaalwerk.eu/nl/nl/sociaal werk Nederland/1854*
Berg, H.J. van den, *Vierhonderd jaar Burgerweeshuis Zutphen* (Zutphen, 1969)
Berkenvelder, F.C., *Stedelijk burgerrecht en burgerschap in Deventer, Kampen en Zwolle 1302-1811* (Zwolle 2005)
Berkenvelder, F.C., *Zwolse regesten. deel I, 1350-1399* (Zwolle, 1980)
 deel II, 1400-1425 (Zwolle, 1983)
 deel III, 1426-1450 (Zwolle, 1986)
 deel IV, 1451-1475 (Zwolle, 1991)
 deel V, 1476-1490 (Zwolle, 1994)
 deel VI, 1491-1500 plus supplement (Zwolle, 1997)
Bie, R. van der, *‘De zucht om zooveel in hun vermogen was voor weezen te zorgen’, Het Weeshuis te Nijkerk (1636 – heden)* (Nijkerk, 1999)
Blom, J.C.H., ‘Nederland onder Duitse bezetting 10 mei 1940 – 5 mei 1945’, in: D.P. Blok e.a. (red.) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1982) XV, 55-94
Boekholt, P.Th.F.M. e.a., *Geschiedenis van de school in Nederland vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd* (Assen/Maastricht, 1987)
Booy, E.P. de, ‘Socioculturele geschiedenis 1500-1800, Volksonderwijs in de Noordelijke Nederlanden’ in: D.P. Blok e.a. (red.) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1980) VII, 264-266
Borst, J.F. en Seekles, J.J., *Inventaris van de archieven van de Stadsarmenkamer te Zwolle, 1604 - 1832* (1887) (NL-ZICO, 0741 Zwolle, 1995)
Bosch, J., *Het weeshuis aan de Broerenstraat te Zwolle, geschiedenis en herinnering* (Doetinchem z.j. (1992))
Bosmans, J., ‘Het maatschappelijk-politieke leven in Nederland 1918 – 1940’, in: D.P. Blok e.a. (red.) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1979) XIV, 200-254
Bouma, H.H., *Inventaris van het archief van het Gemengd Armbestuur te Zwolle 1832 – 1901* (NL-ZICO, 0745, Zwolle, 1979)
Brinkgreve, C., *In Haarlem staat een Huis. 600 jaar zorgen voor kinderen* (Haarlem, 1994)
Cate, A.H. ten, *Het weeshuis der Hervormde Gemeente te Zwolle, 1834/1854* (HBO-scriptie, Staphorst 1976)
Cate, A.H. ten, Wezenzorg in Zwolle, in: *POM 1* (Zwolle, 1986)
CBS, *Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 Januari 1950* (Utrecht, 1950)

- CBS, *Volkstellingen 1795-1971*, in: www.volkstellingen.nl/nl
- Clarijs, R., *Van lieverlede Jeugdformaat; zorg voor jeugdigen in Haaglanden vanaf de twaalfde eeuw* (Amsterdam, 2013)
- Dane, J. (eindred.), *Wezen en Boefjes. Zes eeuwen zorg in wees- en kinderhuizen* (Hilversum, 1997)
- Dankers, J.J., *Wezenzorg en liefdadigheid. Van Utrechts Gereformeerd Burgerweeshuis tot Stichting Het Evert Zoudenbalchhuis 1813-1991* (Utrecht 1991)
- Dekema, D., De bewoners en gebruikers; in: D. Dekema e.a. (red.) *Het Burgerweeshuis te Naarden: van weeshuis tot archief* (Naarden, 1991)
- Dekker, J.J.H. e.a., 'Van de Bataafse Republiek tot de Kinderwetten. Wezen, boefjes en verwaarloosde kinderen, ca. 1795-1905'; in: J. Dane, *Wezen en Boefjes. Zes eeuwen zorg in wees- en kinderhuizen* (Hilversum, 1997)
- Dillen, J.G. van, *Handboek tot de Economische en Sociale geschiedenis van Nederland tijdens de republiek, Van rijkdom en regenten*, 's-Gravenhage 1970
- Eekhoff, W., *Geschiedenis van den oorsprong en het voortdurend bestaan van het Old Burger Weeshuis te Leeuwarden, 1534-1870* (Leeuwarden, 2004)
- Eerenbeemt, H.F.J.M. van den, e.a., 'Economische en sociale verhoudingen in Noord en Zuid circa 1770-midden 19de eeuw'; in: D.P. Blok e.a. (red.) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1981) X, 141-158
- Elberts, W.A., *Historische wandelingen in en om Zwolle* (Zwolle, 1890)
- Endlich, B., *450 jaren Burger-Weeshuys* (Soesterberg, 2002)
- Engelen van der Veen, G.A.J. van, *De verhouding van de gemeente Zwolle tot het Weeshuis der Nederduitsch Hervormde Gemeente aldaar*, ingevolge de opdracht van den Raad der gemeente bij besluit van 6 augustus 1923, no. 547 (Zwolle 1926)
- Engels, J.Th., *Kinderen van Amsterdam. Burgerweeshuis, Aalmoezeniersweeshuis, Diaconie-weeshuis, Sociaal-agogisch Centrum* (Zutphen, 1989)
- Faber, J.A., 'De Noordelijke Nederlanden van 1480 tot 1780. Structuren in beweging'; in: D.P. Blok e.a. (red.) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1980) V, 196-250
- Geesink, J., *Uit Zwolle's verleden. Schetsen van stad en omgeving* (Zwolle, 1946)
- Gout, F.P., 'Het socio-culturele leven in Nederland 1945 – 1980', in: D.P. Blok e.a. (red.) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1982) XV, 337-368
- Gouw, J.L. van der, 'Burgerweeshuizen'; in: *Historiunculae 10* (1965), 56-78
- Griffiths, R.Th., 'Ambacht en nijverheid in de Noordelijke Nederlanden 1770 – 1844', in: D.P. Blok e.a. (red.) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1981) X, 219-252
- Groenveld, S., 'Van Late Middeleeuwen tot omstreeks 1572'; in: J. Dane, *Wezen en Boefjes. Zes eeuwen zorg in wees- en kinderhuizen* (Hilversum, 1997)
- Groenveld, S., 'De Republiek der Verenigde Nederlanden en haar wezen, ca. 1572-1795'; in: J. Dane, *Wezen en Boefjes. Zes eeuwen zorg in wees- en kinderhuizen* (Hilversum, 1997)
- Haan, M. de, en G. Beffers, *Onderwijzersboek bij het projekt over het Burgerweeshuis in het begin van de 19e eeuw*, (Deventer, 1982)
- Habermehl, N.D.B., De bevolkingsontwikkeling in Zwolle van 1628 tot 1748, in: *Zwols Historisch Jaarboek 1* (Zwolle, 1984) 71-87
- Hagedoom, J., Verbroken stilte. Een schets van Zwolle in de 19de eeuw, in: *Zwols Historisch Jaarboek 2* (Zwolle, 1985) 14-28
- Hagedoom, J. en Most, W. van der, 'De 'welingerigte' kleine-kinderschool van de stadsarmeninrichting te Zwolle (1827-ca.1841)', in: *Zwols Historisch Tijdschrift 3* (1986) 85-96 en 4 (1987) 1-12
- Hallema, A., *Geschiedenis van het Weeshuis der Gereformeerden binnen Delft te Delft* (Delft 1964)
- Handelingen van den Raad der gemeente Zwolle, 1866-1965* (Zwolle, 1867-1966)

- Hardenberg, H., *Het Burgerweeshuis voor Nederlands Hervormden te 's-Gravenhage 1564-1964* ('s-Gravenhage 1964)
- Hattink, R.E., *Advies van den Heer Mr. R.E. Hattink; in: B&W gemeente Kampen, Fusie van het Grootburger- en het Burgerweeshuis* (Kampen, z.j. [1908]); stukken voor de Raadsvergadering; 7-14
- Hattum, Mr. B.J. van, *Geschiedenissen der stad Zwolle, vierde deel, hoofdstukken XXXVII – XL*, (Zwolle, 1975, oorspr. 1767-1775)
- Hattum, Mr. B.J. van, *Geschiedenissen der stad Zwolle, vijfde deel, Beschrijvinge van Zwolle*, (Zwolle, 1975, oorspr. 1767-1775)
- Herinneringen AD, bewoner tussen 1937 en 1950*; interview 22 februari 2018
- Herinneringen DF-B en WB, bewoners tussen 1941 en 1947*; interview 13 februari 2018
- Herinneringen DS-W, bewoner tussen 1942 en 1952*; interview 23 februari 2018
- Herinneringen ËM, bewoner tussen 1942 en 1953*; e-mailbericht 19 december 2017
- Herinneringen GM, bewoner 1942-1953*; interview 15 februari 2018
- Herinneringen JM, bewoner 1942-1953*; typescript autobiografie 2015 (?)
- Herinneringen PS, bewoner tussen 1948 en 1953*; interview 23 februari 2018
- Herinneringen HB-Z, bewoner 1941-1943*; telefonisch interview 9 februari 2018
- Herinneringen TA-P, bewoner 1951-1953*; telefonisch interview 27 maart 2018
- Hermannus Tolnerus, in [www.historischeprojecten.nl/Geheugen van Hardenberg](http://www.historischeprojecten.nl/Geheugen%20van%20Hardenberg)
- Hermanns, J.M.A.F. e.a. Handboek jeugdzorg deel 1: *Stromingen en specifieke doelgroepen*
- Hoffmann, E.W. en A.G. Schijvenaars, 'Tot behoeft der ellindiger weezynderen'. De opvoeding in het Weeshuis in de zeventiende en achttiende eeuw, in: Pietersma, A. en L.L.M. Smit (red.) *Burgerwezen van Utrecht. 500 jaar Stichting van Evert Zoudenbalch* (Utrecht, 1991), 29-39
- Hofstee, E.E., 'Demografische ontwikkeling van de Noordelijke Nederlanden circa 1800-circa 1975', in: D.P. Blok e.a. (red.) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1982) X, 63-93
- Hogenstijn, C.M., *Schrei niet, Bedrukte wees. Geschiedenis van het Deventer Weeshuis en Kinderhuis* (Nieuwegein, 1994)
- Hora Siccama, Jhr. D.G. Rengers, Advies van den Heer prof. Jhr. G.G. Rengers Hora Siccama; in: B&W gemeente Kampen, *Fusie van het Grootburger- en het Burgerweeshuis* (Kampen, z.j. [1908]); stukken voor de Raadsvergadering; 3-5
- Holthuis, P., *Roode Wezen in Groningen. Het Roode- of Burgerweeshuis Groningen (1599-1999)* (Groningen, 1999)
- Hove, J. ten, *Geschiedenis van Zwolle* (Zwolle, 2005)
- Hove J. ten, en S. Zwiers, *Hofjes in Zwolle. 700 jaar huisvesting voor ouderen* (Zwolle, 2017)
- Huijsmans, W.A., *Inleiding op Inventaris van het archief van het Weeshuis der Hervormde Gemeente te Zwolle, 1833 – 1960* (Zwolle, 1972)
- Ittersum, I. van, *De Armenzorg in Zwolle in het midden van de achttiende eeuw. Oorzaken en gevolgen van de 'verzuiling' in 1739* (Meppel 1981) (doctoraalscriptie)
- Jansen, F.Th.J., 'Toezicht op de gezondheidszorg, 1805-1865', in *Zwols Historisch Tijdschrift 11* (1994) 84-91
- Jansing, J.W.G. en L. Dasberg, 'Het socioculturele leven in Nederland 1844 – 1875, Onderwijs', in: D.P. Blok e.a. (red.) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1977) XII, 210-231
- Jansing, J.W.G. en L. Dasberg, 'Het socioculturele leven in Nederland 1875 – 1895, Onderwijs', in: D.P. Blok e.a. (red.) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1978) XIII, 129-144
- Jansing, J.W.G. en L. Dasberg, 'Het socioculturele leven in Nederland 1895 – 1914, Onderwijs', in: D.P. Blok e.a. (red.) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1978) XIII, 361-372

- Jonge, J.A. de, 'Het economische leven in Nederland 1844 – 1873', in: D.P. Blok e.a. (red.) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1977) XII, 53-76
- Jonge, J.A. de, 'Het economische leven in Nederland 1895 – 1914', in: D.P. Blok e.a. (red.) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1978) XIII, 249-284
- Kennedy, J.C., *Een beknopte geschiedenis van Nederland*, (Amsterdam, 2017)
- Keukenmeester, N.M., en S. Blom, *Het Weeshuis der Hervormden te Maassluis 1675-1937* (z.p., 1937)
- Knoester, H.J.H., *De Grootte Sociëteit te Zwolle, inventaris van het archief* (Zwolle, 1992)
- Kok, J.A. de, 'Het socioculturele leven in Nederland 1844 – 1875, Kerken en godsdienst: het uiteengaan van kerk en school', in: D.P. Blok e.a. (red.) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1977) XII, 231-250
- Kooijman, S.C. en J.H. Wigger, *Inventaris van de archieven van de Bewaarders van de Hypotheken en het Kadaster in Overijssel*, 1811 - 1989 (1998), Zwolle (2000)
- Kruihof, B., Gestichten en inrichtingen van gisteren; in: B. Kruihof, T. Mous en Ph. Veerman (red.), *Internaat of pleeggezin. 200 jaar discussie* (Utrecht/Amsterdam, 1981) 86-91
- Kruihof, B., Kinderbescherming; in: J. Hermans e.a. (red.), *Handboek Jeugdzorg deel 1. Stromingen en specifieke doelgroepen* (Houten, 2005), 7-19
- Kunst, A.J.M., *Van Sint Elisabeths-Gasthuis tot Gereformeerd Burgerweeshuis, 1485-1814* (Utrecht 1954)
- Lange, A.C.J. de, *Inventaris van het archief van het Rooms-Katholiek weeshuis te Zwolle, 1812 - 1968* (Zwolle, 1987)
- Leeuwen, M.H.D. van, 'Armenzorg in Nederland na 1800, Armenzorg 1800-1912: erfenis van de Republiek', in: *Studies over zekerheidsarrangementen. Risico's, risicobestrijding en verzekeringen in Nederland vanaf de Middeleeuwen*. (Amsterdam, 1998)
- Leeuwen, M.H.D. van, 'Armenzorg in Nederland na 1800, Armenzorg 1912-1965: van centrum naar periferie', in: *Studies over zekerheidsarrangementen. Risico's, risicobestrijding en verzekeringen in Nederland vanaf de Middeleeuwen*. (Amsterdam, 1998)
- Lieshout, M. van, '1905 Kinderwetten', in www.canonsociaalwerk.eu/nl/nl/zorg_voor_de_jeugd/1905
- Loo, L.F. van, 'De Armenzorg in de Noordelijke Nederlanden 1770-1854', in: D.P. Blok e.a. (red.) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1981) X, 417-434
- McCants, A.E.C., *Civic Charity in a Golden Age, Orphan care in early modern Amsterdam* (Illinois, 1997)
- Meer, W. ter, *Een kwalijk bestuurde weldadigheid* (z.p., 1990) (HBO-scriptie)
- Meere, J.M.M. de, 'Sociale verhoudingen in structuren in de Noordelijke Nederlanden 1814 – 1844', in: D.P. Blok e.a. (red.) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1981) X, 384-416
- Mensema, A.J., *Inventaris van het Stadsarchief van Zwolle 1230 / 1813*; 3 delen (Zwolle, 2007)
- Meijer, G.A., 'Het Busch-klooster te Zwolle', in: *Verslagen Mededelingen Vereniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis (VMORG)* 37 (1920) 86-103
- Moorman van Kappen, O., *Tot behoef der arme wesen. Hoofdstukken uit de geschiedenis van het Burger Weeshuis te Harderwijk* (Zutphen, 1981)
- Mulock Houwer, D.Q.R., De wezenzorg in de 19^e en 20^e eeuw; in: B. Kruihof, T. Mous en Ph. Veerman (red.), *Internaat of pleeggezin. 200 jaar discussie* (Utrecht/Amsterdam, 1981) 43-73
- Nauwelaerts, M.A., 'Socioculturele geschiedenis 1500-1800, Opvoeding en opvoedkunde' in: D.P. Blok e.a. (red.) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1980) VII, 270-276
- Noordam, D.J., Demografische ontwikkelingen van de vijftiende tot het einde van de achttiende eeuw; in: H.A. Diederiks e.a., *Van agrarische samenleving naar verzorgingsstaat. De modernisering van West-Europa sinds de vijftiende eeuw* (Groningen, 1987) 33-65

- Noordegraaf, L., 'Sociale verhoudingen en structuren in de Noordelijke Nederlanden 1770 – 1813', in: D.P. Blok e.a. (red.) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1981) X, 361-383
- NPO geschiedenis, '100 Jaar kindwetten'; zie: www.npogeschiedenis.nl/nieuws/boeken/2005/november/100-jaar-Kinderwetten.html
- POM 1955, *Jaarverslag 1955 van het Provinciaal Overijssels Museum te Zwolle*, Zwolle [1956]
- POM 1957, *Jaarverslag 1957 van het Provinciaal Overijssels Museum te Zwolle*, Zwolle [1958]
- POM 1962, *Jaarverslag 1962 van het Provinciaal Overijssels Museum te Zwolle*, Zwolle [1963]
- Prak, M., 'Armenzorg 1500-1800', in: J. van Gerwen en M. van Leeuwen (red.), *Studies over zekerheidsarrangementen. Risico's, risicobestrijding en verzekeringen in Nederland vanaf de Middeleeuwen* (Amsterdam, 1998) 49-90
- Prak, M. en J.L. van Zanden, *Nederland en het poldermodel. Sociaal-economische geschiedenis van Nederland, 1000-2000* (Amsterdam, 2013)
- Reenen, H. van, Verslag van de studiedag 'Internaat of pleeggezin, 200 jaar discussie' op 7 september 1979 te Amsterdam; in: B. Kruihof, T. Mous en Ph. Veerman (red.), *Internaat of pleeggezin. 200 jaar discussie* (Utrecht/Amsterdam, 1981) 74-85
- Riel, A. van, *Indices of the cost of living, 1800-1913*, in: iis.nl/hpw/cpi.php (De koopkracht van de gulden vanaf 1450)
- Rooy, P. de, De beschutte kooi. Gezins- en gestichtsverpleging, 1870-1940; in: B. Kruihof, T. Mous en Ph. Veerman (red.), *Internaat of pleeggezin. 200 jaar discussie* (Utrecht/Amsterdam, 1981) 92-110
- Rooy, P. de, Van weesverzorging tot kindbescherming; in: B. Kruihof, T. Mous en Ph. Veerman (red.), *Internaat of pleeggezin. 200 jaar discussie* (Utrecht/Amsterdam, 1981) 6-10
- Schama, S., *Overvloed en onbehagen. De Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw* (Amsterdam, 1988)
- Schmidt, J.D., *Weezenverpleging bij de Gereformeerden in Nederland tot 1795* (Utrecht, 1915)
- Schoemaker, Fr., *Eeuwfeest van het R.K. weeshuis te Zwolle 1812 – 1 Mei - 1912*, Zwolle 1912
- Schoor, A. van der, In plaats van uw aardse ouders. Geschiedenis van het Gereformeerd Burgerweeshuis te Rotterdam; in: *Historische Publicaties Roterodanum deel 103* (Rotterdam, 1995)
- Schoot Uiterkamp, A., 'Armenzorg in Zwolle in de tweede helft van de negentiende eeuw', *Overijsselse Historische Bijdragen (OHB)* 102 (1987) 91-132
- Seekles, J.J., Plaatsingslijst van het archief van de Stichting Hervormd Weeshuis te Zwolle, 1957-1995 (Zwolle, 2003)
- Slicher van Bath, B.H., *Een samenleving onder spanning. Geschiedenis van het platteland van Overijssel* (Utrecht, 1977; herdruk van 1957)
- Smislaert, Jhr. Mr. H., 'Het ontwerp eener nieuwe armenwet', in: *Onze Eeuw 10* (1910) 352-367
- Spaans, Joke, *Armenzorg in Friesland 1500 – 1800*, (Hilversum, 1997)
- Spanninga, H., *De blauwe wezen van Leeuwarden. Geschiedenis van het Nieuwe Stadsweeshuis* (Leeuwarden, 1988)
- Spek, Th. en anderen, *Mens en land in het hart van Salland: bewonings- en landschapsgeschiedenis van het kerspel Raalte*, Utrecht 2010
- Steyaert, Jan, 'Van vondelingenschuif naar adoptie en pleegzorg', zie www.canonsociaalwerk.eu/sociaal_werk/Vlaanderen/1552
- Steyaert, Jan, '1526 Juan Luis Vives, Armenzorg en de opkomst van het humanisme', in: www.canonsociaalwerk.eu/sociaal_werk_in_Nederland/1526
- Streng, J.C., 'Aan weerszijden van de Franse revolutie; Zwolle voor 1787 en na 1795', in: *Overijsselse Historische Bijdragen (OHB)* 111 (1996) 105-116
- Streng, J.C., 'Stemme in staat'. *De bestuurlijke elite in de stadsrepubliek Zwolle, 1579-1795* (Hilversum, 1997)
- Streng, J.C., *Het is thans zeer briljant. Aspecten van het Zwolse culturele leven tijdens de overgang van ancien régime naar moderne tijd* (Hilversum, 1999)

- Streng, J.C., *Vrijheid, gelijkheid, broederschap en gezelligheid, het Zwolse Sint Nicolaasgilde tijdens het ancien régime* (Hilversum, 2001)
- Swaan, A. de, *Zorg en de staat* (Amsterdam, 1996; studenteditie)
- Tabak, J., *Inventaris van de archieven van de Hervormde Gemeente te Zwolle, 1581 - 1950*, (NL-ZICO, 1140, Zwolle 1980)
- Temminck, J.A.J., *VII Eeuwen Zwolsche geschiedenis*, (Zwolle, 1930)
- Tilanus, C.P.G. en A.J. van Montfoort, Jeugdzorg; in: J. Hermans e.a. (red.), *Handboek Jeugdzorg deel 1. Stromingen en specifieke doelgroepen* (Houten, 2005) 24-42
- Tijn, Th. van, 'Het sociale leven in Nederland 1844 - 1875', in: D.P. Blok e.a. (red.) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1977) XII, 131-166
- Tijn, Th. van, 'Het sociale leven in Nederland, Het algemene karakter van het tijdvak 1875 - 1895', in: D.P. Blok e.a. (red.) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1978) XIII, 78-89
- Tijn, Th. van, 'Het sociale leven in Nederland, Het Algemene karakter van het tijdvak 1895 - 1914', in: D.P. Blok e.a. (red.) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1978) XIII, 306-313
- Trompetter, C. en Zanden, J.L. van, *Over de geschiedenis van het platteland van Overijssel (1500-1850)*, IJsselacademie 2001
- Valk, L.A. van der, *Zieken- en begrafenisfondsen, weduwefondsen en levensverzekeringen in Nederland 1827-1880*; in: <http://resources.huygens.knaw.nl/verzekeringsfondsen>
- Veen, J.H.S.M., *Voorlopige inventaris van het archief van de gemeente Zwolle, 1813 - 1924* (Zwolle, 1974)
- Veldman, H.S., De geschiedenis van het Grootburgerweeshuis; in: B&W gemeente Kampen, *Fusie van het Grootburger- en het Burgerweeshuis* (Kampen, z.j. [1908]); stukken voor de Raadsvergadering; 28-43
- Verdam, J., *Middelnederlandsch Handwoordenboek* ('s Gravenhage, 86)
- Vis, G.N.M., *Het Weeshuis van Woerden, 400 jaar Stadsweeshuis en Gereformeerd Wees- en Oudeliedenhuis te Woerden 1595-1995* (Hilversum, 1996)
- Vlis, I. van der, *Van wezen tot zijn. Vier eeuwen zorg voor jongeren* (Zutphen, 2005)
- Vlis, I. van der, *Weeshuizen in Nederland; de wisselende gestalten van een weldadig instituut* (Zutphen, 2002)
- Voorhorst, M., 'De deugd der weldadigheid'. De Maatschappij tot Nut van het Algemeen te Zwolle van 1815-1830, in: *Zwols Historisch Jaarboek* 6 (Zwolle, 1989) 25-56
- VORG 1968, *Verslagen en Mededelingen Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis* 1952, nr. 68
- VORG 1969, *Verslagen en Mededelingen Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis* 1953, nr. 69
- VORG 1970, *Verslagen en Mededelingen Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis* 1954, nr. 70
- Vorsterman van Oyen, G.A., *Geschiedenis van den Disch, later het Burgerweeshuis te Aardenburg* (Aardenburg, 1907)
- Vredenberg, J.P., *Als off sij onse eigene kijnder waren. Het Burger Weeshuis te Arnhem, 1583-1742* (Arnhem, 1983)
- Vredenberg, J.P., *Eene zeer gesoigneerde burgerlijke opvoeding. Het Burgerweeshuis te Arnhem, 1742-1856* (Arnhem, 1990)
- Vries, Th. de, *Geschiedenis van Zwolle, deel II Van de invoering der reformatie tot het jaar 1940* (Zwolle, 1961)
- Vroede, M. de, 'Inleiding op de delen 10 en 11 van de Algemene Geschiedenis der Nederlanden; van de jaren 1770 tot de jaren 1840', in: D.P. Blok e.a. (red.) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1981) X, 11-20

- Vuuren, L. van, *Rapport betreffende een onderzoek naar de welvaartsbronnen van de gemeente Zwolle* (Zwolle, 1939)
- Waeijer, Am., *Kerkelijke Geschiedenis van Salland na de Nederlandsche beroerten door den Eerwaardigen en wijd-beroemden Heer Arnoldus Waeijer pastoor te Zwolle en aartspriester van Salland*. (overgeschreven en met een inhoud en aantekeningen voorzien door H.G.G. Overbeek, Zwolle-Seminarie Rijsenburg, 1886)
- Waeijer, Am., *Nopende het aarts-priesterschap van Swolle naer de beroerten deser Neder-landen mitsgaders van eenige gedenckweerdige voorvallen* (uitg. Meijer, 1947)
- Wees, P.J.J.M. van, *Het Burgerweeshuis van Amersfoort* (Amersfoort, 2002)
- Westerink-van Bochove, I.W., 'Het weesje dat om hulpe schreit'; *het weeshuis der Hervormde Gemeente te Zwolle van 1854/1912* (HBO-scriptie, Zwolle, 1989)
- Westerink-van Bochove, I.W., Het Weeshuis der Hervormde Gemeente te Zwolle 1854-1912, in: *POM 1* (Zwolle, 1986)
- Wiel, K. van der, *Dit kint hiet Willem. De Heilige Geest Leiden - 700 jaar vondelingen, wezen en jeugdzorg* (Leiden, 2010)
- Willemse, Th.R.M., 'De 20^e eeuw, 1905-1988 Van opvoedingsgesticht tot behandelingshuis', in: J. Dane, *Wezen en Boefjes. Zes eeuwen zorg in wees- en kinderruizen* (Hilversum, 1997)
- Woldendorp, J.J., *Twee eeuwen uit de geschiedenis van het weeshuis der Ned. hervormde gemeente te Groningen* (gewoonlijk genoemd het Groene Weeshuis) (Groningen, 1933)
- Wolf, H.C. de, 'Onderwijs en opvoeding in Noordelijke Nederlanden 1795-1813', in: D.P. Blok e.a. (red.) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1983) XI, 36-46
- Wolf, H.C. de, 'Onderwijs en opvoeding in Noordelijke Nederlanden 1813-circa 1840', in: D.P. Blok e.a. (red.) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1983) XI, 107-116
- Wormgoor, I., 'Het heerlijke werk van Kinderzorg' (Zwolle, 1997)
- Woude, A.M. van der, 'Demografische ontwikkeling van de Noordelijke Nederlanden 1500-1800', in: D.P. Blok e.a. (red.) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1980) V, 169-194
- Woude, A.M. van der, 'Socioculturele geschiedenis 1500-1800, De alfabetisering', in: D.P. Blok e.a. (red.) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1980) VII, 257-263
- Wurff, A. van der, *Lager Onderwijs in Zwolle in de tweede helft van de 19e eeuw*, Zwolle 1983 (doctoraalscriptie)
- Wijndelts, J.W., 'Het St.-Caeciliën-convent te Zwolle'; in: *De Tijdspiegel* 1 (1898), 59-66
- Wijndelts, J.W., 'De verzorging der Zwolsche Weeskinderen vóór 1795', in: *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, 12, 21 en 26 februari 1900.
- Wijngaarden, H. van, *Zorg voor de kost, Armenzorg, arbeid en onderlinge hulp in Zwolle 1650 - 1700* (Amsterdam, 2000)
- Zanden, J.L. van, 'De demografische ontwikkeling van Overijssel 1475-1795', *OHB* 109 (1994) 39-50
- Zanden, J.L. van, *The prices of the most important consumer goods, and indices of wages and the cost of living in the western part of the Netherlands, 1450-1800*, in: iis.nl/hpw/cpi.php (*De koopkracht van de gulden vanaf 1450*)
- Zanden, J.L. van, *Koopkracht van de gulden 1913-1998*, genomen uit indices van het CBS
- Zanden, J.L. van, *De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw 1800-1914*, Utrecht 1985
- Zanden, J.L. van, *De opkomst van een eigenrde boerenklasse in Overijssel 1750-1830*, in: Trompetter, C. en Zanden, J.L. van, *Over de geschiedenis van het platteland van Overijssel (1500-1850)*, IJsselacademie 2001; 15-33
- Zwemer, J., 'Werkloosheidsbesluit 1917; in: Wiki Zeeuwse Bibliotheek, <https://encyclopedievan-zeeland.nl> (2013)
- Zwitser, H.L., J. Hoffenaar en C.W. van der Spek (red.), *Het Staatse leger, deel IX, de achttiende eeuw 1713-1795* (Amsterdam 2012)

Eindnoten

Voorwoord

- ¹ NL-ZlCO, 0902, inv.nr. 9 1623
- ² Groenveld, 32; wijst erop dat wezen allereerst door verwanten worden opgevangen.
- ³ Noordam, 63: in W-Europa worden tussen 1550 en 1750 weinig kinderen buiten de echt geboren.
- ⁴ In de generale Index bij Collectie Overijssel wordt als eerste Tolner genoemd: Hesselius die in 1348 het burgerrecht krijgt (Registrum Civium blz. 104). In de 16^e eeuw worden meerdere leden van de familie genoemd, de mannen veelal met de naam Herman of Henrick.
- ⁵ Bijlage 12, 1.1.1

1 1550-1795 EEN BASIS VOOR EEUWEN

1.1 IN ZWOLLE STAAT EEN BURGERWEESHUIS

- ¹ Voor dit hoofdstuk is voor de algemene informatie over Zwolle gebruik gemaakt van Ten Hove, *Zwolle, Zwolle's Gouden Eeuw 1380-1480* (131-192), *Wisselende verhoudingen 1480-1580* (193-258), *Een nieuwe tijd op oude fundamenteen 1580-1680* (259-318); Voor algemene informatie over wezenzorg: Groenveld, 2 *Van Heilige Geesttafel naar gespecialiseerd weeshuis* [tot omstreeks 1572](25-44); Van der Vlis *2002, Ontstaansgeschiedenis* (15-24)
- ² Berkenvelder, *Burgerrecht*, 147. Transportkaart in doos 19, d.d. 12.12.1594 betreffende een transport van het oude wesenhuys naast pestilenciengasthuis. Transportkaarten geven een inventarisatie van transporten en hypotheke tussen 1532 en 1811 (NL-ZlCO, 0700, inv.nr. 1995-2039, Liber transportationum of Oplatinge, uytgange, giftinge ende vullmachten, registers van transporten en hypotheke 1532-1811)
- ³ Bijlage 12, 1.1.1
- ⁴ Van Engelen van der Veen, 4; d.d. 29.03.1555
- ⁵ In een giftbrief van 23.04.1559 wordt deze plaats van het weeshuis voor het eerst genoemd. (Van Engelen van der Veen, 5)
- ⁶ Van Engelen van der Veen, bijlage 2, 13 december 1559
- ⁷ Groenveld, 31
- ⁸ Clarijs, 19-23.
- ⁹ Bijlage 12, 1.1.1
- ¹⁰ Bijlage 12, 1.1.1
- ¹¹ Van Engelen van der Veen, 49: bijlage 51 (11 december 1584)
- ¹² Bijlage 12, 1.1.1
- ¹³ Bijlage 12, 1.1.1
- ¹⁴ McCants, 64
- ¹⁵ Wijndelts, 12.02.1900: tot 1568 worden lessen gegeven door bedienaren van de officie in het H. Geesthuis; daarna door een apart persoon; vanaf de Reformatie door een onderwijzer. In 1584 besluiten Raad en Meente het salaris van de onderwijzer te betalen.
- ¹⁶ Berkenvelder, *Burgerrecht*; 65-67, 121, 129, 142-145, 176, 317, 325
- ¹⁷ Berkenvelder, *Burgerrecht*, p. 65, 66, 67; Mensema, 5 en 7
- ¹⁸ Groenveld, 38
- ¹⁹ Groenveld, 18: geeft het voorbeeld van een 15e-eeuwse handwerksman in Antwerpen: 60-70%. Noordegraaf, 379 stelt over de 18de eeuw: 70-80% van inkomen van laagstbetaalden gaat naar voedsel.
- ²⁰ Kennedy, 93

²¹ Ten Hove, *Zwolle*, 152
²² Ten Hove, *Zwolle*, 222
²³ Prak, *Armenzorg*, 49
²⁴ Van Wijngaarden, 50. Doordat kerken en kloosters aan armen zorg gaven zonder onderscheid te maken, komt aan het eind van de Middeleeuwen het verschijnsel van beroepsbedelaars op. Daarom verbiedt Philips de Goede in 1451 bedelarij. (Clarijs, 29)
²⁵ Ten Hove, *Hofjes*, 17: deze voorwaarde wordt gesteld bij toelating tot het St. Laurensghasthuis dat Johan van Ittersum in 1444 bij de Sassenstraat sticht.
²⁶ Voor Holland is dat al in de 15^e eeuw aangetoond (Van der Wiel, 25; ook McCants, 201 gaat hiervan uit). In de 17^e eeuw zou het ook in het oosten van Nederland standaard zijn geworden. (Bakker, 120)
²⁷ McCants, 201
²⁸ Voor dit deel over de betekenis van de renaissance en van Vives: Steyaert (cursief: de citaten) en Steyaert (Vives) (geen pagina-indeling).
²⁹ Steyaert (Vives) (geen pagina-indeling)
³⁰ De Swaan, 45
³¹ Prak, *Armenzorg*, 56
³² Borst, Inleiding op *Inventaris van de archieven van de Stadsarmenkamer*
³³ Van Engelen van der Veen, 9: bijlage 1, Register bevattende de saldi van rekeningen der godsen gasthuizen, 1558
³⁴ Mensema: 721: *C Inleidende tekst bij Comptoir der Geestelijke Goederen*
³⁵ Ten Hove, *Zwolle*, 134
³⁶ Ten Hove, *Zwolle*, 216
³⁷ Van Zanden, *demografische ontwikkeling*, 41
³⁸ Ten Hove, *Zwolle*, 265
³⁹ Ten Hove, *Zwolle*, 221. Hij stelt wel dat er weinig onderzoek is gedaan naar de economische geschiedenis in deze periode van Zwolle. Er ‘deed zich alom een omvangrijke bevolkingsaanwas en een forse stijging van de vraag naar agrarische en ambachtelijke producten voor. Er is geen reden aan te nemen dat Zwolle en omstreken van deze tendens geen profijt trok.’

1.2 SOCIALE ZORG IN ZWOLLE VERANDERT ROND 1580

¹ Kennedy, 99-100
² Kennedy, 98
³ Kennedy, 103-107
⁴ Ten Hove, *Zwolle*, 248
⁵ Van Hattum, deel III, 240 vv
⁶ Met uitzondering die van het Broerenklooster omdat zij tijdens de Opstand pro-Spaans zijn geweest.
⁷ Van Hattum, deel III, 293
⁸ Ten Hove, *Zwolle*, 270-271
⁹ Mensema, 172: *Inleiding op de inventaris m.b.t. bijzondere onderwerpen zoals instellingen van weldadigheid en openbaar nut.*
¹⁰ Van Hattum, *deel III*, 240 vv

¹¹ Mensema, 260: NL-ZLCO, 0700, deel B
¹² Ten Hove, *Zwolle*, 271
¹³ zie Borst, 2 en Van Wijngaarden, 51-53
¹⁴ Prak, *Armenzorg*, 59: In 1613-’14 gaan de diaconie en Armenkamer samen en worden ze beheerd door 12 door de stad benoemde regenten en 8 diakenen
¹⁵ Van Wijngaarden, 53

¹⁶ Het woord komt van het Griekse ‘eleèmosunè (barmhartigheid) Daaruit is ook ons woord ‘aalmoes’ afgeleid. Daardoor wordt de armenkamer ook wel Elemosienierskamer genoemd.
¹⁷ Streng, *Stemme in staat*, 454
¹⁸ Van Wijngaarden, 70
¹⁹ Borst (*Inleiding*, paragraaf 3.4 *inkomsten*) en Van Wijngaarden, 72:
De inkomstenbronnen zijn:

- het vermogen van de geconfisqueerde kerkelijke goederen en broederschappen (6%), de kapitalen en de huisrenten (<1,5%)
- kerkelijke collectes t.b.v. } ongeveer 60% van wat
- ✓ de Stadsarmenkamer } nodig was; die worden dus
- ✓ arme gereformeerde lidmaten } direct bijgedragen door de
- vier-wekelijkse straatcollectes¹⁹ } Zwolse bevolking
- huishuren van armhuisjes (van geringe betekenis)
- boetes
- opbrengst vergunningen voor optreden van artiesten
- percentages van de opbrengst van de verpachte stadsaccijnzen (zoals turfaccijn, tarweaccijn)
- legaten en giften (van Zwollenaren)(in het pestjaar 1656 van grote omvang: meer nodig en dankzij de dood van legatarissen)
- rente van beleende kapitalen
- verkochte nalatenschappen van (ooit) bedeelden
- loon van de aalmoezenierskinderen
- loterijen
- vanaf eind 17^e eeuw: opbrengsten van belastingen op doodkisten, verhuur van zitplaatsen in de kerken.

²⁰ Kennedy, 115
²¹ Wijndelts, 12.02.1900
²² Ook in Harderwijk, Deventer en Kampen worden wezen ondergebracht in voormalige kloosters (Van Engelen van der Veen, 6). Daar komen de inkomsten van de voormalige klooster-goederen ten goede van de wezen.

1.3 IN DE 17^e EEUW ZORG VOOR MEER ZWOLSE WEESKINDEREN

¹ Voor dit hoofdstuk is voor de algemene informatie over Zwolle gebruik gemaakt van Ten Hove, *Zwolle, Een nieuwe tijd op oude fundamenten 1580-1680* (259-318)
² Hermannus Tolnerus. Wim Huijsmans wees me op dit artikel en gaf ook andere informatie over Herman.
³ Lidmatenboek Nederlands Gereformeerde Kerk, 1, p. 311
⁴ NL-ZLCO, 0700, inv.nr. 2121, 438-441
⁵ Lidmatenboek Nederlands Gereformeerde Kerk, 1, p. 311
⁶ In de jaren 1584-1598 komt de Spaanse invloed tot een paar km. ten oosten van Zwolle (Kennedy, 115). In de jaren ’90 van de 16^e eeuw krijgen de Staten-Generaal het grondgebied in Groningen, Drenthe en Overijssel tot ongeveer de tegenwoordige grenzen. (Kennedy, 121)
⁷ Ten Hove, *Zwolle*, 265
⁸ Van der Woude, *demografie 1500-1800*, 137, 138
⁹ Faber, 202: Nederland is door zijn hoge loonpeil aantrekkelijk voor buitenlandse arbeiders. Verklaring voor dat hoge loonpeil is de royale armenzorg die de ‘bodem legt in de prijsvorming op de arbeidsmarkt loontrekkenden’.
¹⁰ Kennedy, 142
¹¹ Ten Hove, *Zwolle*, 291
¹² Zie bijlagen 9 en 10

- ¹³ Berkenvelder, *Burgerrecht*, 505 noemt 1652 een epidemiejaar en vermeldt dat de epidemieën meestal als pest worden genoemd.
- ¹⁴ Zie bijlagen 9 en 10
- ¹⁵ De toelating in Zwolle is duidelijk beperkt tot burgerwezen. In Zutphen ook, maar daar wordt voorrang gegeven aan wezen van wie de ouders Zutphens burger waren van af hun geboorte. (Van den Berg, 48:) In de Zutphense ordonnantie 1606 wordt bepaald: 'In 't Weeshuis zullen gene kinderen bij de Wesenmeesteren ontvangen muge worden, dan echte kinderen, die verstorven zijn van vader und moeder und die oer olderen die laatste vijf jaren voor haar overlijden Burger geweest zijn, daarin men ook reguard nimmen zal, dat die Ingeborene Burgeren oere kinderen geprefereert zullen worden voer kinderen, die oere olderen van buiten zijn kommen inwonen.' In Zwolle blijven alle burgerwezen toelaatbaar; in Zutphen vanaf 1715 (Van den Berg, 50) en Kampen vanaf 1657 (Hattink, 10) alleen grootburgerwezen.
- ¹⁶ Ten Hove, *Hoffes*, 18
- ¹⁷ Ten Hove, *Hoffes*, 22
- ¹⁸ Van Engelen van der Veen, 53; bijlage 62: Resolutie d.d. 18.02.1646
- ¹⁹ Zie bijlagen 9 en 10
- ²⁰ Moorman van Kappen, 42
- ²¹ Bakker, 100 en 102
- ²² Bijlage 12, 1.1.3
- ²³ Bijlage 12, 1.1.4
- ²⁴ Van Hattum, deel III, 320.
- ²⁵ Van Hattum, deel IV, 77
- ²⁶ Ten Hove, *Zwolle*, 276
- ²⁷ Bijlage 12, 1.1.3
- ²⁸ Wijndelts, 21.02.1900
- ²⁹ Mensema 482: in toelichting NL-ZICO, 0700, bij 2.2.9.2.6 (Holdehuis)
- ³⁰ NL-ZICO, 0902.1, inv.nr. 504
- ³¹ NL-ZICO, 0902.1, inv.nr. 504
- ³² NL-ZICO, 0902.1, inv.nr. 504
- ³³ Van Engelen van der Veen: 43; bijlage 24: resolutie van Schepenen en Raden, 1 februari 1647
- ³⁴ De gouden carolus was in 1618 40 stuiver waard; de zilveren carolus 23 stuiver. (bron: <http://resources.huygens.knaw.nl/vocglossarium/zoekvoc>).
- ³⁵ Van Engelen van der Veen, 43, 44; bijlage 25: resolutie van Schepenen en Raden, 29 april 1647
- ³⁶ Bijlage 12, 2.1.1
- ³⁷ Bijlage 12, 2.1.1
- ³⁸ Elberts, 90
- ³⁹ Huijsmans, 1
- ⁴⁰ De Swaan, 18: Liefdadigheid houdt alleen stand als ieder ervan kan uitgaan dat de anderen even liefdadig zouden zijn. 'De deugd berust op verwachtingen van andermans deugdzaamheid'.
- ⁴¹ Van Hattum, delen 1 en 5; Ten Hove (via inhoudsopgave)
- ⁴² Van Engelen van der Veen, 46; bijlage 38: Resolutie van Raad en Meente, 24.06.1669.
- ⁴³ NL-ZICO, 0700, inv.nr.1247
- ⁴⁴ NL-ZICO, 0700, inv.nr.7954. Volgens <http://favo.vortmes.nl> is inflatie in de 17^e en 18^e eeuw te verwaarlozen. Een redelijke schatting van de waarde krijgt men door het bedrag met 50 te vermenigvuldigen.
- ⁴⁵ NL-ZICO, 0700, inv.nr. 60
- ⁴⁶ Wijndelts, 26.02.1900
- ⁴⁷ Deze term is van Kennedy; hij gebruikt deze als titel voor de periode 1672-1795 (174-223)

- ⁴⁸ Ten Hove, *Zwolle*, 321-327
- ⁴⁹ Kennedy, 196
- ⁵⁰ Ten Hove, *Zwolle*, 301: voor de gehele alinea
- ⁵¹ Ten Hove, *Zwolle*, 310
- ⁵² Habermehl, 74
- ⁵³ Th. de Vries *deel II*, 70 v.v.
- ⁵⁴ Th. de Vries *deel II*, 76
- ⁵⁵ Faber, 213; Ten Hove, *Zwolle*, 347, 348
- ⁵⁶ Ten Hove, *Zwolle*, 343, 344
- ⁵⁷ Noordegraaf, 373
- ⁵⁸ Prak *Armenzorg*, 72; Noordegraaf, 373
- ⁵⁹ Van Itterusm, 3
- ⁶⁰ Borst, 3
- ⁶¹ Borst, 4
- ⁶² Borst, 4
- ⁶³ Ten Hove, *Zwolle*, 356
- ⁶⁴ Ten Hove, *Zwolle*, 350, noemt hiervan een voorbeeld uit de 1^e helft van de 18^e eeuw.
- ⁶⁵ Noordegraaf, 373; Slicher van Bath, 747
- ⁶⁶ Faber, 229 en Noordegraaf, 380

1.4 HET LEVEN IN DE ZWOLSE WEESHUIZEN

- ¹ Concreet betekent het dat ze moesten leren: 'het Onze vader, de Twaalf Artikelen des Geloofs, de Tien Geboden, het Morgen- en Avondgebed en het Gebed vóór en na den eten' (Uitdenboogaard, 326)
- ² NL-ZLCO, 0902, inv.nr. 67: een uittreksel van een resolutie d.d. 4 augustus 1739.
- ³ Groenveld, 5 'Opsigt en bestiering' [ca. 1572-1795](86-129); Schmidt, 113-126
- ⁴ Op zich is het merkwaardig dat de schepenen voor openbare werken dit oppertoezicht op het Holdehuis hebben omdat dit bij andere Godshuizen toevallt aan de cameraars (Mensema in zijn toelichting bij Gast- en Godshuizen). Het zou kunnen samenhangen met het gebouw van het St. Caeciliënconvent op de plaats waar het Holdehuis wordt gebouwd. Het is namelijk onduidelijk wat er met het St. Caeciliënconvent is gebeurd wanneer het kort na 1580 bezit wordt van de stad. Het wordt in 1611 als convent opgeheven. Wordt het daarna afgebroken of vervalt het? In 1595/96 wordt het convent onder de hamer gebracht, voor erfpacht of verkoop (Wijndelts St. Caeciliënconvent, 65).
- Ik heb geen bewijs kunnen vinden in de kaarten van transporten en hypotheek tussen 1532 en 1811 of het gebouw van eigenaar is verwisseld (NL-ZLCO, 0700, inv.nr. 1995-2039, Liber transportationum of Oplatinge, uytgange, giftinge ende vuilmachten, registers van transporten en hypotheek 1532-1811). Mogelijk komt het gebouw eind 16^e of begin 17^e eeuw te vallen onder 'openbare werken' van de stad. Zo zou te verklaren zijn dat het Holdehuis onder supervisie staat van de timmermeesters. Zij hebben dit oppertoezicht gehouden tot eind 18^e of begin 19^e eeuw. In 1798 worden de provisoren van het Burgerweeshuis en het Holdehuis gedechargeerd door zowel een cameraar als een timmermeester (NL-ZLCO, 0700, inv.nr. 10992, 24.11.1798).
- ⁵ Van Engelen van der Veen, 48; bijlage 50 d.d. 22.01.1747);
- ⁶ Groenveld, 5 'Opsigt en bestiering' [ca. 1572-1795], 86-129
- ⁷ Bijlage 12 1.2 (Burgerweeshuis 1771 en 1773) en 2.2 (Holdehuis 1794)
- ⁸ Bijlage 12, 1.2.1
- ⁹ Bijlage 12, 1.2.1. Al betreffen de citaten in deze paragraaf de meester van het Burgerweeshuis, uit de instructies van die in het Holdehuis (bijlage 11, 2.2.1) blijkt dat er hooguit marginale verschillen zijn tussen de taken van beide functionarissen.

- ¹⁰ Bijlage 12, 1.2.3. Wat over de meesters is gesteld in de noot hierboven geldt ook de moeders van beide weeshuizen: de taken in beide weeshuizen zijn inhoudelijk aan elkaar gelijk te stellen.
- ¹¹ Bijlage 12, 1.2.4
- ¹² Bijlage 12, 1.2.4; Voor de maitresses in beide weeshuizen geldt wat gesteld is t.a.v. de meesters en de binnenmoeders.
- ¹³ Bijlage 12, 1.2.5
- ¹⁴ Dekker, 272
- ¹⁵ Van der Gouw, 57; Dit citaat is ook te vinden bij Vis, 94
- ¹⁶ Van Wijngaarden, 57
- ¹⁷ Berkenveld, *Burgerrecht*, 361. In 1767 kunnen rooms-katholieken al na 3 jaar zelfstandig gewoond te hebben het burgerschap verwerven (369). Vanaf 1784 is het voor katholieken even makkelijk als voor gereformeerden (362)
- ¹⁸ Van Engelen van der Veen, 32
- ¹⁹ Van Engelen van der Veen, 33
- ²⁰ Van Engelen van der Veen, 33
- ²¹ NL-ZICO, 0902, inv.nr. 9
- ²² Van Engelen van der Veen, 32
- ²³ Groenveld ‘*Tot een godsalig ende eerbaar leeven*’. *Immateriële zorg* [ca. 1572-1795](194-202
- ²⁴ Booy, 265-267
- ²⁵ Booy, 265-267
- ²⁶ Bijlage 12, 1.2.1. De citaten in dit deel zijn hieruit.
- ²⁷ NL-ZICO, 0700, inv.nr. 4343
- ²⁸ Groenveld, 8 ‘Als hebbende haare opvoeding ten volle genooten’. *Vertrek en nazorg* [ca. 1572-1795], 226-254
- ²⁹ NL-ZICO, 0902, inv.nr. 68
- ³⁰ NL-ZICO, 0902, inv.nr. 9
- ³¹ Groenveld, *1572-1795*, 233
- ³² NL-ZICO, 0700, inv.nr. 4373 reglement na samengaan Holdehuis en Burgerweeshuis
- ³³ Noordam, 39
- ³⁴ NL-ZICO, 0902, inv.nr. 103, jaar 1666
- ³⁵ Saskia Zwiers, directeur van het Vrouwenhuis, in een e-mail d.d. 10 mei 2023.
- ³⁶ Kunst, 274
- ³⁷ Berkenvelder’, *Burgerrecht*, 317 en 150
- ³⁸ NL-ZICO, 0902, inv.nr. 9
- ³⁹ Berkenvelder, *Burgerrecht*, 218-219 Wim Huijsmans, oud-archivaris van Zwolle, wees me hierop op.
- ⁴⁰ NL-ZICO, 0902, inv.nr. 9
- ⁴¹ Bijlage 12: de gegevens zijn gehaald uit de instructies van de meester, de binnenmoeder en de maitres, 1.2.1 t/m 1.2.5.
- ⁴² Ten Hove, *Zwolle*, 368
- ⁴³ Groenveld, 6 ‘*Om ’t naeck en hongurig kind te spijzen*’. *Materiële zorg* [ca. 1572-1795](130-181), 163, 164
- ⁴⁴ Faber, 238-240
- ⁴⁵ Faber, 238
- ⁴⁶ Groenveld 6 ‘*Om ’t naeck en hongurig kind te spijzen*’. *Materiële zorg* [ca. 1572-1795], 172
- ⁴⁷ Groenveld, 6 ‘*Om ’t naeck en hongurig kind te spijzen*’. *Materiële zorg* [ca. 1572-1795](130-181), 163, 164
- ⁴⁸ NL-ZICO, 0902, inv.nr. 6 middagmaal Burgerweeshuis 1792-1794

- ⁴⁹ Groenveld, ‘*Tot een godsalig ende eerbaar leeven*’. *Immateriële zorg* [ca. 1572-1795], 172-181
- ⁵⁰ Groenveld 7 ‘*Tot een godsalig ende eerbaar leeven*’. *Immateriële zorg* [ca. 1572-1795], 220-225
- ⁵¹ Dit wordt in Groenveld aangetoond in tabel 7.4, 225
- ⁵² NL-ZICO, 0700, inv.nr. 4373 reglement na samengaan Holdehuis en Burgerweeshuis.
- ⁵³ Groenveld 7 ‘*Tot een godsalig ende eerbaar leeven*’. *Immateriële zorg* [ca. 1572-1795], 215-220
- ⁵⁴ Groenveld, 7 ‘*Tot een godsalig ende eerbaar leeven*’. *Immateriële zorg* [ca. 1572-1795], 216-219
- ⁵⁵ Wijndelts, 21.02.1900
- ⁵⁶ NL-ZICO, 0902, doos 234 (1791), inv.nr. 150

1.5 INKOMSTEN EN VERMOGENSBEHEER

- ¹ Wijndelts, 21.02.1900
- ² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 504
- ³ Wijndelts, 12.02.1900
- ⁴ Berkenvelder, *Burgerrecht*, 147
- ⁵ NL-ZICO, 0700, inv.nr. 60
- ⁶ Mensema, 472 en 473: toelichting bij paragraaf 2.2.9.2.5
- ⁷ Faber, 197
- ⁸ Van Engelen van der Veen: 15
- ⁹ Uit de jaarrekeningen van het Holdehuis: NL-ZLCO, 0700, inv.nrs. 11136 - 11148
- ¹⁰ Van Engelen van der Veen: 15
- ¹¹ Van Engelen van der Veen, 8
- ¹² Van Engelen van der Veen, 19
- ¹³ NL-ZICO, 0902, inv.nr. 67
- ¹⁴ NL-ZICO, 0700, inv.nr. 60
- ¹⁵ Van Engelen van der Veen, 16
- ¹⁶ Elberts, 91; NL-ZICO, 0700, inv.nr. 261, 11.11.1809: gelden die tot nu toe naar de Armenkamer of Holdehuis gegaan zijn, gaan voortaan naar de stadskas. Het gaat om opbrengsten uit verpachting van doodskisten, van plaatsen op de beestenmarkt, turfmandengeld, poortgeld, recognitiën van veren, van vertoningen op de kermis en andere.
- ¹⁷ Elberts, 89-96:
- ¹⁸ NL-ZICO, 0700, inv.nrs. 10973-10986 en 10992-10993 en 11136-11148; zie ook bijlage 11
- ¹⁹ McCants, 195
- ²⁰ McCants, 194
- ²¹ NL-ZICO, 0700, inv.nr.4368 (= bijlage 12, 1.1.3)
- ²² NL-ZICO, 0902, inv.nr. 9
- ²³ NL-ZICO, 0902, inv.nr. 9
- ²⁴ NL-ZICO, 0700, inv.nr. 218 beschrijft de hierna genoemde gevallen.
- ²⁵ NL-ZICO, 0902, inv.nr. 70
- ²⁶ NL-ZICO, 0902, inv.nr. 9
- ²⁷ NL-ZICO, 0902, inv.nr. 69 15 maart 1747
- ²⁸ NL-ZICO, 0902, inv.nr. 69 27 juni 1747

²⁹ *Tabel 1.5 1 Redenen tot beëindiging opname innocenten in het Holdehuis 18e eeuw*

Oorzaak – reden voor einde	aantal	percentage
Genoegzaam genezen / ontslagen	16	15,2
in huis overleden	45	42,9
vertrokken	32	30,5
naar gevangenis / tuchthuis	2	1,9
onbekend	10	9,5
totaal geregistreerd	105	100

³⁰ NL-ZICO, 0902, inv.nr. 74

³¹ *Tabel 1.5 2 Wie bekostigt in de 18e eeuw het verblijf van innocenten in het Holdehuis?*

Wie betaalt?	aantal gevallen	percentage	overheden
familie / bekenden bekostigd	26	24,8	
pro deo opgenomen	10	9,5	
stad Zwolle	7	6,7	
kerspels / andere stad / gemeente	17	16,2	24,80%
provincie	2	1,9	
Stadsarmenkamer	9	8,6	
RK armenkamer	8	7,6	27,60%
gereformeerde diaconie	12	11,4	
Burgerweeshuis	2	1,9	
gamizoen	3	2,9	
onbekend	9	8,6	
totaal	105	100	52,40%

³²

Tabel 1.5 3 Duur van het verblijf van innocenten in het Holdehuis in de 18e eeuw

Duur opname	aantal	beëindigd door sterfte
kortstondige opname (< 1 jaar)	29	9
opname 1-2 jaar	34	11
opname 3-4 jaar	7	5
opname 5-6 jaar	5	2
opname 7-8 jaar	4	3
opname 9-10 jaar	2	1
opname 11 jaar en meer	14	13
Onbekend	10	1
Totaal	105	45

1.6 1550-1822 ONROEREND GOED EN HET BEHEER ERVAN

- ¹ NL-ZICO, Collectie Overijssel locatie Zwolle, 0700 Stadsbestuur Zwolle, archieven van de opeenvolgende stadsbesturen, inv.nrs. 10976 en 10977.
- ² NL-ZICO, 0700, inv.nrs. 10976-10986, 10992-10993, 11136-11148. In deze rekeningen leggen de provisoren van de weeshuizen verantwoording af aan het stadsbestuur. Van ieder rekeningnummer worden ook de onderliggende cijfers gegeven. Van de bezittingen worden ook bijzonderheden vermeld.
NL-ZICO, 0902.1, Burgerweeshuis of Huis der Weezen Zwolle 1833-1960, inv.nrs. 458-464
- ³ NL-ZICO. 0700, inv.nrs. 10976-10986 en 10992
- ⁴ NL-ZICO, 0700, inv.nrs. 11139-11148 en 10992
- ⁵ Ten Hove, 214
- ⁶ Gerrit Neppelenbroek heeft me op weg geholpen naar deze visie.
- ⁷ Ten Hove, 271: bezittingen van het Buschklooster worden in 1591 door het stadsbestuur in beheer gegeven van de weesmeesters. Daaronder gronden die 'later naar de nieuwe eigenaar als Wezenlanden bekend' staan.
- ⁸ NL, ZICO, Beeldbank, inv.nr. NL-ZICO-783-KD000320
- ⁹ NL-ZICO, 0700 inv.nr. 11139 vóór 1703, inv.nr. 11142 in 1726, inv.nr. 11142 in 1727, inv.nr. 11143 in 1737, inv.nr. 11143 in 1738, inv.nr. 11144 in 1747, inv.nr. 11144
- ¹⁰ NL-ZICO, 0700, BHW inv.nr. 10978 in 1712; HH inv.nr. 11139 vóór 1703; HH: inv.nr. 11142 in 1726
- ¹¹ NL-ZICO, 0700 inv.nr. 10978 in 1712
- ¹² NL-ZICO, 0700 inv.nr. 10978 in 1720
- ¹³ NL-ZICO, 0902 Archief van het Burgerweeshuis of Huis der Wezen te Zwolle 1603-1972, inv.nr. 47
- ¹⁴ NL-ZICO, 0902, inv.nr. 44 (betreft 1784)
- ¹⁵ NL-ZICO, 0902, inv.nrs. 45 (betreft Hellendoorn, 1785), 45 (betreft 1796)
- ¹⁶ NL-ZICO. 0700, inv.nr. 11148
- ¹⁷ NL-ZICO, 0700, inv.nr. 11142 en 11145 in de jaren 1734 en 1768
- ¹⁸ NL-ZICO, 0700, inv.nrs. 10976-10986, 10992-10993, 11136-11148.
- ¹⁹ NL-ZICO, 0700, inv.nr.10984, resolutie van 21 juni 1774:
- ²⁰ NL-ZICO, 0700, inv.nr. 11142
- ²¹ NL-ZICO, 0700, inv.nr. 11145, resolutie van 24 oktober 1768 en 23 juli 1769
- ²² NL-ZICO, 0700, inv.nr. 11146 (1769-1779) en 11147 (1780-1791)
- ²³ NL-ZICO, 0902, inv.nr. 80
- ²⁴ Zelfgemaakte kaart aan de hand van en kaart in Slicher van Bath, 19.
- ²⁵ NL-ZICO, 0700 inv.nrs. 10954 (m.b.t. 1462), 10958 (m.b.t. 1560) en 10959 (m.b.t. 1556), 10962 (m.b.t. 1508) en 10976-10986. In 10976 v.v. worden de eigendommen van het Burgerweeshuis genoemd. Uit de daarvoor genoemde inv.nrs. blijkt dat die erven eerder bezit waren van het Buschklooster.
- ²⁶ Zelfgemaakte kaart aan de hand van gegevens uit Beeldbank Zwolle, NL-ZICO, 1827-KD001204
- ²⁷ Van Zanden, *De economische ontwikkeling*, 40
- ²⁸ Trompetter, 10 en Van Zanden, *De opkomst*, 25
- ²⁹ Van Zanden, *De economische ontwikkeling*, 40
- ³⁰ Van Dillen, 534

1.7 VOORBODEN VAN EEN NIEUWE TIJD

- ¹ Kennedy, 201
- ² Kennedy, 215
- ³ Eerenbeemt, 142

- ⁴ Schama, 493
⁵ Voorhorst, 51
⁶ Voorhorst, 51
⁷ Van Hattum deel V, 236-237
⁸ NL-ZLCO, 0700, inv.nr. 4373 reglement na samengaan Holdehuis en Burgerweeshuis
⁹ Kennedy, 216
¹⁰ Streng, 'Weerszijden', 106-112
¹¹ Ten Hove, *Zwolle*, 381-389
¹² Streng, 'Weerszijden', 106-112 en Ten Hove, *Zwolle*, 392

2 1795-1834 EEN OVERGANGSTIJD VOOR DE WEESHUIZEN

2.1 VERANDERT ROND 1800 DE DOELGROEP?

- ¹ Voor dit hoofdstuk maak ik gebruik van Ten Hove, *Zwolle, Op de drempel van de moderne tijd, 1780-1850*, 381-439. Voor Nederland volg ik de lijn van Kennedy, 224-274.
² Kennedy, 224-274
³ Ten Hove, *Zwolle*, 399-405
⁴ Van den Eerenbeemt, 145
⁵ De Wolf 1795-1813, 37
⁶ De Wolf 1795-1913, 41
⁷ Eerenbeemt, 148
⁸ Noordegraaf, 383
⁹ Van Loo, 420
¹⁰ NL-ZLCO, 0700, inv.nr. 261
¹¹ Van Loo, 420
¹² Van den Eerenbeemt, 149
¹³ Wijndelts, 12.02.1900
¹⁴ Huysmans, 2: *Inleiding ANL-ZLCO, 0902.1 Burgerweeshuis*
¹⁵ Elberts, 91
¹⁶ Elberts, 91
¹⁷ Van Engelen van der Veen, 20
¹⁸ NL-ZICO, 0700, inv.nr. 261, 04.02.1809
¹⁹ NL-ZICO, 0700, inv.nr. 261, 04.02.1809
²⁰ NL-ZICO, 0700, inv.nr. 261, 12.03.1809
²¹ NL-ZICO, 0700, inv.nr. 261, 28.03.1809
²² NL-ZICO, 0700, inv.nr. 261, 25.07.1809
²³ NL-ZICO, 0700, inv.nr. 261, 27.01.1810
²⁴ NL-ZICO, 0700, inv.nr. 261, 28.09.1810
²⁵ NL-ZICO, 0700, inv.nr. 261, 13.07.1810
²⁶ NL-ZICO, 0700, inv.nr. 261, 08.05.1810
²⁷ NL-ZICO, 0700, inv.nr. 261, 28.03.1809
²⁸ NL-ZICO, 0700, inv.nr. 273, 02.03.1812
²⁹ NL-ZICO, 0700, inv.nr. 274, 24.05.1811
³⁰ NL-ZICO, 0700, inv.nr. 273, 15.06.1816
³¹ NL-ZICO, 0700, inv.nr. 273, 22.06.1816 (provisoren mogen Gedeputeerde Staten approbatie vragen) en 05.07.1816 (goedkeuring Gedeputeerde Staten)
³² Bazuin, 39
³³ Van Loo, 420
³⁴ Van der Vlis 2002, hoofdstuk tweede bloeiperiode
³⁵ Van Leeuwen
³⁶ Van Loo, 418

- ³⁷ Van den Eerenbeemt, 153 en Van Loo, 417
³⁸ Van der Vlis 2002, *hoofdstuk Bataafs-Franse periode*
³⁹ Van Loo, 417
⁴⁰ Eerenbeemt, 153
⁴¹ Van Loo, 417
⁴² Van der Vlis 2002, 39
⁴³ Kunst, 228
⁴⁴ NL-ZICO, 0902, inv.nr. 9
⁴⁵ NL-ZICO, 0902, inv.nr. 9
⁴⁶ NL-ZICO, 0700, inv.nr. 274, 02.11.1811
⁴⁷ NL-ZICO, 0700, inv.nr. 274, 23.11.1811
⁴⁸ Van der Gouw, 60
⁴⁹ Het Groningse Rode Weeshuis neemt vanaf 1816 alleen hervormden wezen aan. Het is voor het eerst zo expliciet gesteld. (Holthuis, 88);
 Het Deventer burgerweeshuis wordt in de Franse tijd open gesteld voor alle godsdiensten tot 1815 (Hogenstijn, 118); daarna weer alleen protestant (gereformeerd en doopsgezind). De Rooms-katholieke Weescommissie krijgt wel stadssubsidie (Hogenstijn, 118)
 In Gelderland wordt in 1796 de scheiding van kerk en staat vastgesteld. Daaraan wordt gekoppeld dat weeshuizen worden opengesteld voor rooms-katholieken. Dit kan regenten van het weeshuis in Harderwijk ertoe hebben gebracht deze gang van zaken vooraf te willen ondervangen en het huis alleen voor gereformeerden open te stellen (Moorman van Kappen, 90-92);
 In Zutphen wordt het weeshuis begin 19^e eeuw, wanneer de Grondwet geen religie meer bevoorrecht, protestants-christelijk; dus ruimer dan hervormd (Van den Berg, 36-37), maar niet open voor alle gezindten;
 Het Amersfoortse Burgerweeshuis laat vanaf 1800 wezen toe van alle gezindten die ook in hun eigen religie worden opgevoed (Van Wees, 133). Vanaf de tijd van de Bataafse Republiek (1806-1810) worden ook rooms-katholieke regenten benoemd (Van Wees, 145);
 Het Utrechtse Burgerweeshuis heet vanaf 1795 Gereformeerd Burgerweeshuis⁴⁹; deze naam is gericht op opvoeding niet op toelating (zeker tot 1814);
 Het Delftse Nieuwe Weeshuis wordt vanaf 1798 erkend als Hervormd Gereformeerd Weeshuis (Hallema, 392);
 Wat betreft het Haagse Burgerweeshuis wordt in 1795 betoogd dat het weeshuis al 2 eeuwen gereformeerd is en dat daarom rooms-katholieke wezen niet toelaatbaar zijn (Hardenberg, 184,185);
 Ook in Rotterdam wordt het Burgerweeshuis vanaf het eind van de 18^e eeuw bijna uitsluitend omschreven als gereformeerd (Van der Vlis, 261), nu er ook andere gezindte-weeshuizen zijn (Van der Schoor, 65);
 Het Woerdense Stadsweeshuis wordt in 1795 gereformeerd genoemd (Vis, 95).
⁵⁰ NL-ZICO, 0700, inv.nr. 273, 14.09.1816
⁵¹ NL-ZICO, 0701, inv.nr. 2 (1820-1823)
⁵² Dat komt in het vroegere Arme Fraterhuis in de Praubstraat. Het wordt gefinancierd met legaten en giften van geloofsgenoten. Hier wonen in 1812 7 wezen. Verhoudingsgewijs is dit een klein aantal omdat in deze tijd ongeveer 23% van de Zwolse bevolking rooms-katholiek is.
⁵³ NL-ZICO, 0903

2.2 1815-1833, ZWOLSE WEZEN NOG STEEDS IN EEN OVERGANGSFASE

- ¹ Voor Zwolle maak ik gebruik van Ten Hove, *Zwolle, Op de drempel van de moderne tijd, 1780-1850*, 381-439. Voor Nederland wordt de visie van Kennedy gevolgd in *Bouwen aan een natiestaat*, 224-274
- ² De Wolf 1813 tot circa 1840, 107-111
- ³ Bazuin, 52
- ⁴ Ten Hove, *Zwolle*, 405
- ⁵ Kossmann-Putto, 7
- ⁶ Ten Hove, *Zwolle*, 406
- ⁷ Ten Hove, *Zwolle*, 407
- ⁸ Ten Hove, *Zwolle*, 410
- ⁹ Ten Hove, *Zwolle*, 411
- ¹⁰ Tabak, *toelichting bij 3.3 Kerkvoogdij*
- ¹¹ De bevolking van Overijssel groeit in deze jaren van 147.229 naar 215.763 (= 46,5%). Die van Nederland van 2.202.191 naar 3.056.879 (bijna 39%); (Hofstee, 64)
- ¹² Ten Hove, *Zwolle*, 409
- ¹³ Ten Hove, *Zwolle*, 422
- ¹⁴ Van Vuuren, 21
- ¹⁵ Ten Hove, *Zwolle*, 422
- ¹⁶ Bakker, 221
- ¹⁷ Borst, 3 en 4: *inleiding op de inventaris van het archief*
- ¹⁸ Bouma, 1
- ¹⁹ Schoot Uiterkamp, 91
- ²⁰ Ten Hove, *Zwolle*, 471
- ²¹ Ten Hove, *Zwolle*, 471
- ²² Ten Hove, *Zwolle*, 423
- ²³ NL-ZICO, 0902, inv.nr. 12
- ²⁴ ANL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 68; *resolutie van de gemeenteraad van Zwolle* d.d. 23 december 1820 (NL-ZLCO, 0701, inv.nr. 2)
- ²⁵ Bijlage 2.1.1
- ²⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 68; *resolutie van de Raad van Zwolle*, d.d. 24 december 1825 (NL-ZICO, 0701, inv.nr. 3)
- ²⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 68: Voorstel provisoren Huis der Weezen 15 juni 1831 aan de Raad
- ²⁸ NL-ZICO, 0701, inv.nr. 5; herziening ervan w.b. aantal bestuursleden (nu vijf) op 12 oktober 1833.
- ²⁹ Vóór 1825 was de leeftijdsgrens 18 jaar; tussen 1825 en 1834: 16 jaar.
- ³⁰ In 1836 wordt dit aantal jaren verhoogd naar 10 jaar. (NL-ZICO, 0701, inv.nr. 5 d.d. 4 juni 1836). Deze maatregel wordt genomen om de toevloed naar het weeshuis te beperken.
- ³¹ In de 19^e eeuw declareert het Zwolse Gemengd Armbestuur (ontstaan in 1832) tot 1870 kosten aan bedeedden die niet Zwolle als domicilie van onderstand hadden (meestal de geboorteplaats) door naar de desbetreffende gemeenten. Ten aanzien van wezen zou dit kunnen betekenen dat ze naar het domicilie van onderstand verwezen worden als hun ouders minder dan vier jaar in Zwolle hebben gewoond.
- ³² NL-ZICO, 0701, inv.nr. 5, 04.06.1836
- ³³ Cursieve teksten in dit deel zijn citaten uit het reglement van 1833; zie bijlage 12, 3.1.1
- ³⁴ Bijlage 12, 1.2.1
- ³⁵ Bijlage 12, 3.3.1
- ³⁶ Bijlage 12, 3.3.1
- ³⁷ Bijlage 12, 3.3.2

- ³⁸ In het Huishoudelijk Reglement van 1859 (bijlage 12, 3.3.3) gelden dezelfde regels. Ook de bewoordingen komen overeen met die van 1833:
Art. 23: Verboden:
 - a. gebruik van sterke drank onder welke naam ook
 - b. bezoek van huizen of tuinen waar sterke drank wordt verkocht of geschonken.
 - c. vloeken, zweren, bezigen van ruwe, lage, gemene woorden en uitdrukkingen
 - d. houden van zedeloze praatjes of gesprekken enz.Art. 24: Ze moeten zich bescheiden, beleefd en voorkomend gedragen, ook onder elkaar.
In 1882 verandert hierin niets.
- ³⁹ Bijlage 12, 3.3.2
- ⁴⁰ Bijlage 12, 1.2.1
- ⁴¹ Bijlage 12, 3.3.2
- ⁴² Bijlage 12, 3.3.2
- ⁴³ Bijlage 12, 3.3.2
- ⁴⁴ NL-ZICO, 0902, inv.nr. 5
- ⁴⁵ Koninklijk Besluit 24 maart 1824 N 23
- ⁴⁶ Van der Vlis 2002, *Tweede bloeiperiode, negentiende eeuw*, 43-52
- ⁴⁷ De Swaan, 52-61
- ⁴⁸ De Swaan, 59

3 1834-1882: DE OUDE AANPAK IN EEN NIEUW JASJE

3.1 EEN HEFTIGE START IN 1834

- ¹ In bijlage 2 worden alle bestuursleden tussen 1834 en 1960 genoemd met hun bestuursrol en hun maatschappelijke functie.
- ² NL-ZICO, 0701, inv.nr. 358 resolutie 1419, 14.10.183
- ³ NL-ZICO, 0701, inv.nr. 358 resolutie 1424, 14.10.1833
- ⁴ NL-ZICO, 0701, inv.nr. 358 resolutie. 1763, 28.12.1833:
- ⁵ POM 1962: In dat jaar zijn veel voorwerpen uit het Hervormd Weeshuis in bezit gekomen van het Provinciaal Overijssels Museum.
- ⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 02.01.1834
- ⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 06.01.1834
- ⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 05.01.1834 (middag)
- ⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 60 bijlagen, 05.01.1834
- ¹⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 05.01.1834 (avond)
- ¹¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 06.01.1834 middag
- ¹² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 06.01.1834 avond
- ¹³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 06.01.1834 avond
- ¹⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 07.01.1834
- ¹⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 60, zondag 26.01.1834, morgen 9 uur
- ¹⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 60, 26.01.1834. 10 uur 's avonds
- ¹⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 60, 26.01.1834. 10 uur 's avonds
- ¹⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 29.01.1834
- ¹⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 29.01.1834
- ²⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 05.02.1834
- ²¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 31.01.1834
- ²² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 26.03.1834
- ²³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 19.03.1834
- ²⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 25.04.1834
- ²⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 30.04.1834
- ²⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 60 (bijlagen), rapport binnenvader 25.08.1834

-
- ²⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 61 bijlagen notulen 1835
- ²⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 11.06.1834
- ²⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 16.07.1834
- ³⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 60 (bijlagen), juli 1834?
- ³¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 22.07.1834
- ³² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 07.08.1834
- ³³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 05.03.1834
- ³⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 15.01.1834; NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 61 bijlage 1835 (brief aan B&W), 15.01.1835; NL-ZICO, 0701, inv.nr. 360 resolutie 96, 15.01.1835
- ³⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1 05.03.1834 en NL-ZICO, 0701, inv.nr. 359 resolutie 399 08.03.1834
- ³⁶ NL-ZICO, 0701, inv.nr. 360 resolutie 96, 15.01.1835
- ³⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 16.09.1835
- ³⁸ Kruithof, *Inleiding*, 9
- ³⁹ NL-ZICO, 0701, inv.nr. 359 resolutie 254, 10.02.1834 en NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 60 bijlagen 22.02.1834
- ⁴⁰ NL-ZICO, 0701, inv.nr. 359 resolutie 288, 15.02.1834
- ⁴¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 60, 01.03.1834
- ⁴² NL-ZICO, 0701, inv.nr. 5 resolutie 297, 01.11.1834
- ⁴³ NL-ZICO, 0701, inv.nr. 5 resolutie. 336, 10.01.1835
- ⁴⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 14.03.1835
- ⁴⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 16.09.1835
- ⁴⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 16.09.1835
- ⁴⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 09.04.1834
- ⁴⁸ NL-ZICO, 0701, inv.nr. 5 resolutie 401, 14.11.1835 m.b.t. jaarrekening 1834; NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 167 Door Raad goedgekeurde rekeningen weeshuis vanaf 1834, 14.11.1835
- ⁴⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 69

3.2 HET BESTUUR VINDT ZIJN WEG MAAR MOET NOG VERDER

- ¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 61 (bijlagen), 10.06.1835
- ² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 62 (bijlagen), 27.11.1836
- ³ Dat is een bijlage bij het bestuursjaar 1839 maar gaat duidelijk over deze periode, 1835-1836.
- ⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 65 (bijlage jaar 1839)
- ⁵ NL-ZICO, 0701, inv.nr. 361 resolutie 1677 dd. 28.11.1835
- ⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 20.04.1836
- ⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 19.08.1835
- ⁸ NL-ZICO, 0701, inv.nr. 5, 04.06.1836
- ⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 17 1855, 26-5-1855
- ¹⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 167, 11.04.1854 n.a.v. jaarrekening 1852
- ¹¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 16, 26.07.1854
- ¹² Van Leeuwen, *Armenzorg na 1800*, 285
- ¹³ Schoot Uiterkamp, 94
- ¹⁴ NL-ZICO, 0701, inv.nr. 131, 23.06.1855
- ¹⁵ Bijlage 12, 3.1.2
- ¹⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 29, 06.09.1867; bevat brief van B&W d.d. 13.08.1867
- ¹⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 29, 04.10.1867
- ¹⁸ Handelingen van den Raad van de gemeente Zwolle 1866-1867 (gedrukt bij M. Tijl en Zoon H. Tijl), 18 en 25.11.1867
- ¹⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 33, 19.01.1871
- ²⁰ Handelingen van den Raad van de gemeente Zwolle 06.03 en 03.04.1871

-
- ²¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 108, 21.07.1842: brief van de hervormde kerkenraad over afgescheiden gemeenteleden
- ²² Dit en volgende citaten: NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 12 (1850), 10.05.1850
- ²³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 22.02.1837
- ²⁴ NL-ZICO, 0701, inv.nr. 362 resolutie 308, 23.02.1837
- ²⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 23, 18.03.1861
- ²⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 23, 21.05.1861
- ²⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 23, 04.07.1861
- ²⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 24, 16.01.1862
- ²⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 167, 11.04.1854 (Rekening 1852)
- ³⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 167, 11.04.1854 (Rekening 1852)
- ³¹ Ten Hove, *Zwolle*, 439
- ³² Ten Hove, *Zwolle*, 465
- ³³ Ten Hove, *Zwolle*, 406
- ³⁴ Ten Hove, *Zwolle*, 407
- ³⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 10, 1848
- ³⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 12, 03.12.1850
- ³⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 167 (rekeningen 1856), 23.11.1857
- ³⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 19, 06.09.1857
- ³⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 20, 14.01.1858
- ⁴⁰ NL-ZICO, 0701, inv.nr. 131, 23.06.1855 bijlagen gemeenteraad 1855
- ⁴¹ NL-ZICO, 0701, inv.nr. 131, 06.12.1855
- ⁴² NL-ZICO, 0701, inv.nr. 131, 23.06.1855 bijlagen gemeenteraad 1855
- ⁴³ NL-ZICO, 0701, inv.nr. 131, 06.12.1855
- ⁴⁴ NL-ZICO, 0701, inv.nr. 24 (notulen gemeenteraad), resolutie 373, 29.12.1855
- ⁴⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 17, 29.12.1855
- ⁴⁶ NL-ZICO, 0701, inv.nr. 25 (notulen gemeenteraad 1856), 22.01.1856 (resolutie 9: bij de stemming wordt De Goeijen gekozen met 10 voor en 4 tegen; H. Luttenberg met 12-2.
- ⁴⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 18 (1856), 08.02.1856
- ⁴⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 18, 03.03.1856 (originele brief in NL-ZICO, 0701, inv.nr. 132 (bijlagen notulen gemeenteraad 1856))
- ⁴⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 18, 04.03.1856; NL-ZICO, 0701, inv.nr. 25 (notulen raad 1856) resolutie 95 datum (met vermelding van aantal jaren (22) dat hij bestuurslid was)
- ⁵⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 18, 15.05.1856; NL-ZICO, 0701, inv.nr. 25 (notulen raad 1856)
- ⁵¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 18, 20.11.1856
- ⁵² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 20, 30.06.1858 (bestuur bespreekt de opmerkingen van de commissie van de Raad m.b.t. Huishoudelijk reglement; NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 21, 16.02.1859; NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 21, 24.02.1859
- ⁵³ NL-ZICO, 0701, inv.nr. 28 (notulen gemeenteraad), resolutie 279, 22.08.1859; zie ook bijlage 12, 3.1.2
- ⁵⁴ Bijlage 3.1.2
- ⁵⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 14, 06.02.1852
- ⁵⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 18, 31.12.1856 brief dr. G.A. Ramaer
- ⁵⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 19, 05.03.1857
- ⁵⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 19, 05.11.1857
- ⁵⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 25, 08.01.1863
- ⁶⁰ Brief B&W 12 januari 1863
- ⁶¹ NL-ZICO, 0701, inv.nr. 29, resolutie. 102 d.d. 21.02.1860
- ⁶² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 25, brief dr. G.A. Ramaer d.d. (06 februari 1863

- ⁶³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 25, 10.02.1863, brief Mol
- ⁶⁴ Brief Moll van 3 februari 1871; NL-ZLCO, 0902.1 inv.nr. 33, 03.02.71
- ⁶⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 33, 03.02.1871
- ⁶⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 18, 20.11.1856
- ⁶⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 18, 24.11.1856
- ⁶⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 20, 01.11.1858
- ⁶⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 21, 13.05.1859
- ⁷⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 21 19.10.1859
- ⁷¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 21, 13.05.1859
- ⁷² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 21, 27.09.1859
- ⁷³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 20, 10.06.1858
- ⁷⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 28, 28.12.66; inv.nr. 29 (1867) 02.03.1867
- ⁷⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 30, 07.08.1868, 12.08.1868 en 04.09.1868
- ⁷⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 35, 05.09.1873: er wordt een hulponderwijzer aangetrokken omdat de gezondheid van de binnenvader slecht wordt. NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 39 (1877) 24.01.1877: Omdat de hoofdonderwijzer een te zwakke gezondheid heeft, wordt een advertentie gezet; sollicitanten moeten hoofddakke hebben.
- ⁷⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 39, 02.03.1877
- ⁷⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 40, 01.02.1878
- ⁷⁹ Beide citaten uit: NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 40 (1878), 15.04.78
- ⁸⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 40, 03.05.1878
- ⁸¹ Bijlage 12, 3.3.2
- ⁸² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 32, 07.01.1870
- ⁸³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 32, 18.01.1870
- ⁸⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 16, 04.12.1854; inv.nr. 26, 01.04.1864; inv.nr. 28, 05.01.1866; inv.nr. 31, 05.03.69
- ⁸⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 16, 04.12.1854
- ⁸⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 43, 07.10.1881
- ⁸⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 43, 29.11.1881
- ⁸⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 44, 11.04.1882
- ⁸⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 44, 01.09.1882
- ⁹⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 24, 26.07.1862; NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 31, 03.09.1869; NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 35, 13.06.1873
- ⁹¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 31, 03.09.1869; NL-ZLCO, 0902.1 inv.nr. 35, 13.06.1873
- ⁹² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 41, 10.01.1879
- ⁹³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 24, 15.05.1862
- ⁹⁴ Boelens bij zijn installatie in 1862: NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 24, 26.07.1862
- ⁹⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 16.09.1835; NL-ZICO, 0701, inv.nr. 131 bijlagen bij de notulen van de gemeenteraad 1855, 06.12.1855; NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 24, 26.07.1862
- ⁹⁶ NL-ZICO, 0701, inv.nr. 131 bijlagen bij de notulen van de gemeenteraad 1855, 06.12.1855
- ⁹⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 24, 26.07.1862
- ⁹⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 31, 03.09.1869
- ⁹⁹ Zie bijlage 12, 3.1.2; in 1859 wordt dit in het reglement vastgelegd: in art. 2 ‘Hunne echtgenooten zijn Regentessen, Deze regelen hare werkzaamheden onderling naar goedvinden. De Regentessen houden op als zoodanig werkzaam te zijn, wanneer hare echtgenooten door overlijden of ontslag geen leden meer zijn van het bestuur.’
- ¹⁰⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 05.04.1837
- ¹⁰¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 21, 24.02.1859
- ¹⁰² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 24, 16.01.1862

- ¹⁰³ In bijlage 8 staat een overzicht van bouwkundige veranderingen in het gebouw in de 19^e en 20^e eeuw.
- ¹⁰⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 15, 06.01.1853
- ¹⁰⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 18, 02.03.1856; inv.nr. 21, 07.05.1859
- ¹⁰⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 17, 26.05.1855 verslag ambtenaar
- ¹⁰⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 18, 24.04.1856
- ¹⁰⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 18, 24.04.1856
- ¹⁰⁹ Brief van 31 augustus 1856
- ¹¹⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 18, 11.07.1856
- ¹¹¹ Van der Vlis, *2002*, 48
- ¹¹² Lansing, *1875-1895*, 141
- ¹¹³ Bakker, 560
- ¹¹⁴ Kennedy, 282
- ¹¹⁵ Bakker, 549
- ¹¹⁶ Van der Vlis, *2002*, 63
- ¹¹⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 40, 08.03.1878
- ¹¹⁸ Kruithof, *Inleiding*, 10 en 11
- ¹¹⁹ Mulock Houwer, 1981, 49
- ¹²⁰ Kruithof, *Inleiding*, 10 en 11
- ¹²¹ De Rooij, *De beschutte kooi*, 95-98
- ¹²² Kruithof, *Inleiding*, 10 en 11
- ¹²³ De Rooy, *De beschutte kooi*, 98
- ¹²⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 32, 29.07.1870
- ¹²⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 32, 07.01.1870
- ¹²⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 39, 10.01.1877
- ¹²⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 69 (ingekomen stukken 1880-1882)
- ¹²⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 69 (ingekomen stukken 1880-1882)
- ¹²⁹ Bijlage 12, 4.1.1
- ¹³⁰ Bijlage 12, 4.1.2
- ¹³¹ Bijlage 12, 4.1.2
- ¹³² Bijlage 12, 4.1.1
- ¹³³ Bijlage 12, 4.1.2
- ¹³⁴ Bijlage 12, 4.1.2

3.3 1834-1882: REGENTESKE ZORG VOOR DE KINDEREN

- ¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 2, 1840
- ² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 2, 1840
- ³ Onderstaande brief: NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 2 (1840), bijlage 27.02.1840
- ⁴ Bijlage 11.3.1.1
- ⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 2, 21.12.1840
- ⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 6, 12.02.1844
- ⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 23 brief 04.01.1861
- ⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 2, 22 en 23.12.1840; NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 9, 16.05.1847; NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 11, 20.09.1849; NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 18, 08 en 21.02.1856 (de grootste afwijking van het reglement)
- ⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 37, 11.06.1875
- ¹⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 2, 27.02.1840
- ¹¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 4, 22.09.1842
- ¹² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 30, 07.08.1868

-
- ¹³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1-44: 05.08.1841 (2x), 31.10.1842, 14.11.1849, 12.03.1851, 07.03.1882
- ¹⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1-44: 02.04.1834, 26.07.1845, 01.04.1846, 29.07.1870
- ¹⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 02.04.1834
- ¹⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1-44: 19.08.1835, 22.02 en 22.04.1837, 09.07 en 20.08.1840, 26.07.1845, sept. 1849, 02.09.1854.
- ¹⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nrs. 1-44: 05.04.1837, 21.12.1840, 04.03.1852, 04.02.1881
- ¹⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1-44: 22.12.1840, 24.08.1846
- ¹⁹ Alle bovenstaande citaten: NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 19.08.1835
- ²⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 02.12.1835
- ²¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 02.12.1835
- ²² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 62, bijlagen notulen, 30.01.1836
- ²³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 29, 05.04 1867
- ²⁴ Ten Hove, *Zwolle*, 457
- ²⁵ Ten Hove, *Zwolle*, 459
- ²⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 23, 08.03.1861
- ²⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 17, 26.05.1855 verslag ambtenaar
- ²⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 14.05.1834
- ²⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 41, 10.01.1879
- ³⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 41, 11.07.1879
- ³¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 37, 11.06.1875
- ³² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 31, 05.07.1869
- ³³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 37, 11.06.1875
- ³⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 17, 26.05.1855 verslag ambtenaar
- ³⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 30, 07.08.1868
- ³⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 31, 05.03.1869
- ³⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 34, 06.09.1872
- ³⁸ Ten Hove, *Zwolle*, 425
- ³⁹ Jansing, *1844-1875*, 218
- ⁴⁰ Jansing, *1844-1875*, 217
- ⁴¹ Jansing, *1844-1875*, 219
- ⁴² Jansing, *1844-1875*, 225
- ⁴³ Jansing, *1844-1875*, 226, 229 en 230
- ⁴⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 29, 01.11.1867
- ⁴⁵ <https://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/Burgeravondschool>
- ⁴⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 30, 05.11.1868
- ⁴⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 32, 28.08.1870
- ⁴⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 09.09.1835
- ⁴⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 32, 01.04.1870
- ⁵⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 37, 21.05.1875
- ⁵¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 37, 05.03.1875
- ⁵² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 37, 21.05.1875
- ⁵³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 35, 12.12.1873
- ⁵⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 36, 06.02.1874
- ⁵⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 37, 05.03.1875
- ⁵⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 28, 27.04.1866
- ⁵⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 37, 05.03.1875
- ⁵⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 37, 11.06.1875
- ⁵⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 38, 03.03.1876
- ⁶⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 38, 03.03.1876

-
- ⁶¹ Deze conclusie bevestigt wat Westerink (1989) schrijft in bijlage XVII. Haar conclusie is dat het weeshuis goede onderwijsmethoden gebruikt. Ze doet dit aan de hand van Jansing en Dasberg, *Meer kennis, meer kans, Het Nederlandse onderwijs 1843-1914*, Haarlem 1978
- ⁶² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 38, 03.03.1876
- ⁶³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 38, 24.03.1876
- ⁶⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 38, 25.10.1876
- ⁶⁵ Westerink 1989, 40-74
- ⁶⁶ Jansing, *1844-1875*, 211
- ⁶⁷ Van der Wurff, 53, 54
- ⁶⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 43, 29.11.1881
- ⁶⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 44, 03.02 en 05.05.1882; inv.nr. 127
- ⁷⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 26, 06.06.1864
- ⁷¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 31, 01.10.1869
- ⁷² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 33, 06.10.1871
- ⁷³ POM, 1962,5
- ⁷⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr 103
- ⁷⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 24, 19.03.1862
- ⁷⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 29, 06.09.1867
- ⁷⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 32, 25.07.1870
- ⁷⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 60, 17.09.1834
- ⁷⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 17, 26.05.1855
- ⁸⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 37, 05.11.1875 en 10.12.1875
- ⁸¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 38, 03.03.1876
- ⁸² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 23, 11.04.1861
- ⁸³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 36, 19.03.1874
- ⁸⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 24, 16.01.1862
- ⁸⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 47, 07.10.1886
- ⁸⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 28, 02.11.1866
- ⁸⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 11.10.1834
- ⁸⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 38, 07.01.1876
- ⁸⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 127
- ⁹⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 40, 11.01.1878
- ⁹¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 23, 11.04.1861
- ⁹² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 37, 05.03.1875
- ⁹³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 40, 09.08.1878
- ⁹⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 42, 20.04.1880
- ⁹⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 36, 02.01.1874: 9 jongens
- ⁹⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 24, 16.01.1862
- ⁹⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 34, 05.04 en 14.06.1872
- ⁹⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 36, 01.05.1874
- ⁹⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 36, 05.06.1874
- ¹⁰⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 32, 29.07.1870
- ¹⁰¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 37, 11.06.1875
- ¹⁰² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 150
- ¹⁰³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 34, 08.12.1872
- ¹⁰⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 34, 01.04.1872
- ¹⁰⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 36, 28.03 en 01.05.1874
- ¹⁰⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 36, 17.07.1874
- ¹⁰⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 36, 14.08.1874

¹⁰⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 37, 20.06.1875
¹⁰⁹ NL-ZLCO, 0902.1 inv.nr. 27, 03.08.1865; Inv.nr. 32, 28.08.1870; 13.10.1870, inv.nr. 33, 22.01.1871; 13.03.1871; inv.nr. 34, 03.05.1872; 09.08.1872
¹¹⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 27, 03.08.1865; inv.nr. 31, 05.02. 1869; inv.nr. 38, brief mei 1876; 06.09.1876 notulen);
¹¹¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 31, 08.01.1869
¹¹² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 28, 11.01.1866
¹¹³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 28, 11.01.1866
¹¹⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 30, 03.01.1868
¹¹⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 31, 08.01.1869
¹¹⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 31, 08.01.1869
¹¹⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 32, 02.12.1870
¹¹⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 32, 08.12.1870
¹¹⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 37, zondag 17.10.1875 notulen
¹²⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 40, 01.11.1878; inv.nr. 41, 24.01.1879; 31.01.1879; 13.11.1879
¹²¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 29, 07.06.1867
¹²² Van Vuuren, 28
¹²³ Van Vuuren, 43
¹²⁴ Van Vuuren, 36
¹²⁵ Van Vuuren, 41
¹²⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 29, 26.04.1867
¹²⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 30, 01.05.1868
¹²⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr.30, 07.02.1868
¹²⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 33, 28.04.1871
¹³⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 125, 1870
¹³¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 126,
¹³² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 149
¹³³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 37, 05.11.1875 en 09.01.1876
¹³⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 36, 06.11.1874
¹³⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 22, 29.11.1860
¹³⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 29, 01.11.1867
¹³⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 19, 05.11.1857
¹³⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 38, 05.05.1876
¹³⁹ Jansing / Dasberg, *1844/1875*, 225
¹⁴⁰ Van Tijn, *1844 – 1875*, 135

4 GEBOUW IN DE JAREN '20 VAN DE 20^e EEUW

¹ Bosch, 24-34
² POM 1962, 14. In dat jaar zijn veel voorwerpen uit het Hervormd Weeshuis in bezit gekomen van het Provinciaal Overijssels Museum, ook dit schilckderij.
³ POM 1962, 5
⁴ Na de sluiting van het huis hebben de regenten deze in 1953 geschonken, samen met een koperen ketel met houten handvatten en een kraan, aan Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen. Deze hebben het laten plaatsen in de keuken van kasteel Cannenburch.
¹ Van Tijn, *1875-1895*, 75-95
² Van Tijn, *1895-1914*, 303-313
³ Dankers, 394
⁴ Ten Hove, *Zwolle*, 493-495
⁵ Ten Hove, *Zwolle*, 539
⁶ Ten Hove, *Zwolle*, 493
⁷ Ten Hove, *Zwolle*, 534

5 1882-1940: DE KINDEREN WORDEN MEER ALS INDIVIDU BEHANDELD

5.1 EFFECTEN VAN DE VERBREDE JEUGDZORG OP WEESHUIZEN, 1882-1940

⁸ Bakker, 452, 453
⁹ Dekker, 333
¹⁰ Dekker, 359
¹¹ Dekker, 368
¹² Dekker, 369
¹³ Kruithof, *Inleiding*, 10
¹⁴ Kruithof, 11 en 12
¹⁵ Van Leeuwen, *1800-1912*, 290-291
¹⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 04.03.1913
¹⁷ Handelingen raad 21.09.1914
¹⁸ Handelingen raad 1937, 18.01.1937
¹⁹ Van der Vlis, *2002*, 70-71
²⁰ Reglementair bepaald: zie bijlagen 7 en 10, 3 1.2.
²¹ Handelingen Raad, besluit 13.04.1896
²² Handelingen raad, 05.04.1909
²³ Handelingen raad, 03.08.1908
²⁴ Handelingen raad, 05.04.1909
²⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 08.12.1922; brief bestuur aan B&W, d.d. 11.12.1922 (NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 93)
²⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 07.02.1935; 15.12.1938
²⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 44, 07.03.1882 (een vergadering met regentessen); Handelingen raad, 18.10.1904; NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 55, 1903; inv.nr. 71 (ingekomen stukken)
²⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 55, 14.03.1902; Handelingen raad, 10.03.1902
²⁹ Handelingen raad 15.04.1907 en 29.04.1907
³⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 04.12.1908
³¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 03.08.1914; Handelingen raad, 01.09.1914; Handelingen raad, 30.12.1914; NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 01.03.1915
³² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 01.02.1915
³³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 18.09.1925; Handelingen raad, 09.11.1925, 22.08.1927; 16.09.1927; brief van bestuur aan B&W in NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 77
³⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 02.07.1931
³⁵ Handelingen raad 07.04.1902
³⁶ Handelingen Raad, 27.06.1904
³⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 03.10.1917; 05.12.1917
³⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 29.10.1920
³⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 29.09.1921
⁴⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 27, 29.09.1921
⁴¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 20.04.1923
⁴² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 16.04.1926
⁴³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57,16.09.1927
⁴⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 55, 09.04.1902
⁴⁵ Ten Hove, *Zwolle*, 500
⁴⁶ Erdtsieck, 75 e.v.
⁴⁷ Ten Hove, *Zwolle*, 499
⁴⁸ Erdtsieck, 75 e.v.
⁴⁹ Ten Hove, *Zwolle*, 500

- ⁵⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 55, 07.10.1904; brief B&W van 05.08.1904 plus bespreking in de raad van 26.09.1904
- ⁵¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 15.06 en 21.09.1923; inv.nr. 78 ingekomen en minuten van uitgaande stukken 1926-1930
- ⁵² Handelingen raad, 13.10.1913
- ⁵³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 12.11.1913
- ⁵⁴ Handelingen raad, 06.04.1914. Ook de hieronder geciteerde uitspraken zijn in deze vergadering gedaan.
- ⁵⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 04.09.1916
- ⁵⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 22.01.1920
- ⁵⁷ Handelingen raad 19.04.1920
- ⁵⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 28.04.1920
- ⁵⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 28.04.1920
- ⁶⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 66 ongedateerd (1920)
- ⁶¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 30.04.1920
- ⁶² NL-ZICO, 0701, inv.nrs. 2739 en 2740
- ⁶³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 06.03.1925
- ⁶⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 10.07.1925
- ⁶⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 08.07.1927; beschikking kantonrechter 11.11.1927
- ⁶⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 06.05.1932; 16.09.1932; 03.11.1932
- ⁶⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 18.03.1937; 20.05.1937
- ⁶⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 80: brief van regenten aan bedoeld comité, 31.10.1938
- ⁶⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 80: brief gemeentebestuur Zwolle aan minister van BiZa, 30.11.1938; NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 15.12.1938
- ⁷⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 13.09.1939
- ⁷¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 16.05.1940

5.2 HET VERANDERENDE PEDAGOGISCH KLIMAAT

- ¹ Bosch, 35
- ² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 04.06.1917
- ³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 03.03.1911, 08.09.1911
- ⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 14.11.1916; 04.12.1916
- ⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 48, 03.08.1888
- ⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 53, 12.06.1896
- ⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 53, 03.06.1896
- ⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 53, 21.07.1896
- ⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 53, 10.07.1896
- ¹⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 53, 24.07.1896
- ¹¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 54, 12.02.1897
- ¹² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 55, 07.12.1900; 12.04.1901; 11.09.1901
- ¹³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 03.11.1913
- ¹⁴ NL-ZICO, 0902.1, inv.nr. 56, 09.01.1919, 13.03.1919 en 10.04.1919
- ¹⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 10.09.1920; 06.01.1921
- ¹⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 06.01.1921
- ¹⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 31.08.1914
- ¹⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 05.11.1917
- ¹⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 55, 02.12.1904
- ²⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 55, 13.07.1900 (huisgezin); inv.nr. 56, 05.11.1917 (tehuis); inv.nr. 57, 17.10.1924 (tehuis); inv.nr. 58, 04.01.1934 (Heldringstichting i.p.v. gezin)

- ²¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 38, 04.01.1934; 15.04.1937;
- ²² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 55, 07.09.1900; 14.09.1900
- ²³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 55, 05.10.1900
- ²⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 55, 09.08.1901
- ²⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 55, 13.09.1901
- ²⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 71, brieven d.d. 19.09.1900; 22.09.1900; 23.09.1900
- ²⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 06.07.1920; inv.nr. 66
- ²⁸ Westerink 1989, 123-127
- ²⁹ Westerink 1989, 123-127
- ³⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 14.09.1928
- ³¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 28.12.1928
- ³² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57 (1919-1933) 09.11.1928; 14.12.1928; 04.01.1929
- ³³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58 (1933-1957) 07.03.1935
- ³⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 54, 04.11.1898; inv.nr. 56, 09.06.1911
- ³⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 47 (1886 / 1887) 04.11.1887
- ³⁶ Bosch,
- ³⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 01.11.1907
- ³⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 54, 03.06.1898
- ³⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 07.06.1915; 05.07.1915
- ⁴⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 72, brief uit Hoenderloo 01.10.1906
- ⁴¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 05.02.1917
- ⁴² Ten Hove, *Zwolle*, 517
- ⁴³ Ten Hove, *Zwolle*, 519
- ⁴⁴ Ten Hove, *Zwolle*, 555
- ⁴⁵ Ten Hove, *Zwolle*, 554
- ⁴⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 13.09.1939; 12.10.1939
- ⁴⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 13.09.1939
- ⁴⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 31.08.1914
- ⁴⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 10.01.1916
- ⁵⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 10.01.1916
- ⁵¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 31.01.1916
- ⁵² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 31.01.1916
- ⁵³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 07.04.1921; 28.04.1921
- ⁵⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 13.09.1929
- ⁵⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 24.04.1931; 22.05.1931
- ⁵⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 15.12.1932
- ⁵⁷ Bosch, 37-40
- ⁵⁸ Bosch, 45
- ⁵⁹ Bosch, 45
- ⁶⁰ Bosch, 46-49
- ⁶¹ Zie bijlage 8
- ⁶² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 02.02.1914
- ⁶³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 31.01.1916
- ⁶⁴ Van der Vlis, *2002*, 63
- ⁶⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 13.04.1922
- ⁶⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 05.02.1926
- ⁶⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 05.02.1926
- ⁶⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 11.03.1932
- ⁶⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 11.04.1930
- ⁷⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 06.11.1931

⁷¹ Herinneringen PS en DS-W
⁷² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57 (1919-1933) 06.11.1931; 03.12.1931
⁷³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 07.01.1932; inv.nr. 79
⁷⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 07.10.1932
⁷⁵ Bosch
⁷⁶ Bosch, 63-67
⁷⁷ Bosch,
⁷⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 06.10.1922
⁷⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 01.11.1922
⁸⁰ Bosch, 80
⁸¹ Bosch, 80

⁸² *Tabel 5.2 1 Voedselaankoop in een groot-huishouden begin 20e eeuw in de praktijk.*
(NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 161). Een paar getallen uit 1901 om de omvang ervan aan te geven.

Melk	liters		kilogram	
	zoetemelk	karnemelk	boter	
1 ^e kwartaal:	1850	2736		
2 ^e kw.	1979	2720	216,5	
3 ^e kw	1918	2844	200,5	
4 ^e kw	1978	2772	65,5	

vlees in kg.	rund	kalf	benen	rollade	botten	varken	vet	poulet	spek
1 ^e kw.	557	5,4	12	24	25	34,6			
2 ^e kw.	588,5	10,3	13	24	35	18,7			
3 ^e kw.	555,2	7,9	14	28	40	48			
4 ^e kw.	642	13		26	25	322	60	7,2	50,5

brood	wit	tarwe	rogge
1 ^e kw.	864	182	272
2 ^e kw.	882	182	279
3 ^e kw.	836	182	254
4 ^e kw.	931	188	308

	koffie	siroop	grutten
1 ^e kw.	55,5 kg	162 kg.	191 kg.
2 ^e kw.	55,5	168	262
3 ^e kw.	45	168	316
4 ^e kw.	55,5	154	249

⁸³ Ten Hove, *Zwolle*, 510-511
⁸⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 03.10.1917
⁸⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 05.02.1917
⁸⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 04.10.1938
⁸⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 25.01.1938
⁸⁸ Bosch, 44 en 50-55
⁸⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 46, 03.10.1884
⁹⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 14.09.1928
⁹¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 02.04.1917; 07.05.1917
⁹² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 74 (ingekomen stukken 1916)
⁹³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 11.06.1919
⁹⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 03.07.191

⁹⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 17.07.1924
⁹⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 05.03.1926
⁹⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 23.06.1926
⁹⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 12.04.1929
⁹⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 11.04.1930
¹⁰⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 01.11.1934
¹⁰¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 08.07.1927
¹⁰² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 15.12.1938
¹⁰³ Bosch, 77-79
¹⁰⁴ Bijvoorbeeld: NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 55, 09.03.1901
¹⁰⁵ Bosch, 79
¹⁰⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 28.04.1921

5.3 DE SAMENLEVING STELT ANDERE EISEN

¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 44, 25.10.82
² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 46, 17.01.1884
³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 47, 02.11.1886
⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 47, 22.03.1887
⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 47, 22.03.1887
⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 47, 22.03.1887
⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 45, 12.01.1883; inv.nr. 54, 18.03.1899; inv.nr. 56, 16.02.1906; inv.nr. 56, 29.03.1912; NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 20.09.1920
⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 10.09.1920
⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 20.09.1920
¹⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 25.01.1938
¹¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 29.04.1936
¹² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 52, 25.01.1895
¹³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 55, 05.02.1904
¹⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 02.03.1906
¹⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 05.10.1906
¹⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 10.05.1907;
¹⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 04.12.1908
¹⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 09.10.1916
¹⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 08.06.1914
²⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 18.09.1925
²¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 15.05.1925
²² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 15.05.1925
²³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 06.11.1931
²⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 22.05.1931
²⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 30.09.1949
²⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 05.11.1917
²⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 06.10.1921
²⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 06.12.1929
²⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 54, 03.06.1898; inv.nr. 55, 06.04.1900; 02.11.1900; 08.04.1905
³⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 14.11.1916
³¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 03.03.1911, 08.09.1911
³² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 08.06.1928, 14.09.1928, 12.10.1928, 01.03.1929
³³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 07.04.1932, 06.04.1933
³⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 03.11.1911
³⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 24.10.1912; 01.1918

-
- ³⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 03.03.1918; 05.05.1918; 27.11.1919
- ³⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 03.10.1917
- ³⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 04.03.1918
- ³⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 13.03.1919
- ⁴⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 03.03.1921
- ⁴¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 18.09.1925
- ⁴² Ten Hove, *Zwolle*, 483
- ⁴³ Ten Hove, *Zwolle*, 485
- ⁴⁴ Handelingen raad, 23.07.22.10 en 19.11.1894
- ⁴⁵ Handelingen raad, 27.11.1899
- ⁴⁶ Handelingen raad, 27.12.1899
- ⁴⁷ Handelingen raad, 22.01.1900
- ⁴⁸ Handelingen raad, 22.01.1900
- ⁴⁹ Handelingen raad, 13.11.1900
- ⁵⁰ Handelingen raad, 10.12.1900
- ⁵¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 55, 02.11.1900
- ⁵² Handelingen raad, 27.12.1900
- ⁵³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 55, 04.11.1904
- ⁵⁴ Handelingen raad, 25.04.1904
- ⁵⁵ Handelingen raad, 24.05.1904
- ⁵⁶ Beide citaten: NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 55, 04.11.1904 en Handelingen raad, 14.11.1904
- ⁵⁷ Handelingen raad, 06.03.1905
- ⁵⁸ Handelingen raad, 15.12.1919
- ⁵⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 66, 24.12.1919
- ⁶⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 22.01.1920
- ⁶¹ Erdsieck, 103
- ⁶² Handelingen raad, 28.06.1920
- ⁶³ Handelingen raad 29.03.1921, 07.11.1921, 08.05.1922
- ⁶⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 18.02.1921; inv.nr. 57, 29.09.1921
- ⁶⁵ Handelingen raad, 26.01.1931, 09.02.1931
- ⁶⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 28.02.1931
- ⁶⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 81: brief B&W 06.07.1937
- ⁶⁸ brief pensioenraad 19.02.1941
- ⁶⁹ Handelingen raad, 06.04.1914
- ⁷⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 15.02.1934
- ⁷¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 18.03.1937
- ⁷² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 16.07.1936
- ⁷³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 26.01.39
- ⁷⁴ Bijlage 12, 3.1.5

6 1940-1970: HET HERVORMD WEESHUIS HEEFT ZIJN TIJD GEHAD

6.1 1940-1945 ALLEEN PASSEN OP 'DE WINKEL'

- ¹ Herinneringen EM
- ² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 30.10.1941
- ³ Ten Hove, *Zwolle*, 562
- ⁴ Ten Hove, *Zwolle*, 561
- ⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 24.10.1942; 18.11.1942; NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 80
- ⁶ Herinneringen EM en JM
- ⁷ Herinneringen EM en JM
- ⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 18.11.1942

-
- ⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 16.12.1943
- ¹⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 16.12.1943
- ¹¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 82, brief bestuur 21.01.1946
- ¹² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 25.02.1948
- ¹³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 06.01.1944
- ¹⁴ Ten Hove, *Zwolle*, 558
- ¹⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 23.01.1943; 18.03.1943
- ¹⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 03.05.1945
- ¹⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 13.01.1945
- ¹⁸ Ten Hove, *Zwolle*, 557
- ¹⁹ Ten Hove, *Zwolle*, 557
- ²⁰ Herinneringen EM
- ²¹ Ten Hove, *Zwolle*, 557
- ²² Ten Hove, *Zwolle*, 560
- ²³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 10.05.1944
- ²⁴ Ten Hove, *Zwolle*, 560

6.2 1940-1953 DE LAATSTE JAREN VAN HET WEESHUIS

- ¹ Herinneringen AD
- ² Herinneringen DS-W
- ³ Herinneringen AD
- ⁴ Herinneringen DS-W, GM
- ⁵ Herinneringen DS-W
- ⁶ Herinneringen HB-Z
- ⁷ Herinneringen DS-W
- ⁸ Herinneringen AD en HB-Z
- ⁹ Herinneringen familie B, JM
- ¹⁰ Herinneringen HB-Z
- ¹¹ Herinneringen PS
- ¹² Herinneringen EM, AD. DS-W
- ¹³ Herinneringen JM
- ¹⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 21.11.1940
- ¹⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 19.12.1940
- ¹⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 19.11.1956; 20.11.1958
- ¹⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 12.12.1956; 12.12.1957
- ¹⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 24.07.1941
- ¹⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 08.03.1950
- ²⁰ Herinneringen GM
- ²¹ Herinneringen TA-P
- ²² Herinneringen DS-W
- ²³ Herinneringen AD en PS
- ²⁴ Herinneringen JM
- ²⁵ Herinneringen GM
- ²⁶ Herinneringen DS-W en PS
- ²⁷ Herinneringen DS-W
- ²⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 16.10.1946
- ²⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 19.03.1947; 14.05.1947; 23.03.1948; 19.05.1948
- ³⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 05.10.1949
- ³¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 07.12.1951
- ³² Herinneringen EM en GM

33 Herinneringen DS-W
 34 Herinneringen JM
 35 Herinneringen EM
 36 Herinneringen AD
 37 Herinneringen HB-Z
 38 Herinneringen JM
 39 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 20.02.1946
 40 Herinneringen DS-W
 41 Herinneringen DS-W
 42 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 23.01.1941
 43 Herinneringen JM, DS-W en AD
 44 Herinneringen AD
 45 Herinneringen AD, familie B, JM
 46 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 17.04.1940
 47 Herinneringen AD
 48 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 19.07.1945
 49 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 29.10.1947; 23.02.1949
 50 Herinneringen PS en DS-W
 51 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 59, 29.06.1959
 52 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 15.12.1954
 53 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 06.10.1954
 54 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 19.12.1945; in 1948 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 21.12.1948;
 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 28.02.1951
 55 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 22.01.1947; NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 20.10.1948; NL-
 ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 28.02.1951
 56 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 24.02.1954
 57 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 23.01.1950; 08.02.1950; 08.03.1950
 58 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 21.11.1951; herinneringen DS-W, PS, TA-P
 59 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 14.01.1952
 60 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 28.02.1951; 10.10.1951
 61 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58; bijvoorbeeld Leichtenritt 23.05.1951; Hoeksema 14.01.1952
 62 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 14.01.1952 (Noteboom)
 63 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 17.10.1947
 64 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 16.10.1946
 65 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 30.09.1949
 66 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 29.07.1949
 67 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 29.07.1949
 68 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 02.09.1949
 69 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 02.09.1949
 70 Herinneringen DS-W
 71 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 15.10.1952
 72 Herinneringen AD
 73 Herinneringen JM
 74 Herinneringen DS-W
 75 Herinneringen AD, PS, EM, GM, DS-W, JM
 76 Herinneringen JM, TA-P
 77 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 27.06.1951
 78 Herinneringen DS-W en EM
 79 Herinneringen TA-P
 80 Herinneringen DS-W

81 Herinneringen DS-W
 82 Herinneringen JM
 83 Herinneringen JM
 84 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 22.09.1949
 85 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 02.11.1949
 86 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 02.10.1950

6.3 1950-1953 HET BESTUUR KIEST VOOR GEZINSVERPLEGING

¹ Het gaat om individuele situaties.

Het gaat in 1932 om 2 kinderen van wie de vader in het ziekenhuis ligt en de moeder is opgenomen in een psychiatrische kliniek; in hun geval worden de kosten gedragen door de Gemeentelijke Armenzorg.

In 1937 worden 3 kinderen als ‘logé van de directrice’ opgevangen. Hun vader is werkloos en moeder is in een psychiatrische kliniek opgenomen.

Ook in 1939 worden 2 kinderen uit 2 gezinnen tijdelijk opgenomen wanneer ze niet thuis kunnen blijven door ziekte of na het overlijden van de moeder. In het laatste geval betaalt de vader de kosten van onderhoud.

In 1940 wordt aan 3 kinderen die door oorlogsomstandigheden in Zwolle zijn ‘gestrand’ onderdak gegeven evenals aan 3 kinderen van wie vader is gemobiliseerd en moeder in een psychiatrische kliniek is opgenomen.

Heel bijzonder is in 1941 de opvang van 3 kinderen van wie de ouders in een concentratiekamp in Duitsland zitten omdat ze lid zijn van een ‘sekte Bijbelonderzoekers’. Het zal hier hoogstwaarschijnlijk om Jehovagetuigen gaan. Deze kinderen zijn vanaf 1945 halfwees; de verpleegkosten van het Hervormd Weeshuis worden vanaf 1947 gedragen door een Commissie Oorlogsslachtoffers die voor de 3 kinderen /1.000 op jaarbasis bijdraagt (dat is /7,00 per week per kind) (NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 29.12.1947).

In 1942 komen er kinderen van het Julianakinderhuis, het doorgangshuis van Kinderzorg. Hierdoor moet een nieuwe kinderslaapkamer gebouwd worden en een flinke kinderjuffrouw aangesteld. Er zullen hoogstens 10 kinderen van Kinderzorg worden opgenomen (NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 29.01.1942; 26.02.1942; 25.03.1942; 30.04.1942). Deze kinderen geven ‘nogal moeilijkheden in het huis’ (NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 18.02.1943). De directeur van Kinderzorg zegt toe dat een en ander in orde zal komen. Kinderzorg betaalt /4,00 per week; dat is te weinig; de kosten alleen al zijn /2,50. Regering vergoedt /10,00 per week (NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 20.07.1944).

In 1946 besluit het bestuur over de mogelijkheid dat ook kinderen uit Indië opgenomen kunnen worden. Het stelt wel als voorwaarden dat er een ouder meisje als opzichteres kan worden aangesteld; dat de gemeente meer brandstof (i.v.m. gebruik van meer ruimte) en textiel beschikbaar stelt (NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 20.02.1946).

In de jaren 1948-1951 worden 3 kinderen meermalen tijdelijk opgenomen van wie de vader geen tijd heeft de kinderen thuis te onderhouden en moeder opgenomen is in een psychiatrische kliniek. Telkens wanneer ze weer terugkomen moet de directrice hun opnieuw tucht bij brengen. In 1951 wordt genotuleerd dat de ouders feitelijk uit de ouderlijke macht ontzet moeten worden en de kinderen onder voogdij geplaatst. Dat zou betekenen dat de kinderen het huis moeten verlaten (NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 03.01.1951). Dit is alweer een bevestiging dat het weeshuis niet structureel zal meewerken aan situaties die verbonden kunnen worden met de uitvoering van de Kinderwetten van 1901. Uiteindelijk komen 2 van de 3 kinderen onder de hoede van Kinderzorg.

In 1951 komen 5 wezen in huis die, uit Nederlands-Indië komend nu in Hooghalen (Drenthe; nu Westerbork) wonen. Het bestuur zegt over hen dat ze eigenlijk niet geholpen zouden mogen worden. Twee van hen zouden door hun leeftijd moeilijkheden kunnen veroorzaken. De raad zou opname moeten afwijzen.

Een reden daarvoor wordt niet beschreven, maar de reden zal zijn dat ze geen Zwolse wezen zijn. Ds. Van Eizenga van de Diaconale Commissie voor Maatschappelijk Werk van de Hervormde Gemeente meldt in januari 1950 dat hun ouders in Indië zijn overleden(NL-ZLCO, 0902.1 inv.nr. 82; brief 03.01.1950). Uit een andere bron blijkt dat vader onderofficier was in het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL) en als krijgsgevangene in 1944 is overleden. Hun moeder was al in 1943 overleden. Hun oom kan hen niet opvoeden. Daarom wordt wel besloten tot opname. Ze krijgen een wezenpensioen waaruit maandelijks een bedrag wordt betaald (NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 146; inboedelbeschrijving). Er wordt dus verantwoordelijkheid genomen voor wezen die formeel niet opgenomen mogen worden en van wie ingeschat wordt dat opname niet eenvoudig zou kunnen zijn.

Tabel 6 1 Achtergrond van de opname van kinderen tussen 1930 en 1960

	1930-1939		WO II		1945-1960	
	aantal	%-age	aantal	%-age	antal	%-age
tijdelijke opname (<1 jaar)	2	7,7	13	33,3	27	49,1
als tijdelijk geregistreerd						
maar een verblijf van ≥ 1 jaar	5	19,2	8	20,5	6	10,9
wees	19	73,1	5	12,8	18	32,7
halfwees	1	3,8	20	51,3	7	12,7
via de hervormde diaconie	0	0	0	0	6	10,9
via Sociale Zaken	2	7,7	13	33,3	9	16,4
via de voogdijraad	0	0	0	0	3	5,5
totaal geregistreerd	26	100	39	100	55	100

- 2 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 16.07.1936
- 3 Wormgoor, 4
- 4 Wormgoor, 5
- 5 Wormgoor, 7
- 6 Wormgoor, 7
- 7 Wormgoor, 14
- 8 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 18.04.1950
- 9 Jaap Hagedoorn wijst hierop.
- 10 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 14.06.1950
- 11 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 28.02.1951
- 12 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 21.11.1951
- 13 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 95 jaarverslagen 1951-1959 (naar B&W)
- 14 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 05.06.1952
- 15 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 95 jaarverslagen 1951-1959 (naar B&W)
- 16 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 17.04.1951; 23.05.1951
- 17 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 95 jaarverslagen 1951-1959 (naar B&W)**Jaarverslag 1951**
- 18 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 14.01.1952
- 19 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 09.04.1952
- 20 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 05.06.1952
- 21 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 05.06.1952
- 22 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 21.07.1952
- 23 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 05.06.1952
- 24 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 16.07.1952
- 25 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 16.07.1952

- 26 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 21.07.1952
- 27 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 05.06.1952
- 28 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 10.09.1952
- 29 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 16.07.1952
- 30 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 15.10.1952
- 31 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 10.09.1952
- 32 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 08.12.1952
- 33 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 08.12.1952; de brief zelf in 11 december geschreven.
- 34 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 19.11.1952
- 35 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 19.12.1952
- 36 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 14.01.1952
- 37 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 84
- 38 Herinneringen DS-W
- 39 Herinneringen GM, EM, TA-P
- 40 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 23.02.1953
- 41 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 15.04.1953
- 42 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 20.01.1954
- 43 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 20.01.1954; brief d.d. 12.01.1954
- 44 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 20.01.1954; Brief d.d. 21.01.1954
- 45 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 09.06.1953
- 46 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 28.01.1953; 09.12.1953
- 47 Herinneringen TA-P
- 48 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 84 (1952?)
- 49 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 19.12.1952
- 50 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 19.12.1952
- 51 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 13.05.1953
- 52 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 07.10.1953
- 53 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 09.06.1953
- 54 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 07.10.1953
- 55 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 04.11.1953
- 56 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 09.12.1953
- 57 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 09.12.1953
- 58 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 12.10.1955; 17.11.1955; 08.12.1955

6.4 1953 EN VOLGENDE JAREN KINDEREN IN EEN PLEEGGEZIN

- 1 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 28.01.1953
- 2 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 19.12.1952: f87 per maand; 03.11.1954: f95 per maand; 28.03.1956: f110
- 3 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 23.05.1955
- 4 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 18.03.1953 (betreft PS)
- 5 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 19.12.1952
- 6 Herinneringen JM en PS; NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 15.10.1952
- 7 Herinneringen EM
- 8 Herinneringen GM
- 9 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 10.08.1953
- 10 E-mail van EM van 11.04.2018

6.5 1946-1970 NIEUW REGLEMENT OF NIEUWE DOELSTELLINGEN?

- 1 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58 (1933-1957) NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 8: brief gemeentebestuur 17.12.1946 en brief van bestuur 27.01.1947
- 2 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 20.10.1948

- ³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 21.12.1948 (brief van de Raad 18.12.1948)
- ⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 21.12.1948
- ⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 24.09.1952
- ⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 87
- ⁷ Handelingen raad 1957, 15.04, 27.05 en 08.07.1957
- ⁸ Bijlage 12, 3.1.2
- ⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 59, 26.03.1958

6.6 1954 HET HUIS WORDT VERLATEN

- ¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 24.09.1952
- ² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 85 en in.nr. 58, 13.05.1952
- ³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 09.06.1953; 16.09.1953; e-mail van Geldersch Landschap en Kasteelen d.d. 11.07.2018
- ⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 95 jaarverslagen 1951-1959 (naar B&W)
- ⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 23.02.1953
- ⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 09.12.1953
- ⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 10.08.1953
- ⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 04.11.1953
- ⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 20.01.1954
- ¹⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 20.01.1954
- ¹¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 09.12.1953
- ¹² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 24.02.1954
- ¹³ POM 1955, 10
- ¹⁴ POM 1962, 5
- ¹⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 28.05.1954
- ¹⁶ POM 1957, 9
- ¹⁷ Verslag in de Zwolsche Courant van 1 juli 1960

7 1822-1970 VERMOGENSBEHEER EN EXPLOITATIE

7.1 1822-1970 ONROEREND GOED EN HET BEHEER ERVAN

- ¹ NL-ZICO, toegangscode 0902.1, inv.nr. 26, 02.02.1864
- ² NL-ZICO, 0902.1, inv.nr. 53, 03.01.1896
- ³ NL-ZICO, 0902.1, inv.nr. 58, 10.08.1953; geboden is /99.400; prijs is /149.339; goedkeuring Gedeputeerde Staten
- ⁴ NL-ZICO, 0902.1, inv.nr. 58, 20.01.1954
- ⁵ NL-ZICO, 0902.1, inv.nr. 58, 20.01.1954
- ⁶ NL-ZICO, 0902.1, inv.nr. 58, 10.08.1953
- ⁷ De oppervlakten en de kadastrumnummers heb ik gehaald uit NL-ZICO, 0902.1, inv.nrs 458-464. De kaartgegevens uit NL-ZICO, 0145.
- ⁸ Een perceel wordt in het kadaster beschreven met een sectieletter en een kadastrumnummer. Bij wijzigingen in de omvang van percelen (bijvoorbeeld door splitsing) verandert het kadastrumnummer. Bij omvangrijke veranderingen, bijvoorbeeld bij de bouw van nieuwe woonwijken, kan zelfs de sectieletter veranderen. Dat betekent dat de kadastrale aanduiding in 1933 in veel gevallen met een geheel andere nummering werkt dan die van 1832 (of 1849).
- Wim de Ruiter heeft aangegeven hoe ik de oorspronkelijke kadastrale aanduiding uit 1832 kan terugvinden van percelen in 1933. Hierdoor is het mogelijk geworden alle percelen in hetzelfde kader geplaatst te krijgen. Via de leggers van het kadaster is het gelukt vrijwel alle percelen te traceren.
- ⁹ NL-ZICO, 0902.1, inv.nr. 455
- ¹⁰ NL-ZICO, 0700, inv.nrs. 10976-10986
- ¹¹ Citaat uit Van Zanden, *De economische ontwikkeling*, 346; zie ook p. 198

7.2 1822-1970 EXPLOITATIE VAN HET HERVORMD WEESHUIS

- ¹ Bijvoorbeeld: NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 9, 16.05.1847
- ² Bijvoorbeeld: NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 52, 26.05.1895
- ³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 30, 05.06.1868 en 29.08.1868
- ⁴ NL-ZICO, 0701, inv.nr. 21 (1852), 01.12.1852: missive van het bestuur 16.02.1852
- ⁵ NL-ZICO, 0701, inv.nr. 21 (1852), 01.12.1852
- ⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 14 02.09.1852
- ⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 14 02.09.1852 en 10.12.1852
- ⁸ Van Vuuren, 29
- ⁹ Stuijvenberg 1770-1970, 108
- ¹⁰ Van Tijn, 1875-1895, 86
- ¹¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 31, 05.07.69 (vier keer vlees per week i.p.v. drie); inv.nr. 37, 11.06.1875 (alle dagen vlees: krachtiger voedsel *ter bevordering van de gezondheid*)
- ¹² NL-ZICO, 0902, inv.nr. 9 heeft op genoemde data deze gegevens vastgelegd
- ¹³ De processtukken zijn gearriveerd onder NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 25, 03.07.1863
- ¹⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 54, 10.09.1897: erfenis overleden wees gaat naar het weeshuis omdat de kosten van verpleging het bedrag te boven gaan; krachtens art.50 der wet tot regeling van het armbestuur.
- ¹⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 37,08.01.1875 en 05.02.1875
- ¹⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 117-123
- ¹⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 117-120 administratie verdiensten weesjongens
- ¹⁸ Van Tijn, *1875-1895*, 86
- ¹⁹ Van Tijn, *1895-1914*, 306 en 310
- ²⁰ De Vries, *1918-1940*, 137-140
- ²¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57,16.09.1932
- ²² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 02.11.1933
- ²³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 15.03.1934
- ²⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 07.06.1934
- ²⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 15.02.1934; 03.05.1934
- ²⁶ Zwolsche Courant, 12.07.1937: notulen van de raadsvergadering
- ²⁷ Zwolsche Courant, 12.08.1937: notulen van de raadsvergadering
- ²⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 16.09.37
- ²⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 23.12.1937
- ³⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 26.01.39
- ³¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 124
- ³² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 22.02.1933
- ³³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 53, 03.01.1896
- ³⁴ Handelingen raad, 23.07, 22.10 en 19.11.1894
- ³⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 18.02.1921
- ³⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 12.05.1921
- ³⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 06.10.1922
- ³⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 01.10.1926; 12.11.1926
- ³⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 19.09.1940
- ⁴⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 28.02.1951
- ⁴¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 14.06.1950
- ⁴² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 07.12.1951
- ⁴³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 09.04.1952
- ⁴⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 12.07.1950
- ⁴⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 14.06.1950
- ⁴⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 06.10.1954

⁴⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 06.10.1954
⁴⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 12.12.1956; 23.01.1957
⁴⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 23.01.1941
⁵⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 29.05.1946 en 17.06.1948
⁵¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 17.06.1948
⁵² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 10.08.1953; geboden is /99.400; prijs is /149.339); goedkeuring
Gedeputeerde Staten
⁵³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 20.01.1954
⁵⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 20.01.1954
⁵⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 10.08.1953
⁵⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 59, 23.02.1959
⁵⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 59, 14.04.1959; 26.05.1959; 29.06.1959; 23.09.1953; 23.10.1959

8 NA 1970: EEN OUD VERMOGEN WORDT NIEUW INGEZET

¹ Ten Hove, *Zwolle*, 567
² Citaten uit Wikipedia
³ Van der Vlis, *2002*, 59-60
⁴ Van der Vlis, *2002*, 193
⁵ Van der Vlis, *2002*, 193
⁶ Zwolse Courant, 08.12.1965
⁷ Zwolse Courant, 17.12.1966
⁸ Zwolse Courant, 20.12.1966
⁹ KB 01.09.1970
¹⁰ Gemeenteblad van Zwolle 1971; voorstel B&W nr. 47708.04.1971
¹¹ Archief bestuur Het Hervormd Weeshuis, in beheer van de administrateur
¹² Bijlage 12, 4.1
¹³ NL-ZICO, 0902.3, 20.09.1978
¹⁴ NL-ZICO, 0902.3, 19.12.1978
¹⁵ NL-ZICO, 0902.3, 11.10.1979
¹⁶ Gemeenteblad, jaargang 1980; 04.02.1980
¹⁷ NL-ZICO, 0902.3, 08.05.1980
¹⁸ STICHTING HW, 21.12.1998
¹⁹ STICHTING HW, 17.03.1999
²⁰ STICHTING HW, 17.03.1999
²¹ STICHTING HW, 17.03.1999
²² Gemeenteblad, jaargang 2000; 20.03.2000
²³ Bijlage 12, 4.2

BIJLAGEN

¹ Over begin in 1836 geen bewijs. NL-ZLCO, 0902.1 inv.nr. 18 (1856) 24-4-1856
² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 35 (1873), 15.08.73 (ernstig ziek)
³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1 16.07.1834, 07.08.1834 en 27.11.1836; inv.nr. 62 (1836);
27.11.1836 brief bestuur aan B&W; inv.nr 65 (bijlage jaar 1839); NL-ZICO, 0701, inv.nr. 361
resolutie 1677 dd. 28.11.1835
⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1; 08.02.1837
⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 16, 13.04.1854
⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 19, 16.06.1857
⁷ NL-ZICO, 0701, inv.nr. 358, resolutie B&W 12.10.1833
⁸ 0701 358 resolutie B&W 1401, 12.10.1833
⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 19, 05.03.1857
¹⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 20, 29.07.1858; inv.nr. 21, 23.04.1859

¹¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 22, 20.09.1860
¹² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 24, 31.01.1862
¹³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 24, 07.02.186; inv.nr. 26, 16.05.1864
¹⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 25, 05.06.1863; inv.nr. 27, 03.08.1865
¹⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 27, 11.11.1865; inv.nr. 28, 02.11.1866
¹⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 30, 07.08.1868, 12.08.1868 en 04.09.1868
¹⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 35, 05.09.1873
¹⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 37, 25.08.1875; inv.nr. 38, 03.03.1876; inv.nr. 39, 24.01.1877
¹⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 40, 15.04.1878; inv.nr. 42, 05.11.180; inv.nr. 43, 20.12.1881
²⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 5, 26.04.1843
²¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 30, 02.10.1868
²² NL-ZLCO, 0902.1 inv.nr. 31, 05.03.1869
²³ NL-ZLCO, 0902.1 inv.nr. 31, 01.10.1869
²⁴ NL-ZLCO, 0902.1 inv.nr. 44, 20.01.1882
²⁵ NL-ZLCO, 0902.1 inv.nr. 43, 20.12.1881; inv.nr. 44, 07.03.1882; inv.nr. 55, 04.11.1904;
inv.nr. 55, 08.04.1905
²⁶ NL-ZLCO, 0902.1 inv.nr. 55, 21.06.1905; inv.nr. 56, 10.05.1907; inv.nr. 56, 04.12.1908;
inv.nr. 57, 27.11.1919, 18.02.1921, 15.05.1925
²⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 29.07.1949, 02.09.1949; inv.nr. 82 sollicitatiebrief 12.07.1949
²⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 10.09.1952 (voor één jaar); 15.04.1953; 09.06.1953; 16.09.1953
²⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 44, 03.02.1882
³⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 47, 07.10.1886; inv.nr. 50, 12.02.1892
³¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 50, 01.04.1892; inv.nr. 50, 01.12.1893
³² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 51, 10.02.1894; inv.nr. 54, 03.06.1898
³³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 54, 03.06.1898; inv.nr. 55, 06.04.1900; inv.nr. 55, 08.04.1905
³⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 55, 21.06.1905; inv.nr. 56, 08.01.1909; 07.01.19010, 03.02.1911
³⁵ NL-ZLCO, 0902.1 inv.nr. 56, 03.03.1911, 08.09.1911
³⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 14.11.1916
³⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 56, 12.03.1917
³⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 10.06.1920; inv.nr. 57, 18.02.1921
³⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 08.06.1928, 14.09.1928 en 12.10.1928, 01.03.1929
⁴⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 05.07.1929, 22.06.1931
⁴¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 06.04.1933
⁴² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 44, 20.01.1882
⁴³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 45, 02.02.1883
⁴⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 50, 01.12.1893
⁴⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 51, 10.02.1894
⁴⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 53, 07.08.1896; inv.nr. 54, 12.02.1897
⁴⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 54, 05.03.1897; inv.nr. 55, 07.12.1900; inv.nr. 56, 14.10.1910
⁴⁸ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 18.12.1946, 29.10.1947, 20.10.1948, 02.10.1950
⁴⁹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 06.04.1933; 08.06.1933; inv.nr. 58, 03.05.1934; 14.06.1945
⁵⁰ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 47, 02.09.1887; inv.nr. 48 01.11.1889
⁵¹ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 55, 02.07.1904; inv.nr. 56, 05.10.1915; inv.nr. 57, 27.11.1919,
10.09.1920
⁵² NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 10.09.1920, 06.12.1929
⁵³ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 24.04.1931, 16.07.1936; inv.nr. 58, 09.12.1944, 03.05.1945,
22.09.1949, 02.11.1949, 07.12.1949
⁵⁴ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 27.06.1940
⁵⁵ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 09.03.1944; 14.06.1945
⁵⁶ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 17.10.1945, 19.12.1945, 29.07.1949
⁵⁷ NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 03.01.1951

-
- 58 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 03.01.1951, 23.05.1951
 59 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 03.01.1951, 23.05.1951
 60 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 03.01.1951, 24.09.1952
 61 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 03.01.1951
 62 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 07.05.1952
 63 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 14.01.1952
 64 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 47, 05.08.87; inv.nr. 48 (1888 / 1889), 03.02.1889
 65 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 48, 02.03.88, inv.nr. 48 (1888 / 1889), 07.09.1888
 66 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 48, 05.10.88; inv.nr. 49 (1890 / 1891), 13.02.1890
 67 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 49, 13.02.1890, 03.04.1891; inv.nr. 53, 01.05.1896; inv.nr. 55, 13.01.1900
 68 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 55, 13.01.1900; inv.nr. 56, 05.02.1917
 69 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 27.11.1919; inv.nr. 57, 06.10.1921
 70 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 01.12.1921, 10.08.1925
 71 Elberts, 137
 72 Generale Index
 73 Elberts, 137
 74 Streng, *Stemme in staat*, 26
 75 Streng, *Stemme in staat*, 548
 76 Generale index
 77 De Vries II, 75
 78 Generale index
 79 Fol. 22
 80 Fol.13
 81 Generale index
 82 Streng, *Stemme in staat*, 461, 462
 83 Fol. 76
 84 Streng, *Stemme in staat*, 495
 85 Streng, *Stemme in staat*, 461,462
 86 Retroacta via Generale Index
 87 Fol. 112
 88 Generale index
 89 Streng, *Stemme in staat*, 461, 462
 90 Retroacta via Generale index; hij overlijdt in 1747
 91 Streng, *Stemme in staat*, 499
 92 Streng, *Stemme in staat*, 499
 93 Streng, *Stemme in staat*, 498
 94 Streng, *Stemme in staat*, 498
 95 Fol. 198
 96 Fol. 219
 97 Streng, *Stemme in staat*, 498
 98 Generale Index
 99 Streng, *Stemme in staat*, 461,462
 100 Generale index
 101 Streng, *Stemme in staat*, 498
 102 Streng, *Stemme in staat*, 498
 103 Streng, *Stemme in staat*, 461,462
 104 Resoluties Schepenen en Raden, 456
 105 Generale index
 106 Streng, *Stemme in staat*, 461, 462
 107 Generale index

-
- 108 Streng, *Stemme in staat*, 499
 109 Streng, *Stemme in staat*, 499
 110 Generale index
 111 Fol. 73
 112 Retroacta via Generale Index
 113 Streng, *Stemme in staat*, 461, 462
 114 Streng, *Stemme in staat*, 496
 115 Streng, *Stemme in staat*, 461, 462
 116 Streng, 461, 462
 117 Generale index
 118 Streng, *Stemme in staat*, 497
 119 Streng, *Stemme in staat*, 497
 120 Streng, *Vrijheid*, 193
 121 Streng, *Stemme in staat*, 461, 462
 122 Streng, *Stemme in staat*, 540
 123 De Vries II, 139
 124 Generale index
 125 Generale index
 126 Begraffenisboek RBSO, blz. 282
 127 Streng, *Stemme in staat*, 500
 128 Streng, *Stemme in staat*, 500
 129 Generale Index
 130 Streng, *Stemme in staat*, 461,462
 131 Generale index
 132 Fol. 245
 133 Streng, *Stemme in staat*, 461,462
 134 Streng, *Stemme in staat*, 461,462
 135 Generale Index
 136 Streng, *Stemme in staat*, 461,462
 137 Fol. 2
 138 Streng, *Stemme in staat*, 461,462
 139 Streng, *Stemme in staat*, 499
 140 Streng, *Stemme in staat*, 499
 141 Streng, *Stemme in staat*, 461,462
 142 Streng, *Stemme in staat*, 499
 143 Generale index
 144 Generale index
 145 Streng, *Stemme in staat*, 461,462
 146 Fol., 46
 147 NL-ZICO, 0700, inv.nr. 9595
 148 Fol. 233
 149 Fol. 84
 150 NL-ZICO, 0700, inv.nr. 9595
 151 Fol. 68
 152 NL-ZICO, 0700, inv.nr. 9595
 153 Ten Hove, *Zwolle*, 397
 154 Fol. 111
 155 NL-ZICO, 0700, inv.nr. 9595
 156 Fol. 88
 157 NL-ZICO, 0700, inv.nr. 9595
 158 Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek (NNBW)

- 159 NNBW
 160 NNBW
 161 Bevolkingsregister Zwolle F26
 162 Bevolkingsregister Zwolle, I-J 28a
 163 Bevolkingsregister Zwolle S227b
 164 NNBW
 165 Bevolkingsregister Zwolle L 136
 166 NNBW
 167 NNBW
 168 NL-ZICO, 0902, inv.nr. 9 (Burgerweeshuis 1624-1820) en NL-ZICO, 0902, inv.nr. 73 (Holdehuis 1747-1822); NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 114 (Hervormd Weeshuis)
 169 De gegevens met betrekking tot het Burgerweeshuis zijn gehaald uit de instructies van de meester, de binnenmoeder en de maitres, bijlage 12, 1.2.1 t/m 1.2.5.
 Die voor het Huis der Weezen rond 1810 komen uit NL-ZICO, 0902, inv.nr. 64 reglement van orde 1812; bijlage 12, 3.2.
 Die voor het Hervormd Weeshuis 1833 uit bijlage 12, 3.3.1 en 3.3.2; voor het Hervormd Weeshuis 1882 uit bijlage 12, 4.1 en 4.2
 170 NL-ZICO, 0902, inv.nr. 9
 171 NL-ZICO, 0902, inv.nr. 68
 172 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 116
 173 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 116
 174 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1 09.04.1834
 175 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1; 27.11.1835 dankzij een renteloze lening van /1.0000 van de Villerenshuizen
 176 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1, 09.10.1839: stadsarchitect wijst op de gevaarlijke toestand. Inv.nr. 65: B&W akkoord. NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1; 17.02.1840
 177 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 1; 12.03.1840
 178 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 16, 13.04.1854
 179 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 19, 30.04.1857: ziekenzaal aanbesteed; toezicht door stadsarchitect
 180 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 19,30.06.1857 en 21.07.1857
 181 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 20, 10.6-1858; machtiging Gedeputeerde Staten Overijssel d.d. 23.06.1858
 182 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 20, 21-8-1858; nr. 21 29.06.1859
 183 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 20, 30.09.1858
 184 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 24, 05.04.1862
 185 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 32, 07.01.1870
 186 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 35, 07.11.1873
 187 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 35, 05.09.1873
 188 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 38, 07.01.1876
 189 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 05.02.1920
 190 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 06.01.1921
 191 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 10.10.1930
 192 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 57, 07.11.1930
 193 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 13.09.1939
 194 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 03.01.1951
 195 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 28.02.1951
 196 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 28.02.1951
 197 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 17.04.1951
 198 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 58, 05.06.1952
 199 Berkenvelder, *Burgerrecht* 505
 200 NL-ZICO, 0902, inv.nr. 9 en NL-ZICO, 0902.1 inv.nr.103

- 201 NL-ZICO, 0902, inv.nr. 73 en NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 103
 202 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 103
 203 Burgerweeshuis tot 1795: NL-ZICO, 0700, inv.nrs. 10973 – 10986
 Holdehuis tot 1795: NL-ZICO, 0700, inv.nrs. 11136 – 11148
 Burgerweeshuis en Holdehuis 1795 – 1807: NL-ZICO, 0700, inv.nrs. 10992 en 10993
 Huis der Weezen / Hervormd Weeshuis: NL-ZICO, 0902.1 inv.nr 167 en 281; vanaf 1957: NL-ZICO, 0902.3 inv.nr. 4
 204 Opgenomen in NL-ZICO, 0902, inv.nr. 9
 205 Van Engelen van der Veen, 53: bijlage 62
 206 NL-ZICO, 0700, inv.nr. nr 4368; transcriptie door W. Huijsmans
 207 Van Engelen van der Veen, 53-55: bijlage 63
 208 NL-ZICO, 0902, inv.nr. 63 reglementen / instructies Burgerweeshuis 1773-1818
 209 NL-ZICO, 0902, inv.nr. 9 Kinderboek
 210 NL-ZICO, 0902, inv.nr. 63
 211 NL-ZICO, 0902, inv.nr. 9 Kinderboek
 212 NL-ZICO, 0902, inv.nr. 63
 213 Van Engelen van der Veen, 43: bijlage 25
 214 NL-ZICO, 0902, inv.nr. 68
 215 NL-ZICO, 0902, inv.nr. 68
 216 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 67 reglementen
 217 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 67
 218 Handelingen Raad 1882, 03.04.1882 aangenomen op rapport 1^e Commissie
 219 NL-ZICO, 0902, inv.nr. 64 reglement van orde 1812
 220 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr.1, 15.01.1834
 221 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 98 instructies personeel, vastgesteld door B&W, 12.08.1833
 222 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 98 instructies personeel, vastgesteld door B&W, 12.08.1833
 223 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 98 instructies personeel, vastgesteld door B&W, 12.08.1833
 224 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 98 instructies personeel, vastgesteld door B&W, 12.08.1833
 225 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 98 instructies personeel, vastgesteld door B&W, 12.08.1833
 226 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 98 instructies personeel; vastgesteld door bestuur 28 oktober 1843
 227 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 109 Reglement van orde 1834
 228 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 98 instructies personeel, vastgesteld door bestuur 14 oktober 1887
 229 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 98 instructies personeel, vastgesteld door bestuur begin februari 1917
 230 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 98 instructies personeel, vastgesteld door bestuur 12 november 1890
 231 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 98 instructies personeel, vastgesteld door bestuur 2 oktober 1896
 232 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 98 instructies personeel, vastgesteld door bestuur 21 september 1887
 233 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 98 instructies personeel, vastgesteld door bestuur 21 september 1887
 234 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 98 instructies personeel, vastgesteld door bestuur 21 september 1887
 235 NL-ZICO, 0902.1 inv.nr. 98 instructies personeel, vastgesteld door bestuur 1 juli 1917
 236 STICHTING HW
 237 Holthuis, 88
 238 Holthuis, 88 en 118
 239 Woldendorp, 45 en 75
 240 Woldendorp, 72
 241 Van der Vlis 2002, 129-138
 242 Bazuin, 14
 243 Hogenstijn, 118
 244 Hattink, 10: bij toelating werd alleen gevraagd of wezen gezond van lichaam, goed van verstand en burger der stad waren.
 245 Vredenberg 1990, 47

-
- ²⁴⁶ Van der Gouw, 76
- ²⁴⁷ Van der Gouw, 60 veronderstelt dit als een meermalen voorgekomen ontwikkeling bij Burgerweeshuizen in Nederland in de Franse tijd.
- ²⁴⁸ Van den Berg, 36
- ²⁴⁹ Berg, 36-37
- ²⁵⁰ Van Wees, 35
- ²⁵¹ Van Wees, 133
- ²⁵² Kunst, 185
- ²⁵³ Schmidt, 70
- ²⁵⁴ Van der Vlis 2002, 210
- ²⁵⁵ Van der Vlis 2002, 210
- ²⁵⁶ Groenveld 1572/1795 69-77; Van der Vlis 2002, 214-215; Hallema
- ²⁵⁷ Hallema, 392
- ²⁵⁸ Hardenberg, 184,185
- ²⁵⁹ Naam en datum vlg. Hallema, 45
- ²⁶⁰ Schmidt, 70; Van der Schoor, 65
- ²⁶¹ Van der Vlis, 261
- ²⁶² Van der Schoor, 65
- ²⁶³ Van der Vlis 2005, 49-63
- ²⁶⁴ Vis, 11
- ²⁶⁵ Vis, 11
- ²⁶⁶ Vis, 14
- ²⁶⁷ Schmidt, 70